dc_887_14

Bagi Dániel

Divisio regni

Országmegosztás, trónviszály és dinasztikus történetírás az Árpádok, Piastok és Přemyslidák birodalmában a 11. és korai 12. században

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés (4)

I.1. Tematikai keretek (4)

I.2. Az összehasonlító elemzés szükségessége (12)

I.3. Időbeli határok (16)

I.4. Források és szakirodalom (17)

II. Országmegosztás (27)

II.1. Elméletek a dukátus eredetéről, funkciójáról, keletkezési idejéről, hanyatlásáról és földrajzi kiterjedéséről (27)

II.1.1. Györffy György és Kristó Gyula dukátus-elmélete (27)

II.1.2. Györffy György és Kristó Gyula dukátus-elméletének történeti kontextusa (29)

II.2. A dukátus eredete (39)

II.3. A dukátus létrejöttének ideje (45)

II.4. Területi különállás és hatalmi funkciók (74)

II.4.1. Elméletek a dukátus kiterjedéséről és területi szerkezetéről (74)

II.4.2. Országmegosztás és a centrális helyek viszonya (83)

II.4.2.1. Püspöki székhelyek (95)

II.4.2.2. Egyéb uralkodói székhelyek (101)

II.4.3. Funkciók és hatáskörök (108)

II.4.3.1. Udvar és udvartartás (110)

II.4.3.2. Katonai funkciók (112)

II.4.3.3. Pénzverés (115)

II.4.3.4 Birtokadományozás (121)

II.4.3.5. Területi különállás és „saját" szentek (125)

II.4.3.6. A dukátusok mint trónörökösi birtokok? (128)

II.4.4. A területi különállás és a hatalmi funkciók összefüggéseinek mérlege (134)

III. Dinasztikus konfliktus (137)

III.1. Bevezetés (137)

III.2. Dramatum personae (147)

III.2.1. Apák és fiúk (149)

III.2.2. Testvérek, unokatestvérek és egyéb rokonok (151)

III.2.3. Anyák és feleségek (152)

III.2.4. A konfliktusokból kimaradt családtagok (157)
III.2.4.1 Nehezen bizonyítható létezésű és korán elhalt személyek (158)
III.2.4.2. Egyházi pálya (162)
III.3. Dinasztikus konfliktus és személyi kötelékek (165)
III.3.1. Az egyenlőségtől az alávetésig (167)
III.3.2. A hűségtől a hűtlenségig: eskü és esküszegés (189)
III.3.3. Köztes mérleg (204)
III.4. Dinasztikus konfliktusok és trónöröklés összefüggései (205)
III.4.1. Bevezetés (205)
III.4.2. A dinasztikus örökjog (212)
III.4.3. Életkori rangsor és korlátai: szeniorátus és primogenitúra a kijelölés és konszenzuskényszer szorításában (215)
III.4.3.1. A kutatás állása (215)
III.4.3.2. Majorátus, szeniorátus (225)
a) Forrásszerűen alig ismert esetek (225)
b) Egyéb ismert példák (229)
III.4.3.3. Kijelölés (245)
III.4.3.4. Konszenzus megszerzése (251)
III.4.4. Köztes mérleg (261)
III.5. Dinasztikus konfliktus és legitimitás-konstrukciók (262)
III.5.1. Bevezetés (262)
III.5.2. Genealógiai fikciók és hamisítások (269)
III.5.3. Corona és regnum (282)
III.5.4. Gesta militaria (301)
IV. Eredmények (322)
V. Irodalomjegyzék (335)
VI. Mellékletek (403)

I. Bevezetés

I.1 Tematikai keretek

A 14. századi krónikakompozíció ma ismert textusának 88. fejezetében olvasható az a történet, amely arról tudósít, miként hívta haza I. András király Béla nevű testvérét lengyelországi száműzetéséből. A krónika itt a következőket mondja: „Ez az András király pedig, miután fivérét elveszítette, Lengyelországba küldött a másik testvéréért, Béláért, nagy szeretettel hívta őt, mondván: 'Mi, akik egykor társak voltunk a szegénységben és a szenvedésben, kérlek téged, hőn szeretett testvérem, ne késlekedj hozzám jönni, hogy az örömben is társak lehessünk, és személyes jelenlétednek örülve közösen osztozhassunk a királyság javain. Hisz sem örökösöm nincs, sem édestestvérem rajtad kívül. Légy te az örökösöm, kövess te a királyságban'. Béla ezektől a szavaktól elfogódott, és egész családjával együtt a királyhoz jött. A király, amikor meglátta, nagy örömmel örvendezett, mert így támaszává vált testvérének ereje is. Ezek után a király és testvére, Béla tanácsot tartva az országot három részre osztották; két rész megmaradt a királyi fenség tulajdonában, vagyis fennhatósága alatt, a harmadrész pedig a herceg tulajdonába került. Az országnak ez az első felosztása volt tehát a viszály és háborúságok magvetése Magyarország hercegei és királyai között."[1]

A nyilván később, legkorábban a 11. század utolsó harmadában keletkezett krónikarészlet több olyan lényegbevágó állítást tartalmaz, melyek egyben kijelölik a jelen munka célkitűzéseinek fő irányait is.

Vizsgálódásainkat rögtön a krónika utolsó megjegyzésével kell kezdeni, mely minősíti és kedvezőtlenül ítéli meg az ország felosztását, azt a királyok és hercegek közötti viszályok forrásának tartva. Az ismeretlen krónikaíró két olyan kifejezést (*divisio regni* és *discordia*) használ az általa megörökített esemény leírásához, melyek – nézetünk szerint – világosan kifejezésre juttatják, mit akart közölni közönségével.

---

[1] Bollók János fordítása: KK 58.; Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 88. 345.: „Rex autem hic Andreas fratre orbatus misit in Poloniam ad alterum fratrem suum Belam cum magna dilectione vocans eum et dicens: „Nos qui quondam penurie participes fuimus et laborum, rogo te dilectissime frater, ut ad me non tardes venire, quatenus consortes simus gaudiorum et bonis regni corporali presentia gaudentes communicemus. Neque enim heredem habeo, nec germanum preter te. Tu sis michi heres, tu in regnum succedas. Post hec autem rex et frater eius Bela habito consilio diviserunt regnum in tres partes, quarum due in proprietatem regie maiestatis seu potestatis manserunt, tertia vero pars in proprietatem ducis est collata. Hec igitur prima regni huius divisio seminarium fuit discordie et guerrarum inter duces et reges Hungarie."

A *divisio regni* fogalma fontos *terminus technicusa* a középkor politikai nyelvének, s közvetlenül levezethető az Újszövetség írásaiból. A feltehetően a *Logion*ból eredeztethető,[2] s a Máté- és Lukács-evangéliumban fennmaradt egyik történet szerint a farizeusok Jézus egyik csodatétele okán szemére vetették, hogy a sátánt csak Belzebub segítségével tudta kiűzni egy beteg asszonyból,[3] mire Jézus így felelt meg nekik:" „Minden önmagával meghasonlott ország elpusztul, és ház házra omlik. Ha tehát a sátán meghasonlott volna magával, hogy állhatna fenn az országa? Azt mondjátok, hogy Belzebub segítségével űzöm ki a gonosz lelkeket. Ám, ha én Belzebub segítségével űzöm ki a gonosz lelkeket, a fiaitok kinek a segítségével űzik ki őket? Ezért ők lesznek bíráitok. De ha én az Isten ujjával űzöm ki a gonosz lelkeket, akkor már közel van hozzátok az Isten országa."[4] A történet elsődleges értelmezési területe a teológia. A teológia adta kereteken belül az önmagával meghasonlott ország metaforája elsősorban a Jézus csodatevő képességeiben kételkedők számára ad választ, tágabb, mindmáig érvényes értelmezése szerint pedig a farizeusok magatartása az istenkáromlás, illetve a Szentlélek ellen elkövetett megbocsáthatatlan bűnök egyik alapmintájává vált, hiszen a Jézusban kételkedők egyenesen azt vonták kétségbe, hogy Isten küldötte és Dávid fia-e.[5]

Azonban a *divisio regni* fogalma már a barbár királyságok és fejedelemségek létrejöttétől kezdve megjelent a politikum színterén is, és elsősorban a Frank birodalomban a Meroving-kortól kezdve hatalomszervező tényezővé lett.[6] A Merovingok és a tőlük a hatalmat a 8. században megszerző Karolingok szokásrendszerének része volt, hogy a vérségi jog alapján valamennyi férfi leszármazót lehetőleg azonos mértékben kellett részesíteni az atyai örökségből, ami a gyakorlatban csak úgy volt kivitelezhető, hogy valamennyien közel azonos méretű országrészeket kaptak örökül.[7] E szokás gyökerei – ha hinni lehet František Grausnak – nem a frankok szakralitásában keresendők, hanem abban, hogy a frankoknál, akik közismerten csak későn, s már a katolikus rítus szerint keresztelkedtek meg, hosszú ideig fennmaradt az a pogány hiedelem, hogy a dinasztia ereje az uralkodó termékenységében gyökerezik, azaz minél több törvényes

[2] KLEIN, Lukasevangelium 411-417.

[3] Luk 11,15-16.: „quidam autem ex eis dixerunt in Beelzebub principe daemoniorum eicit daemonia, et alii temptantes signum de caelo quaerebant ab eo."

[4] Luk 11. 17-20.: „Omne regnum in se ipsum divisum desolatur et domus supra domum cadet. Si autem et Satanas in se ipsum divisus est, quomodo stabit regnum ipsius? Quia dicitis in Beelzebub eicere me daemonia. si autem ego in Beelzebub eicio daemonia filii vestri in quo eiciunt ideo? Ipsi iudices vestri erunt. Porro si in digito Dei eicio daemonia profecto praevenit in vos regnum Dei."

[5] SCHNKACKENBURG, Kingdom 251-260.

[6] Összefoglalva: KASTEN, Königssöhne, passim.

[7] EWIG, Merowinger 80.; ERKENS, Divisio legitima 423-485.; KASTEN, Königssöhne 9-10.

férfiutód uralkodik az elhalt után, annál nagyobb hatalma lesz a dinasztiának.[8] Mindenesetre akár germán szokást, akár pogány hagyományt kívánunk látni a *divisio regni* intézményében, Tours-i Gergelytől tudjuk, hogy már I. Klodvig 511-ben bekövetkezett halála után fiai felosztották egymás között az országot, s ezt nem apjuk végrendelete, hanem saját megegyezésük alapján tették meg.[9]A *divisio regni*, azaz az ország felosztásának gyakorlata továbbélt a Karoling-birodalomban is.[10] A helyzet azonban annyiban megváltozott a Merovingok korához képest, hogy 806-tól, Nagy Károly még életében meghozott örökjogi rendelkezésétől kezdve általában végrendeletben, vagy előre meghatározott szerződésben történt meg az ország feldarabolása.[11] Az országfelosztások a 10. századig terjedő, szinte normatív gyakorlata azonban az ügy természetéből kifolyólag nem volt súrlódásmentes, sőt számos konfliktus forrásává lett. Jellemző példával szolgálnak erre azok az esetek, amikor az elhalt atya valamelyik gyermeke törvénytelen eszközökkel igyekezett megszerezni az ország egy része felett a hatalmat.[12] Ám eltekintve a fent említett kirívóan jogellenes esetektől is, a hatalommegosztás folyamata állandó vitákkal, nézeteltérésekkel járt együtt, melyek elsősorban az apák és fiúk viszonyát érintették.[13] A *divisio regni* gyakorlata végül a 10. század elején, a szász dinasztia hatalomra kerülése után szűnt meg, mikor is a birodalom egységére hivatkozva általánosságban betiltásra került.[14] Így a Karoling-kor lehanyatlása után a *divisio regni* a Bibliából örökölt értelmezése újabb jelentéselemmel bővült: a bibliai szentencia ettől kezdve a széthúzás, az uralkodóházon belüli szembenállás, az országban uralkodó kaotikus állapotok szinonimájává vált.[15]

---

[8] GRAUS, Treue 6-45.

[9] Gregorii Turonensis Historiarum libri decem. MGH SRM I/1. III.1. 97.: „Defuncto igitur Clodovecho regi, quttuor filii eius …regnum eius accipiunt et inter se aequa lantia dividunt."

[10] KASTEN, Königssöhne 138-198.

[11] A császár végrendeletével kapcsolatban l. Capitularia regum Francorum. MGH Capitularia I. Nr. 45. 126-128.; Vö. még: TRISCHLER, Divisio 193-258.

[12] Gregorii Turonensis Historiarum libri decem. MGH SRM I./1. X. c. 22. 152-153.: „Chilpericus vero post patris funera thesaurus, qui in villa Brannacum ferant congregati, accepit et ad Francos utiliores petiit ipsusque muneribus mollitus sibi subdidit. Et mox Parisius ingreditur sedemque Childeberthi regis occupat; sed non diu ei a hoc licuit possedere; nam coniuncti fratres eius eum exinde repulerunt, et sic inter se hii quattuor, id est Chariberthus, Gunthramnus, Chilpericus atque Sigiberthus, divisionem legitimam faciunt."

[13] KASTEN, Königssöhne 11-13.

[14] L. ehhez I. Henrik híres oklevelét.: Conradi I. Heinrici I. et Ottonis I. Diplomata. MGH DD. I. Nr. 20. 55-56.; HLAWITSCHKA, Unteilbarkeit 247-259.

[15] Pl. Reginonis abbatis Prumiensis chronicon cum continuatione Treverensi. MGH SRG 50. 129.; Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. VII. 488-490.

Bár a bibliai helyet nem idézi, mégis okkal gyanítható, hogy a fenn idézett krónikarészlet is két szempontból értelmezte a *divisio regni* fogalmát. Az egyik a hatalom megosztására vonatkozik, és így a magyar historiográfiában dukátus néven ismert királyi hercegség létrejöttét mondja el. Alább majd részletesen is szólni kell róla, hogy a dukátussal kapcsolatban történetírásunkban két, egymásnak gyökeresen ellentmondó teória látott napvilágot. Györffy György még a múlt század ötvenes éveiben kidolgozott, s 1958-ban, illetve 1959-ben nyomtatásban megjelent elmélete,[16] melynek alaptételeit későbbi munkáiban is fenntartotta, illetve Kristó Gyula 1974-ben megjelent feldolgozása a 11. századi hercegségről.[17] Középkorkutatásunk két kiválósága ugyan szinte semmiben nem értett egyet a 11. századi hercegség eredetével, keletkezésével, kiterjedésével és funkciójával kapcsolatban, elképzeléseik annyiban mégis hasonlítanak egymásra, hogy mindketten az államfejlődés szemszögéből tekintettek rá, igaz, a kérdést gyökeresen más szemszögből vizsgálva. Így elkerülhetetlen, sőt szinte kötelez, hogy a jelen vállalkozásban először a dukátus eredetével, keletkezési idejével, földrajzi kiterjedésével, nagyságával, határaival és központjaival, a hozzá kapcsolható hatalmi funkciókkal foglalkozzunk.

Úgy tűnik azonban, hogy a hatalom elvi, gazdasági és territoriális megosztása csak az egyik szempont volt a királyok és hercegek trónharcainak megítélésében. A két fivér egymáshoz való viszonya, a király kérése, ígérete, a trónöröklésről szóló bejegyzés arra utal, hogy az Andrást és Bélát megrovó krónikást legalább ugyanannyira érdekelte a *discordia*, a rokonok közötti ellentét és torzsalkodás kialakulása, tehát a konfliktusok maguk, és azok az emberek, akik vívták. A középkori dinasztikus hatalmi harcokat mindenki által jól érthető, konkrét materiális érdekekért folytatták, ám elsősorban emberek közötti nézeteltérésekről volt szó, akik kevés kivételtől eltekintve vérrokonok voltak, s akiknek a szembenállása nem egyszer szabályszerű drámába torkollott. Ez a megállapítás még úgy is igaz, hogy az Árpádok dinasztikus politikája Kálmán kivételével kerülte a családon belüli viszályok brutális lezárását, azaz sem gyilkossággal, sem kolostorba küldéssel vagy egyéb módon nem igyekeztek kiiktatni a potenciális vetélytársakat a hatalomból.[18] Azonban a konkurensek életben és hatalomban, vagy leg-

[16] GYÖRFFY, Nemzetség 12-87. ill. 565-615.; GYÖRFFY, Tanulmányok, passim; MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE I./1. 860.

[17] KRISTÓ, Hercegség, passim.; Megállapításainak nagy részét változatlan tartalommal továbbképviselte egy későbbi monográfiájában is. Vö. KRISTÓ, Feudális széttagolódás 9-83.

[18] ZSOLDOS, Az Árpádok 74-75.

alábbis a hatalom közelében maradása szükségszerűen vezetett viszályokhoz, különösen úgy, ha megbomlott az együttműködés a családtagok között.

A jelen értekezés tehát elsősorban az Árpádok 11. és korai 12. századi dinasztikus konfliktusait kívánja vizsgálni és feldolgozni. A történelemben általában nem voltak ritkák a politikai, dinasztikus konfliktusok, és ez Magyarországon sem történt másképp. Csak az Árpád-korra gondolva elég IV. Béla és István fiának emlékezetes viszályára emlékeztetnünk, melynek modern, monografikus feldolgozását Zsoldos Attilának köszönhetjük,[19] és sem a középkor későbbi korszakai, sem az újkor története nem nélkülözi a hasonló eseményeket. A 8-12. század között történt ilyen eseteknek azonban van egy olyan közös vonása, hogy elsősorban elbeszélő forrásokból, általában nem elfogulatlan szerzők tollából ismerjük őket. Az ebből fakadó általános forráskritikai problémákon kívül azonban azt is figyelembe kell venni, hogy a Karoling-kor politikuma, melynek alapvető intézményei kisebb-nagyobb változásokkal az investitúra harc koráig fennmaradtak, elválaszthatatlan a teológiától. A Karoling uralkodóeszmény alapját a királyok felkenése és szinte püspöki hatalma jelentette, de a politika és a teológia szintézise jelen volt a hatalomról, annak megszerzéséről, megosztásáról vallott nézetekben is. Így azok a kútfők, melyekből a hatalommegosztás körüli vitákat ismerjük, szükségszerűen a korabeli politikai teológia nyelvi és tartalmi eszköztárával magyarázták az eseményeket, ráadásul egy nagyon szűk közönség számára. Ám ez a kisszámú, jellemzően püspökökből álló publikum a politikailag és kulturálisan is legbefolyásosabb eliteket képviselte, így a szövegek mondanivalójának hatása fordított arányban áll olvasótáboruk számával.[20] Talán túlzás nélkül állítható tehát, hogy a középkori dinasztikus és egyéb hatalmi konfliktusokat megörökítő elbeszélések olyan, a kor jog- és világfelfogásának megfelelő formanyelven íródtak, amelyet mindenekelőtt ez a kisszámú, ám annál műveltebb és befolyásosabb olvasóközönség értett, és olyan tartalmi elemekkel, amelyek az egyes művek megrendelői és olvasói számára érthető formában nyújtottak megoldási javaslatokat a konfliktusok értelmezésére és lezárására. A konfliktusok történetét leíró és ránk örökítő elbeszélő forrásoknak tehát valamilyen módon állást kellett foglalniuk ezekben a kérdésekben. Kérdés, hogy miként tették ezt, azaz hogy milyen szempontból vizsgálták és ítélték meg az egyes ügyeket?

Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy a középkor elbeszélő forrásaiban olvasható történeteket a romantikus, historizáló és pozitivista történetírás szinte szó szerint értelmezte, s belőlük rekonstruálta a nemzeti történelmek középkori évszázadainak fő

[19] ZSOLDOS, Családi ügy, passim.

[20] VESZPRÉMY, Elbeszélő forrásaink 17.

eseményeit. A 20. század történetírói áramlatai a Walther Dilthey (1833-1911) fémjelezte szellemtörténet megjelenésétől kezdve megpróbálták dekonstruálni, és új szempontok szerint újraértelmezni a kútfők mondanivalóját. Kétségtelen, hogy e tekintetben a második világháború után megjelent és a múlt század hatvanas éveitől divatba jött posztmodern iskola jutott a legmesszebbre. A „new philology"-nak nevezett módszertani irányzat segítségével, mely a szövegeket önmagában, történeti kontextusukat mellőzve vizsgálta, a posztmodern metodológiát érvényesítő kutatóknak sikerült gyakorlatilag atomjaira robbantaniuk az elbeszélő források történeteit, kivonva belőlük a történelmet, lehámozva róluk társadalomtörténeti kontextusukat, a textusokat egyszerű, önmagában is létező nyelvi-strukturális képződménynek tekintve.[21] E végzetesen destruktív, sehova nem vezető irányzatoktól függetlenül születtek új, a források értelmezését tényleg új és konstruktív módszerek segítségével elemző módszertani újítások is: a háború utáni törénészgenerációkra is komoly hatást kifejtő francia Annales-iskola, mely közismerten hosszú kifutásában vizsgált társadalomtörténeti struktúrákat, a struktúrák változását nyilván a források segítségével kimutatva. A háború utáni nyugat-német medievisztikai iskolák pedig Helmut Beumanntól fogva a narratív kútfők szerzőinek történelemszemléletét állították vizsgálódásuk középpontjába.[22] A 20. század kilencvenes évei elejétől kezdve jelentkezett Gerd Althoff, majd az általa vezetett úgynevezett münsteri iskola több szereplője is olyan új szemléletű tanulmányokkal, melyeknek két módszertani alapvetése van. Az egyik a kontinentális történettudományban már a 20. század elejétől meginduló társadalomtörténet-kutatás eredményeit hasznosította. Ennek a jelen téma szempontjából egyik legfontosabb hozadéka lett, hogy sikerült kimutatni: a 9-12. századi elbeszélő források nem kusza narratívák voltak, hanem pontosan leképezték azokat az elképzeléseket, melyeket a korabeli írástudó elitek az őket körülvevő világról és világrendről őriztek.[23] Ismeretes, és nem szorul bővebb magyarázatra, hogy a középkor jogfelfogása alapvetően szabadok és nem szabadok között tett különbséget,[24] s ilyetén normatív eszközökkel határozta meg a középkor társadalma két nagy rétegének, illetve a különbféle szabadságfogalom alá tartozók

[21] A jelen tanulmánynak nem lehet célja, hogy részletesen mutassa be a posztmodern és egyéb irányzatokat. Nem túl vonzó, általános példaként l. SPIEGEL, The Past as Text, passim.

[22] Ennek korábbi előképeihez l. SPÖRL, Gurndformen, passim.; Továbbá: BEUMANN, Widukind 6-8.; BEUMANN, Historiographie 451-453.; GOETZ, Otto von Freising, különösen 8-16.; A modern medievisztikai módszertani irányzatok összefoglalását l. GOETZ, Mediävistik, passim.

[23] FICHTENAU, Lebensordnungen, passim.; Az elképzelésekhez még l. GOETZ, Vorstellungen 3-18.

[24] BOLLA, Jobbágyság 16-17.; JÁNOSI, Törvényalkotás 67-130.; ZSOLDOS, Társadalom 419-425.; SOLYMOSI, Társadalom 55-65.

jogállását. E rendező elv mellett, sőt tőle függetlenül létezett az az elsősorban teológiai szemléletű, a világot három (néha négy) funkcionális vagy vertikális rendre felosztó eszme, mely a világban betöltött funkciók szerint rendezte a keresztény világ lakóit, megkülönböztetve a harcolók, imádkozók és dolgozók rendjét. A két modellen kívül azonban ismert egy harmadik rendfelfogás is, amely a vertikális *ordó*khoz igazodva a szabadok egymáshoz fűződő viszonyát szabályozta. E tekintetben három kapcsolattípust különböztethetünk meg: a vérségi köteléket, az érdekkapcsolatot, illetve a hierarchikus alá-fölérendeltségi jogviszonyokat. Mindhárom kategóriát áthatotta az ókorból örökölt, a keresztény egyház révén a középkorra örökített, majd a Meroving- és Karoling-kort is túlélt *amicitia*-fogalom, azaz a barátság, mely politikai, szociális, és érzelmi kötelékeket jelölt.[25] Gerd Althoff érdeme, hogy felhívta a figyelmet arra, hogy a társadalmi kapcsolatok még a Karoling-korban s utána is az egyenlőségen alapultak,[26] melynek záloga az esküvel megerősített barátság volt.[27] Ez a rendszer a 11. század második felétől „válságba került", átalakult, majd a rokonok és nem rokonok alávetésével egy újfajta barátságra alapuló kapcsolati háló jött létre, melyben hierarchikus kapcsolatok játszották a főszerepet. Az Althoff-iskola másik érdeme, hogy komoly és új szempontok szerinti vizsgálatoknak vetette alá az egyes konfliktusok lefolyásának folyamatát. Az ebből született új eredmények fényében jól látszik, hogy a konfliktuskezelés meghatározott forgatókönyv szerint zajlott, mely egy szigorú eljárásrendet, modern szóval protokollt írt elő a vitázó felek számára. A cél az eredeti jó viszony, a tág értelemben vett *amicitia* helyreállítása volt, melyet megegyezés (*pactum*) útján, a konszenzus reményében kívántak elérni a felek.[28] A megegyezés folyamata nem mellőzhette a szükségszerű rituális vagy ceremoniális elemeket sem, melyek számtalan esetben köszönnek vissza 9-12. századi elbeszélő forrásokban. Ezek közt ott szerepelt a megérkezés (*adventus*), a fogadás (*receptio*), az eskü (*iuramentum*), a megbékélés (*reconciliatio*), a megadás és alávetés (*deditio* vagy *submissio*), illetve az elégtétel megadása (*satisfactio*), valamint az egymásnak adott ajándékok (*munera*), sőt, nem egy esetben a felek megalázkodása (*humiliatio*).[29] A forrásokban olvasható színpadias jelenetek nem szükség-

[25] EPP, Amicitia 35-36.

[26] ALTHOFF, Verwandte 89-91.

[27] FRITZE, Schwurfreundschaft 144.

[28] ALTHOFF, Königsherrschaft 265-290.; ALTHOFF, Amicitiae, passim.

[29] A hatalom „színrevitelével", a hatalomgyakorláshoz kötődő rituális és ceremoniális elemekkel, illetve ezek historiográfiai vonzataival kapcsolatos irodalmat teljes terjedelmében felsorolni lehetetlen. A legfontosabb, metodikai alapvetéseket is tartalmazó művek közül l. ALTHOFF, Rituale, passim.; GARNIER, Bitte, passim.

szerűen tükrözték szóról szóra a valós eseményeket, hanem azokat egy sajátságos érvelési stratégia segítségével mutatták be.[30]

Az elbeszélő források kutatásában született új eredmények tehát elsősorban a társadalomtörténet szempontjából kínálnak új megközelítési lehetőségeket, s elgondolkodtatnak, hogy vajon a jelen munka főtárgyát képző konfliktusokban mi játszotta a főszerepet: a hatalom térbeli megosztása, vagy a résztvevők közötti viszonyrendszer, annak változásai, melynek csak egy szegmense volt a hatalom földrajzi megosztása? Erre a kérdésre csak úgy lehet választ kapni, ha a jelen munka második nagyobb részében részletes vizsgálatnak vetjük alá a konfliktusok személyi aspektusait. Így egyrészről alapos elemzést igényel a 11. század folyamán a dinasztia tagjait összekötő és egyfajta kapcsolati hálóba rendező „jog" és „jogviszonyok", illetve azok átalakulása, azaz az egyenlőségtől az alávetésig vezető út bemutatása, melyet párhuzamban tárgyalunk a hűség fogalmának, átalakulásának problémakörével. Azonban a „kapcsolati háló" és annak átrendeződése nem ad mindenre választ. Ahhoz nyilván nem férhet kétség, hogy a kortársak, az egyes trónviszályokban résztvevők a hatalmi harcokat nem elvont elméleti kérdések mentén vívták, hanem a hatalom megragadásáért. Az viszont már egy elméleti diskurzus tárgya volt a konfliktusokat megörökítő forrásokban, hogy milyen elvek szerint lehet megszerezni a hatalmat, mi szükséges hozzá, és milyen érveket lehet felsorakoztatni az egyes trónvitákban. Alapos vizsgálatnak kell tehát alávetni azokat az argumentumokat, melyek felmerültek a trónharcok során az egyik vagy másik jelölt érdekében vagy vele szemben. Az elemzést két szempontból szükséges elvégezni. Az egyik kérdés, hogy volt-e valamiféle normatív, objektív szempont, amit érvényesíteni lehetett a viszályokban, s melyek megalapozhattak volna bármilyen hatalmi igényt. Ez már csak azért is indokolt, mert történetírásunk egy vonulata mindig is elsősorban puszta trónöröklési kérdésként fogta fel a 11. századi trónharcokat,[31] míg mások a dukátust a trónörökös lakhelyének és egyfajta trónörökösi területi intézménynek tekintették,[32] míg megint mások a trónöröklés jelentőségét csak a hatalmi harcok függvényében tartották fontosnak.[33] Továbbá a történeti kutatásban nem alakult ki konszenzus arról, hogy létezett-e az Árpádok körében valamilyen normatív, esetleg a nemzeti történelem kezdeteire visszavezethető trónöröklési jogelv, mely általános érvényű hivatkozási alapot jelenthetett a trón megszerzése tekintetében. A *primogenitúra,*

[30] ALTHOFF, Gedächtnis 127-149.

[31] Vö. BARTONIEK, Az Árpádok 785-841.; DOMANOVSZKY, Árpádok 37-52.

[32] R. KISS, Trónbetöltés 747.; GYÖRFFY, Nemzetség 51.

[33] KRISTÓ, Hercegség 67.

szeniorátus és a bármilyen valós vagy vélt normatív jogelvet korlátozni képes *designatio*, illetve a környezet hozzájárulása (*consensus*) mellett van még egy szempont, amit figyelembe kell vennünk a jelen munkában. A 20. századi magyar középkorkutatás egyik legérdekesebb és máig nem lezárt vitája a 11. századi konfliktusokat megőrző források érvelési stratégiájának kérdése, nevezetesen a *legitim, illetve idoneista* szempontú krónikarészletek problémaköre. A 14. századi krónikakompozíció legitim és idoneista szemléletű szövegrétegivel kapcsolatos legfontosabb kutatások Gerics József 1962-ben kidolgozott elméletére és a később rá adott, kritikus, elfogadó, vagy a kérdést teljesen más szempontból megközelítő válaszokra alapozódnak.[34] Függetlenül a magyar történetírás idevágó eredményeitől, melyeket alább, a kérdés részletes tárgyalásakor ismertetünk majd, már e helyen hangsúlyozni szükséges: ahhoz nem férhet kétség, hogy a 11. századi trónharcokat kétségtelenül különböző legitimációs stratégiák szempontjából magyarázták a későbbiekben, a vitázó feleknek a hatalomhoz való jogát alátámasztandó vagy éppen elutasítandó. A jelen munkában három ilyen szempontot kívánunk alaposabban megvizsgálni, melyek így vagy úgy, hivatkozási alapot jelentettek. Mindhárom érvelési stratégia közös alapvonása, hogy a tárgyalt konfliktusban résztvevők jogait igyekszik „történeti" jussként beállítani, azaz a legitimáció alapjait a dinasztia arra méltó őseire visszavezetni. Az érvelés egy iránya a genealógiai viszonyokat feszegette, azaz a megfelelő ősökre való hivatkozással próbált meg legitimációt teremteni, vagy épp fordítva: alkalmatlan ősökre hivatkozva kívánta megvonni a legitimációt. A másik a megkoronázottság tényére, illetve a megkoronázott ősökre hivatkozott, a harmadik pedig a *gesta militaria* képességét állította középpontba, azaz az ősök haditetteinek megismétlését, sőt meghaladását várta el.

I.2 Az összehasonlító elemzés szükségessége

Összhangban a jelen vállalkozás alcímével, tanulmányunk az Árpádok dinasztikus torzsalkodásait a Piastok és a Přemyslidák hasonló ügyeivel párhuzamban, azokkal összehasonlítva kívánja vizsgálni. A kiindulópontot – természetesen – a magyar történetírás és történeti kultúra jelenti, amit nem csak a munka írójának személye tesz indokolttá, hanem az is, hogy minden összehasonlítás alapjául a magyar történetírás által felvetett kérdéseket érdemes tenni.

[34] GERICS, Gesta-szerkesztéseink 100-115.; KRISTÓ, Legitimitás 585-619.; GERICS, Koronafogalom 131-140.; BOLLÓK, Szent Imre 61-75.; SZOVÁK, Szent László 116-118.; VESZPRÉMY, Királykép 37-52.

Az összehasonlító módszer alkalmazása több szempontból is szinte kötelező. Elsősorban azért, mert úgy véljük: egy ilyen téma esetében csak a magyar viszonyokat vizsgálva, könnyen tévútra lehetne kerülni, és egyfajta hungaricumként lehetne láttatni olyan, a latin kultúrájú Európa történetének tárgykörébe tartozó kérdést, mint a dinasztikus konfliktusokat. Ez azonban – nézetünk szerint legalábbis – félrevezető lenne. További indokként hozható fel, hogy ma már szinte közhely: az Árpádok, Piastok és Přemyslidák által kiépített és működtetett hatalmi rendszer, még ha részleteiben nem egyszer eltérő képet is mutat, alapvonásait tekintve hasonló jellegű. Ez a felismerés oda vezetett, hogy az elmúlt évtizedekben számos tanulmány látott napvilágot a nemzetközi és magyar történeti kutatásban, melyek különböző témákat dolgoztak fel összehasonlító módszertani alapvetéssel. Itt Christian Lübke lipcsei egyetemi tanár monográfiáján kívül[35] történetírásunkban elsősorban Font Márta munkásságát kell megemlíteni.[36] Míg a Christian Lübke és Font Márta által bemutatott monográfiákban a dinasztiák hatalma kiépülésének egyes folyamatait követhetjük nyomon, s az összehasonlító elemzésbe bevonják a Kijevi Ruszt is, addig mások, például Anna Adamska és Norbert Kersken, hazai történetírásunkban Veszprémy László a kelet-közép-európai régióban kialakuló történetírást, illetve tágabb értelemben írott kultúrát állították vizsgálódásuk középpontjába.[37] Az összehasonlító módszer alkalmazása továbbá már csak azért sem maradhat el, mert történetírásunk egy vonulata a 11. századi hercegség mintáit kelet-közép-európai, illetve nyugat-európai (frank) analógiákban kereste.[38] Így önmagában is érdekes kérdést vet fel, hogy összehasonlítható-e, s ha igen, mennyiben az Árpádok korai hatalommegosztási rendszere a környező, elsősorban kelet-közép-európai modellekkel. A jelen vállalkozás keretében megvalósítandó célok eléréséhez tehát önmagában is érdekes és hasznos lehet az összehasonlító módszertan alkalmazása. Ám nem csak az európai kutatási trendek adaptálhatóságának kérdése, a jelen munka jellegéből logikusan fakadó követelmények, valamint nemzeti történetírásunk korábbi kérdésfeltételei és megállapításai teszik szükségessé a legalább regionális szintű összehasonlítást, hanem a szegényes forrásanyag teremtette szükség is, mely probléma részletes megtárgyalására alább szeretnénk vállalkozni.

---

[35] LÜBKE, Europa, passim.

[36] FONT, Nagyhatalmak, passim.; FONT, Dinasztia, passim.

[37] ADAMSKA, Introduction 165-190.; ADAMSKA, Memory 83-100.; ADAMSKA, Literacy 13-47.; KERSKEN, Nationalgeschichtsschreibung, passim.; KERSKEN, Die Anfänge 683-687.; KERSKEN, National Historiography 181-182.; KERSKEN, Geschichtsentwürfe 127-128.; VESZPRÉMY, Elbeszélő forrásaink, passim.

[38] KRISTÓ, Hercegség 11-39.

Munkánkban az összehasonlítás földrajzi határait tehát a történetírásban általában Kelet-Közép-Európának nevezett európai régióra kívánjuk korlátozni. Mivel azonban Kelet-Közép-Európa fogalma önmagában is történeti fogalmi kategória, a továbblépéshez mindenképp tisztázni szükséges a jelen munkában alkalmazott Kelet-Közép-Európa fogalom lényegét.

Közép-Európa politikai és történeti fogalomként kifejezetten az újkor terméke,[39] elsősorban a német kultúrtörténetben történő elterjedése és népszerűvé válása Friedrich List (1789-1846) után Friedrich Naumann (1860-1919) munkásságához köthető.[40] Az evangélikus teológiát tanult Naumann 1915-ben jelentette meg *Mitteleuropa* című munkáját,[41] melynek népszerűségét leginkább az bizonyítja, hogy még a háború folyamán több nyelvre, így magyarra is lefordították.[42] Naumann *Mitteleuropa*-fogalma elsősorban Németország háborús célkitűzéseinek lenyomata volt. Főbb alapvetései, így a német, illetve osztrák-magyar központi tömb körül kialakuló közép-európai politikai és gazdasági értelemben vett Közép-Európa (*Mittelmächte*) csak ebben a kontextusban érthető meg. Nem csoda, hogy a háború végeztével, az új hatalmi viszonyok létrejötte után csak egy tartalmát vesztett, puszta elmélet maradt. Azonban a könyvben foglalt eszmerendszer éppen emiatt szolgál bizonyítékul arra, hogy az európai történetírásban alapvetően kétféle Közép-Európa elmélet létezik: az egyik a saját nemzeti történetírásra és történeti kultúrára támaszkodik, azaz a Közép-Európa fogalmat a saját, nemzeti történelmi hagyományok és tapasztalatok fényében alakítja.[43] A teljesség igénye nélkül, csak a legfontosabb ilyen jellegű alkotásokat felsorolva ide tartozik Oskar Halecki történetfilozófiai munkássága. Halecki, aki a második világháború után vonult véglegesen nyugati emigrációba, Közép-Európa fogalmát a lengyel történetírás által a 16-17. század óta ápolt „antemurale" elméletnek megfelelően határozta meg. Így gondolkodásában Közép-Európa az utolsó latin rítusú keresztény védőbástya az orosz ortodoxiával szemben. Ennek megfelelően a neves történész az ezredfordulóra tette Közép-Európa megszületését, és földrajzilag Magyarországot, Lengyelországot és Csehországot értette alatta.[44] A lengyel történetírásra mindmáig befolyást gyakorló Halecki elméletével szemben a cseh historiográfia Közép-Európa keletkezését – általában – a Nagy-morva

[39] A kérdés sokoldalú összefoglalását l. KLANICZAY, Közép-Kelet-Európából 1291-1321.

[40] LIST, Ackerverfassung, passim.

[41] NAUMANN, Mitteleuropa, passim.

[42] NAUMANN, Közép-Európa, passim.

[43] A teljesség igénye nélkül Lengyelországra és Csehországra nézve l. KŁOCZOWSKI, Europa, passim.; TŘEŠTIK, Počátky, passim.

[44] HALECKI, Grenzraum, passim.; Magyar nyelven l. HALECKI, Civilizáció, passim.

Birodalomból vezeti le, azaz nem az ezredfordulóhoz köt megszületését, hanem a 9. századhoz.[45] E felfogás értelmében Közép-Európa gyökerei a csehek őseire, a Nagymorva Birodalom lakóira vezethetők vissza, s a keletkezésben nem az Ottók, hanem a Karolingok kora meghatározó.

Ezzel szemben a másik irányzat, megkerülve a nemzeti történetírás adta kereteket, általános, önmagukban is érdekes tudományos problémákat jelentő kérdések mentén próbál választ kapni arra a kérdésre, hogy miből áll a közép-európaiság lényege. Ide sorolhatjuk az eredetileg Prágában tevékenykedő, de 1968 után Nyugat-Németországba emigrált František Graust, aki már a múlt század hatvanas éveiben a közép-európai államok keletkezésével foglalkozott.[46] Itt említendő meg Szűcs Jenő, akinek korszakos, a magyar történettudományra kétségtelenül alapvető hatást gyakorló tanulmánya alapját a középkori nyugat-európai szabadságfogalom kritériumainak kelet-közép-európai érvényesíthetősége jelenti.[47] Mindenképp e helyen kell megemlíteni Christian Lübke írásait, különösen a 2004-ben *Östliches Europa* címen megjelent monográfiáját.[48] E munka érdekessége, hogy miként a címben is utal rá (Keleti[es] Európa), a Kijevi Ruszt is Kelet-Közép-Európához sorolja, és strukturálisan a 12. századig a nyugat részének tekinti.[49] Hasonló elvek szerint értelmezte Kelet-Közép-Európa fogalmát Font Márta is, aki 2005-ben jelentette meg 2008-ban német nyelven is napvilágot látott akadémia nagydoktori értekezését, melynek középpontjában Kelet- és Kelet-Közép-Európa 10-12. század közötti történetének strukturális szempontok szerinti vizsgálata áll.[50] Legutóbb a kommunista hatalom ellenzéki bírálójaként is jól ismert Karol Modzelewski jelentkezett egy tekintélyes méretű monográfiával, melynek középpontjában a barbár Európa áll. E szintézisben Modzelewski Kelet-Közép-Európa születését a barbár Európa hanyatlásával magyarázza és írja le.[51]

Ami a jelen értekezést illeti, már e helyen megjegyzendő, hogy Kelet-Közép-Európa fogalma alatt nem a nemzeti történetírások talaján született elméleteket kívánjuk a vizsgálatok alapjául megtenni, hanem – már csak a dinasztikus konfliktusok jellemzően nem nemzeti karaktere miatt – a magyar és európai történetírásnak azt a vonulatát

[45] TŘEŠTIK, Počátky, passim.; Nézeteinek kritika nélküli elfogadását, átvételét és alkalmazását a lengyel történelem kezdeteire l. URBAŃCZYK, Mieszko Pierwszy 142-143.

[46] GRAUS, Mitteleuropa 5-65.

[47] SZŰCS, Vázlat, passim.

[48] LÜBKE, Europa, passim.

[49] LÜBKE, Europa 23-34.

[50] FONT, Nagyhatalmak, passim.

[51] MODZELEWSKI, Europa 433-435.

tekintjük mérvadónak, amely egyenlő, strukturális mérce szerint vizsgálja Kelet-Közép-Európa történetét. Földrajzi értelemben viszont csak az Árpádok, Piastok és Přemyslidák által uralt területeket értjük alatta. Ennek oka elsősorban az, hogy bár kétségtelenül igaza van azoknak a kutatóknak, akik szerint a Kijevi Rusz strukturálisan, legalábbis kezdetben, Közép-Európa része volt, nem hagyható figyelmen kívül, hogy az Árpádok, Piastok és Přemyslidák által létrehozott hatalmi szervezetek nyelvileg és politikailag is a Karoling-Ottoniánus örökség részét képzik, a Kijevi Rusz pedig nem. Mindazonáltal a jelen értekezésben vizsgált kérdések komplexitása miatt a Ruszt érintő események legalább példaszerű megemlítése megkerülhetetlen lesz.

I.3. Időbeli határok

További magyarázatra szorulnak az értekezés időbeli határai is. Ismét utalnunk kell arra, hogy a dinasztikus konfliktusok 11. századi korszaka a vizsgált történeti régió esetében annyiban különbözik Európa nyugati felétől, hogy a három kelet-közép-európai dinasztia szemszögéből nézve a 11. század válságévszázad volt. Válság alatt természetesen nem pusztán az olyan jelenségeket értjük, mint a térségben szinte mindenütt felbukkanó pogány lázadásokat vagy a szinte mindennapos hadi eseményeket. Mivel a hatalom és a politikai rend megszervezése elválaszthatatlan volt a dinasztiák hatalomra kerülésétől, a politika játékszabályait gyakorlatilag a semmiből kellett megalkotni, ami szükségszerűen vezetett el különbféle válságjelenségekhez. Már csak ez is arra kötelez, hogy vizsgálódásaink kezdőpontját az Árpádok, Piastok és Přemyslidák felemelkedésével, illetve ez utóbbiak végleges hatalomra jutásával kössük össze. Ez az alább elmondottakon kívül ráadásul még azért is indokolt, mert a jelen munka első nagy részében amúgy is részletesen tisztázni kell, hogy a hatalom területi megosztása egyidős-e az uralkodócsaládok felemelkedésével, esetleg megelőzi ezt, vagy pont fordítva: uralmuk következtében alakul-e ki? A jelen munkában tárgyalt kérdéseket időben érdemes az 1106-1115 közötti időszakkal lezárni. 1106-ban Kálmán alávetette Álmost, ami szükségszerűen járt együtt azzal, hogy véget ért a herceg önálló hatalomgyakorlása, és végleg megváltozott a kettejük közötti viszony is. Végül Könyves Kálmán folyamatosan felszámolta a királyi hercegi hatalmat, és megvakíttatta Álmost és Bélát. A tervezett munka időbeli határai jól alkalmazhatók a Piastok és Přemyslidák ügyeire is. Bár az utóbbiak hatalomra kerülése még korábbra, a 9. század második felére datálható, uralmuk kiépülése mégis Szent Vencel halála után, a 10. század második felében kezdődik. Az első forrásokból is ismert Piast uralkodó, I. Mieszko 966-ban került ura-

lomra. A tanulmány tervezett záró időhatáraihoz is jól illeszkednek a lengyel, illetve cseh események. 1138-ban adta ki III. Ferdeszájú Boleszláv híres statútumát, melyben felosztotta utódai között Lengyelország területét. Bár ez a szakirodalomban végrendeletnek is nevezett dokumentum számos, mindmáig megoldatlan problémát tartalmaz, melyekből munkánkban csak néhányat érintünk majd, az 1138. év mind a lengyel történetírás saját belső kronológiájában, mind a kézikönyvekben korszakhatárként szerepel, s így jól illeszkedik a magyar eseményekhez. Csehország esetében pedig 1112-1113 körül, I. Vladiszláv fejedelem koráig kell figyelemmel kísérni az eseményeket. Ezt az teszi indokolttá, hogy őhozzá köthető I. Bretiszláv fejedelem 1055. évi statútumának „újraértelmezése", melynek során a fejedelem ellentmondást nem tűrve megpróbálta megszüntetni a morva részfejedelemségek egyébként sem túl széles hatalmi kompetenciáit. Így tanulmányunk időbeli határai szűk másfélszáz esztendőt fognak át.

I.4. Források és szakirodalom

Nyilvánvaló, hogy az ilyen vállalkozások sikere, illetve zátonyra futása és látványos hajótörése elsősorban a rendelkezésre álló kútfők mennyiségétől, minőségétől és jellegétől függ. Nem vitás, csak a mennyiségi szempontokat nézve, esetünkben a forrásanyag a *naufragium* biztos előjele lehetne. Legutóbb Veszprémy László mutatott rá: véglegesen tudomásul kell venni, hogy az a forrásanyag, amely a magyar történelem korai századainak tanulmányozásához és jobb megértéséhez szükséges, véglegesen elveszett a magyar történelem zűrzavaros évszázadaiban, s ezért nemzeti történelmünk e korszakait csak hiányos és töredékes adatok alapján tudjuk rekonstruálni.[52] Ezt a tömör és realista megállapítást annyival szükséges csak kiegészíteni, hogy hatványozottan érvényes a középkori lengyel és cseh vonatkozású forrásokra. Fenn már szóltunk róla, hogy a középkori dinasztikus konfliktusok történetét általában elbeszélő források tartották fenn, melyek ugyan nem tudósítanak mindig elfogulatlanul az eseményekről, ám már csak szerzőjük műveltsége és megrendelőjük érdeklődése miatt is nem ritkán részletekbe menő hírekkel szolgálnak. Az ilyen, összefoglalóan krónikának vagy gesztának hívott szövegek száma azonban elenyészően kevés a kelet-közép-európai térségben. A 12. század második évtizedéig egy-egy nagyobb történeti szintézis született a lengyel, illetve a cseh uralkodó dinasztia bűvkörében: Gallus Anonymus és Prágai Kozma gesz-

[52] VESZPRÉMY, Elbeszélő forrásaink 8.; Vö. még: KRISTÓ, Történeti irodalom, passim.; KRISTÓ, Historiográfia, passim.

tája, illetve krónikája.[53] A Gallus Anonymusnak tulajdonított geszta középpontjában egyetlen konfliktus áll: III. Ferdeszájú Boleszláv és féltestvére, Zbigniew hatalmi harca, míg Prágai Kozma krónikája egy annalisztikus vázra épült történet, mely Csehország történetét a mitikus kezdetektől egészen 1125-ig tárgyalja, s ennek megfelelően rengeteg olyan történetet jegyzett fel, melyek jó támpontul szolgálnak a jelen munka célkitűzéseihez. Rendelkezésünkre állnak továbbá olyan, a 12. illetve 13. században született elbeszélő források, melyek részben vagy egészben az első nagy összefoglalásokra támaszkodnak az események elmondásában, vagy azok közvetlen folytatásának tekinthetők.[54] A Piastok és Přemyslidák történeteit fenntartó elbeszélő forrásokkal szemben sokkal komplikáltabb a magyar vonatkozású elbeszélő források kérdése. Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy milyen veszteség a magyar középkorkutatás számára, hogy a legkorábbi események történetét fenntartó krónika egy két szövegcsaládban ránk maradt, a 11. század második felétől folyamatosan bővülő, illetve utólagosan megváltoztatott, interpolált és minden egyéb módon csonkított, kibővített, eltorzított szövegeket tartalmazó krónikakompozícióban ismert.[55] A magyar középkorkutatás a 20. század folyamán nagyon jelentős előrelépést tett a krónikakompozíció időbeli rétegeinek feltárása érdekében.[56] Ennek keretében mindig is az egyik legérdekesebb kérdés az volt, hogy mikor keletkezhetett a legkorábbi krónika/gesztaszerkesztmény. Ismeretes, hogy e tekintetben négy nagyobb elmélet látott napvilágot, melyek I. Andráshoz, Salamonhoz, Szent Lászlóhoz, illetve Könyves Kálmánhoz kötötték az első nagyobb krónika vagy geszta megszületését. Ezek közül mára már csak kettő valószínűsíthető: a Salamon-kori és a Kálmán-kori keletkezési idő. E munkának nem célja, nem is lehet, hogy megkísérelje megállapítani, mikor keletkezhetett az első krónikaszerkesztés Magyarországon. Ez már csak azért sem lehetséges, mert miként Gerics József és Veszprémy László is rámutatott, semmi nem zárja ki annak lehetőségét, hogy már a korai időktől kezdve léteztek történeti feljegyzések, melyeket csak később, esetleg

[53] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2.; Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2.

[54] Magistri Vincentii dicti Kadlubek Chronica Polonorum. MPH n. s. 11.; Chronicon Poloniae Maioris. MPH n. s. 8.; Kronika tak řečeneho Dalimila.; Chronica Hungarico-Polonica AUSZ AH 26.; Kanonik Vyšehradský. FRB II. 201-237.

[55] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. 219-505.

[56] GERICS, Gesta-szerkesztéseink, passim; COMMENTARII I-II. passim.; KRISTÓ, Történeti irodalom 8-22.; VESZPRÉMY-SZOVÁK, Utószó. SRH II. 750-761.; SZOVÁK Kornél in: KK 239-254.; Legutóbb: THOROCZKAY, Krónikairodalom 23-34.

Kálmán korában szerkesztettek össze egy krónikává.[57] Mindemellett máig elméleti viták folynak arról, hogy alaki és tartalmi szempontból mi tekinthető krónikának vagy gesztának.[58] Fontos megjegyezni azonban, hogy a krónikakutatás szinte minden szereplője egyetért abban, hogy Kálmán korában készült egy olyan krónika vagy geszta, melynek egyik fő témája a Salamon és a hercegek közötti versengés volt.[59] A jelen munka célkitűzéseit illetően ez legalább annyiban óvatos derűlátásra ad alkalmat, hogy feltételezhetjük: Kálmán idején a királyt és környezetét foglalkoztathatta a már I. András és Béla óta nem csituló konfliktus a dinasztia tagjai között, s ennek nyomait megtaláljuk a krónika szövegében is. Ez már csak azért is valószínű, mert Kálmán egész uralmára árnyékot vetett testvérével folytatott trónharca, melynek nyomait a Kálmán-ág felfogását tükröző, talán részben Kálmán, de inkább II. István idején keletkezett szövegek, illetve az Álmos-ág érdekeit szem előtt tartó, 1131 utáni szerkesztések tartották fenn. A 14. századi krónikakompozíció jellegéből fakad, hogy szövegének értékelésében nem lehet korlátlanul érvényesíteni ugyanazt a módszert, mint a rendelkezésünkre álló cseh és lengyel vonatkozású krónikák esetében, hanem minden esetben súlyozottan kell figyelembe venni a magyar krónikakutatás elsősorban filológiai szempontú kutatási eredményeit.

A szélsőségesen kevés számú krónika- illetve geszta-szöveg mellett nem sokkal jobb a helyzet az annalisztikai irodalom terén sem. Ismeretes, hogy a magyar történelem tekintetében a Pozsonyi Évkönyvvel számolhatunk,[60] melyet történetírásunk korábban Pannonhalmához, utóbb Székesfehérvárhoz kötött.[61] Csehországban az annalisztika kezdetei csak a 12. század végére tehetők.[62] Kozma krónikája azonban támaszkodhatott az úgynevezett elveszett Prágai Évkönyvre.[63] A lengyel évkönyvirodalom igen gazdag, a késő-középkorra szabályos szövegrengeteg jött létre. Az évkönyvek két nagy szövegcsaládba, a kis- és a nagy-lengyel évkönyvek csoportjára oszthatók, közös ősük minden bizonnyal a Krakkóban keletkezett ún. Legrégebbi Krakkói Évkönyv.[64] Az

[57] VESZPRÉMY, Megjegyzések 347.; A történeti feljegyzésekkel kapcsolatban l. még: ADAMSKA, Memory 86.

[58] SCHMALE, Funktion 35-67.

[59] Vö. SZOVÁK Kornél in: KK 242.

[60] Annales Posonienses. SRH I. 121-127.

[61] KRISTÓ, Történeti irodalom 125-126.; Vö. Kristó Gyula in: ÁKIF 354.

[62] Letopisy České. FRB II. 282-302.

[63] TŘEŠTIK, Anfänge 1-37.

[64] A kis-lengyel annalisztikához l. DRELICHARZ, Annalistyka, passim.; Vö. LABUDA, Najdawniejsze 79-97.; A nagy-lengyel annalisztika kezdeteihez: JASIŃSKI, Początki 129-146.; LABUDA, Linie 804-837.

évkönyv szövege önállóan nem maradt fenn, ezzel mindmáig megoldhatatlan problémát állítva a kutatás elé, hogy Gallus Anonymus használhatta-e híreit, vagy fordítva: a későbbi évkönyvek merítettek a geszta szövegéből.[65] Mindenesetre a kisszámú magyar és cseh, illetve a bizonytalan szöveghagyományú és eleve kevés régi adatot tartalmazó lengyel annalisztika csak korlátozottan teszi lehetővé, hogy felhasználjuk őket a jelen munka elkészültéhez. Ugyanez a kép fogad bennünket a hagiografikus irodalom terén is. Az ismert életírások tekintetében Magyarország a listavezető, hiszen a 11. század folyamán legalább négy legendával számolhatunk, illetve a 12. század első és második felében további alkotások születtek.[66] A magyarországi hagiografikus irodalomhoz képest lényegesen kisebb terjedelmű a Csehországban keletkezett hasonló szövegek száma. A legendairodalom tematikailag Szent Vencelre és családjára, illetve a sázavai remetére, Szent Prokopra korlátozódik, bár ez utóbbi legkorábbi életírása is csak a 12. század végéről maradt ránk.[67] A legsivárabb kép Lengyelországban tárul elénk, ahol a hagiográfiai irodalom csak a 13. századtól mutatható ki, és egyedül a 11. században meggyilkolt mártír püspökre, Szent Szaniszlóra korlátozódik, akiről a 13. század közepén készült életrajz két szerkesztésben, mindkettő Kielcei (vagy más feltételezés szerint Kielczi) Wincentius tollából.[68] Külön problémát jelent a Szent Adalberthez köthető életírások első, 10. század végi és 11. századi hulláma. Ismeretes, hogy a 997-ben meggyilkolt prágai püspökről és szerzetesről rögtön halála után legalább kettő életírás készült. A kutatásban általában Johannes Canapariust, Adalbert egyik rendtársát tartják a *Vita prior*[69] szerzőjének, így az életrajz keletkezési helyét is Rómában, a Szent Bonifácnak és Eleknek szentelt bencés kolostorban szokták keresni.[70] Az utóbbi évtizedben történtek arra kísérletek, hogy a szöveg keletkezési helyét Lüttichbe vagy Aachenba

[65] Ezzel kapcsolatban a régebbi irodalom ismertetésével együtt vö. WISZEWSKI, Domus 135-136.

[66] Legenda Sancti Stephani regis maior et minor, atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta. SRH II. 370-440.; Legenda sancti Gerardi episcopi. SRH II.: 481-506.; Legenda sancti Emerici ducis. SRH II. 440-460.; Vita sanctorum heremitarum Zoerardi confessoris et Benedicti martiris a beato Mauro episcopo Quineecclesiastensi descripta. SRH II. 347-362.; Legenda sancti Ladislai regis. SRH II. 509-527.; Vö. KRISTÓ, Historiográfia 18-27.

[67] Passio s. Vencezlai incpiens verbis Crescente fide Christiana. Recensio bavarica. FRB I. 183-190,; Legenda Christiani. Vita et passio sancti Wencleslai et sancte Ludmile ave eius passim.; Gumpoldi Mantuani episcopi Passio Vencezlai martyris. FRB I. 146-166.

[68] Vita sancti Stanislai, episcopi Cracoviensis (vita maior) auctore fratre Vincentio de ordine fratrum praedicatorum. MPH 4. 319-438.; Vita sancti Stanislai, episcopi Cracoviensis (vita minor). MPH 4. 238-284.

[69] Sancti Adalberti Pragensis episcopi et martyris Vita Prior. MPH n. s. 4/1. passim.

[70] LABUDA, W sprawie 115-130.

helyezzék,[71] szerzőjének pedig Notker lüttichi püspököt tegyék meg.[72] A kérdés – nézetünk szerint – továbbra is nyitott,[73] bár jelen tudásunk alapján inkább a hagyományos keletkezéselmélet tűnik biztosabbnak, és Notker szerzősége objektív okokból nem jöhet szóba (a *Vita prior*ban első szám harmadik személyben beszél róla a szerző).[74] Bizonyosan Querfurti Brúnó szerzőségének tulajdonítható Szent Adalbert két szerkesztésben fennmaradt *Vita altera* néven ismert életírása, valamint az Öt remetetestvérről írott alkotás,[75] melyek ellentétben a *Vita prior* optimista hangulatával, már az 1002. év utáni viszonyokat tükrözik.[76] Végül e helyen kell megemlíteni Szent Adalbert elveszett, csak kivonatos formában ismert passióját, melyet közmegegyezés folytán *Liber de passione martyris* néven tart számon a tudomány. A korábbi kutatás Querfurti Brunót tekintette az szenvedéstörténetet szerzőjének,[77] ám a múlt század közepén Reinhard Wenskusnak sikerült tisztáznia, hogy egy olyan önálló szerző alkotása lehetett, aki a szöveget, mely hangulatában visszatért a *Vita prior* optimizmusához, vagy Szászországban, vagy Vitéz Boleszláv udvarában írhatta meg.[78] Az Adalbert-életírások ugyan nem a három itt vizsgált dinasztia környezetében keletkeztek, ám főhősük életútjának állomásai miatt mégis nélkülözhetetlenné teszi őket a korabeli Kelet-Közép-Európa jobb megismeréséhez.

Végül e helyen kell megemlíteni Szent István Intelmeit, Szűcs Jenő szavait idézve az első államelméleti művet Magyarországon.[79] Az Intelmek egyedülálló alkotás a kelet-közép-európai uralkodóházak korai történetében: sem a Piastok, sem a Přemyslidák körül kialakult íráskultúrában nem találkozunk hasonló szöveggel, holott a jelen munka második részében tervezett kérdések megválaszolásához nem lenne hátrány, ha rendelkeznénk a Piastok és a Přemyslidák történetéhez is hasonló eszmeiségű művekkel.

---

[71] HOFFMANN, Vita Adalberti, passim.

[72] FRIED, Gnesen 252.

[73] Vö. pl. Jerzy Strzelczyk elismerő recenzióját Jürgen Hoffman monográfiájáról: STRZELCZYK, Vita Adalberti 116-117.; Nem fogadja el a lüttichi elméletet: LABUDA, W sprawie 121.

[74] Sancti Adalberti Pragensis episcopi et martyris Vita Prior. MPH n. s. 4/1. c. 22. 16.: „Ergo multis lacrimis fratrum dulce monasterium linquens, cum summe discrecionis viro Notkerio episcopo utra Alpes proficiscitur." Vö. még: BAGI, Gallus Anonymus 101-102.

[75] Sancti Adalberti Pragensis episcopi et martyris vita altera auctore Brunone Querfurtensi. MPH n. s. 4/2. passim.; Vita quinque fratrum eremitarum (seu) vita vel passio Benedicti et Johannis sociorumque suorum auctore Brunone querfurtensi. MPH n. s. 4/3. passim.

[76] Vö. WENSKUS, Brun, passim.; LABUDA, Św. Wojciech 212-228.; DRELICHARZ, Idea 45-66.

[77] LABUDA, Studia I. 251.

[78] WENSKUS, Brun 202-247.

[79] Libellus de institutione morum. SRH II. 613-627. Vö. SZŰCS, Szent István Intelmei 32-53. ill. 271-289.

Nem sokkal jobb a helyzet a diplomatikai és egyéb nem elbeszélő források terén sem. Itt mindenképp meg kell jegyezni, hogy a 11. századi magyar történelem tanulmányozásához nagyságrendekkel több köz- és magánoklevél ismert,[80] mint a korabeli lengyel és cseh események rekonstruálásához A problémák rögtön azzal kezdődnek, hogy a Piastok és Přemyslidák történetére vonatkozó oklevelek egy része csak elbeszélő források textusában maradt fenn. Így van ez például a II. Szilveszter pápának tulajdonított, 1000. évre kiállított bullával, melyet csak Gallus Anonymus gesztájából ismerünk,[81] vagy a prágai püspökség birtokait összeíró állítólagos oklevéllel, melyet csak Prágai Kozma krónikája őrzött meg.[82] Ugyancsak Kozma krónikájának egyik mellékletéből ismerjük a morvaországi Třebič bencés kolostorának alapító- és birtokadományozó levelét.[83] A vélelmezett dokumentum egyedül Kozma krónikájának úgynevezett brünni vagy más néven třebiči kéziratában maradt fenn, melynek keletkezési ideje úgy 1485 tájára tehető.[84] A cseh történetírás egy vonulata emiatt mindig is hamisítványnak tekintette a třebiči alapítólevelet,[85] mások viszont amellett érvelnek, hogy korai, 1150 körüli állapotokat tükröz.[86] Emellett felmerült, hogy esetleg egy korai, morvaországi bencés krónika átvételén alapul.[87] Ugyanebbe a sorba tartozik például I. Bretiszláv a sázavai kolostor számára tett adománylevele, melyet csak Prágai Kozma egyik 12. századi folytatójának munkájában hagyományozódott ránk.[88] Ami a lengyel történelmet érintő, önállóan fennmaradt okleveleket illeti, feltűnő, hogy összesen kettő ilyen dokumentumot ismerünk a 11. századból. Az egyik a *Dagome Iudex* néven ismert feletébb kétes hitelű, a tudományosságban mindmáig élénken kutatott oklevéltöredék,[89] mely 1090 körüli szöveghagyományban hagyományozódott ránk, de 10. század végi eseményeket rögzített. A másik Ulászló Herman fejedelem egy oklevele, melyben visszaszolgáltatja a bambergi egyház korábban eltűnt, majd országában felbukkant kin-

[80] DHA I.

[81] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. c. 6. 20.; Vö. még: Repertorjum polskich dokumentów doby piastowskiej polskich dokumentów doby piastowskiej, Nr. 1.

[82] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 37. 136-139.; Vö. DHA I. Nr. 83. 244-246.

[83] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. III. 258-259.

[84] BRETHOLZ, Handschrift 692-704.

[85] L. legutóbb: BLAHOVÁ, Funkce 97-112. különösen 107-109.

[86] FIŠER, K počatům 85-96.

[87] Erre l. WIHODA, Morava 71. és 169-171. sz. jz.

[88] CDB I. Nr. 48. 50-51.; Vö. Kanonik Vyšehradský. FRB II. 244.

[89] Szövegét és irodalmát l. KÜRBIS, Dagome Iudex 362-423.; SIKORSKI, Kościół 202-275.; NOWAK, Dagome Iudex 75-94.

cseit. Hasonló a helyzet a cseh történelem legkorábbi korszaka tekintetében. Hacsak nem számítjuk Csehország történetéhez azokat a jóval korábbi, a Nagy-morva Birodalom létét alátámasztani kívánó okleveleket, melyeket a korábbi szövegkiadások a cseh történelem tárgyköréhez soroltak,[90] a ténylegesen a 10. század végétől keletkezett oklevelek száma igen alacsony, illetve a 11. századinak tekintett oklevelek nagy része késői hamisítványban ismert.[91] Mindenképp ide tartozik III. Vörös Boleszláv az ostrovi bencés apátság számára kiállított oklevele, bár ezt csak késői átírásban ismerjük.[92] Csak újkori hamisítvány tartotta fenn Stará Boleslav apátságának alapítólevelét,[93] melynek tartalma azonban feltehetően az eredeti állapotokat tükrözi, és csak 12. századi hamisítványból ismert az 1073-ban, II. Vratiszláv király által alapított opatovicei bencés apátág alapítólevele,[94] s ide tartozik még néhány további, elsősorban késői átiratban ismert, vagy a kutatásban hamisnak tekintett oklevél is.

Hasonló kép fogad bennünket a korszakban keletkezett törvénykönyvek esetében is. Ismeretes, hogy csak Magyarország esetében maradtak ránk normatív törvényszövegek. Feltételezhető, hogy Szent István, Szent László, Kálmán törvénykönyvein kívül,[95] melyek közül a Szent Lászlónak tulajdonított legkorábbi dekrétum-gyűjtemény keletkezési ideje vitatott,[96] a 11. századi több más uralkodója, így Orseolo Péter, Aba Sámuel, I. András, I. Béla is törvénykezhetett, s adhatott ki törvénykönyvet.[97] Mindenesetre ennek tényét csak közvetett forrásokból ismerjük. Így pl. ismeretes, hogy az Altaichi Évkönyv Aba Sámuelnek tulajdonítja Péter király törvényeinek megsemmisítését,[98] míg Béla, András és talán Salamon törvénykezésének nyomait a 14. századi krónikakompozíció őrizte meg.[99] Bár a jelen munka célkitűzéseinek teljesüléséhez nem lenne hátrány, ha a Magyarországon Szent István korától kezdve meginduló normatív törvényadást cseh és lengyel példákkal egészíthetnénk ki, ilyenek sajnos nem állnak rendelkezésre. Prágai Kozma tudósít arról, hogy Gniezno 1039. évi elfoglalása és ki-

[90] CDB I. Nr.1-31. 1-34.

[91] CDM I.

[92] CDB I. Nr. 40. 45-47.

[93] CDB I. Nr. 382. 358-362.

[94] CDB I. Nr. 386. 368-371.

[95] A szövegkiadásokhoz vö. ZÁVODSZKY, passim.

[96] JÁNOSI, Törvényalkotás 109.

[97] JÁNOSI, Törvényalkotás 119.; Összefoglalva l. még: FONT, Nagyhatalmak 67-68.

[98] Annales Altahenses Maiores. MGH SRG 4. a. A. 1041. 26.: „Igitur rex idem, habito sinodico concilio, cum communi episcoporum et principum consilio omnia decreta rescindi statuit, quae Petrus iniuste secundum libitum suum disposuit…"

[99] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. 344. 358. 362.

fosztása után I. Bretiszláv Severus prágai püspök és számos főember jelenlétében Gnieznóban dekrétumokat adott ki, melyekben részletesen szabályozta a jogéletet.[100] Ezt a kutatásban általában úgy tekintik, hogy I. Bretiszláv Gnieznóban törvénykönyvet adott ki, mely azonban nem maradt fent külön szövegként.[101] Mindazonáltal némi kétség felmerülhet a gnieznói dekrétumok hitelességével kapcsolatban. Prágai Kozma egyértelműen Gniezno elfoglalásához köti az eseményt, és egy zsinat keretei közt ábrázolja. Ám épp ez teszi gyanússá az ügyet. Ismeretes, hogy Csehországban nem tudott felállni önálló egyházszervezet az ezredforduló táján. Ennek okai mindmáig tisztázatlanok: felmerült, hogy III. Ottó eredetileg Prágában akart volna érsekséget alapítani *Sclavinia* számára, ám végül a II. Boleszláv halálát követő zavaros prágai helyzet miatt Gniezno mellett döntött,[102] s I. Bretiszláv Gniezno elfoglalásával ezt a hiátust akarta volna pótolni. Nem zárható ki nézetünk szerint, hogy Prágai Kozma eleve úgy állította be az eseményeket, mintha I. Bretiszláv Gniezno bevételével és elpusztításával együtt törvényeket is adott volna az országnak. Még gyanúsabb Merseburgi Thietmar feljegyzése arról, hogy I. Vitéz Boleszláv országában sokféle, szigorú, de részben dicsérendő törvény (*leges*) létezett. Ezek között említi meg a püspök, hogy aki a *Septuagesima* után húst evett, annak kitépték a fogait, vagy aki más asszonyával paráználkodott, azt herezacskójánál fogva szögezték fel, s kést raktak melléje, hogy saját maga vághassa le magát, ha akarja.[103] Thietmar előadása azonban több szempontból is kétséget ébreszt. A krónika két nagy szöveghagyománya szerint csak az egyikben maradt fenn a *leges* kifejezés, a másikban a *consuetudines* szerepel.[104] Ez már önmagában elgondolkodtató, hogy mennyiben beszélhetünk normatív szabályzásról és mennyiben meglevő, a kereszténységnek tetsző vagy elfogadhatatlan szokásrendszerről. Másrészről nem felejthető, hogy Thietmar az egész történetet Vitéz Boleszláv Odával kötött házassága okán hozza elő, mely szerinte úgyszintén a Húsvét előtti *Septuagesima* utánra esett, tehát egyházi engedélyhez lett volna kötött. Feltehető tehát, hogy Thietmar inkább frissen megkeresztelkedett népek körében honos, pogány elemekkel kevert kereszténységet

[100] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 4. 86-88.

[101] Vö. PROHÁZKA, Burgen 617.; Bretiszláv dekrétumaihoz l. még: FONT, Nagyhatalmak 67.

[102] Legutóbb: WIHODA, Arcibiskupství 205-218. itt 208.

[103] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. VIII. 2. 494.: „In huius sponsi regno sunt multae consuetudines variae/multae et variae leges; et quamvis dirae, tamen sunt interdum laudabiles. …Si quis in hoc alienis abuti uxoribus vel sic fornicari presumit, hanc vindictae subsequentis poenam protinus sentit In pontem mercati is ductus per follem testiculi clavo affigitur et novacula prope posita hic moriendi sive de hiis absolvendi dura eleccio sibi datur. Et quicumque post LXX. carnem manducasse invenitur, abcisis dentibus graviter punitur."

[104] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. VIII. 2. 495.

akarta bemutatni Boleszláv drákói rendszabályai kapcsán. Nem véletlen, hogy rögtön ez után számol be Szent Istvánról, illetve Géza fejedelem nem tökéletes keresztény mivoltáról.[105] Félő tehát, hogy itt nem annyira Vitéz Boleszláv törvénykezéséről értesülünk, hanem Thietmar véleményét olvashatjuk frissen megkeresztelkedett keleti szomszédairól. Még egy, igaz csak kései forrásból következtethetünk arra, hogy valószínűsíthetően nem létezett semmiféle normatív szabálygyűjtemény a Piast-monarchia megteremtésének időszakában: Gallus Anonymus részletesen foglalkozott Vitéz Boleszláv törvénykezésével és bírói hatalmával is, ám minden, amit ott leír, elsősorban csak sematikus toposzokon alapul, melyeket talán részben Szent István Intelmeiből vett át.[106]

Hasonló a helyzet azokkal a végrendeletekkel, illetve jogi karakterű egyezségekkel, melyek elsősorban a dinasztikus konfliktusok elkerülése vagy lezárása végett születtek meg. Ebbe a sorba tartozik III. Ferdeszájú Boleszláv 1138. évi végrendelete, melyet csak a 13. század elején keletkezett Kadłubek-krónika szövege tartott fenn.[107] De itt említhetjük meg I. Bretiszláv statútumát is, mely szabályozta a cseh trón öröklését, ám szövege csak Prágai Kozma krónikájában maradt fenn.[108] Ez utóbbi kettőről nem lehet tudni, hogy léteztek-e egyáltalán írásos formában, vagy csak szóbeli hagyomány alapján kerültek lejegyzésre a két említett krónikában. E kérdésre – különös tekintettel a 14. századi krónikakompozíció 88. fejezetében ránk maradt hasonló megegyezésre – még alább vissza kell térni majd.

A források számából, megoszlásából és állapotából következik, hogy a jelen értekezés fő témájával kapcsolatban a szakirodalmi anyag lényegesen nagyobb mennyiséget ölel fel, mint az a forrásanyag, mely alapján a feldolgozások születtek. Így a források jellege; száma, minősége mindenképp arra kényszerít, hogy az önmagában kisszámú forrásanyagot együtt, egymással párhuzamban vizsgáljuk és értékeljük, illetve hogy az egyes kérdések megtárgyalásában a magyar, lengyel és cseh vonatkozású forrásanyagot az európai latin nyelvű irodalom segítségével próbáljuk meg értelmezni. Ez utóbbi alatt elsősorban a szász és száli frank kolostori történetírásra, a szász és bajor annalisztikára, illetve a szász és száli frank krónikaírás remekeire gondolhatunk.[109]

---

[105] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. VIII. 4. 496-498.

[106] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. c. 10-15.; Vö. BAGI, Gallus Anonymus 205-211.

[107] Magistri Vincentii dicti Kadlubek Chronica Polonorum. MPH n. s. 11. III. c. 26. 17. 118.

[108] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 12. 102.

[109] Pl. Widukindi monachi Corbeiensis Rerum gestarum Saxonicarum libri III. MGH SRG 60.; Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9.; Wiponis opera. MGH SRG 61.; Lamperti

Ezeknek legtöbbje, mint pl. a magyar történelemmel igen szoros kapcsolatban álló Altaichi Évkönyv igen alapos ismeretekkel rendelkeztek keleti szomszédjaikról, legyenek azok akár lengyelek, akár csehek és magyarok. Sőt mi több, legtöbbjük részletes beszámolókat hagyott hátra a Piastok, Přemyslidák vagy éppen az Árpádok trónharcairól. A kelet-közép-európai dinasztiák konfliktusainak feldolgozásához közvetlenül szükséges szász, száli frank, illetve bajor források mellett megkerülhetetlen, hogy más, a konkrét témaválasztáshoz csak áttételesen tartozó, Karoling-kori és későbbi, elsősorban Nyugat-Európában keletkezett forrásokat is figyelembe vegyünk. Ennek indokaként hozható fel, hogy – miként már volt szó róla – a korban előforduló dinasztikus konfliktusok nem tekinthetők „nemzeti ügynek", ezért érdemes bizonyos részkérdéseket a latin nyelvű irodalom szélesebb forrásbázisán vizsgálni.

Végül e helyen szükséges kitérni a szakirodalom kérdésére. A jelen tanulmányban igyekeztünk felhasználni a releváns magyar, lengyel, cseh és szlovák szakirodalmat, illetve a témához tartozó elsősorban német és angol nyelvű feldolgozásokat.

A munkában előforduló nagyszámú idegen (elsősorban cseh és lengyel) nevet magyar átírásban közöljük. A Piastok és Přemyslidák családjában előforduló nagyszámú azonos nevű uralkodókra tekintettel a disszertációhoz mellékletként genealógiai táblázatokat, a területi országmegosztások cseh- és lengyel modelljeit szemléltetéséhez térképeket csatoltunk.

Monachi Hersfeldensis opera. MGH SRG 38.; Annales Magdeburgenses. MGH SS 16.; Annales Corbeienses. MGH SS 3.

II. Országmegosztás

II.1. Elméletek a dukátus eredetéről, funkciójáról, keletkezési idejéről, hanyatlásáról és földrajzi kiterjedéséről

A 14. századi krónikakompozíció 88. krónikafejezete egyértelműen arról ír, hogy a király és a herceg megosztotta egymás között a *regnum*ot. Ez az állítás egyúttal kijelöli a jelen vállalkozás első részében elvégezni kívánt feladatok főbb súlypontjait is. Így az alábbiakban a dukátus eredetével, kialakulásával, területi formájával, struktúrájával és hatalmi funkcióival kapcsolatos kérdéseket kell részletesebb vizsgálatnak alávetni, ami megkerülhetetlenné teszi, hogy részletesen tárgyaljuk Györffy György és Kristó Gyula a dukátussal kapcsolatban megfogalmazott elméletét.

II.1.1. Györffy György és Kristó Gyula dukátus-elmélete

1958-ban látott napvilágot Györffy György hosszabb lélegzetű tanulmánya a Századok című folyóiratban,[110] melyben a szerző a magyar állam eredetével kapcsolatban fejtette ki nézeteit. Elképzeléseit egy évvel később monografikus formában is közreadta,[111] és végül megállapításainak legfontosabb eredményei utat találtak mind Szent Istvánról írott klasszikus monográfiájába,[112] mind pedig a magyar tudományosság nagy, ám be nem fejezett vállalkozásaként megszületett tízkötetes, Magyarország történetét bemutató kézikönyvbe is.[113]

Györffynek a dukátussal kapcsolatos elképzelései a következőket foglalják magukba:

A dukátus – szerinte – lényegében két egymást keresztező szervezet volt, amely egyrészről egy területi egységet jelentett, másrészről pedig egy attól független, az egész ország területén elszórt birtokszervezetet.[114] E megállapítását Györffy Könyves Kálmán egyik törvényére alapozta, melyből világossá válik, hogy voltak a hercegeknek szolgái, akik a király megyéiben éltek, illetve fordítva: a királynak is voltak hasonló alárendelt-

[110] GYÖRFFY, Nemzetség 12-87. ill. 565-615.

[111] GYÖRFFY, Tanulmányok, passim;

[112] GYÖRFFY, Szent István 374-376.

[113] MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE I/1. 831-832. illetve 862-865.

[114] GYÖRFFY, Nemzetség 48.

jei, akik azonban a herceg megyéiben voltak fellelhetők.[115] Kálmán törvénykönyvének szövegére is alapozva Györffy úgy vélekedett, hogy a *mega ducis* magát a dukátust jelöli.[116]A területi és birtokszerkezeti hercegség közül Györffy az előbbit tekintette archaikus szerkezetnek, melynek 1115 körüli lehanyatlásával azonban a modernebb birtokszervezet nem szűnt meg.[117]

Ami a királyi hercegség eredetét illeti, Györffy szerint mindkét, tehát a területi és a birtokszervezetnek is megvoltak az előzményei a 10. századi magyar történelemben. A dukátus területi szervezete tekintetében fennállásának hagyományát a hódolt, illetve a magyar törzsekhez csatlakozott népek főbb szállásterületeire vezette vissza, azaz a dukátus mint területi egység meglétét a magyar honfoglalás korával egyidősnek tekintette.[118] A királyi hercegség funkciója Györffy álláspontja szerint a határvédelem volt, és itt koncentrálódtak az ország körülbelül egyharmadnyi katonai és gazdasági erőforrásai.[119]Ami a dukátus területi kiterjedését illeti, Györffy szerint a királyi hercegség három nagyobb tömbből állott: az egyiknek Nyitra volt a központja, a másiknak Bihar, Szabolcs megye és a Nyírség, a harmadik pedig Krassóvár körül, Magyarország délvidékén jött létre.[120] Ez utóbbi – szerinte – ugyancsak a dukátus határvédelmi jellegét erősíti, hiszen az 1071. évi Bizánc elleni háborúban tett jó szolgálatokat.[121] Mindemellett a dukátus több megyét, így Nyitra, Hont, Zemplén, Nógrád, Ung, Borsova, Békés, Zaránd, Krassó, Szerém területét foglalta magába.[122]

Györffy György elméletével szemben teljesen más, a fenti állításokkal összeegyeztethetetlen következtetésekre jutott Kristó Gyula. Nézeteit a következőkben lehet összefoglalni:

A 11. századi királyi hercegség nem két alapszerkezetből állott, mint azt Györffy György állította, hanem egyetlen egy területi egységet jelölt.[123] Szerinte a dukátus nem vezethető vissza a honfoglalás korára, azaz nem egyidős a magyar államszervezet születésével, hanem csak a 11. század negyvenes éveiben, I. András és testvére, Béla meg-

[115] ZÁVODSZKY, 187.: „Ducis ministri, qui in mega regis sunt, et regis, qui in mega sunt ducis, ante comitem et iudicem, minores vero ante iudicem delitigent."

[116] GYÖRFFY, Nemzetség 29.

[117] GYÖRFFY, Nemzetség 48-49.

[118] GYÖRFFY, Nemzetség 29.

[119] GYÖRFFY, Nemzetség 29.

[120] GYÖRFFY, Nemzetség 50-51.

[121] GYÖRFFY, Nemzetség 51-52.

[122] GYÖRFFY, Nemzetség 51.

[123] KRISTÓ, Hercegség 46.

egyezésének következtében jött létre, és mint területi-hatalmi egység, Kálmán korában tűnt le.[124] Kristó Györffyvel szemben nem a magyar történelemben, hanem olyan korabeli és korábbi európai jelenségekben találta meg a dukátus mintáit, mint a frank (Meroving és Karoling), valamint a lengyel és cseh „dukátusokban".[125] Sőt, a feudális széttagolódásról írott munkájában e „dukátusokat" három különböző csoportba sorolta be annak megfelelően, hogy milyen formában léteztek. Így megkülönböztetett a dinasztia tagjai birtokolt, magánbirtokosok által uralt részterületeket, illetve a kettő kombinációjaként létrejövő úgynevezett szukcesszív részkormányzatokat.[126]

Míg Györffy a dukátusban határvédelmei területet látott, Kristó Gyula az Árpádok királyságának perifériális, szinte lakatlan határ menti részeinek tekintette. E területek – szerinte – a magyar „feudális állam" megteremtése és 11. századi megerősödése során a „feudális hatalom" elől menekülő szabad státuszú társadalmi elemek letelepedési helyévé váltak. Mindez – Kristó szavait idézve – a *regnum* és *ducatus* folyamatos szembenállásához vezetett a 11. század folyamán, melynek hátterében a *regnum*nak, azaz a királyi hatalomnak azon törekvése állt, hogy alávesse a dukátus területén élő, a feudális hatalom elől menekülő szabad népelemeket.[127] Ami a dukátus területi kiterjedését illeti, Kristó Gyula – ismét csak Györffy György nézeteivel szemben – úgy vélekedett, hogy a hercegség két részből állt, az egyik központja Nyitra, míg a másik Bihar lehetett.[128] Mindemellett Kristó Gyula, cáfolva a korábbi, jellemzően háború előtti magyar historiográfia képviselőinek a nézeteit, nem tekintette dinasztikus ügynek a hercegség létrejöttét, hanem kialakulását és létezését általános társadalmi törvényszerűségekként értelmezte, s a *regnum* és *ducatus* szembenállásában a különböző, a királyok és a hercegek között álló hatalmi csoportok szerepét hangsúlyozta ki.

II.1.2. Györffy György és Kristó Gyula dukátus-elméletének történeti kontextusa

Történettudósaink tehát alapvetően két irányból próbáltak választ találni a királyi hercegség eredetének kérdésére, ám a Györffy és Kristó által vázolt elmélet az állam, az államfejlődés, illetve az állam eredete szemszögéből közelített a 11. századi hercegség problémaköréhez. Mindehhez hozzá kell tenni, hogy mindkét elmélet elválaszthatatlan

[124] KRISTÓ, Hercegség 46.

[125] KRISTÓ, Hercegség 11-30.

[126] KRISTÓ, Feudális széttagolódás 23.

[127] KRISTÓ, Hercegség 82-86.

[128] KRISTÓ, Hercegség 91-92.

a megosztott Európa keleti felében a 20. század második felétől uralkodóvá vált marxista-leninista ideológiától is. A marxizmus kelet- és kelet-közép-európai változatának is tekinthető leninizmusnak jellemzően két irányzata alakult ki a 20. század ötvenes éveitől kezdve. Az egyik szorosan összefonódott a nemzeti történelem 19. századi historizáló vonulatával, azaz a nemzeti történelem arra érdemes korszakait, eseményeit és hőseit marxista szempontból haladó hagyománynak tekintette és vállalhatónak tartotta, míg a másik igyekezett mellőzni a nemzeti narratívát a nemzeti történelemből, melyet vegytiszta marxista-leninista társadalomtörténeti struktúrák szerint próbált meg értelmezni és vizsgálni.[129] Az ügyet továbbá bonyolulttá tette, hogy a kelet-közép-európai kommunista diktatúrák kivétel nélkül a Szovjetunió politikai-gazdasági, illetve katonai befolyási övezetében jöttek létre. Ez szinte automatikusan magával vonta, hogy a kelet- és kelet-közép-európai marxizmus-leninizmus ideológiáját nem lehet megérteni a hagyományos orosz történetszemlélet néhány alapvonása nélkül, melyek Sztálin uralmától kezdve szintén beépültek a szovjet marxista-leninista történetszemléletbe.[130] Ezek elsősorban a 18-19. századból örökölt szlavofil-nyugatos ellentétek és viták továbbélésében öltöttek testet: így a feudalizmusról szóló, a sztálini korszakban felerősödött diskurzusban, az ugyancsak a hagyományos orosz történelemfelfogásból örökölt latin-, azaz nyugat-ellenességben,[131] valamint a központi hatalom megszűnésétől és az ország feldarabolásához való szinte páni félelemben.

Mindezt a dukátus, illetve a kelet-közép-európai korai hatalommegosztások kérdéskörére vonatkoztatva megállapítható, hogy azok a történészek, akik a nemzeti narratívát mellőzték vizsgálódásaik során, jellemzően anarchisztikus, az „államrendet" megbontó jelenségként értékelték a trónharcokat és nyomukban létrejövő különálló területeket.[132] Ezzel szemben a másik tábor, melyhez hozzá lehet és kell számolni azokat is, akik egyébként nem voltak marxisták, ám szükségszerűen nem vonhatták ki magukat

[129] Vö. KOSÁRY, Történelem 484-512.; Vö. még legutóbb ROMSICS, Clio 527-575.

[130] A hagyományos orosz történetfelfogás és a bolsevizmus kapcsolatához l. BERGYAJEV, Kommunizmus, passim.

[131] SASHALMI, Találkozás 19-30.

[132] ELEKES, Magyar állam 75.; LÉDERER, Magyarország története 36-37.; A lengyel historiográfiában különösen: ŁOWMIAŃSKI, Historia Polski I. 217.; BARDACH, Historia państwa 151. és 167.; GUDZIŃSKI, O akcie 35-62.; BORAWSKA, Kryzys 5-7.; ADAMUS, O monarchii 99-134.; Csehszlovkiában jellemzően: FIALA, Čechy 13-16.; FIALA, Přispěvky 5-65.

az ideológia diktálta keretfeltételek alól, az ősidők óta létező „nemzeti állam" fejlődése részének tekintette a „dukátusokat".[133]

A helyzetet még bonyolultabbá teszi, hogy az I., de leginkább a II. Világháború kimenetelét az orosz, cseh és lengyel elitek egyben a szlávságnak a germánok felett aratott történelmi győzelmeként élték meg.[134] Ennek megfelelően a marxizmus-leninizmus adta kereteken belül igen felértékelődtek azok a korábbi elképzelések, melyek sajátos ősiség-elméletként történeti bizonyítékokkal szolgáltak mind az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlasztására, mind a Németország rovására történt területfoglalásokra, illetve aktuálissá tették a nemzetállam gyökereit és kezdeteit vizsgáló tanulmányok mondanivalóját. Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy mindez – leszámítva az orosz történelemről írott munkákat – legélesebben a cseh és szlovák történelem értelmezésében érhető tetten, mely – nyilván nem újdonság – a Přemyslida Csehország és a Nagy-morva Birodalom közötti kontinuitás-elméletet jelenti. E nézetek már a középkori cseh dinasztikus történetírásban is helyet kaptak. Prágai Kozma krónikája örökítette ránk a nagy-morva Szvatopluk birodalma lehanyatlásának történetét,[135] melynek lényege, hogy a morvák birodalmát részben a csehek, részben a lengyelek és a magyarok örökölték meg. A Kozma megálmodta *translatio regni* elmélete elferdítve és kiegészítve továbbélt a késő-középkori cseh történetírói hagyományban is. A 14. századi Dalimil-krónika és a 15. századi Pulkava-krónika nemcsak átvette, hanem ki is egészítette a történetet, melyben a morvák birodalmán kívül Morvaország koronája is a csehekre szállt.[136] A cseh udvari történetírásban fennmaradt elbeszélések szellemi

---

[133] Györffy idevágó munkáján kívül l. még a teljesség igénye nélkül: LABUDA, Studia I-II. passim.; POULIK, Großmähren, passim.; Ratkoš, Pramene, passim.; TŘEŠTIK, Počatky, passim.; TŘEŠTIK, Eine große Stadt 93-138.

[134] L. Florin Curta kiváló monográfiáját: CURTA, Slavs 6-14. a sztálinizmus és a szlávság sajátos kapcsolatára l. 11.

[135] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. I. c. 14. 32-33.: „Eodem anno Zuatopluk rex Moravie, sicut vulgo dicitur, in medio exercitu suorum delituit et nusquam comparuit. Sed re vera tum in se ipsum reversus, cum recognovisset, quod contra dominum suum imperatorem et compatrem Arnolfum iniuste et quasi inmemor beneficii arma movisset qui sibi non solum Boemiam, verum etiam alias regiones hinc usque ad flumen Odram et inde versus Ungariam usque ad fluvium a Gron subiugarat penitentia ductus medie noctis per opaca nemine sentiente ascendit equum et transiens sua castra fugit ad locum in latere montis Zober situm, ubi olim tres heremite inter magnam et inaccessibilem hominibus silvam eius ope et auxilio edificaverant ecclesiam. Quo ubi pervenit, ipsius silve in abdito loco equum interfecit et gladium suum humi condidit et, ut lucescente die ad heremitas accessit, quis sit illis ignorantibus, est tonsuratus et heremitico habitu indutus et quamdiu vixit, omnibus incognitus mansit, nisi cum iam mori a cognovisset, monachis semetipsum quis sit innotuit et statim obiit. Cuius regnum filii eius pauco tempore, sed minus feliciter tenuerunt, partim Ungaris illud diripientibus, partim Teutonicis orientalibus, partim Poloniensibus solo tenus hostiliter depopulantibus."

[136] Kronika tak řečeneho Dalimila c. 24. 47.; Kronika Pulkavova. FRB V. 15-17.

forrásvidékét ma már jobban ismerjük,[137] és az is világos, hogy Kozma története elsősorban Morvaország 11. század eleji „annektálásának" igazolására szolgált.[138] Ám nem szorul bővebb magyarázatra, hogy ezek az eszmék döntő befolyást gyakoroltak az amúgy is kifejezetten állam- és alkotmányjog szemléletű modern cseh történetírásra, és kitörölhetetlen részévé váltak a cseh, szlovák, sőt még a 20. századi két világháború közötti, illetve kommunista csehszlovák nemzeti önképnek.[139] Bár már a 20. század második felében történtek kísérletek a nagy-morva eredet- és kontinuitás-elmélet dekonstrukciójára,[140] ezek nem jártak átütő sikerrel. Sőt úgy tűnik, hogy a rendszerváltás utáni cseh történetírás is csak részben, jellemzően egy más kontinuitáselmélet kedvéért volt hajlandó változtatni ezen a képen. Így pl. David Kalhous, aki részben elvetette a csehszlovák középkorkutatás korábbi generációinak elméleteit a nagy-morva kontinuitás mikéntjéről,[141] ám úgy vélte, hogy I. Bozsivoj megkeresztelkedése, a szláv liturgia és az ortodox rítus átvételével a Přemyslidák – legalábbis kezdetben – továbbápolták a Nagy-morva Birodalom hagyományát, amire – szerinte – Szent Vencel ún. Krisztián-legendájából lehet következtetni.[142] Más, bonyolultabb, a cseh történetírás keretei között újdonságnak tekinthető elméletet mutatott be legutóbb Martin Wihoda,[143] brünni egyetemi tanár.[144] Wihoda nagyrészt elvetette a nagy-morva kontinuitás-elméletet, ám egyúttal megteremtett egy másikat. Szerinte 907, azaz a magyarok végleges győzelme után Ómorávia megmaradt részeiben, tehát azokon a területeken, amelyeket hagyományosan Morvaországnak nevezünk, fennmaradtak a helyi struktúrák, melyek királyi vagy fejedelmi hatalom hiányában is a társadalmi kötelékeknek az alsóbb szintjein továbbműködtek, beleértve ebbe az egyházi struktúrák legalábbis vázlatos fennmaradását is. Erre – más forrás hiányában – természetesen Prágai Kozma krónikáját hozta fel. Ismeretes, és a jelen munkában még egyszer vissza kell majd térni rá,

[137] A krónika karakteréhez vö. GRAUS, Velkomoravská Riše 291.; BLAHOVÁ, Koruna 165-166.

[138] Vö. WIHODA, Vratislav 372.

[139] A teljesség igénye nélkül: PALACKY, Dějiny I. passim.; BRETHOLZ, Mähren I. 1-120.; POULIK, Großmähren, passim.; Ratkoš, Pramene, passim.; TŘEŠTIK, Počatky, passim.; TŘEŠTIK, Eine große Stadt 93-138.; A korai cseh államisággal kapcsolatos kutatói álláspontok összefoglalását l. KALHOUS, Duchy 11-45.

[140] Vö. GRAUS, Velkomorávská riše 296-297.; GRAUS, Mitteleuropa 5-65.

[141] KALHOUS, Duchy 263-264.

[142] KALHOUS, Duchy 193-262, valamint 265-266.

[143] WIHODA, Morava, passim.

[144] Karel Hruza: Wihoda, Martin: Morava v době knížecí 906–1197. [Mähren im Zeitalter der Fürstenherrschaft 906–1197]. Prag 2010, in: H-Soz-u-Kult, 07.09.2011, http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/rezensionen/2011-3-143. A munka magyar nyelvű kritikai ismertetését l. BAGI, Morvaország 233-249.

hogy I. Bretiszláv fejedelem végrendeletileg tiltotta meg fiainak, hogy felosszák egymás között Csehországot, és ennek fejében a prágai hatalomból nem részesült férfi családtagok számára Morvaországban tette lehetővé az uralkodást. Maga Kozma írja, hogy a cseh fejedelmek a morva terület előkelőivel vagy elöljáróival (*primates terrae*) álltak tárgyalásban,[145] ami Wihoda szerint arra szolgál bizonyítékkal, hogy 1023 illetve 1055 után a cseh fejedelmek az Ómorávia korából örökölt középszintű társadalmi struktúrákra telepedtek rá, és egyfajta új együttműködés kezdődött a tartomány lakosai és a fejedelmi hatalmat gyakorló Přemyslidák között.[146] Összefoglalva tehát, a csehek által végül is a 11. században birtokba vett Morvaország annyiban örököse Ómoráviának, hogy nem a Nagy-morva Birodalom „államisága" öröklődött át a csehekre, hanem dinasztikus uralkodói hatalom nélkül is fennmaradtak a 9. század végétől fogva a nagy-morva hatalmi struktúrák a tartományon belül működő szintjei. Azaz túlélték Szvatopluk birodalmának szétesését a tartományi elitek, melyekre aztán 999 után először a lengyelek telepedtek rá, majd pedig a 11. századtól kezdve a Přemyslidák. Velük így egy új, a fejedelmi hatalom és a helyi elitek közötti együttműködés vehette volna kezdetét, ha a Přemyslidák nem akarták volna „elcsehesíteni" Morvaországot. Ami végül is sikerült, mert I. Vladiszláv fejedelem 1110 körül kijelentette, hogy Morvaország örökkön örökké a prágai fejedelmek hatalma alatt fog állni, úgy ahogy ez már I. Bretiszláv végrendeletében is meghatározásra került.[147] A könyvben olvasható módszertani alapvetés azonban csak a cseh történeti mikrokozmoszban új: Wihoda legfőbb eredményeit a német társadalomtörténet-kutatás nyomdokain halad, s elméletét a még Otto Brunner által 1939-ben kidolgozott, majd a háború után néhány részletében módosított társadalomtörténeti modellből vezeti le. Brunner a *Land und Herrschaft*[148] című munkájában a régi, 19. századi német jogtörténeti szemlélettel szállt szembe, amely a középkori német államfejlődést a porosz királyságból kinövő császárság szemszögéből szemlélte, és a *Land*ok, azaz a tartományok létrejöttét a központi hatalom hanyatlásával, jellemzően a Barbarossa Frigyes által bevezetni kívánt reformok elbukása utáni helyzettel magyarázta. Ennek szellemében a *Landok* az állam 12. századi szét-

[145] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 15. 105.: „Premisit autem dux Zbitigneu illius terre ad primates litteras…"

[146] WIHODA, Morava 113-170.

[147] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. III. c. 34. 205.: „Ego autem nolo cum fratre meo perpetuas inire discordias, sed volo castigare eum, ut castigatus resipiscat et cognoscat atque sui posteri discant, quod terra Moravia et eius dominatores semper Boemorum principis sint sub potestate, sicut avus noster pie memorie Bracizlaus ordinavit, qui eam primus dominio suo subiugavit."

[148] BRUNNER, Land und Herrschaft, passim.

hullásának a terméke, s egyben a német történelemfejlődés alapvető területi egységei, melyek – egészen a porosz királyság által végrehajtott 19. századi foglalásokig – a német államfejlődés egyedüli és legjellemzőbb modelljét testesítették meg. A *Land*ok – így a régi iskola – három összetevőből állnak, s csak így is vizsgálhatók: e három kritérium a területük, a bennük kialakuló alá-fölérendeltségben megmutatkozó parancsuralmi rendszer, valamint az ennek alapján létrejövő jogi intézményrendszerek. Brunner ezzel szemben arra az álláspontra helyezkedett, hogy a *Land* nem pusztán egy valaki által uralt terület, hanem önmagában joghordozó, a terület és a benne élők (*Land und Leute*) elválaszthatatlan egymástól, a *Landok* lakói pedig sajátságos kötelékben élnek, kis jog-, hatalmi és érdekközösségeket fenntartva. Brunner másik újító megállapítása az volt, hogy a *Land* megelőzi a tartományi uralmat (*Landesherrschaft*), azaz függetlenül a középkori Német-római Császárság széthullásának folyamatától mindig is létezett, és a fölötte kialakuló hatalmi struktúráktól függetlenül is egészen a 19. század végéig fenn tudott maradni a terület és a benne élők társadalmi-jogi és egyéb szimbiózisának köszönhetően. Állításainak igazát Brunner elsősorban a *Fehde*, azaz a magánháborúk rendszerének vizsgálatával kívánta igazolni (könyvének első része gyakorlatilag erről szól), mely szerinte a helyi közösségek a béke- és hadiköteléke volt, azaz a *Fehde* önmagában egy jogközösség (*Rechtsgemeinschaft* vagy *Gewaltgemeinschaft*), amely függetlenül más tartományi hatalmi struktúráktól is működőképes.

Brunner tézisei megtermékenyítően hatottak a német majd európai középkori társadalomtörténeti kutatásokra, különösen a múlt század hetvenes éveitől fellendült Fehde-kutatásokra, melyek ma már egészen új hatalmi és jogközösségek feltárását is lehetővé tették a középkori birodalomban.[149] Ám nem szabad elfelejteni, hogy Brunner tételeit már megjelenése után komoly kritikával illették a német történészek és jogtörténészek. A kritika alapját – és itt térünk vissza Csehország kérdésére – az képezte, hogy Brunner csak és kizárólag osztrák, illetve dél-német forrásanyagból dolgozott, s miként például Walter Schlesinger rámutatott, más, északabbi német régiókban már nem lehetett az általa kimutatott eredményeket produkálni.[150] Brunner téziseinek alkalmazhatóságának útjában mindemellett áll még egy nagyobb probléma is: vizsgálatait elsősorban 1300 utáni forrásanyagon végezte el, nem véletlen, hogy hatása is leginkább a késő-középkori és koraújkori kutatásokon mutatható ki. Így önmagában meg-

[149] Pl. REINLE, Fehdeführung 84-124.; REINLE, Fehden. 173-194.

[150] SCHLESINGER, Landesherrschaft 21.

kérdőjelezhető, hogy tézisei alkalmazhatóak-e a Přemyslida-kori Csehország története korai századainak vizsgálatához.[151]

E helyen visszatérve Györffy dukátus-elméletére, meg kell jegyezni, hogy az általa kidolgozott modellt a későbbi kutatás marxista alapvetésű munkának tekintette.[152] E kérdésben nem kívánván állást foglalni, úgy tekintjük, hogy középkorkutatásunk kiválósága elsősorban az 1956 után valamelyest fellazuló állampárti kötöttségek keretében konkurenciaképessé kívánta tenni a magyar történelmet a csehvel, megalkotva a sajátos, autochton, a honfoglalással egyidős dukátusi szervezet elméletét.

Figyelemreméltó, hogy a Kristó Gyula által kidolgozott teória módszertani alapvetései is a csehszlovák történetírásra vezethetők vissza. A bevezetőben röviden kitértünk arra, hogy Kelet-Közép-Európa fogalmának kibontását a történettudósok egy része a nemzeti történeti hagyomány mellőzésével, strukturális jellemzők mentén végezte el. Ezt a feladatot kezdetben a marxista-leninista történetírás képviselői látták el. Munkájuk eredményeképp jött létre az elsősorban csehszlovák és lengyel történészek által kimunkált ún. kelet-közép-európai középkori állammodell. Az eredetileg František Graus által kidolgozott teória lényege, hogy az elsősorban a várakra és nehézfegyverzetű kíséretükre támaszkodó uralkodók hatalma az egyházi birtokokon kívül *mindenre* és *mindenkire* kiterjedt, és gyakorlatilag semmilyen más önálló hatalmi struktúra létrejöttét nem tette lehetővé.[153] Graus a fejedelmi túlhatalomra épülő elméletét a múlt század hetvenes éveinek elején tanítványa, Dušan Třeštik, illetve az utóbbi felesége, a lengyel származású Barbara Krzemieńska fejlesztette tovább. A fejedelmi hatalom – s egyben a közép-európai hatalmi-uralmi modell lényegét – abban fogalmazták meg, hogy az uralkodók egy speciális ellátási rendszeren keresztül, *beneficiarius*ok útján tartották ellenőrzésük alatt az egész országot, illetve a várakat, melynek forrását elsősorban 11. század folyamán a térségben virágzó rabszolga-kereskedelem jelentette.[154] Sőt Třeštik azt is igazolni igyekezett, hogy azok, akik adót (*tributum*) fizettek a fejedelmeknek, azok tulajdonaként léteztek (*ius utendi*, *ius abutendi*).[155] Elmélete helytállóságának alátámasztására azonban ő sem tudott egyéb forrást felhozni, mint Prágai Kozma kró-

[151] Brunner elsősorban germán jelenségnek tekintette a *Land*okat, ám a későbbi kutatásnak sikerült megcáfolnia ezt a tételt. Vö. SEIBT, Land 301-305. Seibt – egyetértve a korábbi cseh jogtörténeti kutatással – lehetségesnek tartotta Brunner tételeinek alkalmazását a cseh történeti struktúrákra is, igaz, ő jellemzően 13. századi példákat hozott fel igaza alátámasztására.

[152] Erre nézve: DIENES, Szabolcs-Szatmár megye 92.; Ugyanígy: KRISTÓ, A magyar állam 27.

[153] GRAUS, Mitteleuropa 8-11.

[154] TŘEŠTÍK. K socialní struktuře 537-564.; TŘEŠTÍK –KRZEMIEŃSKA, Zaklady 113-130.; TŘEŠTÍK-ŽEMLIČKA, O modelech 122-163.

[155] TŘEŠTÍK. K socialní struktuře 538-539. és 555.

nikájának egy másik passzusát, a Libuša-mondát, melyben a matriarchátust megtestesítő Libuša hatalma ellen fellépő, hőbörgő, új fejedelmet választani akaró cseheket maga a fejedelemasszony igazítja el a fejedelmi jog lényegéről, mielőtt elküldetne Přemyslért, az új fejedelemért:

„Óh, micsoda szánalomra méltó nép, mely nem tud szabadon élni, és azt, amit a jó ember nem, vagy csak az életével együtt enged veszni, a szabadságot ti készakarva hagyjátok el, és önként hajtjátok fejeteket az ismeretlen rabigába. De jaj, később hiába bánjátok majd ezt, miként a békák is bánták, miután gyilkolni kezdte őket a vizikígyó, kit királyukká tettek. Ha pedig nem tudjátok, miből áll a fejedelmi jog, megpróbálom néhány szóval bemutatni nektek. Kezdetben könnyű fejedelmet választani, de nehéz a már megválasztottat letenni; mert vajon fejedelemmé tennétek azt, ki egykor hatalmatok alatt állt, vagy nem, ha ti és mindenetek az ő hatalma alá kerül, miután megválasztottátok? Ha meglátjátok őt: kiszárad szátok s elakad nyelvetek, ha meghalljátok hangját: reszket majd térdetek. És a nagy reszketéstől döcögve feleltek neki: 'igen uram, igen uram'. S ekkor ő majd saját akarata szerint, a ti megkérdezésetek nélkül ezt bűnösnek mondja, azt megöli, emezt börtönbe veti, amazt felakasztatja. Titeket – és ha úgy tetszik neki a tieitek közül némelyeket – szolgává, másokat parasztté, adófizetővé, felügyelővé, megint másokat hóhérrá, ítélethirdetővé, szakáccsá, vagy halásszá, vagy molnárrá tehet. Közületek választ tribunusokat, centuriókat, gazdákat, szőlő- és földműveseket, aratókat, fegyverkovácsokat, cserzővargákat. Fiaitokat és lányaitokat saját szolgálatába állítja. Ökreitekkel, lovaitokkal vagy kancáitokkal saját akarata szerint rendelkezik. A mezőn, harctéren, a földeken, a legelőkön és a szőlőkben levő összes dolgotokat használatába veszi."[156]

[156] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. I. c. 5. 14.: „O plebs miseranda nimis, que libera vivere nescit, et quam nemo bonus nisi cum vita amittit, illam vos non inviti libertatem fugitis et insuete servituti colla sponte submittitis. Heu tarde frustra vos penitebit, sicut ranas penituit, cum ydrus, quem sibi fecerant regem, eas necare cepit. Aut si nescitis, que sint iura ducis, temptabo vobis ea verbis dicere paucis. Inprimis facile est ducem ponere, sed difficile est positum deponere; nam qui modo est sub vestra potestate, utrum eum constituatis ducem an non, postquam vero constitutus fuerit, vos et omnia vestra erunt eius in potestate. Huius in conspectu vestra febricitabunt genua, et muta sicco palato adherebit lingua. Ad cuius vocem pre nimio pavore vix respondebitis: 'Ita domine, ita domine ', cum ipse solo suo nutu sine vestro preiudicio hunc dampnabit et hunc obtruncabit, istum in carcerem mitti, illum precipiet in patibulo suspendi. Vos ipsos et ex vobis, quos sibi libet, alios servos, alios rusticos, alios tributarios, alios exactores, alios tortores, alios precones, alios cocos seu pistores aut molendinarios faciet. Constituet etiam sibi tribunos, centuriones, villicos, cultores vinearum simul et agrorum, messores segetum, fabros armorum, sutores pellium diversarum et coriorum. Filios vestios et filias in obsequiis suis ponet; de bubus etiam et equis sive equabus seu peccoribus vestris optima queque ad suum placitum tollet. Omnia vestra, que sunt potiora in villis, in campis, in agris, in pratis, in vineis, auferet et in usus suos rediget."

A csehszlovák történettudomány e nézetét követők szerint ugyanez a modell érvényesült a 11. század elejétől Morvaországban is. A központ (Prága) folyamatosan, lépésről lépésre hajtotta uralma alá a perifériának tekintett *egész* Morvaországot, végzetesen korlátozva, szinte megszüntetve ezzel a szabad elemeknek még a tulajdonhoz való jogát is.[157] A fejedelmek hatalma folyamatosan terjedt ki *valamennyi* várkerületre és szinte lehetetlenné tette magánbirtokok, sőt a magántulajdon létrejöttét. Ezt a cseh középkorkutatás újabb generációja is csak részben vonta kétségbe, nem tagadva a fejedelmek és a korai nemesség közötti különleges, szinte már közjogias kapcsolatot, ám kiemelve, hogy a politikában betöltött szerepük a fejedelmektől kapott magánbirtokokon nyugodott, azaz hogy már a korai időktől kezdve a fejedelmi birtokszervezet mellett megjelent a magánbirtok is.[158] Erre egy, igaz késői átírásban ránk maradt oklevél igazít el, melyben egy bizonyos Nemoj végrendeletileg ráhagyja birtokait a višehradi káptalanra.[159] A Graus, illetve Třeštik által kidolgozott teória életképességét bizonyítja, hogy tökéletesítője még 2007-ben is ragaszkodott hozzá, igaz ekkor már kiegészítve egy újabb tartalmi elemmel, mellyel gyakorlatilag visszatalált a cseh történetírás klaszszikus értékrendjéhez. E szerint a cseh, és általában a kelet-közép-európai államfejlődés gyökerei a Karoling birodalom hatalmi struktúráira vezethetők vissza, melyek a Nagymorva Birodalom közvetítésével maradtak fenn, s váltak mintaadóvá az egész közép-európai régió számára.[160] A történeti hűség kedvéért megjegyzendő, hogy Třeštik a múlt század hetvenes éveiben kidolgozott új elméletével szembement saját maga korábbi álláspontjával is. Kozma krónikájának avatott kutatójaként ő mutatta ki ugyanis elsőként, hogy a Libuša-történet nem mitológiai toposz és szépirodalmi manír, hanem az invesztitúra harc korának gondolkodását tükrözi vissza, s a „fejedelmi abszolutizmus" hangsúlyozásával Kozma egyszerűen a német-római uralkodóknak a cseh fejedelmek megválasztásában játszott szerepét kívánta kiiktatni.[161]

A továbblépés előtt még egy szempontot figyelembe kell venni. Azon kívül, hogy Györffy György és Kristó Gyula elmélete is egy-egy államfejlődési modellt rajzolt fel, két jeles történettudósunk elképzelései még egy ponton találkoztak: mindketten figyelmen kívül hagyták, illetve megcáfolták a korábbi, polgári történetírás nézeteit, melyek a patrimoniális uralom keretei között tárgyalták a hercegség kérdését, elsősor-

[157] Ugyanezt a lengyel viszonyokra alkalmazta: MODZELEWSKI, Organizacja 34-78.

[158] WIHODA, Morava 142.; KALHOUS, Mittelpunkte 673-674.

[159] CDB I. Nr. 100. 105-106.

[160] TŘEŠTÍK- ŽEMLIČKA, O modelech 125.

[161] TŘEŠTIK, Kosmova kronika 174-176.

ban a dinasztia örökjogi problémáit látták benne, illetve létrejöttét a trónöröklés szabályainak kiforratlanságával magyarázták. Már Marczali Henrik is úgy vélte, hogy azokban az országokban, ahol a dinasztia maga alakítja ki a hatalmi struktúrákat, ez esetben Magyarországon kívül Lengyel- és Csehországban, az uralkodócsalád az országot saját domíniumaként kezeli, aminek olyan következményei is vannak, hogy az ország birtoklásának kérdése örökjogi problémákhoz vezet a dinasztián belül.[162] Részben magáévá tette ezt a véleményt Deér József, aki úgy vélte, hogy a dinasztia saját birtokának tekintette az országot. Állásfoglalását kiegészítette egy további elemmel, nevezetesen, hogy a dinasztikus konfliktusok és országmegosztások nem hozhatók összefüggésbe valamiféle állandó, rendszerszerű trónöröklési modellel, miként azt nem kevesen gondolták,[163] hanem épp ellenkezőleg: pont a trónöröklés szabályainak kiforratlanságára és kialakulatlanságára vezethetők vissza. Deér szerint maga a tény, hogy a dinasztia egyetemlegesen volt jogosult az uralomra, lehetetlenné tette bármilyen trónöröklési elv konzekvens érvényesítését.[164] Deér nézeteihez hasonló elképzeléseket vallott Roman Grodecki.[165] Ő elsősorban azon véleményekkel szemben fejtette ki álláspontját, melyek szerint III. Boleszláv 1138-ban kiadott végrendeletében egy ősi, már a kezdetektől fogva létező trónöröklési és birtokfelosztási rendszer fundamentumai mutathatók ki.[166] Grodecki volt az első, aki arra figyelmeztetett, hogy a 11. századi trónharcok hátterében elsősorban épp az örökjog szabályozatlansága áll, illetve az a tendencia, hogy a dinasztia tagjai egymást próbálták meg különböző eszközökkel kiszorítani a hatalomból.[167]

E helyen lezárva a dukátusról szóló két legfontosabb elmélet tárgyalását, a továbbiakban részletesen, pontról pontra kell vizsgálat alá vonni azokat a szempontokat, melyeket Györffy és Kristó érintett.

---

[162] MARCZALI, Magyarország története II. 59.

[163] BARTONIEK, Az Árpádok 785-841.; R. KISS, Trónbetöltés 733-765. 849-868. 202-210.; DOMANOVSZKY, Árpádok 37-52. különösen 49.

[164] DEÉR, Pogány Magyarság 126.

[165] GRODECKI, Dzieje 48-49.

[166] SMOLKA, Testament 259-260.; WOJCIECHOWSKI, Szkice 213-215.; BALZER, O następstwie 20. [; BALZER, Ustrój 8-9. A kérdés részletes tárgyalását l. a III.4. sz. fejezetben.

[167] GRODECKI, Dzieje 48-49.; Az 1138. utáni időkre nézve vö. GRODECKI, Podziały 1-2.

II.2. A dukátus eredete

A fentiekben láthattuk, hogy a dukátus eredetének kérdésében Györffy György a magyar történelem kezdeteire vezette vissza a királyi hercegség eredetét, és Marczali Henrikkel, valamint Rugonfalvi Kiss Istvánnal megegyezően[168] autochton, magyar eredetűnek tekintette, míg Kristó Gyula ilyen értelemben nem foglalkozott e kérdéssel, mert a dukátus egész képződményét a 11. századi trónküzdelmek termékének tartotta.

Azok közül, akik állást foglaltak a dukátus eredetével kapcsolatban, nem mindenki ragaszkodott a dukátus magyar eredetéhez, hanem azt idegen, szláv vagy germán eredetű intézménynek tekintette.

Történetírásunkban mindig is többségben voltak azok az elképzelések, amelyek a királyi hercegségben egyfajta szláv államfejlődési modellre épülő konstrukciót láttak. Már Pauler Gyula is azon a véleményen volt, hogy a királyi hercegség eredetét szláv mintákban kell keresni[169] Hasonlóan vélekedett a magyar parasztság történetéről összegző munkát író Acsády Ignác is,[170] illetve Domanovszky Sándor, aki lengyel eredetűnek tekintette a dukátust.[171] Ide sorolandó Hóman Bálint, aki már 1916-ban megjelent pénztörténeti tanulmányában a hercegség szláv, közelebbről orosz eredete mellett érvelt,[172] és ezt a véleményét a Szekfű Gyulával közösen írt Magyar Történetben is fenntartotta, melyben a dukátust szláv eredetű hatalmi-uralmi szervezetként írta le.[173] És végül ugyancsak szláv gyökerűnek vélte a dukátust Karácsonyi János.[174] A szláv eredetelmélet hívei igazukat abban látták, hogy a Vazulidák, s köztük a hatalmat egymás között megosztó András és Béla a Kijevi Ruszban, illetve Lengyelországban éltek korábban, s ezért – nyilván – az ott látott mintákat követték. Így ugyancsak szláv gyökerűnek vélte a hercegséget a horvát Šufflay Milán. Ő azonban cseh eredetű jelenséget látott benne, s belőle eredeztette a 13. századi ifjabb király (*rex iunior*) jogintézmé-

[168] MARCZALI, Magyarország története II. 59-60.; R. KISS, Trónbetöltés 749.

[169] PAULER, Magyar nemzet I. 96-97.

[170] ACSÁDY, Magyar parasztság, I. 125.

[171] DOMANOVSZKY, Árpádok 52.

[172] HÓMAN, Pénztörténet 217.

[173] HÓMAN-SZEKFŰ, Magyar Történet I. 258.

[174] KARÁCSONYI, Áttérés 104.

nyét.[175] Erdélyi László egyenesen orosz, cseh és lengyel mintákról beszélt, s a dukátusban a szláv szeniorátusra épülő territoriális osztozkodás intézményét látta.[176]

Ám nem csak a magyar tudományosság képviselői láttak a 11. századi királyi hercegségben egyfajta ősi szláv képződményt. 1923-ban látott napvilágot Pozsonyban Václav Chaloupeckýnek, a Pozsonyban alapított új, csehszlovák egyetem cseh származású tanárának könyve a „régi Szlovenszkóról" melyben a szerző a 11. századi hercegséget egyértelműen szláv, sőt „szlovák" eredetűnek tekintette.[177] Bár Chaloupecký munkáját már rögtön megjelenése után találó és alapos kritikában részesítette Deér József, a benne foglaltakat egyszerűen „újromantikának" nevezve,[178] a csehszlovákizmus egyik szellemi atyjának számító Chaloupecký nézetei akadálytalanul utat találtak mind a kommunista csehszlovák, mind pedig a múlt század végén létrejövő új szlovák történettudományba. Ez utóbbi még korai előfutáraként már Daniel Rapant is azon a véleményen volt, hogy az ómorva nyitrai fejedelemség folytatásaként jött létre az Árpád-kori dukátus. Igaz, érvelését egy fantasztikus, és csak a források erőteljes megerőszakolása révén elfogadható álláspontra alapozta. Az *Annales Sanctae Crucis* Imre hercegről hátrahagyott késő-középkori keletkezésű és vitatható hitelességű híreire támaszkodva úgy vélte, hogy az Árpádok és a Piastok között létrejött házasság miatt Dél-Lengyelországban is létrejött egy szláv jellegű dukátus.[179] Különös erővel képviseli ezt a nézetet Ján Steinhübel a nyitrai fejedelemségről írott munkájában, mely már csak monumentális méretei miatt is figyelemreméltó írói tevékenységet takar. Steinhübel a legrégebbi szlovák történelem gyökereit kívánta meglelni a 11. századi hercegségben, melynek történetét úgy hatszáz oldalas könyvének egy ötöd terjedelmében mutatja be.[180] Kutakodása során arra a következtetésre jutott, hogy a dukátus maga a legrégebbi Szlovákia (*najstaršije Slovensko*).[181] Steinhübel szerint az Árpádok királysága egyfajta szláv-magyar államalakulat volt, amely két részből állt: a nyitrai részei képezték a szláv, magyar szempontból külföldi területet.[182] Steinhübel e megállapítását a 14. századi krónikakompozíció egyik fejezetének sajátságos szlovákra fordításában véli igazolhatónak. E szerint *„Potom knežata Gejza a Ladislav s vojskom vstúpili do Stoličného*

[175] SUFFLAY, Rex iunior 499-503. különösen. 500.

[176] ERDÉLYI, Árpád-kor 83-84.

[177] CHALOUPECKÝ, Slovensko 40-51. különösen 40-41.

[178] DEÉR, Felvidék 68.

[179] RAPANT, Drobné študie 53-61.

[180] STEINHÜBEL, Kniežatstvo 10.

[181] STEINHÜBEL, Kniežatstvo 31-47.

[182] STEINHÜBEL, Kniežatstvo 301-302.

Belehradu … usídili sa v Uhorsku", azaz mikor Géza és László sereggel jöttek Fehérvárra … Magyarországon ***telepedtek le.***[183] A fordítás nyilván rossz, mert a krónikaszöveg csak arról beszél, hogy miután Fehérvárra mentek, Magyarországon tartózkodtak.[184] Végül itt kell megemlíteni a szlovák-lengyel koprodukcióban megszületett monumentális Szepesség-monográfiát, melynek korai történeti részeit a pozsonyi egyetemen tevékenykedő Martin Homza írta. Munkájában az ómorva nyitrai fejedelemség kontinuitását a Szepességre is kiterjesztette, s véleménye szerint a Szepesség része volt és maradt a 11. századi dukátusnak is.[185]

Ellentétben azokkal a kutatókkal, akik szláv eredetűnek vélték a 11. századi hercegséget, csak kevesen gondolták úgy, hogy germán, nevezetesen Meroving vagy Karoling hagyományra lenne visszavezethető az eredete. Így vélekedett Mályusz Elemér, aki 1933-ban tette közzé a patrimoniális királyság kritikájáról szóló tanulmányát,[186] valamint Deér József a pogány és keresztény magyarságról írott könyvében.[187]

A királyi hercegség vélelmezett szláv eredete ügyében már e helyen meg kell jegyezni, hogy történetírásunk e nézetet valló képviselői két szempontból sem fogalmaztak meg helytálló véleményt. Az esetleges kijevi importtal kapcsolatban már Kristó Gyula megjegyezte, hogy ez lehetetlen, hiszen a részfejedelemségek rendszere csak később, a 12. század elején alakult ki,[188] tehát I. András csak bajosan ismerhette meg kijevi tartózkodása idején ezt az uralmi formát, bár az kétségtelenül nem tagadható, hogy Bölcs Jaroszláv felosztotta a hatalmat és az országot fiai között.[189] Mindemellett igen ingatag lábakon állnak azok az elképzelések is, mely szerint I. Béla lengyelországi tapasztalatai alapján kerülhetett bevezetésre a dukátus intézménye Magyarországon. Béla lengyelországi szereplését a 14. századi krónikakompozíció 79. fejezete tartotta fenn, melyben arról szerezhetünk tudomást, miként vívott meg Béla a lengyel fejedelem és fiai helyett a pogány pomeránok egyikével egy hadjárat során.[190] A krónika elmondja, hogy a párbajban aratott győzelméért a lengyel fejedelem hozzáadta Bélához a lányát és vala-

[183] STEINHÜBEL, Knieżatstvo 302.

[184] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 124. 394. „Porro duces Geysa et Ladizlaus cum exercitu Albam veniunt (sic). Deinde castrum porte Bobuth et albam ac alia castra fortissimorum praesidio munientes dimissoque exercitu habitabant in Hungaria."

[185] HOMZA, Dzieje 136-140.

[186] MÁLYUSZ, Patrimoniális királyág 37-49.

[187] DEÉR, Pogány magyarság 126-127.

[188] KRISTÓ, Hercegség 61-62.

[189] Povest' vremennih Let. PLDR 175-176.

[190] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 79. 334-335.

mennyi hatalmat is juttatott neki az országban.[191] A párbajra, illetve a vele kapcsolatban álló legitimitás-konstrukcióra a jelen munka második részében még vissza kell térni. Ám már e helyen szükséges megjegyezni, hogy ez a krónikabejegyzés legkésőbb a 12. század második évtizedében keletkezhetett, mert a pomeránokat pogányként mutatja be,[192] a király- vagy herceglány és vele együtt a vagyon megszerzése pedig a 12. század elején divatba jövő *Chanson de geste* szinte toposzszerű kelléke,[193] tehát csak bajosan lehetne felhasználni a dukátus eredetével kapcsolatban. Továbbá az is komolyabb vizsgálatra szorul, hogy létezett-e egyáltalán a középkorban olyan egységes, szlávnak nevezhető szokás, mely mintául szolgálhatott volna a magyarországi dukátusnak. A szlávság kultúrtörténeti „ősiségét" a németeknek köszönheti, mert Johann Gottfried Herder történetfilozófiai munkássága emelte őket a kultúrnépek közé. Herder volt az első, aki kultúrtörténeti szempontból kategorizált Európa népei között, és a különbségtétel alapjául a nyelvi, kulturális, jogi és társadalomtörténeti elsőbbséget tette, azaz a szemében azok számítottak kultúrnépnek, ősi és kezdettől fogva létező, autochton nyelvi, jog, társadalmi kötelékekkel-szerkezetekkel, német műszóval *Verfassung*gal rendelkeztek.[194] Herder természetesen a németség történetét tartotta minta- és mérvadónak, ám egyúttal a Tacitus *Germánia*jából ismert harcos, a hűség és becsület kötelékében élő germánok szöges ellentétének tette meg a szlávságot, melyet békés, szántóvető parasztként, a német földeket csendben elfoglaló népként mutatott be.[195] Ma már világosan látszik, hogy a jeles filozófus elsősorban saját korának egyik kedves, romantikus elképzelését, a jó, civilizációra, erudícióra szoruló vadember irodalmi toposzát használta fel a szlávság nemzetkarakterének megrajzolásához,[196] mely irodalmi figura Robinson Crusoe Péntekjének alakjától Huxley Szép új világának groteszk vadember-ábrázolásáig része maradt az európai irodalmi hagyománynak. Ám mindennek ellenére Herder a szlávokat csak úgy, mint a németekben és az északi népeket általában – ellentétben a magyarsággal – európai ősnépnek (*europäisches*

[191] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 79. 335.: „ei tradidit filiam suam in uxorem et universa que sibi necessaria fuerant sufficienter et copiose minstrari precepit, et eum in omnibus honoratum in ducatu suo tenuit ac bona quantitate de terra eundem non omisit."

[192] BAGI, Pomerán 295-306.

[193] SZABICS, Epika 112.

[194] HERDER, Humanitätsidee, XVI. IV 454.

[195] HERDER, Humanitätsidee, XVI IV 454.: „Trotz ihrer Taten hie und da waren sie nie ein unternehmendes Kriegs- und Abenteuervolk wie die Deutschen; vielmehr rückten sie diesen stille nach und besetzten ihre leergelassene Plätze und Länder, bis sie endlich den ungeheuren Strich innehatten, der von Don zur Elbe, von der Ostsee bis zum Adriatischen Meer rücket."

[196] LÖCHTE, Kulturtheorie 101-112.

Stammvolk) tekintette.[197] Herder eszméi igen korán népszerűvé váltak mind a német, mind a 19. századi cseh és lengyel intellektuális körökben. Ennek oka nem pusztán a felvilágosodás eszmerendszerének kifulladása után bekövetkezett konzervatív történetszemléleti fordulatban keresendő,[198] hanem abban az egyszerű tényben, hogy a bécsi kongresszuson kidolgozott új európai rendezés következtében a már 1620 óta Habsburg örökös tartomány Csehország mellett véglegesen német, osztrák és orosz uralom alá került Lengyelország is. Így a német jogtudomány, elsősorban Savigny organikus jogfejlődésről kifejtett nézetei, illetve Otto von Gierke a német államjogról írott munkája[199] serkentően hatottak a kelet-közép-európai, elsősorban lengyel és cseh tudósokra. Különösen Wacław Aleksander Maciejowski (1792-1883) neve emelendő ki, aki elsősorban a szláv jogtörténetről írott nagyszabású munkájával szerzett nevet magának.[200] Ő határozottan elvetette Adam Naruszewicznek, a modern lengyel történetírás egyik megteremtőjének az elképzeléseit, aki szerint a lengyel fejedelmek közötti területi hatalommegosztás gyökereit a Merovingok és Karolingok államszervezetében kell keresni, s a hatalommegosztás e formáját ősi szláv jogintézménynek tekintette.[201] Hasonló véleményen volt a III. Boleszláv fejedelem 1138-as végrendeletéről egyébként német nyelven doktori munkát író Maksymilian Kantecki, Jakob Caro egyik tanítványa, aki szerint ősidőktől kezdve tartó szláv szokás volt a fejedelmek hatalmának családon belüli területi megosztása.[202]

E romantikus elképzelések helyességét Oswald Balzer és Stanisław Kutrzeba már a 20. század elején kétségbe vonta. Kutrzeba arra figyelmeztetett, hogy érdemesebb lenne a szláv részfejedelemségek gyökereit Nyugat-Európában, a Meroving- és Karolingkorban keresni,[203] míg Balzer felhívta a figyelmet arra, hogy semmilyen forrással nem lehet alátámasztani a Maciejowski által írottakat, s inkább azt javasolta, hogy a szláv népek forrásszerűen kutatható jogrendszerét összehasonlítva vizsgálják.[204] Ám az első világháborút követő politikai rendezés még inkább meggyőzte a lengyel – és különösen

[197] HERDER, Humanitätsidee, IV. 485.: „Alle bisher betrachteten Nationen können wir, die einzigen Ungarn ausgenommen, als alte europäische Stammvölker ansehen." Ugyanúgy még : ZIGEL, Slavonic Law 5-15.

[198] A felvilágosodás és az utána következő szellemi áramlatok részletes bemutatását l. ROMSICS, Clio 22-30. illetve 47-58.

[199] GIERKE, Genossenschaftsrecht, I-IV. passim.

[200] MACIEJOWSKI, Historia, I. 79-92.

[201] MACIEJOWSKI, Historia I. 80.

[202] KANTECKI, Das Testament 45.

[203] KUTRZEBA, Historia ustroju 24-25.

[204] BALZER, Ustrój 3-4.

– cseh eliteket a szláv ősjog és ősalkotmány létezéséről. Itt Chaloupecký már idézett munkáján kívül elsősorban Karel Kadlec[205] és Rudolf Rauscher[206] munkásságát érdemes felidézni, melyet a magyar tudományosság már a maga idején találó kritikában részesített.[207]

A helyzet csak a második világháború után kezdett megváltozni, amikor maga a német történetírás kezdett el lassan leszámolni a germán ősjog és őskötelék-elmélet számos elemével.[208] Ám még legutóbb is jelent meg olyan, nagyobb szabású tanulmány, mely ugyan bevezetőjében szakít a régi, a szlávság és a germánok dichotómiájára építő elméletekkel, ám lényegét tekintve a szláv ősjog létét kívánja bizonyítani a germán népjogi szövegek segítségével.[209]

A fentiek alapján tehát csak erős túlzással lehetne szó arról, hogy a dukátus valamilyen szláv (lengyel, cseh, rusz vagy egyéb) struktúrára lenne visszavezethető. Nem kevésbé problematikus azonban a germán eredetelmélet kérdése sem. A korábbi, elsősorban német kutatás a frank Meroving- és Karoling-kori országfelosztásokat általános germán szokásnak tekintette, és a Meroving dinasztia pogány szakralitásával magyarázta. Az utóbbi évek kutatásai azonban egyrészről komoly kritikával illették a frank szakrális királyságról szóló tanításokat,[210] másrészt rávilágítottak, hogy a pogány germán szakralitás vélt alkotóelemei mind-mind vagy antik római, vagy bibliai eredetűek. Így ma már ismert, hogy a Fredegar-krónikában megőrzött történet, mely szerint a Merovingok egy tengeri szörnytől származnak, nem ősi frank tradíció, hanem egy régi római legenda, illetve a görög mitológia bizonyos történeteinek újrahasznosítása révén került be a szövegbe.[211] Ugyancsak cáfolható a szintén frank hagyománynak tekintett „hosszú hajú királyok” legendája is. Sikerült ugyanis kideríteni, hogy a jellegzetes hajviselet nem szakrális kiválasztottságot jelentett, hanem a korabeli társadalmon belül elfoglalt privilegizált helyzet egyik szimbóluma volt.[212] Hasonló országfelosztások a frankokon kívül sem a gótok, sem a longobárdok, sem a vandálok királyságában nem fordultak elő. Egyedül a burgundok ismerték, ám ott is csak igen korlátozott mértékben találkozunk a jelenséggel, s csak úgy, hogy az összes férfileszármazó öröklésénél az

[205] KADLEC, Dějiné, passim.

[206] RAUSCHER, Nekolik uvah, passim.

[207] MURARIK, Jogtörténet, passim.

[208] SCHLESINGER, West und Ost 233-253.

[209] MODZELEWSKI, Europa, passim.

[210] ERKENS, Herrschersakralität 80-87.; KASTEN, Königssöhne 8-10.; BECHER, Dynastie 183-184.

[211] MURRAY, Kingship 121-152.

[212] BECHER, Dynastie 184. és 7. sz. jz.

elsőszülöttnek mindig előjogai voltak.[213] Így tehát nehezen lehetne az országmegosztásokat általános és ősi germán szokásnak tekintenünk. S végül, újabb kutatások eredményeképp az is nyilvánvalóvá lett, hogy a trónöröklési esetekben nem csupán a dinasztia belügyeiről volt szó: a trónöröklés és a vele együtt járó vagyonmegosztás a közvetlenül érintetteken kívül elsősorban a dinasztia tagjainak kíséretéhez tartozó országnagyokat érdekelte, akik ugyancsak érdekeltek voltak abban, hogy kik és mit örökölnek meg a családi birtokvagyonból, hiszen ez saját további sorsukat is döntően befolyásolhatta.[214] A germán királyságokkal kapcsolatos újabb kutatási eredmények mellett ugyancsak figyelembe kell venni, hogy mire a kelet-közép-európai monarchiák létrejöttek, a Meroving- és Karoling-korban szokásos országmegosztási modellek már rég a múlté voltak, tehát közvetlen átvételről szó sem lehet.

Óvatosan megjegyezhető tehát: nem valószínű, hogy a magyar dukátus gyökereit valamiféle a honfoglalással egyidős, autochton intézményben, vagy valamilyen ugyancsak ősi, de „importált" modellben kéne keresnünk. Ezt a gyanút a dukátus létrejötte időpontjának kérdése is megerősíti.

II.3. A dukátus létrejöttének ideje

A dukátus létrejöttének kérdésében – hasonlóan a hercegség eredetének problémájához, nincs konszenzus a kutatásban. Ennek oka, hogy a rendelkezésre álló kevés magyar és külhoni forrásanyag ellentmondásos híreket hagyott hátra e tekintetben.

Ami a forrásokat illeti, első helyen kell idézni és részletesebb vizsgálatnak alávetni a 11. századi hercegség létrejöttére legfontosabb bizonyítékul szolgáló forráshelyet, a 14. századi krónikakompozíció 88. fejezetének fenn már idézett, vonatkozó részeit.[215] A 14. századi krónikakompozíció e fejezetében leírtak mellett figyelembe kell vennünk három másik forráshelyet is, melyek eligazíthatnak a dukátus kezdeteinek kérdésében.

---

[213] KASTEN, Königssöhne 12-13.; Vö. még: WOODS, Kings 21.

[214] BECHER, Dynastie 198.

[215] Bollók János fordítása, KK 58-59.; Vö. Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 88. 345.: „Rex autem hic Andreas fratre orbatus misit in Poloniam ad alterum fratrem suum Belam cum magna dilectione vocans eum et dicens: 'Nos qui quondam penurie participes fuimus et laborum, rogo te dilectissime frater, ut ad me non tardes venire, quatenus consortes simus gaudiorum et bonis regni corporali presentia gaudentes communicemus. Neque enim heredem habeo, nec germanum preter te. Tu sis michi heres, tu in regnum succedas.' Post hec autem rex et frater eius Bela habito consilio diviserunt regnum in tres partes, quarum due in proprietatem regie maiestatis seu potestatis manserunt, tertia vero pars in proprietatem ducis est collata. Hec igitur prima regni huius divisio seminarium fuit discordie et guerrarum inter duces et reges Hungarie."

Az egyik ilyen releváns forráshely ugyancsak a 14. századi krónikakompozícióban található, még pedig azon a helyen, ahol Koppány legyőzéséről olvashatunk: „Szent István király még előbb, ifjú korában dicső háborút vívott a vitéz és nagyhatalmú Koppány vezér ellen. Koppány pedig Tar Szerénd fia volt, aki Szent István apjának, Géza fejedelemnek az életében a hercegi méltóságot viselte."[216] Emellett rendelkezünk még két, nem magyar forrásban fennmaradt rövidebb bejegyzéssel, melyek arra utalnak, hogy már Szent István idején, illetve I. András és Béla megállapodása előtt is létezhetett valamiféle hercegi hatalom Magyarországon. Az egyik ilyen kútfő a magyar történelemre is több adatot fenntartó Hildesheimi Évkönyv, mely az 1031. évre nézve a következőket mondja el: „Ugyanebben az évben a császár fia, Henrik király, aki egyben Bajorország hercege s István király kölcsönös esküvel megerősítették a békét. Továbbá István király fia, Imre, az oroszok hercege, akit egy vadászaton vadkan hasított fel, siratni való módon szerencsétlenül járva meghalt."[217] És végül e helyen kell megemlíteni az Altaichi Évkönyv Aba Sámuel és III. Henrik háborúját tárgyaló részeit, ahol a következőkről szerezhetünk tudomást: „Azon a vidéken [ti. a Duna északi partján] a király kilenc várat meghódoltatott, ezeket Bretiszláv kérésére és a lakosok egyetértésével István király unokatestvérének adta, aki ezzel a herceggel jött."[218]

A 14. századi krónikakompozíció 88. fejezetének elmondása, illetve a Koppány leverését elmondó fejezet és a két német évkönyv bejegyzése látszólag két, egymásnak ellentmondó, egyenértékű következtetést enged meg a dukátus kezdeteivel kapcsolatban. Míg a 88. fejezet a hercegség kezdeteit egyértelműen I. András és Béla megegyezésére teszi, addig a 64. krónikafejezetből az derül ki, hogy már Géza fejedelem idején is lehetett hercegséget bírni Magyarországon. Mindemellett a két német évkönyvrészlet alapján arra lehet következtetni, hogy Szent István idején létezett egy olyan hercegi cím Magyarországon, amely az „oroszok" feletti hatalmat biztosította a király fiának,

[216] Bollók János fordítása. KK 41. Vö. Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 64. 312-313.: „Sanctus autem rex Stephanus iam pridem in adolescentia sua contra Cupan ducem fortem et potentem gessit bellum gloriosum. Erat autem Cupan filius Calvi Zyrind, qui etiam vivente Geycha duce, patre Sancti Stephani regis ducatum tenebat."

[217] Thoroczkay Gábor fordítása: ÁKIF 215-216. Vö. Annales Hildesheimenses. MGH SRG 8. 36.: „Eodem anno imperatoris filius Heinrichus rex, et ipse dux Baioariae, et Stephanus rex Ungaricus cum iuramento invicem firmaverunt pacem Et Henricus, Sephani regis filius, dux Ruizorum in venatione ab apro discissus, periit flebiliter mortibus."

[218] Makk Ferenc fordítása: ÁKIF 248. Vö. Annales Altahenses Maiores. MGH SRG 4. ad A. 1042. 32.: „Novem ibi civitates rex deditione cępit, quas rogatu Bratezlavi et consensu incolarum fratrueli Stephani regis, qui cum eodem duce advenerat, dedit."

illetve hogy a Dunától északra eső területeken már 1042-ben is létezett egy, igaz III. Henrik által kreált „dukátus".

Ennek fényében nem lehet csodálkozni azon, hogy történetírásunk mindig is megosztott volt a tekintetben, hogy mikorra tehető a dukátus megjelenése az országban. Györffyn kívül szintén az államalapítás kora elé datálta létrejöttét Heckenast Gusztáv a királyi szolgálónépekről írott tanulmányában.[219] Mások viszont Szent István korára helyezték kezdeteit. Már Marczali Henrik azon a véleményen volt, hogy az országon belüli hatalom megosztása Szent István idejében is megvalósult, aki Imrének adta az ország feletti rendelkezés egy részét.[220] Hasonlóan vélekedett Rugonfalvi Kiss István is. Sőt véleménye szerint István nem pusztán Imrét részesítette ilyen kedvezményekben, hanem annak halála után kijelölt utódját, Orseolo Pétert is, bár maga is kénytelen volt elismerni, hogy ezt forrásokkal bizonyítani – Aventinus jóval későbbi művén kívül – nem képes.[221] E helyen kell megemlíteni a germanista V. Simon Péter álláspontját, aki a Nibelung-ének vizsgálata kapcsán jutott arra a következtetésre, hogy már Szent István idején létezett a dukátus, melynek első ura éppen Imre herceg volt.[222] Hasonlóan vélekedett Török József is, aki a trónörökös Imre birtokának tekintette a bihari dukátust.[223] Velük ellentétben I. András korinak tekintette a királyi hercegséget Székely György,[224] Kristó Gyula[225] és az ő nyomán legutóbb Koszta László is.[226] Kristó Gyula esetében azonban már e helyen meg kell jegyezni, hogy bár egyértelműen 1048 körüli időpontra datálta a dukátus kezdetét, annyi engedményt tett, hogy Koppány somogyi országrésze és III. Henrik az Altaichi Évkönyvből ismert 1042-es eljárása tekintetében feltételesen nem zárta ki, hogy valamiféle területi különállást jelentettek.[227] Egyfajta köztes álláspontot foglalt el e tekintetben Timon Ákos, Engel Pál és Font Márta. Timon és Engel szerint a dukátus Szent István-kori,[228] illetve még a 10. századba vezethető vissza,[229] ám tényleges hatalmi funkciókkal, világos, kézzelfoghatók

[219] HECKENAST, Szolgálónépek 38.

[220] MARCZALI, Magyarország története II. 59.

[221] R. KISS, Trónbetöltés 746.

[222] V. SIMON, Nibelungének 322.

[223] TÖRÖK, A tizenegyedik század 83.

[224] SZÉKELY, Magyarország története 57.

[225] KRISTÓ, Hercegség. 58-59.

[226] KOSZTA, Nyitra 270.

[227] KRISTÓ, Hercegség 58.

[228] TIMON, Jogtörténet 115

[229] ENGEL, The Realm 30-31.

kontúrokkal csak I. András, illetve Béla idejétől fogva rendelkezik. Font Márta szerint Györffy és Kristó elmélete – a látszat ellenére – nem állt egymástól messze. Továbbá ő sem tartotta lehetetlennek, hogy az I. András korára tehető országmegosztás gyökerei korábbra nyúltak vissza, s hogy András csak egy korábban létező hagyományt újított fel, bár egyben le is szögezte, hogy ez forrással nem támasztható alá.[230] Végül itt kell megemlíteni Zsoldos Attila álláspontját. Szerinte hasonlóan a királynéi birtokszervezethez Szent István korára nyúlik vissza a hercegi birtokszervezet története, mely a család *dux* címet viselő tagjainak járt ki, és mely mindenütt megtalálható volt az ország területén. Maguk a rendszeres országfelosztások a 11. század közepétől kezdődtek (bár előképüknek tekinthető Koppány és Géza osztozkodása). Mindazonáltal I. András és Béla országfelosztásától kezdve a mindenkori hercegek többlethatalomhoz jutottak: a nekik járó birtokokon kívül az övék lett az ország egyharmada feletti hatalom is.[231]

A dukátus kialakulásának időpontjával kapcsolatban – a továbblépés előtt – érdemes áttekinteni a Piastok és a Přemyslidák történetére vonatkozó forrásinformációkat és szakirodalmi nézeteket.

A lengyel történelemre nézve két, egymástól ténylegesen és lejegyzésük idejét tekintve is távol eső eseményt kell figyelembe vennünk. Az egyik a 11. század utolsó évtizedének elején történt, s Gallus Anonymus gesztájából ismerjük. A másik III. Boleszláv fejedelem 1138. évi statútuma vagy más szóval végrendelete, mely azonban csak a 13. század második évtizedében keletkezett Kadłubek-krónika textusában maradt ránk. Ami a Gallus Anonymus gesztájában ránk örökített eseményeket illeti, a következők állapíthatók meg: Ulászló Herman fejedelem, akinek két házasságból két fia maradt, s akikkel nem tudott megegyezni az ország kormányzása tekintetében, még életében megosztotta az országot maga és két fia között. A gesztaíró így írt erről: „Ezért apjuk – nem tudom miben reménykedve – rögtön felosztotta közöttük az országot, de nem engedte ki a kezéből az ország főbb városait."[232] Majd később, kérdésre a fejdelem pontosította rendelkezését: „Mindeközben pedig ahogy felosztatott közöttük az ország, úgy őrizze meg mindegyikük a maga részét. És elmúlásom után Zbigniew azzal együtt, ami már az övé, kapja meg Mazóviát is, törvényes fiam pedig, Boleszláv, nyerje el az

[230] FONT, Középkori Magyar Királyság 68.

[231] ZSOLDOS, Az Árpádok 77.

[232] Gall Névtelen 168.; Eredetijét: Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2, II. c. 7. 77.: „Unde pater. mescio quid suspicans, confestim inter eos regnum divisit, sed de manu tamen sua sedes regni principales non dimisit."

ország főbb városait Wrocławban, Krakkóban és Sandomierzben."[233] A Herman és a fiai között történt országfelosztás tényleges megtörténtét támasztja alá, hogy (igaz, csak a fejedelem 1102. évi halálához datálva), mind Prágai Kozma,[234] mind pedig – feltehetően az ő nyomán – a 12. század közepén keletkezett Annalista Saxo krónikája is tud róla.[235] Az 1097-es országmegosztás után legközelebb 1138-ban került sor ilyen aktusra, melynek körülményeiről Wincenty Kadłubek 13. század második évtizedében keletkezett krónikája tudósít. A krónika őrizte meg III. Boleszláv úgynevezett végrendeletét vagy statútumát, mely a következőket tartalmazta:

„Midőn [ti. III. Boleszláv] már úgy érezte, hogy a végzet adta ajándék távozik tőle, elrendelte, hogy foglalják írásba végrendeletét, melyben mind az ősök erényeit és kötelességeit, mind a hatalom öröklését négy fiára ruházta át, meghatározva az egyes tetrarchiák pontos határait, hogy mindig az elsőszülöttnél legyen mind a krakkói fejedelemség, mind a fejedelmi főhatalom. S ha ez az emberi természet okán nem lenne lehetséges, mindig az életkori elsőbbség és az elsőszülöttség döntsön az öröklési vitákban."[236]

A két forrásszöveg mindig is sok fejtörést okozott a lengyel középkorkutatásnak, hogy vajon a Gallus Anonymusnál közölt hírek az első ilyen esetnek tekinthetők-e, melynek szerves folytatása a Kadłubek jóvoltából ismert 1138. évi statútum, vagy az 1097. évi osztozkodás csak egy állomását jelentette-e az államalapítás kora óta folyamatosan előforduló országmegosztásoknak? Miként fenn már említettük, a lengyel tudományosság különösen Maciejowski jogtörténeti szintézise óta általában ősi szláv jogintézménynek tekinti az ország felosztását. E tekintetben Kantecki és Antoni Małecki s legutóbb Edward Rymar, valamint Jacek Osiński azon a véleményen voltak, hogy a 12. század folyamán létrejövő országrészek egy folyamatosan létező jogszokás

---

[233] Gall Névtelen 169. Vö. Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2, II. c. 8. 78.: „Post obitum quidam meum Zbigneus cum hoc, quod habet, Mazouiam simul habeat, Bolezlauus vero, legitimus filius meus, in Wratislaw et in Cracou et in Sandomir sedes regni principales obtineat."

[234] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 16. 178-179.: „Anno dominice incarnationis MCII. Wladizlaus dux Polonie habens duos filios, unum de concubina progenitum, nomine Izbigneu, alterum ex Iuditha Wratizlai regis filia editum, nomine Bolezlaum, hos inter suum regnum dividit per medium."

[235] Annalista Saxo. MGH SS 37. 311.: „His temporibus obiit Uuladizlaus dux Polonie habens duos filios, unum de concubina dictum Spigneu, alterum ex Iudhita sorore ducis Boriuoy nomine Bolezlaum, quibus regnum suum divisit per medium."

[236] Magistri Vincentii dicti Kadlubek Chronica Polonorum. MPH n. s. 11. c. 26. 17. 118.: „Qui dum fatale munus a se iam exegi sentiret, testamentales mandat conscribi codicillos, in quibus et avitarum vices virtutum et regni successionem quattuor legat filiis, certos tetrarchiarum limites disterminans, aetanus ut penes maiorem natu et Cracoviensis provincie principatus et auctoritas resideret principandi. De quo si quid humanitus obtigisset, semper aetatis maioritas et primogeniture ratio litem successionis decideret."

továbbfolytatásának tekinthetők.[237] A fenti véleményektől valamennyire eltérő álláspontot képviselt Oswald Balzer. A patrimoniális uralmi modell egyik képviselőjeként úgy vélte, hogy a dinasztia uralmával egyidős az ország megosztásának szükségessége, ami abból fakadt, hogy – hasonlóan a Merovingokhoz – a család valamennyi férfitagja jogot formálhatott az uralomra, ám ez csak ellátás formájában történhetett meg, azaz a közös családi vagyon ténylegesen nem került felosztásra.[238] A 19. századi kutatás nézeteit magáévá tette a későbbi marxista és polgári történetírás is. A marxista Jan Adamus szerint III. Boleszláv 1138. évi végrendelete semmilyen szempontból nem tekinthető újdonságnak, hiszen az országot már I. Mieszko kora óta folyamatosan megosztották egymás között a fejedelmek.[239] Gerard Labuda úgy szintén nem zárta ki, hogy már I. Mieszko idején megoszthatták az országot a Piastok egymás között, ami abból állt, hogy a fejedelem Krakkót és környékét odaadta fiának, de úgy foglalt állást, hogy az első, forrással alátámasztható ilyen alkalom I. Vitéz Boleszláv korában történt meg. Boleszláv – Labuda szerint – még életében Krakkóba helyezte fiát, a későbbi II. Mieszkót, aki 1023-1025 között részfejedelemként bírhatta a várost és környékét, ahol később királyként is szívesen tartózkodott.[240] Álláspontját részben osztotta a későbbi történetírás is, nem zárva ki annak lehetőségét, hogy már I. Mieszko törekedett arra, hogy különböző házasságaiból származó valamennyi férfi leszármazóját területhez és hatalomhoz juttassa.[241]A következő ilyen alkalom I. Megújító Kázmér fejedelem halála után következhetett be,[242] ha csak nem számítjuk II. Konrád 1033. évi kísérletét, hogy felossza Lengyelországot. Labuda szerint Kázmér halála után fiai, Ulászló Herman és Merész Boleszláv, illetve az utóbbi egyedül ismert fia, Mieszko megosztották egymás között a hatalmat.[243] II. Boleszlávot azonban – ismeretesen – 1079 körül elűzték Lengyelországból, mert meggyilkoltatta Szaniszló krakkói püspököt. Ezután – Labuda szerint – 1086-1089 között egy újabb országmegosztásra került sor, mely Ulászló Herman és Mieszko között jött létre, akik újraosztották II. Boleszláv néhai országrészét.[244]

---

[237] KANTECKI, Das Testament 82.; MAŁECKI, Testament 27.; RYMAR, Primogenitura I. 10.; OSIŃSKI, Statut, különösen 108-109.

[238] BALZER, O następstwie 6-7. [294-295].

[239] ADAMUS, Testament 77-80.

[240] Vö. LABUDA, Studia II. 294-321.

[241] Ezt az ötletet l. legutóbb: DALEWSKI, Koronacja 114.

[242] LABUDA, Władysław i Zbigniew 9-21.

[243] LABUDA, Władysław i Zbigniew 13. 1. sz. térkép.

[244] LABUDA, Władysław i Zbigniew 14. 2. sz. térkép.

E véleményekkel szemben már igen korán vétót emelt Roman Grodecki. 1923-ban megjelent munkájában felhívta a figyelmet arra, hogy a Balzer és más jogtörténészek által kimunkált elmélet későbbi, 12-13. századi viszonyokat vetített vissza a korai időkre, melyeket korabeli forrásokkal nem lehet igazolni.[245] Így későbbi munkáiban is úgy vélte, hogy legkorábban Ulászló Herman korában történhetett meg az ország első felosztása.[246] Ugyanezt a véleményt vallotta később Karol Maleczyński is Ferdeszájú Boleszlávról írott munkájában, bár – tegyük hozzá – azt sem ő, sem Grodecki nem tartotta kizártnak, hogy az első felosztás nem 1097-ben, hanem már 1093-ban megtörténhetett, amikor Ulászló Herman kényszerből kibékülvén első házasságából született Zbigniew nevű fiával, neki adta Sziléziát.[247] E tézist azonban később Gerard Labuda cáfolta meg azzal, hogy semmilyen adat nem támasztja alá, hogy 1097 előtt Herman és a fiai között létrejött volna valamiféle egyezség.[248] Grodecki és Maleczyński mellett ugyancsak elvetette az ősi országfelosztások elméletét Tadeusz Grudziński. Nézetei értelmében a dinasztikus országmegosztások maga az uralkodócsalád ténykedése következtében jönnek létre, így szerinte Ulászló Herman koráig semmi ilyen nem mutatható ki Lengyelországban.[249] Szintén elutasította az ország korábbi felosztását Henryk Łowmiański. Szerinte a Piastok uralmi formája a patrimoniális birtokláson nyugodott, így csak korlátozott mértékben lehetett megtörni az egész ország feletti uralmat.[250] Sőt, a neves történész még azt is kétségbe vonta, hogy Ulászló Herman végrendelete az ország megosztásához vezetett volna: mivel – írta – nem volt mögötte társadalmi akarat, legfeljebb csak múló történésről és a dinasztia tagjai közötti ügyről beszélhetünk.[251]

Ami a csehországi történéseket illeti, Prágai Kozma krónikája tartotta fenn I. Bretiszláv fejedelem 1055-ös úgynevezett végrendeletét. Ebben a haldokló fejedelem magához hívatta országainak nagyjait[252] és jelenlétükben rendelkezdett a trónöröklésről és annak módjáról:

---

[245] GRODECKI, Dzieje 63-64.

[246] GRODECKI, Zbigniew 86.

[247] MALECZYŃSKI, Bolesław 33.

[248] LABUDA, Władysław i Zbigniew 15. 18. sz. jz., valamint 3. sz. térkép.

[249] GRUDZIŃSKI, Zagadnienie 22.

[250] ŁOWMIAŃSKI, Początki Polski VI. 126.

[251] ŁOWMIAŃSKI, Początki Polski VI.127.

[252] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 13. 101.: „…convocat eos qui forte aderant terre primates, quibus astantibus verbis fatur talibus:”

„Mivel már szólít engem a végzet, s a setét halál szemem elé került, meg akarom határozni, s hitetekre bízni, kinek kell majd utánam kormányoznia az országot. Tudjátok, hogy fejedelmi nemzetségünk leszármazása részben meddőség, részben az éretlen korban elhaltak miatt egyedül reám szűkült le. Most azonban, ahogy magatok is tudjátok, Isten öt fiút adott nekem, kik között nem tűnik hasznosnak felosztanom Csehországot, mivel minden önmagába hasadt ország aláhanyatlik. Mert hát a világ és a Római birodalom kezdete óta mindmáig kevés a köszönet a fivérekben, miként ezt bizonyos példák igazolják. Mert hát itt volt Káin és Ábel, Romulus és Remus, és saját őseim, Boleszláv és Szent Vencel: ha figyelembe vesszük, mit tett két fivér, mit tesz majd öt? Így gondoskodni kell róla, hogy halálom után ne kerekedjen közöttük vita az ország kormányzásáról. E dologban tehát Istenre kérlek benneteket és hiteteket esküvel hívom, hogy fiaim, avagy unokáim közül mindig az elsőszülött nyerje el az összes jogot és a fejedelemség trónját, és összes fivére, avagy azok, akik a nemzetséghez tartoznak, legyenek az ő uralma alatt. Higgyetek nekem, ha nem csak egy valaki kormányozza e fejedelemséget, ez nektek, fejedelmeknek igává lesz, a népnek meg nagy károkat okoz."[253]

Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy Bretiszláv fejedelem statútuma nagy hullámokat vert a régi és újabb cseh, illetve csehszlovák történetírásban. A kutatás két szempontból foglalt állást a végrendelet tartalmával kapcsolatban: az egyik az országmegosztások kezdetének kérdése, másik a statútumból kikövetkeztethető szeniorátusi öröklési rend meglétének és eredetének problémaköre. Ez utóbbi megtárgyalására nem itt, hanem munkánk második részében kerítünk sort. Ami a Přemyslidák körében honos országmegosztásokat illeti, már Palacky is azon a véleményen volt, hogy Bretiszláv végrendelete egyrészről véget vetett az addigi

[253] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 13. 102.: „Quia me mea fata vocant et atra mors iam pre oculis volat, volo vobis assignare et vestre fidei commendare, qui post me debeat rem publicam gubernare. Vos scitis, quia nostra principalis genealogia partim sterilitate partim pereuntibus in inmatura etate me usque ad unum fuit redacta. Nunc autem, ut ipsi cernitis, sunt mihi a Deo dati quinque nati, inter quos dividere regnum Boemie non videtur mihi esse utile, quia omne regnum in se ipsum divisum desolabitur. Quia vero ab origine mundi et ab initio Romani imperii et usque ad hec tempora fuerit gratia rara, testantur nobisexempla rata. Nam Cain et Abel, Romulus et Remus et mei attavi Bolezlaus et sanctus Wencezlaus si spectes quid fecerint fratres bini, quid facturi sunt quini? Hos ergo quanto potiores ac potentiores intueor, tanto mente presaga peiora augurior. Heu mens semper pavida genitorum de incertis fatis natorum. Unde previdendum est, ne post mea fata aliqua inter eos oriatur discordia propter obtinenda regni gubernacula. Quade re rogo vos per Dominum et obtestor fidei vestre persacramentum, quatinus inter meos natos sive nepotes semper maior natu summum ius et solium obtineat inprincipatu omnesque fratres sui sive, qui sunt orti herili de tribu, sint sub eius dominatu. Credite mihi, nisi monarchos hunc regat ducatum, vobis principibus ad iugulum, populo ad magnum deveniet damnum."

országmegosztásoknak Csehországban, s a családtagokat Morvaországban juttatta birtokokhoz, amivel azonban egy újfajta területi megosztás vette kezdetét.[254] Álláspontját általában osztotta már a korábbi jogtörténeti kutatás is,[255] és mindmáig uralkodónak tekinthető a cseh középkorkutatásban.[256] Az akár általánosnak tekinthető kutatói vélemények szerint tehát 1055-ig volt általános gyakorlat volt Csehországban, hogy területileg is megosztották a hatalmat a fejedelmek, mikor is I. Bretiszláv fejedelem végrendelete véget vetett ennek a gyakorlatnak, s így az országfelosztás gondolata Morvaországba száműzetett.

Megállapítható tehát, hogy a legkorábbi kelet-közép-európai különkormányzatok keletkezési idejéről nem csak Magyarországon folyt vita, hanem a lengyel és cseh, illetve csehszlovák tudományosságban. A kérdésben való állásfoglaláshoz először részletesebb vizsgálatnak kell alávetni a vonatkozó forráshelyeket.

Elöljáróban megjegyzendő, hogy az összes kelet-közép-európai országmegosztásra vonatkozó adatunk csak olyan elbeszélő forrásban maradt fenn, melyek keletkezése elválaszthatatlan az egyes dinasztiáktól, illetve az országmegosztások lejegyzése pillanatában aktuális „belpolitikai helyzettől". A 14. századi krónikakompozíció 88. fejezete bizonyosan interpolált. Domanovszky Sándor a Béla-ág hagyományát megörökítő Szent László kori geszta szerzőjét sejtette a jelenet írásba foglalása mögött.[257] Gerics József és Kristó Gyula szerint a betoldó az a szerző lehetett, aki a 91. krónikafejezetben megrótta I. Andrást, hogy Salamont királlyá tette.[258] A 88. fejezet interpoláltságához nézetünk szerint sem férhet kétség. Az ország első felosztására történő utalásból logikusan következik, hogy egy olyan szerző tollából származhatott csak, aki tisztában volt azzal, hogy már történt ilyesmi korábban is, ami legkorábban tényleg Szent László korára utal. Azonban tegyük hozzá: a krónikaíró tágabb kontextusba helyezte az eseményeket, azaz általában beszél háborúkról, szembenállásokról és hercegekről, ami arra enged következtetni, hogy a bejegyzés a dukátus végleges felszámolása és Álmos félreállítása után keletkezhetett, azaz a Kálmán-kor szemszögéből írja le az eseményeket. Mivel a Kálmán-kori krónika vagy geszta – a magyar krónikakutatás egybehangzó ítélete szerint is – elsősorban a hercegek és Salamon küzdelmeit, illetve Szent László uralmát

[254] PALACKY, Dejiny I. 1. 314.

[255] PETERKA, Rechtsgeschichte 28.; VANEČEK, Dejiny 69-70.

[256] Pl. KRZEMIEŃSKA, Anschluss 195-243.; ŽEMLIČKA, Čechy 71.

[257] DOMANOVSZKY, Árpádok 49-50.

[258] GERICS, Gesta-szerkesztéseink 82-83.; KRISTÓ, Hercegség 67.

mondja el,[259] joggal tételezhető fel, hogy olyan valaki szerkesztette meg, illetve rendelte meg a krónikakompozíció 88. fejezetét is magába foglaló szövegrészeket, aki tökéletesen tisztában volt azzal, hogy mikor kezdődtek a hercegek és királyok viszályai, és mi volt a trónviszályok pontos oka. Ám akár Szent László, akár Kálmán korára helyezzük az első országfelosztásról szóló hírt, mindenképp azzal számolhatunk, hogy megszületése időpontjában a Béla-ág leszármazói voltak hatalmon. Gallus Anonymus saját bevallása szerint is készen kapott híreket a Piastok korábbi történetéről, és ha hihetünk saját elmondásának, akkor munkáját elsősorban Adwaniec-nembeli Mihály kancellár, III. Ferdeszájú Boleszláv fejedelem egyik fő bizalmasa ellenőrizte.[260] Ám figyelembe kell venni azt is, hogy a geszta elkészültének igazi védnöke maga III. Boleszláv volt, miként Gallus Anonymus maga utal erre.[261] Ebből következik, hogy szerzőnk a hivatalosnak tekinthető Piast udvari hagyományt használta fel munkájában. A gesztát – minden valószínűség szerint – 1113 körül kezdte írni.[262] Ekkor még találkozhatott még olyan élő szemtanúval, aki ismerhette a Piastok 1097. és 1102. évi megállapodásait, s aki el tudta igazítani Herman végrendelete és az ország első megosztása tekintetében. Munkája elfogult, hiszen utólag kellett bebizonyítania, hogy Zbigniew eleve méltatlan volt az atyai örökségre és a hatalomból való részesedésre. Mindazonáltal nem lehet elvitatni, hogy Gallus Anonymus komoly forrásértékkel rendelkezik az ország megosztására vonatkozó hírek tekintetében, hiszen elsődleges célja pont az volt, hogy pontosan leírja, milyen út vezetett el a két fivér, Boleszláv és Zbigniew apjuk 1102. évi halálát követő végleges összeveszéséhez. Nehezebb diót jelent e kérdésben Wincenty Kadłubek krónikája. A *Chronica Polonorum* bizonyosan 1223 előtt, ám a 13. század második évtizedében keletkezett, így majd száz év távlatából tekint vissza az eseményekre. Szerzője kezdetben krakkói püspökként, majd püspöki méltóságáról lemondván ciszterci szerzetesként működött, Bolognában és/vagy Párizsban tanult, s a mi a legfontosabb: az egész krónikája a 12. századi reneszánsz hatása alatt íródott. Így Kadłubek római jogi terminusokban gondolkodott, és a korábbi lengyel történelmet is

[259] Vö. GERICS, Gesta-szerkesztéseink 101.; KRISTÓ, Történeti irodalom 8-22.; SZOVÁK Kornél in: KK 241-242.; VESZPRÉMY, Megjegyzések 328-329.; Vö. még: THOROCZKAY, Krónikairodalom 23-34.

[260] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. Epistola, 3.: „…non etiam cooperatori suo venerabili cancellario Michaeli, ceptique laboris opifici, subsequentis scriptor opusculi… gregem commissum vigilanti studio speculari…"

[261] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. III. Epistola, 120-121.: „Insuper etiam copiosa bellorum materia ad presumendum onus viribus inequale meam ignornciam excitavit, ipsiusque Bolezlaui belligeri ducis probitas ac magnamitas audendi fiduciam ministravit."

[262] A korábbi keletkezéselméletek mellett új ötlettel állt elő Johannes Fried. E szerint a szerző Bambergből jött, s esetleg azonos Bambergi Ottó püspökkel. Vö. FRIED, Gallus 497-546. különösen 521-522.

a római magán- és közjog nyelvi-strukturális elemeinek felhasználásával rajzolta meg. Ez eleve kétségessé teszi, hogy III. Boleszláv végrendeletének leírásakor a tényleges állapotot rögzítette-e, vagy csak saját korának és műveltségének tükrét látjuk-e a szövegben visszaköszönni. Ez utóbbi feltételezést támaszthatja alá, hogy Kadłubek elsősorban a saját maga korában már úgy nyolcvan éve működő krakkói részfejedelemséget ismerte, s azt tekinthette mintaadónak. A másik kérdés, hogy vajon a Kadłubek krónikájában bemutatott végrendelet, illetve a *tetrarchiá*nak nevezett részfejedelemségek összefüggésben állhatnak-e az első, 11. századi végi osztozkodásokkal?[263] És végül nem tagadható, hogy felmerülhetnek bizonyos hitelességi problémák Prágai Kozma előadásával kapcsolatban is. Kozma krónikájának stílusát, formai és tartalmi jellemzőit, két körülmény határozta meg: a lüttichi dómiskolában eltöltött tanulóévei, ahol közelebbi kapcsolatba került az antik auktorokkal és a görög mitológiával,[264] valamint szinte kultikus vonzódása a cseh történelem jog- illetve „alkotmánytörténeti" szempontú értelmezéséhez. Ebből következik, hogy a Přemyslidák trónviszályait, melyeket igen óvatos distanciával kezelt, nem egyszer fiktív történetekbe ágyazva, vagy éppen valamilyen jogi konstrukció részeként mondja el. Jól példázza ezt a bevezetőben már említett, IV. Henrik oklevelének tulajdonított, ám csak Kozma előadásában ismert dokumentum, melyből a prágai püspökség birtokait és határait ismerhetjük meg.[265] Az oklevél, illetve vélelmezett tartalmának hitelessége több mint kétséges,[266] és leginkább II. Vratiszláv király és testvére, Jaromir-Gebhard, Prága püspöke konfliktusának kontextusában érthető, mely az olmützi és a prágai püspökség közötti hatásköri, birtok- és vagyonjogi kérdések miatt tört ki.[267] A tény, hogy Kozma a Prága és Olmütz közötti jogvita érdekében ilyen eszközökhöz nyúlt, önmagában is arra kötelez, hogy a krónikában bemutatott 1055-re datált végrendeletet óvatos és alapos kritikával kezeljük. Nehezen lehet

---

[263] A III. Boleszláv végrendeletével kapcsolatos szakirodalmat l. HOFFMANN, Przyczyny, passim.; MAŁECKI, Testament 1-33.; KANTECKI, Das Testament, passim.; SMOLKA, Testament 259-310.; BALZER, O następstwie, passim; WOJCIECHOWSKI, Szkice 154-224.; ADAMUS, Testament; LABUDA, Testament 169-174.; GRUDZIŃSKI, O akcie 35-62.; RYMAR, Primogenitura I-II. 1-15. illetve 1-19.; DERWICH, Testament 113-153.; WENTA, O stróżach 66-112., Legutóbb: OSIŃSKI, Statut, passim. A kérdés részletes kifejtését l. a III.4. sz. fejezetben.

[264] Ehhez vö. BUJNOCH, Kosmas 301-315.; KOLAR, Kosmovy vztahy, passim.

[265] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 37. 134-136.

[266] SZEKFŰ László in: ÍFMT 282-283.; Vö. még Györffy György kritikai megjegyzéseit: DHA I. Nr. 83. 243-246. különösen 243-244.; A szöveg értelmezéséhez l. még: NOVOTNÝ, České Dějiny, I.2. 254-257.; PATZE, Pegauer Annalen 11.

[267] A püspökség alapításához vö. Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 21. 112-113.; Vö. még: WIHODA, Morava 242-244.; HLAVAČEK, Landeserzbistum 33-44.; WIHODA, Arcibiskupství 205-218.

ugyanis elhessegetni a gondolatot, hogy szerzőnk I. Bretiszláv végrendeletével kapcsolatban is hasonlóan járhatott el. A testamentum hemzseg az antik és középkori irodalmi utalásoktól, a történet bibliai, római és cseh analógiákat mutat be. Ráadásul jogosan merül fel a kérdés, hogy lehetett-e valamiféle konkrét forrása Kozmának, mely rendelkezésére állt a végrendelet szövegének megfogalmazásához. E tekintetben is sok kétség marad. Dušan Třeštiknek, Kozma mindmáig legjobb ismerőjének sikerült ugyanis bizonyítania, hogy a krónikaíró csak egy konkrét történeti forrást használt fel műve megírásához: Regino világkrónikáját, melyet azonban nem történeti forrásként, hanem csak irodalmi toposzgyűjteményként hasznosított.[268] Ám a jól ismert, és a jelen munkában már részletesen tárgyalt körülmény okán, nevezetesen, hogy nincs más olyan forrásunk, mely lehetővé tenné Kozma mondandójának ellenőrzését, kénytelenek vagyunk elfogadni, hogy a 12. század elején úgy tartották: I. Bretiszlávnak volt egy végrendelete vagy rendelete, melyre adott esetben hivatkozni lehetett.[269] Megjegyzendő továbbá, hogy ugyancsak kritikusan szükséges szemlélni az Árpádok, Piastok és Přemyslidák első országfelolsztásainak történetét fenntartó forrásszövegeket azok keletkezési idejének szempontjából is. E tekintetben még Gallus Anonymus krónikája áll legközelebb az események elmondásához: mivel munkája jelenlegi tudásunk szerint 1113-1116 között, de valószínűbben 1115-tel bezárólag keletkezett, az elbeszélt történet és saját kora között még egy emberöltő sem telt el. A 14. századi krónikakompozíció 88. fejezete legkorábban Szent László korában, azaz egy emberöltővel az események után születhetett meg, de nem kizárt, hogy csak később, a 11-12. század fordulóján jegyezték fel, illetve a 14. századi krónikakompozíció szövegrétegeinek problémái miatt még az sem biztos, hogy későbbi szerzők nem változtattak-e a szövegen. Ha az abszolút kronológiából indulunk ki, Prágai Kozma és Kadłubek tárgyalja a legnagyobb távolságból az eseményeket: a prágai mester I. Bretiszláv 1055. évi végrendeltét hetvenöt év távlatából idézte fel, míg Kadłubek gyakorlatilag egy majd száz évvel korábbi eseményt vetett papírra.

A dinasztikus országmegosztásokat elmondó forrásrészletek azonban egy szempontból megegyeznek egymással: a megosztás a családtagok egyezségén, konszenzusán alapul. 14. századi krónikakompozíció fent már idézett 88. fejezetében, melyben Béla hazahívásáról és az ország felosztásáról értesülünk, egyértelműen arról olvashatunk,

[268] TŘEŠTIK, Regino 565-566. ill. 584.

[269] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. III. c. 34. 205.: „'Ego autem nolo cum fratre meo perpetuas inire discordias, sed volo castigare eum, ut castigatus resipiscat et cognoscat atque sui posteri discant, quod terra Moravia et eius dominatores semper Boemorum principis sint sub potestate, sicut avus noster pie memorie Bracizlaus ordinavit, qui eam primus dominio suo subiugavit '."

hogy András és Béla megegyezett egymással, nem csak a trónöröklés kérdésében, hanem a hatalom gyakorlásának módjában is. A 88. fejezet későbbi keletkezési idejéből következik, hogy a vizsgált szövegek szerzője a trónöröklés kérdésében nyilván a Béla és András, illetve a Salamon és a hercegek, és talán a Kálmán és Álmos között kipattant ellentétek fényében foglal állást. Ám világosan kiderül a szövegből, hogy az ország és a hatalom megosztása a családon belüli egyezség eredménye lett.[270] A krónika ezt a *habito consilio* fordulattal írja le. A kifejezéssel kapcsolatban Kristó Gyula úgy foglalt állást, hogy az ország megosztásába be kellett vonni a partikularizmusban érdekelt országnagyokból álló királyi tanácsot is.[271] Nem kétséges, hogy az országnagyokat érdekelhette a dinasztián belül létrejövő egyezség, legfeljebb annyi jegyezhető meg, hogy a maga a megállapodás a családtagokra vonatkozott. A megegyezés kényszere már a Meroving és Karoling-dinasztia korában is fennállt hasonló esetekben, elmaradása pedig lehetetlenné tette a hatalom megosztását. Tours-i Gergely munkájának köszönhetően tudjuk, hogy I. Klodvig király 511. évi halála után négy, nem azonos anyától származó fia maradt életben, akik apjuk halála után felosztották egymás között az országot, még pedig úgy, hogy egymás között egyenlő részeket (*aequa lantia*) hoztak létre.[272] Az ügylet érdekessége, hogy Klodvignak nem volt végrendelete, hanem utódai egyeztek meg az atyai juss ilyen módon történő felosztásáról.[273] E példát ki lehet még egészíteni egy másik, szintén a Meroving-korhoz köthető mintaesettel. 561-ben meghalt I. Klotár király, akinek öt vagy hat feleségétől összesen hét férfiutóda született, akik közül 561-ben még négyen éltek. Közülük I. Karibert, Guntramm és I. Sigibert a király Ingund nevű feleségétől származott, míg I. Kilperik Ingund Aregund nevű húgától, akit a király Ingund halála után vett feleségül.[274] Tours-i Gergely elbeszélésből ismerjük, hogy miután I. Klotár meghalt, Kilperik megszerezte apja kincstárát és elfoglalta Párizst.[275] A mellőzött testvérek azonban szembefordultak Kilperikkel, és elűzték a városból.

---

[270] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 88. 345.: „Post hec autem rex et frater eius Bela habito consilio diviserunt regnum in tres partes, quarum due in proprietatem regie maiestatis seu potestatis manserunt, tertia vero pars in proprietatem ducis est collata."

[271] KRISTÓ, Hercegség 47.

[272] Gregorii Turonensis Historiarum libri decem. MGH SRM I/1. III. 97.: „Defuncto igitur Chlodovecho regi, quattuor filii eius, id est Theudoricus, Chlodomeris, Childeberthus atque Chlothacharius, regnum eius accipiunt et inter se aequa lantia dividunt."

[273] Klodvig genealógiájával kapcsolatban l. KASTEN, Königssöhne 11.

[274] KASTEN, Königssöhne 15.

[275] Gregorii Turonensis Historiarum libri decem. MGH SRM I/1. III. c. 22. 152-153.: „Chilpericus vero post patris funera thesaurus, qui in villa Brannacum ferant congregati, accepit et ad Francos utiliores petiit ipsusque muneribus mollitus sibi subdidit. Et mox Parisius ingreditur sedemque Childeberthi regis occupat."

Ezek után Kilperik kénytelen volt megegyezésre törekedni három fivérével, és négyen – a már 511. évi modell alapján ismert módon – felosztották egymás között apjuk örökségét.[276] Lényeges körülmény, melyre Tours-i Gergely is utalt, hogy ezt a felosztást törvényesen végezték el (*legitimam divisionem faciunt*), azaz az aktus valamennyi fivér akaratából történt meg. A másik, szintén modellszerű alappéldának tekinthető eset már a Karoling-korba vezet el bennünket. Nagy Károly még jóval halála előtt, 806-ban végrendeletet tett, és ebben előre, a jövendő generációk sorsát is befolyásolva osztotta fel országát utódai között. Az eseményt két forrásból ismerjük. A Frankok történetét fenntartó *Annales regni Francorum*ból tudjuk, hogy a végrendeletre a béke megőrzésének okán került sor. Az is kiderül a történetből, hogy a végrendelt tartalmának széles körben ismertnek kellett lennie, mert az országnagyok esküt is tettek rá.[277] Magának a végrendeletnek a pontos tartalmát pedig az utókor szerencséjére fenntartották a Karoling-kori kapitulárék. Így pontosan lehet tudni, hogy Nagy Károly olyan konkrét területek felöl végrendelkezett, melyeknek pontos határait, lényegesebb központjait is megadta.[278] Mindemellett a végrendelet személyi hatályába nem pusztán

[276] Gregorii Turonensis Historiarum libri decem. MGH SRM I/1. III. c. 22. 153.: „…sed non diu ei a hoc licuit possedere; nam coniuncti fratres eius eum exinde repulerunt, et sic inter se hii e quattuor, id est Chariberthus, Gunthramnus, Chilpericus atque Sigiberthus, divisionem legitimam faciunt."

[277] Annales regni Francorum. MGH SRG 6. a. A. 806. 121.: „Illisque absolutis conventum habuit imperator cum primoribus et optimatibus Francorum de pace constituenda et conservanda inter filios suos et divisione regni facienda in tres partes, ut sciret unusquisque illorum, quam partem tueri et regere debuisset, si superstes illi eveniret. De hac partitione et testamentum factum et iureiurando ab optimatibus Francorum confirmatum, et constitutiones pacis conservandae causa factae, atque haec omnia litteris mandata sunt et Leoni papae, ut his sua manu subscriberet, per Einhardum missa. Quibus pontifex lectis et adsensum praebuit et propria manu subscripsit."

[278] Capitularia regum Francorum. MGH Capitularia I. Nr. 45. 126.: „1. Divisiones vero a Deo conservati atque conservandi imperii vel regni nostri tales facere placuit, ut Aquitaniam totam et Wasconiam, excepto pago Turonico, et quicquid inde ad occidentem atque Hispaniam respicit et de civitate Nivernis, quae est sita super fluvium Ligerem, cum ipso pago Nivernense, pagum Avalensem atque Alsensem, Cabilionensem, Matisconensem, Lugdunensem, Saboiam, Moriennam, Tarentasiam, montem Cinisium, vallem Segusianam usque ad clusas et inde per terminos Italicorum montium usque ad mare, hos pagos cum suis civitatibus et quicquid ab eis contra meri diem et occidentem usque ad mare vel usque ad Hispanias continetur, hoc est illam portionem Burgundiae et Provinciam ac Septimaniam vel Gothiam, Ludovico dilecto filio nostro consignavimus. 2. Italiam vero, quae et Langobardia dicitur, et Baiovariam, sicut Tassilo tenuit, excepto duabus villis quarum nomina sunt Ingoldestat et Lutrahahof, quas nos quon dam Tassiloni beneficiavimus et pertinent ad pagum qui dicitur Northgowe, et de Alamannia partem quae in australi ripa Danubii fluminis est, et de ipso fonte Danubii currente limite usque ad Hrenum fluvium in confinio pagorum Chletgowe et Hegowe in locum qui dicitur Engi et inde per Hrenum fluvium sursum versus usque ad Alpes: quicquid intra hos terminos fuerit et ad meridiem vel orientem respicit una cum ducatu Curiensi et pago Durgowe Pippino dilecto filio nostro. 3. Quicquid autem de regno nostro extra hos terminos fuerit, id est Franciam et Burgundiam, excepto illa parte quam Hluduwico dedimus, atque Alamanniam, excepto portione quam Pippino ascripsimus, Austriam et Niustriam, Turingiam, Saxoniam, Frisiam, et partem Baioariae quae dicitur Northgow, dilecto filio nostro Karolo concessimus; ita ut Karolus

saját gyermekeit, hanem azok leszármazóit is bevonta, felállítva ezzel egy sajátos öröklési rendet a Karoling-birodalomban.[279]

Természetesen rögtön e helyen hangsúlyozandó, hogy az itt megadott Meroving- illetve Karoling-kori eset nem használható fel közvetlen analógiaként a királyi hercegség létrejötte tekintetében. Az időbeli távolságon túl ismételten fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a kelet-közép-európai monarchiák létrejöttének időpontjában a Karoling-kori országmegosztások gyakorlata már rég a múlté volt. Azonban úgy tűnik, hogy a megállapodás kényszere a Keleti-frank Birodalom romjain létrejött Német-római Királyságban, illetve Császárságban is fennmaradt. Volt már szó róla a bevezetőben, hogy a Karoling-kor lehanyatlásával a keleti-frank területeket megörökölt száli, illetve szász dinasztia uralma alatt az addig általánosnak tekintett országmegosztások gyakorlata megszűnt, és helyére az *unitas imperii* gondolata lépett. Ez azonban nem jelentette egyszersmind, hogy ne történtek volna kísérletek az uralkodócsaládban arra, hogy rendeletileg szabályozzák a családi vagyon jövőjét. I. Henrik 929-ben kiállított egy oklevelet, melyben gyakorlatilag rendelkezett a család birtokai felől, s azokat feleségére hagyta.[280] A korábbi kutatás egyfajta korai családjogi törvényt (*Hausordnung*) sejtett az ok-

---

et Hluduwicus viam habere possint in Italiam ad auxilium ferendum fratri suo, si ita necessitas extiterit, Karolus per vallem Augustanam, quae ad regnum eius pertinet, et Hluduwicus per vallem Segusianam, Pippinus vero et exitum et in gressum per Alpes Noricas atque Curiam.

[279] Capitularia regum Francorum. MGH Capitularia I. Nr. 45. 126-127.: „Haec autem tali ordine disponimus, ut si Karolus, qui maior natu est, prius quam caeteri fratres sui diem obierit, pars regni quam habebat dividatur inter Pippinum et Hluduwicum, sicut quondam divisum est inter nos et fratrem nostrum Karlomannum, eo modo ut Pippinus illam portionem habeat quam frater noster Karlomannus habuit, Hluduwicus vero illam partem accipiat quam nos in illa portione suscepimus. Si vero Karolo et Hluduwico viventibus Pippinus debitum humane sortis compleverit, Karolus et Hluduwicus dividant inter se regnum quod ille habuit, et haec divisio tali modo fiat, ut ab ingressu Italiae per Augustam civitatem accipiat Karolus Eboreiam, Vercellas, Papiam et inde per Padum fluvium termino currente usque ad fines Regensium et ipsam Regiam et Civitatem Novam atque Mutinam usque ad terminos sancti Petri. Has civitates cum suburbanis et territoriis suis atque comitatibus quae ad ipsas pertinent et quicquid inde Romam pergenti ad laevam respicit, de regno quod Pippinus habuit, una cum ducatu Spoletano, hanc portionem sicut praediximus accipiat Karolus; quicquid autem a praedictis civitatibus vel comitatibus Romam eunti ad dextram iacet de praedicto regno, id est portionem quae remansit de regione Transpadana una cum ducatu Tuscano s usque ad mare australe et usque ad Provinciam, Ludovicus ad augmentum sui regni sortiatur. Quod si caeteris superstitibus Hluduwicus fuerit defunctus, eam partem Burgun diae quam regno eius adiunximus cum Provincia et Septimania sive Gothia usque ad Hispaniam Pippinus accipiat, Karolus vero Aquitaniam atque Wasconiam. Quod si talis filius cuilibet istorum trium fratrum natus fuerit, quem populus eligere velit ut patri suo in regni hereditate succedat, volumus ut hoc consentiant patrui ipsius pueri et regnare permittant filium fratris sui in portione regni quam pater eius, frater eorum, habuit."

[280] Conradi I. Heinrici I. et Ottonis I. Diplomata. MGH DD. I. Nr. 20. 56.: „… placuit etiam nobis domum nostram deo opitulante ordinaliter disponere. Quapropter legali moderatione, asstantibus a fidelibus nostris; cum consensu et astipulatione filii nostri Ottonis et episcoporum procerumque et comitum peticione dulcissimae coniugi nostrae Mahthildae potestativa manu tradimus et donamus

levélben, mely egyben a trónöröklést is szabályozta,[281] ám a később sikerült bizonyítani, hogy Ottót már jóval korábban kijelölhette apja az uralomra, ami kizárja, hogy az oklevél emiatt került volna kiadásra.[282] A diploma inkább a családi birtokok feletti rendelkezésről szól, és leginkább azért érdekes, mert sem Henrik első házasságából született Thankmar, sem pedig Ottó testvére, Henrik nem kerül benne megemlítésre. Több további bizonyítékkal is rendelkezünk arra nézve, hogy az érintettek nehezményezték a dokumentum rendelvényeit. I. Ottó rögtön uralomra lépésekor megismételte apja parancsát, és anyja rendelkezésére bocsátotta Quedlinburgot, annak valamenynyi tartozékával együtt, illetve saját utódainak is jogokat biztosított felette.[283] Valószínűsíthető, hogy a kialakult helyzettel sem Thankmar, sem pedig Henrik nem lehetett elégedett. Widukindtől tudjuk, hogy Thankmar igencsak megsértődött, amikor a merseburgi őrgrófságot annak megüresedésekor nem kaphatta meg, hanem azt Ottó uralkodóként eladományozta, holott – ahogy Widukind írja – Thankmar a vérrokonság okán szerette volna megszerezni a birtokot.[284] Henrik pedig többszöri háborúskodás után Lotaringiát kapta meg. A szász dinasztia történetéből idézett példa arra szolgál bizonyítékul, hogy az olyan birtokmegosztások, melyekből mellőztek családtagokat, nézeteltérésekhez vezettek, melyeket csak a konszenzus visszanyerésével lehetett elsimítani. Ugyancsak a megegyezés elmaradásának következményeit példázza Nagy Kanut és testvére, az apjuk halála után Dánia trónját megörökl Harald Svensson esete. A Kanut király élettörténetét elmondó *Cnutonis regis gesta* részletesen beszámol róla: Kanut kérte testvérét, hogy ossza meg vele az örökségnek tekintett Dániát, amit Harald határozottan elutasított.[285] Az egyezkedés feltehetően tárgyalás útján zajlott,[286] amely azonban eredménytelenül zárult. A geszta már annak ismeretében íródott, hogy Ha-

quicquid propriae hereditatis in praesenti videre habemur in locis infra nominatis – haec enim sunt: Quitilingaburg Palidi, Nordhuse, Gronaa, Tuterstetie – cum civitatibus et omnibus ad praedicta loca pertinentibus in ius proprium concessimus…"

[281] SCHMID, Unteilbarkeit 1-15. itt 13-14.

[282] LAUDAGE, Otto der Große 105.

[283] Conradi I. Heinrici I. et Ottonis I. Diplomata. MGH DD. I. Nr. 1. 90.

[284] Widukindi monachi Corbeiensis Rerum gestarum Saxonicarum libri III. MGH SRG 60. II. c. 9. 70.

[285] Cnutonis regis Gesta sive encomium Emnmae reginae auctore monacho sancti Bertini. MGH SRG 22. II. c. 2. 11-12.: „Est quidem quod mihi facies, si non gloriae mae invides, ut dividas mecum regnum Danorum, meam scilicet hereditatem quam solus tenes…. Haroldus rex audito quod noluit, his fratrem verbis excepit: Gaudeo, frater, de tuo adventu, habeoque gratias tibi quod me visitasti, sed est grave auditu quod loqueris de divisione regni. Hereditatem quam mihi pater te laudante tradidit, guberno, tu vero hac maiorem amisisti doleo, teque iuvare paratus, regnum meum partiri non sustinebo."

[286] Cnutonis regis Gesta sive encomium Emnmae reginae auctore monacho sancti Bertini. MGH SRG 22. c. 2. 12.: „Talibus aliisque diversis sermonibus colloquentes, convivisque regalibus convivantes, aliquanto tempore simul manserunt…"

rald korai halála miatt végül is Kanut kezére jutott az ország. Jelentőségét inkább az adja, hogy az ismeretlen történetíró az egyezség hiányára vezeti vissza a hatalom, illetve az atyai örökség felosztásának elmaradását. Hasonló helyzettel találkozunk Kijevi Ruszban, ami már csak azért is érdekes, mert ez esetben nem tekinthető mintaadó alapnak a Karoling-Ottoniánus hatalomszervezés. Ismeretes, hogy Bölcs Jaroszláv végrendeletileg osztotta fel birodalmát fiai között, azaz utódai kénytelenek voltak konszenzusra jutni az atyai örökség tekintetében.[287]

Úgy véljük, a konszenzus megléte, illetve elmaradása adja meg a kulcsot a kelet-közép-európai dukátusok keletkezési idejéhez. Az András és Béla között megállapodáshoz mind gyerekeik, mind pedig Béla unokái, Kálmán és Álmos is visszatértek, illetve a közös uralom időnkénti felélesztésekor újabb konszenzuson alapuló megállapodásokra volt szükségük. A Piastok 1097. évi, nyilván Herman és fiainak egyezségen alapuló megállapodását már Herman halálakor is csak nehezen lehetett betartatni. Zbigniew és Boleszláv összevesztek apjuk temetetlen teste felett az ország és a kincstár felosztásán, s csak a gnieznói érsek közvetítésével voltak hajlandóak betartani azt, amit még az elhunyt életében megfogadtak,[288] valamint a kortársak a két testvér viszonyának megromlását is ezen egyezség szemszögéből értékelték. És úgy tűnik, hogy a morvaországi Přemyslidák ügyeit szabályozó statútumban is a konszenzus játszotta a főszerepet. A későbbi történések bizonyítják, hogy a 11. század folyamán többször is családon belüli egyezségként hivatkoztak rá.

Visszatérve arra a kérdésre, hogy vannak-e korábbi gyökerei, előképei az Árpádok 11. századi hercegségének, az egyezség meglétét vagy hiányát állítva a középpontba, a következők állapíthatók meg. Eltekintve Imre herceg *Dux Ruizorum* címének kérdésétől,[289] minden bizonnyal nélkülözte a konszenzus elemeit az Altaichi Évkönyvből ismeretes történet, mikor III. Henrik Aba Sámuel elleni hadjárata idején Szent István valamely *fratueli*sét ültette be az általa elfoglalt kilenc várba.[290] A kutatás mindmáig nem tudott konszenzusra jutni abban a kérdésben, hogy András,[291] Béla,[292] vagy eset-

[287] Povest' vremennih Let. PLDR 175-176.; Vö. FONT, Oroszország 45.

[288] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2, II. c. 21. 107.: „…sed divina gratia inspirante et archiepiscopo sene fideli mediante, preceptum viventis in presencia mortui tenuerunt."

[289] A kérdést nem itt tárgyaljuk, hanem a II.4.3.6. sz. fejezetben.

[290] Annales Altahenses Maiores. MGH SRG 4. 32.: „Novem ibi civitates rex deditione cepit, quas rogatu Bratislaui et consensu incolarum fratueli Stephani regis, qui cum eadem duce advenerat, dedit." –

[291] PAULER, Magyar nemzet, I. 82-83.; JASIŃSKI, Rodowód 145.

[292] MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE I./1. 839-840.; VARGA, Ungarn 106.

leg valaki más[293] rejtőzködik-e III. Henrik jelöltje mögött. Az újabb szlovák történetírás pedig elsősorban annak igazolására használja fel e történetet, hogy a nyitrai dukátus már korábban létezett. Azonban bárki is volt a III. Henrik által támogatott személy, rövid uralmát csak a német-római uralkodónak köszönhette. Emellett – tegyük hozzá – az eset nem is volt elszigetelt jelenség. Wipótól tudjuk, hogy II. Konrád ugyanígy járt el a II. Mieszko és testvérei közötti trónviszályban,[294] s ugyanő tette lehetővé egy évvel korábban, hogy a cseh Ulrik fejedelem visszatérhessen a száműzetésből, majd felosztotta közte és Jaromir között Csehországot.[295] A birodalom beavatkozása a környező országokban uralkodó dinasztiák ügyeibe később sem maradt el, és már a 11. században sem csak Kelet-Közép-Európát érintette. III. Henrik hasonló módszerekkel rendezte az alsó- és felső-lotaringiai uralkodók közötti viszályokat.[296]

Más kérdést jelent azonban Koppány és Szent István, illetve annak megállapítása, hogy lehet-e szó arról, hogy a Tar Szerind-ág Szent István által elvett birtokaiban a 11. századi dukátus egyik előzményét, vagy esetleg 10. századi formáját lássuk.

Ismeretes, hogy Koppány feltehetően Tarkacsutól, Árpád egyik fiától származott,[297] apja Tar Szerind volt. Ilyetén módon maga is az Árpádok egyik oldalágának tagja volt, habár mindmáig nem lehetett kijelölni pontos helyét a dinasztia családfáján. Az Árpádok ezen ága birtokait – feltehetően – Bulcsú vezér halála után szerezte meg. Koppány legyőzetésének következményei, valamint birtokainak, illetve azok jövedelmeinek sorsa az elmúlt másfél évtizedben komoly vitára adott okot Zsoldos Attila, Kristó Gyula és Solymosi László között.[298] Koppány uralmi státuszával a problémák magával a 64. krónikafejezetben megadott latin terminusokkal, a *ducatus*szal és a *dux*szal kezdődnek. Nem szorul bővebb magyarázatra, és már Kristó Gyula is felhívta rá a figyelmet,[299] hogy a *dux* nem csak hercegként, hanem hadvezérként is lefordítható. Emellett valószínűsíthető, hogy jelentése egyszerűen annyi volt, hogy *úr*, s ilyetén a család tagjainak

[293] STEINHÜBEL, Kniežatstvo 258-259.

[294] Wiponis opera. MGH SRG 61. XXIX. 49.: „Caesar divisa provincia Bolanorum in tres partes Misiconem fecit tetrarcham, reliquas duas duobus aliis commendavit."

[295] Annales Magdeburgenses. MGH SS 20.170.: „Ubi Odalricus Boemiorum dux obtentu reginae nec non et procerum de exilio rediit, et ducatus sui medietatem, fratre suo Germiro alteram partem retinente, suscepit."

[296] Annales Altahenses Maiores. MGH SRG 4. a. A. 1046. 41.; Vö. még: WEINFURTER, Salier 107.

[297] KRISTÓ, Árpád fejedelemutódai 19-20.

[298] ZSOLDOS, Somogy vármegye 431-438.; SOLYMOSI, Joghatóság 439-448.; KRISTÓ, Joghatóság 449-453.

[299] A nemzetközi szakirodalomban általában l. GOETZ, Dux, passim.; KRISTÓ, Hercegség 52.; A dux kifejezés részletes elemzését l. még: SZABADOS, Államalapítások 264-266.

összefoglaló elnevezésére szolgált.[300] A 14. századi krónikakompozíció e fejezetének újabb magyar fordításai általában a vezér vagy herceg verziót választották. Bellus Ibolya Koppányt vezérnek, birtokát azonban hercegségnek fordította.[301] Bollók János Koppányt vezérként, az általa bírt dukátus*t* viszont hercegi méltóságként, sőt határozott névelőt használva (*a hercegi méltóságot* viselte) konkretizálva fordította magyarra.[302] Ugyancsak vezérként értelmezte Koppány titulusát legutóbb Szabados György,[303] viszont csak hercegként és hercegségként magyarította a krónika szövegét Kristó Gyula.[304] Már a fenti példák alapján is látszik, hogy nehezen eldönthető, mennyiben található összefüggés a 11. század közepén megjelenő királyi hercegség és Koppány hercegsége/vezérsége, illetve hercegi/vezéri méltósága között. A titulus a 14. századi krónikakompozíció korábbi és későbbi fejezeteiben is gyakran szerepel, pl. az erdélyi gyula tekintetében,[305] és az is régóta ismert, hogy már a 11. század második felében, tehát a királyi hercegség bizonyítható létrejötte után voltak a dinasztiának olyan tagjai, akik bár *dux* titulust viseltek, ám a hatalommegosztásból jelen tudásunk szerint nem részesültek, viszont voltak magánbirtokaik, melyeket a latin forrásszöveg *ducatus* néven definiál.[306] A Koppány dukátusát fenntartó szövegrészletek önmagukban is problémás tartalma mellett van még egy körülmény, mely kétségeket ébreszthet a tekintetben, hogy Koppány „dukátusa" összefüggésben állhatna a 11. századi hercegséggel. Csehországban a 10. század végén volt egy hasonló eset, amikor II. Boleszláv cseh fejedelem elfoglalta a Szlavnikidák területeit és a családot kevés kivétellel kiirtotta.[307] A Szlavnikokat a régebbi kutatás egy a Přemyslidákkal konkuráló fejedelmi törzsnek tekintette, illetve felhívta a figyelmet arra, hogy nehezen eldönthető: két külön törzs, avagy egy törzsön belüli két nemzetség viszályáról volt-e szó.[308] Újabb kutatások eredményeképp azonban már bizonyítható, hogy rokonságban álltak a dinasztiával, sőt

[300] ZSOLDOS, Az Árpádok 77.

[301] Bellus Ibolya fordítása. In: Képes Krónika 79.

[302] Képes Krónika 41.

[303] SZABADOS, Államalapítások 240.

[304] ÁKIF 369.

[305] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. 315.: „… rex Stephanus cepit Gyulam ducem…"

[306] DHA I. Nr. 94. 284.

[307] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. I. 29. 53.: „Et quia tunc temporis dux non erat sue potestatis, sed comitum, comites versi in Dei odium, patrum iniquorum pessimi filii, valde malum operabantur facinus et iniquum. Nam sub quadam festiva die furtim irrumpunt urbem Lubic in qua fratres sancti Adalberti... assistebant sacris missarum sollempniis festa celebrarent. At illi ceu lupi immanes urbis menia irrumpentes … quatuor fratribus sancti Adalberti cum omni prole ante ipsum altare decollatis urbem comburunt…"

[308] FONT, Dinasztia 90.

feltehető, hogy a családon belüli pozíciójuk miatt nyerték el még I. Gonosz Boleszláv fejedelem korában azokat a birtokokat, melyeket aztán 995-ben elvesztettek.[309] Legyőzetésük pontos körülményeit nem ismerjük: a történetükre vonatkozó híreket fenntartó Adalbert-legendák bár a 10. század legvégén, illetve a 11. század elején keletkeztek, szükségszerűen elfogultak velük szemben. Ám nem tudunk meg objektív információkat róluk Prágai Kozma 12. század eleji krónikájából sem. Krónikásunk olyannyira óvatosan igyekezett megítélni a Přemyslidák első generációinak tetteit, hogy a Szlavnikidák legyőzését és kiirtását a *comes*ek számlájára írta. Ám még ha le is hántjuk Szlavnikról azt a szent vértanú édesapjának kijáró, toposzokban kifejezett tiszteletet, annyi mindenképp megállapítható: Szlavnik, a család névadója nem jelentéktelen hatalommal rendelkezhetett a 10. század második felének Csehországában.[310] Az általa birtokolt területek azonban inkább a család különböző ágainak kijáró magánbirtokok lehettek, mintsem valamiféle önálló hatalommal rendelkező fejedelemség. Így erre az analógiára támaszkodva is óvatosan kijelenthető, hogy Koppány dukátusnak nevezett uralmi területe legfeljebb a trónviszályok szempontjából tekinthető a 11. század közepén létrejövő hercegség előképének, a konszenzus alapján történő országmegosztásának semmiképpen.

Érvelésünket ki szeretnénk egészíteni a Piastok 1097 és a Přemyslidák 1055 előtt történt konfliktusainak bemutatásával.

Kétségtelen tény, hogy rendelkezésünkre állnak olyan forrásbejegyzések, melyek alapján elvileg nem lenne kizárható, hogy I. Mieszko és I. Vitéz Boleszláv korában történtek országmegosztások. A Piast-dinasztia dicső őseinek is emlékművet állító Gallus Anonymus I. Mieszkónak csak egy törvényes feleségét ismerte el, a cseh I. Gonosz Boleszláv fejedelem lányát, Dąbrówkát, mivel tőle származott története hősének példaképe, I. Vitéz Boleszláv.[311] Azonban Merseburgi Thietmar püspök leírásából tudjuk, hogy Mieszko cseh felesége halála után ismét megnősült, és feleségül vette Odát, Haldeslebeni Dietrich, a Nordmark őrgrófjának lányát.[312] Tőle több fia is született, akik közül Thietmar csak egy Mieszko és Swiętopełk nevűnek őrizte meg az emlé-

[309] TŘEŠTIK, Počátky 89.; Vö. még ŽEMLIČKA, Čechy 40.

[310] Sancti Adalberti Pragensis episcopi et martyris Vita Prior. MPH n. s. 4/1. c. 1. 4.: „... erat vir Zlaunic nomine, potens in honore et divitiis… vir magnus inter cunctos eius terre habitatores.”.

[311] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. c. 5-6. 15-16.

[312] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. IV. 58. (37). 196-198.: „Sed cum mater eiusdem obiret, pater eius unam sanctimonialem de monasterio, quod Calva dicitur, Thiedrici marchionis filiam, absque canonica auctoritate duxit. Oda fuit nomen eius, et magna erat praesumptio illius.” Mieszko és Oda házasságára nézve l. még: BORAWSKA, Mieszko i Oda 11-39.; PLESZCZYŃSKI, Niemcy 76.

két.[313] Azonban a 10. század végi állapotokat rögzítő, de csak 11. század végi szövegkorpuszban áthagyományozódott *Dagome Iudex* nevű oklevéltöredékből tudjuk, hogy volt egy Lambert nevű fia is.[314] A *Dagome Iudex* szövege megadja azokat a hozzávetőleges pontokat, melyek között elhelyezhetjük I. Mieszko birodalmát. Nem világos azonban, hogy az *usque in Craccoa et ab ipsa Craccoa usque ad flumen Oddere* kifejezés birtokhatárt vagy esetleg a határon túli területet jelölt-e? A kérdés azért lényeges, mert Gerard Labudához kötődik a lengyel középkorkutatásban uralkodóvá vált elképzelés, hogy Boleszláv azért nem szerepel a *Dagome Iudex*ben Mieszko fiai között, mert ekkor már Krakkóban külön országrészt birtokolt.[315] E tétel elfogadhatóságának útjában azonban több akadály is áll. Először is még egyszer figyelmeztetni szükséges, hogy a *Dagome Iudex* nagyon bizonytalan eredetű és keletkezési idejű forrás, melyet csak kivonatban ismerünk. Továbbá e hipotézis értelmében elfogadható lenne, hogy a Piastok már 992 előtt megszerezték Kis-Lengyelországot és Krakkót a Přemyslidáktól, ami legalábbis vitatott,[316] és ráadásul a szöveg állapota miatt nem dönthető el végérvényesen, hogy a Krakkóra vonatkozó részek határokon belüli vagy kívüli pozícióra utalnak-e.[317] Más kérdés, hogy Mieszko második házasságából származó gyerekei apjuk 992-ben bekövetkezett halála után feltehetően nem csak egymással, hanem a fejedelem első házasságából született féltestvérükkel is összeveszhettek. Thietmar előadása szerint Mieszko úgy hagyta el a földi világot, hogy országát többek között fel kellett osztani, melyet majd csak Boleszláv vette ismét egy kézbe, miután előzte mostohaanyját és féltestvéreit.[318] A szövegből azonban nem derül ki, hogy Mieszko országa-

[313] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. IV. 58. (37.). 196-198.: „Sed cum mater eiusdem obiret, pater eius unam sanctimonialem de monasterio, quod Calva dicitur, Thiedrici marchionis filiam, absque canonica auctoritate duxit. Oda fuit nomen eius, et magna erat praesumptio illius. … Haec genuit viro suimet tres filios, Miseconem, Suentepulcum et …".

[314] „Item in alio tomo sub Iohanne XV papa Dagome iudex et Ote senatrix et filii eorum: Misicam et Lambertus – nescio cuius gentis homines, puto autem Sardos fuisse, quoniam ipsi a IIII iudicibus reguntur – leguntur beato Petro contulisse unam civitatem in integro, que vocatur Schinesghe, cum omnibus suis pertinentiis infra hos affines, sicuti incipit a primo latere longum mare, fine Bruzze usque in locum, qui dicitur Russe et fines Russe extendente usque in Craccoa et ab ipsa Craccoa usque ad flumen Oddere recte in locum, qui dicitur Alemure, et ab ipsa Alemura usque in terram Milze recte intra Oddere et exinde ducente iuxta flumen Oddera usque in predictam civitatem Schinesghe." Az oklevéllel kapcsolatban l. KÜRBIS, Dagome Iudex 362-423.; SIKORSKI, Kościół 202-275.; Legutóbb, a kérdés teljes irodalmát összefoglalva: NOWAK, Dagome Iudex 75-94.

[315] LABUDA, Studia II. 261-263.

[316] KALHOUS, Duchy 78-79.

[317] Egyértelműen Mieszko birodalmához számítja: SIKORSKI, Kościół 238-239.

[318] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. IV. 58. (37). 198.: „…reliquens regnum suimet plurimis dividendum, quod postea filius eiusdem Boilizlavus noverca et fratribus expulsa … contraxit in unum."

gát azért kellett-e felosztani, mert ez volt a szokás, valamiféle jog írta elő, esetleg megegyeztek erről, vagy egyszerű irodalmi fordulatról van-e szó. A kutatás egy része mindenesetre hajlik arra, hogy Thietmar kijelentését kötelező szükségszerűségként értelmezze.[319] A régebbi és újabb történetírás egy vonulata azt is komolyan felvetette, hogy a csak Thietmar krónikájában említett Świętopełk lenne tekinthető a pomerániai Piastok alapító atyjának, ami feltételezné, hogy már Pomerániában is igen korán létrejött volna valamiféle területi különkormányzat. Továbbá e vélemények szerint Świętopełk testesíti meg a genealógiai kapcsot a Piastok és a valaha volt nagy-morva uralkodói dinasztia között.[320] Azonban ezt az álláspontot már a korábbi genealógiai szakirodalom sem osztotta,[321] az újabb pedig végleg elvetette,[322] s – tegyük hozzá – elfogadhatóságához nagy képzelőerő, valamint romantikus szláv lelkialkat szükségeltetik. Ráadásul a fejedelem fia nem szerepel a *Dagome Iudex*ben, így feltehető, hogy már korábban meghalt. Ugyancsak Thietmar püspök krónikája őrizte meg I. Boleszláv gyermekeinek a trónküzdelmét. Ismeretes, hogy a Piast udvari hagyomány az első lengyel királynak csak egy feleségét ismerte,[323] ám az ezredforduló kelet-közép-európai történéseinek legtájékozottabb krónikásától tudjuk, hogy több házastársa is volt.[324] A még életében kezdődődött, majd halála után gyermekei között folytatódott trónviszályok magyar feleségétől született Bezprym nevű fia,[325] illetve az Emilidától született Mieszko és feltehetően Ottó között törtek ki.[326] Az 1024 után történt eseményekre nézve elsősorban Wipo elmondására kell hagyatkoznunk, aki szerint Mieszko elűzte Ottót a Kijevi Ruszba.[327] Mind Thietmar, mind Wipo leírása alapján elméletileg elképzelhető, hogy I. Mieszko különböző házasságokból született gyerekei, illetve I. Boleszláv utódai egy-

[319] Vö. Kronika Thietmara 306. 309. sz. jz.; PLESZCZYŃSKI, Niemcy 219.

[320] ZAKRZEWSKI, Bolesław 164.; Az ő nyomán l. még: URBAŃCZYK, Mieszko Pierwszy 163.

[321] Balzer szerint már igen korán meghalt. Vö. BALZER, Genealogia 52.

[322] JASIŃSKI, Rodowód 102.

[323] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. c. 13-14. 32-34.; Vö. CHODOR, Queens 11.

[324] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. IV. 58. (37). 198.: „Duxit hic Rigdagi marchionis filiam, postmodum dimittens eam et tunc ab Ungaria sumpsit uxorem, de qua habuit filium, Besprim nomine, similiter expellens eam. Tercia fuit Emnildis, edita a venerabili seniore Dobremiro, quae Christo fidelis ad omnebonum instabilem coniugis sui mentem declinavit et immensa elemosinarum largitate et abstinentia utriusque maculas abluere non desistit."

[325] Bezprymhez vö. még: Kronika Thietmara 84, valamint 313. sz. jz. a régebbi irodalom összefoglalásával.

[326] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. IV. 58. (37). 198.: „Peperit haec duos filios, Miseconem et alium, quem dilecti senioris sui nomine pater vocavit"

[327] Wiponis opera. MGH SRG 61. 31-32.: „Filius autem eius Misico, similiter rebellis, fratrem suum Ottonem, quoniam regis partibus favebat, in Ruzziam provinciam pepulit."

szerre birtokoltak bizonyos részeket az országból, ám ennek két körülmény is ellentmond. Thietmar krónikájából csak annyit tudunk meg, hogy I. Mieszko halála után az országát fel kellett osztani, de lehet, hogy itt egyszerűen a hatalom megosztásáról van szó, azaz, hogy utódainak közösen kellett volna uralkodni. Erre utalhat Thietmarnak az a megjegyzése, hogy Boleszláv, annak érdekében, hogy egyedül uralkodhasson, mind az ember alkotta, mind a természetjogot felrúgta.[328] A másik körülmény, mely kétségessé teszi, hogy a 10-11. század fordulóján léteztek volna a dinasztia tagjai által birtokolt országrészek, Wipo fent már idézett leírása a II. Konrád által 1033 körül elvégzett *divisió*ról.[329] A birodalom beavatkozása eleve megkülönbözteti ezt az ügyet a dinasztián belüli trónviszályoktól, ráadásul Wipo elmondásából világosan kiderül: nem léteztek kialakult országrészek, hanem a császár kedve szerint osztotta meg a hatalmat maga és a dinasztia tagjai között. Nem szerencsésebb a helyzet a Labuda által 1058 utánra vélelmezett felosztások kérdésében sem. Egyedül Gallus Anonymus gesztája szolgál hírekkel arra, hogy ilyenek egyáltalán lehettek. E szerint Megújító Kázmérnak négy fia volt, Boleszláv, Ulászló, Mieszko és Ottó.[330] Kázmér négy fia közül történetileg csak kettő léte igazolható, így az Annalista Saxo is csak Ulászlót és Boleszlávot ismeri,[331] bár ebben a sorrendben, ami valószínűsíthetően helytelen.[332] Gallus Anonymus gesztája egyértelműen úgy fogalmaz, hogy a négy fiú közül a legidősebb, II. Merész Boleszláv került hatalomra apjuk halála után.[333] Ez akár azt is jelenthetné, hogy a fejedelem halála után nem többen uralkodtak, hanem egy valakire szállt rá a trón. Ám Gallus Anonymus később ellentmondásba keveredik, II. Boleszláv király halálának bemutatásakor határozottan úgy fogalmazva, hogy miután a király meghalt, s a testvérei is elhaltak, Ulászló Herman uralkodott egyedül az országban.[334] Kétségtelen, hogy

---

[328] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. IV. 58. (37). 198.: „…ut tantum solus dominaretur…ius ac omne fas postposuit".

[329] Wiponis opera. MGH SRG 61. XXIX. 49.: „Caesar divisa provincia Bolanorum in tres partes Misiconem fecit tetrarcham, reliquas duas duobus aliis commendavit."

Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. c. 21. 47.: „Nomina autem filiorum eius hec sunt: Nolezlaus, Wladislauus, Mescho et Otto."

[331] Annalista Saxo. MGH SS 37. 379.: „His temporibus Kazimer, filius Miseconis ducis Polanorum, reversus in patriam, a Polanis libenter suscipitur, duxitque uxorem regis Ruscie filiam, procreavitque duos filios Vladizlaum et Bolizlaum…"

[332] BALZER, Genealogia 171.; JASIŃSKI, Rodowód 154-175.

[333] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. 22. 46.: „Postquam itaque extremum vale Kazimirus mondo fecit. Bolezlauus eius primogenitus, vir largus et bellicosus Polonorum regnum rexit."

[334] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. c. 30. 56.: „Mortuo itaque rege Bolezlauo, aliisque fratribus defunctis, Wladislauus dux solus regnavit…"

ezt a megjegyzést akár úgy is lehet érteni, hogy előtte a két fivére együtt uralkodott. Ez már csak azért sem zárható ki végérvényesen, mert éppen Gerard Labuda kutatásai bizonyították, hogy II. Boleszláv uralkodói magtartása az egyház ellenállásába ütközött, amit a király azzal torolt meg, hogy kivégeztette a krakkói püspököt. Feltehető tehát, hogy Boleszláv királyt a püspök halála miatt száműzték külföldre, s a büntetést maga Ulászló Herman rótta ki rá, aki akkor már uralkodó volt.[335] Ám még ha ez így is volt, nem felejthető: semmi nem utal arra, hogy az esetleges közös uralkodás együtt járt volna területi hatalmi struktúrák létrejöttével. Igen régóta vallják a kutatók, hogy Ulászló Herman apja halála után megkapta Mazóviát, ahol külön uralmat épített ki.[336] Különösen Gerard Labuda kardoskodott amellett, hogy Herman még Kujáviát is birtokba vehette, azaz a Piast-monarchia észak-keleti és észak-nyugati peremterületeit birtokolta, melyek közül Kujáviáról le kellett mondania Mieszko, II. Boleszláv fia javára, amikor az visszatért Magyarországról.[337] Mások, így Balzer, Grodecki vagy éppen Grudziński már valamennyire óvatosabban fogalmazva úgy foglaltak állást, hogy forrásszerűen nem mutathatók ki a területi különkormányzat nyomai Ulászló Herman esetében.[338] Véleményt nyilvánítani e kérdésben nem könnyű, hiszen – ahogy már többször utaltunk rá – egyéb források hiányában nagyrészt csak Gallus Anonymus szavai állnak rendelkezésünkre. Azt mindenesetre meg kell jegyezni: a Gerard Labuda által térképen is ábrázolt, 1058-ra, illetve 1078-ra datált részfejedelemségek csak a térképasztalon, elméletileg léteznek, meglétük forrással nem támasztható alá. Így kijelenthető, hogy 1097 előtt, amikortól forrásszerűen lehet igazolni a különálló területi-hatalmi struktúrák létrejöttét, jelen tudásunk szerint nem számolhatunk ilyesmivel.

Ami a Přemyslidák ügyeit illeti, legelőször is fel kell hívni a figyelmet arra, hogy az ő uralmuk korábban kezdődött, mind az Árpádoké vagy a Piastoké. A 9. század végén jutott uralomra I. Szpitinyev (895-915), őt követte I. Vratiszláv (915-921) és a később szentté avatott Vencel (921-935), ám az igazi dinasztia- és államalapítónak (*tvúrce státu*)[339] I. Gonosz Boleszláv számít, aki megtörte a Přemyslidákkal konkuráló többi,

---

[335] A régebbi irodalom gondos elemzésével együtt l. LABUDA, Św. Stanisław 63-74.; II. Boleszláv magyarországi száműzetéséhez l. Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. c. 27. 52-53.: „Qualter enim rex Bolezlauus de Polonia sit eiectus longum existit enarrare, sed hoc dicere licet, quia non debuit christus in christum peccatum quodlibet corporaliter vindicare. Illud enim multum sibi nocuit, cum peccato peccatum adhibuit, cum pro traditione pontificem truncacioni membrorum adhibuit."

[336] Vö. POTKAŃSKI, Pisma 282-283.; ŁOWMIAŃSKI, Początki Polski 114-115.

[337] LABUDA, Szkice 353-359.

[338] BALZER, O następstwie 10. [298].; GRODECKI, Dzieje 117-118.; GRUDZIŃSKI, O akcie 34.

[339] LUTOVSKÝ, Bratovrah, passim.

részben vérrokon család hatalmát, és kiépítette a Přemyslidák uralmát a csehmedencében.[340] A dinasztikus konfliktusok sora azonban rögtön velük kezdődik, hiszen I. Boleszláv közismerten meggyilkoltatta Szent Vencelt.[341] A testvérgyilkosság motivációja és körülményei mindmáig tisztázatlanok. A rendelkezésünkre álló források felettébb ellentmondásosan mutatják be az eseményeket, ami nem is csoda: I. Gonosz Boleszláv az egyház szemében gyilkosnak számított, ugyanakkor az egyházszervezet és a Přemyslidák uralma gazdasági-politikai alapjainak megteremtése miatt megkerülhetetlenné vált a cseh történelemben.[342] Ráadásul a rendelkezésre álló források sem adnak egyértelmű választ a gyilkosság okaira. A Vencel-hagiográfia általánosságban Boleszláv hatalméhességét teszi felelőssé,[343] míg az eseményekről szinte kortársként tudósító Korveyi Widukind szerint Vencel halála hátterében politikai okokat sejthetünk, és feltehetően a szászokkal szembeni politikája miatt kellett meghalnia.[344] Widukind előadásából az nem derül ki, hogy kit értsünk a *vicinus subregulus* alatt, és hogy itt szándékos vagy indulatból elkövetett emberölésről volt-e szó.[345] Azonban bizonyosan állítható, hogy az eset mozgatórugója a hatalom megosztásának kérdése volt, azaz hogy ki kormányozza az országot a két fivér közül,[346] mert Szent Vencel *Crescente fide* kezdetű életrajza azt sugallja, hogy a fejedelem le akart mondani az uralomról testvére javára.[347] Mindazonáltal nem derül ki a rendelkezésre álló forrásokból, hogy az együtt uralkodás egyben területi megosztást is jelentett, vagy nem.

További forrásokkal igazolható, hogy hasonló esetekre később is sor kerülhetett. A Hildesheimi Évkönyv egyik bejegyzése szerint, melyet a Magdeburgi Évkönyv is átvett, II. Konrád 1034 körül úgy kívánta elsimítani a III. Vörös Boleszláv testvérei,

---

[340] SOMMER, Svatý Prokop 11-12.

[341] TŘEŠTIK, Heilige 834-838.; SLÁMA, Počátky 39.

[342] SOMMER, Svatý Prokop 15.

[343] Pl. Passio s. Vencezlai incpiens verbis Crescente fide Christiana. Recensio bavarica. FRB I. c. 4. 186.: „Tunc frater eius iunior et peior nomine Bolezlavus, diabolica fraude deceptus, cum impiis malignum inierunt consilium contra praedictum virum beatum ut eum perderent. Ipse vero sciebat, et sicut homo in aestu diei foenilem metens sitiet aquam, ita ipse procul dubio desiderabat martyrium percipere, sed non de manus fratris sui, quia diligebat eum et sciebat, ob hoc eum minime evadere gehennam perpetuam."

[344] Widukindi monachi Corbeiensis Rerum gestarum Saxonicarum libri III. MGH SRG 60. II. c. 3. 68.: „Interea barbari ad novas res moliendas desaeviunt, percussitque Bolizlav fratrem suum virum Christianum et, ut ferunt, Dei cultura religiosissimum, timensque sibi vicinum subregulum, eo quod paruisset imperiis Saxonum, indixit ei bellum."

[345] CHARVÁT, Zrod 187.

[346] SLÁMA, Počátky 39.

[347] Passio s. Vencezlai incpiens verbis Crescente fide Christiana. Recensio bavarica. FRB I. c. 6. 186.: „Dei amore relinquere voluit principatum et dare illud fratri suo."

Jaromir és Ulrik között már 1012 óta húzódó nézeteltéréseket, hogy mindkettejüknek visszaadta az országrészét.[348] Jaromir és Ulrik hosszan elnyúló trónharcai még az ezredforduló eseményeire vezethetők vissza. II. Boleszláv 1002-ben bekövetkezett halála után III. Vörös Boleszláv került trónra. Az kétséges, hogy ez törvényesen következhetett-e be. Bár Kozma a törvényesen uralkodó fejedelmek között tartja számon, a znojmói rotunda a 12. század harmincas éveiben készült, a Přemyslida-ház fejedelmeit bemutató falfestményéről hiányzik alakja és neve, s Kozma 12-13. századi folytatói közül sem szerepel mindenütt a fejedelmek között.[349] Valószínű, hogy nem két féltestvére, Jaromir és Ulrik trónigényével szemben lépett fel, miként ezt a cseh historiográfia fő vonulata tartja,[350] hanem letaszította a törvényesen hatalomra került Jaromirt a trónról. A folyamatosan terebélyesedő konfliktus egyik állomásaként III. Vörös Boleszláv kasztráltatta Jaromirt, és arra kényszerítette, hogy két testvére anyjukkal együtt külföldre meneküljön.[351] Az 1002 után kialakult helyzetet bonyolítja, hogy a cseh trón közelében feltűnt egy bizonyos, a kutatásban a mai napig nem azonosított Vladivoj nevű trónkövetelő, akit Merseburgi Thietmar előadása szerint a lengyelek hoztak Prágába.[352] Thietmar továbbá arról is tudósít, hogy ezt a Vladivojt a III. Vörös Boleszláv által elnyomott nép ültette trónra a fejedelmi székhelyen, és Boleszlávot elűzték.[353] Miután Vladivoj hirtelen meghalt, a prágaiak – úgy tűnik – visszahívták a két elűzött Přemyslidát, akik azonban ismét kénytelenek voltak menekülőre fogni, mert Vitéz Boleszláv visszahozta és ismét hatalomba segítette III. Vörös Boleszlávot. Ő azonban nem sokáig tudott hatalmon maradni, mert miután – Prágai Kozma jóval később ke-

[348] Annales Hildesheimenses. MGH SRG 8. ad A. 1034. 38.: „In pascali vero festivitate Odalricus Boemiorum dux optentu imperatricis et principum in gratia de exilio domum redire promeruit et ducatus sui medietatem, suo fratre Germiro medietatem retinente, suscepit" Vö. még: Annales Magdeburgenses. MGH SS 16. 170.: „Ubi Odalricus Boemiorum dux obtentu reginae nec non et procerum de exilio rediit, et ducatus sui medietatem, fratre suo Germiro alteram partem retinente, suscepit."

[349] Závěrek sběratele. FRB II. 369.

[350] Vö. ŽEMLIČKA, Přemysliden 86.; A Přemyslidák genealógiájának problémáihoz l. POLANSKY, Emma, passim, illetve lásd még részletesen a III. 5.2. sz. fejezetben. III. Vörös Boleszláv törvénytelen uralmára nézve l. KRZEMIEŃSKA, Rotunde 17.

[351] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. V. 23. (15) 247.: „Interim Boemiorum dux Bolizlavus, quia potestas consortis et successoris et semper pavida, Iaremirum fratrem eunuchizans, iunioremque Otelricum in termis suffocare cupiens, una cum matre eosdem patria expulit…".

[352] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. V. 23. (15) 247.: Vladivoj kilétéhez lásd még: ŽEMLIČKA, Přemysliden 87-88. és különösen 34. sz. jz.

[353] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. V. 23. (15) 247.

letkezett elmondása szerint kiirtotta a Vršovec-klán bizonyos tagjait,[354] elvesztette a lengyel fejedelem támogatását, aki Krakkóba rendelte, megvakíttatta és haláláig fogságban tartotta. 1003 után maga Vitéz Boleszláv uralkodott Prágában, aki anyai ágon egyébként rokonságban állt a cseh dinasztiával. Úgy tűnik, hogy ebben a törekvésében maga a 1002-ben hatalomra került II. Henrik is támogatta, aki a lengyel fejedelem prágai trónra lépése érdekében Ulrikot bebörtönözte. Thietmar megfigyelése szerint a Přemyslidák uralma teljesen összeomlott, s csak a Višehrad maradt a kezükön.[355] A helyzet csak akkor változott meg, amikor Vitéz Boleszláv és II. Henrik között kitört a háború, és a lengyel fejedelem nem akart lemondani a birodalom javára a Csehországban megszerzett birtokokról. Végül el kellett hagynia Csehországot és a prágai trónt, ahol II. Henrik támogatásával Jaromirt emelték hatalomba, aki hűbérese lett a német-római császárnak.[356] A konfliktusok azonban ezzel még nem értek véget. 1012-ben Ulrik megdöntötte Jaromir uralmát, és maga kezdett uralkodni.[357] 1033-ban azonban II. Konrád megorrolt rá, letette a trónról és helyette ismét Jaromirt helyezte hatalomba. Ulrik azonban 1034-ben visszaszerezte a császár támogatását, testvérét ismét eltávolította, és ezúttal meg is vakíttatta. A végül Ulrik 1034-ben bekövetkezett halálával végződött, illetve azzal, hogy Jaromir lemondott a trónról Bretiszláv, Ulrik törvénytelen fia javára.[358]

A kisszámú rendelkezésre álló forrás alapján tehát elvileg akár arra következtethetnénk, hogy II. Boleszláv halála után fiai együtt kezdtek uralomba. Ám ha ez így is volt, hangsúlyozandó, hogy ennek az uralomnak a terület vetületei nem láthatóak. Hasonlóan sötétben tapogatózunk Vladivoj esetleges uralmi területei tekintetében. 1034-ből van az első halvány utalás arra, hogy a dinasztia férfitagjai egyidejűleg uralkodtak az ország különböző részei felett, amikor II. Konrád – hasonlóan az egy évvel korábban Lengyelországban történtekhez, ám ez esetben saját maga aktív részvétele nélkül – felosztotta Csehországot a két testvér között. A forrásokban ránk hagyományozott megfogalmazás, hogy Ulrik fejedelemmé emelése Jaromir birtokainak meghagyásával történt, elvileg utalhatna arra is, hogy egy már korábban létezett területi szerkezettel állunk szemben, melynek értelmében mindkét fivér rendelkezett egy-egy „dukátussal".

[354] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. I. c. 37. 68.: „Anno Dominice incarnationis MIII. Hic interfecti sunt Vrissovici."

[355] Ehhez vö. Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. VI. 12. (9.). 288.; ŽEMLIČKA, Přemysliden 88. és 40. sz. jz.

[356] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. VI. 372-374.

[357] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. VI. 71. 360.

[358] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. I. c. 42. 78-79.

Ennek azonban ellentmond néhány körülmény. 1012-ben eredetileg Jaromir lett a fejedelem, aminek legfényesebb bizonyítéka, hogy testvére fellépett ellene és végleg alkalmatlanná tette az uralkodásra. Ugyancsak figyelembe kell venni, hogy Ulrik fivére hatalmát döntötte meg 1033 körül, amikor II. Konrád segítségével tért vissza Prágába. És végül Jaromir teátrális lemondása a trónról arra enged következtetni, hogy a jóval később alkotott Kozma számára ő volt a törvényesen uralkodó fejedelem, akitől azonban unokaöccse szerezte meg a hatalmat. Mindez okot ad a gyanúra, hogy a forrásokban említett közös uralom inkább csak elméleti értelemben létezhetett, és feltehetően a családtagok által birtokolt várakra vonatkozhatott. További kérdéseket vet fel Ulrik uralma, aki 1019-ben – Barbara Krzemieńska kifejezését kölcsön véve – Morvaországot nem beolvasztotta Csehországba, hanem hozzácsatolta a morva területeket a prágai fejedelemséghez.[359] Ha hihetünk Kozma tudósításának, akkor Bretiszláv még apja életében birtokba vette, vagy még inkább hatalma alá hajtotta Morvaországot.[360] Ő ténylegesen Morvaországban tartózkodott, legalábbis erről tanúskodik, hogy elsőszülött fia, a később prágai fejedelemként hatalomra jutott Szpitinyev – igaz későbbi évkönyvbejegyzések szerint - ott született.[361] Bretiszláv morvaországi szereplésével kapcsolatban automatikusan felmerül a kérdés, hogy apa és fia közti hatalommegosztásról lehetett-e szó, vagy a leendő fejedelem egyszerűen apja megbízásából, egyfajta helytartóként működött a tartományban? A rendelkezésre álló forrásanyag sajnos nem enged túl nagy mozgásteret e kérdés eldöntéséhez. Mégis egy, nézetünk szerint lényeges körülmény amellett szól, hogy Ulrik nem a hatalmat osztotta meg fiával, hanem őt jelölte ki a morva területek kormányzására: ha ugyanis már 1055 előtt létrejött volna egy olyan kapcsolat a cseh- és morva területek között, mint I. Bretiszláv végrendelete után, akkor érthetetlen, hogy miért kellett 1055 után először kettő, majd három részre osztani a tartományt. Mindazonáltal más adatok arra engednek következtetni, hogy voltak olyan birtokok Csehországban, melyeket a dinasztia tagjai bírtak. Ilyen lehetett Žatec, melyet Kozma elmondása szerint I. Bretiszláv építtetett, de elsőszülött fia, Szpitinyev birtokolta.[362] Ilyen lehetett Hradec Kralové is. Amikor II. Vratiszláv összeveszett fiával,

[359] Vö. KRZEMIEŃSKA, Anschluss 238., továbbá:. KRZEMIEŃSKA, Rotunde 19.; Ezzel szemben Morvaország beolvasztásáról ír: MĚRINSKY, Morava 221.

[360] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. I. c. 40. 75.: „tradidit … in potestatem."

[361] Az uralkodó születési dátumához, ám hely nélküli megadásához vö. Letopisy Hradištsko-Opatovické. FRB II. 385.; Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. I. c. 41. 77. A fejedelem morvaországi születésének elméletéhez l. KRZEMIEŃSKA, Rotunde 19. 51. sz. jz.

[362] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 14. 104. „Nam dum pater eius Bracizlaus reedificaret menia tocius urbis Prage per girum et hic supradictus heros a patre sibi concessam Satc haberet provinciam, forte exiit, ut cum suis circa sancti Georgii claustrum componeret murum."

a leendő II. Bretiszlávval, az ide vonult vissza hadseregével.[363] Hradec Kralové később is feltűnik a cseh fejedelmek ügyei kapcsán: Kozmától tudjuk, hogy a későbbi I. Szobeszláv még hatalomra lépése előtt megkapta a várat testvérétől, I. Vladiszlávtól.[364] Az újabb cseh kutatás szerint mind Žatec, mind Hradec Kralové részfejedelemségek voltak, ahova az aktuális prágai fejedelem helyezte be rokonait.[365] Ennek azonban maga az eseményeket megörökítő forrás mond ellent: Szpitinyev apjától kapta a neki adott birtokot, I. Szobeszláv esete pedig inkább a jelen munka második részében kifejtendő alávetés kérdésköréhez kapcsolódik, így majd ott kell vele részletesebben foglalkoznunk.[366] Ráadásul – tegyük hozzá –, ennek elfogadása pont annak a cseh középkorkutatás szinte minden résztvevője által képviselt nézetnek mondana ellent, hogy 1055 után nem lehetett már megosztani Csehországot, mert ezt Bretiszláv végrendelete kizárta.

Ha ezen a ponton egy rövid értékelésre vállalkozunk, és ismét feltesszük a kérdést, hogy mikortól lehet számolni a magyar történelemben a királyi hercegség létrejöttével, akkor nyilvánvaló, hogy Kristó Gyula jogosan bírálta Györffy György a dukátus kezdeteire vonatkozó téziseit. A Piastok és Přemyslidák hasonló ügyeinek vizsgálata arra enged következtetni, hogy a dinasztián belüli területi hatalommegosztást forrásokkal igazolható módon csak bajosan lehetne visszavezetni a dinasztia, illetve az ország történetének legkorábbi szakaszaira. Még nehezebben lehetne bizonyítani, hogy a hatalom területi megosztásában valamiféle autochton, szláv, türk, sztyeppei vagy egyéb modell köszönne vissza. Nézetünk szerint a hatalom térbeli megosztása nem vezethető le valamiféle ősi jogrendből sem, hanem egyértelműen magukkal a dinasztiákon belüli, hatalomra kerülésük után szükségszerűen megjelenő válságjelenségekkel áll összefüggésben. Azaz az országmegosztás a dinasztikus konfliktusok terméke, ilyen minőségében a további nézeteltérések elsimítását szolgálta volna, azonban paradox módon maga vált újabb nézeteltérések forrásává.

---

[363] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 46. 153.: „…Bracizlaus … cum omnibus, qui suam transierant in aciem, secessit in partes urbis Gradec…”.

[364] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. III. 41. 214.: „His exemplis et precibus dux Wladizlaus compulsus, immo innata sibi super fratre suo commotus pietate mense Marcio iterum pristinam revocat eum in gratiam et dat ei civitatem Gradec et totam circa adiacentem cum quatuor castellis provinciam.”

[365] KALHOUS, Mittelpunkte 670-671.

[366] Vö. III.3.1. sz. fejezettel.

II.4. Területi különállás és hatalmi funkciók

II.4.1. Elméletek a dukátus kiterjedéséről és területi szerkezetéről

A magyar történetírás a 19. század óta tett és tesz kísérleteket a királyi hercegség területi kiterjedésének és földrajzi elhelyezkedésének, illetve a dukátusok számának megállapítására, mely során számos, egymással ellentétben álló hipotézis látott napvilágot azzal kapcsolatban, hogy hol helyezkedett el a Kárpát-medencében a dukátus, milyen területeket foglalt magába, és hány különálló részből állt. Történetírásunk több generációjának minden erőfeszítése ellenére teljesen pontos és véglegesen megnyugtató eredményre senki sem tudott jutni. Egy összefüggő területtel számolt például Pauler Gyula,[367] Karácsonyi János,[368] Hóman Bálint,[369] bár véleményük abban már eltért, hogy pontosan milyen vármegyékre terjedt ki a dukátus területe. Sajátos álláspontot képviselt e tekintetben Rugonfalvi Kiss István: szerinte csak a Tiszántúlra terjedt ki a dukátus, majd később Szlavóniára, Dalmáciára és Horvátországra, azaz a 11. századi hercegséget egybe vonta az Árpád-kor későbbi korszakában előforduló területi különkormányzatokkal.[370] Ugyancsak egy tömbben képzeli el a dukátust az újabb szlovák középkorkutatás. Ennek értelmében a nyitrai fejedelemség romjain létrejövő Árpád-kori hercegség Nyitrán kívül magába foglalta az egész mai Szlovákiát, a két világháború között Csehszlovákiához tartozó Kárpátalját, Bihar megyét, a Tiszántúl bizonyos részeit, és egészen a Maros folyóig nyúlt le.[371]

Velük ellentétben a háború utáni magyar történettudomány már különálló hercegségi területekkel számolt. Így Győrffy György hárommal, a nyitrai, bihari és al-dunai területekkel.[372] Mindez megfelelt a Györffy által kidolgozott, fenn már részletesen említett, s a továbbiakban még többször felidézendő elméletnek, hogy a királyi hercegség elsősorban határvédelmi feladatokat látott el, melyek többek között az 1071. évi magyar-bizánci háborúban bizonyultak nagyon hasznosnak.[373] Miként arról fenn már szóltunk, Kristó Gyula elvetette, hogy a dukátus három nagy központból állt, s úgy

[367] PAULER, Magyar nemzet I. 96-97.

[368] KARÁCSONYI, Áttérés 171.

[369] HÓMAN-SZEKFŰ, Magyar Történet I. 258.

[370] R. KISS, Trónbetöltés 747.

[371] HOMZA, Dzieje 137. és 3. sz. térkép.

[372] GYÖRFFY, Nemzetség 50-51.

[373] GYŐRFFY, Nemzetség 51-52.; GYÖRFFY, Tanulmányok 39.

foglalt állást, hogy csak két centrummal kell számolnunk: Nyitrával és Biharral.[374] Hasonló a szellemben foglalt állást Font Márta, Koszta László és Zsoldos Attila, akik úgy vélték, hogy a királyi hercegség két nagyobb tömbből állhatott, melyek Nyitra és Bihar körül terültek el. Koszta László azonban nem zárta ki végérvényesen, hogy Keve és Krassó valamiféleképp szintén a királyi hercegséghez tartozhatott,[375] Zsoldos Attila pedig legutóbb több érvet sorakoztatott fel amellett, hogy a dukátus ugyan két nagyobb tömbből állt, ám kezdetben Bihart és Pécset, illetve a Dél-Dunántúl keleti régióját foglalta magába, s csak később, Salamon és Géza birtokcseréje révén lett Nyitra a dukátus része.[376] Szintén két központtal számolt Török József, bár egyben úgy foglalt állást, hogy András összevonta a két korábbi dukátust, központjaikat meghagyva.[377]

A kutatásban megmutatkozó nézetkülönbségek ellenére abban szinte mindenki egyetértett, hogy a dukátus területi vázát a vármegyék adták. A kutatás résztvevői ebből logikusan következtettek arra, hogy amennyiben sikerül megállapítani a korabeli Magyarország vármegyéinek számát, úgy – a kétharmad/egyharmad részben történő felosztási modell mentén – sikerül megállapítani, hogy pontosan mennyi vármegyéből állhatott a királyi hercegség. E tekintetben Pauler Gyula negyvenötre becsülte a korabeli vármegyék számát, amiből logikusan következett, hogy a dukátus tizenöt vármegyét foglalt magába.[378] Véleményét magáévá tette a későbbiekben Erdélyi László is.[379] E nézetét azonban Kristó Gyulának sikerült megcáfolnia, mivel sikerült kimutatni, hogy a hadszervezet elválaszthatatlan volt a vármegyeszervezettől, és a hadseregek az ispánok vezetése alatt álltak. A 14. századi krónikakompozícióban a kemeji csata leírásánál arról olvashatunk, hogy Géza négy sereg (*acies*) felett rendelkezett.[380] Ebből Kristó arra következtetett, hogy Lászlónak, aki szerinte bátyjával megosztva birtokolta a dukátust, ugyancsak ennyi hadsereg állhatott rendelkezésére, amiből egyenesen következik, hogy a dukátus nyolc vármegyét foglalt magába.[381] Mindazonáltal kérdéses, hogy a dukátus egész vármegyéket magába foglalhatott, illetve hogy a Szent István által megszervezett, alapvetően két szerkezeti elemből álló megyék teljes egészében a

[374] KRISTÓ, Hercegség 90-92.

[375] ZSOLDOS, Az Árpádok 82.; FONT, Középkori Magyar Királyság 68.; KOSZTA, Nyitra 280.

[376] ZSOLDOS, Bihar megye 183-185.

[377] TÖRÖK, A tizenegyedik század 113.

[378] PAULER, Magyar nemzet I. 402. 110. jz.

[379] ERDÉLYI, Árpád-kor 84.

[380] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 117. 383-384.

[381] KRISTÓ, Vármegye 199.

dukátus alatt állhattak. Éppen Kristó Gyula kutatásaiból[382] tudjuk, hogy a vármegyékben a várszerkezeten kívül nagyon színes birtokviszonyokat találunk: királyi birtokokat, melyeket az ispán igazgat, ám, a dinasztia tagjai által birtokolt és igazgatott várakat is, nem is beszélve a 11. században már oklevelesen is igazolható magánbirtokokról.[383] Másrészről – és ezt szintén Kristó Gyula eredményeiből tudjuk – a 11. században a vármegyéket még nem egységes elnevezéssel illették. A szokványos és a történeti szaknyelvben is meghonosodott *comitatus* mellett többek között a *pagus, compages, provincia, parochia, territorium, districitus, diocesis, partes, terra, ambites, dominium* elnevezés is használatban volt.[384] Mindemellett a *comes* kifejezés jelentése sem állandó, hiszen magánjogi értelemben is használatos volt.[385] Mindez azért fontos a jelen esetben, mert – ahogy fenn már utaltunk rá – a királyi és hercegi területeket Kálmán törvénykönyvében *mega ducis*, illetve *mega regis* néven említik. Ezt – mint ismeretes – Györffy egyértelműen megyeként értelmezte.[386] Ezzel szemben ma már ismert, hogy a *mega* nem csak területet,[387] hanem megyék, várak és birtokok határát is jelentette, ami magával vonhatja, hogy a királyok és a dinasztia egyéb tagjainak a magánbirtokait is így nevezhették.[388] Jó példa erre Dávid herceg, vagy éppen Vid ispán esete. Az előbbiről tudjuk, hogy sem király nem lett, sem királyi herceg, azonban *dux* néven egy *ducatus*nak nevezett területet birtokolt, mely – miként az László 1092. évi, a tihanyi apátság birtokait összeíró hamis okleveléből kiderül, a *terra Posega* nevű területet.[389] Vid ispán magánbirtokainak meglétéről pedig a 14. századi krónikakompozícióban megőrzött búzási osztozkodás igazít el.[390] Valószínűbb tehát, hogy nem a dukátus fogott át egész megyéket, hanem az egyharmad-kétharmad megosztás értelmében a hercegi hatalom alá tartozott az irányítási jog meghatározása bizonyos vármegyék felett, azaz a királyi birtokokat és várakat igazgató ispánok a hercegek emberei lehettek.

---

[382] KRISTÓ, Vármegye 1-104.; A vármegyeszervezés kezdeteihez l. még: ZSOLDOS, Megyeszervezés 299-318.

[383] KRISTÓ, Vármegye 150-151.

[384] Részletes felsorolását l. KRISTÓ, Vármegye 143.

[385] KRISTÓ, Vármegye 133-134.

[386] GYÖRFFY, Nemzetség 29.

[387] Kálmán idején már a királyi és a hercegi területet jelenthette: ZSOLDOS Attila in: ÍFMT 175.

[388] KRISTÓ, Vármegye 38-39.; ZSOLDOS, Megyeszervezés 299-318.; Legutóbb még: ZSOLDOS, Bihar megye 176.

[389] DHA I. Nr. 94. 284.: „Praeter hec venerabilis David dux, frater meus, prefato conobio in remissione suorum delictorum et parentum suorum tradidit totam terram Posega, ducatui suo cedentem de vonsensu meo…".

[390] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 109. 375.

A dukátus területi kontúrjai tekintetében még egy körülményt figyelembe kell vennünk. Györffy György dukátus-koncepciójának éppen az volt egyik legfontosabb vonása, hogy a hercegség két szerkezeti elemből: a hercegi tartományból, illetve az egész ország területén szórt hercegi birtokokból állt össze, melyek közül a területi szervezet volt az archaikus, már 10. században létező elem, mely a 12. század elején meg is szűnt, s emellett jött létre a 11. században a hercegi birtokszervezet.[391] E modell helyességét – emlékeztessünk rá – Kristó Gyula 1974-es tanulmányában még kétségbe vonta, a dukátus területét közvetlenül a hercegi birtokszervezetre épülő területi egységnek tekintve.[392] Később azonban maga is úgy foglalt állást, hogy a dukátus területi szervezete határainak ismeretlensége miatt szinte lehetetlen megállapítani, hogy az oklevelekben feltűnő, általa különböző jogcímekhez kategorizált hercegi birtokok területileg egybe estek-e a dukátussal, vagy sem.[393] E helyen ismét emlékeztetni kell Györffy Györgynek a későbbi kutatás részéről is megerősített véleményére, mi szerint ez a feltehetően Szent István korára visszanyúló, s a királynéi birtokokkal rokon eredetű birtokállomány mindenfelé megtalálható volt az országban.[394] Ez eleve kizárja, hogy a hercegi birtokok és a dukátus vélelmezett hatalmi területe teljesen egybe essen. A hercegi birtokszervezet nyomait – közismerten – a korszakra vonatkozó kisszámú okleveles forrásanyagból lehet nagyon felületesen rekonstruálni, illetve a későbbi, 13. századi állapotokból lehet visszakövetkeztetni rá. Nem látjuk szükségét, hogy e helyen alaposabban tárgyaljuk az ide vonatkozó adatokat.[395] A százdi, garamszentbenedeki alapítólevélben, Radó nádor oklevelében, Álmos dömösi adományait összeíró II. Béla korabeli dokumentumban, Dávid herceg oklevelében fennmaradt adatok, illetve a későbbi állapotokat tükröző, hercegi birtokokról tanúskodó birtoknevek[396] sajnos – megismételve a korábbi kutatás véleményét – arról nem igazítanak el, hogy milyen jogcímen birtokolta őket a mindenkori herceg.[397]

A probléma egészére, azaz a hercegi birtokszervezet szórtságára és a hercegeket az egyes, az oklevelekben feltűnő birtokokhoz fűző jogcímekhez általános példaként csak

---

[391] GYÖRFFY, Nemzetség 48.

[392] KRISTÓ, Hercegség 45-46.

[393] KRISTÓ, Feudális széttagolódás 40.

[394] GYÖRFFY, Nemzetség 582.; Legutóbb: ZSOLDOS, Az Árpádok 77.

[395] A 11. századra vonatkozó hercegi birtokok részletes ismertetését l. KRISTÓ, Feudális széttagolódás 39-43.

[396] DHA I. Nr. 58. 183.; DHA I. Nr. 58. 184-185.; DHA I. Nr. 142/1. 394.; DHA I. Nr. 86. 264.; DHA I. Nr. 96. 284.; DHA I. Nr. 43/2. 156.

[397] KRISTÓ, Feudális széttagolódás 39.

a garamszentbenedeki apátság alapítólevelét szeretnénk idézni.[398] Ismeretes, hogy az oklevél szövegként nem problémamentes, mert a tartalma hamis oklevelekben interpolálva maradt ránk. Az eredeti oklevelet 1237 körül interpolálhatták, ami maga után vonja, hogy a ma ismert szöveg autentikus információkat tartalmazhat, bár néhány pontja, így a tized- és halászati jog, bizonyosan későbbi betoldás.[399] I. Géza számos birtokot adományozott az apátságnak, melyek az ország különböző pontjain feküdtek. Ezek közül néhány az apátság vonzáskörzetében volt található, így Bars és Nyitra vármegyében, mások a közelben, mint Komárom vagy Pilis vármegyében, ám voltak olyanok is, melyek igen messze, Biharban, Szolnokban vagy Békésben feküdtek.[400] Az apátság tehát olyan birtokokat kapott, melyek csak részben feküdtek a dukátus vélelmezett hatalmi területein. Egyéb források hiányában nem derül ki, hogy milyen jogcímen adományozta el a király ezeket a birtokokat: mint a dukátus néhai ura, vagy mint a területek tényleges birtokosa, vagy egészen egyszerűen királyi birtokokról volt-e szó? Mindemellett a tisztánlátáshoz az is szükséges lenne, hogy Géza már királyként jogosult volt-e arra, hogy rendelkezzen a dukátusi területhez tartozó birtokok felett (már amennyiben itt tényleg ilyen birtokokról volt szó). Mindehhez szükséges lenne pontosan tudni, hogy mi volt a sorsa a királyi hercegi címnek, miután 1074-ben I. Béla fiai végleg hatalomra kerültek az országban. A magyar középkorkutatás megosztott e tekintetben. Kristó Gyula és Koszta László nézete szerint I. Géza 1074-ben az egész hercegséget átengedte Lászlónak,[401] míg Györffy György azon a véleményen volt, hogy Géza 1074-ben Nyitrát és Bihart felosztotta László és Lampert között, majd 1077. évi trónra lépése után László megtartotta Nyitrát és csak Bihart adta testvérének.[402]

Kristó Gyula Györffy téziseit kritizáló nézeteivel szemben tehát – ismételjük meg – érvként hozható fel, hogy nem tudjuk, melyik birtok milyen jogcímen állt a dinasztia valamelyik tagjának birtokában. Nézetünk szerint sokkal hihetőbb és életszerűbb az a kép, melyet Zsoldos Attila rajzolt a dukátus vélelmezett területéről: e szerint a család tagjainak amúgy is járó hercegi birtokok mellett András és Béla megállapodása révén a hercegek jelentősen több terület birtokába jutottak és megszerezték az ország egy har-

[398] DHA I. 213-218.

[399] Vö. KISS Gergely- KÖRMENDI Tamás in: ÍFMT 51.; Az oklevél alapos tárgyalását l. KEGLEVICH, Disszertáció, passim.

[400] A birtokok részletes felsorolását l. ÁMTF I. 435-489. Bars vármegyében az apátság 19. birtokot illetve birtokrészt kapott az uralkodótól.

[401] Vö. KRISTÓ-MAKK, Árpádok 109. valamint KOSZTA, Nyitra 282.

[402] MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE I./1. 886, ill. I./2. 894.

mada feletti hatalmat.[403] Ez a koncepció azonban rögtön felveti azt a kérdést, hogy az ország megosztása révén létrejövő terület a hercegeknek alanyi jogon járó birtokokkal együtt adta-e ki az ország egyharmadát, vagy a megállapodás révén a hercegi birtokszervezet mellett újabb birtokok kerültek a hercegek fennhatósága alá, s – ami lényegesebb – ezen felül az egész ország feletti hatalom egyharmada birtokába jutottak? Vagy egészen egyszerűen továbbbirtokolták a már amúgy is a kezükön levő hercegi birtokszervezetet, egyharmad-kétharmad arányban megosztották a hatalmat az egész ország felett, s azokban a feltehetően már korábban is meglevő várközpontjaikban tartózkodtak leggyakrabban, melyeket a történettudomány dukátusi központ néven tart számon, azaz nem az országot osztották meg, hanem a hatalmat?

E kérdések alaposabb megvizsgálásához vissza kell térnünk a 14. századi krónikakompozíció 88. fejezetéhez, illetőleg azokhoz a további forrásrészletekhez, amelyekben a királyi hercegségnek nevet adó *ducatus* kifejezés előfordul.

Ahogy a fenn már részletesebben bemutatott és elemzett szövegből egyértelműen kiderül, I. András és Béla megegyezésének értelmében három részre osztották az országot, melyből két rész a királyi méltóságé vagy hatalomé maradt (*in proprietate regie maiestatis seu potestatis manserunt*), a harmadik pedig a hercegi fennhatóság alá, illetve tulajdonba került (*tertia vero pars in proprietatem ducis est collata)*.[404] Sajnos fájdalmas veszteség, hogy a krónikarészlet lejegyzője, illetve lejegyeztetője nem fordított kellő figyelmet arra, hogy pontosabban körülírja: kinek mi jutott az osztozkodás során. A hercegi hatalom pontosabb földrajzi körülhatárolásának hiánya már csak azért is komoly veszteség, mert mind korábbi, mind a magyar eseményekkel kortárs analógiák alapján arra következtethetünk, hogy a hatalom területi megosztása esetében az érdekeltek a területek pontos meghatározására törekedtek. Itt ismét érdemes röviden visszautalni a jelen munkában már idézett Meroving-, illetve Karoling-kori országmegosztásokra. Tours-i Gergely részletesen tájékoztat arról, a testvérek között létrejött *legitima divisio* végrehajtása után kinek mi jutott, sőt a krónikaíró pontosan leírja, hogy milyen nagyobb központokat kaptak meg a fivérek.[405] És ha ismét felidézzük Nagy Károly még halála előtt jóval tett végrendeletét, megállapítható, hogy a csá-

[403] ZSOLDOS, Árpádok 80.

[404] Az események leírásához l. Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 88. 345. A részletes szöveget l. a bevezetőben (I. fejezet).

[405] Gregorii Turonensis Historiarum libri decem. MGH SRM I./1. IV. c. 22. 155.: „Deditque sors Charibertho regnum Childeberthi sedemque habere Parisius, Gunthramno vero regnum Chlodomeris ac tenere sedem Aurilianensem, Chilperico vero regnum Chlothari, patris eius, cathedramque Sessionas habere, Sygibertho quoque regnum Theuderici sedemque habere Remensim."

szár részletekbe menően és precízen gondoskodott birodalma felosztásáról.[406] Ám nem csak ilyen általános, ám időben igen távoli példákkal lehet élni. Gallus Anonymus gesztája szinte rigorózus pontossággal igyekezett megadni, hogy kinek milyen területek jutottak az 1097. évi, majd azt követő országfelosztásokban. Hasonlóan precízen tudósít Kozma is arról, hogy milyen területek kerültek a Přemyslida-fejedelmek birtokába Morvaországban.[407] Sőt, még Bölcs Jaroszláv végrendelete is kínos pontossággal ügyelt arra, hogy megadja, kinek mi jusson. A *Poveszty Vremennih Let*ben fennmaradt elbeszélésből egyértelműen kiderül, hogy a Rusz főbb központjairól volt szó:[408] legidősebb fiának jutott Kijev, Novgorod, Pszkov és Turov-Pinszk, két másik, 1054-ben még élő fiának Csernyigov, Tmutorokan, illetve Perejaszlav és Rosztov-Szuzdal. Ráadásul a fejedelem végrendelete még az akkor már nem élő legidősebb fiának ágát is kedvezményezettnek tekintette: unokájának, Rosztiszlávnak az ország dél-nyugati felében, valószínűleg Peremyšlben juttatott területeket.[409]

Nem segít a jobb megértésben a 88. krónikafejezetből ismert *bona regni* fordulat sem. Az bizonyos, hogy a királyság javainak közös élvezete fontos szerepet játszott a krónikaíró gondolkodásában, ám a krónikakompozíció ismert szövegállományát ért rengeteg, különböző időben történt hatás miatt még az sem bizonyos, hogy ez a kifejezés benne lehetett az eredeti szövegállományban. A terminus ugyanis *regni bona* vagy *bona regni* formában inkább már római jogi gondolkodásra vall,[410] tehát nem kizárt, hogy csak a 12. század második felében, vagy még később került be a krónikába. Továbbá sem a *regnum*, *proprietas*, *potestas regia*, sem a krónika más fejezeteiben előforduló *ducatus* kifejezések nem segítenek a tisztánlátásban. A *ducatus*-szal kapcsolatban le kell szegezni, hogy általános, hatalmi kompetenciákat jelölő jelentése mellett a kortársak területként is értelmezték. Két alkalommal, Géza és Salamon esztergomi találkozójánál, illetve az 1071. évi bizánci háborúk utáni konfliktusnál is egyértelműen arról

[406] Capitularia regum Francorum. MGH Capitularia I. Nr. 45. 126. A szöveget részletesen l. II.3. sz. fejezetben.

[407] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 18. 110.: „Post cuius obitum frater eius a Wratizlaus omnibus Boemiis faventibus sublimatur in solium, qui confestim Moravie regnum inter fratres suos dividit per medium, dans Ottoni orientalem plagam, quam ipse prius obtinuerat, que fuit aptior venatibus et abundantior piscibus, occidentalem vero, que est versus Teutonicos, dat Conrado, qui et ipse sciebat Teutonicam linguam. Regio autem illa est planior et campestris atque fertilior frugibus."

[408] Povest' vremennih Let. PLDR 175-176.; Vö. FONT, Oroszország 45.

[409] FONT, Oroszország 45-46.

[410] A királyság, illetve a birodalom javai értelemben használja Barbarossa Frigyes több oklevele is. Vö. Diplomata Friderici I. MGH DD 10. 1. Nr. 80. 133.

olvashatunk, hogy Géza *elment* a *ducatus*ba.[411] E tekintetben ismét figyelmeztetni kell Kristó Gyula hajdani megállapítására, hogy mint a hasonló terminusok általában, a *dux* és *ducatus* szónak is több jelentése lehet, így már csak Dávid herceg birtokai kapcsán is megengedhető, hogy akár birtokként fordítsuk le. Mindezt a következőkkel lehet még kiegészíteni. Ulrik és Jaromir 1034-es megbékélése kapcsán például a Hildesheimi Évkönyv „*medietas ducatus*", tehát a hercegség, fejedelemség fele néven említi azt, amit Ulrik visszakapott, hozzátéve, hogy Jaromir is megkapta a maga *medietas*át.[412] Annak kevés a valószínűsége, hogy két különálló tartományról legyen szó. Az évkönyv *ducatus* néven említi Tasziló bajor hercegségét, összekötve a kifejezést a *principatus* kifejezéssel,[413] illetve más helyen konkrétan különbséget tesz hercegség (*ducatus*) és őrgrófság (*marchia*) között.[414] A *Gesta Normannorum Ducum* tartotta fenn Normandia két örökösének, Henriknek és Robertnek egy vitáját, melyben Henrik felajánlja testvérének, hogy az tartsa meg az uralom terhe nélkül a hercegség *medietas*át birtokként, míg ő megtartja magának Normandia összes erősségét és az ország irányítását.[415] A példa – a kronológiai megfeleltethetőség mellett – leginkább azért elgondolkodtató. mert világosan kiderül belőle, hogy a *medietas ducatus* alatt hatalmi funkciók nélküli birtokokat is érthettek.

Nem jutunk messzebbre a *regnum* fogalma tekintetében sem. A nemzetközi medievisztikai kutatásban időről időre újabb értelmezési kísérletek jelennek meg,[416] melyek megkísérlik a *Regnum*-fogalom és az államfogalom összeegyeztetését. Ám az elvont történeti fogalmak avatott kutatójának számító Hans-Werner Goetz is csak annyit tudott megállapítani, hogy a *regnum* fogalma elvont értelemben nem ritkán államként is értelmezhető, de maga sem tagadta, hogy maga a *terminus* az általa felhozott forrásszövegekben is nem ritkán eltérő jelentést hordoz.[417] A *regnum* általában

---

[411] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 110. 376.: „… rex… dimisit ducem abire in ducatum".; Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 112. 378.: „…Geysa rediit in ducatum."

[412] Annales Hildesheimenses. MGH SRG 8. 38.

[413] Annales Hildeseimenses. MGH SRG 8. 14. „Permittitur ei habere ducatus. Qui postea convictus iterum de infidelitate eicitur de principatu".

[414] Annales Hildeseimenses. MGH SRG 8. 62.: „Ducatus Ottoni de Ballenstad committitur, marchia Elperico."

[415] The Gesta Normannorum Ducum of William of Jumièges, Orderic Vitalis and Robert of Torigni. Vol. VI. 86.: „Omnes munitiones, totamque iusticiam et procurationem totius Normanniae et medietatem ducatus michi dimitte, aliamque medietatem sine labore et cura tibi posside…"

[416] A jellemzően német és francia kutatástörténet összefoglalójához vö. legutóbb: SCHIEFFER, Staatlichkeit 43-50.

[417] GOETZ, Regnum 219-272. különösen 223. 235. és 271.

jelent hatalmat, uralmat, királyi hatalmat, országot. Szembeállítva a *ducatus*, *dux*, vagy *proprietas ducis* kifejezésekkel könnyebben értelmezhető ugyan aktuális jelentése az adott szituációban, ám nem ad választ arra a kérdésre, hogy mit értettek alatta a kortársak területileg. Regino például tudatosan két értelemben beszél róla: mint uralomról, illetve olyan területről, melynek határai vannak.[418] Matild császárné életrajzírója két alakalommal is a *status regni* kifejezést mondja, a *regnum*ot átvitt értelemben használva.[419] Még elvontabb, ám a hatalom és a terület viszonyát pontosan leíró *regnum*-értelmezéssel találkozunk Chartres-i Fulbert egyik munkájában. A tudós püspök szerint a *regnum* a *terra, populus* és *rex* hármasságából áll össze, azaz a területből, melyen a nép él, s melyet a király ural.[420] Sőt, Fulbert egy sajátságos ház-metaforával azt kis kijelentette, hogy a három rész bármelyikének hiánya a *regnum* széthullását eredményezi.[421] A *regnum* pontos értelmét már csak azért is jó lenne tudnunk, mert visszakövetkeztethetnénk belőle arra, mit érthettek a kortársak a belőle létrejövő részeken. Gallus Anonymus is egy helyen a *medietas regni* kifejezéssel írja le Zbigniew országrészét, illetve birtokait, melyeket Boleszláv csak V. Henrik követelésére akart visszaadni.[422] Mivel 1111 körül Zbigniew önálló hatalomgyakorlási lehetőségei már megszűntek, joggal feltételezhető, hogy a *medietas regni* egyszerűen csak a magánbirtokait jelentette. Ráadásul a gesztaíró nem is bánik konzekvensen ezekkel a kifejezésekkel: másutt a Piastok által birtokolt országrészeket egyszerűen *porcio regni* néven említi.[423] A helyzetet továbbá megnehezíti, hogy Morvaország elnevezésére is sokféle kifejezést találunk a forrásokban: így hol *provincia*, hol egyszerűen *terra* vagy *territorium* vagy *regio* néven bukkan fel.[424]

---

[418] Reginonis abbatis Prumiensis chronicon cum continuatione Treverensi. MGH SRG 50. 37.: „Carolus octavo decimo anno regni sui"; Reginonis abbatis Prumiensis chronicon cum continuatione Treverensi. MGH SRG 50. 90.: „terminos regni intravit."

[419] Vita Mathildis reginae antiquior, Vita Mathildis reginae posterior. MGH SRG 66. c. 9. 161.: „Post excessum incliti regis Heinrici ductores primi conveniant et de statu regni consilum habebant."

[420] Fulbertus Cartonensis: Tractatus contra Judaeos. PL 141. 307.: „Tria ergo sunt sine quibus regnum esse non potest, terra videlicet, in qua regnum sit; populus, qui terram ipsam inhabitet; et persona regis electi, qui terram vindicet, et populum regat. …"

[421] Fulbertus Cartonensis: Tractatus contra Judaeos. PL 141. 308.: „Et sicut non est domus si desit fundamentum, aut parietes, aut tectum, ita non est regnum si desit terra, aut populus, aut rex."

[422] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. III. c. 2. 130.: „Quapropter aut oportet te fratrem tuum in regni medietatem recipere…"

[423] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 8. 75.

[424] A regio elnevezésre: Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. VI. 99. 322.; A többihez vö. Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 43. 149.; Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 41. 146.

A fent elmondottakból egyenesen következik, hogy forrásaink csak igen bizonytalan választ adnak arra a kérdésre, hogy mit is osztottak fel az Árpádok egymás között 1048 körül. Azonban a krónikakompozíció szűkszavúsága mégis megengedi, hogy feltételezzük: az ország megosztása alatt nem kizárólag a területi különállás létrejöttét érthették, hanem általában a hatalom megosztását, illetve anyagi forrásainak közös birtoklását is. Ez utóbbit bizonyítja az 1071 után Vid ispán búzási birtokán történt, alább még részletesen tárgyalandó zsákmányfelosztás, mely szintén leképezte az ország és a hatalom megosztását.[425] A *regnum* területének felosztása pedig nyilván elválaszthatatlan a krónikakompozícióban is említett *potestas*tól, azaz a hatalomtól, hatalomgyakorlástól, mely így szintén megoszlott a családtagok között. Ezt a feltételezést támasztja alá Álmos panasztétele V. Henrik előtt. Alább még részletesen szólunk róla, így itt csak általában jegyzendő meg, hogy a Névtelen császárkrónikában fenntartott történet szerint Álmos panasza két ügyre terjedt ki: hatalma megszűntére és birtokai elvételére.[426]

A krónikakompozícióban ránk örökített fogalmakkal tehát nem sokra megyünk, illetve félő, hogy csak nagyon tág és sokféleképp értelmezhető megoldásokat nyerünk. Az országmegosztások elnevezéseit azonban talán mégis sikerül megtölteni tényleges tartalommal, amennyiben alaposabban szemügyre vesszük a területi különállás és a hatalom viszonyát.

II.4.2 Országmegosztás és a centrális helyek viszonya

Sem a 88. krónikafejezet, sem a dukátus későbbi megújításáról szóló krónikahírek nem mondják tehát el, milyen birtokok is kerültek pontosan a mindenkori herceg birtokába. A dukátus 11. századi megújításai kapcsán Géza esetében csak annyit tudunk meg, hogy rábeszélték: fogadja el a hercegséget, illetve a hercegi hatalmat, melyet már apja is bírt,[427] Kálmán pedig teljességében (*plenarie*) adta át a hercegséget öccsé-

[425] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 109. 375.: „…thezaurum …rex … in quatuor partes divisit, et quartam partem duci, de tribus partibus unam haberet, ut omnibus militibus, secundam autem Vyd, tertiam autem Ilia." A szöveg részletes elemzését l. a III.3.1. sz. fejezetben.

[426] Ekkehardi Chronicon universale. MGH SS 6. 202.: „Eo tempore orta simultate inter Colomannum regem Pannoniae germanumque eius vocabulo Almum, eo quod uterque s sibi potius regiam competere dignitatem iure gentis illius contenderet, spoliatus tam rebus quam ducatu, quo inter Ungros clarus et ut decuit fratrem regis a rege secundus claruit, Almus regem Heinricum adiit, et in auribus totius senatus haut secus quam ille quondam (Hiemsalis germanus) Atherbal miserias suas deplorans, Romani imperii magnilicentiam in compassionem et defensionem sui flectere curavit."

[427] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 97. 362.

nek.[428] Mivel forrásaink nem szólnak arról, hogy milyen területeket érintett az András és Béla közötti megegyezés, történetírásunk a krónikában és egyéb forrásokban fellelhető, a hercegek tartózkodási és tevékenységi helyeihez köthető adatok alapján igyekezett rekonstruálni a dukátus főbb központjait. Középkorkutatásunk erőfeszítéseinek köszönhetően nem képezheti vita tárgyát, hogy Nyitra, illetve Nyitra vármegye bizonyos területei egyes részei a királyi hercegség részét képezték. Bár a szlovák történettudomány, P. Mester gesztájának elmondásának alapján is fáradhatatlanul keresi a kontinuitást a nyitrai fejedelemség ómorva és Árpád-kori korszaka között,[429] a Zobor-hegyi várhoz köthető nyitrai várispánság első nyomai csak 1031 körül adatolhatók. A várnak igen erősnek és jól védhetőnek kellett lennie, hiszen ellen tudott állni Salamon 1074. évi támadásának és Szvatopluk morva és cseh fejedelem 1109. évi ostromának is.[430] Továbbá azt is sikerült tisztázni a kutatásban, hogy a nyitrai várhoz tartozó várbirtokrendszer, melynek meglétét oklevél bizonyítja,[431] Szent István korára vezethető vissza. E birtokok közül egy-egy Pozsony és Bars vármegyében feküdt, a többi Nyitra vármegyében.[432] A várszervezet relatív korai létrejöttét támogatja az a megfigyelés is, hogy a megyében forrásszerűen kimutatható szolgálónépek közül[433] egyesek a forrás keletkezésének időpontjában nyolcvan éve voltak honosak a megyében.[434] A 14. századi krónikakompozíció említi a mogyoródi csata okán, hogy a hercegek rendelkezésére állt a nyitrai sereg, ami szintén megerősíti a feltételezést, hogy többek között Nyitra körül szerveződhetett meg a hercegi hatalom.[435]

Nyitra mellett bizonyosan a dukátus másik jelentős központja volt Bihar vára, illetve Bihar vármegye. E feltevést a 14. századi krónikakompozíció azon bejegyzésére szokás alapítani, mely arról tudósít, hogy Salamon és a hercegek viszálya idején László innen

---

[428] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 142. 420.

[429] Steinhübel már idézett monográfiáján túl l. MARSINA, Legendy 126.; Ennek kritikáját.: KOSZTA, Zobor 147-175.

[430] KÖBLÖS József –SZŐKE Béla Miklós in: KMTL 498-499.; KRISTÓ, Vármegye 349.; A nyitrai várhoz: BÓNA, Várak 37-38.

[431] A várbirtokokhoz l. DHA I. Nr. 142/1. 395.: „…silva, que vocatur Trebisa; media pars est sancti Ypoliti et altera civitatis Nitrie."

[432] Leírásukat l. KRISTÓ, Vármegye 346-347.

[433] DHA I. Nr. 138/1. 383.: „…quorum primus, Una nomine, multis annis comes eiusdem existit civitatis Nitrie; sed et alter, Bacha nomine, similiter multis comes eiusdem Nitrie fuit. Tercius vel quartus, Dada et Cece, qui ambo filii Buquen, eiusdem civitatis Nitrie olim comitis fuerunt." Azonosításukhoz l. még: MVH 173.

[434] DHA I. Nr. 138/1. 383.: „Hi duo, Deda videlicet et Cace, filii Buquen comitis octoginta annis et eo amplius in civitate Nitrie vixerant iam."

[435] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 121. 389.

kerekedett fel, hogy rusz segítséget hozzon a király ellen.[436] Bihar már a honfoglalás korában is fontos szerepet játszhatott, s a magyar történetírás idevágó korábbi véleményét[437] újabb régészeti kutatások is igazolták.[438] Fontosságát még a 12. század végén sem veszíthette el: Anonymus meglepően jó ismeretekkel rendelkezik Biharról, melynek eredeti uráról, a bizánciakat szolgálni akaró Ménmarótról több szórakoztató történetet is az utókorra hagyott,[439] illetve a III. Béla kori jövedelemjegyzék arról tanúskodik, hogy még a 12. század végén is élénken élt annak hagyománya, hogy a térség központja eredetileg Bihar volt.[440] A bihari földvár még a 10. században épülhetett, helyét régészeti kutatások alapján Bihar településtől északra helyezik el. A várat többször is említik oklevelekben, az 1073. évben *confinium* néven szerepel.[441]

Ugyancsak igazolhatóan a dukátus területéhez számolható Szabolcs vára is. A 14. századi krónikakompozíció tudósítása szerint az 1071 után elmélyült hatalmi válságban László a Nyírségben maradt (*in partibus Nyír remansit*).[442] A Nyírség azonban tájjelölő fogalom, s a terület a 11. században nagyrészt Szabolcs vármegyéhez tartozott.[443] A szabolcsi várat 950 körül építhették, és a 11. század második felében jelentősen megerősítették, aminek hátterében a keletről történő betörések (1068, 1083, 1091) állhattak.[444] Ami a várispánságot illeti, megjegyzendő, hogy a vár (*castrum*) és a várnépek (*cives castri*) 1067-ben, a százdi alapítólevélben kerülnek először megemlítésre.[445] A várispánság keletkezésének időpontja körül nincs konszenzus a kutatásban. Bár felmerültek olyan vélemények is, melyek még Géza fejedelem korára teszik az ispánság keletkezését, valószínűbb, hogy Szent Istvánhoz köthető.[446] Hihető továbbá, hogy a szabolcsi várispánság alapítása elválaszthatatlan az egri püspökség létrejöttétől. Mivel ez utóbbi egyértelműen Szent István-i alapításúnak számít, elfogadható az a vélemény,

---

[436] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c 111. 377.: „Ladislaus autem consilio fratris sui de civitate Byhor ivit in Rusciam."

[437] Pl. JAKÓ, Bihar megye 27.; KRISTÓ, Levedi 458-467.; ZSOLDOS-LENKEY, Szent István 12.

[438] GÁLL, Erdélyi-medence 834.

[439] P. Magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum. SRH I. c. 20. 64. és c. 50. 101.

[440] FORSTER, III. Béla 140.

[441] BENKŐ Elek in: KMTL 103.; KORDÉ Zoltán in: KMTL 103.; KRISTÓ, Vármegye 475-476.; A bihari földvár tekintetében l. BÓNA, Várak 29-31.; A bihari vár okleveles említéséhez l. DHA I. Nr. 99. 294.: „…inde ad Kertzhuelyes, populum Varadyiensem de Byhor." DHA I. Nr. 73/II. 213.: „…in confinio Bihor civitatis dedi villam…".

[442] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c 111. 377.

[443] KRISTÓ, Vármegye 419.

[444] NÉMETH Péter in: KMTL 614.; Vö. BÓNA, Várak 31.

[445] DHA I. Nr. 58. 184.: „Et in eadem terra remansit terra ad tria aratra civibus castri de Zobolchy".

[446] Vö. KRISTÓ Gyula in: KMTL 614.

hogy a szabolcsi várispánság viszonylag korán, de már a dunántúli püspökség- és várispánság-alapítások után jöhetett létre.[447] A szabolcsi vár jelentőségére mindenesetre az a körülmény utal, hogy Szent László első törvénykönyvét itt adta ki.[448]

Nyitra és Bihar mellett sokkal bizonytalanabb, hogy Keve és Krassó része lehetett-e a hercegségnek, elképzeléseivel kapcsolatban már korábban is kritika fogalmazódott meg.[449] Györffy hipotézisének ezen elemei csak egy többször interpolált és tartalmilag is bizonytalan oklevél szövegével igazolhatók. Ebben Könyves Kálmán még váradi püspökként és a szövegben *episcopus princeps*nek nevezve Krassó várában volt (*in civitate Crasson fuit*),[450] és a krassói várispánságot elajándékozta egy bizonyos Mestának. Ez Györffy szerint bizonyítja, hogy Kálmán Szent László uralma alatt püspökként és egyben királyi hercegként rendelkezett Krassó vára felett.[451] Kizárni természetesen semmit nem lehet, ám fel szükséges hívni a figyelmet néhány körülményre, melyek inkább gyengítik, mint erősítik ezt a nézetet. Az itt idézett szöveg eredetileg II. András 1227-ben interpolált okleveléből ismert, mely azonban mai formájában 17. századi hagyományból ismert és mind külsőleg, mind szövegében annyira romlott, hogy a szöveg korrekt értelmezése lehetetlen. Amit bizonyosan állítani lehet, az, hogy a várat a király (László, Kálmán?) adományozta el, ami önmagában megkérdőjelezi, hogy beszélhetünk-e dukátusi területekről.[452] A másik bizonytalansági tényező, hogy nem zárható ki, hogy a szövegben felbukkanó Kálmán alatt nem Könyves Kálmánt, hanem II. András fiát kell értenünk. Ugyancsak meggondolandó, hogy a királyi hercegség vélelmezett fennállása idején Krassó vármegyében nem lehet kimutatni egy olyan várat sem, amely összefüggésbe hozható lenne a dukátussal.[453] Györffy hipotézisét továbbá csak akkor lehetne elfogadni, ha bizonyítható lenne, hogy Szent László uralma alatt ismét megosztásra került az ország. Ez azonban szinte kizárt. László uralma alatt elhalt Lampert, aki Salamon elűzése után megkaphatta a dukátus egy részét. Úgy tűnik, hogy Dávid, Salamon még élő testvére nem játszott politikai szerepet az országban, Lászlónak pedig nem voltak gyerekei, azaz László uralma alatt csak Álmos

[447] KRISTÓ, Vármegye 418-419.

[448] ZÁVODSZKY 157.: „Regnante creatore et salvatore domino nostro Jesu Christo anno incarnacionis eius millesimo XCII XIII. kalendas Junii in civitate Zabolch sancta sinodus habita est, presidente christianissimo Hungarorum rege Ladislao cum universis regni sui pontificibus et abbatibus, necnon cunctis optimatibus, cum testimonio tocius cleri et populi…"

[449] ZSOLDOS, Várjobbágyok 16.

[450] DHA I. Nr. 95. 277.

[451] GYÖRFFY, Nemzetség 51.

[452] DHA I. Nr. 95. 277.: „Mesta, cui rex donabat civitatem Crasou…"

[453] KRISTÓ, Vármegye 467-468.

és Kálmán jöhetne szóba a dukátus uraként. Ám az 1095-ben, László halálát követő események, Kálmán Lengyelországba távozása, visszatérése Magyarországra, a dukátus átadása Álmos részére arra utal, hogy az I. András idején történt hatalommegosztási modellt itt újították fel ismét, azaz a hercegség László alatt nem működött. És végül megjegyzendő: Györffy érvelése épp saját elképzeléseinek mond ellent: Kálmánnal felszentelt püspökként bizonyosan nem számoltak eleve trónörökösként. Tehát ha azt vélelmezzük, hogy az oklevélben Kálmán szerepel a dukátus uraként, akkor – Györffy elméletének megfelelően – neki kellett volna lennie a kijelölt trónörökösnek.

Már Györffy György is gondolt arra, hogy Baranya megye is a dukátus területéhez tartozhatott.[454] E véleményét, igaz, teljesen más érvrendszer alapján, Zsoldos Attila vitte tovább, aki – idézzük fel – vélelmezte, hogy eredetileg Pécs és a pécsi püspökség is a dukátushoz tartozhatott, s csak később, birtokcsere révén került királyi igazgatás alá, mikor is Géza és Salamon elcserélte Nyitrát és Pécset egymással. A bizonyítékot erre – Zsoldos szerint – Salamon 1064. évi második koronázása szolgáltatja, mely aktus az egy évvel korábbi győri esküt volt hivatott kiegészíteni, s a király hatalmát a hercegi területeken is elismertette. [455] Másik érvként a telegdi székelyek Baranyából a bihari Telegdre történő áttelepítését hozta fel.[456]

A koronázás kérdéskörére még vissza kell térnünk a jelen munka második nagyobb részében. Itt csak annyit szükséges megjegyezni, hogy Salamon második koronázása semmi esetre sem tekinthető jogérvényes aktusnak, azaz nem volt arra szükség, hogy Székesfehérváron vagy Esztergomban történjen meg. Valószínű, hogy a két unokatestvér az ország egyik főbb helyén találkozott, amit a pécsi székesegyház felgyulladásáról és leégéséről szóló hír, illetve a király és herceg számára ebből levont következtetés is alátámaszt, nevezetesen hogy mindketten a másik rosszakaratát sejtették a háttérben.[457]

Mindezzel összefüggésben megkerülhetetlen annak vizsgálata, hogy melyik, bizonyosan a dukátus területéhez tartozó központ volt domináns a hercegi területek feletti uralom szempontjából. Nyitra és Bihar viszonya kapcsán középkorkutatásunkban Koszta László érvelt amellett, hogy kezdetben Bihar lehetett a jelentősebb központja a dukátusnak,[458] amit az is igazol, hogy Bihar vált korábban püspökségi székhellyé.[459]

---

[454] ÁMTF I. 252.

[455] ZSOLDOS, Bihar megye 186.

[456] ZSOLDOS, Bihar megye 187-188.

[457] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 98. 363.

[458] KOSZTA, Nyitra 281.

[459] A püspökséghez l. még II.4.2.1. sz. fejezetet.

Véleménye szerint Bihar jelentősége a 11. század közepétől kezdett csökkenni Nyitra javára, amit Béla Lengyelországból történő hazatérése magyarázhatna meg, aki talán a Piastokkal ápolt családi és jó politikai kapcsolatai miatt is a Vág völgyét, mely a fő tranzitútvonalat jelentette Lengyelország felé, ellenőrzése alatt akarta tartani. Nyitra felértékelődéséhez mindemellett az is hozzájárulhatott, hogy Morvaország a Přemyslidák által történt elfoglalása után Nyitra gyakorlatilag határvédelmi funkciót is nyert. És nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy I. András és Béla később kiéleződő konfliktusában, valamint a fiaik által továbbvitt hatalmi harcban a nyitrai várnak stratégia jelentősége volt, hiszen onnan lehetett megszervezni a védekezést.[460] Ezzel szemben legutóbb Zsoldos Attila mutatott be komoly érveket amellett, hogy még a mogyoródi csata idején is Bihar lehetett a fontosabb dukátusi székhely. Álláspontját elsősorban a 14. századi krónikakompozíció 121. fejezetének közlésére alapozta, mely szerint Gézát a mogyoródi csatában a nyitraiak, Lászlót pedig a bihari csapatik élére állították, ám ők a krónika elmondása szerint jelet cseréltek,[461] amiből az következtethető ki, hogy eredetileg Géza állt a bihari csapatok, László pedig a nyitraiak élén.[462] Kétségtelen, hogy mindkét elképzelés mellett és ellen is szólnak érvek. Nyitra elsőbbsége mellett szól többek között az, hogy I. Béla fiai és az olmützi fejedelmek között már csak azért is szorosabb kapcsolat állt fenn, mivel I. Béla lánya I. Szép Ottó olmützi fejedelemhez ment férjhez, Géza kötődése a két zobori remetéhez, valamint az a körülmény, hogy a krónikakompozíció elmondása szerint Salamon Nyitra megostromlásával akarta folytatni a Géza elleni háborút a számára végzetesnek bizonyult mogyoródi ütközet után.[463] Ezzel szemben Bihar mellett szól az a krónika szövegéből levezethető körülmény, hogy Géza az Igfán erdőbe vonult vissza 1073 telén, illetve hogy

[460] KOSZTA, Nyitra 281-282.

[461] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 121. 389-390.: „Et in medio siquidem Bihoriensi agmine, Ladizlaum locato ex sinistra parte, Otthonem vero ex dextera constituerunt. Geysam vero in Nitriensi agmine in medio collocaverunt. Preterea ex utraque parte ter tria agmina quaternatim connectendo conservaverunt. Cumque rex de monte descenderet, exercitus Geyse, qui inferiori loco erat, videbatur elevantior cunctis exercitibus Salomonis. Quo viso dixit Erney ad comitem Vyd: 'Mirum est, si agmina ista fugiant a facie nostra, quia Danubium post dorsum eorum non dimisissent; sed puto, ut ipsi proposuerunt vincere sive mori.' Dux autem Ladizlaus ante exercitum suum super arduum equum residens gratia exortandi suos et enimandi in girum flexit abenas. Cumque tetigisset veprem lanceas, quedam hermelina albissima mirum in modum lancee eius inseditetsuper ipsam discurrendo in sinum eius usque devenit. Cum autem commisum esset prelium, comes Vyd et Bachienses in primo ictu a Bohemis miserabiliter sunt prostrati. Ladizlaus autem dux commutaverat signa sua cum vexillo ducis Geyse ea intentione, quod Salomon audicius invaderet illud agmen, in quo signa Geysee gestabantur, putans esse agmen Geyse, quem nuper devicerat."

[462] ZSOLDOS, Bihar megye 187.

[463] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 127. 398-399.

a bihari püspököt küldte el tárgyalni még korábban Salamonhoz.[464] A krónika 121. fejezetében olvasható jelcsere azonban bonyolultabb problémát takar. A szöveg nyelvtani szerkezete kétségtelenül arra utal, hogy a jelcsere korábban történt, mint Vid ispán lerohanása. Azonban nyelvtani szempontból megállapíthatatlan, hogy mindez csak a csapatok felállítása után, vagy előbb következett-e be, azaz a mogyoródi csatában ténylegesen Géza állt a nyitrai sereg élén, s csak Vid ispánra való tekintettel cserélt jelet Lászlóval, vagy már eleve zászlót cserélve állították őket a csapatok élére, bár az ügy természetéből következik, hogy logikusan csak a csata előtt lenne elképzelhető. A kérdés – véleményünk szerint – további elemzést és vitát tesz szükségessé. Mindazonáltal úgy tűnik: mind Nyitra, mind Bihar komoly szerepet játszott a dukátus történetében, illetve mindkettő rendszeresen felbukkan a hercegek és királyok vitái során.

A magyar középkorkutatás korábbi eredményeinek köszönhetően annyit tehát bizonyossággal állíthatunk, hogy a hercegi hatalom legalább három fontosabb várat, illetve várispánságot magába foglalt, illetve nem zárható ki végérvényesen, hogy valamilyen módon további területek is a hercegek uralma alá tartozhattak. Analógiaként említhető meg, hogy mind a Piast-, mind pedig a Přemyslida-monarchia esetében is, még ha nem is vármegyei keretekben, de a várispánságokra emlékeztető várszerkezetekre épült rá a fejedelmi hatalom. Ez a Přemyslidák birodalmában egyrészről a csehországi várkerületeket jelentette,[465] másrészről azt a morvaországi várrendszert, melynek alapjait részben az Ómorávia hanyatlását túlélt várak adták, részben pedig a Přemyslidák által a 10. század végétől, illetve a 11. században épített központok.[466] Csehországban Prágán és Vyšehradon kívül bizonyára ilyen várközpont lehetett a Kozma krónikájában gyakran felbukkanó Stára Boleslav, Žatec, Hradec Kralové, Podovin; Morvaországban a főbb központokon, így Olmützön, Brünnön, Znojmón kívül pl. Hrudim, Hradište, Breclav, Spytihněv. Hasonló szerkezetre, a nagy-lengyelországi, majd kis-lengyelországi és sziléziai várak birtoklására épülhetett rá a Piastok, illetve 1097 után a különböző Piast-rokonok uralma is. Ilyen központ volt Gniezno, Krakkó, Wrocław, Łąd, Kruszwica, Ostrów Lednicki, vagy Poznań és Giecz, melyeket feltehetően a 10. század végén építettek, vagy vettek birtokba.[467] Gallus Anonymus gesztája ad bizonyítékot arra, hogy a nagy-lengyelországi központok még száz évvel később is fontos sze-

[464] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 113. 378.

[465] A csehországi várrendszerhez általában: SLAMA, K počatkům 175-182.; Összefoglalva: KALHOUS, Mittelpunkte 670-672.

[466] Részletesen: PROHÁZKA Burgen 611-613.

[467] KURNATOWSKA, Próba 80-81.; MOŻDZIOCH, Miejsca centralne 21-51.

repet játszhattak, melyben részletes felsorolást találunk az első lengyel király hatalmát alátámasztó várakról.[468]

A dukátus azonosított, illetve további vélelmezett központjait ismerve érdemes feltenni azt a kérdést, hogy összehasonlítva az Árpádok hercegségét a Piastok és Přemyslidák által kialakított rendszerrel, mennyire fedik le azokat a központokat, centrális helyeket, melyekre a 10. század végétől ráépült a dinasztia hatalma?

Kiindulópontként érdemes egy pillanatra visszatérni Ulászló Herman és fiainak 1097. évi, illetve Boleszláv és Zbigniew 1102. évi osztozkodásához. Az idősödő fejedelem felosztotta ugyan a hatalmat és az országot két fia között, ám megtartotta birodalma főbb helyeit (*sedes regni principales*).[469] Ez utóbbiakat csak végrendeletszerűen, halála után kívánta átadni fiainak, pontos utasításokat adva nekik: a főbb helyek közül Zbigniewnek jutott a mazóviai Płock, míg az általa jobban kedvelt Boleszlávnak odaígérte az ország főbb városait, így Wrocławot, Krakkót, Sandomierzt.[470] Mikor aztán Ulászló Herman 1102-ben meghalt, fiai Płockban, a fejedelem tervezett temetési helyén találkoztak, és rögtön össze is vesztek, mert nem tudtak megegyezni az ország és a kincstár felosztásában. A helyzet igen feszült lehetett, mert a gnieznói érsek közvetítésére volt szükség, hogy meg tudjanak egyezni.[471] Megállapodásuk értelmében Boleszlávnak két központi hely, főbb székhely jutott, illetve ő kapta meg az ország sűrűbben lakott területeit is.[472] A Gallus Anonymus 1113 körül keletkezett gesztájában fennmaradt történet két szempontból tanulságos. Mind a végrendelkező fejedelem, mind pedig fiai számára fontos volt, hogy pontosan meghatározzák: mit is fognak felosztani. Mindemellett úgy tűnik, hogy a hatalom térbeli megosztásánál a Piast-monarchia *sedes regni principales* néven ránk hagyományozódott főbb, központi helyei

[468] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. c. 8. 25-26.: „De Poznan namque mille CCC loricati milites cum IIII milibus clipeatorum militum; de Gneznen mille quingentinloricati et quinque milia clipeatorum; de Wladislau castro octigenti loricati et duo milia clipeatotum; de Gdech CCC loricati et duo milia clipeatorum."

[469] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 7. 74.: „…sed de manu sedes regni principales non dimisit".

[470] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 8. 75.: „Post obitum quidem meum Zbigneus cum hoc, quod habet, Mazouiam simul habeat, Bolezlauus vero, legitimus filius meus, in Wratislav et in Cracou et in Sudomir sedes regni principales obtineat."

[471] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 21. 88.: „Advenientes autem ambo fratres, adhuc in sepulto patre magnum inter se pene de divisione thesaurorum et regni discidium habuerunt. sed divina gratia inspirante et archiepiscopo sene fideli mediante, preceptum viventis in presencia mortui tenuerunt."

[472] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 21. 88.: „Bolezlauus tamen legitimus duas sedes regni principales partemque populosiorem obtinuit."

játszották a főszerepet, ezek birtoklásáért folyt küzdelem apa és fiai, majd a két testvér között.

A *sedes regni principales*, azaz a 11. századi Piast hatalmi központok kérdése a lengyel középkorkutatás egyik legvitatottabb problémája.[473] A Piastok uralkodását megalapozó helyekhez elsősorban a Piastok által épített vagy kibővített várközpontok tartoztak, melyek kivétel nélkül a Piast-monarchia földrajzi bölcsőjében, Nagy-Lengyelországban voltak találhatók. Kérdéses, hogy a jelen munkában már felsorolt központokon túl voltak-e más, az elbeszélő forrásokban esetleg nem említett ilyen helyek. Feltehető, hogy a fontosabb székhelyek mellett további *civitas*ok vagy *castellum*ok állhattak Vitéz Boleszláv uralma alatt.[474] Az elmúlt évek régészeti kutatása számos új, elsősorban nagy-lengyelországi és sziléziai várközpontot tárt fel,[475] melyekről majd újabb vizsgálatoknak kell bebizonyítani, hogy a korai Piast-monarchia hatalmi struktúrájának részei voltak-e, vagy nem. A Piastok 11. századi uralmi székhelyeinek továbbá szimbolikus jelentőséget is tulajdoníthatunk: az ismert hatalmi központok egyszerre voltak temetkezési, koronázási, illetve trónra emelési helyek, püspökségek székhelyei és egyéb, a hatalomgyakorlás szempontjából központi funkciót betöltő pontok.[476] Lengyelország politikai topográfiája az 1038. évi cseh invázió következtében alakult át.[477] A Piast- és Přemyslida udvari történetírásban is megőrzött események, melyek során I. Bretiszláv seregei elpusztították Poznańt és Gnieznót, elrabolták és Prágába vitték Szent Adalbert relikviáit, arra utal, hogy Nagy-Lengyelország településstruktúráját szisztematikusan megsemmisítették, illetve meggyengítették.[478] A válság végeztével a nagy-lengyelországi várrendszer ugyan helyreállt, sőt Megújító Kázmér nem helyezte át rögtön uralmi központját Krakkóba,[479] azonban a régi hatalmi központok jelentősége annyiban

---

[473] PIANOWSKI, Sedes, passim.; Krakkóhoz, mint Aachen lengyelországi másához l. MICHAŁOWSKI, Princeps 87.; DALEWSKI, Przestrzeń 11-85.; DULINICZ, Herrschaftszentren 147-160.; WISZEWSKI, Domus 434-451.

[474] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. c. 8. 26.: „De aliis vero civitatibus et castellis et nobis longus et infinitus labor est enarrare et vobis fortisan fastidiosum fuerit hoc audire."

[475] Összefoglalva l. MOŻDZIOCH, Beginnings 301-302.

[476] Vö. BANASZKIEWICZ, Jedność 445-466.; Részletesen l. még: DALEWSKI, Przestrzeń 24-54.; A központok jelentőségét tagadja: WISZEWSKI, Domus 436-451.

[477] Vö. KURNATOWSKA, Próba 87.; DALEWSKI, Przestrzeń 55-56.

[478] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. 19.: „Eo tempore Bohemi Gneznen et Poznan destruxerunt, santique corpus Adalberti abstulerunt."; Az eseményekhez vö. még: Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 2-3. 83-84.

[479] DALEWSKI, Przestrzeń 57.

csökkent, hogy a század közepétől Mazóviában és Kis-Lengyelországban is kiépült a Piastok hatalma.

E ponton visszatérve a Piastok első, forrásokkal igazolt országfelosztására, megállapítható: az 1097-es, még Ulászló Herman életében történt felosztásban ezek a központok játszották a főszerepet, melyek oly fontosak lehettek, hogy külön kellett rendelkezni arról, hogy a fejedelem nem adja ki őket a kezéből. Rögtön felmerül a kérdés, hogy ez a rendelkezés valamennyi központot érinthette-e, vagy csak Krakkót és Sandomierzt, melyeket Ulászló Herman halála után majd Boleszlávnak kellett megörökölnie? A kérdés annál is inkább indokolt, mert annak ellenére, hogy Gallus Anonymus arról értekezik, hogy a végrendelet értelmében Boleszlávnak apja halála után Wrocławot, Krakkót és Sandomierzt kellett volna megkapnia,[480] a gesztából arról értesülünk, hogy Boleszláv még ezt megelőzően elfoglalta Sziléziát, illetve Wrocławot.[481] Ebből kikövetkeztethető, hogy Zbigniewnek Nagy-Lengyelország és Kujávia juthatott, amit az is alátámaszt, hogy az ő területe volt legközelebb a pomeránok földjéhez és apja birtokaihoz.[482] Homályban marad azonban, hogy megkapta-e egyúttal Gnieznót is? Nézetünk szerint nem, mert Gniezno az egyik legfontosabb központ volt, s így feltehető, hogy haláláig Ulászló Herman kezén maradt. Volt már szó arról, hogy Ulászló Herman halála után, még mielőtt eltemették volna a fejedelmet, két fia komolyan összeveszett az örökségen.[483] A vita középpontjában – feltesszük – az ország főbb helyeinek birtoklása állhatott, amit a következő évek eseményei is alátámasztanak. Apjuk halála után Boleszláv és Zbigniew egyre jobban elhidegült egymástól, és amikor a konfliktus – Zbigniew állítólagos árulása miatt – nyílt háborúskodásba csapott át,[484] Boleszláv sorban foglalta el a testvére oldalán álló főbb erősségeket, így például a nagylengyelországi Kaliszt, és Gnieznót is.[485] Gniezno hovatartozása tekintetében legutóbb érdekes vita alakult ki a lengyel középkorkutatásban. Zbigniew Dalewski szerint Bole-

[480] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 8. 25-26.

[481] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. 8.: „…eorum verum pater in sua Mazouia libentius habitavit."

[482] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 17. 84.: „Igitur Zbigneuus, quoniam etate maior erat, partemque regni Pomoranis patrique proximam retinebat…"

[483] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 21. 88.

[484] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 37. 107.

[485] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 38. 108.: „At Boleslauus festinanter Calis adveniens, ibique quosdam fideles Zbigneui resistentes inveniens, paucis diebus et illud castrum obtinuit et acepta legatione suum comitem in Gnezdensi civitate constituit. Inde progrediens in Spitimir senem fidelem inclusit, quem audita fama sue sedis reddite vix exclusit. Quo secum assimpto ad Lucic sedem translatam properavit, ibique vetus castellum contra Mazouiam reperavit."

szláv azért sietett elfoglalni Gnieznót is, mert Krakkó és Gniezno, a Piast-monarchia két legfontosabb politikai-kulturális központja nélkül nem lehetett volna törvényesen uralkodni Lengyelországban.[486] Dalewski elméletével szemben komoly kifogásokat emelt Przemysław Wiszewski. Szerinte már Ulászló Herman egyenlően adományozta meg két fiát, és Zbigniew eleve megkapta Gnieznót is, Nagy-Lengyelországgal együtt, ami automatikusan magával vonja, hogy Boleszláv egyszerűen az atyai örökséget vette el testvérétől.[487] E vitához legfeljebb annyit lehet hozzáfűzni, hogy inkább azok a vélemények tűnnek megalapozottabbnak, melyek szerint a hatalmi központok felosztása csak Ulászló Herman halála után történt meg. Kár, hogy az egyedüli forrásként rendelkezésünkre álló Gallus Anonymustól ezen a helyen nem tudjuk meg, ki mit kapott pontosan. A Boleszláv uralmát utólag, a legkülönbféle eszközökkel legitimálni kívánó gesztaíró csak annyit árul el, hogy főhősének jutottak az ország feletti uralkodás szempontjából kedvezőbb helyek. Mivel az kiderül a történetből, hogy a sűrűbben lakott helyek alatt elsősorban Krakkót és Sandomierzt kell értenünk, és mivel tudjuk, hogy Boleszláv már korábban megszerezte Wrocławot, értelemszerűen arra kell gondolnunk, hogy a többi helyet, így a nagy-lengyelországi és feltehetően mazóviai hatalmi központokat testvére kapta meg. Mindemellett Gniezno szimbolikus értéket is képviselhetett Boleszláv számára. Nem véletlen, hogy saját udvari történetírójával egy olyan eredettörténetet íratott a dinasztiáról, mely Gnieznóban kezdődik Popiel fejedelem legyőzésével és a mondabeli Piast fiának hatalomra kerülésével, és ugyanott végződik III. Boleszláv bevonulásával a városba 1112 húsvétján, miután megvakította testvérét és megkezdődött egyeduralma.[488] Mindez tehát inkább azokat a véleményeket támasztja alá, melyek szerint Gniezno visszafoglalása és birtoklása szimbolikus jelentőségű volt.

A Gallus Anonymus gesztájából ismert 1097-es, illetve 1102-es országfelosztások azonban néhány fontos tanulsággal szolgálnak a 11. századi királyi hercegség tekintetében is. Úgy tűnik, hogy a Piastok a hatalomgyakorlás szintereinek legfontosabb központjait osztották fel, melyek birtoklása elengedhetetlen volt a politikai, gazdasági és kulturális értelemben vett hatalomgyakorláshoz.

Hasonlóan elgondolkodtató a Přemyslidák országmegosztási gyakorlata is.

Ismét emlékeztetnünk kell rá, hogy a Kristó Gyula által kidolgozott különkormányzat-tipológia szerint a kelet-közép-európai dukátusok legfontosabb közös vonása, hogy a központi területektől távol, a dinasztiák által uralt országok perem-

[486] DALEWSKI, Przestrzeń 85.

[487] WISZEWSKI, Domus 437.

[488] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. III. 25. 158.

vidékein jönnek létre.[489] Ez a tétel azonban Lengyelország esetében nem igazolható, Csehország tekintetében pedig annyiban mindenképp korrekcióra szorul, hogy újabb kutatások igazolták: a Přemyslida-uralom már igen korán, az ezredforduló előtt megjelent Morvaországban, és feltehetően a lengyel uralom végeztével folyamatosan épült ki. Erre utal többek között II. Boleszláv fejedelem pénzeinek felbukkanása a Brünn melletti Staré Zámky vára mellett.[490] A kutatás fő vonulata az 1013-1023 közötti időszakra datálja Morvaország végleges betagozódását (vagy hozzácsatolását) Csehországhoz. Továbbá már a 11. század 30-as éveiből rendelkezünk olyan forrásokkal, amelyek azt igazolják, hogy Bretiszláv apja megbízottjaként kiépítette a dinasztia uralmát Morvaországban. Rendelkezésünkre áll Stará Boleslav társaskáptalanjának újkori hamisítványban fennmaradt alapítólevele,[491] mely azonban olyan adatokat közöl, amelyek feltehetően az eredeti, vagy ahhoz közeli dokumentumból származhatnak.[492] Az alapítás időpontjával kapcsolatban Prágai Kozma igazít el bennünket,[493] aki az 1046. évre teszi azt. Az oklevélből egyrészről megismerhetők a Bretiszláv által létesített új várrendszer kontúrjai, mely várak a hatalom alapjait jelentették Morvaországban, s melyek egyben a Magyarország felé irányuló rabszolga-kereskedelem átrakodó állomásai is voltak. Másrészről pedig az oklevél eligazít arról is, hogy a Přemyslidák már 1045 körül már rendelkeztek a fontosabb morvaországi helyekkel, mert I. Bretiszláv prágai fejedelmi korszakában a Morvaországból befolyó pénzek cseh egyházi intézményekhez kerültek fejedelmi ajándékként.[494] 1046 körül tehát már a Přemyslidák saját birtokaihoz tartozott Olmütz, Znojmo, Brünn, valamint számos kisebb várhely, melyek közül Olmütz és Brünn semmi esetre sem tekinthető perifériális helynek. Így 1055-ben a morvaországi várak „gerinchálózatát" kapták meg Bretiszláv fejedelem fiatalabb fiai, melyek ugyan nem Csehországban helyezkedtek el, ám már régóta a Přemyslidák morvaországi hatalomgyakorlásának központjaiként működtek.

Visszatérve az Árpádok által a 11. században uralt területekhez, további vizsgálatok szükségesek annak megállapítására, hogy a dinasztikus osztozkodás során mennyiben voltak tekintettel az adott centrális helyek már meglevő funkciójára.

---

[489] KRISTÓ, Hercegség 14-16.

[490] PROHÁZKA, Burgen 613.

[491] CDB I. Nr. 382., 358-362., itt 361.

[492] Vö. SLÁMA, Wandel 141.

[493] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 13. 100.

[494] SLÁMA, Wandel 143. és 21. jz.

II.4.2.1. Püspöki székhelyek

Történetírásunk több generációjának megfeszített munkája eredményeképp ma már viszonylag biztos képpel rendelkezünk az Árpádok királyságában a 10. század végétől létrejött püspökségek alapítási időpontja tekintetében. E munkának nem lehet célja, hogy a magyar egyházszervezet kialakulását és 11. századi továbbépülését részleteiben ismertesse, különös tekintettel arra, hogy az utóbbi évtizedekben is számos új tanulmány látott napvilágot erről. A kutatási eredmények folytán ismeretes, hogy az egyházszervezet kiépülésének első fázisában jött létre Veszprém (997 k.),[495] Győr (1001 előtt),[496] Esztergom (1003 k.),[497] Erdély (1003?),[498] Pécs (1009)[499] és Eger.[500] Vitatott Kalocsa létrejötte, illetve mint az közismert, ugyancsak máig tartó történetírói viták tárgyát képzi a kalocsai püspökség érseki rangra emelése időpontjának kérdése.[501] A Szent István-i alapítások sorát az 1030 körül alapított csanádi püspökség zárja.[502] Ismeretes, hogy bár régebbi irodalmunk ugyancsak 1038 előtti alapításnak tekintette a váci püspökség létrejöttét. Később azonban komoly kétségek merültek fel ezzel kapcsolatban,[503] mára pedig megfontolandó érveket sikerült felsorakoztatni amellett, hogy a püspökség alapítása inkább Péter királyhoz köthető, befejezése pedig I. Gézának tulajdonítható.[504]

Az Árpádok által a 10. század végétől kiépített egyházszervezet alapján egy olyan kép bontakozik ki előttünk, mely alapján modellezhető a dinasztia hatalmának folyamatos kiterjesztése a Kárpát-medencén belül, azaz a Szent István és utódai alatt létrejövő püspökségek lefedik a dinasztia által uralt területeket. Ennek ismeretében igen meglepő, hogy az I. András és Béla a 14. századi krónikakompozícióból ismert megállapodása nem hozta magával a már akkor létező püspöki székhelyek felosztását. Esztergom bizonyosan királyi kézen maradt. Ezt a 14. századi krónikakompozíció egyik be-

---

[495] Általában: THOROCZKAY, Egyházmegyék 484-485.; DHA I. Nr. 8. 49-53. Vö még: PITI Ferenc in: ÁKIF 95-98.

[496] Vö. THOROCZKAY, Egyházmegyék 485.; DHA I. Nr. 9/1. 58.

[497] Összefoglalva l. THOROCZKAY, Egyházmegyék 484-486.

[498] Vö. THOROCZKAY, Egyházmegyék 487.; A püspökség kezdeteihez l. még: KRISTÓ, Erdély 100-118.

[499] DHA I. Nr. 9/1. 58.; 22-41.; THOROCZKAY, Egyházmegyék 488-489.

[500] THOROCZKAY, Egyházmegyék 489.

[501] THOROCZKAY, Egyházmegyék 488.; KOSZTA, Egyházszervezet 108-111.; KOSZTA, Érseki tartomány, passim.

[502] THOROCZKAY, Egyházmegyék 489-490.

[503] A régebbi irodalom összefoglalásával együtt vö. KRISTÓ, Vármegye 428-429.

[504] Összefoglalva: KOSZTA, Váci püspökség 363-377., különösen 364. és 376-377.

jegyzése igazolja, melyből megtudhatjuk, hogy Salamon és Géza ott találkoztak, hogy tisztázzák nézeteltéréseiket.[505] Bár a találkozó leírása felettébb sematikus, megfelel a „*Herrschertreffen*", az uralkodók találkozásait bemutató irodalmi hagyománynak, perdöntő, hogy Géza a találkozót követően visszatért a dukátusba, azaz birtokaira. Esztergomon kívül nem tudunk arról sem, hogy bármelyik régi alapítású püspökség hercegi fennhatóság alá került volna. Ez már csak azért is furcsa, mert a Piastok közötti osztozkodásban éppen a püspökségi székhelyek birtoklása játszotta az egyik leglényegesebb kérdést. Legkésőbb az 1102. évi országfelosztásban mindenképp Zbigniew kezére jutott legalább kettő, de lehet, hogy három püspökségi központ: Poznań, Gniezno, és feltehetően az 1075 után alapított Płock is. Ezek közül Poznań még a gnieznói találkozó előtt létesült, feltehetően missziós püspökségként működött, majd az 1000. év után a lengyel érseki tartomány egyik püspöksége lett. Gniezno alapítása egyértelműen Vitéz Boleszláv és III. Ottó gnieznói találkozójához köthető, és ebbe a sorba tartozik Wrocław és Krakkó is. Bár a későbbi, 13. század végi történeti hagyomány Vitéz Boleszláv alapításának tekintette a mazóviai Płockot is,[506] ez felettébb valószínűtlen. Egyrészről Mazóvia a 11. század harmincas éveinek végéig nem volt része a Piast-monarchiának, Megújító Kázmér terjesztette ki rá az uralmát. Másrészről ismert VII. Gergely pápa II. Merész Boleszlávhoz írott 1075. évi levele, melyben az egyházfő kifogásolta a lengyel püspökségek és püspökök alacsony számát, és a túl nagy területű egyháztartományokat.[507] Mindez tehát inkább azt valószínűsíti, hogy a płocki püspökséget legkorábban II. Boleszláv, esetleg Ulászló Herman idején alapíthatták,[508] aki Gallus Anonymus elmondása szerint legszívesebben Mazóviában tartózkodott. Ami a magyar és a lengyel ügyek közötti analógiát illeti, nyilván rögtön e helyen kell figyelmeztetni, hogy a magyar viszonyok akár Kristó Gyula nézetét is igazolhatnák, mely szerint a dukátus jellemzően azokon a területeken jött létre, ahol a királyi hatalom még

[505] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 112. 378.: „Post hec collectis exercitibus, nunciis frequenter missis tandem rex et dux venerunt Strigoniuum.[...]. Ubique diu semetipsos incusantes et excusantes, tandem roborato federe pacis Geysa rediit in ducatum."

[506] Chronicon Poloniae Maioris. MPH n. s. 8. 16-17.

[507] Das Register Gregors VII. MGH EppS I. c. II. 73. 234.: „Verum quia christianę religionis ordo et provida dispensatio ab his permaxime post Deum pendet, qui Dominici gregis pastores et rectores esse videntur, illud nobis primo adtendendum est, quod episcopi terrę vestrę non habentes certum metropolitanę sedis locum nec sub aliquo positi magisterio huc et illuc pro sua quisque ordinatione vagantes ultra regulas et decreta sanctorum patrum liberi sunt et absoluti; deinde vero, quod inter tantam hominum multitudinem adeo pauci sunt episcopi et amplę singulorum parroechię, ut in subiectis plebibus curam episcopalis officii nullatenus exequi aut rite amministrare valeant."

[508] Ulászó Herman alapításának tekinti: PAUK, Płock 522.

nem tudott megfelelő mértékben gyökeret ereszteni.[509] Ám nem hagyható figyelmen kívül, hogy a hatalommegosztásnak – ha tényleg az egyharmad-kétharmad arányban történt megosztásból indulunk ki –, logikusan magába kellett volna foglalnia a főbb helyek ilyen módon történő megosztását is. Nagy veszteség, hogy az itt felvázolt analógiát nem egészíthetjük ki a Přemyslidák által uralt területekről hozott példákkal, ám ez lehetetlen. A cseh egyház közismerten nem tudott függetlenedni Mainztól, s a 11. század folyamán csak Olmützben tudott létrejönni még egy egyházközpont.

Ami a királyi hercegség és a püspöki székhelyek viszonyát illeti, két ponton van lehetőség teljes, illetve részleges átfedésre: Bihar és Nyitra esetében.

A bihari püspökség alapítását történetírásunk egy vonulata mindig is Szent István alapításai között tartotta számon,[510] mások I. András alapításának tekintik.[511] Az előbbi nézet helyességét Szent István nagylegendájában említett tíz[512] és a Gellért-legendában megjelölt tizenkét püspökség említése támasztja alá, illetve az a feltételezés erősíti, hogy a Szent István korában már létező dukátus ura, Imre jelenléte önmagában is elegendő indok lehetett arra, hogy püspökség létesüljön Biharban.[513] Ezzel szemben az I. András kori alapítás mellett az hozható fel, hogy hogy Bihar első ismert püspöke a Lotaringiából származó Leodvin volt, akinek a püspöki tisztsége a namuri Szent Albanus egyház alapításával kapcsolatban ismert.[514] Az egyházat 1047-ben alapították, és az idézett szöveg 1067 körül keletkezhetett.[515] Mindennek a jelen munka célkitűzései szempontjából azért van jelentősége, mert amennyiben a bihari püspökség még a dukátus vélelmezett létrejötte előtt, István király uralmának második felében, vagy I. András uralomra kerülése után közvetlenül alapíttatott,[516] akkor ez lehetne az egyetlen olyan magyar egyházközpont, mely a hercegi hatalom egyik vélelmezett központjával egy helyre került, azaz a mindenkori herceg kapott egy püspöki székhelyet is. Ellenke-

[509] KRISTÓ, Hercegség 82-86.

[510] PAULER, Magyar Nemzet I. 398. és 92. jz.; HÓMAN-SZEKFŰ, Magyar történet I. 200; GYÖRFFY, István király 377.; SZÁNTÓ, Katolikus egyház 314.

[511] THOROCZKAY, Egyházmegyék 491.; KOSZTA, Nyitra 281. Összefoglalva: KRISTÓ, Vármegye 474-475.; ALMÁSI Tibor in KMTL 712.

[512] Legenda Sancti Stephani regis maior et minor, atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta. SRH II. c. 8. 383.

[513] TÖRÖK, A tizenegyedik század 46.

[514] Fundatio ecclesie s. Albani Namurensis. MGH SS 15/2. 963.: „Non pretereundum arbitror nec dignum silencio quod factum est adhuc vivente comite supramemorato. Lieduinus episcopus Bichariensis, genere Lothariensis, causa suos visendi Pannoniam egressus, Leodio vel Andenne morabatur."; A püspök személyéhez l. még: MVA 97.; ENGEL Pál –KOSZTA László in KMTL 712-713.

[515] MAKK Ferenc in: ÁKIF 226. 788. sz. jz.

[516] KRISTÓ, Vármegye 475.

ző esetben viszont, amennyiben a dukátusi központ jött létre előbb, Béla hazahívása után, s utána alapította I. András a püspökséget, felvetődik a kérdés, hogy milyen hatalmi kompetenciákkal rendelkezik a királyi hercegség, ha az uralkodó a területén püspökséget alapíthat? Ez utóbbi esettel kapcsolatban elgondolkodtató analógiát kínál a II. Vratiszláv alapította olmützi püspökség. Az olmützi püspökséget 1063 körül hozta létre a cseh fejedelem, majd cseh és lengyel király.[517] Az alapítás helye kézenfekvő lehetett: Vratiszláv 1055-ben Olmützöt kapta meg apja végrendeletében, ám birtokai háboríthatatlan használatát megakadályozta Prágában uralkodó bátyja, II. Szpitinyev, aki megtámadta őt és többi, morvaországi birtokokat nyert fivérét, minek következtében Vratiszláv kénytelen volt Magyarországra menekülni.[518] Amikor visszatért onnan, fivére visszaszolgáltatta neki elvett birtokait, így Olmützöt is.[519] Azonban – érdekes módon – az új püspökség alapítására nem Vratiszláv olmützi korszakában került sor, hanem csak akkor, amikor bátya váratlan halála után maga lett a prágai fejedelem. Az olmützi püspökség alapítása felveti a kérdést, hogy az egyházalapítás a Přemyslidák hatalmának már a 11. század eleje óta tartó kiépülésével párhuzamosan zajlott-e le, vagy miként legutóbb Martin Wihoda vélte, Olmütz csak újraalapítása volt a néhai morva érsekség Krakkó és Nyitra melletti harmadik püspökségének.[520] E kérdést – mai tudásunk alapján – nem lehet megnyugtatóan megválaszolni. Prágai Kozma krónikájának megjegyzése, hogy Szvatopluk fiainak halála után birodalmukat a keleti-frankok, a lengyelek és a magyarok vették birtokba,[521] esetleg alátámaszthatná ezt az tételt, bár – tegyük hozzá – a kontinuitás-elméletek szépségén túl nem látni, mivel lehetne igazolni. További problémát jelent, hogy II. Vratiszláv egyházalapítását egyetlen forrásból, Kozma krónikájából ismerjük, és ő a kérdést csak a prágai és olmützi egyház konkurenciaharcának szempontjából tudta megítélni. Így a püspökség alapítását Severus prágai püspök halálával összefüggésben említi meg, és a következő állításokat teszi: Severus Csehországot és Morvaországot szinte (*quasi*) egy püspöki tartományként kormányozta, és kormányozta volna továbbra is, ha II. Vratiszláv nyomására nem

[517] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 21. 112-113.

[518] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 14. 106.: „Quod audiens frater eius Wratislaus, valde eum timuit et secessit in partes Pannonie, relicta coniuge Olumuc in urbe."

[519] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 15. 107.: „…dux Zoitigneu …mittens nuncios revocavit eum de Ungaria et reddidit sibi civitates, quas ei ante pater suus dederat in Moravia."

[520] WIHODA, Morava 248. illetve 1. sz. jz.

[521] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. I. c. 14. 32-33.: „Cuius regnum filii eius pauco tempore, sed minus feliciter tenuerunt, partim Ungaris illud diripientibus, partim Teutonicis orientalibus, partim Poloniensibus solo tenus hostiliter depopulantibus."

egyezett volna bele, hogy a fejedelem Morvaországban kinevezzen egy János nevű püspököt.[522] Mindemellett Kozma azt is hozzáteszi, hogy Morvaországnak korábban volt már egy Wracen névre hallgató püspöke is.[523] Nem világos, hogy ez a Wracen azonos lehet-e azzal az *episcopus Moraviensis*nek nevezett személlyel, akit 976-ból ismerünk,[524] ám a Kozma által közöltek két olyan körülményre is rávilágítanak, melyek fontosak a jelen munka célkitűzéseinek szempontjából. Az egyiket fenn már röviden megemlítettük. Az olmützi püspökséget egyértelműen II. Vratiszláv alapította, az apja által ráhagyományozott területen, ám nem olmützi, hanem prágai fejedelemként. A másik az, hogy a püspökség új lehetett a kortársak számára, mert számos konfliktushoz vezetett a prágai és az olmützi püspökök között.[525] Így, bár nyilván nem lehet végérvényesen kizárni, hogy az olmützi püspökség a 9. század végén újjászervezett morva érsekség egyik alárendelt püspöksége lehetett,[526] valószínűbb, hogy itt a prágai püspökség utáni következő Přemyslida-alapítású egyházközponttal találkozunk. Nyitott kérdés marad, melynek megválaszolására nem vállalkozhatunk: volt-e joga II. Vratiszlávnak a püspökségalapításra, tekintettel arra, hogy az egyházközpont létrejötte még jóval királlyá szentelése előtt történt? Legutóbb Ivan Hlavaček vélekedett úgy, hogy miután 1000-ben nem Prágában, hanem Gnieznóban szerveződött érsekség, a Přemyslidák feltehetően megkíséreltek érsekséget alapítani Prágában, s ennek első lépése lett volna az olmützi püspökség létrehozása.[527] Mindez összefügghet Gniezno és Poznań 1038. évi feldúlásával, Szent Adalbert relikviáinak elrablásával, és a Piast-Přemyslida rivalizálás 11. századi szakaszaival, illetve II. Vratiszláv törekvésével, hogy elnyerje a királyi címet is. Másik analógiaként a płocki püspökség alapítását említhetjük, melyet lehet, hogy nem II. Boleszláv, hanem Ulászló Herman alapított, aki szintén nem volt felszentelt uralkodó.[528] E helyen visszatérve a bihari püspökség és az egyik vélelmezett dukátusi

---

[522] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 21. 112-113.: „Hic fere omni tempore sui presulatus sine aliqua refragatione et sine omni contradictione Boemie et Moravie quasi unum et individuum episcopium rexit et rexisset, si non post obitum Zpitigneu nimia devictus efflagitatione Wratizlai ducis consensisset promoveri Iohannem episcopum in Moravia …"

[523] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 21. 113.: „Fertur autem, quod fuisset in Moravia ante tempora Severi quidam episcopus, ut reor, nomine Wracen."

[524] TŘEŠTIK, Moravský biskup 211-220. Vö. még: WIHODA, Morava 249.

[525] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 21. 113.: „De qua parrochia quantum conflictum cum predicto presule Iohanne successor Severi Iaromir habuerit, in loco suo declarabitur."

[526] WIHODA, Morava 248-249.

[527] Vö. HLAVAČEK, Landeserzbistum 35-44.; WIHODA, Arcibiskupství 205-218. különösen 213-215.

[528] Röviden volt már róla szó, hogy a kutatás egy vonulata nem II. Boleszláv, hanem Ulászló Herman alapításának tekinti a püspökséget. Vö. PAUK, Płock 522. Amennyiben ez tényleg így lenne, akkor az olmützi

központ összefüggéseire, joggal tehető fel a kérdés, hogy amennyiben a bihari földvárban létesült püspöki székhely később jött létre, mint a dukátusi központ, miért nem tudunk semmit az ebből fakadó konfliktusokról? Az olmützi püspökség létrehozása nem csak Jaromir-Gebhard prágai püspök és bátyja, II. Vratiszláv között okozott a püspök haláláig tartó feszültséget, és nem pusztán a két egyháztartomány feje között vezetett tettlegességig fajuló vitákhoz,[529] hanem Ottó olmützi fejedelem érdekeit is súlyosan sértette, hiszen az ő székhelyén jött létre a Vratiszláv által favorizált püspökség. Vratiszláv Ottó halála után megkísérelte megszerezni az olmützi területeket és a fejedelmi központot, nyilván azért, hogy a saját alapítású püspöksége közelében legyen. Nem zárható ki az sem, hogy amennyiben a bihari püspökség nem István-kori alapítás, és nem András uralmának korai, még a hatalommegosztást megelőző éveiben létesült, hanem később, akkor a király és herceg együttműködése eredményeképp, királyi alapításként és a királyi hatalmat Biharban megtestesítő herceg birtokán jött létre az egyházközpont.

Más jellegű problémát jelent a nyitrai püspökség kérdése. Ezt az egyházközpontot viszonylag későn, Kálmán uralkodása idején alapították, ám fennáll a gyanú, hogy az esztergomi egyházmegye területéből kihasított püspökség szervezése már I. Géza uralma alatt folyamatban volt.[530] Mindazonáltal hangsúlyozni kell, hogy a nyitrai püspökség alapításának pontos időpontját csak közvetett információkkal lehet alátámasztani. Könyves Kálmán első törvénykönyve még nem említi Nyitrát a püspöki székhelyek között.[531] Arra a feltételezésre, hogy Nyitrának már 1105-1110 között püspöke lehetett, csak egy a 13. század elejéről ismert, datálatlan forrástöredék áll rendelkezésre, mely a pannonhalmi *Liber Ruber*ben maradt fenn. Ebből, mint ismeretes, arról szerezhetünk tudomást, hogy a pannonhalmi apátság a Vág völgyében fekvő Vágsellyén található egyik birtoka körül jogvita támadt, melyben Gervasiusnak, a hely püspökének kellett döntenie.[532] Ilyen nevű püspök, bár tegyük hozzá, püspöki széke említése nélkül, II. István egyik oklevelében is említésre kerül,[533] ami valószínűvé teszi, hogy

---

püspökségen kívül ez lenne a másik kortárs példa arra, hogy lehetett felszentelés nélkül is püspökségeket alapítani.

[529] Ez utóbbihoz, mikor Jaromir-Gebhard személyesen kereste fel és verte meg János olmützi püspököt annak rezidenciáján, l. Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 27. 121.

[530] KRISTÓ, Vármegye 332. KORDÉ Zoltán in KMTL 499-500.; KOSZTA, Nyitra 257-318.; MARSINA, Biskupstvo 529-542.; MÚCSKA, Püspökségek 3-28.; Vö. még: THOROCZKAY, Nyitrai egyház 370-372.

[531] ZÁVODSZKY 186.

[532] DHA I. 381.: „data est potestas domno Geruasio eiusdem loci episcopo causam discutere discuciendoque rei veritatem investigare". Értelmezésére l. KOSZTA, Nyitra 297.

[533] DHA I:, Nr. 155. 421. A város első püspökeihez l. MVA 92. és 152. jz.

ugyanarról a Gervasiusról van szó. Mivel a nyitrai püspökséget tehát későn, feltehetően csak a királyi hercegség megszűnte után alapította Könyves Kálmán, megjegyzendő, hogy a Nyitra körül létrejövő dukátusi rész területén nem volt püspökségi központ, hanem az egész terület az esztergomi érsekséghez tartozott. Itt rögtön hozzá kell tenni, hogy Nyitrán a keresztény hagyomány megelőzi a magyar történelmet. Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy Nyitra feltehetően egyike lehetett a II. Mojmir által a 9. század végén újjáalapított morva érsekség püspökségeinek, legalábbis erre utal Theotmar salzburgi érsek a pápához írott levele, melyben három Morvaországba küldött püspökről történik említés.[534] Ismeretes továbbá, hogy mindez arra sarkallta a szlovák történeti kutatás néhány képviselőjét, hogy Esztergomban Nyitra utódát lássa, mely egyfajta székhelyáthelyezéssel jött volna létre.[535] Bár ezt a tételt legutóbb már a szlovák történetírásban is kétségbe vonták,[536] nehezen lehetne vitatni, hogy Nyitra fontos hatalmi központ volt, aminek jelentőségét az Árpádok is felismerték és továbbgondozták. Mindazonáltal Nyitrán nem jött létre korábban püspökség, hanem egyháztörténeti jelentősége Géza és László idejéhez köthető. Erről tanúskodik Kálmán első törvénykönyvének egy passzusa, melyben a király az istenítéleteket a püspöki székhelyek, nagyobb egyházak, valamint Pozsony és Nyitra esetében megtiltja.[537] Amennyiben ezt elfogadjuk, és a Nyitrán működő prépostságot a 11-12. század fordulója Magyarországának egyik nem nagyobb egyházának tekintjük,[538] újabb komoly érvek hozhatók fel azzal szemben, hogy Nyitra dukátus-központi jelentősége a korábbi ómorva hagyományokkal állna összefüggésben.

II.4.2.2. Egyéb uralkodói székhelyek

A püspöki székhelyek és a dukátus viszonya után érdemes röviden kitérni az egyéb, az uralom térbeli megszervezése folytán létrejövő székhelyre is.

Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy ezek közül Veszprém és Esztergom egyben egyházközpont is lett. Uralkodói székhelyként különösen Esztergom érdemel figyel-

---

[534] CDB I. Nr. 30. 30.: „Sed venerunt, ut ipsi promulgaverunt, de latere vestro tres episcopi…,in terram Sclavorum, que Maravi dicuntur…"

[535] MARSINA, Biskupstvo 531-533.

[536] MÚCSKA, Püspökségek 27-28.; A szlovák historiográfia kontinuitáselméletének kritikájára l. KOSZTA, Zobor 149-151.

[537] ZÁVODSZKY 180.: „Iudicium ferri et aque in aliqua ecclesia fieri interdicimus, nisi in sede episcopali et maioribus prepositoriis, necnon Posanii et Nitrie."

[538] A kérdés analitikus vizsgálatára l: THOROCZKAY, Nyitrai egyház 359., különösen 372-373.

met, hiszen földrajzilag közel esik a nyitrai dukátus vélelmezett területeihez. Esztergom politikai, gazdasági és topográfiai jelentőségét nem szükséges külön megemlíteni.[539] Idézzük fel: a dukátus fennállása alatt végig a királyi hatalom alá tartozó birtok maradt.[540] Az, hogy Esztergom határjellege egyben arra is bizonyítékul szolgálna, hogy Hont vármegye a dukátus része volt,[541] nézetünk szerint a fent idézett krónikaszöveg segítségével nem igazolható, de mindenképp abból érdemes kiindulnunk, hogy Esztergom uralkodói székhelyként is végig királyi birtok maradt. Ugyancsak nem szorul bővebb magyarázatra Székesfehérvár jelentősége sem.[542] A 14. századi krónikakompozícióban megőrzött alapítási történet mellett[543] elég, ha arra gondolunk, hogy Imre herceg is itt születhetett, és Szent István sírja mellett fogadta Könyves Kálmán III. Boleszlávot, amikor a lengyel fejedelem 1112-ben Magyarországon zarándokolt.[544] Nincs azonban arról adatunk, hogy Székesfehérvár területileg bármilyen mértékben is kötődött volna a hercegi hatalomhoz.

Ugyanez vonatkozik az olyan uralkodói székhelyekre, melyek ugyan kevésbé voltak jelentősek, de a 11. század folyamán valamilyen szerepet játszottak a hatalomgyakorlásban. Közismerten I. Bélához köthető Dömös, ahol a 14. századi krónikakompozíció elmondása szerint összedőlt alatta a trónusa.[545] A királyi birtoknak nevezett Dömös egy olyan megyében fekszik, amely feltehetően soha nem tartozott a dukátushoz. Az önmagában kérdéses, hogy Béla hercegi korában Dömös hercegi székhely volt-e, vagy egyszerűen Béla magánbirtoka. Az utóbbi feltételezést erősítheti, hogy a birtok később Álmos kezére jutott, akinek testvére, Kálmán adományozta oda.[546]

További kategóriát jelentenek az uralkodók temetkezési helyei.[547] A jelen munkában nyilván azokat a személyeket érdemes górcső alá venni, akikről kimutatható, hogy a vizsgált időszakban hercegként működtek. A sorból egyedül Álmos herceget vagyunk

---

[539] Esztergomhoz: HORVÁTH ISTVÁN in: KMTL 199-201.; HORVÁTH, Esztergom 12-13.

[540] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 110. 376.

[541] GYÖRFFY, Nemzetség 51-52.; GYÖRFFY, Tanulmányok 39.

[542] SIKLÓSI Gyula in: KMTL 626-628.; SIKLÓSI, Esztergom 45-88.

[543] A Novaj-hegy legendájához: Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 28. 290.

[544] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. III. 25. 158.: „[Boleszláv]...iter peregrinacionis ad sanctum Egidium, sanctumque Stephanum occasione colloquii... consumavit.[...] Ad quecumque locum eposcopalem, vel abbaciam, vel preposituram...veniebat...et ipse rex Ungarorum Colomannus aloquociens obviam Bolezlao...procedebat."

[545] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 96. 360.: „...rex Bela... in Demes regali allodio, corruente solio confractus corpore irremediabiliter cepit erotare."

[546] ÁMTF IV. 631.

[547] Az Árpád-házi királyok, hercegek és családtagjaik halálához és temetkezési helyeihez összeofglalva vö. KÁDÁR, Temetkezési adatok 57-108.

kénytelenek mellőzni, mert ő – mint ismeretes – Konstantinápolyban halt meg, és csak 1137-ben temették el Székesfehérváron.[548]

Annak ellenére, hogy Béla volt a Bihar és Nyitra körül formálódó királyi hercegség első ura, semmi nem utal arra, hogy annyira ragaszkodott volna az ország testvérével történt megosztásából birtokába jutott országrészekhez, hogy – igaz, már királyként – ott akart volna temetkezni. Ismeretes, hogy a 14. századi krónikakompozíció tudósítása szerint Szekszárdon, a saját maga által alapított bencés apátságban temetkezett.[549] Az apátság alapítását a kutatás általában 1061-re, azaz Béla királyi korszakára teszi,[550] ám már korábban és újabban is merültek fel arra nézve érvek, hogy az alapítást még Béla hercegi korszakához kössük.[551] Bár régészeti leletek nem igazolták a temetkezés tényét,[552] az apátság alapításának tényét tudjuk a ránk maradt, bár interpolált oklevélből.[553] A szekszárdi temetkezésre az oklevélben nem utal semmi, de a tény, hogy I. Géza egy alkalommal itt vett részt a karácsonyi misén,[554] arra utalhat, hogy Béla fiai apjuk temetkezési helyét, az általa alapított apátságot továbbra is tiszteletben tartották. Mindemellett Gézának személyes kötődése is lehetett Szekszárdhoz: Salamonnal történt végleges összeveszése után Vilmos szekszárdi apát értesítette az ellene készülő összeesküvésről.[555] A kérdés, miszerint Béla a dukátus területére, vagy csak valamelyik birtokára temetkezett, jelenlegi tudásunk szerint eldönthetetlen. Az általa választott temetkezési hely a legszorosabb analógiákat I. András nyughelyével mutat fel, aki szintén monostoralapításának helyszínére temetkezett.[556] Nem kevésbé tanulságos I. Géza temetkezési helye a jelen munka célkitűzéseinek szempontjából. Jelen ismereteink szerint Béla után Géza volt a legtovább, és lényegében huzamos ideig békés körülmények között működő királyi herceg a 11. század folyamán. Salamonnal történt 1063. évi kibékülésüket követően 1071-ig bizonyosan háborítatlanul bírta birtokait, és még ösz-

[548] Álmoshoz általában: MAKK Ferenc in KMTL 40,; még részletesebben: KRISTÓ-MAKK, Árpádok 155-165.

[549] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 96. 360.: „Sepultus est autem in monasterio Sancti Salvatoris, quod ipse construxerat in loco, qui dicitur Zugzard."

[550] F. ROMHÁNYI, Kolostorok 61-62.

[551] ÁMTF I. 252.; ZSOLDOS, Bihar megye 186.

[552] GAÁL Attila in: KMTL 629.; SARBAK-KISS, Szerzetesség 285.

[553] DHA I. Nr. 49. 168.

[554] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 130. 402.

[555] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 116. 382.: „…quia fidelis erat duci, quia filius fundatoris ecclesie sue fuerat…"

[556] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 93. 357.: „Sepultus est autem in monasterio Sancti Aniani, quod odem rex construxit in Tihon iuxta lacum Balaton."

szeveszésük után is, 1074-ig bizonyosan Nyitrán rendezkedett be. Első királyi alapítása, a Bars vármegyében létrejött garamszentbenedeki apátság, illetve annak elődjeként alapíthatott társaskáptalan is egyértelműen arra utal, hogy kötődött ehhez a vidékhez.[557] Ám végül nem a nyitrai dukátus vélelmezett uralmi területén, hanem Vácott, az általa – a krónika szerint – alapított vagy befejezett püspöki egyházban temetkezett.[558] Egyedül Szent László törte meg ezt a sort, mert ő Váradon, a bihari püspökség általa alapított új székhelyén lelte meg végső nyughelyét.[559] A kutatásban sokáig makacson tartotta magát az a nézet, hogy László király az általa 1091-ben Somogyváron alapított bencés apátságban nyugodott kezdetben, s csak később került át teste Váradra.[560] Amennyiben ez így lenne, akkor I. András és I. Béla után ő lenne a harmadik olyan uralkodó, aki a saját alapítású apátságában temettette volna el magát. Ám a somogyvári temetés lehetőségével szemben már korábban komoly kétségek merültek fel,[561] legutóbb pedig Solymosi Lászlónak – nézetünk szerint meggyőző forráskritikai érvekkel – sikerült bizonyítania, hogy Szent László somogyvári temetkezésének lehetősége eleve hibás forrásértelmezésen alapult.[562] László tehát bár nem a bihari dukátus központjában, de legalább a vélelmezett hercegi területeken találta meg végső nyughelyét. Ezzel azonban a 11. században működött királyi hercegek közül gyakorlatilag ő volt az egyetlen, aki a hercegség egyik központjának közelében temetkezett. I. Béla és I. Géza esete viszont arra utal, hogy az ország területén fekvő egyéb alapításaikban, illetve saját birtokaikon helyezték őket végső nyugalomra.

Analógiaként érdemes áttekinteni a Piastok és Přemyslidák temetkezési helyeit.

Ami az előbbieket illeti, a kutatásban általában elfogadott nézet, hogy az első ismert Piast-uralkodók, így I. Mieszko és fia, Vitéz Boleszláv a dinasztia alapította Poznańban találták meg végső nyughelyüket.[563] Kérdéses azonban, hogy a közvetlenül utánuk uralkodott II. Mieszko és Megújító Kázmér is ide temetkezett-e? E tekintetben szinte megoldhatatlan problémát jelent, hogy Jan Długosz 15. század végi történeti szintézise az egyetlen forrás, mely alátámasztja ezt, ami önmagában önmérsékletre int a hír hihe-

[557] THOROCZKAY, Nyitrai egyház 371-371.

[558] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 130. 403.: „…et Vacie tumulatur in ecclesia Beate Virginis, quam ipse construxit."

[559] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 141. 420.; Legenda sancti Ladislai regis. SRH II. 522-523.

[560] Vö. BODOR, Emlékhelyek 35.; HANKÓ, Királysírok 216-217.; KOSZTA, Bencés szerzetesség 298.

[561] TÓTH, Benedek-rendi 239-262.; KLANICZAY, Az uralkodók szentsége 175.

[562] SOLYMOSI, Szent László 125-142. különösen 126-127. és 141-142.

[563] Vö. KÜRBIS, Kultura 199-201.; Összefoglalva l. még: DĄBROWSKA, Groby 167-182.; GĄSIOROWSKI, Pochówki 85-93.; WISZEWSKI, Domus 471-472.

tősége tekintetében.[564] Długosz – úgy tűnik – a középkor végén meg szerette volna teremteni a Piastok nekropoliszát, melyben az első, nagy királyt követve szinte valamennyi utódát el kívánta helyezni, legalábbis erre utal a *consepultus* kifejezés. A kutatásban komoly érvek merültek fel arra nézve, hogy Megújító Kázmér temetkezési helye Krakkóban volt.[565] Még bonyolultabb kérdést vet fel II. Boleszláv király nyughelye. Nem világos ugyanis, hogy a róla igen kétértelmű megjegyzéseket hátrahagyó Gallus Anonymus idevágó megállapítása, mely magyarországi menekülését mondja el és gőgös természete miatti korai haláláról tudósít, értelmezhető-e úgy, hogy a király külföldi száműzetésében búcsúzott el a földi élettől?[566] Nyughelyét tekintve sincs konszenzus a kutatásban. Korábban felmerült, hogy a karintiai Osjakban temették el, ám ezt már Kazimierz Jasiński visszautasította, és komoly érvekkel megcáfolta.[567] Valószínűbb, hogy az általa alapított Krakkó melletti Tyniec bencés apátságában temették el.[568] Nem világos azonban, hogy halála után eleve ott nyugodott, vagy csak később szállíttatta át oda testvére, Ulászló Herman.[569] Ha az utóbbi lehetőséget fogadjuk el, mellyel szemben legutóbb komoly kifogást emeltek a kutatásban,[570] komolyan számolhatnánk a király magyarországi halálával. Biztosabb információkkal rendelkezünk Ulászló Hermannal kapcsolatban, aki II. Boleszláv elűzése után egyedül uralkodott Lengyelországban. Gallus Anonymus már csak azért is részletesen tárgyalja halálát és temetésének körülményeit, mert az ott történtek döntően befolyásolták a geszta főhősének további életét. Így a gesztaíró pontosan tájékoztat arról, hogy a fejedelmet Mazóviában, az általa alapított płocki püspökség székesegyházában temették el.[571] A helyválasztást nyilván az alapítás ténye is befolyásolhatta, de emellett azzal is összefügghet, hogy Ulászló Herman 1097-től 1102. évi haláláig Mazóviában tartotta székhelyét, sőt hu-

[564] Ioannis Dlugossi Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae 1-2. 310.; Kázmérhoz vö. Ioannis Dlugossi Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae 3-4. 75.: „…in kathedrali Posnaniensi ecclesia in sepulchro avi sui Boleslai …consepultus."

[565] JASIŃSKI, Rodowód 131.; A poznańi temetkezés elvetésére l. DĄBROWSKA, Groby 169.

[566] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. c. 28. 54.: „Unde magnam sibi Ungarorum invidiam cumulavit, indeque cicius extrema dies eum, ut aiunt, occupavit."

[567] A régebbi irodalom összefoglalásával együtt l. JASIŃSKI, Rodowód 155.

[568] DĄBROWSKA, Groby 173-175.

[569] KOZŁOWSKA-BUDKOWA, Szczodry 184.; Kazimierz Jasiński Tyniecbe helyezte Kázmér temetkezési helyét, s ezzel próbálta meg alátámasztani fia temetkezési helyét is. Vö. JASIŃSKI, Rodowód 156.

[570] WISZEWSKI, Domus 475-476.

[571] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 21. 88.: „Wladislao igitur duce in ecclesia Plocensi honorifice satis ac magnifice tumulato…"

zamosabb ideig ott is tartózkodott.[572] Egyben ő az első példa arra is, hogy az országfelosztásból származó területek nem csak hatalmi központtá, püspökség székhelyévé válnak, hanem egyben temetkezési hellyé is. A fejedelem szándékainak komolyságát, illetve Mazóvia önálló hatalmi központtá válását mutatja, hogy hogy ugyancsak ide temették el feleségét, a cseh Juditot. aki II. Vratiszláv fejedelem és király lányaként a fejedelem első törvényes házastársa volt. Ezt Bambergi Ottó egyik életrajza igazolja, mely arról tudósít, hogy az egyik pogány pomerán fejedelem megszentségtelenítette III. Boleszláv fejedelem szülei sírját.[573] Ezzel összefüggésben szükséges röviden kitérni III. Boleszláv nyughelyének problémájára is. A köztudatban általában az él, hogy a fejedelmet szülei mellett temették el a płocki székesegyházban. Ám e tudásunkat csak Długosz késő-középkori híres püspökkatalógusának elmondására alapozhatjuk.[574] A kutatás egy része hajlik arra, hogy hitelt adjon Długosz közlésének,[575] míg mások mereven elutasítják állításait.[576] Bár természetesen kizárni végérvényesen semmit nem lehet, úgy véljük, némi óvatossággal kell kezelni a humanista mester állításait. Nem szabad elfelejteni, hogy összes művét a Jagellók tiszteletére és dicsőítésére írta, s az előttük uralkodó Piastokat tekintette a dinasztia méltó példaképének, amit az is indokolttá tett, hogy a Jagellók a 14. század végéig a pogányságban megmaradt őseire nehezen lehetett volna megfelelő eredettörténetet építeni. Vélhetően ennek szellemében alkotta meg a poznańi nekropolisz legendáját, és nem kizárt, hogy Płockkal is hasonló szándékai voltak. Valószínűbb, hogy III. Boleszláv valahol máshol lehet eltemetve, talán az eredetileg neki juttatott területek valamelyikén, ám biztosat ez ügyben – forrás hiányában – nem tudunk mondani. Fájdalmas veszteség, hogy nem lehet rekonstruálni Zbigniew, III. Boleszláv lázadó fivérének temetkezési helyét. Gallus Anonymus gesztája nem tud róla 1112 után. Kadłubek alapozta meg azt a hagyományt, hogy a megvakított herceg külföldi száműzetésbe vonult,[577] ám ezt a kutatásban általában kétkedéssel fogadják.[578]

---

[572] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 8. 75.: „eorum pater semper in sua Mazouia libentius habitavit".

[573] Ebonis Vita s. Ottonis episcopi Bambergensis. MPH n. s. 7/2, c. III. 13. 116.:„…parentes suos e sepulchris protraheret, et collisis capitibus dentes excuteret, ossaque eorum per publicum aggerem [sic!] dispergeret."; Judit temetkezési helyét csak hipotézisként fogadja el: WISZEWSKI, Domus 478.

[574] Ioannis Dlugossi Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae 1-2. 338.: „Corpus eius in Ploczensem urben relatum iusto honore sepultum et cineribus paternis sociatum est."

[575] JASIŃSKI, Rodowód 183.

[576] WISZEWSKI, Domus 474.

[577] Magistri Vincentii dicti Kadlubek Chronica Polonorum. MPH n. s. 11. II. 31.2. 86.

[578] JASIŃSKI, Rodowód 183.

A Přemyslidák tekintetében alaptételként fogalmazható meg, hogy azokat, akik csak cseh fejedelmek voltak, tehát soha nem uralkodtak valamelyik morva részfejedelemségben, általában Prágában temették el, mely a Přemyslidák saját alapításaként egyben nekropolisz is volt.[579] A sort II. Szpitinyev nyitja meg, akit 1061. évi halálakor a Szent Vitus székesegyházban temettek el, és ugyanez mondható el II. Bretiszláv fejedelemről is, akit 1100. évi halála után Prágába vittek és nyerte el végső nyughelyét.[580] Még II. Bozsivojt is Prágában temették el, pedig ő 1124-ben száműzetésben halt meg. Meglepő azonban, hogy azok is általában Prágában nyugszanak, akik kezdetben valamelyik morva részfejedelemség élén álltak, ám később prágai fejedelem lett belőlük. Biztosan így volt ez II. Vratiszláv esetében, akit 1092. évi halála után a vyšehradi székesegyházban helyezték örök nyugalomra.[581] Halála után soron következő testvére, a Brünnben részfejedelemséghez jutott I. Konrád került a cseh trónra, ám ő még ugyanabban az évben meghalt. Temetésének helyét a kortárs Kozma nem adja meg. Így csak következtetni lehet arra, hogy ő is Prágában lelte meg végső nyugvóhelyét, mert a II. Vratiszláv halála utáni hónapokat már itt töltötte.[582] Bizonytalan a cseh fejedelmi trónt törvénytelenül megszerzett és merényletben meghalt Szvatopluk fejedelem temetkezési helye. Valószínű, hogy nem Prágában temették el, mert Kozma arról ír, hogy az egyik várában tartották meg a gyászszertartását, közelebbi információt azonban nem tudunk meg róla.[583] Ezzel szemben feltehető, hogy morvaországi birtokaikon (jellemzően Třebičben, Hradištében és talán Znojmóban) kerültek eltemetésre azok, akik soha nem jutottak prágai fejedelmi hatalomhoz. Így járhatott Konrád fejedelem két fia, Ulrik és Litold, illetve I. Szép Ottó olmützi fejedelem. Ez már csak azért is valószínűsíthető, mert a morva fejedelemségek hosszú távon örökletessé váltak, s így a 11. század végétől bár prágai fennhatóság alatt, de lassan önálló udvarokká fejlődtek.[584]

---

[579] TŘEŠTIK, Eine große Stadt 95.

[580] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. III. c. 13. 175.: „Sepultus est autem cum maximo planctu suorum in poliandro sancti Wencezlai ecclesie forinsecus ante portam a sinistris, uti ipse disposuerat."

[581] ŽEMLIČKA, Čechy 113.

[582] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 50. 157.: „Post hec advenientes Pragam in ipsa die palmarum suscepti sunt a clero et populo honorifice et adeunt ducem Conradum in urbe Bolezlau III. feria eiusdem ebdomade. Quos dux iam mutato animo benigne suscepit et celebravit cum eis pascha in urbe Wissegrad."

[583] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. III. c. 27. 196-197.

[584] KRZEMIEŃSKA, Rotunde 56.

Visszatérve tehát a jelen fejezetben megfogalmazott kérdésre, összehasonlítva az Árpádok 11. századi hercegségét a Piastokkal és Přemyslidákkal, szembetűnő különbség, hogy a dukátus vélelmezett központjai a bihari püspökség kivételével nem foglalták magukba az uralkodáshoz elengedhetetlenül szükséges centrális helyeket. Mindez önmagában azonban legfeljebb csak figyelemreméltó. Érdemes és szükséges megvizsgálnunk a kérdést egy másik szemszögből, még pedig a hatalommegosztás révén létrejövő, a hercegi hatalommal, illetve hercegséggel összeköthető hatalmi funkciók aspektusából is.

II.4.3. Funkciók és hatáskörök

A dukátus, illetve kelet-közép-európai megfelelőinek területe és a hozzájuk rendelhető hatalmi funkciók viszonyának kérdése már csak azért sem érdektelen, mert már korábbi történetírásunk is igen szigorú, szinte már közjogias karaktert rajzolt a királyi hercegségnek, s nagyon határozott, gazdasági, politikai, összefoglalva: „állami" funkciókkal ruházta fel. Hóman például Bélával kapcsolatban megjegyezte, hogy teljes uralkodói hatalommal élt országrészében, ám testvérének „feltétlen hűséggel, hűbéres hódolattal tartozott," a 11. században működött három királyi hercegről pedig általában az volt a véleménye, hogy elvben szinte korlátlan uralkodók voltak.[585] E véleményét a későbbi magyar középkorkutatás is osztotta, Kristó Gyula egyenesen a dukátus szuverenitásáról, állami-területi különállásáról értekezett, s részállamként definiálta.[586] Font Márta szerint a hercegség szinte királyi jogokat gyakorolt, bár külpolitikailag nem volt önálló.[587] Legutóbb pedig Koszta László foglalt úgy állást, hogy a hercegség szinte állam volt az államban.[588]

Nincs okunk kételkedni abban, hogy a dukátushoz, illetve a hercegi hatalomhoz igen határozott hatásköröket lehet kötni. Azonban jogos kérdésként vethető fel, hogy lehet és érdemes-e egyáltalán közhatalmi szempontból tekinteni a dukátus, illetve kelet-közép európai megfelelői funkcióira? A jelen munkában már részletesen szóltunk arról, hogy a 19-20. század német és cseh állam- és alkotmányjog szemléletű kutatása igyekezett ilyen szemszögből kezelni Kelet-Közép-Európában a 11. században létrejött

[585] HÓMAN-SZEKFŰ, Magyar történet I. 259. és 324.

[586] KRISTÓ, Feudális széttagolódás 66. és 74.

[587] FONT, Középkori Magyar Királyság 69.

[588] KOSZTA, Nyitra 280.

hatalommegosztási konstrukciókat,[589] a „dukátusokat" az „állam" bomlástermékének tekintve. Ám mindmáig adós maradt a válasszal, hogy miként írható le a középkori állam fogalma. Azonban a kérdést meg lehet közelíteni egy más oldalról is, nevezetesen az *imitatio*, azaz a királyi, illetve fejedelmi hatalom funkcióinak másolása, utánzása és követése szempontjából. A kelet-közép-európai monarchiák keletkezésénél csak nehezen lehetne figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy az *imitatio imperii*, a birodalom bizonyos fokú utánzása szerepet játszhatott ebben a folyamatban. Erre már Deér József figyelmeztetett a Szent István-i monarchia megteremtése kapcsán.[590] Roman Michałowski például Krakkót Aachen replikájának tekintette, s általában úgy vélte, hogy a 11. századi lengyel királyi és fejedelmi építkezések, a hatalomgyakorlás színtereinek kialakításában a birodalom utánzása döntő szerepet játszott.[591] Ugyanígy vélekedett legutóbb Marcin R. Pauk is, aki szerint Płock, illetve a płocki székesegyház a speyeri dóm mintáit követte.[592]

Az *imitatio imperii* mellett valószínűsíthető, hogy a kelet-közép-európai uralkodódinasztiák körében a 11. században kialakuló hatalommegosztás egyik jól kézzelfogható következménye lett, hogy a hatalomhoz és birtokokhoz juttatott családtagok a királyi, illetve fejedelmi hatalom utánzásában is érdekeltek lehettek. Sőt, az *imitatio regni,* az uralkodók követése és utánzása nem állt meg a dinasztia tagjai körében. Úgy tűnik, hogy az uralkodók körül a 11. század második felétől egyre nagyobb számban feltűnő előkelők is igazodási pontnak tekintették az uralkodócsaládokat.[593] Jó például szolgálnak erre a gyér okleveles anyagban, illetve a krónikában is fel-feltűnő magánbirtokadományok és egyházalapítások. A Radó nádor, Péter comes, Atha/Ottó nádor[594] által tett alapítások, illetve birtokadományok nyilván a saját gyarapodás és ambíciók mellett a dinasztia *imitatió*ját is magába foglalták. Valószínű, hogy ez motiválhatta az egyházalapítókat, hogy az uralkodókat is meghívják egyházuk felszentelésére.[595] A

[589] Különösen: KRZEMIEŃSKA, Rotunde 54.

[590] DEÉR, Pogány magyarság 103.

[591] MICHAŁOWSKI, Princeps 87.

[592] PAUK, Płock 497.

[593] A Piastok és Přemyslidák tekintetében l: MICHAŁOWSKI, Princeps 108-110.; Legutóbb: SKWIERCZYŃSKI, Imitatio regni, különösen 173-174.;

[594] DHA I. Nr. 46. 161.; DHA I. Nr. 58. 184.; Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 99. 366.: „In reversu autem eorum Atha palatinus rogavit regem et ducem ut in constructione monasteri sui quo din honore Sancti Iacobi edificaverat, in Zelyz interessent."; A monostor alapítóleveléhez l. Vö. DHA Nr. 50/II. 170-174. A krónika és az oklevél kronológiai problémáihoz l. DHA I. 170-171.; Az Árpádok és Přemyslidák kapcsolatainak kontextusában vö. KOSZTA, A hradištei 421.

[595] Régebbi történetírásunk ezt ritkaságnak, különleges alkalomnak tekintette. Vö. MÁLYUSZ, Egyházi társadalom 23-24.

zselicszentjakabi egyházszentelésen kívül bizonyára ilyen a Gallus Anonymus gesztájában megőrződött rudai egyház alapításáról feljegyzett történet, melyre a fejedelmet és kíséretét is meghívta az alapító.[596] Még érdekesebb a Kozma krónikájában fenntartott történet Mztisről, aki személyesen hívta meg II. Vratiszlávot, hogy vegyen részt az észak-nyugat csehországi Bilinában építetett egyházának felszentelésén.[597] A történet több szempontból is figyelemreméltó: Kozma elmondása szerint a fejedelem ugyan bosszút akart állni meghívóján valamely korábbi sérelme miatt, ám a meghívásnak sérelme ellenére is eleget tett.

Visszatérve a kiindulóponthoz, alaposabb vizsgálatra szorul, hogy miként működött az uralkodói hatalom funkcióinak megosztása a családon belül. Voltak-e tényleges hatalmi funkciói az egyes területeknek? És ha igen, létezhettek-e a hatalmi funkciók egymástól függetlenül is, vagy csak együttesen lehetett őket gyakorolni? Vajon az uralkodói jogosítványok egyes elemeinek „elsajátítása" egy hosszabb folyamat eredményeképp történt-e meg, azaz a hercegi hatalom lassan hozzáidomult a királyi méltósághoz, vagy fordítva történt: a hatalommegosztás eleve bizonyos hatáskörök megosztásával járt együtt, melyeket a királyok és hercegek közötti viszony megromlásával el lehetett veszíteni?

II.4.3.1. Udvar és udvartartás

Nem kétséges, hogy az Árpádok királyai és hercegei, illetve Piast- és Přemyslida-ház kortársaik hatalmat gyakoroltak, melyhez – a szó 11. századi értelmében – udvart és udvari személyzetet is fenntartottak. Az Árpádok tekintetében nagy szerencse, hogy László és Kálmán törvényei legalább vázlatosan fenntartották a mindenkori király és

[596] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2.II. c. 33. 100.: „Forte quidam nobilis in confinio terre ecclesiam construxit, ad cuius consecracionem Bolezlauum ducem, adhuc satis puerum cum suis iuvenibus invitavit."

[597] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 19. 111.: „Ea tempestate Mztis comes urbis Beline, filius Boris, vir magne audacie, maioris eloquentie nec minoris prudentie, quamvis non inmemor, quod suspectum ducem habuerit, quia eius coniugem sibi quandoque domino suo commissam in custodia tenuerit tamen audacter palatium ducis ingressus rogaturus eum his verbis suppliciter est aggressus: 'Fratris tui ', inquit, ' per gratiam in honore sancti Petri apostoli edificavi ecclesiam, cuius ad dedicationis sollempnitatem quo dignemini adventare simul et urbem adventu tuo letificare, supplices meas ne despice preces.' Ille quamvis non inmemor accepte iniurie, quam olim sibi fecerat in coniuge, tamen propter novitatem suam dissimulans in corde quam habuit iram, dixit: 'Ego veniam, civitatem letificabo meam et, quod res et iusticia postulat, faciam .' Hoc verbum, quod locutus est princeps, non intellexit comes et magnas duci agens grates letus abiit et parat, que sunt necessaria ad magna convivia."

herceg apparátusához tartozókat.[598] Arról, hogy mind Salamon, mind Géza tartott fenn egyfajta udvart, ahol követeket is fogadtak, többek között az 1073. év őszén tett fegyvernyugvás története tanúskodik, mely előtt mind a király, mind a herceg követeket küldött, akiket kölcsönösen őrizetbe vettek, illetve túszként maguknál tartottak.[599] A Piastok 11. századi udvarának kontúrjairól csak elbeszélő kútfők adatai tanúskodnak. Az egészen bizonyos, hogy 1097 után mind Herman, mind pedig fiai külön udvarral és udvartartással rendelkeztek, ahol követeket fogadtak és ügyeket intéztek. Erre példa Zbigniew nem túl udvarias lépése, aki az öccse üzenetét hozó követet – ahelyett, hogy megfogadta volna az üzenetben foglaltakat – kis híján börtönbe záratta.[600] A Přemyslidák – Prágán kívül – minden bizonnyal tartottak fenn ilyen udvarokat másutt is. Ilyen lehetett például Hrudim, ahova I. Bretiszláv összehívta országa összes előkelőjét, hogy halála előtt végrendelkezzen.[601] Az is bizonyosan állítható, hogy a morvaországi nagyobb központoknak is lehetett ilyen funkciójuk. Kozmától tudjuk, hogy II. Vratiszláv Brünnben rendelkezett az ott megjelenő előkelők jelenlétében arról, mi legyen a Konrád testvérétől elvett tartomány további sorsa.[602] Egy adattal rendelkezünk arra, hogy a morvaországi Znojmóban fejedelmi menyegzőt tartottak,[603] más központokban gyűléseket hívtak össze.[604]

Az sem szorul különösebb magyarázatra, hogy az Árpád-házi hercegek a várispánságok egy része felett is rendelkeztek, s így várispánok is álltak szolgálatunkban. A 14. századi krónikakompozíció világosan fogalmaz a kemeji csata leírásánál, hogy Gézának több embere is átállt Salamonhoz a várispánsági csapatokkal együtt.[605]

A Gallus Anonymus gesztájában, illetve a 13. század eleji Kadłubek-krónikában előforduló tisztségviselők nevei (*comes palatinus, comes, pristaldus, centurio, satarpha, vastaldio*) nem árulkodnak arról, hogy mi volt a pontos funkciójuk. A régebbi kutatás úgy vélte, hogy a *comes*ek és a *pristaldus*ok a kisebb várközpontokat igazgathatták, míg

[598] Vö. ZÁVODSZKY 174. 182. és 184.

[599] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 113. 378.

[600] Zbigniewvel kapcsolatban l. Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 36. 106.: „Ad hec Zbigneus convenientem nequaquam responsionem remandavit, sed legatos pene vinculis et carceri mancipavit."

[601] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 13. 101.

[602] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 43. 169.

[603] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. III. c. 12. 172.

[604] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. III. c. 23. 190.

[605] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 117. 383.

a comes palatinus vajdaként az egész igazgatási struktúra felett állt,[606] ám – hangsúlyozzuk – ezt az elméletet csak visszamenőlegesen, a 12. század második felében lassan meginduló oklevelezés alapján lehet rekonstruálni. Az bizonyosan állítható, hogy mind Hermannak, mind pedig fiainak voltak saját méltóságviselői. Gallus Anonymus szerint Ulászló Herman sem vajdát, sem vajda-helyettest (*nullum palatinum vel palatini vicarium*) nem állított Sieciech vajda elűzése után, hanem maga kormányozta országrészét.[607] Ugyancsak a Piastok legkorábbi történetírója jegyezte fel, hogy mind Ferdeszájú Boleszlávnak, mind Zbigniewnek voltak *comes*ei. Kalisz elfoglalásakor Boleszláv elűzte testvére embereit a várból, s a saját *comes*ét hagyta ott.[608] Feltehető, hogy Zbigniewnek is voltak ilyen emberei, hiszen egy más helyen krónikásunk arról értekezik, hogy a gaz Sieciech vajda saját rokonai és hívei közül tett *comes*eket mind Boleszláv, mind Zbigniew váraiba.[609] Hasonló adatokat hagyott ránk Prágai Kozma is például Vsebor fia Koyatról, aki – elmondása szerint az első volt a fejedelemi palotában. Vseborra, illetve családjára alább még egyszer vissza kell majd térnünk. Itt annyi jegyzendő meg, hogy nem tudjuk, milyen tisztség révén emelkedett magasba Koyat, viszont bizonyos, hogy a városi prefektusi tisztként említett *comes*i méltóság vonzó lehetett számára.[610]

II.4.3.2. Katonai funkciók

A közös hatalomgyakorlás funkciói közül másodikként a hatalmi területekkel összefonódó katonai funkciókat érdemes megvizsgálni. Emlékeztessünk rá, hogy Györffy György elsősorban a magyarsággal együtt érkező segédnépek szállásterületét látta a dukátusban, így „pufferzónának" tekintette, s ebből következően főleg határvédelmi-katonai funkciókat tulajdonított neki.[611] Ez az elképzelés igen hasonlít a cseh és csehszlovák történetírás fő vonulata által mindmáig képviselt nézetre, nevezetesen hogy a Přemyslidák által elfoglalt és a fiatalabb családtagok számára fenntartott morva részfe-

[606] BOGUCKI, Structure 17-18.; WASILEWSKI, Administrative Structure 10.; Összefoglalóan l. még: MODZELEWSKI, Comites 177-206.

[607] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c 21. 88.

[608] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 38. 109.

[609] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 16. 71.

[610] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 19. 111.: „Et inter prandendum venit nuncius, qui diceret in auri comitis: 'ablata est tibi urbis prefectura et data es Koyate', filio Wseboris, qui tunc temporis primus est in palatio ducis."

[611] GYÖRFFY, Nemzetség 49-50.; GYÖRFFY, Tanulmányok 39-40.

jedelemségek jelentették a Magyarország és a cseh területek közötti védelmi zónát, ami önmagában is indokolttá tehette, hogy az I. Bretiszláv támadásai után megsokszorozódott katonai konfliktusok miatt az észak-nyugat magyarországi területek katonai jelentősége megnövekedjen.[612] Sőt, az sem képezheti vita tárgyát, hogy a később létrejött znojmói fejedelemség ugyancsak védelmi funkciót látott el, ezúttal Ausztria irányába.[613] Ezzel szemben – idézzük fel – Kristó Gyula azt az álláspontot képviselte, hogy a királyi hercegség az Árpádok monarchiájának határvidékén szerveződött meg, és az oda menekült szabad, még nem alávetett státuszú népesség feudalizálásában játszott döntő szerepet.[614] Ennek megfelelően sem Györffy, sem Kristó nem kételkedett abban, hogy a dukátusnak elsősorban katonai funkciója lehetett. Különbség e tekintetben csak annyiban volt kettejük között, hogy Györffy, hasonlóan Karácsonyi János korábbi véleményéhez,[615] a határvédelmet részesítette előnyben,[616]Kristó Gyula viszont a hercegi hatalom erőszakszervezetként történő fellépését helyezte középpontba, mely a királyság peremvidékén élő, még nem alávetett népesség fegyveres alávetését irányozta elő.[617] Györffy Györgytől származik továbbá az ötlet,[618] ám legutóbb Koszta László is magáévá tette,[619] hogy a 14. századi krónikakompozíció 92. fejezetében,[620] a híres várkonyi jelenetben feltűnő kard egyértelmű bizonyítékát adja annak, hogy a dukátusnak elsősorban katonai, határvédelmi feladatai voltak. Koszta mindemellett a morva határvidék védelmét jelölte meg a hercegség feladatául.[621]

Ami a dukátus elsősorban katonai, határvédelmi funkcióit illeti, mérlegre téve a kutatásban eddig megfogalmazott érveket és nézeteket, a következők jegyezhetők meg.

Nincs okunk kételkedni abban, hogy a mindenkori királyi hercegek katonai feladatokat is elláttak. Sőt, a 14. századi krónikakompozíció számos forrásrészlete alátá-

---

612 KRZEMIEŃSKA, Rotunde 19.

613 PROHÁZKA, Burgen 613-614.

614 KRISTÓ, Hercegség 73-85.

615 KARÁCSONYI, Áttérés 108.

616 GYÖRFFY, Nemzetség 50.; GYÖRFFY, Tanulmányok 40-41.; A határvédelemben játszott szerepéhez l. még: KARÁCSONYI, Áttérés 108.

617 Részletesen kifejtve l. KRISTÓ, Hercegség 84-85.

618 GYÖRFFY, Nemzetség 52-53.; GYÖRFFY, Tanulmányok 40.

619 KOSZTA, Nyitra 282-284.

620 Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 92. 354.: Fecitque rex ei coronam iacere ante se super rubeum stramentum et gladium iuxta, qui ducatum designat."

621 KOSZTA, Nyitra 282-284.; A korábbi irodalomban: GYÖRFFY, Nemzetség 52-53.; GYÖRFFY, Tanulmányok 40.

masztja, hogy a mindenkori király és herceg is rendelkezett saját hadsereggel.[622] Gallus Anonymus gesztája igazít el arról, hogy ez több mint természetes lehetett, s nem az Árpádok sajátja volt. A Piast-monarchia 1097. évi felosztása során Ulászló Hermant megkérdezték országnagyjai, hogy melyik fiának szánt nagyobb szerepet az államügyekben, így a hadsereg összehívásában is. A fejedelem válaszából kiderül, hogy mindkét fiára számított hadi ügyekben, tehát az országfelosztás automatikusan magával vonta a katonai funkciók megosztását is.[623] Az természetesen már más kérdés, hogy Gallus Anonymus feljegyzésének forrásértéke csak közvetetten vonatkozik minderre: hosszú távú célja inkább az lehetett, hogy bebizonyítsa: Zbigniew eleve alkalmatlan volt a hadi feladatok ellátására (is). Sőt, Gallus Anonymus egyéb megjegyzései is azt támasztják alá, hogy a katonai funkciók kezdettől fogva szerepeltek Zbigniew feladatai között, aki azonban haderejét nem az ellenség elleni küzdelemre, hanem az atyai örökség pusztítására fordította.[624] Mindazonáltal egyéb adatok arról igazítanak el, hogy a Herman haláláig eltelt időszakban, amikor apa és két fia osztotta meg a hatalmat, mindhármuknak volt saját serege, Boleszlávnak ráadásul úgy, hogy még nem övezték karddal.[625] Az sem képezheti vita tárgyát, hogy a morvaországi fejedelmek is voltak katonái. Már a korábbi kutatás felfigyelt arra,[626] hogy Vitéz Boleszláv morva vitézekkel is rendelkezett a birodalommal folytatott háborúk idején,[627] s későbbi forrásaink is arról tanúskodnak, hogy a morva fejedelmek nem nélkülözték az önálló haderőt.[628] Ennek egyik szép példája Ottó fejedelem és hadseregének megjelenése a mogyoródi

[622] Pl. a teljesség igénye nélkül: Chronici Hungarici compositio saeculi XIV c. 106. 371-372.: „Rex autem et dux secunda feria transierunt Zauam et mane facto ordinaverunt acies suas et plenis manipolis suis universaliter per turmas suas insertis umbonibus obsederunt civitatem."; Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 121. 387.: „Vyd autem dicebat: 'Statim ut exercitum nostrum viderrnt, fugient.' Sed et duces summo mane suas acies ordinaverunt."

[623] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 8. 74.: „Interrogatus autem pater a principibus, quis eorum excellencius emineret in legacionibus mittendis et suscipiendis, in exercitus convocando et conducendo et in tanti regni dispensacione multimoda…"

[624] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 24. 91.: „…Zbigneuus fratri suo laboranti nec invitatus auxilium impendebat, insuper etiam cum hostibus fratris occulte fedus et amiciciam coniungebat et pecuniam illis pro militibus in subsidium transmittebat."

[625] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 17. 84-85.: „Zbigneuus … cum exercitu patris atque suo contra Pomoranos sine fratre parvulo properavit, minusque tamen laudis maior cum multus antecendens, quam iunior frater cum paucis subsequens, acquisivit."

[626] Vö. KRZEMIEŃSKA, Rotunde 31.

[627] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. VII. 57(42.) 470.: „Interea Mararenses Bolezlavi milites magnam Bawariorum cataveram dolo circumvenientes incautam occidunt…"

[628] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 35. 132. További irodalommal együtt l. KRZEMIEŃSKA, Rotunde 31. és 113. sz. jz.

csatában.[629] Az idézett történetek azonban még egy tanulsággal szolgálhatnak: úgy tűnik, hogy a hatalommegosztás révén elnyert katonai feladatok nem különlegességnek számítottak, hanem a hatalomgyakorlás természetes velejárójaként jelentek meg. Feltételezhető tovább, hogy mind Magyarországon, mind Lengyel- és Csehországban valamennyi hatalomhoz jutott családtag katonai feladatokat is ellátott. Ez – nézetünk szerint – a világ funkcionális rendekként történő felfogása értelmében megfelel a hatalomról alkotott 11. századi elképzeléseknek, azaz hogy az uralkodói feladatok automatikusan maguk után vonták a katonai funkciók gyakorlását is, sőt az uralkodóknak általában kellett hadi képességekkel is rendelkezniük.[630] Ezzel összefüggésben az is magától értetődik, hogy az együtt uralkodók, illetve az egyes területeket birtoklók a határvédelemről is gondoskodtak, illetve a betörések ellen védekeztek. Ugyancsak a dukátus kifejezetten határvédelmi funkciója ellen szól, hogy nem találkozunk vele a nyugati határvidéken. Sőt, a jelentősebb nyugati határvárak, így Pozsony, Moson Salamon végleges elűzéséig az ő kezén maradtak, a mogyoródi csatavesztés után ide húzódott vissza. Bajosan lehetne továbbá a 14. századi krónikakompozíció 92. fejezetében olvasható várkonyi jelenettel igazolni, hogy a benne feltűnő kard a dukátus hatalmi jelvényeként a hercegség katonai/határvédelmi szerepét igazolná. A várkonyi jelenetről, illetve a benne foglalt kardátadásról részletesen szólni kell majd a jelen munka második nagyobb részében, s ott kell bemutatni a 92. fejezettel kapcsolatos szakirodalmi vélekedéseket is. Ezért itt csak röviden utalunk arra, hogy nézetünk szerint valószínűsíthető: a kard szerepeltetése a várkonyi jelenetben inkább egy Kálmán kori legitimációs stratégia része lehetett, és Álmos 1106. évi alávetésével áll szoros összefüggésben. Ebből következik, hogy bajosan lehetne döntő érvként felhozni annak az elvnek a bizonyítására, hogy a kard a hercegség, illetve a hercegek katonai hatalmát volt hivatott kifejezésre juttatni.[631]

II.4.3.3. Pénzverés

Az önálló hatalomgyakorlás egy további lényeges fokmérője, s egyben annak jele, hogy a hatalommegosztás valós súlyt képviselő hatáskörökkel járt együtt, hogy rendelkeztek-e a hatalomhoz jutott családtagok pénzverési joggal? Történetírásunk egyik

[629] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 121. 390.

[630] Pl. Florentii Wigorniensis Monachi Chronicon ex chronicis 175.: „…strenui militis et boni imperatoris officia simul exeguebatur."

[631] KRISTÓ, Herecegség 81. és 111. sz. jz.

fontos megfigyelése, hogy a királyi hercegek közül Béla és Géza hercegi minőségében pénzt is veretett.[632] A hercegi pénzverde helyének kérdésében azonban már megoszlanak a vélemények. A szlovák kutatás ezt is Nyitrán keresi,[633] ami nyilván összefügg a szlovák tudományosságban Nyitra szerepét általában túlhangsúlyozó nézetekkel. Ezzel szemben a régebbi magyar kutatás inkább Bihar jelentőségét hangsúlyozta ki, és emiatt itt kereste a hercegi pénzverdét is.[634] Az újabb kutatói vélemények némileg óvatosabban fogalmaznak a dukátusi pénzverés helyével kapcsolatban. Így a korai Árpád-kor numizmatikai emlékeit legutóbb rendszerező Kovács László is, aki szerint nem lehet megállapítani egyértelműen, hol lehetett a *dux*ok pénzverdéje, ami azonban a hercegek ilyen irányú tevékenységét nem kérdőjelezi meg.[635] A dukátusi pénzverés közelebbi helyszínének ismeretlenségétől függetlenül ahhoz tehát nem férhet kétség, hogy a királyi hercegség, illetve a hercegi méltóság ilyen funkcióval is rendelkezett. Kérdés, hogy tekinthetjük-e a hercegi pénzverést különálló, a királyi hatalomtól független funkciónak? E kérdés különösen a korabeli Piast és Přemyslida gyakorlat fényében elgondolkodtató. Lengyelországban I. Vitéz Boleszlávtól kezdve ismerünk érméket,[636] bár ezek száma igen alacsony. A 11. században uralkodott Piastok közül érdekes módon nem maradtak fenn érmei II. Mieszkónak és Megújító Kázmérnak, a folyamatos fejedelmi pénzverés nyomai elsősorban II. Boleszlávtól mutathatók ki. A jelen munka szempontjából döntő fontosságú hogy kimutatható-e 1097 után párhuzamos pénzverés a családon belül? Sajnos nincs pontos tudásunk arról, hogy veretett-e Zbigniew érméket saját területén. Az elmúlt évtized elején régészeti kutatások folytán felszínre kerültek érmék Nagy-Lengyelország keleti területén, tehát ott ahol 1097 után Zbigniew jutott területekhez. Mivel ezeknek a verete eltér mind a III. Boleszláv, mind Ulászló Herman, mind pedig a korábbi lengyel uralkodók érméitől, felmerült, hogy esetleg Zbigniew önálló hatalomgyakorlásának időszakából származhatnak (1097/1102-1106).[637] Ha igaznak bizonyulna ez az egyébként csak hipotézisként megfogalmazott lehetőség, akkor a részfejedelmi önállóság egyik legkorábbi példájával állhatnánk szemben, mely azt bizonyítaná, hogy Zbigniew önálló hatalomgyakorlása önálló pénzveretésben is testet öltött, s hogy érméi formájukban és veretük ikonográfiájában is eltértek Ulászló Her-

[632] Vö. a régebbi irodalommal együtt legutóbb: KOSZTA, Nyitra 285.

[633] HUNKA, Mincovnictvo 59-84, különösen 83-85.

[634] GEDAI, Angaben 207-209. itt 209.

[635] KOVÁCS, Pénzverés 130.

[636] Vö. SUCHODOLSKI, Mennictwo, passim.; SUCHODOLSKI, Die Anfänge 978-982.; Vö. továbbá: WISZEWSKI, Domus 415-416.

[637] KĘDRZIERSKI, Monety 34-35.

man, illetve III. Boleszláv vereteitől.[638] Ennek azonban ellentmond, hogy a Zbigniewnek tulajdonított érméken sem neve, sem hatalmi szimbolika nem szerepel, hanem csak egy fejforma.[639] Mivel Mind Ulászló Herman, mind III. Boleszláv motívumaiban egyébként egymáshoz igen hasonló érméket veretett, melyeken mind nevük, mind rangjuk szerepel, jelen tudásunk szerint nehezen képzelhető el, hogy Zbigniew önálló pénzveretével van dolgunk. A másik ezzel kapcsolatos probléma, hogy nem lehet elkülöníteni egymástól III. Boleszláv 1097-1102, 1102-1112 és utána veretett pénzeit, ami lehetetlenné teszi annak eldöntését, hogy beszélhetünk-e párhuzamos pénzverésről a Piast-házban.

Még érdekesebb a Přemyslidák pénzveréshez való viszonya.[640] Nem tudni, hogy a majd száz évvel később élt Kozma csak túlozni akart, vagy egy ténylegesen létező hagyományt foglalt írásba, amikor arról értekezett, hogy már I. Bretiszláv fejedelemmé emelésekor az volt a szokás, hogy pénzt dobáltak az ott megjelent nép közé.[641] Nem tudjuk, hogy itt a fejedelem által veretett és ténylegesen használt pénzekről volt-e szó, vagy külön erre az alkalomra készíttetett érmékkel állunk-e szemben, melyeket csak a fejedelmek trónra emeléséhez használtak.[642] Kétségtelen azonban, hogy Kozma korában a pénzverés és a pénzforgalom[643] igen régi hagyományokra tekintett vissza Csehországban. Feltehető, hogy az első pénzverde a prágai várban volt. és a morvaországi pénzverés kezdetei 1013-1020, tehát a morvaországi Přemyslida-uralom kiépülésére, legkésőbb I. Bretiszláv morvaországi korszakára (1034 előtt) tehetők.[644] A legkorábbi morvaországi pénzverde minden bizonnyal Olmützben volt, amit nem csak Olmütz és a nagy-morva egyházszervezet között feltételezett kontinuitás indokolhatna, hanem az a kétségbevonhatatlan tény is, hogy a 11. század elején kiépült három új, Přemyslida-központ közül itt épült fel a legnagyobb vár, s maga Bretiszláv is legszívesebben itt

[638] WISZEWSKI, Domus 421.

[639] KĘDRZIERSKI, Monety 37.

[640] A cseh és morva dénárok kategorizálásához vö. CACH I-II., valamint: ŠMERDA, Denáry 96-115.

[641] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. I. c. 42. 78.: „et sicut semper in electione ducis faciunt, per superioris aule cancellos decem milla nummorum aut plus per populum spargunt, ne ducem in solio comprimant, sed potius sparsos nummos rapiant."

[642] Ez utóbbit feltételezi pl. PAUK, Moneta 470.

[643] A 12. század eleji fejedelmi pénzügyekkel kapcsolatban maga Kozma igazít el a fejedelmi kincstárba ültetett kikeresztelkedett zsidóról, Jacobus Apelláról írott nem túl hizelgő szavaival. Vö. Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. III. c. 57. 232.: „Ah quantum de mammona inquitatis ex domo eiusdem subplantatoris sublatum est et in fiscum ducis redactum!"

[644] ŽEMLIČKA, Čechy 161-163.; SLÁMA, Wende 144.; VIDEMAN-MAHAČEK, Nové mincovní nálezy 855.

tartózkodott morvaországi korszakában.[645] A régebbi kutatás ezzel kapcsolatban még azt is feltételezte, bár forrással bizonyítani mindmáig nem sikerült, hogy a Přemyslidák nem új pénzverdét létesítettek Olmützben, hanem csak átvették és megújítva továbbműködtették a hajdani nagy-morva egyházközpontban létesült pénzverdét.[646] Ugyancsak kutatói hipotézisként fogalmazódott meg, hogy már az olmützi pénzverde előtt, ám a Přemyslidák korában létezhetett egy másik pénzverde, mely Podivin várában működött.[647] A nagy-morva és egyéb kontinuitáselméletre épülő hipotézisekkel szemben megjegyzendő, hogy I. Bretiszláv több dénárját is sikerült azonosítani, melyeken Szent Péter, az olmützi vár egyháza patrónusának neve szerepel, ami így inkább arra utal, hogy a morvaországi pénzverés megteremtője maga is Olmützöt választotta ki a pénzverés helyéül. Bizonytalanabb a másik nagyobb morva várközpontban, Brünnben létesült fejedelmi pénzverde létrejöttének ideje. Rendelkezésünkre áll I. Bretiszláv egyik 1048-ra keltezett oklevele, melyben adományokat tesz az általa alapított rajhradi kolostornak.[648] Az oklevélről már korábban kiderült, hogy bár 13. századi hamisítvány, egy 13. századi joghatósági vitához készült érvként, mely a kolostor birtokait érintette, bizonyos részei korábbi adatokra támaszkodnak.[649] Az oklevél megfogalmazása szerint Bretiszláv a kolostornak adományozta a pénzverésből származó haszon tizedét is.[650] Hangsúlyozandó: nem dönthető el, hogy a *decimi nummi* csak a 13. századi hamisító vágyait juttatja-e kifejezésre, vagy ténylegesen összefüggésbe hozható I. Bretiszláv adományával. Amennyiben az utóbbi feltételezést fogadjuk el, feltételezhető, hogy 1055 előtt már létezett egy brünni pénzverde is, amely az 1055 utáni részfejedelemségi korszakban is fennmaradt. Ulrik, I. Bretiszláv és II. Szpitinyev morvaországi dénárjain kívül[651] a később uralkodott olmützi, brünni és znojmói fejedelmek is számos dénárt verettek. Ez Olmützben II. Vratiszlávtól követhető nyomon, és korszakunkban mindegyik fejedelem veretett rendelkezett saját érmékkel.[652] Különösen vonatkozik ez a Přemyslidák olmützi ágát ténylegesen megteremtő I. Ottóra és fiára, II.

[645] POŠVAR, Mincovny 70.

[646] RADOMĚRSKÝ, Počatky 64.

[647] POŠVAR, Mincovny 72.

[648] CDM I. Nr. 137. 122-123.

[649] POŠVAR, Mincovny 11. és 29. sz. jz.; Az oklevélhez: MEŘINSKÝ, Cirkvení instituce 58.; A hamisítás körüményeire: JAN, Počatky 25.

[650] CDM I. Nr. 137. 123.: „'Ad hec in Brunensi provincia decimationem frumenti ac decimi nummi.'"

[651] ŠMERDA, Denáry 96.

[652] ŠMERDA, Denáry 98.

Ottóra.[653] Kevesebb érme köthető a család brünni és znojmói tagjaihoz.[654] A Přemyslidák pénzverésével kapcsolatban mind a korábbi, mind az újabb kutatás úgy foglalt állást, hogy az olmützi és brünni pénzverde csak a prágai fejedelmek pénzverdéjének „dekoncentrált szerve" volt, mely nem élvezett önállóságot, s hasonlóan Nagy Károly pénzverési jogához, kizárólagos uralkodói monopólium volt,[655] azaz a morva fejedelmek verethettek ugyan saját magukat ábrázoló érméket, de csak a prágai fejedelmek egyetértésével. Ezt a megállapítást alapjaiban nem vitatva, megjegyzendő, hogy néhány esetben, így pl. 1087-1092 között, amikor II. Vratiszláv erőszakkal próbált meg fellépni morvaországi rokonaival szemben,[656] jól látszik, hogy a morva fejedelmek az önálló pénzveréssel is megpróbáltak ellenállni a prágai fejedelem, illetve király önkényének. Két érméje is ismert Eufémiának, I. Szép Ottó olmützi fejedelem özvegyének.[657] Valószínűsíthető, hogy Eufémia két kiskorú gyermeke, Szvatopluk és Ottó helyett és nevében végezte a régensi teendőket. A két érmét a kutatásban 1087-1095 közé datálják, ami a jelen munka szemszögéből azért fontos, mert közben II. Vratiszláv és korán elhalt Boleszláv nevű fia közösen is verettek morvaországi érmét, melyen egy koronás alak és a BOLEZLAV DUX felirat látható.[658] Az érme egyértelműen arra utal, hogy a prágai fejedelmek gyakorlatilag a pénzverés terén is megkísérelték alárendelni az olmützi rokonaikat. Arra, hogy ebben nem csak a Kozma által szörnyetegnek leírt II. Vratiszláv önkényeskedése játszhatott szerepet, hanem tudatos politika eredménye volt, azt lehet bizonyítékként felhozni, hogy Boleszláv korai halála után II. Vratiszláv másik házasságból származó fiával, a későbbi II. Bretiszlávval is közösen veretett morvaországi érmét, mely szimbolikájában megegyezik az előzővel.[659]

Visszatérve arra a kérdésre hogy a hercegi hatalom hozzá idomult-e idővel a királyi méltósághoz, vagy fordítva: eleve rendelkezett bizonyos funkciókkal, melyeket a kialakuló konfliktusok miatt később elveszített, a következőket lehet megjegyezni. Figyelemreméltó, hogy míg Bélának és Gézának vannak hercegi dénárjai, addig a hercegi pénzverés éppen a hercegi hatalomgyakorlás utolsó korszakában tűnik el, amikor bizonyosan lehet tudni, hogy a hercegi hatalom megkoronázottsággal is együtt járt. Ezt Kristó Gyula azzal magyarázta, hogy Kálmán eleve korlátozni igyekezett Álmos uralmi

[653] ŠMERDA, Denáry 99. és 104-106.

[654] ŠMERDA, Denáry 112-115.

[655] POŠVAR, Mincovny 12.; ŽEMLIČKA, Čechy 162.; WIHODA, Morava 127.

[656] Részletes kifejtését l. a III.2.3. sz. fejezetben.

[657] CACH II. č. 379-380. ŠMERDA, Denáry 100-101, č. 336. és 344.

[658] CAH II. č. 355.; ŠMERDA, Denáry 101. č. 337-340.b.

[659] CACh II. č. 358.; ŠMERDA, Denáry 101. č. 341-344.

jogköreit, ami így a pénzverés elmaradását is eredményezhette.[660] Nem kétséges, hogy Kálmán és Álmos viszonyát Kálmán hatalomra kerülésétől kezdve beárnyékolta a kettejük közötti konfliktus. Ez akadályozhatta meg, hogy Álmos éljen az András és Béla kora óta bizonyíthatóan létező hercegi pénzverési joggal. Azaz a pénzverés tekintetében nem a királyi és hercegi hatáskörök lassú kiegyenlítődése, hanem pont ellenkezőleg: egy korábbi jogkör elvétele vagy megszűnése látható. Ráadásul nehezen lehet megszabadulni a gyanútól, hogy a pénzverési jog esetleg nem a területi különkormányzatnak szólt, hanem a mindenkori *dux*nak. Olyan jogkör volt tehát, amelyet az uralkodó megoszthatott, átadhatott. Így Béla és Géza gyakorolhatta, a testvérével pedig eleve rossz viszonyt fenntartó Álmos pedig nem.

Ezt a gyanút az alábbiak is megerősítik.

Kitértünk rá fenn, hogy a dinasztia tagjai körül felemelkedett országnagyok szintén érdekeltek voltak az uralkodói hatalom *imitatió*jában, és tudatosan törekedtek arra, hogy adományaikkal, alapításaikkal a dinasztia tagjainak hasonló tevékenységéhez mérjék magukat. Néhányan közülük oly sikerrel művelték ezt, hogy túlontúl is közel kerültek az uralkodókhoz. Nem szorul bővebb bemutatásra Vid ispán, aki – legalábbis a 14. századi krónikakompozíció szerint – a hercegi hatalom megszerzésével fel kívánt kapaszkodni a dinasztia szintjére. Még érdekesebb azonban Ulászló Herman Vid ispánjának, a nagyhatalmú Sieciech vajdának az esete. Az 1079 és 1100 között működő Sieciech a korábban már említett várán kívül számos birtokkal rendelkezhetett az ország különböző pontjain, melyekhez több szakrális alapítása is köthető.[661] Úgy tűnik azonban, hogy Sieciech vajda nem elégedett meg a birtokhalmozással, hanem pénzt is veretett. Már a korábban is ismert volt két különböző dénárverete, melyen neve is szerepel ZETECH alakban.[662] A kutatásban nem sikerült konszenzusra jutni abban, hogy a vajda saját érméje gazdasági, esetleg szakrális célokat szolgált-e, vagy azzal állt-e összefüggésben, hogy a vajda meg akarta kaparintani a Piastok hatalmát és fel akart volna emelkedni az uralkodóház mellé. E kérdés eldönthetőségéhez nagyban hozzájárult, hogy nemrég előkerült egy harmadik típusú dénárja is, melyen sem a ZETECH felirat, sem a vajda korábbi dénárjain feltűnő szimbólumai nem láthatóak, ám a veret súlya és díszítése az előző két dénárral mutat fel hasonlóságot.[663] Úgy tűnik, hogy az utóbb megtalált érmék szolgálhattak inkább gazdasági célokat, míg a vajda nevét és

[660] KRISTÓ, Feudális széttagolódás 69.

[661] DOBOSZ, Monarchia 256-259.

[662] Részletes leírásukat l. SUCHODOLSKI, Moneta 14-33.

[663] TRAWKOWSKI, Charakter denarów 283-290.; SUCHODOLSKI, Monety 365-375. különösen 368.

családja jelét tartalmazó érmék arra utalhatnak, hogy Ulászló Herman engedélyével gyakorlatilag megszerzett egy uralkodói jogkört is, ami alapján legalábbis elméletileg elképzelhető, hogy politikai hatalomra akart törni.[664] Sieciech vajda érméi azért is elgondolkodtatóak, mert a morvaországi érmék között ismert egy olyan veret, amelyen a VSEBOR felirat olvasható. A kutatás általában I. Bretiszláv korai, még apja életében veretett morvaországi érméi között tartja számon.[665] Az érme számos helyen, elsősorban Csehországban, de messze, pl. a Balti-tenger környékén is felbukkant, amiből arra következtethetünk, hogy kereskedelmi forgalomba is került. Az érmén szereplő VSEBOR-t a kutatás általában a Prágai Kozmánál emlegetett Vseborral hozza összefüggésbe,[666] akinek fia – miként volt már róla szó – II. Vratiszláv idején igen magas tisztséget viselt a fejedelmi udvarban.[667] Bár ezt a Vsebort – ha tényleg őróla van szó – csak fiának, a Kozma krónikájában emlegetett Koyatnak tevékenységén keresztül ismerjük, valószínűsíthető, hogy az egyik legkorábbi morvaországi nemesi család első két generációjáról van szó, akik közül az apa pénzt is verethetett. Sieciech és Vsebor esete arról árulkodik, hogy az uralkodók – ha akarták – akár arra érdemes főembereiknek is delegálhatták a pénzverési jogot, azaz a pénzverés és -használat nem a területi különállással hozható összefüggésbe, hanem az uralkodó és családtagjai, vagy akár főemberei közötti egyezség tárgya lehetett.

II.4.3.4. Birtokadományozás

Az önálló hercegi hatalom, illetve hercegi hatalomgyakorlás egyik fontos ismérve a hercegek birtokadományozása, illetve magánosok adományaihoz történő hozzájárulás. Az e tekintetben ránk maradt források arról tanúskodnak, hogy a 11. századi hercegek birtokadományai két módon valósultak meg: vagy önállóan jártak el, vagy a mindenkori királlyal együtt, illetve egyetértésben. Az önálló birtokadományozás nyomait látjuk például a százdi alapítólevélben, a Bubath nevű birtok kapcsán, melyet Péter valaha a hercegtől kapott.[668] Ugyancsak innen tudunk egy kaszáló céljára használt terület-

[664] SUCHODOLSKI, Monety 371.

[665] Vö. CACH I. č. 300. 43.

[666] Pl. SUCHODOLSKI, Monety 328. és 15. sz. jz.; WIHODA, Morava 127.

[667] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 19. 111.: „'ablata est tibi urbis prefectura et data es Koyate', filio Wseboris, qui tunc temporis primus est in palatio ducis."

[668] DHA I. Nr. 58. 184.: „Ad Fonsol fenerie predium, quod vocatur Bubath, dux michi et ego monasterio"

ről, melyet a kolostornak ugyanúgy kellett használnia, mint egykoron a hercegnek.[669] A kutatásban e helyet a mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében fekvő Fancsallal szokás azonosítani.[670] Ugyanebben az oklevélben maradt fenn még egy adat egy valaha hercegi birtokként ismert területről, melyet Péter comes elajándékozott a kolostornak.[671] Az oklevélben Scenholm néven szereplő birtok a heves megyei Szilhalommal azonosítható.[672] Péter comes továbbá elajándékozott még egy területet, melyet saját bevallása szerint egykor Magnus *dux*tól kapott.[673] Ez esetben a mai Nyírbátor mellett fekvő egykori Macra nevű birtokról volt szó.[674] Ezzel szemben számos olyan esetet ismerünk, amikor a király és a herceg közösen jártak el. Így többek közt a tihanyi apátság alapítólevelének egyik interpolált másolatában is. Az oklevélből kiderül, hogy a birtokátruházás csak Béla *dux* egyetértésével valósulhatott meg.[675] A fent már említett Péter comes arra hivatkozik a százdi alapítólevélben, hogy Taktaszada eladományozásával egy olyan birtokot ad át, melyet Salamon király Géza *dux*szal együtt hagyott rá.[676] I. András és Béla közös beleegyezésére volt szükség Radó nádor birtokai egy részének a pécsi püspökség részére történt eladományozásához.[677] Az oklevél – ismeretesen – két, egy autentikus, és egy későbbi interpoláció eredményeképp létrejött részből áll.[678] A jelen esetben bennünket érdeklő szövegrészlet az eredeti szövegrészek között maradt fenn. Feltehető, hogy bizonyos adományoknál közösen kellett eljárni. Valószínűsíthető, hogy az utóbbi esetben nem a hercegek saját birtokairól lehetett szó, hanem olyan királyi birtoktestekről, amelyek a közös uralkodás miatt mindkettejüknek el kellett járnia adományozóként. Így pl. a már többször említett százdi alapítólevélben is, ahol az adományozó megkérte Salamon királyt, valamint Gézát és Lászlót, hogy mentesítsék a kolostornak eladományozott birtokon élő népeket a tizedfizetés alól.[679] Bár az oklevél-

[669] DHA I. Nr. 58. 184.: „…cetera vero in pretis et pascuis in feno secando et in cumulo colligendo, unde dux habuit, inde monasterium permisi habere."

[670] PITI Ferenc in: ÍFMT 37. 155. jz.

[671] DHA I. Nr. 58. 183.: „Possessionem in Scenholm, quam dux michi, ego monasterio subdidi"

[672] Vö. PITI Ferenc in: ÍFMT 36. 147. jz.

[673] DHA I. Nr. 58. 184.: „Hanc terram dux Magnus dedit michi et ego monasterio…".

[674] PITI Ferenc in: ÍFMT 39. 178. jz.

[675] DHA I. Nr. 43/2. 156.: „Hec omnia …consilio karissimi fratris nostri Bele duicis contulimus."

[676] DHA I. Nr. 38. 184.: „…do territorium, quod postea concessit michi Salomon rex cum Magno duce in villa, qui dicitur Ceda."; Vö. PITI Ferenc in: ÍFMT 38. 162. jz.

[677] DHA I. Nr. 46. 161.: „…quomodo ego Rado palatinus licencia piissimi regis Andree eiusque fratris Adalberti invictissimi ducis partem possessionis mee Sancto Petro Quinqueecclesiensi ordinavi…"

[678] Vö. Györffy György idevonatkozó kommentárját in: DHA I. 160.

[679] DHA I. Nr. 58. 185.: „Tandem ego Petrus rogavi regem cum duce Magno et cum duce Ladizlao, ut hii populi decimas non darent…"

ben egyértelműen arról van szó, hogy hogy a kérelemnek a király és az esztergomi érsek adott helyt (*quam peticionem rex et archiepiscopus concesserunt*), sokat elárul, hogy Gézának és Lászlónak is beleegyezésüket kellett adniuk. A királyi egyetértés azonban nem csak az ilyen jogviszonyban fordul elő. Dávid herceg adományához Szent László is a hozzájárulását adta.[680]

Nagy kár, hogy nem megállapítható, vajon az önálló hercegi birtokadományok uralkodói jogkörből fakadtak, a hercegi birtokállomány részét képezték, vagy a hercegek magánbirtokait takarják-e. Így csak találgatni lehet, hogy vajon a királyok és hercegek közötti együttműködés nem foglalta-e magába a közös uralkodói birtokadományozási jogot, azaz uralkodóként mindig közösen kellett eljárniuk, míg magánadományaik tekintetében önállóan cselekedhettek. Amennyiben ez így volt, akkor ez ismételten abban az irányba mutat, hogy az Árpádok által működtetett hatalommegosztási rendszer ténylegesen a mindenkori király és herceg együttműködésén alapult.

Különös értéket képvisel az önálló hercegi birtokadományozás joga, ha összehasonlítjuk a többi kelet-közép-európai dinasztia körében fellelhető hasonló ügyekkel. Zbigniew esetében nagy veszteség, hogy nem ismerjük egyetlen magán- vagy uralkodói adományát sem. Csak testvére, III. Boleszláv birtokadományai alapján feltételezhetjük, hogy talán ő is jogosult volt ilyesmire. Gallus Anonymus leírása alapján tudjuk, hogy Boleszláv mennyegzője alkalmából egyeseknek várakat és városokat, másoknak falvakat és birtokokat adományozott el.[681] Az 1103 körül történtekről szóló hírt nem árt kellő óvatossággal kezelni: gesztaírónk itt ugyanis a Nagy Boleszláv, azaz Vitéz Boleszláv bőkezűségének újjáéledését vélte felfedezni műve főhősében.

Valamennyire jobb a helyzet a Přemyslidák tekintetében, mert itt legalább rendelkezünk néhány, igaz későbbi formában fennmaradt oklevéllel.

A hradištei bencés kolostor I. Szép Ottó olmützi fejedelem és felesége, Eufémia egyik legfontosabb és legjelentősebb alapítása, valamint legbőkezűbb birtokadománya.[682] Az aktusnál tanúként jelen volt bátyja, a Prágában uralkodó II. Vratiszláv is.[683] Fontos azonban megjegyezni, hogy Ottó és felesége alapításához Vratiszlávnak is hozzá kellett járulnia: egy szinte ugyanabban az időben keletkezett oklevélben nyilatkozik arról, hogy jelen volt az egyház felszentelésekor, beleegyezését adta az alapításhoz, s

[680] DHA I. Nr. 96. 284.: „…de consensu meo…"

[681] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 23. 90.: „…Belliger Bolezlauus dare munera non quievit,…aliis civitatis, castella, aliis villas et predia…"

[682] CDM I. Nr. 182. 162-164.; A Hradištei bencés kolostor alapításához és magyar kapcsolataihoz l. Koszta, A hradištei, 403-426.

[683] CDM I. Nr. 182. 163. „...Wratislavo duce…"

uralkodói döntvénnyel, az életkori elsőbbség és örökség folytán kapott hatalom révén hozzájárult Ottó és Eufémia birtokadományaihoz.[684] Az oklevél kapcsán utalni kell rá, hogy Vratiszláv maga is bővítette a monostornak tett adományok sorát. A hradištei kolostor alapítólevelével kapcsolatban már Kumorovitz L. Bernát felhívta a figyemet Péter comes 1067. évi oklevele és a hradištei kolostor alapítólevele közötti hasonlóságra,[685] ami alapján a hradištei alapítólevelet a magánoklevelek közé sorolhatnánk. Lényeges körülmény azonban, hogy úgy tűnik: a prágai fejedelmek jogot formáltak arra, hogy a morvaországi rokonaik országában létrejött magánalapításokhoz uralkodóként járuljanak hozzá, mintha csak 11. századi főemberekről lenne szó.[686] A prágai fejedelmek hozzájárulási joga a birtokadományokhoz legalábbis elgondolkodtató a tekintetben, hogy meddig terjedtek az olmützi fejedelmek ilyen jogkörei. A morvaországi Přemyslidák másik ismert birtokadománya a třebiči bencés kolostort érintette, melyet Ulrik és Litold alapított 1100 körül. Munkánk bevezetőjében már kitértünk rá, hogy az alapítólevelet egyedül Kozma krónikájának egy kézirata tartotta fenn.[687] A dokumentum szövegéről már Prágai Kozma krónikának kritikai szövegkiadását jegyző Bertold Bretholz megjegyezte, hogy formuláiban szinte azonos a hradištei monostor alapítólevelével,[688] ami ismét arra int, hogy megfogadva Kumorovitz L. Bernát útmutatását, a třebiči alapítólevelet is az uralkodók okleveleit utánozni kívánó magánoklevelek közé soroljuk. Feltűnő, hogy ebben az esetben nem találkozunk a prágai fejedelmek megerősítésével. Ennek oka – talán – abban rejlik, hogy miként az alapítólevél ismert textusa is fogalmaz, Litold és Ulrik II. Bretiszláv halála után térhettek csak vissza korábban elvett birtokaikba, s II. Bozsivoj uralma alatt alapíthatták a kolostort, aki azonban

[684] CDM I. Nr. 183. 164-165.: „Rogante itaque Ottone nostro videlicet fratre carissimo proprioque germano Moraviae provincie principe, nos, ut eius qua min honore Christi et beati protomartiris Stephani erexerat, dedicationi interessemus ecclesie in suburbio Olomuciensis civitatis, consensum prebuimus, ibique cum summa fraternitatis diligentia honorifice suspecti et habiti sumus. Unde eiusa annuentes percibus per hanc, quam a Deo nobis provectiorus etetis et dignitatis hereditarie datam possidemus potestatem, dominii nostro decreto confirmationem abbatie in iam prefata ecclesia, quam ut diximus ipse tam proprio pro remedio anime, quam coniugis sue dilecte Euffemie nominate construxerat, rebusque optime ex propriis ditaverat, statuimus."

[685] KUMOROVITZ, Írásbeliség 3-4. illetve 16. sz. jz.

[686] Hasonló hozzájárulást találunk más, részben későbbi hamisítványokban áthagyományozódott oklevelekben is, pl. CDB I. Nr. 378. 351-352., ahol I. Bretiszlávnak kellett hozzájárulnia egy magánadományozó aktusához.

[687] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. III. 258-261.

[688] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. III. 257. 1. és 2. sz. jz. illetve vö. az oklevél szövegére vonatkozó régebbi irodalmat ugyanott.

1103-ig a lengyel trónt próbálta megszerezni, így elképzelhető, hogy nem tudott foglalkozni brünni és znojmói rokonaival.

II.4.3.5. Területi különállás és „saját" szentek

Történetírásunkban legutóbb Koszta László valószínűsítette, hogy 1064 után Géza a királyi kápolna *imitatió*jaként önálló hercegi kápolnát teremtett Nyitrán, mely három strukturális eleme közül az egyik a dukátus saját szentkultuszának megteremtése volt.[689] Már e helyen hangsúlyozni szükséges, hogy nem tudunk és nem is kívánunk állást foglalni abban a kérdésben, hogy ténylegesen létrejöhetett-e egy olyan hercegi kápolna Nyitrán, mely a királyi kápolna számára teremtett volna konkurenciát. Kétségtelen azonban, hogy mind Géza, mind László gondozta a két Zobor-hegyi remete emlékét. Szórád és Benedek Szent Mór püspök által írt életírásából tudjuk, hogy 1064-ben Géza könyörgésére a püspök odaadta neki Szórád vezeklőövének általa őrzött részét.[690] Az sem képezheti továbbá vita tárgyát, hogy Géza testvére 1083-ban a két Zobor-hegyi remetét is szenté avatta,[691] ami kultuszuk tudatos felvállalását jelentette. Sőt, tegyük hozzá: a dinasztián belüli hatalommegosztás következményében létrejövő uralmi központ és a helyben létrejövő szentkultusz egyedivé teszi Nyitra esetét. Sem a kortárs Piastok, sem a morvaországi Přemyslidák esetében nem ismerünk ilyesmit. Más kérdés, hogy az 1083-ban végül Nyitrán eltemetett remeték kultuszának ápolása a dukátus önálló „államisága" érdekében tett lépés volt-e, vagy más okok húzódnak-e meg a háttérben? A két remete kultusza lokális maradt, a szabolcsi zsinat nem írta elő országos tiszteletüket.[692] A legenda azt sugallja, hogy Mór püspöknek személyes indíttatása volt, hogy megírja a két Zobor-hegyi remete történetét, s csak az ő szava áll rendelkezésünkre, hogy Gézának is régi vágya volt, hogy megszerezze a Szórád vezeklőövét, ami mögött személyes okok húzódhatnak meg. Mór püspök Gézán kívül még egy uralkodót említ a legendában: Szent Istvánt, ami kiegészítve az 1083. évi szentté avatások körülményeivel, felveti a kérdést, hogy nem arról volt-e szó, hogy László az általa tudatosan építeni kezdett Szent István kultuszhoz használta fel a két Zobor-hegyi remetét? Elképzelhető, hogy Géza személyes okai között szerepelhetett

[689] KOSZTA, Nyitra 284-287.

[690] Vita sanctorum heremitarum Zoerardi confessoris et Benedicti martiris a beato Mauro episcopo Quineecclesiastensi descripta. SRH II. 360.

[691] Vö. KLANICZAY, Szentté avatások 15-32.

[692] ZÁVODSZKY 164.; Vö. SÓLYMOS, Szent Zoerard-András 57.

lengyel rokonsága, illetve a gyermekkori és apja halála utáni lengyelországi száműzetése is. Lászlóról még Gallus Anonymus és fontosnak tartotta, hogy megjegyezze: mennyire hatott rá a lengyelországi neveltetés.[693] Lambert neve bizonyára II. Mieszko feleségének, Richezának, illetve a vele a Piastok udvarába kerülő lotaringiai hatásoknak tudható be,[694] illetve II. Mieszko második neve is ez volt. Mindez azonban csak akkor érvényes, ha Szórád származását Dél-Lengyelországhoz,[695] s nem az isztriai Pólához kötjük,[696] mely utóbbi származásra legutóbb Ilkó Krisztina sorakoztatott fel súlyosabb érveket.[697]

Nem érdektelenek azonban a szentek tisztelete és a dinasztikus konfliktusok, illetve a trónharcok területi vonzatainak összefüggései. Világosan látszik ugyanis, hogy vannak olyan szentek, akiknek a kultusza fontos szerepet játszik a családtagok közötti viszályokban. E tekintetben első helyre kell tennünk Szent Egyedet. Az Athénból származó, ám Marseille környékén tevékenykedő szent kulcsfontosságú szerepet játszott a Piastok és az Árpádok családi történetében,[698] és régi megfigyelése kutatásunknak, hogy az Árpádok a Piastokkal való rokonság révén ismerkedhettek meg kultuszával.[699] Egy korábbi írásunkban már utaltunk rá, hogy Szent Egyed elsősorban azért játszott szerepet a 11. század végi Árpádok és Piastok politikájában, mert legendája szerint képes volt közbenjárni azért, hogy az uralkodók bűnbocsánatot nyerjenek.[700] Mind Lászlónak, mind Ulászló Hermannak is komoly érdeke fűződött ahhoz, hogy gondozza a szent kultuszát, hiszen a rokonokkal szembeni törvénytelen fellépésnek tulajdoníthatták az őket sújtó gyermektelenséget.[701] Érdekes kérdést vet fel azonban, hogy összekapcsolható-e valamiképp a szent tisztelete a hatalommegosztásokból származó területekkel? Szent Egyed a Piast-dinasztiának csak három tagjához köthető: Hermanhoz, feleségéhez, a cseh Judithoz és ebből a házasságából született fiához, Boleszlávhoz. Szent Egyed – III. Boleszláv krónikása szerint – a fejedelem egész életútján segítséget

---

[693] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. c. 27. 52.: „Qui ab infancia nutritus in Polonia fuerat et quasi moribus et vita Polonus factus fuerat."

[694] KLANICZAY, Szentté avatások 19.

[695] A lengyelországi, illetve „szlovák" származáshoz vö. PRAŽAK, Legenda 393-408.

[696] A pólai eredetre nézve l. BOBA, Szent Zoerard-András, 5-11; TÖRÖK, Tizenegyedik század 94.; A két elmélet szakirodalmi ismertetését: SÓLYMOS, Szent Zoerard-András 12.

[697] ILKÓ, Sancte Andrea Zoerarde 248.

[698] KISS, Somogyvári 43-60.; NEUMANN, Bencés kolostor 33-46.

[699] FÜSSY, Szent Egyed 50-59. és 116-133.; BAUMGARTEN, Saint-Gilles 389-411.

[700] Vita Sancti Aegidii auctore anonymo. Acta Sanctorum XLI. 299–304.

[701] Részletes kifejtését és a korábbi irodalom összefoglalásához vö. BAGI, Gallus Anonymus 157-167., ehhez 166.

nyújtott neki,[702] így a saját testvérével szembeni háborúkban is. A dinasztia fokozott érdeklődése ellenére meglepő, hogy nem tudjuk bizonyosan: alapított-e Herman vagy fia valamilyen egyházat Szent Egyed tiszteletére Lengyelországban, s ha igen, hol. A kutatásban Teodor Tyc hez köthető az az igen markáns megjegyzés, hogy Szent Egyed lengyelországi tisztelete legalábbis a késő-középkorig nem járt együtt a patrociniuma alatt álló egyház létrehozásával.[703] Vele szemben – igaz késő-középkori kútfők alapján – legalább kilenc, Hermanhoz, illetve III. Boleszlávhoz köthető alapítást feltételezett Karol Maleczyński.[704] Az újabb kutatás már csak egy egyházalapítást köt Hermanhoz és fiához, mely a nagy-lengyelországi, tehát eredetileg Zbigniew birtokain fekvő Inowłódzban történhetett.[705] A kérdés nézetünk szerint továbbra is nyitott. Valószínű, hogy amennyiben egyáltalán így is volt, hogy nem valami komolyabb egyházról, hanem csak egy szentélyről lehetett szó.[706] Ezt a feltételezést erősítheti az a tény is, hogy III. Boleszláv még 1112-ben is Magyarországra volt kénytelen menni zarándokútra, ami felerősíti a gyanút, hogy Saint Gilles után a legközelebbi egyház, mely Szent Egyed patrociniuma alatt állt, Magyarországon volt. Egyéb adatok hiányában csak találgatni lehet, hogy az inowłódzi Szent Egyed kultusz nyomai esetleg nem 1112 utánra, tehát a Zbigniew legyőzését követő időszakra tehetők-e. Ebben az esetben viszont nem Herman, hanem III. Boleszláv lenne az alapító. Ám még ha el is fogadjuk a lengyel középkorkutatásban uralkodó nézetet, mely szerint Inowłódz az első, a Piastok által alapított Szent Egyed kultuszhely a Piast-monarchiában, fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a különleges célokat szolgáló szent első kultusza ténylegesen azokhoz a területekhez köthető, melyeket III. Boleszláv szerzett meg 1112 körül testvérétől. Már királyként és Salamon halála után alapította Szent László a somogyvári apátságot, melyet Szent Egyed patrociniuma alá helyezett. A szent szerepe hasonló lehetett, mint a Piastok esetében, valószínűbb, hogy László személyes patrónusáról lehetett szó. Hozzátesszük: a László számára nyilvánvalóan nagyon fontos alapítás nem a hercegként birtokolt dukátusi részek területén történt meg, hanem Somogy megyéhez volt köthető.

Míg a Szent Egyednek szentelt somogyvári monostor alapítása már Salamon halála utánra esik, valószínűsíthetően a Kálmán elleni további fellépés inspirálhatta Álmost,

[702] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. Epylogus 6.: „...per quem, ut credimus, bene fortunatus, semperque victoriosus existit."

[703] TYC, Zbigniew i Bolesław 172.

[704] MALECZYŃSKI, Bolesław 262-263.

[705] DOBOSZ, Monarchia 160-162. és 181-182.

[706] DOBOSZ, Monarchia 161.

hogy a bátyjától megkapott Dömösön Antiochiai Szent Margit tiszteletére alapítson társaskáptalant. Kristó Gyula hívta fel a figyelmet arra, hogy Álmos a *regnum* területén, szinte Kálmán tőszomszédságában alapította meg az egyházat, ami szinte már kihívás volt bátyja hatalma ellen.[707] Ezt a megfigyelést az újabb kutatás annyival egészítette ki, hogy rámutatott: az egyház védőszentjének kiválasztása aligha lehetett véletlen. Antiochiai Szent Margit legendája szerint szembe szállt a sárkány, majd szőrös ember alakját öltött gonosszal, ami így allegorikusan Álmos Kálmánnal szembeni harcának továbbfolytatását jelenthetné.[708] Amennyiben ezek az elképzelések helyesek, Szent Egyed mellett egy másik olyan védőszenttel találkozunk, aki a dinasztia trónharcaiban nyújt segítséget. Mindazonáltal megjegyzendő, hogy 1106 után Álmos már nem gyakorolhatott hercegi hatalmat, így Antiochiai Szent Margit inkább személyes segítőjeként értelmezhető.

II.4.3.6. A dukátusok mint trónörökösi birtokok?

Továbbvizsgálva a királyi hercegség, illetve a Piastok és Přemyslidák által fenntartott hasonló struktúrákkal összefüggő funkciókat, ki kell térni arra a Rugonfalvi Kiss István által felvetett, Györffy György által kidolgozott, Kristó Gyula részéről azonban komoly elutasításra talált elméletre,[709] mely szerint a dukátus a mindenkori trónörökös lakhelye és birtoka volt. Már Rugonfalvi Kiss István is azt az álláspontot képviselte, hogy közvetlen összefüggés áll fenn a dukátus területe és a mindenkori trónörökös személye között. Szerinte a dukátus az ősi trónöröklési elv (*successio gradualis*) szerint örökölni vágyó fivéreket védte az egyenes ági trónöröklési jogot idegen feleségeik és külhoni főembereik tanácsaival megtámogatott uralkodói önkénnyel szemben. Ilyetén maga a hercegség jelentette elvont értelemben a trónörökösi intézményt.[710] Györffy mindezt továbbgondolva, tézisét a következőkre alapozta: mivel a 14. századi krónikakompozícióban lejegyzésre került, hogy Szent István Vazult Nyitrán tartotta fogva,[711] Nyitra a trónörökös – így ez esetben Vazul – birtoka és lakhelye lehetett. Györffy másik érvelése az Imrének tulajdonított *dux Ruizorum* titulusra alapul. A kifejezést a királyi hadsereg vezére, illetve trónőr formában fordította le és értelmezte, mert – szerinte

[707] KRISTÓ, Hercegség 120.

[708] ORBÁN, Ecce iam vici mundum 110.; Ugyanígy: KOSZTA, Nyitra 298-299.

[709] Ez utóbbit l. pl. KRISTÓ, Feudális széttagolódás 53.

[710] R. KISS, Trónbetöltés 747.

[711] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 69. 320.

– a rusz szó jelentése a magyar nyelvben a 16. századtól kezdve trónőr, trónőrző jelentést bír. Mindezt összekötötte azzal a megfigyeléssel, hogy Szent István Imre halála után Orseolo Pétert tette meg a hadsereg parancsnokának,[712] amiből Györffy arra következtetett, hogy korábban Imre viselhette ezt a címet.[713] A német évkönyvben felbukkanó *dux Ruizorum* kifejezés jelentése már a korábbi kutatást is foglalkoztatta. Pauler egyszerűen hibás bejegyzésnek, tévedésnek tartotta.[714] Ezzel szemben Marczali Henrik Szent István 1031. évi hadjáratával kötötte össze, s a nyugati határterületeket értette alatta, a „*Ruiz*" kifejezést Ausztriával azonosítva.[715] E véleményéhez később csatlakozott V. Simon Péter is, aki Aventinus krónikáját tekinti e tekintetben perdöntőnek, s a *dux Ruizorum* terminusban a Nibelung-ének alapgondolatát, a „királyné örökségét", azaz ebben az esetben Imre herceg a bajor hercegségre formált örökjogát vélte felfedezni.[716] Hóman Bálint szerint azonban a *Ruizorum* szó csak elírás, s itt eredetileg az *Ungri* kifejezés állhatott.[717] s így Imre e tisztsége nagyon egyszerűen visszaadható lenne: a magyarok hercege, *dux*a, tehát úr. Mások azonban ténylegesen oroszokat sejtettek a kifejezés hátterében. Susarin a Magyarországon egy tömbben, szinte egyfajta „dukátusban" letelepített oroszok vezérét látta Imre hercegben.[718] Kristó Gyula, aki Györffy fent idézett nézeteivel szemben fejtette ki álláspontját, részben elfogadta ezt az állítást, és úgy vélekedett, hogy a cím a nyugati határvidéken eltelepített oroszokra vonatkozhat,[719] ami így kizárná a trónörökléssel való összefüggéseket. Kristó álláspontjához hasonló véleményt képviselt legutóbb Font Márta is. E szerint a *dux Ruizorum* a nyugati határvidéken egy tömbben letelepített oroszok vezérét jelenthette, s letelepítésüket a II. Konrád hatalomra lépése utána a magyar birodalmi viszony megváltozásában kellene keresnünk.[720]

---

[712]Legenda Sancti Stephani regis maior et minor, atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta. SRH II. c. 16. 392.: „Tandem per misericordiam dei dignus centuplicate retributionis bravio, tactus febre, cum sibi transit[um] imminere non ambigeret, accersitis episcopis et primis palatii de Christi nomine gloriantibus, primum cum eis tractavit de substituendo pro se rege, Petro videlicet sororis sue filio, quem in Venetia genitum ad se vocatum iam dudum exercitui suo prefecerat ducem…"

[713] GYÖRFFY, Nemzetség 51.

[714] PAULER, Magyar Nemzet I. 412. 152. sz. jz.

[715] Részletes okfejtését: MARCZALI, Magyarország története I. 302. 4. sz. jz. (302-303.)

[716] V. SIMON, Nibelungének 323-324.

[717] HÓMAN, Szent Imre 206.

[718] ŠUŠARIN, Istoria Vengrii I. 122.

[719] KRISTÓ, Oroszok 204-205.

[720] FONT, Rurikidák 128.

Nyilván nem egyszerű állást foglalni abban a kérdésben, hogy kimutathatók-e olyan közvetlen összefüggések a dukátus és a trónörökös személye között, melyek megalapozhatnák azt a vélekedést, mi szerint a dukátus egyben a trón leendő birtokosának országrésze volt. Ismét emlékeztetni kell arra, hogy ezt az elméletet a magyar, lengyel és cseh történetírás közül mindig is a két utóbbi képviselte legerőteljesebben. Ennek megfelelően mind máig megrendíthetetlenül tartja magát az a nézet a cseh középkorkutatásban, hogy Morvaország, illetve a morva részfejedelemségek eleve azért jöttek létre, hogy a Přemyslidák fiatalabb családtagjai fel tudjanak készülni a prágai trón megöröklésére.[721] Ennek azonban két komoly körülmény is ellentmond. A jelen munka második részében részletesen kifejtjük majd, hogy az I. Bretiszláv végrendeletében lefektetett rendszer legfeljebb csak elméletben létezett, s a gyakorlatban legfeljebb I. Konrád haláláig (1092) érvényesült, azonban addig sem működött zökkenőmentesen. Sőt, inkább az látszik, hogy maguk a prágai fejedelmek igyekeztek mindent megtenni annak érdekében, hogy morvaországi rokonaik ne válhassanak a prágai trón örökösévé. A modell legfeljebb úgy érvényes, hogy a prágai fejedelmek saját kiszemelt örököseiket, jellemzően a fiaikat, Morvaországba küldték, és elfoglaltatták velük morva rokonaik birtokait. A Piastok ügyei tekintetében e helyen ismét utalnunk kell arra, hogy az 1097 előtt történtekre pontos forrásinformációk hiányában csak szakirodalmi hipotézisekre támaszkodhatunk. Így *elvileg* nem lenne kizárható, hogy Krakkó és környéke már I. Mieszko korában a trónörökös birtoka volt, és a mindenkori trónörökös birtoka maradt. Azonban a tézis elfogadásának útjában áll a jelen munkában már említett körülmény, hogy ehhez előbb be kellene tudni bizonyítani: Vitéz Boleszláv kimaradása a *Dagome Iudex*ből tényleg azzal áll összefüggésben, hogy apja leendő örököseként már igen korán Krakkó és környéke urává tette. Továbbá csak a fenn már ismertetett elméletekből kiindulva az sem lehetne végérvényesen kizárható, hogy II. Boleszláv fia, a Szent László udvarában nevelkedett és később gyanús körülmények között meghalt Mieszko visszahívása után Krakkóban székelt. Emlékeztetnünk kell azonban, hogy Gerard Labuda elképzelésén túl semmi nem támasztja alá Krakkó trónörökösi birtok jellegét. Az ifjú Mieszko pedig valószínűsíthetően egyszerűen útjában állt nagybátyja és annak éppen a herceg visszatérések környékén született fia egyeduralmi törekvéseinek, s ezért kellett meghalnia.

Érdemes azonban a dukátus, a trónöröklés és a trónörökös személyének kapcsolatát két másik szemszögből is alaposabban megvizsgálni. Egyrészről ahhoz kétség nem fér-

[721] A régebbi irodalom összefoglalásával együtt l. MĚŘINSKÝ, Teilfürsten 142.

het, hogy az uralkodók igyekeztek valamilyen feladatot és hozzá nyilván valamilyen birtokokat adni leendő örökösüknek, miként ezt Imre herceg esete is bizonyítja.[722] Kitértünk már rá fenn, hogy függetlenül I. Bretiszláv végrendeletétől, sőt már előtte is voltak olyan birtokok Csehország területén, melyeket a mindenkori fejedelem átadott fiának, illetve leendő örökösének. 1055 előtt ilyen volt maga Morvaország is, ahol a leendő fejedelem tevékenykedett, ám nem uralkodóként, hanem mint apja „területi képviselője", aki kiépítette a morvaországi új várrendszert. Emellett bizonyára voltak olyan birtokok, melyeket a fejedelmek eleve odaadtak a velük még hatalomra kerülésük előtt együttműködő fiaiknak. A Kozma krónikájában megőrzött adatok között bizonyára ilyen birtok lehetett Žatec vára, melyet I. Bretiszláv elsőszülött fia, Szpitinyev birtokolt.[723] A krónikában fenntartott *a patre sibi concessam Satc haberet* fordulat egyértelműen arra utal, hogy még II. Szpitinyev hatalomra jutása előtt birtokokhoz jutott. Ugyancsak valószínűsíthető, hogy már Vitéz Boleszláv megbízta fiát, a leendő II. Mieszkót bizonyos kormányzati feladatok ellátásával.[724] A kérdés részletesebb megtárgyalására alább, a szeniorátus kérdésének okán még vissza kell térnünk. Itt csak megjegyezzük: nem tudjuk, s félő, hogy a kútfők szűkszavúsága miatt később sem lesz esély tudásunk gyarapítására, hogy milyen feladatokról volt szó. Így csak valószínűsíteni lehet, hogy a feladatokhoz birtokok is járhattak. Ebből a szempontból tekintve Imre *Dux Ruizorum* címére, akár a régebbi magyar történetírás véleményét tekintjük mérvadónak, akár a Györffy György vagy Kristó Gyula által javasolt megoldást fogadjuk el, mindenképp figyelembe kell venni, hogy Imre apja nevében és megbízásából járhatott el, tehát uralkodói feladatot teljesített. A dukátus és Imre szereplése továbbá csak akkor lehetne összeköthető, ha bizonyítani tudnánk, hogy a nyugati határvidéken is létezett a dukátus területi szervezete. Ezt azonban semmilyen forrás nem támasztja alá, nem tudunk arról, hogy a királyi hercegség kiterjedt volna nyugati határvidékre. Hasonlóan problematikus Nyitra és a trónvárományosok kérdése. Az már eleve komoly kérdéseket vet fel, hogy mennyiben tekinthető életszerűnek az, hogy Vazult saját birtokán tartották fogva? Másrészről Nyitra nyilván az Árpádok családi birtoka volt, és ha eltekintünk a krónika Vazul börtönbe zárását elmondó bejegyzésétől, nem zárható ki, hogy eleve Vazul birtokolta. Ám azt, hogy ezt a trón várományo-

[722] Imrével kapcsolatban vö. ZSOLDOS, Szent Imre 22.

[723] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 14. 104. „Nam dum pater eius Bracizlaus reedificaret menia tocius urbis Prage per girum et hic supradictus heros a patre sibi concessam Satc haberet provinciam, forte exiit, ut cum suis circa sancti Georgii claustrum componeret murum."

[724] LABUDA, Mieszko II. 58.

saként tette volna, csak abban az esetben lehetne elfogadni, ha bizonyítható lenne, hogy létezett olyan normatív vagy szokásjogon alapuló, mindenki által ismert és gyakorolt trónöröklési elv a 11. század elején, amely eleve Vazult, Bélát, Gézát, majd *ad absurdum* Álmost tette volna trónörökössé s így a dukátus urává. E problémakör részletes megtárgyalására alább, a jelen tanulmány második részében kerítünk sort; itt csak röviden jelezzük, hogy már korábbi történetírásunk is kétségesnek tartotta, hogy a trónörökösök személye eleve meghatározott lett volna,[725] s magunk sem tartjuk elfogadhatónak.

Másrészről érdemes az egész kérdést egy további szemszögből is górcső alá venni, s a hercegség, illetve a hercegség ismert központjainak örökölhetősége oldaláról megvizsgálni. Úgy tűnik, hogy a Přemyslidák által létrehozott rendszerbe be volt kódolva a részterületek örökölhetősége, pontosabban nem zárható ki, hogy Bretiszláv fiai valamilyen megállapodást kötöttek erről.[726] Mindenesetre Bretiszláv statútuma nem rendelkezett a morvaországi Přemyslidák trónöröklésének kérdéséről, sem a területek öröklődéséről. II. Szpitinyev prágai trónra lépésekor a sorban következő testvér II. Vratiszláv volt, aki először olmützi fejedelemként működött, és bátyja halála után szerezte meg Prágában a hatalmat. Olmützben egyik testvére, Ottó követte. Ám amikor Ottó meghalt, II. Vratiszláv nem volt hajlandó beleegyezni abba, hogy fiai, Szvatopluk és Ottó örököljék az olmützi területet, hanem saját fiát küldte oda, hogy helyette kormányozza a birtokokat.[727] Boleszláv uralma nem tartott hosszú ideig, mert Kozma elmondása szerint még ugyanabban az évben meghalt. Valószínű, hogy ekkor Konrád vagy önállóan kezdett uralkodni Olmützben is, vagy kiskorú unokaöccsei gyámjaként lépett fel, mindenesetre II. Vratiszláv őt is megtámadta, s el akarta venni tőle brünni birtokait is.[728] Az eset megelőlegezi azt a 12. századtól kezdve tendenciává váló folyamatot, hogy a morvaországi részfejedelemségek urai külön leszármazási ággá váltak a Přemyslida-dinasztián belül. Az olmützi fejedelmek őse I. Szép Ottó fejedelem volt. Azt, hogy ez így lehetett, még a későbbi hagyomány is így tartotta. 1160-ból maradt ránk II. Vladiszláv egyik oklevele, melyben az Ottó olmützi fejedelem általa alapított kolostor számára tett adományokat rögzítette. Az oklevélben megerősítette II.

[725] KRISTÓ, Feudális széttagolódás 65.

[726] Ezt valószínűsíti: KRZEMIEŃSKA, Rotunde 22.

[727] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 43. 148.: „Eodem anno rex Wratizlaus valde iratus est contra fratrem suum Cůnradum, quia his non inmemor mutue dilectionis favebat parti filiorum fratris sui Ottonis, Zuatopluk videlicet et Ottik, quibus expulsis de paterna hereditate filio suo Bolezlao rex urbem Olomuc et alias civitates tradiderat…"

[728] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 43. 149.

Vratiszláv, az első cseh király (*primi regis Bohemorum*), valamint I. Szép Ottó olmützi fejedelem, az első morva fejedelem (*primi ducis Moraviensium senioris Ottonis*) adományait.[729] Az „első morva fejedelem" titulus hibás, hiszen még ha nem is fogadjuk el azt az álláspontot, hogy I. Bretiszláv volt az első morva részfejedelem, Olmütz első ura bizonyosan II. Vratiszláv volt. Valószínűbb, hogy az olmützi fejedelmek ősének akart tisztelegni II. Vladiszláv. Ottó gyerekei közül egyedül Szvatopluk szerezte meg a prágai trónt, ám ezt csak törvénytelen eszközökkel sikerült megvalósítani. I. Ottó egyik unokája (Vencel), illetve 1126-ban meghalt II. Vörös Ottó nevű fiának leszármazói, akiitől a többi olmützi Přemyslida is származott, már csak Olmützben uralkodtak.[730] Hasonló helyzetbe kerültek a brünni és znojmói fejedelmek is. I. Bretiszláv harmadik fia, Konrád volt az ág megalapítója, s egyben az első és utolsó brünni családtag, aki hatalomra tudott jutni Prágában. Fia közül Ulrik ágán öröklődött tovább a brünni fejedelemség, s Litold vált a znojmói ág ősatyjává.[731]

Még érdekesebb a Piastok által 1097-ben kialakított, majd 1138-ban, III. Boleszláv halálakor újragondolt rendszer. Láttuk, hogy Herman és fiainak osztozkodása eleve az ország főbb központjait érintette. Zbigniew eltávolítása után ezek Boleszlávra szálltak, aki 1138-ban ugyanezen szisztéma szerint osztotta fel az országot fiai között. Az 1097-ben megjelenő, forrásokkal igazolható központok tehát egyben a 12. század közepétől kimutatható, és a család négy különböző ága birtokának számító, közöttük örökölődő országrészeknek feleltek meg. Ez a lengyel történetírásban csak *ius ducale* néven ismertté vált hatalmi rendszer mindmáig vitákat generál a lengyel középkorkutatásban, melyeknek részletes bemutatása nem lehet célja a jelen munkának.[732] Ám a rendszer 12. századi viszonylagos ismeretlensége ellenére is világosan látszik, hogy az örökletessé vált részterületek alapját az 1097. évi osztozkodás jelentette.

Az Árpádok 11. századi hercegsége abban tehát nagyon elüt a Piastok és Přemyslidák hasonló konstrukcióitól, hogy a 12. századra nem alakultak ki feltételezett helyén ilyen részfejedelemségek, ami nyilvánvalóan nem zárta ki, hogy a 12. századtól kezdve (a dukátus ideiglenes visszaállításától függetlenül) új földrajzi törésvonalak mellett termelődjön újra a dinasztián belüli hatalommegosztás. Ám mindez legfeljebb csak áttételesen kapcsolódik a 11. századi hercegség kérdésköréhez. A részfejedelemségek

[729] CDB I. Nr. 208. 195.

[730] Vö. WIHODA, Morava 381.

[731] WIHODA, Morava 382-383.

[732] Jellemzően a dinasztia által örökbirtokként felfogott államoknak tekintette: MOZDELEWSKI, Organizacja, passim. míg a német *Land*ok mintájára megszervezett területeket lát bennük: GAWLAS, O kształt, passim.

örökölhetőségének problémaköre mégis felveti a kérdést, hogy nem arról van-e szó, hogy a dukátus vélelmezett, és a forrásokban a hercegekhez köthető központjai nem a trónörökös mindenkori birtokai voltak, hanem egész egyszerűen a család egyik ágának kezében található birtokközpontokról volt szó? Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy Nyitra és Bihar bizonyosan csak Gézával és Lászlóval hozható összefüggésbe, akik feltehetően 1064 után az apjuktól megörökölt birtokokra tehették rá a kezüket. Joggal kérdezhető, hogy nem arról volt-e szó, hogy e birtokokat László halála után ismét fel kellett osztani Kálmán és Álmos között, majd 1107 után, a hercegi hatalom megszűntével Kálmán elvette őket Álmostól, ám más, szintén a Béla-ág birtokaiból neki adott más területeket? Ez megmagyarázná Dömös Álmos kezére jutását is. Ismét emlékeztetni szükséges: Kristó Gyulához köthető az a nézet, hogy Álmos szándékosan a királyi hatalom közelében, Dömösön alapította meg a Szent Margit tiszteletére épült társaskáptalant, ezzel provokálva a királyi hatalmat.[733] Feltehető, hogy Dömös, ahol Béla király trónja leszakadt vagy összeomlott,[734] Béla ágának a birtokában volt és maradt, mivel 1079-ben Szent László itt engedte meg Gudennek, hogy a veszprémi egyházra hagyja egyik birtokát.[735] A források elégtelen száma sajnos lehetetlenné teszi, hogy álláspontunkat részletesebb adatokkal támasszuk alá. Így csak feltételezhető, hogy a dukátus területi struktúrája alapjaként ismert birtokok Vazultól kezdve a család egyik ágán öröklődtek tovább, ám korántsem nem biztos, hogy azért, mert ezek egyben egy külön országrész központjai voltak.

II.4.4. A területi különállás és a hatalmi funkciók összefüggéseinek mérlege

A területi különállás és a hatalmi funkciók összefüggései – a kelet-közép-európai dinasztiák gyakorlatát összehasonlítva – olyan eredményt adnak, melyben leglényegesebb vonása, hogy a területi különállás és a tényleges hatalmi funkciók meglétének súlya nem esett szükségszerűen egybe, hanem mindig a hatalmi kompetenciákat megosztó rokonok közötti megegyezés alakította. Nézetünk szerint nem véletlen, hogy a kelet-közép-európai dukátusokról szóló történetírói vélemények akarva-akaratlanul is a Přemyslidák által működtetett modellt tekintették mintaadónak az egész történeti régió számára. Ez ugyanis az egyetlen olyan konstrukció, ahol kristálytisztán elkülönül a

[733] KRISTÓ, Hercegség 120.

[734] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 96. 360.

[735] DHA I. Nr. 78. 226.: „…quod huius cause liberum arbitrium michi ordinandi rex concessit in curia Dimisiensi…”

cseh és morva területek kormányzata, melyek ráadásul a 12. század közepétől kezdve fokozatosan el is távolodtak egymástól. Valamennyi rendelkezésre álló forrásunkból megállapítható, hogy Morvaország történeti földrajzi fogalomként létezett a 11. században, és hogy a területi hatalom jól definiálható központokhoz volt köthető, csak úgy, mint a Piastok esetében, akik az ország legfontosabb központjait osztották fel egymás között. A területi különállás földrajzi kontúrjai legkevésbé az Árpádok esetében érzékelhetők. A 14. századi krónikakompozícióban fennmaradt utalás az ország egyharmad-kétharmad arányban történt megosztásáról általános érvényű elvnek tekinthető, mely valószínűsíthetően magával vonta, hogy a mindenkori herceg hatalma egész országra kiterjedt, s egyharmad részben árnylott a királyéhoz. Ez megmagyarázná, hogy miért nem törekedett András és Béla, valamint utódaik sem arra, hogy részletesen taglalják, ki pontosan mit is kapott az ország felosztásában. Erre nézeteink szerint azért nem volt szükség, mert a megállapodás szerinti egyharmad mindenből járt a hercegeknek, azaz a mindenkori királyok és hercegek közösen, egymástól elválaszthatatlanul uralkodtak az ország egészén, a jogokat és felelősségeket egyharmad-kétharmad arányban megosztva. Talán ezzel magyarázható, hogy a dukátus vélt központjai, különös tekintettel Nyitrára és Biharra, nem tudtak olyan, a 12. század folyamán kiterebélyesedő és fokozatosan közhatalmi funkciókat elnyerő országrészek központjává válni, mint a Piastok és a Přemyslidák hasonló különkormányzati központjai. Tegyük hozzá: a kelet-közép-európai monarchiák között egyedül Magyarországon jött létre teljes mértékben a Karoling-Ottoniánus hatalmi-politikai rendszer. Ebből következik, hogy itt a királyi hatalom töretlenül fennmaradt a 11. század folyamán, így – nézetünk szerint – a királyi hatalom súlya önmagában lehetetlenné tette, hogy a Piastok és Přemyslidák rendszerével megegyező struktúrák jöhessenek létre.

Figyelemreméltó mindemellett, hogy a jól körülírható területi különállás nem párosult szükségszerűen erős önálló hatalmi jogosítványokkal. A hatalmi kompetenciák megléte és tényleges súlya csak és kizárólag az együtt uralkodni akarók viszonyától függött. Morvaország ugyan kormányzatilag elkülönült Csehországtól, ám a benne kimutatható hatalmi funkciók – legalábbis a jelen munka időhatárain belül – nagyon erősen függtek a mindenkori cseh fejedelmektől, aminek legfőbb oka a testvérek és egyéb rokonok közötti általános rossz viszony volt. A Piastok úgyszintén jól látható kontúrok mentén osztották fel birtokaikat egymás között, ám Herman és fiai, majd 1102 után Boleszláv és Zbigniew rossz viszonya nem egyszer felülírta a korábbi megállapodásokat, s lehetetlenné tette a hatalmi funkciók közös gyakorlását. Ezzel szemben az Árpádok által működtetett hatalommegosztási modellben – Salamon és Géza össze-

veszéséig – a mindenkori hercegeknek komoly hatáskörök jutottak, melyek anélkül tették őket részesévé a királyi hatalom bizonyos hatásköreinek, hogy területi különkormányzatuk pontos földrajzi kontúrjai pontosan kimutathatóak lennének. Az ellenpéldát Kálmán és Álmos esete adja meg: bár Kálmán átadta testvérének a hercegi hatalmat, a kettejük közt fennálló, eleve rossz viszony miatt lehetetlen volt gyakorolni a hercegi hatalmat úgy, mint tették azt a korábbi hercegek. Talán ennek oka az, hogy sem közös birtokadományozás, sem önálló pénzverés nem köthető Álmos hercegi korszakához.

Mindebből okkal következtethetünk arra, hogy a 11. századi dukátusok léte, és a hozzájuk köthető hatalmi funkciók elsősorban a *divisio regni* átvitt értelmű jelentésétől függtek, azaz leginkább a *discordia*, a dinasztikus konfliktusok emberi vonatkozásai kontextusában értelmezhetők. Ilyen értelemben a hatalom térbeli megosztása a konfliktusok elkerülésére szolgáló eszközök egyike volt. Ez önmagában is indokolttá teszi, hogy külön és alaposan foglalkozzunk a dinasztikus konfliktusok nézetünk szerint lényegesebb vetületeivel, nevezetesen az emberi tényezővel, az egyes résztvevőket összefűző kapcsolatrendszerrel, illetve a konfliktusokat leíró források érvelésével.

III. Dinasztikus konfliktus

III.1. Bevezetés

Míg a jelen vállalkozás első felében a kelet-közép-európai dinasztiákon belül a 11. században kialakult dinasztikus konfliktusokat területi szempontból vizsgáltuk, tanulmányunk e részében a konfliktusokban résztvevőket vetjük alá részletes elemzésnek. E helyen szükséges ismét utalni az értekezés első részében már megfogalmazott véleményünkre, mely szerint a dinasztikus konfliktusok és az országmegosztások csak annyiban függenek össze, hogy az országmegosztások – ha volt ilyen egyezség – a konfliktusok elkerülését szolgálták. Azonban a családon belüli torzsalkodások az országmegosztás gyakorlatától függetlenül is előfordultak, s így önmagukban is vizsgálhatók.

Célkitűzésünk helyességének alátámasztásához ismét érdemes visszautalni a 14. századi krónikakompozíció 88. fejezetére, I. András és Béla megegyezésére.[736] Ebből kiderül, hogy a megállapodásnak az ország, illetve a hatalom territoriális, instrumentális és elvi megosztásán kívül további két fontos vetülete volt. Az ismeretlen krónikaíró nagy jelentőséget tulajdonított a két testvér közötti viszonynak, illetve magyarázatot is fűzött kettejük megállapodásához, azaz értelmezte is az egyezséget, minden későbbi vitát és szembenállást ennek tudva be. Bár a 88. fejezet – ahogy fent már többször utaltunk rá – bizonyosan későbbi, legkorábban Szent László kori interpoláció, nem férhet kétség ahhoz, hogy a szöveg komoly forrásértékkel rendelkezik.

Ami az idézett krónikarészletben olvasható interpretációt, minősítést, illetve a trónviszályoknak történeti perspektívába helyezését illeti, nem kerülhető meg, hogy röviden szóljunk az Árpádok, Piastok és Přemyslidák dinasztikus történetírásának milyenségéről.

A kelet-közép-európai történetírás elsősorban „udvari" feladat volt, azaz a historiográfia a középkorban nem tudott függetlenedni a dinasztiáktól.[737] Sőt, némi malíciával

---

[736] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 88. 345.: „Rex autem hic Andreas fratre orbatus misit in Poloniam ad alterum fratrem suum Belam cum magna dilectione vocans eum et dicens: 'Nos qui quondam penurie participes fuimus et laborum, rogo te dilectissime frater, ut ad me non tardes venire, quatenus consortes simus gaudiorum et bonis regni corporali presentia gaudentes communicemus. Neque enim heredem habeo, nec germanum preter te. Tu sis michi heres, tu in regnum succedas.' Post hoc autem rex et frater eius Bela habito consilio regnum int res partes, quarum due in proprietate regis potestatis manserunt, tertia vero pars in proprietatem ducis est collata. Hec igitur prima regni huius divisio seminarium fuit discordie et guerrarum inter duces et reges Hungarie."

[737] Vö. már a korábbi irodalomban is: MÁLYUSZ, Krónikaírás, passim.; KRISTÓ, Historiográfia, passim.; A cseh történetírás állami szerepére, egy hivatalos „állami" ideológia meglétére l. BLAHOVÁ, Obraz 271-272.

kijelenthető: a múlt kérdéseiről kialakított vélemény olyannyira monopolizált volt, hogy a történetírói véleményalkotásban bekövetkezett változások is elválaszthatatlanok a dinasztián belüli törésvonalaktól. Azaz bárki is írta meg az uralkodóház aktuális történetét, az egyházi műveltség önmagában nem volt elegendő a feladat végrehajtásához: fokozott figyelmet kellett fordítani a „megrendelők" különleges igényeire is. A kelet-közép-európai dinasztikus történetírás másik, általában jellemző vonása, hogy az első összefoglaló szintézisek a 12. század elején készültek el, illetve a magyar krónikakompozíció esetében bizonyára ekkor látott napvilágot egy szemléletében új szerkesztés.[738] E összefoglalók esetében mindmáig nagyrészt tisztázatlan, hogy a nyilvánvaló szóbeli történeti hagyomány és az ugyancsak evidens irodalmi előképek[739] mellett milyen esetlegesen meglevő írásbeli forrásokra támaszkodhattak. Gallus Anonymus gesztájának bizonyos, hogy legalább egy ilyen írott forrása volt: Szent Adalbert úgynevezett elveszett szenvedéstörténete, melyet a geszta csak *Liber de passione martyris* néven említ.[740] A korábbi kutatás egy vonulata még azt sem tartotta lehetetlennek, hogy az elveszett szenvedéstörténet tartalmazhatta az 1000. évi úgynevezett gnieznói találkozó eseményeit is.[741] Utaltunk már rá a bevezetőben, hogy ugyancsak felmerült, bár mindmáig végérvényesen nem tisztázódott, hogy a geszta támaszkodhatott-e a kis- és nagylengyel évkönyvirodalom mára már elveszett, korai szerkesztményeire is.[742] Hasonló a helyzet Kozma krónikájával. A prágai mester jól ismerte a görög mitológiát, számos ó- és középkori forrást használt mintaként,[743] köztük is elsősorban Regino világkrónikáját, melyet azonban – miként fenn már szóltunk róla – csak irodalmi mintaként vett igénybe.[744] Ami a krónika konkrét történeti forrásait illeti, Dušan Třeštik foglalt úgy állást egy korábbi munkájában, hogy a szöveg felhasználhatta az ugyancsak elveszett un. legrégebbi prágai évkönyvben leírt korai történeteket.[745] Gallus Anonymus gesztá-

[738] Vö. PLEZIA, Kronika 198.; PLEZIA, Beziehungen 285-295. KERSKEN, Nationalgeschichtsschreibung 149-155.; KRISTÓ, Historiográfia 35.; FONT, Nagyhatalmak 25-28.; VESZPRÉMY, Megjegyzések 325-347.; SZOVÁK Kornél in: KK 246.

[739] Vö. MALECZYŃSKI, Źródła 54-58.; L. még Karol Maleczyński tanulmányát a geszta 1952. évi kritikai kiadásához: Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. LXII-LXV.; A szerző bibliai előképeihez l. OŻÓG, Biblische Kultur 235-236.; DEPTUŁA, Mit genezy, passim.

[740] Irodalmát l. I.4. sz. fejezetben

[741] PLEZIA, Zabytek 565.; KARWASIŃSKA, Państwo 233-244.

[742] WISZEWSKI, Domus 168-170.; A geszta és a kis-lengyel annalisztika összefüggéseire l. DRELICHARZ, Annalistyka 124-157.

[743] KOLAŘ, Kosmové vztahy 28. und 39-41.

[744] TŘEŠTIK, Regino 565-566. ill. 584.

[745] TŘEŠTIK, Anfänge 1-37.

jával és Prágai Kozma krónikájával szemben sokkal nehezebb kérdést jelent a 14. századi krónikakompozíció néven ismert szöveghagyomány. E helyen ismét emlékeztetnünk kell a magyar középkorkutatás régi és általános megfigyelésére, hogy a krónikakompozíció egy a 11. század óta folyamatosan bővülő és régebbi rétegeiben is változó szövegfolyam.[746] Így nyilvánvaló, hogy a kutatás számára az egyik legfontosabb kérdést mindig is az jelentette, hogy mikorra datálhatók a krónika legkorábbi szövegrészletei. Az sem szorul külön magyarázatra, hogy a magyar krónikakutatásban kialakított négy nagy elméletből, melyek I. Andráshoz, Salamonhoz, Szent Lászlóhoz, illetve Könyves Kálmánhoz kötötték a magyar krónikaírás kezdeteit, mára már csak két komolyan számba vehető elmélet maradt a porondon: a Salamon, illetve Kálmán korát kijelölő elképzelések.[747] Ismeretes, hogy Gerics József és Szovák Kornél nevéhez köthető az álláspont, hogy a legkorábbi krónikarészletek Salamon korában íródtak,[748] míg a Kálmán-kori kezdetek mellett Kristó Gyula érvelt legerőteljesebben.[749] Az ősgeszta keletkezési ideje, legalábbis véleményünk szerint, jelen tudásunk szerint teljes bizonyossággal nem állapítható meg. Mindkét álláspont mellett, illetve ellen is szólnak érvek, és a szöveg jelenleg ismert állapota nem teszi lehetővé, hogy végleges ítéletet mondjunk. Az azonban nem lehet kétséges, és ebben a magyar krónikakutatás két tábora egyet is ért, hogy Kálmán idején egy olyan új szemléletű történeti szintézis született, mely nagyban átalakította a régebbi krónikaszövegeket is, és az aktuális helyzetből szemlélte a korábbi történelmet. Kálmánról már régebbi tudományosságunk is feljegyezte, hogy képes volt arra, hogy elméletileg elképzelje a történelmet,[750] s így udvarában egy új szemléletű „krónikát" vagy „gesztát", összefoglalva „historiát" készíttessen.[751]

Tanulmányunk szempontjából azért jelentősek az itt elmondottak, mert szinte bizonyossággal állítható, hogy a kelet-közép-európai dinasztikus történetírás első szerkesztményei, vagy első nagyobb átszerkesztései körülbelül száz év távlatából tekintenek vissza a dinasztia történetének kezdeteire, és a korábban történteket a 11-12. század fordulójának latin nyelvű irodalmi divatjának keretei között mutatják be. Így hihető, hogy visszamenőleg és visszatekintve, a dinasztia történetének kereteibe ágyazva kellett tárgyalniuk a korábban lezajlott dinasztikus trónharcokat is, nem egyszer

[746] Irodalmát l. az I.4. sz. fejezetben.

[747] THOROCZKAY, Krónikairodalom 23.; Legutóbb ismét felmerült azonban az I. András-kori szerkesztmény lehetősége. Vö. SZABADOS, Államalapítások 334.

[748] GERICS, Gesta-szerkesztéseink, passim.; SZOVÁK Kornél in: KK 241-242.

[749] KRISTÓ, Legitimitás 585-587.; KRISTÓ, Historiográfia 32-33.

[750] PAULER, Magyar nemzet I. 178.

[751] A történetírás műfajaihoz, illetve funkcionális jellemzőihez l. SCHMALE, Funktion 35-37.

ezek végkifejletének ismeretében állást foglalva. Éppen ezért általában érvényes a kérdés, hogy a forrásokban olvasható történetek mennyire torzultak el lejegyzőik tevékenysége folytán? Azaz a nyilván rendelkezésre álló szóbeli és talán szórványos írásbeli hagyomány alapján létrejövő szintézisek a történelmet örökítették-e meg, vagy a bennük megörökített történetek lettek-e a történelem, mely az első nagyobb historiográfiai összefoglalók megrendelőjének ízlését és elvárásait mutatta be? E kérdésfeltétel akár közhelyszerűen és naivan is hangozhatna, ám korántsem indokolatlan. A lengyel középkorkutatásban például legutóbb két különböző felfogású és szemléletű munka is napvilágot látott erről a kérdésről. A lengyel medievisták fiatalabb nemzedékéhez tartozó Przemysław Wiszewski úgy próbálta meg megfogalmazni a Gallus Anonymus által írásos formába öntött korai Piast-hagyomány lényegét, hogy szerinte a Piastok kétféle történeti múltat alkottak meg. Egyrészről létezett a dinasztikus, saját célra készíttetett „házi tradíció." Ez csak egy-két generációra nyúlt vissza, azonban kurrens történetírásként egyidős a dinasztia történetével, a Gallus-geszta pedig csak egy összefoglaló. Ezzel szemben – így Wiszewski – a dinasztia körül tevékenykedő intellektuális szereplők, azaz az egyház egy szélesebb körű történeti hagyomány kialakításán dolgozott, mely nem csak az uralkodóházat, hanem az alattvalók, a „nép" történetét is elmondta.[752] Wiszewski tételei még nyilván sok vitát gerjesztenek majd a lengyel középkorkutatásban, bár – tegyük hozzá – maga az elképzelés, hogy a történeti tradícióban a dinasztia és a nép eredetét is belefoglalták, semmiképp nem tekinthető újdonságnak. E nézetektől teljesen függetlenül foglalt állást a legkorábbi Piast történeti hagyomány kérdésében Zbigniew Dalewski. A münsteri Althoff-iskola nyomdokain haladó történész Gallus Anonymus szövegét dolgozta fel, így – már-már a posztmodernbe hajlóan – a történeti hagyomány gyökereit nem a történelemben, hanem a szövegek történetében kereste. E szerint a hagyomány kulcsa a szerző nyelvhasználatában van, mely nyelvet csak alkalmazta az általa ismert, vagy vele megismertetett helyi hagyományra.[753] Ahhoz természetesen nem férhet kétség, s volt is már szó róla a jelen munka bevezetőjében, hogy a források nyelvezete egyben a korabeli elitek kommunikációjának nyelve is volt, tehát ilyen értelemben a hagyomány kétség kívül univerzális, és csak az egyes történetekre alkalmazott. Ráadásul már Helmut Beumann óta érvényes tétel, hogy

[752] WISZEWSKI, Domus 548-550.

[753] DALEWSKI, Ritual 1-12.

egy-egy történetírói stratégia kialakításában nagyon nagy szerepe van a szerző történetszemléletének is, mely pedig elválaszthatatlan annak életútjától.[754]

E helyen visszatérve mondandónk fő vonulatához, óvatosan kijelenthető, hogy a trónviszályok, és azon belül a hatalomra való jogosultságot tárgyaló érvek egy olyan történeti hagyományból származnak, melyek elsősorban a 12. század elejéről, a trónviszályok e szakasza végének perspektívájából tekintenek vissza az eseményekre. Kérdés, hogy hogyan, milyen szempontok szerint reflektálnak forrásaink a családi viszályokra, és milyen eszközökkel írják le őket? A jelen munka bevezetőjében röviden már szóltunk róla, hogy a javarészt elbeszélő forrásokból ismert trónviszályok egy sajátos nyelven íródtak, melynek egyik lényeges eleme, hogy miként a politikum, úgy a kor történetírása is elválaszthatatlan a teológia formanyelvétől. Az egyházi műveltségű közönség számára érthető írásműveknek tehát olyan nyelvi és tartalmi eszközöket kellett tartalmazni, melyek megfeleltek a korabeli jog-, világ- és rendfelfogásnak. Így általában megállapítható, hogy a konfliktusok leírásában az egyes szerzők a résztvevők közötti kötelékeket, az őket összefűző viszonyrendszert, illetve az ezekben bekövetkezett változásokat akarták olvasóik elé tárni. Ebből következik, hogy a jelen tanulmányrészben is elsősorban a konfliktusokban résztvevők közötti viszonyt, illetve az őket összetartó kötelékeket kell alaposabb vizsgálatnak alávetni.

Úgy véljük, minden további vizsgálódáshoz érdemes abból kiindulni, hogy a dinasztikus konfliktusokban résztvevők közötti kötelékek alapját a jog jelentette. Ez az elképzelés már csak azért sem értelmetlen, mert miként a jelen munka első részében kitértünk rá, a kelet-közép-európai 11. századi „dukátusokról" keletkezett elméletek egy nagyon szigorú alá-fölérendeltségi, szinte közjogias viszonyrendszert vizionáltak a konfliktusok résztvevői között,[755] máig tartó vitákat generálva elsősorban a cseh és a lengyel történetírásban.[756] A normatív jog adaptációja Magyarország esetében a Szent István óta meginduló normatív jogalkotásnak köszönhetően részleteiben is nyomon követhető, illetve a Přemyslidák és Piastok esetében más forrásokban fennmaradva részben rekonstruálható. Szent István törvényei általános képet adnak a 11. századi társadalomról, annak két nagy rétegéről, a szabadokról, illetve nem szabadokról.[757]

---

[754] BEUMANN, Widukind, passim.; A 10. század végének történetírásához, különösen Reimsi Richer és Korveyi Widkukindhez l. SCHNEIDMÜLLER, Wandel 83-102.

[755] TŘEŠTÍK. K socialní struktuře 537-538.; MODZELEWSKI, Organizacja 14-18.; GRUDZIŃSKI, Zagadnienie 3-5.; KRISTÓ, Hercegség, passim.

[756] GAWLAS, O kształt 13-15.; WIHODA, Morava, passim.; KALHOUS, Duchy, passim.

[757] Vö. JÁNOSI, Törvényalkotás 67-130.; ZSOLDOS, Várjobbágyok, különösen 9-28.; ZSOLDOS, Társadalom 419-425.; SOLYMOSI, Társadalom 55-65.

Történetírásunkban Bolla Ilona elévülhetetlen érdeme, hogy közvetlen összefüggéseket teremtett az írott jog és korai magyar társadalomtörténet között, bemutatva és meghatározva a *liber* fogalom átalakulását a 11. század folyamán.[758] A normatív jog és a politikum kapcsolatának kutatása terén különösen Gerics József mutatott fel új eredményeket az elmúlt évtizedekben, számtalan, mindmáig úttörő tanulmányt szentelve e kérdésnek,[759] melyek e munka elkészültéhez is útmutatóul szolgáltak. Joggal kérdezhető azonban, hogy elegendő-e csak a normatív jog és a politikum kapcsolatának ismerete ahhoz, hogy közelebbről megismerjük a dinasztikus konfliktusok emberi vonzatait? Az elmúlt évtizedek nemzetközi kutatásainak sikerült bizonyítania, hogy a normatív jogi szabályzás legalábbis a 13. század előtt háttérbe szorult a szokásjogon, illetve szóbeliségen alapuló jogviszonyrendszerrel szemben. Tehát a „jogélet" nem kimunkált normatív szabályok alapján működött, hanem egy-egy helyzetben a király és az országnagyok, vagy éppen az országnagyok egymás között született, szóbeli tárgyalásain született eredmény vált pillanatnyi normává, s ha a viták során hivatkoztak is a felek valamiféle „jogra", azok inkább csak az egymás meggyőzését szolgáló érvek voltak, nem tényleges írott jogszabályok.[760] Az újabb nemzetközi medievisztikai kutatások másik lényeges megfigyelése, hogy létezett a társadalmon belül egy olyan kötelékrendszer, melyek csak részben vezethető le a normatív jogból, ám döntő fontosságú az emberek közötti kapcsolatok szempontjából, ezért hatásuk a dinasztikus konfliktusok terén is megkerülhetetlen.[761] A kötelékeknek – modern szóval „jogviszonyoknak" – alapvetően három kategóriáját lehet elkülöníteni. A legalapvetőbb közülük a vérségi kapcsolat,[762] mely többek között a barbár etnikai tudatra is döntő befolyást gyakorolt, s így tágabb kontextusban a korabeli nemzetfogalom egyik megfelelője. Fontosságát igazolja, hogy mind Szent István, mind Szent László törvényeiben többször hivatkoznak rájuk.[763] Volt már róla szó, hogy a jelen munka fő tárgyát képző szembenállások szinte kivétel nélkül vérrokonok között történtek meg. A vérrokonok, főleg, de nem kizárólagosan apák és fiúk kapcsolatát már a középkor korábbi századaitól fogva há-

[758] BOLLA, Jobbágyság, passim.

[759] L. többek közt.: GERICS, Szent István 51-61.; GERICS, Ideológia 88-114.; GERICS, Királykoronázás 121-133.; GERICS, Gondolkodás 144-164.

[760] A birodalomra vonatkozólag vö. pl. VOLLRATH, Herrschaft 38.; ALTHOFF, Ottonen 30.; PATZOLD, Königserhebungen 476.; A 11-12. századi Franciaországra vonatkozóan l. pl. WHITE, Kinship 70-71.; WHITE, Pactum 305.

[761] Modern irodalmának feldolgozását l. ALTHOFF, Verwandte 1-12.

[762] WENSKUS, Stammesverfassung, passim, különösen 44.; ALTHOFF, Verwandte 31-36.

[763] ZÁVODSZKY 145. 146. 168. 176.; Vö. BOLLA, Jobbágyság 16.

romféle kötelem szabályozta, melyek közül csak az utolsó tekinthető normatív rendszabálynak: a fiúknak be kellett tartani az isteni törvényeket, a természeti törvényeket és a „*patria*" jogát, azaz az ember alkotta jogot. Ha bármelyiket megsértették, az akár az örökségből való kitaszításhoz is elvezethetett. Az isteni és természeti jog elleni vétségeket tehát a normatív jog eszközeivel igyekeztek megtorolni. Sőt, e szabályoknak való megfelelés szerint „osztályozták" a dinasztiában a fiúkat: voltak közöttük lázadók, engedelmesek és hűségesek.[764] A Karoling-kor arra is példa, hogy az uralkodók igyekeztek normatív keretek közé szorítani a családtagok viszonyrendszerét. Ezt elsősorban a Jámbor Lajos és különböző házasságból származó fiúgyermekei között kitört számos konfliktushelyzet indokolta. Az egyre sűrűsödő trónviszályok maguk is alakították a normatív szabályok változását. Míg kezdetben csak a fiúk felelőssége merült fel apjukkal szemben, addig a 9. század második felétől már megjelenik az apai felelősség is, azaz a konfliktusok normatív szabályozása kétoldalúvá vált.[765] A vérrokonok közötti kapcsolatok szabályzását a magyar történelemben is nyomon követhetjük. Az Intelmek nyolcadik fejezete részletesen foglalkozik a fiúk apjukkal szembeni kötelességeivel.[766] Bár a régebbi kutatás a fejezetben említett „korábban uralkodott királyokat" konkrét értelemben fogta fel, s így arra következtetett, hogy az Intelmek csak később keletkezett,[767] Szűcs Jenőnek sikerült tisztáznia, hogy itt a bibliai királyokról, Salamonról és Dávidról van szó. Ám az Intelmek nyolcadik fejezetének másik parancsa, mely az apák és fiúk viszonyáról szól, a Karoling-korból örökölt, a 11. század elején nyilván még az intellektuális elitek által értett jog- és rendfelfogást tükrözi vissza. A családon belül megkívánt, normatív eszközökkel is szabályozott magatartásformák más kontextusban is elénk tárulnak. A germán jogkönyvekben az apa, illetve a rend ellen lázadó fiúkat általában *stultus* vagy *superbus* jelzőkkel írják le, magatartásukat pedig a *stultitia* vagy *superbia* főnévvel illetik. Bármelyik magatartás tanúsítása akár az örökségből való kita-

[764] KASTEN, Könisgssöhne 203.

[765] KASTEN, Königssöhne 204.

[766] Libellus de institutione morum. SRH II. c. 8. 626.: „Executio maiorum in regali dignitate octavum possidet locum. Regale ornamentum scio esse maximum antecessores sequi reges et honestos imitari parentes. Qui enim antecessorum decreta spernit patrum, nec divinas procurat leges. Patres enim idcirco sunt patres, ut nutriant filios, ideoque filii sunt, ut obediant parentibus. Qui patri suo resistit, inimicus dei consistit. Omnes enim inobedientes deo sunt resistentes. Spiritus quidem inobediente dispergit flores corone. Inobedientia enim totius est regni pestilentia."

[767] Libellus de institutione morum. SRH II. c. 8. 626.: „…nisi imitator consuetudinis ante regnantium extiteris regum."; Vö. BALOGH, Intelmek 252-253.; GUOTH, Forrás 63.; GUOTH, Kérdések 1-40.; Vele szemben: DEÉR, Intelmek 442-443.; 12. századi keletkezésűnek tekinti: JUREK, Ritter 19-20.; A fejezet filológiai értelmezéséhez, az exsecutio és az imitatio viszonyára l. ÉRSZEGI, Exsecutio 161-168.

gadáshoz vezethetett.[768] E sort az alemann jog kiegészítette a *contumacia* és *malitia* deliktumával is.[769] Bár e helyen ismét hangsúlyozni szükséges, hogy az apa-fiú konfliktusok normatív szabályzása elsősorban a Karolingok 9. századi családi konfliktusaival áll összefüggésben,[770] e kifejezések előfordulnak azokban a forrásokban is, melyek munkánk szorosabb tárgyához kötődnek. Gallus Anonymus például egy helyen arról ír, hogy Ulászló Herman nem akart bosszút állni idősebb fián annak ifjúkori nyakassága miatt, így a jól megérdemelt büntetés helyett magával vitte Mazóviába, és ott fogságba vetette.[771] Ám úgy tűnik, hogy nem csak az apa-fiú jogviszonyra volt érvényes a germán jogkönyvekből ismert terminus. A 14. századi krónikakompozíció elmondása szerint Szent István Vazul ifjúkori nyakassága és dőresége (*propter iuvenilem lasciviam et stultitiam)* miatt börtönbe vetette.[772] Történetírásunkban Györffy György e passzus alapján Vazul lelki alkatára próbált meg következtetni,[773] Bollók János pedig Imre herceg erénykatalógusának függvényében értékelte a Vazulról kiállított jellemzést.[774] Véleményünk szerint nem kizárt, hogy itt a családon belüli uralmi rend kikényszerítése köszön vissza. Hangsúlyozni szükséges, hogy a felhozott példákkal nem kívánjuk azt a látszatot kelteni, mintha közvetlen filológiai összefüggés mutatkozna germán jogkönyvek és a 11-12. századi, itt idézett források között. Ez még úgy sem igaz, hogy tudjuk: a Szent István-i törvények és a *Lex Bawariorum* bizonyos cikkelyei között szövegszerű összefüggés áll fenn, s az sem tagadható, hogy a Karoling-kori zsinati határo-

[768] Lex Baiwariorum MGH LL III.2, Art. 9. 302-303.: „Si quis filius ducis tam superbus vel stultus fuerit, ut patrem suum dehonestare voluerit per consilium malignorum vel per fortiam et regnum eious auferre ab eo, dum adhuc pater eius potest iudicio contendere, in exercitu ambulare, populum iudicare, equum viriliter ascendere, arma sua vivaciter baiulare; non est surdus nec cecus, in omnibus iussionem regis potest implere 2.: sciat se ille filius contra legem fecisse et de hereditate patris sui esse deiectum et nihil amplius ad eum pertinere de facultatibus patris sui, et hoc in potestate regis vel patris sui erit, ut exiliet eum si vult. Nihil aliud habeat in potestatem nisi quod per misericordia rex vel pater eius dare ei voluerint."

[769] Leges Alamannorum. MGH LL 5.1, Art. 35. 92.: „Si quis dux habens filium contumacem et malum, ut revellare conetur contra patrem suum per stultitiam suam vel per consilium malorum hominum, qui volunt dissipare provintiam et hostiliter surrexerit contra patrem suum, dum ad huc pater eius potens est et utilitatem regis potest facere et exercitum gubernare, equum ascendere, utilitatem regis implere, et filius eius eum vult dishonorare aut per raptum regnum eius possedere, non obteneat quod inchoavit. "

[770] KASTEN, Königssöhne 200-220.

[771] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 5. 72.: „At pater, iuventutis stulticiam non ulciscens … secum illum in Masoviam transportavit eumque carcere …maceravit."

[772] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 69. 320.

[773] MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE I./1. 832-833.

[774] BOLLÓK, Szent Imre 69.

zatok hatással lehettek első királyunk törvénykiadására.[775] Valószínűbb, hogy a 11-12. századi elbeszélő forrásokban megadott magatartásformák tartalmilag, íróik műveltsége révén állnak összefüggésben a Karoling-kori jogi kategóriákkal.

A vérségi kötelékek mellett azonban létezett még az emberi kapcsolatoknak egy további szintje is: a cél- vagy érdekkötelékek. Ez alatt – a kézikönyvszerű definíció értelmében – olyan természetes és jogi személyek közösségét értjük, akik valamilyen társadalmi, gazdasági vagy kulturális cél érdekében jönnek létre. Ilyen céltársulások mind vérrokonok, mind nem vérrokonok között előfordulnak.[776] Az egészen személyes kapcsolatoktól kezdve ide tartoznak olyan, eredetileg római jogi intézmények, mint az alapítványok, kollégiumok, céhek, általánosságban vett *coniuratió*k, azaz személyek vagy vagyonok közösségei (*universitates rerum*, *universitates personarum*). E kötelékrendszer, legalábbis az emberek közössége tekintetében nem vezethető le közvetlenül a normatív jogrendből, alapját a nagyon tág értelemben vett barátság (*amicitia*) jelenti, melynek gyökerei az ókor kultúrájában rejtőznek, s mely több, egymástól jól elkülöníthető formában szövi át a latin kultúrájú középkor egészét.[777] Az *amicitia* az ókorban a rómaiak és elsősorban barbár szövetségeseik viszonyának leírására szolgált, s már e minőségében is érdekszövetséget jelentett. Az ilyen – általában, de nem szükségszerűen – rokonok közötti barátság Meroving-kortól kezdve esküvel is kiegészült,[778] s már ekkor is egyfajta véd- és dacszövetségként működött, kiterjedt az élet szinte minden területére, magába foglalta a segítség és a támogatás minden lehetséges formáját, sőt elvileg át lehetett örökíteni a leszármazókra is.[779] Az érdektársulások legfontosabb ismérve, hogy a belőlük fakadó *amicitia* a barátok egyenlőségén alapul, miként erről már Alkuin is értekezett.[780] Az egyenlők érdekből fakadó barátságára számos olyan példát is hozhatunk, melyek a jelen munka tárgyköre szempontjából sem lényegtelenek. Widukind I. Mieszkót is a császár barátjának nevezi,[781] Gallus Anonymus előadásában

---

[775] GYÖRFFY, István király 269.; KRISTÓ Gyula in: ÁKIF 46-47.; Vö. még: JÁNOSI, Törvényalkotás 63. valamint 65. és 66. sz. jz. A pseudo-isidoriánus hamisítványok Szent István törvényeire gyakorolt kiritkájára l. MIKÓ, Törvények 153-168.

[776] Vö. H. STRADAL in HdRG I. 1522-1527.; Összefoglalva l. még: Werner RÖSENER in LexMa. 4. 1232-1236.;

[777] ALTHOFF, Verwandte 85. az egész kérdésre nézve: 85-133.; A barátság problémaköréhez l. ALTHOFF, Amicitiae, passim.; GARNIER, Amicus, passim, a korábbi irodalomhoz: 9-12.; EPP, Amicitia, passim.

[778] FRITZE, Schwurfreundschaft 75-124.

[779] Számos példával illusztrálva l. ALTHOFF, Verwandte 86-87.

[780] Alcuinus: De dialectica PL 101.978.: „Quid est amicitia – aequalitas amicorum."

[781] Widukindi monachi Corbeiensis Rerum gestarum Saxonicarum libri III. MGH SRG 60. III. c. 69. 143-144.

III. Ottó a gnieznói találkozón Vitéz Boleszlávot egyenesen a római birodalom barátjának titulálta.[782] Álmos és IV. Henrik barátságát az *amicus amicis – inimicus inimicis*, azaz „barátaid barátja, ellenségeid ellensége" formula írta le, mely már Kis Pippin és II. István pápa viszonyában is meghatározó volt. A kifejezés egyértelműen arra utal, hogy itt érdekbarátságról volt szó.[783] IV. Henrik oklevelében van azonban egy másik utalás is, amely bizonyítékul szolgál arra, hogy a hasonló érdekbarátságok vérrokonok között is létrejöhettek. A német-római uralkodó a lengyel fejedelmet Álmos barátjának és rokonának (*amicus et consanguineus*) nevezi.[784]

A vérrokonok és egyéb barátok között létrejövő, az egyenlőségen alapuló érdekkötelékek különösen konfliktushelyzetben értékelődtek fel. Az esküvel megerősített barátság felrúgása, a szabályok áthágása alapjaiban rendítette meg a közbizalmat, és veszélybe sodorta a világon uralkodó rendet. Ferdeszájú Boleszláv – Gallus Anonymus elmondása szerint – leginkább azt nehezményezte Zbigniew magatartásában, hogy bátyja a testvéri viszonyt sértette meg, s a Boleszlávval fenntartott *amicitia* helyett az ellenséggel barátkozott.[785] Az így kialakult konfliktusokat végső soron csak úgy lehetett kezelni, hogy a viszályban győzedelmeskedő alávetette a vesztest. Így egy újfajta barátságot kötött korábbi társával, melyben immár a fölé- és alárendeltség játszotta a főszerepet.

A továbbiakban tehát elsőször az emberi kapcsolatok rendje és átalakulása szempontjából vizsgáljuk a 11. századi dinasztikus konfliktusokat. Így külön fejezetben kell tárgyalni a barátság átalakulását, azaz az egyenlőségtől az alávetésig vezető utat, valamint a feleket összefűző másik nagy kötelékrendszert, a hűséget és hűségesüket, illetve az esküszegést. A családtagok alávetése, a korábbi viszonyrendszer átalakulása nem ment zökkenőmentesen, sőt, az egyes alávetések után komoly magyarázatra szorult. Ezért munkánk másik nagyobb célkitűzése, hogy összegyűjtsük azokat a történetírói érveket, melyekkel igazolni igyekeztek az egyébként már eldőlt viták végeredményét. E tárgykörben kell kitérni a trónöröklés problémájára, mely nyilvánvalóan a rokonok

[782] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. c. 6. 18.: „Et tanta sunt illa die dileccione couniti, quod imperator eum fratrem et cooperatorem imperii constituit, et populi Romani amicum et socium apellavit."

[783] DHA I. Nr. 112. 323.: „Nam nos simili modo sicut tuos amicos amplectimur, ita inimicis tuis erimus infestissimi inimici…"

[784] DHA I. Nr. 112. 323.

[785] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 24. 91.: „Zbigneuus…cum hostibus fratris oculte fedus et amicitiam coniugebat…."

közötti kötelékek egyik legfontosabb eleme volt.[786] Ennek vizsgálata már csak azért sem érdektelen, mert – emlékeztessünk – különösen a háború előtti magyar történetírás egy vonulata a trónviszályokat és a dukátus létrejöttét is a trónöröklés szabályozatlanságával, kiforratlanságával magyarázta.[787] A későbbi kutatás nem tulajdonított komolyabb jelentőséget ennek a kérdésnek. Idézzük fel: Györffy György csak a dukátus és a trónörökösi birtokok között keresett összefüggéseket,[788] Kristó Gyula pedig teljes mértékben tagadta a trónöröklés szerepét a trónviszályokban.[789] Azonban úgy véljük, hogy a 14. századi krónikakompozíció 88. fejezete egyértelműen fogalmaz: András és Béla éppenséggel a trónöröklésről állapodott meg,[790] és ha ez csak késői visszatekintés is volt, még inkább alátámasztja feltételezésünket, hogy a trónöröklés kérdése a század végén, illetve a 12. század elején is elsőrendű fontosságú érv lehetett a hatalmi harcokban. A trónra való jogot egyrészről a normatív jogra, helyesebben fogalmazva a normaként feltüntetett érvre való hivatkozások szemszögéből kívánjuk áttekinteni, illetve alaposabb vizsgálatnak szeretnénk alávetni a forrásokban olvasható másik érvelési stratégiát, amely a legitimitás-konstrukciók szemszögéből tekint az eseményekre.

III.2. Dramatum personae

Az ismert trónviszályok kevés, a témához csak érintőlegesen kapcsolódó eset kivételével kizárólag az egyes uralkodócsaládok tagjai között zajlottak le. A kivételek között két, egymástól élesen elkülönülő kategória között kell különbséget tenni az egyik a 11. századi pogánylázadások, pogány reakciók.[791] Ide sorolandó a Vata, illetve Vata fia János féle felkelések, melyet történetírásunk részletesen tárgyalt és értékelt. A Piast-monarchia történetében ide tartozik Macław, az 1033 körül Mazóviát kézben tartó, II. Mieszko szolgájaként ismert figura is. A korábbi, elsősorban marxista-leninista történetírás Macław (vagy Mieczycław) szereplését az osztályharc nélkülözhetetlen kellékének tartotta,[792] és az általa birtokolt területeket „államnak" tekintette. Macław történetét sajnos csak egyetlen forrás, Gallus Anonymus gesztája tartotta fenn. Ebből pedig

[786] Összefoglalva l. ALTHOFF, Verwandte 134-135.

[787] DEÉR, Pogány magyarság 126-127.

[788] GYÖRFFY, Nemzetség 53.

[789] KRISTÓ, Hercegség 48.

[790] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 88. 345.: „Neque enim heredem habeo, nec germanum preter te. Tu sis michi heres, tu in regnum succedas."

[791] LÜBKE, Das junge Europa 475-496.

[792] Vö. BIENIAK, Państwo 97-125.

csak annyi derül ki, hogy Macław egyszerű hatalombitorló volt, foglalkozását tekintve pohárnok (*pincerna*) és szolga (*minister*), aki saját magát tette Mazóvia urává.[793] Maga a „Macław-jelenség" pedig leginkább a Piast-monarchia 1033 utáni összeomlásának következménye.[794]

A másik kategóriába az egyes uralkodók és hűtlenné, árulóvá váló vagy éppenséggel túl magasra törő főembereik közötti nézeteltérések tartoznak. Amint az *imitatio regni* kapcsán már utaltunk rá, a fejedelmi, királyi hatalom követése nem csak a dinasztia tagjait, hanem az egyes uralkodók segítségével felemelkedett, későbbi nemesi családok őseivé vált főembereket is érdekelte. A már említett, s alább még részletesen tárgyalandó Vid ispánon kívül ilyen lehetett Sieciech vajda, a Přemyslidáknál pedig például a Vrišovec-klán, akik – legalábbis Prágai Kozma előadása szerint II. Boleszláv halála után megkísérelték megszerezni a hatalmat Csehország felett.[795]

Másrészről a dinasztikus konfliktusok iránt az egyes dinasztiák tágabb környezete is élénk érdeklődést mutatott. E kérdés megtárgyalása túlfeszítené a jelen értekezés kereteit, külön, csak ennek a célnak szentelt tanulmányt kívánna meg,[796] így e helyen csak vázlatosan foglalkozunk vele. Az *amicitia* tág és sokféleképp értelmezhető fogalmi jelentése, s az ebből következő igen kiterjedt társadalmi hálózat révén az egyes trónviszályokba belekeveredtek a távolabbi rokonok, sógorok és egyéb barátok is. Csak néhány példát felsorolva: III. Ferdeszájú Boleszláv sógora volt Álmosnak, s egy ideig – úgy tűnik – támogatta is a herceget Kálmánnal szembeni küzdelmében, míg a Kálmánnal való érdekbarátság felül nem írta a korábbi érdekeket. Hasonló, távolabbi rokonság fűzte össze Gézát és Lászlót a Přemyslidák olmützi ágával, ami leginkább a Salamon elleni háborúkban nyújtott morva segítség formájában érhető tetten. De ugyanebbe a kategóriába tartozik a távolabbi környezet: a német-római uralkodók, valamint a gregoriánus reformpápaság érdeklődése is a mindenkori trónviszályok iránt. A mindenkori német-római királyok és császárok néha a vérrokonság, néha csak az érdekbarátság

[793] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. c. 20. 45.: „Erat namque quidam Meczlauus nomine, pincerna patris sui Meschonis et minister, post mortem ipsius Meschonis gentis sua presumptione princeps existebat et signifer. … Unde Meczlazus in audacia sue milicie confisus, ymmo ambicione perniciose cupiditatis excecatus, nisus est obtinere per presumptionis audaciam, quod sibi non cedebat per ius aliquod vel naturam."

[794] BORAWSKA, Kryzys 14-19.; BIENAK, Państwo, passim.

[795] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. I. c. 44. 61-62.: „Interea ducis Bolezlai domestici et familiares inimici, gens invisa, generatio mala, Wrisovici operabantur…". Vö.: ŽEMLIČKA, Přemysliden 86.

[796] A PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskolában jelenleg készül egy doktori értekezés, mely a kelet-közép-európai dinasztiák tágabb rokoni és érdekkapcsolatait dolgozza fel.

okán is kifejezett figyelmet fordítottak keleti szomszédaik torzsalkodásaira, a pápaság pedig már csak az invesztitúra harc bevezető szakaszának fő céljai miatt sem maradt érdektelen.[797]

Ami a dinasztia tagjait és a trónviszályokat illeti, általában megjegyezhető, hogy csak ritkán lehetett elkerülni a részvételt az egyes hatalmi küzdelmekben, melyek mind Magyarországon, mind Lengyel- és Csehországban több generáció szinte valamennyi tagját érintették. Az Árpádok esetében ez Szent Istvántól Kálmán haláláig négy generációt és tizenöt családtagot jelent.[798] A Piastok esetében I. Mieszkótól számítva és III. Boleszláv 1138-ban hatalomra jutott fiait nem érintve hat korosztállyal és tizenhárom közvetlen résztvevővel számolhatunk.[799] És ugyancsak hat Přemyslida-korosztály történetével állunk szemben, ám itt – a család bonyolult genealógiai viszonyai miatt lényegesen több résztvevőt kell figyelembe venni.[800]

III.2.1. Apák és fiúk

A konfliktusok közül általában is kiemelkednek az apa-fiú szembenállások. Ezeket a Karoling-kortól kezdve különös figyelem övezte a kortársak részéről is.[801] A teokratikus világrendfelfogás, hasonlóan az egész politikum értelmezéséhez, az apák és fiúk torzsalkodásait is teológiai szempontból értékelte és ítélte meg, illetve a teológia nyújtotta eszközöket javasolta a konfliktusok feloldásához.[802] Másrészről, miként erre fenn már a bevezetőben utaltunk, az apa-fiú viták egyben valódi drámák is voltak, melyekben a normatív és szokásjogot nem egyszer felülírták az érzelmek, s melyekben a szeretet, gyűlölet, düh, kétség, megbocsátás, csalódás, megalázottság, azaz érzelmi ka-

---

[797] A kérdés külpolitikai vagy diplomáciai feldolgozásához l. MAKK, Külpolitika, passim.; A Szentszék és Magyarország kapcsolataihoz l. SZOVÁK, Kapcsolatok 21-46.; A Přemyslidákhoz l. WIHODA, Emperor 111-136.; Magyarország és a birodalom viszonyára: VARGA, Ungarn, passim.

[798] Az Árpádok genealógiájához l. WERTNER, Árpádok, passim.; KRISTÓ-MAKK, Árpádok 69. és 167.; György GYÖRFFY in: LexMA I. 1022-1024.

[799] BALZER, Genealogia 45-229.; JASIŃSKI, Rodowód, passim,; Vö. még: Jerzy STRZELCZYK in: LexMA, VI. 2125-2126.

[800] A Přemyslida-ház genealgiájához l. Josef ŽEMLIČKA in LexMA 7. 188.; A morvaországi ághoz l. még: WIHODA, Morava 210-211.

[801] Az apák és fiúk viszonyára l. KASTEN, Königssöhne 199-237.

[802] Annales Lauershamenses. MGH SS 1. a. A. 792. 35.: „Et in ipso anno inventum est consilium pessimum, quod Pippinus filius regis, ex concubina Himildrude nomine genitus, contra regis vitam seu filiorum eius qui ex legitima matrona geniti sunt, quia voluerunt regem et ipsos occidere, et ipse pro eo quasi Abimelech in diebus iudicum Israel regnare, qui occidit fratres suos septuaginta viros supra petram unam, et regnavit pro Gedeone patre suo, cum mali tia tamen et non diu."

tegóriák játszották a főszerepet. Jó példával szolgál erre Jámbor Lajos egyes szám első személyben elmondott panasza arról, miként fogták el fiai az ún. „Hazugságmezőn", amit soha nem tudott elfelejteni, s amit hitszegésként, rendbontásként és esküszegésként fogott fel.[803] És Jámbor Lajosnál maradva ismert az a történet, melyben a császár megparancsolta a vele haragban álló fiának, hogy úgy jöjjön hozzá, mint fiú az apjához, ne mint alattvaló az urához.[804] Ám nem csak a Karoling-kor szolgál ilyen példákkal: IV. Henrik ismeretlen életrajzírója szinte drámaként ábrázolta, hogyan fordították a császár ellenségei fiát apja ellen, hogy taszítsa le trónjáról.[805] Az apa-fiú konfliktusok súlyának ismeretében igen nagy kár, hogy a jelen munka tárgykörébe tartozó esetek közül csak kevés ilyet ismerünk, és azokat is általában csak felületesen. Az Árpád-ház tagjai között a jelen tanulmány időhatárait átfogó időszakban[806] egyáltalán nem ismertek ilyen esetek. Sőt, ellenkezőleg. A családtagok közötti viták kirobbanásához több esetben az vezetett el, hogy az apák fiukat kedvezményezték más családtagokkal szemben. Ez már gyakorlatilag Géza fejedelem korától kezdve így volt, aki Koppánnyal szemben saját fiát favorizálta, s így maradt Szent István és Imre, I. András és Salamon, valamint Kálmán és II. István viszonylatában is. Az Árpádokkal ellentétben a Přemyslidák és a Piastok nemzetségében gyakoribb volt az apák és fiúk trónharca. Bizonyosan ilyen volt Ulrik és fia, a leendő I. Bretiszláv vitája a 11. század 30-as éveinek elején, melyet sajnos nem ismerünk részleteiben, de Bretiszláv száműzetésével végződött. I. Bretiszláv 1055. évi végrendelete ugyan elviekben kijelölte a konfliktusok irányát, melyek elsősorban a testvérek és unokatestvérek között törtek ki saját fiaik érdekében, ám ennek ellenére II. Vratiszláv saját fiával, a későbbi II. Bretiszlávval is vitába keveredett, akit 1090 körül el is űzött Csehországból. Ám a leginkább látványos ilyen eset Ulászló Herman és fiainak hatalmi harca volt, melyet Gallus Anonymus tollából

[803] Translatio sancti Sebastiani. MGH SS 15/1. 388.: „Fractus robusti olim brachii vires ego Chludowicus caesar imperator augustus, Dei dispensante gratia orbi Romano imperans, cum late in populos iuris habenas inmoderatius relaxavissem, indulgentia nostra quidam dissoluti, impugnando pietatem, in infidelitatis prorupere crudelitatem. Quod malum eo usque incanduit, ut ipsos quoque praedulces natos meos in me saevire compulerint et secum de nece sui genitoris tractare fecerint. Ad locum sic forte venitur, qui ex eventu ruptae fidei, pacis et sacramentorum Mentitus-campus extuncappellatur. Hic me omnis pene meorum militum manus deserens eo, ut retuli; perduellio filios meos horrendum facinus involvit et praefices sceleris esse delegit, insonti mihi multa morti obnoxia imputantes. A nunquam laesis multipliciter laesus et delusus, nefandorum actuum meorum non inmemor, aequissimo Dei iudicio haec me digne perpeti comminiscens, casus aequanimiter ferebam."

[804] Astronomus, Vita Hludovici imperatoris. MGH SRG 64. c. 45. 462.: „…imperator filio mandat, … ad se tamquam ad patrem filius veniat. …"

[805] Vita Henrici IV. imperatoris. MGH SRG 58. c. 9. 29-30.

[806] Az Árpádok későbbi történetéhez l. ZSOLDOS, Az Árpádok 82-83.

nagyjából részletesen ismerünk. Mint ismeretes, az egész geszta középpontjában III. Boleszláv és Zbigniew konfliktusa áll,[807] ám ennek keretében a szerző nem tudta megkerülni, hogy a vitákat a Piast-ház történetének keretein belül tárgyalja, s így részletesen kellett szólnia Ulászló Herman és fiainak vitáiról is.

III.2.2. Testvérek, unokatestvérek és egyéb rokonok

Míg tehát a disszertáció területi és időbeli határain belül történt esetek nagy részében a klasszikus, a Karoling-kor egészét átszövő apa-fiú konfliktusok hiányoznak, a keletkezett űrt kellő mértékben betöltik a testvérek, unokatestvérek, illetve nagybácsik és unokaöcsök közötti hatalmi harcok. Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy az Árpádok esetében ez I. András és Béla korától kezdve egészen Könyves Kálmán és Álmos időszakáig minden korosztályban megismétlődött. Lengyelországban Vitéz Boleszláv korától kezdve minden generációban újratermelődtek a testvérek közötti viták. 1025 után ilyenek voltak a király több házasságából származó fiainak, II. Mieszkónak, Bezprymnek és Ottónak küzdelmei, melyek elvezettek a Piast-monarchia időleges összeomlásához is. Megújító Kázmér ugyan kimarad ebből a sorból, ám valószínűsíthetően csak azért, mert nem tudunk vele egy időben élő férfi vérrokonáról. Fiai között azonban bizonyosan több ilyen konfliktus is lehetett. Volt már szó róla, és alább még vissza kell majd térni rá, hogy Szaniszló krakkói püspök 1079 körüli meggyilkolása miatt Ulászló Herman elűzte testvérét a hatalomból, és később megakadályozta, hogy annak fia, a Szent László udvarában nevelkedett Mieszko hatalomra kerülhessen. A sort itt is III. Boleszláv és Zbigniew zárja. Bár csak féltestvérek voltak, a köztük 1102 körül kitört és egészen 1112-ig tartó háborúskodás a Piast-dinasztia korai konfliktusainak legjobban dokumentált esete.

A testvérek közötti trón- és hatalmi harcok a Přemyslidák uralta Cseh- és Morvaországban figyelhetők meg legnagyobb számban. Bár I. Bretiszláv végrendelete csak 1055-től szabályozta a családtagok közötti kapcsolatokat, Szent Vencel és I. Gonosz Boleszláv kora óta rendszeresen napirenden voltak az ilyen jellegű konfliktusok. Nyilván ebbe a sorba tartozik II. Boleszláv fiainak, III. Vörös Boleszlávnak, Jaromirnak és Ulriknak a története, kik közül a két utóbbi egészen sokáig, 1034-ig konfliktusban állt egymással. I. Bretiszláv végrendelete kimondottan abból a célból jött létre, hogy véget vessen a testvérek közötti vitáknak, ám célját nem érte el. Már II. Szpitinyev szembe-

[807] Ehhez legrészletesebben: DALEWSKI, Ritual passim.

szállt testvéreivel, és ez a tendencia fennmaradt a morva részfejedelemségek fennállásának egész korszakában, különösen II. Vratiszláv, II. Bretiszláv és I. Vladiszláv idején.

III.2.3. Anyák és feleségek

Külön figyelmet érdemelnek a kelet-közép-európai dinasztiák tagjai között kibontakozott konfliktusok során az anyák és a nyilván nem vérrokon uralkodófeleségek abból a szempontból, hogy játszhattak-e valamilyen – esetleg akár meghatározó – szerepet a trónharcokban. Az anyák és feleségek beleavatkozása hatalmi kérdésekbe, sőt szűkebb vagy tágabb értelembe vett hatalomgyakorlásuk nem tekinthető újdonságnak. A Meroving- és Karoling-kor szinte csak úgy hemzseg az ilyen esetektől. De találunk időben közelebbi példákat is. I. Henrik német-római király felesége, Nagy Ottó császár anyja például aktívan befolyásolni kívánta a trónöröklést, az eleve kijelölt Ottó helyett Henrik nevű fiát támogatva.[808]

Az Árpád-ház asszonyainak politikai-gazdasági hatalmát Zsoldos Attila modern jog- és társadalomtörténeti szempontú monográfiája alapján alaposan ismerjük.[809] Emellett a nemzetközi kutatásban is számos munka áll rendelkezésre, melyek több szempontból adnak eligazítást a kelet-közép-európai dinasztiák asszonyai tekintetében. Ezek elsősorban az Árpádok, Piastok és Přemyslidák házassági politikájával foglalkoznak,[810] ám találkozhatunk az uralkodóanyák és uralkodófeleségek nőtörténeti[811] vagy általános kultúrtörténeti vizsgálatával is.[812] Ez utóbbi elsősorban a kelet-közép-európai keresztény monarchiák megteremtőinek feleségeit veszi górcső alá, s középpontjában a pogány férjét a kereszténység irányába terelő feleség-kép áll.

Ami a jelen munka alapvető célkitűzéseit illeti, hangsúlyozandó, hogy a nők önálló hatalomgyakorlásának korlátozottsága miatt az anyák néha-néha előforduló régensi szerepkörétől eltekintve nem beszélhetünk önálló részvételről a konfliktusokban. Ez azonban nem zárja ki, hogy ne játszottak volna akár fontos szerepet az egyes dinasztikus összecsapásokban, illetve ne befolyásolták volna a háttérből az események kimene-

---

[808] Vita Mathildis reginae antiquior, Vita Mathildis reginae posterior. MGH SRG 66. c. 6. 155-156.: „quasi esset unicus illius, [scil. Matild B.D.] confovens eum omnibus deliciis ceteris in amore praeposuit filiis atque desideravit ipsum regno potiri post obitum incliti regis Heinrici, si permissu dei voluntas illius posset adimpleri."

[809] A régebbi irodalom összefoglalásával együtt l. ZSOLDOS, Királynéi intézmény 7-14.

[810] RÖCKELEIN, Heiraten 99-135.; Az Árpádokhoz l. még: FONT, Rurikidák 125-142.

[811] Kelet-Közép-Európa királynéihoz l. még: CHODOR. Queens 9-51.

[812] HOMZA, Mulieres, passim.

telét. Sőt, – bár ez már a trójai háború óta nem újdonság – nem egyszer maguk váltak a konfliktus okává. Ez utóbbit azonban – már csak a forrásadottságok miatt is – nagyon óvatosan kell kezelnünk: nem ritka ugyanis, hogy a dinasztikus konfliktusokban feltűnő nőalakokat utólag és tendenciózus módon ábrázolják.

A részletes felsorolást érdemes Sarolttal kezdeni.[813] A 14. századi krónikakompozíció szerint az vezetett Koppány bukásához, hogy a Querfurti Brúnó által energikus, szinte a nomád uralkodónő ideáltípusaként[814] ábrázolt Saroltot Géza halála után feleségül akarta venni.[815] Természetesen már e helyen hangsúlyozandó, hogy Koppány és István trónharcának azért voltak komolyabb okai is, azonban a levirátus érvényre juttatásának szándékát[816] Szent István kedvezőtlenül ítélhette meg, mert ismeretes, hogy törvényeiben azokra a nőkre vonatkozóan, akiknek már volt gyerekük, érvénytelenítette.[817]

Míg tehát Sarolt (ha hitelt adunk a 14. századi krónikakompozíció előadásának) inkább oka, mint tényleges résztvevője volt a konfliktusnak, Anasztáziának, I. András feleségének, illetve Salamon király édesanyának bizonyára lehetett némi befolyása a politikai életre. Ezt már csak azért sem lehet végérvényesen kizárni, mert a 11. században általában az anyák játszották a gyermekkorú uralkodók mellett a legfőbb gyám szerepét, s így lehetőségük nyílott arra, hogy részt vegyenek a politika alakításában is. A 14. századi krónikakompozíció tájékoztat arról, hogy Salamon 1063. évi visszatérésekor gazdagon megajándékozta az őt hatalomra segítő IV. Henriket.[818] A krónikakompozíció hírét nem árt némi kritikával kezelni. IV. Henrik ekkor még sem császár, sem nagykorú nem volt, így vélhetően nem a szintén gyámság alatt álló Salamon, hanem gyámjai ajándékozták meg a német király helyett eljáró gyámokat. Erre utalhat Hersfeldi Lampert története arról, hogy Salamon hatalomba helyezésekor édesanyja is jelen volt, aki Northeimi Ottónak, a bajor hercegnek ajándékozott egy Attila hun ki-

[813] Saroltho z l. VAJAY, Géza nagyfejedelem 63-100, különösen 72-73.; SZEGFŰ László in: KMTL 594.; ZSOLDOS, Királynéi intézmény 124.; Thietmar krónikájának nőalakjaival kapcsolatban l.: HALMÁGYI, Beleknegini 21-36.

[814] Sancti Adalberti episcopi Pragensis et martyris vita altera auctore Brunone Querfurtensi. MPH n. s. 4/2. 62.: „…totum regnum tenuit virum…"

[815] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 64. 313.: „Mortuo autem Geycha duce Cupan voluit matrem Sancti Stephani regis sibi per incestuosum copulare connubium…"

[816] A levirátushoz l. még: TRINGLI István in KMTL 408.

[817] ZÁVODSZKY 149.

[818] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 97. 361-362.: „…imperator …a Salomone largissime remuneratus prospere rediit ad propria."

rálynak tulajdonított kardot.[819] A Hersfeldi Lampertnél megőrzött történetet nem árt kellő distanciával szemlélni. A szerző egyik legádázabb ellenfele volt IV. Henriknek, akivel mereven szembehelyezkedett az invesztitúra harc kezdeti szakaszában. Henrik pedig a történetben megajándékozott Northeimi Ottót 1071-ben hűtlenség címén perbe fogta és egy időre le is fogatta. Feltehető tehát, hogy itt a bajor herceg IV. Henrik elé helyezéséről lehetett szó, aki itt a király helyett lépett fel. Ráadásul nem feledhető, hogy a kardátadás inkább reprezentációs célokat szolgálhatott, és nem valószínű, hogy a királyné politikai hatalmát akarta volna kifejezésre juttatni.[820] Mindez azonban nem zárja ki végérvényesen, hogy hogy Anasztázia valamilyen mértékben részt vehetett a politika alakításában, és aktív szerepe lehetett az Árpádok két ága közötti trónküzdelmekben. Anasztázia esetében mindenképp figyelembe kell venni, hogy hozzá köthető a tihanyi és a visegrádi görög kolostorok alapítása,[821] és saját királynéi birtokokkal rendelkezett az országban.[822] Érdekes kérdés továbbá, hogy a királyné befolyása érthető-e tetten fiai névadásában?[823]

Hasonló, igaz, források hiányában bizonytalanabb szerepet játszott a Přemyslidák 11. század eleji torzsalkodásaiban a Prágai Kozma által III. Boleszláv anyjaként említett Emma.[824] A fejedelem Kozma által megadott genealógiája bizonyíthatóan hamis,[825] azonban II. Boleszlávnak tényleg lehetett egy Emma nevű felesége, aki férje halála után vitába keveredett férje két másik házasságából származó fiaival, III. Boleszlávval, Jaromirral és Ulrikkal, s ezért ismeretlen gyerekével együtt menekülnie kellett az országból.[826] Más kérdés, hogy lehetett-e szerepe Emmának a néhai fejedelem különböző házasságból származó fiai közötti trónharcban? Az bizonyos, hogy Emmának

[819] Lamperti Monachi Hersfeldensis opera. MGH SRG 38. ad. A. 1071. 130.: „Notatum autem est hunc gladuium fuisse, quo famosissimus quondam rex Hunorum Attila in necem christianorum atque in excidium Galliarum hostiliter debachatus fuerat. Hunc siquidem regina Ungariorum mater Salomonis regis, duci Baioariorum Ottoni dono dederat, cum eo suggerente atque annitente rex filium eius in regnum paternum restituisset." A szöveghez l. még: THOROCZKAY Gábor in: ÍFMT 106-107. és 584. sz. jz.

[820] Vö. ZSOLDOS, Királynéi intézmény 128.

[821] TÖRÖK, Tizenegyedik század 195-196.; FONT, Rurikidák 133.

[822] P. Magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum. SRH I. 55-56.; A szövegrészlet értékelésére l. még: ZSOLDOS, Királynéi intézmény 31.

[823] E kérdés részletes tárgyalását l. a III.4.3.2. fejezetben.

[824] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. I. c. 32. 57.: „Habuit hic gloriosissimus dux Hemmam sibi in matrimonio iunctam… Ex qua duos filios suscepit elegantissimae indolis, scilicet Wencezaum et Bolezlaum, sed Wencezlaus ab ineunte etate hanc fragilem vitam mutavit aeternitate."

[825] Részletesen l. III.5.2. sz. fejezetben

[826] POLANSKY, Emma 46-47.

maradtak fenn pénzérméi,[827] ami arra utalhat, hogy férje halála után valamilyen módon megkísérelt hatalmat gyakorolni. Ennek pontos körülményeit azonban forrás hiányában nem ismerjük. Így legfeljebb analógiaként jegyezhető meg, hogy általában nem volt idegen az anyáktól a gondolat, hogy saját fiaikat támogassák férjük más házasságból született fiaival szemben.[828] Biztosabb támpontot jelent Richeza, II. Mieszko özvegye, aki fia, Megújító Kázmér kiskorúsága idején maga kormányozta az országot.[829] Valószínűleg konfliktusba keveredhetett a korabeli elitekkel, amiért el kellett menekülniük az országból. És hasonló szerepe lehetett Béla király lányának, Eufémiának, I. Szép Ottó olmützi fejedelem özvegyének is. Ottó halálakor két fia még kiskorú volt, így Eufémia vélhetően egy ideig maga próbált meg uralkodni, és szembeszállni II. Vratiszlávval.[830] Hozzá kell tennünk: az egyetlen idevágó írott forrásunk Prágai Kozma, s őtőle csak annyit tudunk meg, hogy Ottó halála után II. Vratiszláv saját fiát próbálta meg Olmützbe helyezni, majd annak halála után személyesen foglalta el testvére birtokait.[831] Kétségtelen azonban, hogy Kozma az 1099. évben említi Eufémiát, aki fiaival együtt döntött úgy, hogy nem áll ellen II. Bretiszláv akaratának.[832] Elgondolkodtató, hogy hasonlóan Emmához, II. Boleszláv fejedelem feleségéhez, Eufémia érméket is veretett saját nevében.[833]

Anasztáziánál, Emmánál és Eufémiánál sokkal világosabban rajzolódik ki Anasztázia menyének, Sváb Juditnak politikai tevékenysége. Forrással igazolható, hogy Juditnak komolyabb befolyása lehetett a Salamon-kori történésekre, így a pénzverésre is.[834] Ráadásul későbbi „karrierje" bizonyítja, hogy szívesen vállalt közéleti szerepet. Judit 1086-ban, Salamon özvegyeként feleségül ment a nem sokkal azelőtt megözvegyült

[827] CACH I. č. 144-145. 29.

[828] A Meroving-ház ilyen eseteit l. KASTEN, Königssöhne 134-146.

[829] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. c. 28. 41.: „Mortuo igitur Meschone, qui post obitum regis Bolezlaui parum vixit, Kazimirus cum matre imperiali puer parvulus remansit. Que cum libere filium educaret et pro modo femineo regnum honorifice gubernaret, traditores eam de regno propter invidiam eiecerunt, puerumque suum secum in regno quasi decepcionis obrumbraculum tenuerunt."

[830] Ezt valószínűsíti: KRZEMIEŃSKA, Rotunde 30.

[831] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 43. 148-149.

[832] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. III. c. 9. 170.

[833] Részletesen l. a jelen munka első részében: II.4.3.3.

[834] ZSOLDOS, Királynéi intézmény 128.; A pénzverésben betöltött szerepéhez: DHA I. 186.; Vö. KOVÁCS, Pénzverés 122.

László Herman lengyel fejedelemhez.[835] Lengyelországi tevékenységének megítélését nagyban megnehezíti, hogy személyét két teljesen más jellegű és irányultságú forrásból ismerjük. A Balti-tenger menti pomeránokat sikerrel megtérítő Ottó bambergi püspök életírásaiból tudjuk, hogy Juditot a későbbi püspök kísérte Lengyelországba.[836] Ebo, Ottó püspök egyik életírója pedig külön ki is hangsúlyozta, hogy Judit igen aktív „társadalmi" tevékenységet folytatott Lengyelországban.[837] A róla szóló másik, kevésbé kedvező hírt a Piastok dinasztikus hagyománya tartotta fenn: Judit megkísérelt viszályt szítani férje és annak fiai között, illetve többször szövetkezett férje egyik bizalmasával, Sieciech vajdával.[838]

Az itt felsorolt példákat kiegészíthetjük egy további szemponttal is. Gizella királyné esete világít rá arra, hogy nem volt szükségszerű a tényleges szerepvállalás a családi belvillongásokban: akár hamisítás útján is könnyedén az események sűrűjébe lehetett cseppenni. Ismeretes, hogy történetírásunk eltérően foglalt állást a 14. századi króni-

[835] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 1. 63.: „Wladislauus …sororem imperatoris tertii Henrici uxorem prius Salamonis Ungarie regis in matrimonium desponsavit."

[836] Vö. Die Prüfeninger Vita Bischof Ottos I. von Bamberg. MGH SRG 71. 54.: „Eo tempore soror regis, Iudith nomine, in fratris contubernio morabatur, in qua ille sepius, licet alias felix, infelicitatem fortunę expertus, quia eam servare honeste non poterat, honesto matrimonio iungere disponebat. De hoc se negocio pro honore regis et regni Otto fidelissimus intromisit et duci Poloniorum, ut mulierem pulchram et nobilem, utpote regis filiam regisque germanam, in coniugium peteret, suggerere non cessavit, magnum sibi ac suis honoris commo dum pacisque presidium ex affinitate regis asserens profuturum. Dux itaque viri prudentis, et cuius industriam ante noverat, salubri consilio adquiescens, nuncios honestos non sine muneribus direxit ad regem, eiusque germanam ab eo peciit et accepit uxorem. In cuius item obsequio Otto noster a rege directus Poloniam intravit eique fideliter astitit et ministravit. Quem mulier nobilissima archicapellani functum officio unice dilexit et coluit ac per eum fratri regi preciosa nonnunquam dona direxit."

[837] Ebonis Vita s. Ottonis episcopi Bambergensis. MPH n. s. 7/2. c. I. 3. 9-11. „Accidit forte illis diebus, ut germana soror Henrici quarti imperatoris Juditha in matrimonio iungeretur Polizlao Poloniorum duci. Cui ille tamquam fidelissimus adherens capellanus, Poloniam venit. Ibique, in brevi loquelam gentis addiscens et prefate matrone obsequio deditus, prudenter se agebat; donec magnus valde et nominatus in regione illa factus est. Sed et nobiles quique et potentes illius terre certatim ei filios ad erudiendum offerabant; sicque Deo cuncta eius opera dirigente. non mediocriter dives esse cepit in possessione auri et argenti. Non enim in ludicris et et vanis mundi illecebris opes, sapientia et fidelitate sua congregates, expendebat; sed ut vir prudens et sensatus rem suam servare noverat. Domna etiam Iudita, cui familiare contubernium prestabat, frequenter per eum munera varia et permagnifica germane suo imperatori dirigebat; utpote que nullum fide et moribus inter obsequentes sibi prestacionem habebat. Cuius legacionis officium tanta auctoritate et circumcpectione persolvabat, ut pro hoc eciam ipsi rerum domino ammirabilis videretur."

[838] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 4. 69.: „Sed Zetheus cum regina multo magis conturbatur". Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 17. 83.: „Hactenus de Zetheo et regina dixisse sufficiat…"; A szöveg értelmezéséhez még: WISZEWSKI, Domus 271-290.

kakompozícióban megőrzött történetről, mely Gizellát főszerephez juttatta Vazul megvakításában. Így többen vélték úgy, hogy a nyilvánvalóan hamisított történet még a korai krónika- illetve gesztaszerkesztmények egyikében jelenhetett meg először, s közvetlen célja Szent István mentesítése lehetett a megvakítás terhétől.[839] Ezzel szemben mások úgy gondolták, hogy egy késői, 13. századi krónikaíró Gertrúd királynéra kívánt volna utalni Gizella személyében.[840] Nézetünk szerint a két elképzelés közül inkább az előbbi valószínűsíthető, ám a jelen munka célkitűzései szempontjából maga a tény, azaz Gizella a konfliktusba való belekeveredése játszik szerepet.

III.2.4. A konfliktusokból kimaradt családtagok

Általános szabályként jegyezhető meg, hogy a korán elhalt, ismeretlenségük miatt értékelhetetlen, illetve csak egyházi pályát befutott családtagokon kívül szinte lehetetlen volt elkerülni a dinasztikus konfliktusokat. Magányos ellenpéldaként áll a korszakban Dávid herceg, Salamon király testvére. Ismeretes, hogy forrásainkban csak elenyésző számú információ maradt fenn róla. A 14. századi krónikakompozíció apja genealógiája kapcsán említi nevét,[841] illetve csak annyit jegyez meg róla, hogy vele és Salamonnal halt ki András király ága.[842] Mindazonáltal rendelkezésünkre áll a jelen munka első részében már tárgyalt oklevél, melyben bizonyos birtokokat adományozott az apja által alapított tihanyi apátságnak. Az oklevél megfogalmazása arra utal, hogy nem egyedül, hanem László királlyal egyetértésben járhatott el.[843] Az oklevél azonban arra is fényt vet, hogy Dávid László uralma idején még élt és birtokokkal is rendelkezett, ám nem tudunk róla, hogy a bátyja és a Béla-ág közötti trónvitákban bármilyen része lett volna. Ettől függetlenül úgy tűnik, hogy továbbra is a család belső köreihez tartozott, hiszen a király egy másik oklevelében tanúként szerepel.[844] Egyéb adatok hiányában eldönthetetlen, miért maradhatott távol a dinasztikus konfliktusoktól.

---

[839] Pl. DEÉR, Pogány magyarság 117.; VÁCZY, Vazul-hagyomány 315.; HORVÁTH, Latin 311.; GYÖRFFY, István király 236.; SZOVÁK Kornél in: KK 306. sz. jz.

[840] ERDÉLYI, Kézai 15.; KRISTÓ, I. István 68.; DRELICHARZ, Filiastra 468.

[841] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 88. 345.: „Duxit autem sibi uxorem filiam ducis Ruthenorum, de qua genuit Salomonem et David".

[842] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 100. 364.

[843] DHA I. Nr. 86. 264.: „...Ladislao christianissimo rege concedente..."; DHA I. Nr. 96. 284.: „de consensu meo..."

[844] DHA I. Nr. 88. 268.

II.2.4.1. Nehezen bizonyítható létezésű és korán elhalt személyek

A kelet-közép-európai dinasztiák legkorábbi korosztályaiban számos olyan családtag ismert, akik vagy korai haláluk miatt nem játszottak szerepet a család trónharcaiban, vagy egyáltalán az sem bizonyos, hogy léteztek, s személyüket csak bizonytalan forráshírekre épülő történetírói tradíció tartotta fenn.

A dinasztikus konfliktusokból való kimaradás legbiztosabb útja volt, ha még idejekorán elhaltak a potenciális trónjelöltek. Az Árpádok tekintetében mindenképp idesorolandó Imre herceg, akit ismeretesen korai és váratlan halála akadályozott meg abban, hogy atyja halála után esetlegesen neki kelljen szembenézni a Vazulidák trónigényével. Az természetesen megfontolandó, hogy abban az esetben, ha túléli apját, egyáltalán sor kerülhetett volna-e a Vazulidák akaratának érvényesítésére. E kérdésre alább, a primogenitúra, szeniorátus, illetve a kijelölés kapcsán még vissza kell térni; elméletileg azonban nem zárható ki, hogy Vazul vele szemben is felléphetett volna. Vélhetően korai halála miatt maradt ki a későbbi konfliktusokból Szár László is, bár róla – a 14. századi krónikakompozícióban megőrzött rövid híren kívül,[845] illetve a Vazulidák hamis genealógiáját fenntartó krónikarészleten[846] kívül semmi érdemi információval nem rendelkezünk. Más a helyzet azonban Leventével, aki – legalábbis a krónikakompozíció szerint – okozhatott volna feszültséget, ha hatalomra kerül.[847] Érdekes, hogy személye még egy helyen, igaz I. András és Béla konfliktusa során szóba kerül; a nyilvánvalóan később keletkezett krónikafejezetben egyértelmű utalás történik arra, hogy az Andrással való konfliktusa azért volt elkerülhető, mert önként lemondott a hatalom-

[845] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 63. 311.: „Michael genuit vero Calvum Ladizlaum et Vazul…";

[846] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 69. 321.: „Convocatis [scil. Stephanus] autem filiis Calvi Ladizlai, patrui sui, scilicet Andrea, Beela et Leuenta, consuluit eis, ut quanto citius possent, fugerent…"; Vö. még: Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 87. 344.: „Tradunt quidam, istos tres fratres filios fuisse Vazul ducis ex quadam puella de genere Tatun et non de vero thoro ortos esse, et ob hanc coniunctionem illos de Tatun nobilitatem accepisse. Falsum pro certo est et pessime enarratum. Absque hoc namque sunt nobiles, quia isti filii sunt Calvi Ladizlai, qui uxorem de Ruthenia dicitur acepisse, ex qua tres isti fratres generantur."

[847] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 86. 344.: „Leuente vero in eisdem diebus mortuus est, qui si diutius vixisset etregni potestatem obtinuisset, sine dubio totam Hungariam paganisma ydolatria corrumpisset."

ról.[848] A korán elhalt, illetve csak bizonytalanul azonosítható családtagokhoz tartozik továbbá László, Könyves Kálmán idő előtt elhalt fia.[849]

A korai halál révén elkerült részvétel a konfliktusokban nem az Árpád-ház sajátossága. A Piastok közül mindenképp idesorolandó Megújító Kázmér két gyermeke. A 12. század elején kialakított Piast udvari hagyomány szerint Kázmérnak négy fia volt, kik közül csak Boleszláv és Ulászló jutott hatalomra.[850] A két másik fiú közül csak Mieszko nevét tartotta fenn más kútfő. A csak késő-középkori kompilációban ismert, ám a kislengyel annalisztika legrégebbi adatait hasznosító[851] *Annales Capituli Cracovisensis* és a regensburgi Szent Emmerám kolostor nekrológiuma is ismeri,[852] bár az lengyel annalisztikus forrásadat esetében ismét emlékeztetnünk kell: mindmáig éles viták folynak a kutatásban arról, hogy vajon a Gallus-geszta használta-e a korábbi évkönyvadatokat, vagy fordítva.[853] Az *Annales Capituli Cracoviensis* halálának időpontját 1068-ra teszi,[854] azaz még jóval a testvérei között kitört későbbi trónharcok előtt meghalt. Nála sokkal jobban igazolható II. Boleszláv király fiatalon meghalt, szintén Mieszko névre hallgató fiának a története. Esetében megjegyezhető, hogy nagy valószínűséggel azért kellett korai halált halnia, hogy elkerülje a későbbi összetűzéseket nagybátyjával, Ulászló Herman fejedelemmel, aki feltehetően megmérgeztette.[855] A gyilkosság lehetősége valóban nem zárható ki. Mieszkóról még a későbbi lengyel évkönyvek is tartottak fenn híreket: így az *Annales Capituli Cracoviensis* 1088-ra datálja nősülését.[856] Ekkor már két éves lehetett unokatestvére, Ulászló Herman első törvényes házasságából szü-

[848] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH. I. c. 92. 355.: „Putabat enim [Andreas] de eadem simplicitate [Belam] dedisse coronam filio suo, sicut sibi Leuente dederat."

[849] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH. I. c. 146. 426.: „Rext autem de prima uxore sua genuit Ladizlaum et Stephanum…"

[850] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. c. 21. 47.: „Nomina autem filiorum eius hec sunt: Bolezlaus, Wladislauus, Mescho et Otto."

[851] DRELICHARZ, Annalistyka 35-59.

[852] Rocznik kapituły krakowskiej. MPH s. n. 5. 48.: „Mesko filius Kazimiri…"; Vö. még: Necrologium monasterii s. Emmerami Ratisbonensis. MGH Necr. III. 305.

[853] E tekintetben a krónika adatianak későbbi felhasználását valószínűsíti: DRELICHARZ, Annalistyka 39. míg az évkönyvek elsőbbségét propagálja az évkönyv kiadója, Zofja Kozłowska-Budkowa. Vö. Rocznik kapituły krakowskiej. MPH s. n. 5. 48. 119. sz. jz.; A kérdés részletes tárgyalását l. még: WISZEWSKI, Domus 110-115.

[854] Rocznik kapituły krakowskiej. MPH s. n. 5. 49.

[855] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. c. 29. 55.: „Aiunt enim quosdam emulos timentes, ne patris iniuriam vindicaret, veneno puerum bone indolis peremisse, quosdam vero, qui cum eo biberunt, vix mortis periculum evasisse."

[856] Rocznik kapituły krakowskiej. MPH s. n. 5. 53.: „MLXXXVIII Mesko uxorem duxit."

letett fia, a későbbi III. Ferdeszájú Boleszláv, ami kellő motivációt jelenthetett a nem kívánatos rokon eltávolításához.

A Přemyslidák között érdekes módon a tárgyalt korszakban egy ilyen családtag ismert, aki előbb meghalt, minthogy esélye lett volna konfliktusba keveredni valamelyik rokonával: II. Vratiszláv Adelhaidtól született egyik fia, aki apja nevét örökölte, s Prágai Kozma előadása szerint még igen fiatalon meghalt.[857]

Az idejekorán elhalt, s ezért a konfliktusoktól megmenekült személyeken kívül számos olyan családtag neve ismert még, akiket csak nagyon bizonytalan történeti hagyomány őrzött meg. Minden bizonnyal idesorolandó Szent István másik fia is. Nem szükséges külön hangsúlyozni, hogy a királynak több fia is lehetett, erről tanúskodik a 14. századi krónikakompozíció és a nagylegenda is.[858] Ezek közül egynek kiléte körül alakult ki vita a magyar történetírásban, akit a kutatásban Laskai Osvát és Jakob Unrest késő-középkori munkáiból Ottó néven ismerünk.[859] Történetírásunk hosszabb ideje vitákat folytat arról, hogy létezhetett-e Szent István Ottó nevű fia. Tóth Zoltánhoz köthető az az elképzelés, hogy Ottó egy ősi, elveszett István-életrajzban szerepelhetett, s innen került át a késő-középkori kútfőkbe.[860] E kérdésben legutóbb érdekes vita alakult ki Kertész Balázs és Zsoldos Attila között.[861] A vita csak részben érinti Ottó herceg kilétét, ám lényegét tekintve azt a kérdést boncolgatta, hogy lehetett-e Laskainak valami korábbi, akár egy Szent István életrajz-szerű, vagy egyéb forrása. E vitát telje terjedelmében nem áll módunkban e helyen ismertetni, mindenesetre újabb szövegtani kutatások is azt a gyanút erősítik, hogy Ottó herceg neve 14-15. századi forrásainkba valamely régebbi szöveghagyományból kerülhetett be.[862] Még ha Ottó létezett is, személye már bizonyosan nem kerülhetett szóba apja trónöröklési terveiben, hiszen mind az Intelmek, mind pedig az Altaichi Évkönyv már csak egy fiúhoz szól, illetve egy fiút említ.[863] Ugyancsak bizonytalan György, I. András ágyaskapcsolatból nemzett

---

[857] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 20. 112.: „...qui in primo flore iuventutis occidit..."

[858] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 63. 312.: „ At rex Stephanus plures quidem genuit filios."; Vö. még.: Legenda Sancti Stephani regis maior et minor, atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta. SRH II. c. 15. 390.: „...iterum eterni per secreti consilii quandam examinationem in filiorum suorum nobitu sensit nimminere verbera, quod in ipsis infantie gradibus insontes, qui dedit, abstulit."

[859] MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE I/1. 831.; THOROCZKAY Gábor in: ÁKIF 295. 1032. sz. jz.

[860] TÓTH, Szent István 64-67. és 76-77.

[861] KERTÉSZ, Laskai Osvát 474-490.; ZSOLDOS, Elveszett források 490-497. különösen 496.

[862] MIKÓ, Ottó herceg 1-22. különösen 16-17.

[863] Annales Altahenses Maiores. MGH SRG 4. a. A. 1041. 24.: „..quoniam alium non habuit filium."

gyermekének léte,[864] a krónika egyetlen utalásán kívül semmit nem tudunk róla. Bonyolultabb kérdést jelent II. Mieszko lengyel király Boleszláv nevű fia, akit a szakirodalom csak Elfeledett (Zapomniany) Boleszláv néven ismer.[865] Bár a Gallus Anonymus megteremtette Piast udvari történeti tradíció kifejezetten azt sugallja, hogy Mieszkónak egyetlen fia volt, a későbbi Megújító Kázmér,[866] a 13. század végén keletkezett Nagy-lengyel krónika arról tudósít, hogy Mieszkónak két fia volt, s közülük Boleszláv az idősebb, aki apja halála után hatalomra is lépett.[867] Elfeledett Boleszláv létezése csak elméletileg bizonyítható. A kutatásban felmerült, hogy a Nagy-lengyel krónika esetleg Bezprymmel téveszthette össze.[868] E nézet helyessége már csak azért sem valószínűtlen, mert a német évkönyvek és egyáltalán: a Piast-monarchián kívül keletkezett források igen részletesen tudósítanak a II. Mieszko halála körüli, illetve azt követő belvillongásokról, s egyik sem tud Boleszlávról. Mindazonáltal Gallus Anonymus megjegyzése, hogy Kázmér korábban szerzetes volt,[869] arra enged következtetni, hogy eredetileg nem uralkodásra, hanem egyházi pályára szánták, ami alapján feltételezhető, hogy volt legalább egy fivére is. Ugyancsak bizonytalan a Gallus Anonymus említette Ottó, Megújító Kázmér állítólagos negyedik gyerekének léte.[870] Míg Mieszko nevét más, így regensburgi forrás is fenntartotta, róla egyedül Gallus Anonymus tudósít. A korábbi kutatás kételkedett létezésében, s úgy foglalt állást, hogy feltehetően Mieszko és Ottó egy személy lehetett, akinek a Piast hagyomány szerint kettős neve lehetett: az egyik a Piastokra, a másik a szász dinasztiára emlékeztetett.[871] Ez a hipotézis nem zárható ki, hiszen éppen Szent István fiainak névadása támaszthatja alá, hogy a szász és száli dinasztiával vérrokonságban vagy sógorságban álló dinasztiákban nem

---

[864] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH. I. c. 88. 345.: „De concubina autem, quam habuit de villa Moroth, genuit Georgium."

[865] Leszármazását l. BALZER, Genealogia 141-149.; JASIŃSKI, Rodowód 128. Vö. még: Zygmunt WOJCIECHOWSKI in PSB II. 253-254.; Alapos, analítikus elemzéssel és a korábbi irodalommal együtt: LABUDA, Mieszko II. 147-155.

[866] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. c. 18. 41.: „Mortuo igitur Meschone, qui post obitum regis Bolezlaui parum vixit, Kazimirus cum matre imperiali puer parvulus remansit."

[867] Chronicon Poloniae Maioris. MPH n. s. 8. c. 12. 18.: Iste Mesko de sorore Ottonis imperatoris genuit duos filios, videlicet Boleslaum et Kasimirum. Quo anno Domini MXXXIII nortuo Boleslaus filius eius primogenitus eidem successit."

[868] LABUDA, Mieszko II. 155.

[869] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. c. 21. 47.: „…quoniam monasterio parvulus a parentibus est oblatus…"

[870] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. c. 21. 47.: „Nomina autem filiorum eius hec sunt: Bolezlaus, Wladislauus, Mescho et Otto."

[871] DAVID, Casimir 13.

ritkák a német rokonokra utaló nevek. Mindazonáltal nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy Gallus Anonymus Megújító Kázméron kívül, akinek ismeri másik nevét is (Károly) egy Piast esetében sem használja a dinasztia tagjainak második nevét.[872] A kérdés eldönthetetlen, mindenesetre Ottó neve semmilyen későbbi konfliktusban nem fordul elő.

Még bizonytalanabb a Prágai Kozma által II. Boleszláv fejedelem egyik fiaként emlegetett Vencel esete.[873] Prágai Kozma ezen a helyen szándékosan vagy egyéb okból pontatlanul közli II. Boleszláv genealógiáját. Vencel neve sehol másutt nem fordul elő, így joggal feltételezhető, hogy csak krónikásunk találta ki.

II.2.4.2. Egyházi pálya

Emlékeztessünk középkorkutatásuk megfigyelésére, hogy az Árpádok családi politikájában sem politikai gyilkosságok, sem a kolostorba küldés, azaz a politikából való száműzés nem játszott szerepet.[874] Mindez máshogy volt a Piastok és a Přemyslidák esetében. Mindazonáltal általában megjegyezhető, hogy az egyházi pálya választásával elvileg elkerülhető volt a trónviszályokban való részvétel. A jelen munkában vizsgált esetek tekintetében két alaptípust lehet megkülönböztetni: vannak olyan, részben vagy teljes mértékben ismert személyek, akik ténylegesen kimaradtak a családi perpatvarokból, és csak egyházi tisztséget láttak el. A másik alaptípusba tartoznak azok, akik kezdetben egyházi pályára léptek, ám később valamilyen ismert vagy ismeretlen okból mégis bekapcsolódtak a politikába, s így nem ritkán részeseivé váltak a dinasztikus konfliktusoknak.

Az első csoportba sorolandó I. Gonosz Boleszláv Krisztián nevű fia, akit Kozma szellemesen „Sztrahkvasz", azaz „Rettenetes Lakoma" (*terribile convivium*) névvel tűntetett ki. Ő azzal érdemelte ki nevét, hogy – legalábbis Kozma előadásában – azon esti lakoma alatt született, amikor apja meggyilkolta testvérét, Szent Vencelt.[875] Kozma

[872] JASIŃSKI, Rodowód 179.

[873] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. I. c. 32. 57.: „Habuit hic gloriosissimus dux Hemmam sibi in matrimonio iunctam… Ex qua duos filios suscepit elegantissimae indolis, scilicet Wencezaum et Bolezlaum, sed Wencezlaus ab ineunte etate hanc fragilem vitam mutavit aeternitate."

[874] ZSOLDOS, Az Árpádok 74-75.

[875] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. I. c. 17. 36.: „Hec autem inter convivia, que ut supra retulimus, fraterna cede execrabilia, nascitur proles eximia ducis Boleslai ex coniuge egregia, cui ex eventu rerum nomen est inditum Ztrahquaz, quod nomen sonat: terribile convivium."

interpretációjában Krisztián szerzetesnek állt,[876] amit a krónika egyértelműen Gonosz Boleszláv bűneivel magyaráz.[877] Még kevesebbet tudunk II. Szpitinyev fiáról, Szvatobor-Frigyesről.[878] Ő egészen addig, amíg egy utcai tumultusban meg nem ölték, aquileiai patriarchaként működött,[879] és semmi jele annak, hogy bármilyen csehországi politikai ügyben részt vett volna. Feltehető, hogy apja korai halála után (1061) eleve nem játszott szerepet a belpolitikában. Más kérdés, hogy tényleg ő volt-e II. Szpitinyev egyetlen fia. Ismerve a középkor általános „családtervezési" elveit, gyanítható, hogy amennyiben Szvatobort egyházi pályára szánták, Szpitinyevnek kellett lennie más férfi leszármazójának is. Források hiányában azonban csak találgathatunk. Az sem kizárt, hogy a fejedelem korai halála után egyetlen fia háttérbe szorult II. Vratiszlávval szemben, egyházi pályára ment, kimaradva ezzel az öröklésből, s így a későbbi trónviszályokból is. A legérdekesebb szerep azonban Jaromir-Gebhardnak, I. Bretiszláv egyik fiának jutott. Kozma előadásában az 1090-ben meghalt Jaromir már apja halála időpontjában felszentelt pap volt, ezért nem részesült Morvaország felosztásából.[880] Ezzel ugyan elkerülte bátyjai, különösen II. Szpitinyev és II. Vratiszláv trónküzdelmeit, illetve II. Vratiszláv testvéreivel szembeni háborúit, ám paradox módon mégis konfliktusba keveredett bátyjával: prágai püspökként nehezményezte, hogy testvére az általa alapított olmützi püspökséget a prágai püspökség birtokaiból kívánja vagyonhoz juttatni. Rajtuk kívül még Lampert, I. Mieszko lengyel fejedelem második házasságából született egyik fia választotta az egyházi karriert.[881] Hozzá kell tenni, hogy ez az állítás csak közvetett forrásokkal bizonyítható. Lampert létezéséről a fenn már említett *Dagome Iudex* néven ismert, mindmáig heves viták kereszttüzében álló oklevéltöredékből tudunk. Ezt a tudásunkat kötötte össze különösen a régebbi kutatás azzal az elképzelés-

[876] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. I. c. 18. 36-37.: „Post a hec genitor voti non inmemor, cum esset iam puer docibilis et multum parentibus amabilis, non ferens pater, ut suis disceret pre oculis, misit eum Ratisponam tradens sub regulares alas abbati sancti Emmerami a martiris."

[877] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. I. c. 18. 36.: „Ergo dux Bolezlaus conscius sceleris patrati, timens penas Tartari, mente semper recolens sagaci, quoquo modo possit Deus super hoc crimine placari, votum vovit Domino dicens: ' Si iste meus filius ', inquit, ' superstes fuerit, ex toto corde meo Deo eum voveo, clericus ut sit et serviat Christo omnibus diebus vite sue, pro meo peccato et huius terre pro populo '".

[878] ŽEMLIČKA, Čechy 89.; Vö. még: Josef ŽEMLIČKA in: LexMA 7. 186-188.; Vö. Genealogia Wettinensis. MGH SS 23. 228.: „Hidda nupsit duci Boemico et genuit Guntherum patriarcham et matrem Wichmanni de Cella."

[879] Casuum Sancti Galli Continuatio II. MGH SS 2.159.: „Nam patriarcha Aquileiensis genere Sclavus a suis aliisque profanis occisus est, cui Oudalricus, abbas huius loci, successit."

[880] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 15. 105.: „Iaromir autem adhuc deditus studiis inter scolares versabatur alas."

[881] Személyéhez l. BALZER, Genealogia 105-106.; JASIŃSKI, Rodowód 65.

sel, hogy Lampert azonos lehetett az 1030 körül meghalt Lampert krakkói püspökkel.[882] Mindez nem zárható ki, ám a név gyakorisága és további források hiánya fokozott óvatosságra int Lampert személyével kapcsolatban.

A korszakban – persze csak az ismert családtagok eleve kis számához viszonyítva – jelentős azoknak az aránya, akik az egyházi karriert befutottak másik csoportjához tartoznak, azaz később „váltottak". Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy az Árpádok közül ilyen volt Könyves Kálmán, aki vagy testi adottságai vagy egyéb okok miatt, apja vagy nagybátyja döntése alapján egyházi pályára lépett.[883] Ugyanebbe a csoportba tartozik Megújító Kázmér. Idézzük fel: a legkorábbi Piast-hagyomány II. Mieszko egyedüli fiaként említi. Ennek azonban éppen e forrásunk mond ellent, hiszen ha Kázmér eredetileg egyházi pályára lépett,[884] akkor valószínűsíthető, hogy volt olyan testvére, akit trónra szántak. Ha ez így volt, akkor talán a történeti forrásokból nem ismert fivére halála után tért vissza, s hagyhatta el az egyházi pályát. Ugyancsak egyházi pályára került Zbigniew, Ulászló Herman idősebb fia. Gallus Anonymus elmondása szerint mostohaanyja, Sváb Judit küldte kolostorba tanulni.[885] Úgy tűnik azonban, hogy Zbigniew eleve csak kényszerpályának érezhette a reá váró egyházi hivatást, mert első adandó alkalommal visszatért Lengyelországba, és bekapcsolódott a politikába. Kázmérnál és Zbigniewnél lényegesen bizonytalanabb Vitéz Boleszláv egyik – csak bizonytalan adatokból ismert - fiának egyházi karrierje. Azt, hogy az első lengyel királynak volt egy ilyen fia, egyedül Petrus Damiani Szent Romualdról írott életrajzából ismerjük.[886] Személyével kapcsolatban Tadeusz Wojciechowski úgy vélte, hogy nem az első lengyel király fia volt,[887] Oswald Balzer viszont Vitéz Boleszláv egy ismeretlen fiát látta benne.[888] Az újabb genealógiai kutatás állásfoglalása szerint azonban valószínűsíthetően

[882] ABRAHAM, Organizacja 297. valamint 320.

[883] Az ezzel kapcsolatos ellentétes állításokat l. Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 140. 419.: „Voluit enim Agriensem episcopum eum facere."; Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 152. 432.: „Iste Colommanus fuit episcopus Waradiensis…" Vö. KRISTÓ-MAKK, Árpádok 130-136.; FONT, Koloman 9-16.

[884] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. 21. 47.: „Dicitur quoque sanctam ecclesiam affectu magno pietatis honorasse, sed precipue monachos sanctarumque monialium congregaciones agmentasse, quoniam monasterio parvulus a parentibus est oblatus, ibique sacris litteris liberaliter eruditus."

[885] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 4. 68.: „Zbigneus…litteris datus fuit, eumque noverca sua in Saxoniam docendum monasterio monialium transmandavit."

[886] Vita s. Romualdi. MGH SS 4. c. 26. 850.: „Habebat autem equum satis egregium, quem sibi Busclavi Sclavonici regis filius dederat, factus ab eo monachus."

[887] WOJCIECHOWSKI, Szkice 92-95.

[888] BALZER, Genealogia 116. A kérdés korábbi irodalmát l. 116-119.

Bezprym rejtőzik az ismeretlen Piast-utód alakja mögött.[889] A kérdés – további források hiányában – eldönthetetlen. Mindenesetre megjegyzendő, hogy amennyiben hiszünk azoknak a töredékes forrásfeljegyzéseknek, melyek alapján legalábbis felületesen megállapítható Bezprym magyarországi korszakának kronológiája, akkor nehezen lehetne összeegyeztetni a két személyt. Emellett Hildesheimi Évkönyv bejegyzése Bezprym 1032 körüli ténykedése során tanúsított magatartásáról inkább csökkenti, mint növeli annak valószínűségét, hogy korábban szerzetesként működött.[890]

III.3. Dinasztikus konfliktus és személyi kötelékek

Történetírásunkban különösen Kristó Gyula és Makk Ferenc tekintette úgy, hogy a *regnum* és *ducatus* viszonya egyfajta alá- és fölérendeltségi viszonyrendszert hozott létre, melynek lényege az volt, hogy a hercegi hatalom időről időre megpróbálta gyengíteni a királyi hatásköröket, mint például Salamon és Géza 1071 után kiéleződött viszálya idején.[891] Ezzel szemben Gerics József inkább szinte társuralkodói rendszert látott a hercegek és királyok viszonyában.[892] Koszta László véleménye szerint a királyi és hercegi hatalom viszonya kezdetben fölé- és alárendeltségi viszonyban állt egymással, s csak lassan, a 11. század hatvanas éveitől kezdve indult meg a lassú kiegyenlítődés a királyi és hercegi méltóság között.[893]

A kérdés nem érdektelen. Munkánk előző részében kitértünk már rá, hogy a hatáskörök tekintetében a hatalmat gyakorlók között együttműködésre volt szükség, azaz közösen gyakoroltak uralkodói jogköröket. A történetírásunkban nem egy helyen „koalíciós kormányzásként" is említett békés együtt uralkodás különösen a Přemyslidák gyakorlatának fényében értékelődik fel. Többször utaltunk már rá, hogy a cseh történelem legkorábbi korszakait bemutató Kozmát nagyon zavarták a Přemyslidák 11. századi trónviszályai. Sőt, a prágai fejedelmek nem egyszer önkényes hatalmi módszereit a maga módján el is ítélte. Tőle tudjuk, hogy I. Bretiszláv halála után elsőszülött fia, II. Szpitinyev azt tehetett Morvaországgal, ami csak tetszett neki. Magával vihette

[889] Vö. JASIŃSKI, Rodowód 106.

[890] Annales Hildesheimenses. MGH SRG 8. a. A. 1032. 37.: „Hoc anno Bezbriem ob inmanissimam tirannidis suae sevitiam a suis, et etiam non sine fratrum suorum machinatione, interfectus est."

[891] Pl. MAKK, Viszály 152-153.

[892] GERICS, Királykoronázás 126.

[893] KOSZTA, Nyitra 282-283.

testvéreit Prágába, és egész Morvaország felett uralkodói jogokat gyakorolt.[894] Szpitinyev fellépése önmagában még magyarázható lenne hatalmi önkénnyel, ám halála után az általa nem egyszer elnyomott II. Vratiszláv gyakorlatilag ugyanúgy járt el: saját ízlése szerint osztotta fel Morvaországot testvérei között, és ő maga rendelkezett Jaromir-Gebhard sorsáról is.[895] Sőt, mikor meghalt Olmützben területekhez jutott testvére, elfoglalta Olmützöt és Brünnt is, megtörve ezzel másik testvére, Konrád uralmát is.[896] Ám nem csak a kellemetlen természetű II. Vratiszlávhoz köthetők ilyen események. A prágai és morva fejedelmek közötti viszonyra mutat rá a későbbiekben II. Bretiszláv és a Brünnben apja után fejedelemségre jutott Ulrik esete. Kozma lakonikus elmondása szerint a Bretiszláv magához hívatta, majd elfogatta és börtönbe vettette Ulrikot.[897] Nem tudni, hogy ez még az 1091-ben kezdődött, majd II. Vratiszláv halála után abbamaradt események újrafelvételének tekinthető-e. Mindenesetre Ulrik biztosan kiszabadult valamikor a fogságból, mert nem sokkal később II. Bretiszláv ismét ellátogatott Morvaországba, és Litolddal együtt elkergette őket birtokaikból.[898] Az eset jól illeszkedik a már II. Szpitinyev kora óta tartó folyamatba, hogy a prágai fejedelmek nem tekintették egyenrangúnak morvaországi rokonaikat. Sőt, II. Bretiszláv morvaországi intézkedései még valamiről árulkodnak: a cseh fejedelmek a főbb morva várak és városok feletti uralmat is megszerezhették. Kozma további előadásából ugyanis az is kiderül, hogy a két megrémült testvér önként lemondott bizonyos *civitas*okról, melyeket II. Bretiszláv odaadott saját féltestvérének, az apja harmadik házasságából származó II. Bozsivojnak.[899] Ismét csak Kozma igazít el arról, hogy a cseh és a morva fejedelmek közötti viszony leginkább a *societas leonina* kritériumainak felelt meg: úgy

[894] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 15. 106.: „Ergo dux Zpitigneu postquam ad suum placitum omnia ordinavit in Moravia, fratres suos accepit, ut essent secum in curia, Conradum preficiens venatoribus, Ottonem vero posuit super pistores atque cocos magistrum."

[895] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 18. 110. Az eseményekhez l. még: WIHODA, Morava 252-253.

[896] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 43. 149.: „Postquam vero vidit solum Cunradum post obitum fratrum ex omni parte fraterno amminiculo privatum, ingressus est cum exercitu Moraviam, ut eum similiter expelleret de provincia, que sibi sorte ac funiculo hereditatis et per concessionem iure acciderat paternam."

[897] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. III. c. 5. 165-166.: „Dux Braczislaus vocans ad se Oldaricum filium Conradi iussit eum capere et misit in castrum Kladzko ad custodiendum."

[898] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. III. c. 9. 169-170.: „Dux autem post habitum consilium rediens castra metatus est iuxta urbem Brynen; erat enim valde iratus filiis patrui sui Conradi Odalrico et Lutoldo. Qui fugientes a facie eius oppilaverunt se in munitis oppidis …"

[899] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. III. c. 9. 170.: „Interea dux Bracizlaus dispositis presidiis per civitates, quas sibi tradiderant, et eas fratri suo Borivoy committens reversus est in Boemiam."

tűnik, hogy olmützi Ottó gyerekei nem akartak brünni rokonaik példájára jutni, így engedelmeskedtek Bretiszláv fejedelemnek.[900] Mindazonáltal úgy látszik, hogy ahogy valaha II. Vratiszláv fia, Boleszláv gyakorolta apja helyett a hatalmat az olmützi területen, úgy most Bozsivoj tette ugyanezt testvére nevében: amikor ugyanis Litold részéről a későbbiekben hátrányok érték, Bretiszláv rögtön Morvaországba sietett, hogy megbosszulja a Bozsivojon esett sérelmet.[901]

Emlékeztessünk, Prágai Kozma hasonló szellemű leírásai késztették arra a múlt század második felének csehszlovák történetírását, hogy igazoltnak lássák: a kelet-középeurópai fejedelmek szinte abszolút hatalommal rendelkeztek, melyet családtagjaikkal szemben is érvényre juttathattak, s mellyel szemben a morvaországi fejedelmek szintén igyekeztek egyfajta abszolút fejedelmi hatalmat kiépíteni, melyet a 12. század elejétől örökletessé is tettek.[902] Ám úgy véljük, óvatosan kell kezelni a jellemzően elbeszélő forrásokban fennmaradt hasonló történeteket. Fent részletesen szóltunk arról a hármas viszonyrendszerről, mely kialakította a társadalmi kapcsolatok hálóját, s melynek középpontjában a barátság (*amicitia*) állt. Érdemes tehát a konfliktusokban résztvevő emberek viszonyát e mérce szerint megvizsgálni. Az egymáshoz való viszonyt emellett még egy szempontból, nevezetesen a hűség (*fidelitas*) és a szabadok világát átszövő hűségeskük szempontjából is górcső alá kell venni a következőkben.

III.3.1. Az egyenlőségtől az alávetésig

Az I. András és Béla idején kezdődött dinasztikus konfliktusok Álmos és fia megvakításával végződtek. A 14. századi krónikakompozíció elmondása szerint V. Henriknek sikerült elérnie, hogy Kálmán kössön békét Álmossal és fogadja vissza az országba. Ám Kálmán nem sokkal ezután elfogatta Álmost és kisfiával együtt megvakíttatta, illetve elrendelte Béla kasztrálását is.[903] Történetírásunkban Györffy György úgy interp-

[900] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. III. c. 9. 170.: „Ottonis autem filii Zuatopluk et Ottik cum matre sua Eufemia multum obedientes duci erant et fideles."

[901] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. III. c. 12. 172.: „Et quia hisdem diebus filius Conradi Lutoldus per concessum Gotfridi admissus in castrum Racouz multas Borivoy inferebat iniurias singulis noctibus devastans eius villas et refugium habens in predictum castrum, unde dux Bracizlaus valde iratus iterum coadunato exercitu movit castra in Moraviam, volens ulcisci fratris iniuriam."

[902] KRZEMIEŃSKA, Rotunde 32.

[903] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 150. 429-430.: „Anno Domini M-o C-o XIII-o imperator propter ducem Almum movit exercitum ingentem et venit in confinium Hungarie, ut colloquium cum rege haberet et inter eos pacem firmaret. Et quod factum est. Rex autem imperatori plurima dona misit et sic honorifice repatriavit. Post hec rex reduxit ducem Almum ad pacem. Confirmata

retálta Kálmán tettét, hogy a királynak nem volt szüksége a vezeklésre, hiszen Álmos sorozatos akciói miatt már volt ideje mindent megfontolni és meggondolni, és az országnagyok felmentését is megszerezhette. Példaképe Szent István volt, aki megvakíttatta Vazult, és az utókor felmentést adott tettére.[904] Ezzel a megállapítással szemben azonban kritikával lehet élni. A megvakítás közismerten bevett büntetési módszernek számított a középkorban, és a körülményektől függően nem is számított jogtalan büntetési eszköznek.[905] Mindazonáltal társadalmi megítélése tekintetében nem volt teljesen közömbös, hogy az uralkodók alattvalóikkal, vagy családtagjaikkal szemben nyúltak-e hozzá.[906] A megvakítás alkalmazása a közvetlen családtagokkal szemben már a 9. században is visszatetszést és megütközést keltett, amiért az akár jogos büntetést kiszabó uralkodók is vezekelni voltak kénytelenek, és tettük nyilvános magyarázatra szorult. Jellemző példa erre Jámbor Lajos 823. évi vezeklése, amelyet rokona, Bernard megvakíttatása miatt kellett elvégeznie. Többször kitértünk már a jelen munkában Ulrik és Jaromir, II. Boleszláv fejedelem két fiának történetére, akik közül Ulrik megvakította már korábban kasztrált fivérét, ezzel végleg alkalmatlanná téve az uralkodásra.[907] Zbigniew, III. Ferdeszájú Boleszláv testvére sem kerülhette el a sorsát: testvére megvakíttatta. Bár Gallus Anonymus csak helyrehozhatatlan kárról (*dampnum irreparibile*) beszél,[908] Prágai Kozmától tudjuk, hogy mit is jelentett ez pontosan.[909] Azonban annak ellenére, hogy III. Boleszláv mind maga, mind a közjó szempontjából jogosnak és szükségesnek tekintette a Zbigniewet sújtó büntetést, nemcsak vezekelni volt kénytelen, hanem környezetének magyarázatot is kellett adnia tettére. Ezért Gallus Anonymus a Piast-dinasztia történetébe ágyazva mutatta be, miért kellett úgy végződnie a történetnek, hogy Boleszláv egyeduralomra jutott, Zbigniew pedig vakságra.

---

autem pace tandem rex cepit ducem et filium eius Belam infantulum et obcecavit eos. Sed et Belam infantulum preceperat castrare."

[904] MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE I./2. 959.

[905]A megvakítással kapcsolatban összefoglalóan BÜHRER-THIERRY Anger 79.; BRUNNER, Oppositionelle Gruppen 54- 100. és 104.; Skandinávia tekintetében l. BAGGE, Politics 112.; A legjellemzőbb esetek felsorolását l. DALEWSKI, Ritual 145-156.

[906] DALEWSKI, Ritual 150-153.

[907] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. „Postera luce dux Odalricus intrat urbem Pragam et isdem familiaribus inimicis, de quibus supra retulimus, fraudulenter suggerentibus fratrem suum Iaromir tercia die privat lumine."

[908] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. III. c. 25. 156.

[909] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. III. c. 35. 205.: „Nequaquam, inquit, assimilabor duci Poloniensi Bolezlao, qui fratrem suum Izbigneu sub fidei sacramentis advocavit dolis et eum tercia die privavit oculis."

Mindennek alapján okkal feltételezhető, hogy Álmos megvakítása sem maradhatott következmények nélkül. Vélelmezhető továbbá, hogy a büntetés jogosságának alátámasztásához bizonyítékokat kellett bemutatni.

A Kálmán és Álmos között váltakozó erővel folyó trónharc egyik izgalmas eseménye a 14. századi krónikakompozíció 147. fejezetében olvasható. A történet szerint Álmos herceg, miután 1106 körül visszatért Passauból, Lengyelországba sietett sógorához, III. Ferdeszájú Boleszláv fejedelemhez, akitől tanácsot és segítséget kért. Ezt követően – feltehetőleg egy sereg élén – visszatért Magyarországra és bevette Abaújvárt. Kálmán seregével haladéktalanul ostrom alá vette a várat, ám mielőtt megütközött volna lázadó öccsével, a krónika szerint „a herceg hirtelen lóra szállt, a városkapun kívülre távozott, és egyedül, nagy sebesen a király táborához lovagolt. S mihelyt a király sátrához ért, lováról leszállva nyomban a király lába elé borult, és mindenki színe előtt bűnösnek vallotta magát. A király pedig – ki hallott még ilyet! – kegyelmébe fogadta a herceget, sőt a herceg közbenjárására azt a sérelmet is félretette, amely a táborban levő magyarok részéről érte."[910]

Az Abaújvár falainál történt események jelentőségét a magyar középkorkutatás régen felismerte, és mind Kálmán uralmának monográfusai,[911] mind az Árpád-kori magyar történelem idevonatkozó korszakával foglalkozó kutatók[912] kiemelték a Kálmán és Álmos közti konfliktus jelentőségét, mely a dukátus megszüntetése miatt egyben egy korszak végét is jelentette. Kutatásunk azonban kevés figyelmet szentelt annak a kérdésnek, hogy a történetben közöltek adnak-e valamilyen támpontot a krónikafejezet keletkezési idejéhez, s elmaradt annak vizsgálata is, hogy az abaújvári történések bemutatása miként illeszthető be az Árpádok 11. századi dinasztikus konfliktusainak eseményeibe.

---

[910] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 147. 426-427.: Anno Domini M-o C-o VI-o reversus est dux Almus de Patauia, qui propter regis timorem illuc fugierat. Quem rex suscepit ad pacem. Deinde fugit in Poloniam et accersito Polonorum et Hungarorum consilio et auxilio reversus est in Hungariam et cepit Nouum Castrum et intravit illud. Rex autem hoc audito obsedit castrum. Cumque in crastinum pugnare vellet, ecce dux subito equum ascendens portas castri exiens citissime equitavit solus ad castrum regis. Et cum ad tentorium regis venisset, statim de equo descendens et ad pedes regis venisset et in ore omnium se culpabilem proclamavit. Rex autem nichil tale scientibus duci indulsit. Nam et indignationem suam ab Hungaris, qui in castro erant, per intercessionem ducis amovit." Más szövegvariánst adnak meg a 14. századi krónikakompozíció új, készülő szövegkiadásának szerkesztői, Bak János és Veszrpémy László. E szerint: „Rex autem suis nichil tale sentientibus duci indulsit," azaz úgy bocsátott meg a hercegnek, hogy az övéi nem is sejtették. Az adat rendelkezésre bocsátásáért ezúton szeretnék köszönetet mondani Veszprémy Lászlónak.

[911] KRISTÓ-MAKK, Árpádok 132-152. és 162-165.; FONT, Coloman 23.

[912] MARCZALI, Magyaország története II. 245.; PAULER, Magyer nemzet I. 211-212.; KRISTÓ, Hercegség 114.; MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE I/2. 949.; MAKK FERENC in KMTL 40.; ZSOLDOS, Az Árpádok 85.

A 147. krónikafejezetben fenntartott események, Álmos kilovaglása a várból, megjelenése a király előtt, és az, hogy bűnösnek vallotta magát, a *deditio*, azaz az alávetés eljárásának felelt meg, s szabályszerű íratlan jogintézményként működött.[913]Az ókori előzményektől eltekintve az alávetés alkalmazásáról első ízben Nagy Károly uralma alatt értesülünk. Károly a szászok alávetése és megkeresztelése mellett a bajorokat is betagolta a Karoling-birodalomba, s ennek során megadásra és behódolásra kényszerítette III. Tasziló bajor herceget. Tasziló rokona, nagybátyja volt Nagy Károlynak, anyja Martell Károly egyik leánya volt.[914] Nagy Károly 787-ben megidézte a neki már korábban többször is hűségesküt tett Taszilót a wormsi birodalmi gyűlésre, ő azonban nem volt hajlandó elmenni. Válaszul a király felvonult csapataival az Augsburg melletti Lechfeldre, s Tasziló a túlerő láttán, hogy elkerülje a háborút, megadta magát a frankoknak; visszaadta a még Pippintől kapott hercegségét és alávetette magát Károlynak, elismerve, hogy rosszat tett és bűnt követett el.[915] Miután Tasziló megújította a Károlynak tett hűségesküt (*sacramenta renovans*), a *deditio* aktusának elméletileg a két fél megbékéléséhez kellett volna vezetnie. Tasziló azonban titokban tárgyalásokba fogott az avarokkal, fel akarva tüzelni őket a frankok ellen, amiért Nagy Károly perbe fogta. Előbb halálra ítélte, majd megkegyelmezett neki és a jumiège-i kolostorba száműzte.[916] Nagy Károly fia, Jámbor Lajos ellen többször is kitört lázadás, amelyekben legközelebbi rokonai, testvérei, sőt, egyik feleségétől származó fiai is részt vettek. A lázadások miatt az uralkodó változtatott a hűségeskü formáján: ettől kezdve csak egyetlen úrnak lehetett esküt tenni, s az csak a császár lehetett.[917] A Jámbor Lajos és rokonai közötti konfliktusoknak azonban volt még egy, a jelen írás szempontjából is lényeges vonása: ha valaki élt a *deditio* lehetőségével, vagyis nagy nyilvánosság előtt alávetette magát, akkor azt a másik fél elégtételként fogta fel, és megbocsátott neki –

---

[913] ALTHOFF, Rituale 63-83.; ALTHOFF, Privileg 27-52.

[914] Annales Regni Francorum. MGH SRG 6. a. A. 787. 77-78.; Az eseményekre nézve l. BECHER, Eid und Herrschaft 25.

[915] Annales Regni Francorum. MGH SRG 6. a. A. 787. 78.: „Tunc praespiciens se Tassilo ex omni parte esse circumdatum, undique constrictus Tassilo venit per semetipsum tradens se manibus in manibus domni regis Caroli in vassaticum et reddens ducatum sibi commissum a domno rege Pippino, et recredidit se in omnibus pecasse et male egisse. Vö. még: Einhardi Vita Caroli Magni. MGH SRG 25. c. 11. 14.: „Tassilo tamen postmodum ad regem evocatus neque redire permissus, neque provinciam, quem tenebat, ulterius duci, sed comitibus ad regendum comissa erat."

[916] Annales Regni Francorum. MGH SRG 6. a. A. 788. 80.

[917] Capitularia regum Francorum. MGH Capitularia 2. Nr. 194. 22.:„Et hoc praecimus, ut nullus ex is tribus fratribus nobis in corpora consistentibus vel nostrum vel cuiuslibet alterius hominem sacramentum fidelitatis sibi promittere faciat et per hoc eum vel a nobis vel ab altero domino suo per uiusmodi sacramentum avertat et ad se adtraat."; Vö. KASTEN, Königssöhne 211.

így lehetőség nyílt a kettejük közötti viszony rendezésére.[918] Jól mutatja ezt többek között a Jámbor Lajos és fia, Lotár között 831-ben lezajlott konfliktus lezárása, melyet több, szinte egykorú forrásból ismerünk. Lajos parancsára Lotárnak meg kellett jelennie Nimwegenben apja előtt, aki kikötötte, úgy menjen hozzá, ahogy fiú az atyjához menni szokott. Lotár megjelent, Lajos pedig ahelyett, hogy mérgesen lehordta volna fiát, inkább szelíden helyreutasította.[919] Végül Lotárnak hűségesküt kellett tennie apjának, és meg kellett ígérnie, hogy soha többet nem lázad fel ellene.[920]

A felek közötti rituális kibékülés, az eredeti állapot helyreállítására tett kísérletek mellett volt a *deditio* intézményének egy másik, esetünkben sem elhanyagolható vonása. A magát alávető fél önként vállalt megadása révén remélhette, hogy bár új „jogviszonyban", de megtarthatja birtokait. Jól példázza ezt II. Sváb Hermann esete. III. Ottó 1002-ben bekövetkezett váratlan halála után Henrik bajor herceg, valamit Meißeni Ekkehard mellett ő volt a harmadik esélyes jelölt a királyi trónra. Mivel azonban a végül nem rá, hanem Civakodó Henrik fiára esett a választás, Hermann nem nyugodott bele választási vereségébe, és katonai erővel támadt II. Henrikre. A túlerő miatt azonban 1002-ben megadta és alávetette magát neki, majd – ahogy Thietmar tudósításából ismerjük – megadott minden szükséges elégtételt az uralkodónak, akinek így ismét hű barátjává válhatott.[921] II. Henrik Adalbold által írt életrajzából azonban azt is megtudjuk, hogy a mezítláb, néhány közvetítő társaságában végrehajtott alávetésnek nem csak az volt a célja, hogy kibéküljön az uralkodóval. Hermann egyúttal saját birtokai és javai érdekében is eljárt: a továbbiakban királyi ajándékként szerette volna őket birtokolni, ehhez kereste II. Henrik kegyét.[922]

Hasonló tanulságos esetet rögzített Hersfeldi Lampert is. Szóltunk már róla, hogy Northeimi Ottó bajor herceg 1071-ben konfliktusba keveredett IV. Henrikkel, aki rövid időre – hűtlenség címén – börtönbe is zárta, s mind hűbér-, mind magánbirto-

---

[918] ALTHOFF, Rituale 69.

[919] Astronomus, Vita Hludovici imperatoris. MGH SRG 64. 462.: „…imperator filio mandat, … ad se tamquam ad patrem filius veniat, … a quo [Lothar] non est aspera increpatione invectus, sed modesta lenitate correctus."

[920] Theganus: Gesta Hludowici imperatoris. MGH SRG 64. 224.: „Et Hlutharius filius eius cum iuramento fidelitatem promisit, ut post hoc umquam talia committere debuisset."

[921] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. V. 22. 247.: „Post hec Hermannus dux, … Brusele regi humiliter presentatur. Misericorditer eius gratiam impetravit, et, in beneficio et in omnibus iustii desiderii satisfactionem persolvens, … miles et amicus eius fidus efficitur."

[922] Vita Henrici II. imperatoris auctore Adalboldo. MGH SS 4. 687.: „Nudis igitur pedibus cum fidis intercessoribus regi se representat, pro male commitis veniam petit, pro bonis suis per regium donum possidendis gratiam quesit."

kait elvette. Ám miután Ottó alávetette magát az uralkodónak, legalább a saját jogon birtokolt javait megtarthatta.[923] És ugyancsak erre emlékeztető esemény történt 1106-ban Lengyelországban is. Idézzük fel: amikor Ulászló Herman fejedelem 1102-ben meghalt, két fia nem tudott megegyezni az örökség felosztásában. A vita 1106-ban nyílt háborúskodásba torkollott, melyben Boleszláv magyar és rusz katonai segítséggel végül is legyőzte testvérét.[924] A katonai győzelem után a két fivér a püspökök közvetítésével Gnieznóban találkozott, ahol is Zbigniew esküvel ismerte el, hogy testvére hatalma alá vetette magát,[925] s ami még lényegesebb: az addig atyai örökségként bírt Mazóviát már vitézként és nem úrként (*sicut miles, non ut dominus)* kapta vissza testvérétől.[926] A birtokok visszaszerzésének lehetősége persze az alávetést elfogadó félnek is érdekében állt. Thietmar elmondásából ismerjük saját nagyapja, Liuthard történetét, aki miután meghódolt I. Ottó császár előtt, visszakapta birtokait, amivel a császár demonstrálhatta, hogy Liuthard ténylegesen a hatalma alatt állt.[927]

Az alávetést vállalók tehát elkerülhették a fizikai megsemmisítést és joggal reménykedhettek birtokaik visszaszerzésében, ám tudomásul kellett venniük, hogy csak egyszer állt módjukban élni a *deditio* lehetőségével. III. Ottó például 999-ben elutasította a római Crescentius megadását. Az ügy-hátterében az állhat, hogy Crescentius egyszer már alávetette magát az uralkodónak.[928] A *deditio* további következménye volt, hogy az alávetettek a megadással egyidejűleg lemondtak a további lázadás és ellenállás jogáról: ha egyszer bocsánatot nyertek, nem folytathatták addigi magatartásukat.[929] Különösen súlyosan esett a latba, ha a megadást eleve csalárd szándékkal vállalták, mert csak időt akartak nyerni, hogy felkészüljenek a további ellenségeskedésre. Jól példázza ezt Regino prümi apát egyik története, melyben Gyermek Lajos, miután rájött, hogy Babenberg Adalbert eleve hamis szándékkal vetette alá magát, mert csak időt akart nyerni, börtönbe vettette a csaló ellenfelet.[930]

---

[923] Vö. Mathias BECHER: in: NDB 19. 671.

[924] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 38. 109.

[925] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 38. 108.: „Tunc primum inferiorem se fratre reputavit, tunc iterum se nunquam fratri fore contrarium, se in cunctis obediturum… coram omnibus adiuravit."

[926] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 38. 109.

[927] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. II. 21. 62.

[928] Rodolfus Glaber: Historiarum libri quinque. c. 12. 29.: „Cernens quoque Crescentius nullam posse euadendi uiam reperire, licet tardius, penitudinis adinuenit consilium, non tamen ei prestitit miserendi adytum." A szöveg értelmezésével kapcsolatban vö. REUTER, Medieval Polities 160.

[929] ALTHOFF, Rituale 71.

[930] Reginonis abbatis Prumiensis chronicon cum continuatione Treverensi. MGH SRG 50. 152.

Bár az alávetés rituális hagyománya – legalábbis az elbeszélő források tanúbizonysága szerint – túlélte korát, és a 12. század végéig töretlenül fennmaradt,[931] az intézmény a 11. század második felére „válságba került". Egyrészt a *deditio* vállalásával már korántsem volt biztos, hogy vissza lehet szerezni a régi hatalmi és birtokpozíciókat, másrészt – Gerd Althoffot idézve – „egyetlen konfliktust lezáró alávetés sem végződött tényleges kibéküléssel."[932] Voltak, akik az alávetés ellenére hosszabb-rövidebb időre fogságba kerültek, mások pedig a szokások ellenére elvesztették a birtokaikat.[933] A változás talán legszemléletesebb példáját IV. Henrik híres Canossa-járása adja, ahol – mint közismert – a rituális megbékélés ellenére sem lehetett helyreállítani a két fél közötti korábbi viszonyt.

Visszatérve tehát az 1106-ban Abaújvárnál történtekhez, a *deditio* jogintézményének ismeretében óvatosan megjegyezhető, hogy az a történetírásunkban általában elfogadott nézet, mely szerint Álmos jeruzsálemi útjáról hazatérve döbbenten állapította meg, hogy távollétében bátyja elvette tőle a dukátust, s önmagában ez ingerelte volna a további ellenállásra,[934] annyiban korrekcióra szorul, nehezen képzelhető el, hogy önmagában ez váltotta volna ki a herceg dühét. Az alávetés folytán ugyanis tisztában kellett lennie azzal, hogy az önálló hatalomgyakorlásról lemondott. Bár az sem zárható ki természetesen, hogy eleve nem gondolta komolyan az Abaújvár előtt történteket, mégis inkább valószínűsíthető, hogy az háboríthatta fel Álmost, hogy az Abaújvárnál történt megegyezést követően és a hagyományok ellenére Kálmán megkísérelte elvenni magánbirtokait is, illetve az addig a hercegség jogán is birtokolt javakat még alávetettként sem tarthatta meg. Arra, hogy ez a feltételezés nem lehetetlen, a következőket lehet felhozni. Legutóbb Koszta László mutatta ki,[935] hogy Álmos jeruzsálemi útja utáni monostoralapításai nem zarándoki meggyőződéséből fakadhattak, miként azt a korábbi kutatás állította,[936] hanem visszatérését készítette elő a hatalomba. Álmos tudhatta, hogy az egyháztól még a király is nehezebben tudja elvenni a birtokokat, és mivel a két monostort magánegyházának tekintette, befolyását továbbra sem veszítette el felettük.[937] Nem lehet nézetünk szerint kizárni, hogy gőzerővel folytatott egyházalapításai az alávetése után kialakult helyzettel is összefüggésben álltak. Okfejtésünket ki-

[931] A 9-12. sz. esetek taxatív felsorolását és értékelését l. DALEWSKI, Ritual 72-85.

[932] ALTHOFF, Rituale 82-83.

[933] ALTHOFF, Vom Konflikt 32.

[934] KRISTÓ-MAKK, Árpádok 150.

[935] KOSZTA, Nyitra 298-299.

[936] MAGYAROSZÁG TÖRTÉNETE I./2. 956.

[937] KOSZTA, Nyitra 299.

egészíthetjük egy további érvvel is. A 14. századi krónikakompozíció elmondása szerint a Jeruzsálemből hazatért Álmos nem sokkal később merényletet tervezett testvére ellen, majd lelepleződése és Kálmán bizalmának elvesztése után V. Henrikhez menekült, aki előtt elpanaszolta a vele történteket és segítséget kért Kálmán ellen. A látogatás történetét fenntartó úgynevezett Névtelen császárkrónikából világosan kiderül, hogy Álmos két különböző ügyben járt el a német-római királynál: panaszt tett javai elvesztése miatt, illetve kifogásolta az ország kormányzásában második helyet biztosító rangjának elvételét.[938] Maga a birodalmi segítségkérés természetesen nem függetleníthető az Álmos és IV. Henrik között már korábban létrejött kapcsolatoktól, de – különös tekintettel V. Henrik és apja nem kifejezetten problémamentes viszonyára –, nem lehet csak ezzel magyarázni. Álmos és IV. Henrik barátságát a fenn már említett *amicus amicis – inimicus inimicis* formula írta le, azaz általában volt érvényes a politikai barátságra. Mindemellett a birodalom beavatkozása hasonló ügyekbe nem volt egyedi jelenség. Már a késői Karoling időkben szokássá vált, hogy hatalmi vitáknál a császár jóváhagyásával lehetett csak eljárni. Egy 823-ban történt esetben például Jámbor Lajos döntött két fivér hatalmi vitájában. A két testvér közül az idősebb kezdett uralkodni, ám mivel az országot nem kormányozta méltó módon, a nép megfosztotta uralkodói jogaitól és a fiatalabbiknak juttatta azokat. Mindketten a császárnál kerestek jogorvoslatot, aki úgy döntött az ügyükben, hogy tiszteletben tartva a nép óhaját, a fiatalabbikat részesítette előnyben.[939] A császárok a 11. század folyamán is többször léptek fel döntőbíróként hasonló ügyekben, különösen a birodalom határvidékén élő népekkel szemben. Ezt példázzák az Aba és Orseolo Péter, illetve Salamon és Béla fiai közötti

[938] Frutolfs und Ekkehards Chroniken und die Anonyme Kaiserchronik 250. ill. Ekkehardi Chronicon universale. MGH SS 6. 242. (Idézet Ekkehard világkrónikája szerint): „Eo tempore orta simultate inter Colomannum regem Pannoniae germanumque eius vocabulo Almum, eo quod uterque sibi potius regiam competere dignitatem iure gentis illius contenderet, spoliatus tam rebus quam ducatu, quo inter Ungros clarus et ut decuit fratrem regis a rege secundus claruit, Almus regem Heinricum adiit, et in auribus totius senatus haut secus quam ille quondam (Hiemsalis germanus) Atherbal miserias suas deplorans, Romani imperii magnilicentiam in compassionem et defensionem sui flectere curavit." Magyar fordításához l. THOROCZKAY Gábor in: ÍFMT 268-276.

[939]Annales Regni Francorum. MGH SRG 6. 160.: „…duo fratres, reges videlicet Wilzorum, controversiam inter se de regno habentes ad praesentiam imperatoris venerunt… Erant idem filii Liubi regis Wilzorum; qui licet cum fratribus suis regnum divisum teneret, tamen, propter quod maior natu erat, ad eum totius regni summa pertinebat. Qui cum commisso cum orientalibus Abodritis proelio interisset, populus Wilzorum filium eius Milegastum, quia maior natu erat, regem sibi constituit; sed cum is secundum ritum gentis commissum sibi regnum parum digne administraret, illo abiecto iuniori fratri regium honorem deferunt: quam ob causam ambo ad praesentiam imperatoris venerunt. Quos cum audisset et gentis voluntatem proniorem in iunioris fratris honorem agnovisset, statuit, ut is delatam sibi a populo suo potestatem haberet, ambos tamen muneribus donatos et sacramento firmatos in patriam remisit.".

konfliktusok, valamint II. Mieszko és a birodalom közötti összetűzések, mikor is maga II. Konrád helyezte vissza II. Mieszko elűzött testvérét, Ottót,[940] Ulrikot, illetve III. Henrik Szent István valamelyik rokonát.[941] V. Henrik Álmos és Kálmán vitáján kívül beleszólt a Piastok és a Přemyslidák hasonló hatalmi vetekedésébe is. Hogy a dinasztikus vetekedésbe való beavatkozás a birodalom előjoga lehetett, arra jó példával szolgál I. Vladiszláv cseh fejedelem vitája III. Boleszláv lengyel uralkodóval, aki 1110-ben megtámadta Csehországot. A hadjárat célja még a lengyelekkel szemben elfogult Prágai Kozma szerint is az volt, hogy Boleszláv megbékítse egymással Vladiszlávot és fivérét, a korábban a trónról elűzött Bozsivojt.[942] Gallus Anonymustól tudjuk, hogy Ferdeszájú Boleszláv kifejezetten követelte Vladiszlávtól, hogy fogadja vissza Bozsivoj nevű testvérét az országba és atyai örökrészébe (*in sorte hereditatis paterne*), amit a cseh fejedelem azzal hárított el, hogy visszafogadja fivérét, ha Boleszláv is megteszi ugyanezt a sajátjával, de megosztani vele az országot csak a császár tanácsával meri.[943] Ismeretes továbbá, hogy maga III. Boleszláv lengyel fejedelem sem kerülhette el a birodalommal való konfrontációt. V. Henrik 1111 körül megtámadta III. Ferdeszájú Boleszlávot és követelte, hogy vagy fogadja vissza lázadó testvérét, Zbigniewet az ország felébe, vagy magával Henrikkel ossza meg az országot.[944] Az ügy előzménye Zbigniew fent említett alávetése volt. Gallus Anonymus további előadásából kitűnik, Zbigniew magatartása, azaz elsősorban az országra rátörő idegen csapatok támogatása miatt e jogait is elvesztette, és kénytelen volt elmenekülni Lengyelországból. Visszatérésére csak fivére és a birodalom közötti háborúk után, 1112 körül volt lehetőség, amikor is ismételten ígéretet tett Boleszlávnak, hogy nem tekinti magát úrnak, hanem csak vitéznek, minek fejében öccse testvéri szeretetből talán majd ad neki néhány várat.[945] Az idézett forrás-

[940] Wiponis opera. MGH SRG 61. 31-32. „Caesar divisa provincia Bolanorum in tres partes Misiconem fecit tetrarcham, reliquas duas duobus aliis commendavit."

[941] Annales Altahenses Maiores. MGH SRG 4. 32.: „Novem ibi civitates rex deditione cepit, quas rogatu Bratislaui et consensu incolarum fratueli Stephani regis, qui cum eadem duce advenerat, dedit."

[942] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. III. c. 35. 206.

[943] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. III. c. 21. 146-147.: „Fratrem quidem meum libens recipere, si tuum reciperis, sum paratus, sed cum eo regnum dividere, nisi consilio cesaris, non sum ausus."

[944] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. III. c. 2. 130.: „Quapropter aut oportet te fratrem tuum in regni medietatem recipere, michique CCC marcas annuatim tributarias, vel totidem milites in expedicionem dare, vel mecum, si vales, ense Polonorum regnum dividere."

[945] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. c. 25. 154-155.: „…et si se pro milite non pro domino reputaret … nec ullum dominium ostentaret, fraterna karitate quedam castella sibi daret."

részletből – nézetünk szerint – világosan kiderül, hogy Zbigniew alávetése után már csak a magánbirtokokról lehetett tárgyalni, illetve csak az jöhetett szóba, hogy a korábban atyai örökjogon bírt birtokokat testvére kegyéből tartsa meg.

A felsorolt esetekből nyilvánvalóan látszik, hogy a birodalom, illetve a német-római királyok és császárok egyfajta ősi szokásként vagy előjogként léptek fel döntőbíróként más családok ügyeiben. Fellépésüknek általában két célja volt: vissza akarták helyeztetni támogatottjukat az addig élvezett hatalmi pozíciójába, illetve biztosítani akarták, hogy kapja vissza a magánbirtokait. Ám míg a 11. század első felében el tudták érni, hogy még ha rövid időre is, de kierőszakolják az érintett országok felosztását, addig eredményességük V. Henrik korára – elsősorban az érintett országokban uralkodó személyek ellenállása miatt – már nagyrészt csak arra koncentrálódott, hogy a trónviszályban támogatott felet testvére visszafogadja, és biztosítsa neki a magánbirtokai feletti rendelkezés jogát. Feltehető tehát, hogy V. Henrik a 14. századi krónikakompozícióban tévesen az 1113. évre keltezett, de inkább 1108-ban lezajlott háborújának is az lehetett a célja, hogy Kálmán békéljen meg testvérével, azaz legalább a magánbirtokaiba engedje vissza.[946]

Az Abaújvár előtt történt események, illetve azoknak a 14. századi krónikakompozícióban ábrázolt módja tehát arra enged következtetni, hogy Álmos alávetése mindkét fél számára igazodási pontként szolgált, s belőle paradox módon mind Kálmán, mind Álmos saját maga számára kedvező következtetéseket vonhatott le. A *deditio* jogszokása ugyanis mindkét fél számára biztosítékokat tartalmazott. Nézetünk szerint ez a körülmény meghatározhatta a 14. századi krónikakompozíció 147. fejezetében áthagyományozódott szövegrészek későbbi sorsát is. A történet, mely legvalószínűbben II. István idején kerülhetett lejegyzésre, a Kálmán-ág szemszögéből mondja el az eseményeket. Feltehető azonban, hogy a szöveg az Álmos-ági királyok számára is egyfajta bizonyítékul szolgált arra, hogy Kálmán törvénytelenül csonkította meg Álmost és Bélát. A *deditio* elfogadása ugyanis Kálmánra is komoly kötelezettségeket rótt, így ellentétben a Kálmán korát, alakját a Kálmán- vagy István-kori krónikában/gesztában bemutató számos más részlettel szemben, ezt a részt nem semmisítették meg, sőt nem is alakították át olyan mértékben, hogy elveszítette volna eredeti értelmét.

Álmos alávetésének ügye felvet még egy, e helyen szükségszerűen megtárgyalandó kérdést. Az 1106-ban vállalt alávetéssel Álmos jogállása megváltozott, és úrból vitézzé (*miles*) lett. Hogy ez nem valótlan állítás, a fenti példákon kívül érdemes ismét vissza-

[946] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 150. 430.

térni a Névtelen császárkrónika azon megjegyzésére, hogy Álmost a hercegség révén „a király után másodikként tisztelték".[947] Álmos birodalom előtti érvelésének tehát az lehetett az egyik leglényegesebb sarokpontja, hogy Kálmán miatt nem csak a birtokait, hanem a királyság hierarchiájában elfoglalt helyét is elveszítette.

Mindez egybecseng a magyar középkorkutatásban legutóbb is megfogalmazott, fenn már idézett véleménnyel, hogy Kálmán korára a hercegi és királyi hatalom között egyfajta kiegyenlítődés volt megfigyelhető, mely feltehetően már a 11. század 60-as éveitől kezdve tartott.[948] Vajon ez az állapot, amelynek Álmos 1106-ban bekövetkezett alávetése szükségszerűen vetett véget, egy olyan tendenciának a végét jelentette-e, mely az egyenlőtlenség felől haladt az egyenlőség irányába, vagy – miként alább bizonyítani igyekszünk majd – a királyok és hercegek közötti egyenlőség a dukátus fennállása óta tartott, s csak Kálmán és Álmos vitájával ért véget? Ennek a kérdésnek a tisztázása már csak azért is szükséges, mert miként a jelen munkában majd részletesen is ki kell térni rá, nem kétséges, hogy a hatalmi küzdelmek győztesei igyekeztek utólag érveket keresni a legyőzött családtagok ellen, melynek során különböző magyarázatokat adtak arra, hogy a legyőzöttekkel szemben eleve többletjogokkal rendelkeztek.[949]

A jelen munkában már többször idéztük a 14. századi krónikakompozíció 88. fejezetét, mely – nézetünk szerint – tömörített formában tartalmazza valamennyi olyan kérdést, melyet e munkában fel kívánunk dolgozni. Az András és Béla egyezségét leíró szövegrészletnek van még egy vetülete, melyet eddig még nem tettünk alaposabb vizsgálat tárgyává; nevezetesen az András és Béla közötti kapcsolat minősége. A krónikaszövegből egyértelműen kiderül, hogy András az örömben és az ország javainak birtoklásában is társat keresett testvérében.[950] A jelenetben leírt szituáció – hogy mind a rosszban, mind a jóban társai és támaszai legyenek egymásnak – tökéletesen megfelelt a bevezetőben bemutatott, az ókori gyökerű, a Meroving-korból örökölt,[951] a Karoling-kor közvetítésével a 10-11. századra is áthagyományozódott barátság-fogalomnak, melyben az egyenlőség játszotta a főszerepet. Az András és Béla között fennálló viszony tehát – noha az ország feletti hatalmukat és felelősségüket kétharmad-egyharmad arányban osztották meg – a családon belüli egyenlőségen nyugodott. Hasonló jelensé-

[947] Ekkehardi Chronicon universale. MGH SS 6. 202.

[948] KOSZTA, Nyitra 282-283.

[949] A magyar középkorkutatás legitimitás és idoneitással kapcsolatos eredményeit l. a III. 5. sz. fejezetben.

[950] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 88. 345.: „… quatenus consortes simus gaudiorum et bonis regni corporali presentia gaudentes communicemus…Bela adlinitus cum omni familia sua venit ad regem. Quem rex videns gavisus est gaudio magno valde, quia fraterno fulcitus est robore".

[951] FRITZE, Schwurfreundschaft 75-124.

geket figyelhetünk meg a Přemyslidák és Piastok hatalmi gyakorlatában is. Ismét érdemes felidézni I. Bretiszláv fejedelem végrendeletét, melyből egyértelműen kiderül, hogy a végrendelet életbeléptetéséig az egy atyától származó férfiutódok elvileg egyenlőséget élveztek a családon belül. Sőt vélelmezhető, hogy az 1055-ben létrejövő hatalmi rendszer elvileg nem érintette volna a rokonok egyenlőségét, ám II. Szpitinyevtől kezdve valamennyi prágai fejedelem megkísérelte alávetni morvaországi rokonait, amit végül s 1110 körül végleg sikerült is elérniük. Hasonló tendencia figyelhető meg a Piastok Lengyelországában is. Gallus Anonymus krónikája utólag, és III. Boleszláv javára elfogultan tárgyalja az eseményeket, így Zbigniew csak 1112 után bekövetkezett tragédiáját rendre megelőlegezi a krónika korábbi részeiben is, elvitatva a *regnum*hoz való jogot a fejedelemtől, sőt, eleve törvénytelennek próbálta meg beállítani Zbigniew személyét.[952] Nem tudta azonban megkerülni az állásfoglalást abban a kérdésben, hogy milyen volt eredetileg a két fivér viszonya egymáshoz. Elbeszélése szerint, miután Zbigniew 1093 körül visszatért a kolostorból, ahol taníttatták, apja békét kötött vele, s ekkor először fiának szólította.[953] Gallus Anonymus azt is kénytelen volt az olvasóközönség elé tárni, hogy apjuk és a geszta „Vid ispánjaként" szerepeltetett Sieciech vajda mesterkedéseivel szemben a két fivér megegyezett egymással, hogy mindenben támogatni fogják egymást.[954] Sőt, ennek a megegyezésnek komoly jelentőséget is tulajdoníthattak a krakkói udvarban: III. Boleszláv környezetében többek között azzal magyarázták a két testvér közötti viszony megromlását, hogy Zbigniew nem teljesítette a kötelességét, hanem lepaktált az ellenséggel.[955] Az idézetben különösen az *amicitia* kifejezés érdemel fokozott figyelmet. A gesztaíró szemmel láthatóan nehezményezte, hogy Zbigniew feladta a testvére iránti barátságot, azaz a közös érdekeken alapuló viszonyt, s helyette az ellenséggel lépett hasonló kapcsolatra. Hasonló tartalmú történetet rögzített Prágai Kozma is. Volt már róla szó, hogy II. Vratiszláv igen cudarul bánt testvéreivel és saját fiával is. Ennek köszönhette, hogy morvaországi testvérei, Konrád és Ottó, valamint prágai püspökké tett fivére, Jaromir-Gebhard 1068-ban szövetkezett ellene, s megpróbált ellenállni a prágai fejedelem hatalmi törekvéseinek. A három testvér össze-

[952] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 3. 67.

[953] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 4. 71.: „eumque tunc primum filium suum appellavit."

[954] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 16. 71.: „Ipsi fratres iureiuando se coniunxerant et inter se signum fecerant, quod … alter alteri subvenire cum totis viribus suis nullius more pateretur inducias."

[955] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 24. 82..: „…Zbigneus fratri suo laboranti nec invitatus auxilium impendebat, insuper etiam cum hostibus fratris occulte fedus et amiciciam coniugebat et pecuniam illis pro militibus in subsidium transmittebat."

fogásából Kozma különösen fontosan tartotta, hogy szembeállítsa egymással a Vratiszlávnak tulajdonított *simulata equitas*t, illetve a három testvére *mira equitas*át.[956]

Visszatérve tehát a 88. krónikafejezetben foglaltakra, feltehető, hogy Álmos alávetése és a dukátus felszámolása ideje táján a dinasztián belüli hatalommegosztás egyik alapelvének a hercegek és királyok közötti egyenlőséget tartották, és a krónikában a dukátus kialakulása és megszűnte között történt viszályok bemutatásakor az elvnek komoly jelentőséget tulajdonítottak.

Ismeretes, hogy András és Béla viszonya akkor romlott meg, amikor I. András politikailag érthetően, ám a testvérével kötött megállapodást felmondva királlyá koronáztatta fiát, Salamont. A történtek közvetlen következményeit javarészt a 14. századi krónikakompozíció 92. fejezetében olvashatjuk. Az úgynevezett várkonyi jelenetet fenntartó szövegrészek értelmezésében, keletkezési idejében nincs konszenzus a magyar krónikakutatók között. Kristó Gyula – elfogadva a korábbi irodalomtörténeti kutatás véleményét, amely elsősorban epikus, illetve népi történetként tekintett a várkonyi jelenetre, s benne a jó és a rossz közötti választás lehetőségét hangsúlyozta ki[957] – úgy vélekedett, hogy a krónikarészlet egyfajta kompromisszum lenyomata, amely Kálmán koránál korábban nem keletkezhetett.[958] Csóka J. Lajos 12. századi betoldást látott benne, s a Hartvik-legendában érvényesülő koronafogalom lenyomatának tekintette.[959] Kristó elképzeléseivel szemben Gerics József a 92. fejezetet a Salamon-kori krónikaszerkesztmény részének tartotta.[960] Tóth Zoltán korábbi kutatásait is felhasználva,[961] kimutatta az angolszász Dustan-Egbert ordó használatát a 11. században, melyben nem szerepelt a kard a királyavatás jelvényei között. Mivel a kard Magyarországon Kálmán korában már királyi felségjelvény volt, illetve 1074 után a hercegek bizonyíthatóan hercegi koronát viseltek, Gerics úgy foglalt állást, hogy „számolnunk kell az uralkodói jelvények hazai történetében olyan szakasszal, amelyben kétségtelenül

[956] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 24. 117.: „Tunc Zmil, filius Bozen, qui fuit prefectus in urbe Satc, simul et Koyata accipientes per dextras Conradum et Ottonem et Iaromir: ' Eamus ', inquit, ' et videamus, utrum unius versucia et simulata equitas prevaleat an iusticia et mira equitas precellat trium fratrum, quos par etas, una voluntas, eadem potestas sociat et maior militum copiositas iuvat."

[957] ARANY, Naív eposzunk 264-274.; KARDOS, Középkori kultúra 101.

[958] KRISTÓ, Epika 53-73. illetve 330-353, különösen: 340-343. Vö. még: KRISTÓ, Legitimitás 596-597.

[959] CSÓKA, A latin nyelvű 419.

[960] GERICS, Gesta-szerkesztéseink 83.

[961] TÓTH, Attila's Schwert 130-131.; Vö. még: TÓTH, Gladius 485-487.

érvényes volt a hercegi és királyi jelvények viszonyának a 92. fejezetben adott ábrázolása".[962]

Nem férhet kétség Gerics József megállapításának helyességéhez. Bajosan lehetne csak epikus szimbólumokat látni a korona és a kard közötti választásban, és csak nehezen lehetne hinni abban, hogy csupán a jó és rossz közötti választás népi motívumával állunk szemben. A történetnek meg kellett felelnie a korabeli közfelfogásnak és jogrendnek. Kézenfekvő magyarázatot adhatna a kard önálló szerepeltetésére történetírásunk a jelen munka első részében már idézett megfigyelése, hogy a dukátusnak elsősorban határvédelmi, illetve általános katonai funkciói voltak, és hogy a mindenkori dux elsősorban a királyi hatalom katonai támasza volt.[963] E helyen emlékeztetünk ismét: a mindenkori királyi hercegek katonai feladatokat is elláttak. Azonban a hatalomgyakorlás általában együtt járt a katonai ügyekkel, így értelemszerűen uralkodói feladat is volt. Mindezért a továbbiakban alaposabb vizsgálatra szorul az a kérdés, hogy lehetett-e, és ha igen, akkor milyen értelemben lehetett önálló hatalmi jelvény a kard.

A kard (*gladius*, *spata* vagy *ensis* néven) elmaradhatatlan kelléke volt az uralkodói öltözéknek,[964] a koronával és a jogarral együtt része volt az uralkodó vagyonának, s e minőségében részévé vált a családi örökségnek. Ez már azelőtt is így volt, mielőtt a kard bekerült volna a koronázási ordókba. A korona és a többi koronázási jelvény és öltözet osztozott egymás sorsában: együtt lehetett őket elnyerni az uralkodó végakaratának megfelelően. Már a 9. századból is vannak adataink, hogy az uralkodók végrendeletileg előre gondoskodtak személyes tárgyaik, így pl. a kardjuk örökléséről is. Nagy Károly Einhard életírásából ismert végrendeletében még csak általában rendelkezett arról, hogy osszák szét, illetve adják el személyes tárgyait,[965] Jámbor Lajos viszont végakaratában már konkrétan meghagyta, hogy Lotár örökölje koronáját és kardját.[966] Hogy itt nem puszta családi vagyonfelosztásról, hanem a hatalom e jelvényekkel történő átruházásáról van szó, arra bizonyítékul szolgál, hogy az uralkodó elrendelte, írják össze a kincstárában található, királyi ékeknek nevezett koronákat, fegyvereket, edé-

[962] GERICS, Királykoronázás 121-133. különösen 127-128.

[963] GYÖRFFY, Nemzetség. 52-53.; KRISTÓ, Hercegség 84-85.; Legutóbb: KOSZTA, Nyitra 282-284.

[964] Már ebben a szellemben nyilatkozott Einhard is fent már idézett Nagy-Károly életrajzában: Einhardi Vita Caroli Magni. MGH SRG 25. c. 23-28.: „..et gladio semper accinctus…"

[965] Einhardi Vita Caroli Magni. MGH SRG 25. c. 23-24. 37-41. különösen 39.; L. még: RÖCKELEIN, Schwert, passim.; KÖRNTGEN, Königsherrschaft 220-228.

[966] Astronomus, Vita Hludowici imperatoris. MGH SRG 64. c. 63. 548.: „Et Hlotario quidem coronam, ensem auro gemmisque redimitum eo tenore habendum misit…"

nyeket és egyéb tárgyakat,[967] s ezekből választotta ki a Lotárnak küldendő hatalmi jelvényeket, a koronát és a kardot. A Jámbor Lajosról nyilván nem elfogulatlan képet festő történetíró természetesen túlozhatott is, hiszen a császár végrendelkezéséről szintén tudósító Fuldai Évkönyv szerint csak a korona és a jogar átadására került sor.[968] Ám a Kopasz Károly császár és nyugati-frank király halála utáni események igazolják, hogy – legalábbis Jámbor Lajostól kezdve – a korona és a kard együtt került átadásra. Kopasz Károly 877. évi halálakor ugyanis felesége, Richildis elküldte a trónutódnak, II. (Hebegő) Lajosnak a királykoronázáshoz szükséges kellékeket, köztük a koronát és a kardot, s átadta neki apja parancsát, azaz végrendeletét.[969] Nem világos, hogy annak, hogy Jámbor Lajos halála után legkisebb fia végrendeletében is megismétlődött a hatalomgyakorlás kellékei között a kard szerepeltetése, van-e valami köze ahhoz, hogy Jámbor Lajos a Lotár számára átadott uralmi jelvények kapcsán kötelezte fiát arra, hogy tartsa tiszteletben utolsó feleségétől, Judittól született fia, a későbbi Kopasz Károly jogait.[970] Mindenesetre Hebegő Lajos halála után a kard és a korona ismét együtt tűnnek fel a következő uralkodó hatalmi jelvényei között, ami ismét csak arra utalhat, hogy a Jámbor Lajos életrajzában olvasható hír igaz lehetett.[971] A korona és a kard együttes szerepeltetése, illetve továbbadásuk a trón kijelölt örökösének azonban nem csak Karoling-dinasztiában fordult elő. Egy jóval későbbi, a 11. század utolsó évtizedeiben történt esemény is rávilágít, hogy a korona és a kard együttesen játszottak szerepet a trónöröklésben. A Jumiège-i Vilmos által írott *Gesta Normannorum Ducum*ban maradt fenn a Hódító Vilmosnak tulajdonított végrendelet, melyben az uralkodó halála előtt felosztotta birodalmát fiai között, mégpedig úgy, hogy II. (Vörös) Vilmosra hagyta Angliát, normandiai birtokait Robert nevű fia örökölte, harmadik férfiutódját, a II. Vilmos halála után végül mégis uralomra jutott Henriket pedig 5000 fonttal elé-

[967]Astronomus, Vita Hludowici imperatoris. MGH SRG 64. c. 63. 548.: „et rem familiarem, que constabat in ornamentis regalibus, scilicet coronis et armis, vasis, libris vestibusque sacerdotalibus, per singula describi iuberet."

[968] Annales Fuldenses sive annales regni Francorum orientalis. MGH SRG 7. a. A. 840. 31.: „Hunc enim ferunt imperatorem morientem designasse, ut post se regni gubernacula susciperet, missis et insigniis regalibus, hoc est sceptro imperii et corona.".

[969] Annales Bertiniani. MGH SRG 5. a. A. 877. 137-138.: „Richildis … ad Hlodowicum veniens … attulit ei praeceptum, per quod pater suus illi regnum ante mortem suam tradiderat, et spatam, qaue vocatur Sancti Petri, per quam eum de regno revestiret, sed et regium vestimentum et coronam ac fustem…"

[970] Astronomus, Vita Hludowici imperatoris. MGH SRG 64. c. 63. 548.

[971] Annales Bertiniani. MGH SRG 5. a. A. 879. 148.: „…et sentiens se mortem evadere non posse, per Odonem … et Album… coronam et spatam ac reliquum regium apparatum filio suo Hludowico misit, mandans illis qui cum eo erant, ut eum in regem sacrari ac coronari facerent."

gítette ki. A végrendelet tanúbizonysága szerint az uralkodói jelvényeket, így a koronát, a kardot és a jogart Vilmos örökölte.[972] A szöveg nem problémamentes; a kutatás kimutatta, hogy kevés kivétellel Jámbor Lajos fent idézett végrendeletének és Einhard Nagy Károly életrajzának szinte szolgai átvételén alapul.[973] A vélelmezett végrendelet 1097 körül, II. (Vörös) Vilmos és testvére, a Normandia és Maine hercegségét megörökölt Robert közti vita eredményeképp születhetett meg. A szöveg egyértelműen azt a célt szolgálta, hogy II. Vilmos apja végakaratát olyan színben tűntesse fel, mintha neki járt volna a királyi hatalom összes jelvénye, testvérének pedig csak a hercegség. Így – mivel a normandiai elitek tiltakoztak a hatalmi területek megosztása miatt – II. Vilmos apjára hárította át a felelősséget azért, hogy a kontinentális és angliai normann birtokok nem maradtak egy kézben.[974]

A korona és a kard tehát a szokások szerint egy kézben öröklődött tovább. Mindennek fényében érdemes közelebbről megvizsgálni, hogy milyen esetekben tűnik fel a korszakban a kard egyedül, tehát nem a korona társaságában.[975] Gallus Anonymus szerint Zbigniew megvakításához és végleges eltávolításához az adta az utolsó lökést, hogy amikor Boleszláv – szembemenve a szokásokkal – sokadszorra megbocsátott neki, és visszaengedte az országba, Zbigniew nem szerényen, *miles*ként, hanem „kivont karddal", azaz muzsikusok társaságában, trombitaszó kíséretében és maga előtt kardot vitetve (*ense praecedente*) tért vissza, jelezve, hogy uralkodni jött és nem szolgálni.[976] Ennek a bevonulásnak ugyanis fordítva kellett volna történnie: a helyes az lett volna, ha Boleszláv vonul be a városba, a Jézus jeruzsálemi megérkezését imitáló *adventus regis* szabályainak megfelelően, és a kardját valaki más, a jelen esetben nyilván Zbigniew vitte volna. Bár a 12. századból számos hasonló példát ismerünk,[977] ami esetleg arra

---

The Gesta Normannorum Ducum of William of Jumièges, Orderic Vitalis and Robert of Torigni, Vol. 2. 186.: „…et Willelmo quidem, suo filio, coronam, ensem, sceptrum…habendum permisit."; A „De obitu Willelmi" kritikai kadásához l. még: LACK, De Obitu 1445-1456.

[973] GILLINGHAM, Deathbed 523. és 73. jz. itt 525.; Összefoglalva l. még: LACK, De Obitu 1445-1449.

[974] LACK, De Obitu Willelmi 1439.

[975] A példák között nem említjük a Hersfeldi Lampertnél fennmaradt története, mely szerint Salamon király anyja Attila állítólagos kardját odaajándékozta Northeimi Ottónak. Ebben az esetben, miként fenn már röviden szóltunk róla, ajándékról, udvari reprezentációról van szó. Vö. ZSOLDOS, Királynéi intézmény 128. A szöveget l. THOROCZKAY Gábor, in: ÍFMT 106-107. és 584. jz.; Hersfeldi Lampert történetéhez l. még: VESZPRÉMY, Hun hagyomány 25-44., különösen 29-30.

[976] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. c. 25. 155.: „…non se serviturum sed regnaturum designabat."

[977] Éppen a 12. század lengyel történelméből ismert egy ilyen eset: a Magdeburgi Évkönyv jegyezte fel, hogy 1135-ben maga III. Boleszláv, akiből *miles* lett, vitte III. Lotár császár kardját Merseburgban, mikor hosszas háborúskodás után végül elismerte a birodalom főségét. Vö. Annales Magdeburgenses. MGH SS 20. a. A. 1135. 185.: „Bolizlaus vero post sacramenta in die sancto manibus applicatis miles eius efficitur,

engedne következtetni, hogy kardvitel szimbóluma a nyugat-európai társadalom és gondolkodás 12. századi átalakulásával állhat összefüggésben, már jóval korábbi időkből is lehet hasonló esetekről olvasni. Dudo de Saint-Quentin jegyezte fel IV. Tengerentúli Lajos nyugati frank és sógora,– a történetben hibásan Henriknek nevezett – I. Ottó német-római király, illetve császár találkozását.[978] A történet szerint IV. Tengerentúli Lajos katonai segítséget kért Ottótól. Ő azonban csak úgy volt hajlandó tárgyalni vele, ha régi barátja, a normann dinasztia megalapítója, Rollo fia, I. Hosszúkardú Vilmos normandiai herceg közvetít közöttük. A megállapodásnak megfelelően a normandiai herceg ezután követet küldött Ottóhoz, aki beleegyezését adta a találkozóhoz, és elküldte Vilmoshoz egy Cono névre hallgató bizalmasát, aki Vilmossal együtt vonult Vizébe, a nyugati-frank és szász uralkodó találkozójára. Cono nem csak bejelentette a normandiai herceg érkezését, hanem kardját is vitte, amivel Vilmos uralkodói nagyságát akarta kifejezésre juttatni.[979] Dudo de Saint Quentin történetén kívül számos más, még a 12. század előtt történt hasonló esetet ismerünk. Merseburgi Thietmar tartotta fenn Anfridus (a későbbi Szent Anfridus utrechti püspök) történetét, aki még fiatal korában, miután hadi szolgálatra adták, I. Ottó kardvivőjeként szerepelt a király római bevonuláskor.[980] Ebben az esetben Thietmar különös hangsúlyt fektetett arra, hogy kifejezésre juttassa azt a bizalmi viszonyt, aminek fenn kellett állnia ahhoz, hogy valaki egyáltalán ebbe a helyzetbe kerülhessen. A merseburgi püspök egy másik megjegyzése szerint a birodalom és Lengyelország háborúja során a II. Henrikkel kibékülni kívánó Vitéz Boleszláv maga látta el a császár mellett a kardhordozói teendőket, miután az uralkodó *miles*évé tette.[981] A kardhordozás szimbolikus jelentősége tehát abban állt, hogy maguknak az uralkodóknak a hatalmát és uralkodni akarását fejezte ki – aki a kardjukat vitte, alárendelte magát az uralkodó hatalmának.

A kardhordozás mellett azonban más, a várkonyi jelenet szempontjából ugyancsak nem jelentéktelen példákat ismerünk a kard önmagában való szerepeltetésére. Dudo de Saint Quentin fent már idézett története nem ért véget ugyanis Hosszúkardú Vilmos bevonulásával. A lotaringiaiakat és a szászokat irritálta Vilmos megérkezése, és

et cesari ad ecclesiam processuro, gladium illius ante ipsum portavit." A forrásrészlet értékelésére l. DALEWSKI, Ritual 17.

[978] Dudo de Saint Quentin, De moribus et actis primorum Normanniae ducum c. 52. 194-197.

[979] Dudo de Saint Quentin, De moribus et actis primorum Normanniae ducum c. 52. 197.

[980] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. IV. 32. 169.: „Romam sane predicto cesare ingrediente, non minimum confisus in iuvene fecit eum spataferium suum…"

[981] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. VI. 91. 382.:„…et post sacramenta regi ad ecclesiam ornato incedenti armiger habetur."

ezért gúnyosan megkérdezték Conót, hogy miféle csodás tehetséggel és hatalommal rendelkezik a normann herceg, aki arannyal borítva, csupán 500 katonával érkezett meg?[982] A sértést Vilmos még lenyelte, de a katonái nem, és másnap, uruk tudta nélkül átmentek a szászok táborába, ahol nekiláttak szétverni I. Ottó hadseregének szállását. Vilmos, hogy megfékezze saját emberei magánakcióját, megkérte az őt az eseményekről értesítő Conót, hogy vigye el a kardját és mutassa meg a katonáknak, akik erre csendben elhagyták a szászok szállását.[983] A jelenetet a kutatás megkísérelte közvetlenül összefüggésbe hozni azzal, hogy I. Vilmos normandiai herceg ragadványneve Hosszúkardú volt,[984] ám inkább azok az értelmezések állhatnak közelebb az igazsághoz, hogy Cono az uralkodó szolgálatában járt el, és e minőségében vitte és mutatta fel Vilmos kardját.[985]

Végül arra, hogy a kard egyúttal világosan kifejezte a két fél közötti rangkülönbséget is, álljon itt egy szemléletes történet Reimsi Richer tollából. Elmondása szerint II. Ottó német-római császár és Capet Hugó herceg találkoztak, hogy tárgyalásokat folytassanak. A tárgyalás előtt Ottó mindenkit kiküldött a teremből, s a kardját letette egy székre. A beszélgetés végeztével felkelt, a kardot otthagyta, és megkérte Hugót, hogy menjen vissza érte és hozza utána. Ezzel a jelenlevők számára nyilvánvaló jelét adta annak, hogy Hugó Ottó vazallusa lett. A gesztus szimbolikus erejét leginkább a Hugó herceget tolmácsként kísérő orléans-i püspök értette meg, aki azonnal kikapta a kardot Hugó kezéből, és maga vitte Ottó után.[986]

---

[982] Dudo de Saint-Quentin, De moribus et actis primorum Normanniae ducum 197.:„…Lotharienses et Saxones coeperunt invective et ironice alloqui Cononem, dicentes: Quam mirae sufficientiae et potestatis est dux… qui huc advenit auro computus et ornatus cum militibus quingentis?"

[983] Dudo de Saint-Quentin, De moribus et actis primorum Normanniae ducum 197.: „Tunc Willelmus ensem…dedit Cononi, ut indicio exeundi deferret eum et ostenderet legioni domibus residenti domosque adhuc dissipanti. Quum autem Cono iterum festinans illis occurreret, ensemque Willelmi ducis…illis demonstraret, continuo non modo adquiescunt, verum summissio voltu proclivi contra ensem, domos dimiserunt, seseque nimium in exitu opprimentes, sine murmure ad suum ducem reverterunt."

[984] SHOPKOW, Carolingian World 32-33.

[985] KAMP, Zeichen 135.

[986] Richeri historiarum IIII. MGH SS 38. III. c. 84-85. 217-218.: „Otto gloriam sibi parare cupiens, ex industria ęgit, ut omnibus a cubiculo regio emissis, eius gladius super sellam plectilem deponeretur. Dux etiam solus cum solo episcopo introduceretur, ut rege Latiariter loquente, episcopus Latinitatis interpres, duci quicquid diceretur indicaret. Introgressi igitur a rege ingenti favore excepti sunt. Rex iniuriarum querelam deponit. Et osculum dans, gratiam sui favoraliter amico impertit. Post multa colloquia de amicicia habenda, cum rex exiret, gladiumque respiciens peteret, dux paululum a se discedens se inclinavit ut gladium tolleret, ac post regem ferret. Hac enim causa super sellam relictus fuit, ut dum dux cuntis videntibus gladium ferret, in posterum etiam se militaturum indicaret. Episcopus vero duci consulens, gladium ab eius manu rapuit, et ipse deferens post regem incessit."

Visszatérve a 92. krónikafejezethez, megállapítható: korántsem biztos, hogy a korona és kard szembeállítása csak a koronázási ordók szemszögéből értelmezhető. Ugyancsak kérdéses, hogy a kard csak a katonai feladatok ellátásának szimbóluma-e. A fenti példák alapján látható, hogy a Karoling-kortól kezdve, amikor a kard még meg sem jelent a koronázási ordóban, az uralkodók a családi vagyon részeként rendelkeztek a koronáról, a kardról és a többi jelvényről, illetve öltözékről, s ezeket egyetlen személyre hagyták rá, nem osztották meg. A kard külön szerepeltetése általában az alárendeltség szimbóluma volt. Így – nem vonva kétségbe a Dustan-Egbert-ordó megjelenését Salamon koronázása során[987] – erős a gyanú, hogy itt egy jól megtervezett, teátrális jelenettel állunk szemben, amely két egyenrangú családtag találkozásával kezdődik, de az uralkodó és vazallus távozásával végződik. Hasonlóan a példaként felhozott fenti esetekhez, még az sem biztos, hogy ténylegesen megtörtént eseményeket kell keresnünk a várkonyi jelenetben. Nézetünk szerint ugyanis a király és herceg találkozását megörökítő szövegrészlet éppen a fejezet elején olvasható, vélelmezhetően valós állításnak mond ellent, hogy Salamont Béla, annak fiai és az ország főembereinek egyetértésével kenték fel királlyá. A történetből inkább egy olyan érvrendszer bontakozik ki, amely egy kisszámú, válogatott, a történet jelképes elemeit, illetve azoknak a kifordított, helyenként groteszk módon történő közlését is megérteni képes közönség számára készült. Valószínű, hogy a korona és kard története a ma ismert formájában Salamon koránál később keletkezett, és arra próbált meg érveket felsorakoztatni, hogy az eredeti, a krónika 88. fejezetében foglalt családi megállapodástól már korábban is megpróbáltak eltérni, csakhogy ez a kísérlet nem volt érvényes. Rögtön szembetűnik ugyanis, hogy Béla csak kényszerből fogja meg a kardot, azaz nem tekinti érvényesnek a testvére által követelt alávetést. A másik tudatlanságának kihasználásával, illetve csalással kikényszerített szolgálat, mint azt a Capet Hugó és II. Ottó közötti, Richer tollából ismert tréfás eset is rögzítette, a szimbólumokat ismerők, és az adott eset részleteit tudók szemében jogtalan volt, ezért – miként az orléans-i püspök beavatkozása is bizonyítja – felléptek ellene.

A másik furcsaság a várkonyi jelenetben, hogy I. András Béla lábához vetette magát. Ez első látásra a kibékülés, a kompromisszum jele is lehetne. Azonban az uralkodók látványos, térdre borulással összekötött kérése a korban leginkább a hatalom kifejezésének eszköze volt. A megalázkodva kérő király a megalázkodással éppen hatalma erejét juttatta kifejezésre, hiszen – ahogy ezt számos példa igazolja – egy ilyen teátrális

[987] Az ordó magyarországi megjelenésével és alkalmazásával kapcsolatban kétségeket fogalmazott meg, illetve csak egyes elemeinek átvételét valószínűsítette: LASZLOVSZKY, Ordo 109-110.

gesztus után már szinte lehetetlen volt nem teljesíteni vagy nem betartani a neki tett ígéreteket.[988] Vélelmezhető tehát, hogy a várkonyi jelenetben megörökített történet, a korona és kard kibékülése nem a Salamon megkoronázásához szükséges konszenzus megszerzését akarta elmesélni, hanem a két testvér közötti eredeti jogviszony felrúgásának folyamatát mutatja be. Keletkezésének idejével kapcsolatban továbbra sem lehet egyértelmű választ adni arra, hogy vajon Salamon korához, a király és a hercegek közötti együttműködés időszakához köthető, vagy később jegyezték le. Azonban a kardnak a hercegség szimbólumaként történő, jelen időben való szerepeltetése inkább a Kálmán-kori realitásoknak felelt meg, mikor Álmost már alávetették. A jelenetben nyilván tekintettel kellett lenni a Béla-ág érdekeire is, amit legjobban a herceg ellenkezésében, és persze a későbbi eseményekben követhetünk nyomon.

Arra, hogy a várkonyi jeleneten kívül is találkozunk a 14. századi krónikakompozícióban hasonló történetekkel, álljon itt még egy példa.[989] Mint ismeretes, Salamon király és Géza között konfliktushoz vezetett, hogy Nándorfehérvár ostromakor a görögök nem a királynak, hanem Géza hercegnek adták meg magukat, amit Salamon sértésként fogott fel. Géza a krónika elmondása szerint nem volt hajlandó egyharmad-kétharmad arányban megosztozni a zsákmányon, mire Salamon a Vid ispán birtokán történt zsákmányfelosztáskor már kedvezőtlenebb feltételek mellett kívánt Gézának részt juttatni a javakból.[990] A király és herceg vitáját történetírásunk eltérően ítéli meg, Hóman Bálint például Salamon és Vid emberi gyarlóságára vezette vissza a konfliktus forrását.[991] Ezzel szemben Makk Ferenc nem a zsákmány egyenlőtlen elosztását látja a konfliktus forrásának, hanem Géza törekvését, hogy szűkítse vagy átvegye a királyi hatalom jogköreit.[992] Az osztozkodás körül kialakult helyzet pontos megítélését bonyolítja, hogy a krónika szövege e helyen romlott, s csak egy rosszul érthető szövegvariáns áll rendelkezésünkre.[993] A nyilvánvalóan romlott szöveget már Domanovszky Sándor megkísérelte kijavítani,[994] majd Mályusz Elemér emendálta a Thuróczy-krónika 15. századi brünni kiadása alapján, s arra a következtetésre jutott, hogy Thuróczy egy

[988] Számtalan példával l. GARNIER, Bitte 88-123., különösen 89-96.

[989] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 109-111. 374-376.

[990] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 109. 375.

[991] HÓMAN-SZEKFŰ, Magyar történet I. 272.

[992] MAKK, Viszály 152-153.

[993] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 109. 375.

[994] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 109. 375.

olyan kéziratból dolgozhatott, amely még kevésbé romlott állapotban közölte az események szövegét.[995]

SRH I. c. 109. 375.	SRH I. c. 109. 375. Domanovszky emendációja	Thuróczy-krónika
„…thezaurum …rex … in quatuor partes divisit, et quartam partem duci, de tribus partibus unam haberet, ut omnibus militibus, secundam autem Vyd, tertiam autem Ilia.	„…thezaurum… rex in quatuor partes divisit, et quartam partem duci, qui de tribus partibus unam haberet, ut omnibus militibus, secundam autem Vyd, tertiam autem Ilia.”	‚…thesaurum . . . rex ... in quattuor partes divisit. Et quartam partem duci de tribus partibus ut unam haberet cum omnibus militibus, secundam autem Vid, tertiam autem Ilia."

A Thuróczy-krónika alapján elvégzett emendáció nyomán könnyebben érthető szöveg jött létre, melynek értelmezése szerint a zsákmányt nem három, hanem négy részre osztotta a király. Ebből egyet magának és katonáinak tartott meg, egyet-egyet adott Vidnek, illetve Iliának, Vid vejének, a negyedik rész pedig a hercegé lett. A lényegi változtatások ismét aktuálissá teszik a kutatásban korábban megfogalmazott ellenérveket: lehet-e, szabad-e a Thuróczy-krónika alapján emendálni a 14. századi krónikakompozíció szövegét, illetve hogy nem torzította-e el maga Thuróczy az általa ismert krónikaszöveg tartalmát?[996] Az óvatosság már csak azért is indokolt, mert a Thuróczy-krónika kínálta szövegvariáns sem nyújt megnyugtató választ a textus eredeti értelmére. A problémák az *ut unam haberet cum omnibus militibus* szövegrészlettel kezdődnek, amely – a Mályusz-féle szövegjavítás szerint – a király saját maga és katonái számára fenntartott részét jelentené. Ez azonban annyiban gyanút kelt, hogy míg Vid és Ilia részei *secunda, illetve tertia pars* néven szerepelnek, a királynak és összes katonájának adandó rész nem *prima pars* néven tűnik elénk a szövegben. Mindemellett a kontextus szempontjából is kétséget ébreszt a szöveg ilyen irányú értelmezése. Furcsa ugyanis, hogy amíg az egész történet középpontjában az áll, hogy a király emberei Géza és Salamon rovására „többletbevételhez” jutnak, azaz Vidnek és Iliának saját rész jár, a király által a Nándorfehérvárnál elszenvedett presztízsveszteség miatt megbüntetni kívánt Gézának úgyszintén egy, igaz, negyedik rész, míg a király egyet birtokolna, de azt

[995] MÁLYUSZ, Thuróczy-krónika 9.

[996] GERICS, Kérdések 28-29.

meg kellene osztania összes katonájával. Ez már csak azért is furcsa lenne, mert más, 12. század eleji forrásból ismert, hogy az uralkodók inkább megosztották a zsákmányt a katonáikkal, mintsem hogy velük együtt kapjanak egy részt.[997] Sőt, az uralkodóknak illett adni a zsákmányból a társadalom különböző szereplőinek, miként ez a Karolingkortól kezdve számos forrásban nyomon követhető.[998] Nézetünk szerint azonban, elfogadva Mályusz Elemér elképzeléseit arról, hogy a Thuróczy-krónika alapján egy jobban értelmezhető szöveget kapunk, létezhet egy másik, a szöveg jelenleg olvasható állapotának megfelelően csak szigorúan hipotetikus megoldás is, amely új interpretációs lehetőségeket nyit meg a zsákmányfelosztás történetével kapcsolatban. Ha abból indulunk ki, hogy a krónika eleve nem említette a Salamonnak járó részt, akkor a helyzet az, hogy a király felrúgta a régi, még Béla és András idejére visszanyúló megoldást, mely szerint a családon belül kétharmad-egyharmad arányban kell megosztani a javakat. Rokona helyére saját embereit tette, s Gézát csak a zsákmányból a vitézeknek járó részből részesítette, azzal a szándékkal, hogy a herceg egy részt birtokoljon az összes katonával (*ut unam haberet cum omnibus militibus*). Ezzel Gézát gyakorlatilag lefokozta a vitézek szintjére, mintha alávetett lett volna a királynak, s helyére két olyan személyt tett, akik nem tartoztak a családhoz. Hogy ez nem teljesen lehetetlen elképzelés, arra a király és a hercegek közötti feszült dráma csúcspontján, a mogyoródi csatát követő események adják meg a választ, amikor is a László szájába adott szavakból kiderül, hogy Vid sem a hercegek ivadéka nem volt, sem a királyok törzsökéből nem származott, s ennek ellenére áhítozott a hatalomra.[999] A Vid ispán birtokán történt osztozkodás tehát, hasonlóan a várkonyi jelenethez, nézetünk szerint a „vájt fülű" közönség számára íródott, és elsősorban annak a folyamatnak a megértéséhez szolgáltatott érveket, hogy miként bomlott fel a családon belüli egyenlőség a 12. század elejére, illetve, hogy milyen ismételt sérelem érte a Béla-ágat.

A 11. századi dinasztikus konfliktusokban tehát döntő szerep jutott az alávetésnek, mely – egész Európában – a konfliktusok lezárásának egyik jól bevált eszköze volt. A 14. századi krónikakompozíció 147. fejezete egyértelműen arról beszél, hogy Álmos önként alávetette magát testvére uralmának, mely így elvileg a megbékélésükhöz vezethetett volna. Így *deditio* korábbi hagyományának megfelelően megszűnt közöttük a

[997] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. c. 7. 24.: „Sed de Dei misericordia vestraque probitate comperta convadatis, si iactancias et promissiones in predis dividendis et in conviviis meis habitas ad memoriam redicatis…"

[998] Számos példával illusztrálva l. REUTER, Medieval Polities 237-239.

[999] KK 81. és 525. jz.

régi barátság. Azonban a vérrokon alávetése – ellentétben a családon kívül állókkal – nem volt könnyű feladat. A *deditio* értelmében ilyenkor elvileg megszűnt közöttük a rokonság, és egy alá-fölérendeltségi kötelék jött létre, amit a korban szintén barátságnak tekintettek. Ez nem ritkán feloldhatatlan ellentéteket szült a felek között, hiszen a vérrokonság ténye az alávetéssel sem változott meg. Ez az új „jogviszony" csak akkor volt működőképes, ha mindkét fél betartotta az alávetésből következő kötelezettségeket. Hogy ez Kálmán és Álmos esetében miért nem történt meg, további források hiányában nem tudjuk. Csak találgatni lehet, hogy a *deditió*ból fakadó kötelezettségeket talán maga Kálmán szegte meg elsőként azzal, hogy a Jeruzsálemből visszatérő testvérétől meg akarta vonni magánbirtokait is. Nem zárható ki persze az sem, hogy hasonlóan más korabeli esethez, Álmos sem gondolta komolyan az 1106-ban történt alávetéséből fakadó kötelezettségeket, ami automatikusan maga után vonta büntethetőségét.

Mindazonáltal jól látszik, hogy az alávetés nem csak az Árpádok dinasztiájában volt jellemző a korban. Hasonló utat jártak be a Piastok és a Přemyslidák: a 11. század végére, a 12. század elejére általános gyakorlattá vált, hogy a családon belüli vérrokoni, illetve érdekeken alapuló jogállást igyekeztek alá-fölérendeltségi viszonyrendszerré átalakítani. Különösen a Přemyslidák esetében kísérhető nyomon, hogy ezt a morvaországi fejedelmek nehezen tűrték. Az 1055 utáni korszakban jól kitapintható, hogy a prágai fejedelmek megpróbáltak rendelkezni a morvaországi rokonaik felett, amit azok érthető okokból elutasítottak.

III.3.2. A hűségtől a hűtlenségig: eskü és esküszegés

A konfliktusokban résztevők közötti kötelékek egy másik szignifikáns eleme volt az őket összekötő hűség, illetve az ehhez kapcsolódó különböző hűségeskük. Bevezetőként általánosságban szükséges megállapítani, hogy az eskü eredetileg nem történeti, hanem etnológiai fogalom, mely ősidőktől fogva létezik, s a természeti népek körében is gyakran előfordult. Ennek következtében is nem lehet az esküt csak egy kontinensre vagy egy történeti korszakra korlátozni. Az eskünek – jogtörténeti szempontból – két alapvető fajtáját ismerjük: a promisszorikus, tehát ígéretet tartalmazó, illetve az asszeszorikus, azaz valamilyen állítást magába foglaló esküt. Mindemellett az sem szorul bővebb magyarázatra, hogy az esküszegés megítélése egyenértékű volt a hamis esküvel, azaz kriminalizálódott.[1000]

[1000] Az eskühöz lásd még általánosságban: „Eid" in: HdDRG, I. 862-866.; Vö. még: Eid. In: LexMA 3. 1673-1692.

A középkor története vonatkozásában nem szorul bővebb magyarázatra, hogy tág értelemben vett hűségeskükről van szó, azaz az eskü elválaszthatatlan a társadalmat átszövő hűség-fogalomtól, illetve különböző hűség-kategóriáktól. A nemzetközi medievisztikai irodalomban František Graus érdeme, hogy szembemenve a klasszikus német történetírás tanításával, mely szerint a pogány germán hűség (*Treue*) a keresztény középkorban is meghatározó maradt, kimutatta: középkori *fides* az egyház által kidolgozott fogalmi kategória volt, és elsősorban a szabad társadalom tagjai közötti kapcsolatok szilárdságát garantálta.[1001] Tételeit Walter Schlesinger még kategorikusan elutasította,[1002] azonban a későbbi kutatás annyiban elfogadta, hogy elvetette a germán hűség egyedi és különleges jellegéről vallott nézeteket, bár a Graus által megfogalmazott egyéb kérdéseket továbbvitatta.[1003] Az újabb medievisztikai kutatásnak sikerült tisztáznia, hogy a hűségeskük tartalmában alkalmazkodtak a szabadok társadalmát átszövő három alapvető köteléktípushoz.[1004]

Visszatérve arra a kérdésre, hogy megbánta-e Kálmán Álmos és Béla megvakítását, Györffy Györgynek abban bizonyosan igaza volt, hogy tényleg nem találni jelét a forrásokban, hogy Kálmán bűntudatot érzett volna rokonai megcsonkításáért. Ezt – emlékeztessünk rá – Györffy azzal magyarázta, hogy Kálmán elvesztette a türelmét testvérével szemben, s hogy nem tűrte tovább Álmos sorozatos akcióit.[1005] A helyzet azonban ennél bonyolultabb lehetett. Utaltunk már rá az alávetés kapcsán, hogy a rokonok megvakítása általában megbotránkozást keltett. Az alávetés, melyet Álmos önként vállalt, Kálmán pedig elfogadta, eleve kizárta volna, hogy így végződjön a történet, ha mindketten betartották volna a belőle fakadó kötelezettségeiket. Ráadásul alapos a gyanú, hogy kettejük viszonyát eskü is szabályozta, mely önmagában is alkalmas lehetett volna arra, hogy kapcsolatuk rendezett keretek között maradjon. Arról, hogy az eskü szerepet játszhatott kettejük viszonyában, egy másik krónikafejezet, nevezetesen a 148. igazít el, melyben a dömösi egyház alapításáról, a Kálmán elleni merényletről és újbóli kibékülési kísérletükről olvashatunk.[1006] A krónikafejezet jelen formájában nagy valószínűséggel később, talán III. István idején keletkezhetett, ám támaszkodhatott a

[1001] GRAUS, Treue 71-121.

[1002] SCHLESINGER, Randbemerkungen 309-311.

[1003] KIENAST, Königsheil 266-269. és 270-271.

[1004] A Karoling-korra nézve vö. BECHER, Eid und Herrschaft, passim.; A 10-11. századra l. még: ALTHOFF, Verwandte 85-86.

[1005] KRISTÓ-MAKK, Árpádok 152.; MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE I/2. 959.

[1006] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 148. 428.: „…principes … pacificaverunt eos iuramento…"

Kálmán-kori krónikára is.[1007] A 148. fejezet tartotta fenn a csóri vadászat történetét, ahol Álmos arról értekezett az őt bátyja megbízásából megfigyelőknek, hogy a varjú nem esküdne-e meg a sólyomnak, hogy nem károg, ha az elengedné.[1008] Ahhoz nem férhet kétség, hogy a krónika azt sugallja: Álmos esküszegésre készült bátyával szemben. Kérdés, hogy ez volt-e az első eset kettejük praxisában, s hogy Álmos szegte-e meg először esküjét? Ennek tisztázásához – egy kis kitérőt téve – érdemes pillantást vetni III. Ferdeszájú Boleszláv és testvére, Zbigniew trónharcára.

Több alkalommal volt már szó arról, hogy Zbigniew megvakításának története Gallus Anonymus gesztájának egyik legfontosabb része. A történetből annyit lehet pontosan megállapítani, hogy III. Boleszláv a birodalommal folytatott háborúk lezárása után visszahívta testvérét az országba, ám csak azzal a feltétellel, hogy az betartja a korábbi alávetéséből következő kötelezettségeit.[1009] Ám az események további lefolyásában krónikásunk nem törekedett arra, hogy az igazság valamennyi részletével megörvendeztesse olvasóit. Annyit tudunk meg, emlékeztessünk, hogy Zbigniew nem alázatos és alávetett férfiúként, hanem „kivont karddal", azaz kardot maga előtt vitetve, úrként érkezett vissza. Ezt – Gallus Anonymus előadása szerint – Boleszláv tanácsadói közül többen félreértették, s olyan tanácsot adtak uruknak, melynek megfogadását később nagyon megbánta. Továbbá arról is tájékoztat bennünket a gesztaíró, hogy ugyanezek a tanácsadók azt sugalmazták Boleszlávnak, hogy testvére már fel is bérelt valakit, hogy meggyilkoltassa vele. Ez utóbbi – Gallus szerint – alaptalan vád volt, mindazonáltal ezzel volt magyarázható, hogy helyrehozhatatlan kár (*dampnum irreparabile*) érte Zbigniewet, mellyel ő maga – korábbi magatartása miatt – nyomorúságos bűnbe taszította Boleszlávot.[1010]

Nyilvánvaló, hogy ez a lépés végleg lehetetlenné tette Zbigniew visszatérését a hatalomba, és a büntetés Boleszláv szempontjából jogosnak is tekinthető volt.[1011] Még az is megmagyarázható, hogy a gesztaíró igen cizellált és távolságtartó magatartást tanúsított a két fivér hatalmi harca megítélésének tekintetében. Ám Gallus Anonymus elhallgat egy nagyon lényeges részletet a történetben. Ismét emlékeztetnünk kell arra, hogy Zbigniew megvakítása nem csak Krakkóban kavart indulatokat. Prágai Kozma elbeszélése szerint I. Vladiszláv fejedelem 1113 körül elfogatta Ottó nevű testvérét, tanács-

[1007] COMMENTARII I. 420-421. ugyanott a kérdés régebbi irodalma is.

[1008] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 148. 428.: „Nonne cornix ista iuraret asturi, ut si eam dimitteret, de cetero non vociferaret."

[1009] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. III. 25. 154-155.

[1010] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. III. 25. 155.

[1011] BIENAK, Elita II. 49.

adói pedig azt javasolták, hogy vakíttassa meg. Vladiszláv azonban – legalábbis Kozma előadásában – határozottan elutasította ezt, arra hivatkozva, hogy soha nem lesz hasonlatos III. Boleszláv lengyel fejedelemhez, aki eskü alatt hazahívta Zbigniewet, majd harmadnapra megvakíttatta.[1012] A prágai mester előadásából tehát egyértelműen az derül ki, hogy Boleszláv fejedelem esküszegést követett el tettével. Jogos kérdésként merül fel ennek ismeretében, hogy miért hallgat Gallus Anonymus arról, hogy Boleszláv eskü alatt hívta vissza testvérét az országba? E kérdésre legutóbb Zbigniew Dalewski próbált meg választ találni. Szerinte a gesztaíró szándékosan akarta elfedni, hogy Boleszláv esküszegővé vált, mert a geszta főszereplőjeként mentesíteni akarta minden negatív vonás alól, így az esküszegés bűnétől is.[1013] Egy ilyen értelmezés természetesen elméletileg nem kizárt, már csak azért sem, mert kétségtelen tény, hogy a gesztaíró olyan, kedvező vonásokat próbált kölcsönözni a történet főhősének, melyekkel csak nagy elődje, Vitéz Boleszláv rendelkezett. A jelen esetben azonban más szempontból sem érdektelen Prágai Kozma megjegyzése. Zbigniew eskü alatti hazahívásának történetéből ugyanis arra következtethetünk, hogy amikor V. Henriknek sikerült elérnie, hogy Boleszláv visszafogadja Zbigniewet, Boleszláv esküt tett fivérének, azaz feltehetőleg megígérte, hogy garantálja személyes biztonságát. A gesztaíró mély hallgatása már csak azért is furcsa, mert történt már hasonló esemény a Piastok dinasztiájában. Akkor Ulászló Hermannak kellett garanciákat adnia fiának, hogy nem esik bántódása, ha megadja magát neki.[1014] Ráadásul más példákat is ismerünk arra, hogy a hasonló esetekben történt erőszakot esküszegésnek tekintették. Volt már szó róla a jelen munkában, hogy Ulrikot és Jaromirt II. Konrád császár békítette meg 1034-ben, s a béke jegyében mindketten visszakapták korábbi birtokaikat. Az erről beszámoló Hildesheimi Évkönyv azonban azt is elmondja, hogy ezután Ulrik megvakította testvérét, saját fiát pedig elűzte, amivel esküszegővé vált, valamint kenyéren és vízen tartották.[1015] Az évkönyvíró továbbá azt is felrótta a cseh fejedelemnek, hogy megérde-

[1012] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. III. c. 34. 205.: „Nequaquam, inquit, assimilabor duci Poloniensi Bolezlao, qui fratrem suum Izbigneu sub fidei sacramentis advocavit dolis et eum tercia die privavit oculis."

[1013] DALEWSKI, Ritual 186-188.

[1014] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 5. 72.: „…Igitur Zbigneus in castrum fugiens …, utrum vitam perdat an membrorum aliquod est incertus. At pater… pro vite membrorumque salute quesita fide (et) concessa secum illum in Mazouiam transportavit…"

[1015] Annales Hildesheimenses. MGH SRG 8. 38.: „Praedictus quoque Odalrichus Boemicus dux post reversionem, fratre caecato, filio fugato, item sacramenta refringens, infidelitati institit, et tandem in cena residens, cibo potuque suffocatus extabuit."

melte sorsát, mivel fittyet hányt az írott és íratlan jogra,[1016] s aztán a sok esküt összeegyeztette a korábbi csalárdságokkal.

Ismeretes, hogy a 14. századi krónikakompozíció 150., valószínűleg már az Álmosági krónikások által írt fejezetében hibásan 1113-ra datálódik V. Henrik 1108. évi magyarországi hadjárata. A krónikaadat pontatlansága bizonyos: a hadjáratról visszatértében a német-római király két oklevelet is kiállított, melyekből tudni lehet, hogy mikor járt Magyarországon. A krónikafejezet egyértelműen arról beszél, hogy V. Henrik nyomására született béke Kálmán és Álmos között,[1017] ami nézetünk szerint feltételezi, hogy Kálmánnak hasonlóan III. Boleszlávhoz, esküvel kellett garantálnia Álmos testi épségét. A történet tehát kronológiailag pontatlan, hiszen ha V. Henrik magyarországi hadjáratából indulunk ki, akkor az állítólagos Kálmán elleni merényletelőkészületnek, illetve a csóri vadászaton tett allegorikus megjegyzésnek ez után kellett megtörténni, illetve elhangozni, s csak ezek után kerülhetett sor Álmos és Béla megvakítására. Az Álmos-ági krónikaírók azonban – úgy tűnik – különös jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy Kálmán a béke megerősítése, azaz véleményünk szerint az eskütétel után mégis megvakította Álmost és Bélát. A 148. fejezet azonban inkább Álmost mutatja be esküszegőként, aki – nyilván szembemenve az alávetéséből következő kötelességekkel – merényletet készített elő, majd miután a püspökök esküvel megbékítették őket (*pacificaverunt eos iuramento*), ezt az esküt Álmos meg akarta szegni, ahogy erre a fent már idézett csóri vadászaton tett kijelentése utal. Úgy véljük, hogy tehát mind a Kálmán-ág, mind pedig az Álmos-ág érvelésében fontos szerep jutott az eskünek, illetve az esküszegésnek. Arra, hogy ez nem lehetetlen állítás, még egy érvet lehet felhozni. A krónika Álmos-ági folytatása igen kedvezőtlen testi tulajdonságokkal ruházta fel Kámánt.[1018] Végérvényesen kizárni nem lehet, hogy Kálmánnal szemben valamiféle fizikai alkalmassági probléma lehetett, hiszen László nem őt, hanem Álmost jelölte a trónra,[1019] ám nem hagyhatók figyelmen kívül azok a megfigyelések sem, me-

[1016] Annales Hildesheimenses. MGH SRG 8. 38.: „Quia ergo ius fasque contempsit et post tam plura iuramenta priscis iterum insidiis consensit…"

[1017] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 150. 429-430.: „Imperator propter ducem Almum movit exercitum et venit in confinium Hungarie, ut colloquium cum rege haberet et inter eos pacem firmaret. Et quod factum est. Rex autem imperatori plurima dona misit et sic honorifice repatriavit. Post hec rex reduxit ducem Almum ad pacem. Confirmata autem pace tandem rex cepit ducem et filium eious Belam et obcecavit eos."

[1018] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 143. 421.: „Erat namque habitu corporis contemptibilis, sed austus et docilis, ispidus, pilosus, luscus, gibosus, claudus ert blesus."; A fejezet keletkezési időpontjára l. COMMENTARII I. 411.

[1019] Részletesen l. a III.4.3.3. sz. fejezetben.

lyek a király kedvezőtlen ábrázolását uralkodói legitimitásával hozták összefüggésbe. Így már Marczalinak feltűnt a kirívó hasonlóság az *Ilias latina* Thersites-ábrázolása és a krónikarészlet között,[1020] továbbá azt is sikerült tisztázni, hogy a Kálmánnak tulajdonított kedvezőtlen testi tulajdonságok a *Scriptores Historiae Augustae* zsarnokportréjában is feltűnnek, s hogy a bibliai előképek alapján[1021] a *pusillus* és *gibbosus* kifejezések a papi méltóságra való alkalmatlanság kritériumaként jelennek meg.[1022] Arra, hogy Kálmán testi hibái esetleg erkölcsi hiátust takarnak, érdemes egy pillanatra felidézni kortársa és sok tekintetben sorstársa, III. Boleszláv ragadványnevét. A lengyel medievisztikai kutatásban Oswald Balzer vetette fel először a kérdést, hogy a fejedelem „Ferdeszájú" *epiteton ornans*a tényleges testi hibát vagy erkölcsi hiátust jelöl-e.[1023] A Balzer által feltett kérdést később Kazimierz Jasiński vonta vizsgálat alá,[1024] majd legutóbb Elżbieta Kowalczyk szentelt neki egy részletes tanulmányt, s végkövetkeztetésként arra jutott, hogy a „Ferdeszájú" ragadványnév morális hiátusra, nevezetesen a fejedelem által elkövetett esküszegésre utal.[1025] A kérdés eldöntését nagyban megnehezíti, hogy a fejedelem ragadványneve Gallus Anonymus gesztájában egyáltalán nem tűnik fel, sőt úgy látszik, hogy a kortárs külhoni források sem tudnak róla. Az elnevezés latin *curvus* vagy szláv „*Krzywousty*" formában legelőször 13-14. századi kútfőkben bukkan fel. Így pl. a Kis-lengyel Évkönyvben, mely az 1086. évhez, azaz Boleszláv születéséhez annyit mond, hogy a fejedelem ragadványneve „Ferdeszájú" volt.[1026] Ugyancsak erre utaló kifejezést tartalmaz a *Chronicon Principum Polonorum*, melyben *curvus*ként említik Boleszlávot.[1027] Hozzá kell tenni: a két kútfőből nem derül ki, hogy mit értenek a ragadványnév alatt. Valószínű, hogy a középkorban sem voltak tisztában a kortársak azzal, hogy mit értsenek a fejedelem mellékneve alatt. Az *Annales Sanctae Crucis,* illetve egyik 15. századi kézirata egyértelműen amellett érvel, hogy a fejedelem testi hibával született.[1028] A 12. századi előzményekre visszamenő *Carmen Mauri*, azaz a III. Boleszláv ellen fellázadó Piotr Włostowic történetét elmondó szöveg pedig kétfé-

[1020] MARCZALI, Magyarország története I. 60.

[1021] Lev 20,21.

[1022] KAPITÁNFFY, Terminologie 359-360.; Vö. még: KK 210. 625. jz.

[1023] BALZER, Genealogia 214-215.

[1024] JASIŃSKI, Rodowód 184-185.

[1025] KOWALCZYYK, Krzywousty 3-14.; Véleményét nagyrészt elfogadja még: DALEWSKI, Ritual 177.

[1026] Vö. Rocznik Małopolski. MPH 3. a. A. 1086. 148.: „…qui genuit tercium Boleslaum cognomento Krzywousthy." Vö. még uo. 150. és 155.

[1027] Kronika Książąt Polskich. MPH 3. 457.: „Boleslaus… curvus dictus…"

[1028] Annales Sanctae Crucis. MPH n.s 12.106-107.: „Estque gaudium tristicia cum permixtum, quia natus est princeps, sed cum incurvato ore, quare nuncupatur Boleslaus Crzyvousty."

le hagyományt őrzött meg: egyrészről *gibbosus* néven említi a fejedelmet, ám ismeretlen szerzője rögtön hozzá is teszi, hogy mások szerint *Krzywousty* névre hallgatott, mert nem volt szabályos formájú az ajka.[1029] Jasiński vetette fel azt az ötletet, hogy a *curvus, illetve gibbosus* kifejezés esetleg púpost jelenthetett, s hogy elsősorban erkölcsi értelemben volt használatos.[1030]

Visszatérve tehát Kálmán ábrázolásához, gyanítható, és nem zárható ki, hogy kedvezőtlen ábrázolásának az általa elkövetett esküszegés is oka lett. Mindezt összevetve azzal, hogy az eskü, s vele együtt az esküszegés fontos eleme volt a dinasztikus konfliktusoknak, érdemes alaposabban utánajárni, jutott-e valamiféle szerep az eskünek és esküszegésnek a korábban történt trónharcokban.

A 14. századi krónikakompozíció 88. fejezetét már többször vizsgáltunk a jelen munkában. E helyen egy újabb szempontra szeretnénk felhívni a figyelmet. Bár a szövegben expressis verbis nem történik említés arról, hogy a testvérek esküt tettek volna egymásnak, a krónikafejezetben fennmaradt *magna dilectio* kifejezés[1031] alapján erre következtethetünk. A *dilectio* a szó teológiai értelmében a *caritas*, az Isten és felebarátunk iránt érzett szeretet-fogalom egyik formája, s egyben a hozzá vezető út egyik állomása.[1032] Már Alkuin is azt tanította, hogy a *perfecta caritas* az Isten és embertársunk iránt táplált érzelmek legfelsőbb foka. Leveleiből is az tűnik ki, hogy a Krisztus nélkül nincs tökéletes szeretet.[1033] Arra, hogy a *caritas*-fogalom a Kálmán-kori közgondolkodás része lehetett, és a családon belüli konfliktusok szempontjából döntő jelentőséget tulajdoníthattak neki, a Hartvik-legenda Karitas-jelenete szolgál bizonyítékul.[1034] A Hartvik-legenda e passzusát Marczali Henrik késői interpolációnak tekintette,[1035] ám Gerics Józsefnek sikerült bizonyítania, hogy a szöveg eredetileg is része volt a legenda

---

[1029] Cronica Petri comitis Poloniae accedunt carminis Mauri fragmenta. MPH n. s. 3. 6.: „…qui Curvus ob id dicebatur, quod forte gibbosus erat. … Aut, ut alii narrant, dicebatur Boleslaus Krzywousty, ob curvum id indirectum os, sive labia habuit non recta."

[1030] JASIŃSKI, Rodowód 185.

[1031] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 88. 345.

[1032] Vö. pl. EPP, Amcitia 37-42.

[1033] Alcuini sive Albini epistolae. MGH Epp. 4. Nr. 51. 95.: „Caritas igitur, quam Deus praecepit, duplex esse debet: id est Dei et proximi."

[1034] Legenda Sancti Stephani regis maior et minor, atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta. SRH II. 434.: „…quadam inclusa iuxta ecclesiam Sancti Salvatoris in Bucan Sumliu, nomine Karitas, cuius vite percelebris tunc temporis opinio ferebatur, revelatione sibi celitus facta, regi mandavit eos incassum niti, non posse sanctum regis transferri pignora, donec Salomon a carcerali absoluto custodia, libera intulgentia preberetur."

[1035] MARCZALI, Magyarország története II. 134.

textusának.[1036] Bartoniek Emma viszont allegorikusan értelmezte a legendabeli Karitas szerepét, s megjelenését a szövegben az alsóbb társadalmi rétegek akaratnyilvánításával magyarázta.[1037] E megállapításokkal szemben már Mátyás Flórián felvetette, hogy a Salamonról hírekkel szolgáló Bernold-krónika[1038] más kronológiát ad meg a király kiszabadulásához,[1039] ami a Bartoniek nézeteit elutasító Kristó Gyulát arra indította, hogy a jelenetben inkább a Kálmán-kori legitimitás és idoneitás kérdését lássa.[1040] Nézetünk szerint a jelenet allegorikus, és a Karitasra vonatkozó részei egyértelműen a megbékélésre és az Istenhez, illetve a felebarátunkhoz fűződő eredeti kapcsolat visszaállításának szükségességére utalnak. Valószínű tehát, emlékeztettünk ismét, hogy az Árpádok közötti konfliktusok kiteljesedésének idején, Kálmán és Álmos vitája során különös jelentőséget tulajdonítottak az együtt uralkodó testvérek személyes kapcsolata milyenségének.

Az András és Béla közötti jó kapcsolat – a krónika elmondása szerint – egészen addig tartott, míg András királlyá nem kenette Salamont. Ezt a krónika úgy kommentálta, hogy András királyban az *amor filialis* legyőzte a *iustici*át.[1041] Az András eljárását leíró krónikarészletet Bellus Ibolya és Bollók János is úgy fordította le, hogy a *iusticia* szót igazságosságként adta vissza,[1042] ami így logikusan egy, a Karoling-kori királytükrökben is előírt uralkodói *virtus* hiányára utalhatna.[1043] Sőt, az *amor carnalis* és a *iusticia* viszonyát korábbi kutatásunk úgy próbálta meg értelmezni, hogy a Béla-ág András király fia iránt érzett szeretete miatt rúgta fel a régi megállapodást Bélával.[1044] A *carnalis amor* és *iusticia* kifejezés összeütközését Bollók János és Veszprémy László abban látta, hogy a *iusticia* sérült azzal, hogy egy gyermeket választottak meg királynak.[1045] Ezen értelmezések mellett – úgy véljük – van más interpretációs lehetőség is a két fogalom szembeállítására. A *iusticia*-fogalom mind a germán népjogban, mind pe-

[1036] GERICS, Legkorábbi gesta-szerkesztéseink 94.

[1037] BARTONIEK, Királyválasztási jog 368.

[1038] Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz. MGH SRG N. S. 14. 465.

[1039] MÁTYÁS, Chronológiai megállapítások 18.

[1040] KRISTÓ, Legitimitás 594.

[1041] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 91. 352.: „Quia plerumque vero carnalis amor et consuangineitatis affectio solent impedire veritatem, vicit amor filialis in Andrea rege iustitiam et rupto federe sue promissionis, quo in regibus esse non deberet, filium suum Salomonem infantulum adhuc … in regem fecit iniugi."

[1042] Képes Krónika 119.; KK 62.

[1043] A Karoling-kori királytükrökhöz általában l. ANTON, Fürstenspiegel 49.

[1044] KRISTÓ-MAKK, Árpádok 82-83.

[1045] BOLLÓK, Die Gesta 224.; VESZPRÉMY, Királykép 38.

dig Nagy Károly esküformuláiban nem ritkán a vulgáris latin *drictum* kifejezéssel együtt fordul elő, és elsősorban jogot, jogosságot jelent.[1046] Sőt, valószínűsíthető, hogy a *iusticia* mint valamire való jog, jogosultság, az esküből következő jogokat jelenthette. Tasziló bajor herceg például a frankoknak tett esküszövegében egyenesen Nagy Károly *iusticiájára*, azaz jogára hivatkozik.[1047] Arra, hogy a *iusticia* általában is része volt az eskünek, Merseburgi Thietmar egyik történetét is fel lehet hozni példaként. Egy bizonyos Cono azt állította, hogy feleségül vette I. Ottó lányát. Mivel a király jelenlétében azt mondták róla, hogy hazudik, esküvel fogadta, hogy igazat mond. Mivel ebben az esetben tényállításról volt szó, párbajban kellett bizonyítania igazát. Ám már az első összecsapásnál elvesztette a jobb karját, amit a jelenlevők a hamis eskü miatti *iniusticiá*ja számlájára írtak.[1048] Mindennek alapján úgy véljük, óvatosan megkockáztatható, hogy a *iusticia* fogalmát a 14. századi krónikakompozíció esetében is jogként, jogosságként értelmezzük. Továbbá talán nem lehetetlen, hogy az *amor filialis* szembeállítása a *iusticiá*val elsősorban a király esküszegését jelentette, s arra vonatkozott, hogy András megsértette a kettejük barátságán és szeretetén alapuló jogot, melyből Béla trónigényét eredeztette. A krónikafejezet tehát egyértelműen azt sugallja, hogy megállapodás felrúgásért András király volt a felelős. A 91. fejezetben közölt állítások azonban – nézetünk szerint legalábbis – nem pusztán a Béla-ág panaszait akarták előadni, hanem András esküszegését előtérbe állítva el akartak fedni egy másik esküszegést, melyet nagy valószínűséggel Béla és fiai követtek el. Ismét emlékeztetni szükséges arra, hogy a 92. krónikafejezetben fennmaradt rövid hír, mely szerint Béla, fiai és az ország valamennyi előkelője hozzájárult Salamon felkenéséhez és megkoronázásához, igaz lehetett, hiszen a beleegyezés elmaradása meghiúsította volna Salamon királlyá emelését.[1049] Ez pedig – kortárs analógiákat is figyelembe véve – maga után vonta, hogy Bélának és fiainak is hűségesküt kellett tenniük Salamonnak. III. Henrik már rögtön fia születése után hűséget fogadtatott neki az országnagyokkal, s a gyermek megkoronázá-

[1046] A *drictum* fogalmához l. Lex Alamannorum. MGH LL nat. Germ. 5.1. XCIV 154.; Lex Saxonum et Thuringorum. FIGA, XXXIII 254.; Vö. BECHER, Eid und Herschaft 163-164.

[1047] Capitularia regum Francorum. MGH Capitularia I. IV. c. 19. 101.;.Vö. még: Annales regni Francorum. MGH SRG 6. a. A. 757. 14. és 16.: „Ibique Tassilo venit, dux Baioariorum, in vasatico se commendans per manus, sacramenta iuravit multa et innumerabilia, reliquias sanctorum manus inponens, et fidelitatem promisit regi Pippino et supradictis filiis eius, domno Carolo et Carlomanno, sicut vassus recta mente et firma devotione per iustitiam, sicut vassus dominos suos esse deberet."

[1048] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. II. c. 39. (24.). 88.: „Ille autem cum id verum esse sacramentis affirmaret, cum eodem congressus in primo aditu dexteram mendacem perdidit et iniusticiam suimet devictus innotuit."

[1049] A 91. és 92. krónikafejezet egyidejű keletkezése mellett érvelt Laszlovszky József. Vö. LASZLOVSZKY, Ordo 99-100.

sakor ezt megismételtette.[1050] Gyanítható, hogy a 92. krónikafejezet ezt szándékosan hallgatta el, s a várkonyi jelenettel próbálta meg utólag igazolni, hogy Béla erőszakos hatalomátvétele András hitszegésére volt visszavezethető. András és Béla viszályában tehát szembe került egymással a hűségeskü két kategóriája: a rokonok, illetve érdekbarátok közötti esküvel megerősített hűség – illetve az uralmat elismerő hűségeskü. Ebből következik, hogy kétféle esküszegéssel állunk szemben, melyek közül a krónikakompozíció csak az András által elkövetettre utal. Nem tudni, hogy összefüggésben állhat-e mindezzel Béla király dömösi balesetének bemutatása a krónikakompozícióban. Ismeretes, hogy a dömösi trón összeomlását, illetve a király végzetesnek bizonyult sérülését[1051] a magyar középkorkutatás többsége ténylegesen megtörtént eseménynek tekintette,[1052] sőt Pauler Gyula analógiát is vélt felfedezni Arnulf császár egy hasonló balesetének leírása és I. Béla trónjának leomlása között.[1053] Ezzel szemben Kristó Gyula és az ő nyomán legutóbb Font Márta is szimbolikus jelentőséget tulajdonított a krónika feljegyzésének, mely – Kristó szerint – talán II. István idejében keletkezhetett, s a király törvénytelen uralmát juttatta kifejezésre.[1054] Tőlük függetlenül szintén szimbolikus jelentőségű történetként értelmezte a trón összeomlását Szegfű László: szerinte a pogány lázadók emelvényét összeromboló király tette nem maradhatott megtorlatlanul, neki is hasonló módon kellett végeznie.[1055] Természetesen hangsúlyozni szükséges: nem dönthető el egyértelműen, hogy ténylegesen bekövetkezett balesettel vagy fiktív, szimbolikus történettel állunk-e szemben. A Pauler által hozott analógia ellen szól, hogy a történetet fenntartó Reichenaui Hermann világkrónikája még több másik esetben is szinte szó szerint előadja, illetve megismétli az Arnulf császárral megesett balesetet. Így 870-re datálva Német Lajos okán,[1056] illetve az 1045. évhez, III. Henrik

[1050] Hermanni Augiensis Chronicon. MGH SS 5. a. A. 1051. 129. illetve a. A. 1053. 133.

[1051] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 96. 360.: „...rex Bela... in Demes regali allodio, corruente solio confractus corpore irremediabiliter cepit erotare."

[1052] Pl. MARCZALI, Magyarország története II. 71-72.; HÓMAN-SZEKFŰ, Magyar történet I. 266-267.; MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE I./1. 870.

[1053] PAULER, Magyar nemzet 431. 224. jz.; A forráshelyre nézve l. Hermanni Augiensis Chronicon. MGH SS 5. a. A. 896. 111.: „Arnolfus imperator quodam aedificio cadente, cum multis aliis graviter conterens corpus, cecidit."

[1054] KRISTÓ, Legitimitás 598.; FONT, Nagyhatalmak 167.

[1055] SZEGFŰ, Gellért püspök 29.

[1056] Hermanni Augiensis Chronicon. MGH SS. 5. a. A. 870. 106.: „Postea ad colloquium obviam fratri Karolo venturus de solario quodam cum multis aliis, cadente aedificio, corruit, et graviter colliso corpore, costisque confractis, dissimulato tamen dolore, crastino ad condictum venit…"

magyarországi útjával kapcsolatban.[1057] A toposzszerű leírás mindemellett nélkülözi a legfontosabb elemét a Béla királlyal megesett történetnek: a trón ráomlását. Emellett nem hagyható figyelmen kívül, hogy Béla király balesetéről semmilyen más forrás nem számol be. Így magunk sem tartjuk lehetetlennek, hogy a trón leomlását – illetve Béla sérülését és abból következő halálát – akár baljóslatú jelként is lehetett értelmezni, mely talán törvénytelen eredetűnek tekintett uralmára utalhatott, melyet erőszakkal és esküszegéssel szerzett meg. Ez az állítás végérvényesen már csak azért sem zárható ki, mert ismeretes, hogy a Salamon 1063. évi visszatérése után az unokatestvérek békét kötöttek. A békét esküvel is megerősítették; így helyreállították azt a jó viszonyt, mely kezdetben András és Béla kapcsolatát jellemezte.[1058] Az egyenlőségen alapuló érdekközösséghez való visszatérésre mind korábbról, mind a 11. századból tudunk példákat hozni. Nithard jegyezte fel egyik történetében, hogy Német Lajos és Kopasz Károly 842-ben Straßburgban békét kötöttek és esküt tettek egymásnak. Az eskütételre azért volt szükség, hogy le lehessen zárni a Jámbor Lajos gyermekei között 840-ben kitört viszályt.[1059] A latinon kívül ófelnémet és ófrancia nyelven is ránk maradt szövegből egyértelműen kiderül, hogy az eskü magába foglalta az egymás támogatásának és az ellenségekkel szembeni közös fellépésnek a kötelezettségét is.[1060] Sőt, Károly esküszövegéből az is kiderül, hogy a testvérének tett eskü olyan erővel bírt, hogy megszegésé-

[1057] Hermanni Augiensis Chronicon. MGH SS 5. a. A. 1045. 125.: „In quo videlicet itinere rex quoddam vetus solarium ascendens, cum multis aliis aedificio cadente corruit, ipsoque Deo protegente inlaeso, Brun Wirzenburgensis eposcopus loetaliter cum aliis collapsus…obiit…"

[1058] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I.c. 97. 363.: „Rex Salomon et Geysa dux coram Hungaria in Geur pacem iuramento firmaverunt. Deide festum Dominice Resurrectionis ambo simul cum plena curia Quinqueeclesiis celebraverunt. Ubi rex Salomon ipso die Pasce assistentibus regni proceribus per manus Geyse ducis honorabiliter est coronatus et regiam Beati Petri principis apostolorum basilicam ad audiendam missam gloriose deductus. Universa ergo congregatio Hungarorum, videntes pacem regis et ducis et mutuam inter eos dilectionem, laudaverunt Deum, pacis auctoret facta est letitia magna in populo".

[1059] Nithardi Historiarum libri III. MGH SRG 44. 35-36.

[1060] Nithardi Historiarum libri III. MGH SRG 44. 35.: „Cum autem nec fraternitas nec Christianitas nec quodlibet ingenium, salva iusticia ut pax inter nos esset, adiuvare posset, tandem coacti rem ad iuditium omnipotentis Dei detulimus, ut suo nutu, quid cuique deberetur, contenti essemus. In quo nos, sicut nostis, per misericordiam Dei victores extitimus, is autem victus una cum suis quo valuit secessit. Hinc vero fraterno amore correpti nec non et super populum Christianum conpassi persequi atque delere illos noluimus, sed hactenus sicut et antea, ut saltem deinde cuique sua iusticia cederetur, mandavimus. At ille post haec non contentus iudicio divino, sed hostili manu iterum et me et hunc fratrem meum persequi non cessat, insuper et populum nostrum incendiis, rapinis cedibusque de vastat; quam ob rem nunc necessitate coacti convenimus et, quoniam vos de nostra stabili fide ac firma frater nitate dubitare credimus, hoc sacramentum inter nos in conspectu vestro iurare decrevimus."

vel feloldozta volna saját embereit a neki tett hűségeskü alól.[1061] Ám nem csak a késői Karoling-korból ismerünk, ilyen történeteket. Volt már szó Prágai Kozma krónikájának egyik történetéről, mely azt mondja el, miként kötött szövetséget egymással II. Vratiszláv három testvére, hogy elejét vegyék bátyjuk hatalmaskodásainak.[1062] A *iusticia*, *mira equitas* kifejezések és a három testvér együttes fellépése egyértelműen bizonyítja, hogy itt a hagyományos, egyenlőségen alapuló, esküvel megerősített barátság eszméje állt szemben az ezt megszegő Vratiszláv magatartásával. Sőt, ezt még Vratiszláv ellenlépései is alátámasztják. Kozma szerint II. Vratiszláv meg akarta akadályozni, hogy testvérei előbb érjenek Prágába, mint ő. Ezért követet küldött hozzájuk, s saját maga ajánlotta fel a visszatérést az apjuknak tett eskühöz, melynek alapjait a *iusticia* és a *fraterna dilectio* jelentette.[1063] És ugyancsak Kozma jegyezett fel egy történetet Wipirgről, Konrád brünni fejedelem feleségéről, mely több szálon is idekapcsolódik. II. Vratiszláv 1091-ben megtámadta Brünnben élő testvérét, és elfoglalta székvárosát. Kozma szerint Wipirg ura tudta nélkül a király elé járult, és többek között arra kérte, hogy azt a viszonyt, melyben testvére támaszának kellene lennie (*cum fratrem tuum, cui debeas esse tutela*) állítsa vissza.[1064] A történet persze bonyolultabb ennél, hiszen a Wipirg szájába adott szavakkal Kozma azt a helyzetet akarta érzékeltetni, hogy a prágai fejedelmek időről időre elfoglalták, s magukénak tekintették testvéreik morvaországi birtokait,[1065] de ettől függetlenül Kozma azt sugallja, hogy a testvére

[1061] Nithardi Historiarum libri III. MGH SRG 44. 36.: „Si autem, quod absit, sacramentum, quod fratri meo iuravero, violare praesumpsero, a subditione mea nec non et a iuramento, quod mihi iurastis, unum quemque vestrum absolvo."

[1062] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 24. 117.: „Tunc Zmil, filius Bozen, qui fuit prefectus in urbe Satc, simul et Koyata accipientes per dextras Conradum et Ottonem et Iaromir: ' Eamus ', inquit, ' et videamus, utrum unius versucia et simulata equitas prevaleat an iusticia et mira equitas precellat trium fratrum, quos par etas, una voluntas, eadem potestas sociat et maior militum copiositas iuvat."

[1063] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 24. 117.: „Mittit tamen de via ad fratres nuntium dicens: ' Non propter Koyate filii Wsebor magniloquam linguam aut Zmil filium Bozen, cuius est in ore mel et in corde fel, quorum pravis atque dolosis consiliis, quod factum est, feceram – quos ego, si vixero, sed reprimam me – verum nunc magis paterne traditionis memor sacramentorum eius, quod iusticia, quod fraterna dilectio poscit, faciam. Tantummodo sequimini me ad urbem Pragam.' Qui advenientes castra fixerunt in pratis iuxta villam Goztivar et mittunt ad ducem, si factis dicta comprobare velit, quos ille pacifice suscipiens fratrem suum Iaromir eligit in episcopum, Conradum vero et Ottonem datis et acceptis inter se sacramentis dimittit cum pace in Moraviam."

[1064] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 45. 152.

[1065] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 45.152.: „Atqui: Illa mea sunt, dicas. Ista autem que hostiliter devastas, cuius esse putas? Nonne nos et nostra tua sunt?" Ehhez l. KRZEMIEŃSKA, Rotunde 35.; WIHODA, Morava 116.

ellen elkövetett bűnét a fejedelemnek magának kell kijavítania (*Et si, inquit, frater in fratrem peccavit, emenda…*).

E helyen visszatérve az 1063-1064-ben Magyarországon történtekhez, megismételjük: a krónika azt sugallja, hogy Géza és Salamon visszatért atyáik barátságához. Ám nem feledhető, hogy a krónika egyidejűleg nem tudta, vagy talán nem is akarta megkerülni, hogy Salamont 1064-ben ismételten megkoronázták, s ezúttal maga Géza helyezte fejére a diadémot.[1066] Történetírásunk ezt az eseményt általában *Festkrönung*nak, azaz ünnepi koronázásnak tekinti.[1067] Ahhoz kétség nem férhet, hogy Salamon ismételt megkoronázása nem jogérvényes koronázási aktus volt, hiszen ez csak egyszer volt lehetséges. A hely kiválasztása pedig talán Mór pécsi püspök befolyására utalhat, aki talán egyike volt az I. Andrást megkoronázó három püspöknek.[1068] Mindennek ellenére egy ellenérv felhozható azzal szemben, hogy Salamon ismételt megkoronázása *Festkrönung* lett volna. A szinte rutinszerű ünnepi koronázások kötelező kelléke volt ugyanis, hogy a *coronator*, azaz a koronát ténylegesen az uralkodó fejére helyező személy legalábbis püspök legyen.[1069] Prágai Kozma például igen felindultan tudósít arról, hogy II. Vratiszláv testvérével, Jaromir-Gebhard prágai püspökkel folytatott állandó torzsalkodásai miatt az évi rendes ünnepi koronázását az egyik káplánjával végeztette el, akit emiatt olmützi püspökké tett.[1070] Hasonló szellemben fogalmaz a Gellért-legenda is. E szerint Gellért püspök megtagadta, hogy Húsvétkor Aba Sámuel fejére helyezze a koronát.[1071] A két forrásrészlet nem problémamentes. Kozma érvelésének egyik – e munkában már többször idézett – alaptétele volt, hogy mindennel és

[1066] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 97. 363.: „…rex Salomon ipso die Pasce assistentibus regni proceribus per manus Geyse ducis honorabiliter est coronatus et regiam Beati Petri principis apostolorum basilicam ad audiendam missam gloriose deductus."

[1067] HÓMAN-SZEKFŰ, Magyar történet I. 255.; KUMOROVITZ, Buda 12-17.; Legutóbb: THOROCZKAY Gábor in: ÍFMT 376. 1661. jz.; Koszta, A Hradištei 421-422.

[1068] KOSZTA, A püspökök és városuk 61-62.; KOSZTA-FEDELES, Fünfkirchen 48.; Máshogyan értelmezte a királyi és a herceg pécsi megjelenését Zsoldos Attila. E szerint a herceg a saját területein is elismerte a király hatalmát. Vö. ZSOLDOS, Bihar megye, 182.

[1069] Ehhez l. a kérdés egyik legjelesebb ismerőjének munkáját: BRÜHL, Krönungsbrauch 4. és 9.

[1070] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c 41. 146.: „Qui in tantum virili animositate inter se aliquando dissidebant, ut sepe festis diebus rex episcopum non haberet, qui sibi coronam imponeret. Hac necessitate simul et ambitione rex compulsus non ratione, sed sola dominatione iterum subintronizat capellanum suum nomine Weclonem in territorio Moraviensi episcopum."

[1071] Legenda sancti Gerardi episcopi. SRH II. 500.: „Qui cum ad sedem Morisenam ad locum beati Gerhardi pontificis venisset, paschalia sacramenta celebraturus, die vero Dominice resurrectionis mittens principes et episcopos ad beatum pontificem, ut per manus ipsius imponatur dyadema regni super caput eius, ipsum beatum Gerhardum cepit invitare. Quo rennuente et venire nolente, episcopi, qui aderant, ipsum coronantes cum magno ornatu et comitatu cleri et populi ecclesiam introducunt."

mindenkivel szemben igyekezett biztosítani a prágai püspökség jogait. Nem kevesebb gondot jelent a Gellért-legenda textusa sem,[1072] és nem választható el attól a kérdéstől, hogy mennyire tendenciózus a király és püspök viszonyának ábrázolása.[1073] Ám mindez nem érinti azt, hogy az ünnepi koronázás *coronator*a kötelező jelleggel püspök volt. Találóbb talán, ha Salamon 1064. évi ismételt megkoronázását nem *Festkrönung*, hanem *Bekräftigungskrönung* néven nevezzük, s így megerősítő koronázásként kezeljük. Az ilyen aktusok szintén ünnepnapokhoz kötődtek, nem igényelték püspök közreműködését, s elsősorban politikai célokat szolgáltak: a nagy nyilvánosság számára manifesztálták, hogy az uralkodó visszanyerte uralkodási képességét.[1074] Az aktus tehát – ahogy már Györffy is megjegyezte – feltehetően ahhoz járult hozzá, hogy véglegesen pontot tegyen Salamon és Géza vitájára, és hogy mutassa: a király ismét uralkodni kezdett.[1075]

Salamon második, immáron hatalmát megerősítő koronázásának körülményeit azért volt szükséges részletesebben elhozni, mert nyilvánvaló, hogy Géza ezzel végérvényesen elismerte Salamon uralmát, azaz hűségesküt is tett neki. Mindennek a király és a hercegek 1071-ben kezdődő és 1074-ben beteljesülő konfliktusa szemszögéből van jelentősége. A Nándorfehérvár ostroma és a mogyoródi csata között történtek pontos megismerését nagyban gátolja, hogy a 14. századi krónikakompozíció a mogyoródi csatát, illetve az ahhoz vezető események leírását elsősorban a Béla-ág szemszögéből mutatja be, Salamon hatalomvesztését pedig saját magának, illetve Vid ispán ármánykodásának tulajdonítja. Azonban a drámai feszültséggel elmondott történetben jól kitapintható olyan szál is, melynek középpontjában az esküszegés áll. A krónikakompozíció 112. és 113. fejezete a korban keletkezett elbeszélő források szinte összes szimbolikus nyelvi kifejező eszközét felvonultatja a király és a hercegek közötti megegyezési kísérletek bemutatásakor. Az esztergomi találka, mely a város melletti szigeten zajlott le, s melyre hajón érkeztek a felek csak nyolc püspök és főember társaságában,[1076] sematikus, toposzszerű történet, melyben az kiválasztott hely néha fontosabb magánál a

[1072] A legendaszöveg kronológiai és egyéb problémáira l. ALMÁSI Tibor in: ÁKIF 425. 1556. sz. jz.

[1073] GERICS, Ideológia 83.

[1074] BRÜHL, Krönungsbrauch 14-15.

[1075] MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE I./1. 871.

[1076] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 112. 378.: „Post hec collectis exercitibus, nunciis frequenter missis tandem rex et dux venerunt Strigoniuum, ibique ex conducto utrique eorum tantum cum octo hominibus inter episcopos et principes navigaverunt in insulam civitatio proximam ad colloquendum. Ubique diu semetipsos incusantes et excusantes, tandem roborato federe pacis Geysa rediit in ducatum."

tényleges békekötésnél.[1077] Ugyancsak a szimbolikus kommunikáció nyelvi eszköztárához tartozott a túszadás: mind Géza, mind pedig Salamon két-két túszt adott egymásnak biztosítékul.[1078] És végül a fegyvernyugvásban (*treuga*) való megállapodás, melyet mindkét fél elfogadott, hiszen kölcsönösen visszaküldték egymásnak a túszokat.[1079] Nézetünk szerint nem véletlen, hogy a korabeli politikai konfliktusok kezelésének, a tárgyalások menetének ilyen pontos és részletes leírásával találkozunk. Az ilyen jellegű találkozók, egyezkedések, túszadások – legalábbis a forrásokban általában megfigyelhető tendencia szerint – egyenlők között jöttek létre. Talán nem véletlen, hogy a krónika a Szent György napjáig tartó béke megsértéséért egyértelműen Salamont teszi felelőssé, aki Vid ispán sugalmazására végül is belement abba, hogy megszegje esküjét, és megtámadja az Igfán erdőben vadászó Gézát. Ám a krónika – Béla esete után ismét – bölcsen elhallgatja, hogy Géza és László 1074. évi mogyoródi győzelme úgyszintén esküszegéssel történt meg. A mogyoródi csatára még egyszer részletesen ki kell majd térni a hadi alkalmasság kapcsán. Itt elöljáróban annyi jegyzendő meg, hogy az ütközet a *Quadragesima* idején történt,[1080] így súlyosan sértette a 11. század közepétől mindenütt elterjedő *treuga Dei* intézményét. Már Chabannes-i Adémar is arra hívta fel a figyelmet, hogy a béke megsértője felségsértést követ el, mert az egyház ellen lép fel.[1081] A béke megszegését pedig általában az uralkodói hatalom elleni lázadásnak tekintették.[1082] A mogyoródi csata, illetve Salamon legyőzése valószínűsíthetően mind Géza és László, mind pedig a történetüket később megíratő Kálmán számára is dilemmát jelenthetett, hiszen ismételten szembekerült egymással a kétféle jogviszonyból fakadó eskü, illetve azok kölcsönös megszegése. Ráadásul a Salamont legyőző hercegek közül mindez Lászlót érintette a legerősebben. Salamon csak Gézával kötött fegyvernyugvást, így László szerepe a mogyoródi csatában csak és kizárólag a törvényesen uralkodó, felszentelt király elleni fellépésnek volt tekinthető.[1083]

[1077] A béketárgyalások találkozóhelyeihez általában l. WHITE, Pactum 281-308.

[1078] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 113. 378.; A túszadáshoz l. pl. EPP, Rituale 12.

[1079] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 113. 379.: „Quia vero dux nec fratrem suum presentem habebat, nec amicorum auxilium, misit Vyd et Ernei ad regem data treuga a festo Sancti Martini usque ad festum sancti Georgii. Quo audito rex misit Vatham et episcopum Waradiensem."

[1080] A csata datálásához l. PAULER, Magyar nemzet I. 127.; Vö. KRISTÓ, Háborúk 83-84.

[1081] Sermones tres Ademari I. PL. 141. 117.: „…qui vero pacem violarent, tanquam rei majestatis a liminibus exploderentur Ecclesiae, et a corpore et sanguine Domini extorres et a fidelium consortio et colloquio remoti, infamia perpetua notarentur, donec per satisfactionem condignam ab episcopis iterum matri Ecclesiae reconciliarentur."

[1082] Vö. KÉRY, Gottesfurcht 159. és 116. jz.; Legutóbb részletesen, a hradištei bencés kolostor alapítása kapcsán l. KOSZTA, A hradištei 413-414.

[1083] A kérdés részletes kifejtését l. a III.5.4. sz. fejezetben.

Ha ezen a helyen visszatérünk Kálmán által valószínűsíthetően tett eskükhöz, a következők állapíthatók meg. Amikor Álmos 1106-ban vállalta az alávetést, kénytelen volt hűségesküt tenni testvérének. Az alávetés azonban az azt elfogadót is eskütételre kötelezte testvérével szemben. Az alávetés kapcsán emlékeztetnünk kell: vélhetően maga Kálmán is esküszegővé vált azzal, hogy Álmos jeruzsálemi zarándokútja alatt el akarta venni testvére birtokait. Feltételezhető, hogy ez sarkallta Álmost is további esküszegésre. Amikor 1108-ban Álmos V. Henrik segítségével visszatért Magyarországra, ismételten esküt kellett tenniük egymásnak, melynek azt is tartalmaznia kellett, hogy Kálmán garantálja Álmos biztonságát és testi épségét. Mivel Kálmán mégis megvakíttatta Álmost és kisfiát, felkent uralkodóként vált esküszegővé,[1084] aminek következményeit többek között a róla alkotott krónikabeli képen lehet lemérni. A helyzet azonban még bonyolultabb lehetett. Kálmánnak ugyanis szembe kellett azzal néznie, hogy az Árpádok a 11. század közepe óta folyó trónharcaiban a Béla-ág gyakorlatilag esküszegéssel jutott hatalomra, ráadásul kétszer is úgy, hogy a felkent király ellen lázadt fel. Nem véletlen nézetünk szerint, hogy az András és Béla, illetve Salamon és a hercegek viszályát elmondó krónikarészletek gondosan kerülték a Béla-ág által tett esküket, Andrást és Salamont megtéve a viszályok okainak. Kálmán és Álmos vitájában ugyanis pontosan az a két esküforma ütközött össze, immár véglegesen, mely a hercegek és királyok vitáinak kezdete óta meghatározta a felek közötti viszonyrendszert: a kölcsönös érdekeken és az egyenlőségen alapuló eskü, illetve az uralkodást elismerő hűségeskü.

III.3.3. Köztes mérleg

Az alávetésről és az esküről elmondottak arra engednek következtetni, hogy a rendelkezésünkre álló, sajátos formanyelven íródott, a politikát a teológia keretei között kezelő forrásaink a kor szemléletének megfelelően írták le a felek közötti jogviszonyt, a konfliktusokat az egyenlőségtől az alávetésig, illetve a hűségtől a hűtlenségig. Hozzátesszük, hogy ez nem magyar, de még csak nem is regionális sajátosság. A 11. században az egész latin műveltségű Európában lassú eltolódás ment végbe az egyenlőségen alapuló jogviszonyoknak alá-fölérendeltségi kötelékké való átalakítása irányába. Isko-

[1084] A magyar történelemben már volt példa arra korábban is, hogy az uralkodó megszegte esküjét: Orseolo Péter esetében, aki nem tartotta be még Szent István életében tett ígérvényeit, és feltehetően megszegte a felszentelésekor tett esküt is. A történtek részletes bemutatására l. Annales Altahenses Maiores. MGH SRG 4. ad. A. 1041. 24-25. A kérdéshez l.: KRISTÓ, Források 159-175. és 185-299.; GERICS, Az 1040-es évek 187-199. és 299-313.; GERICS, Ideológia 88-117.

lapéldaként nyilván IV. Henrik és VII. Gergely viszonya említhető, de ez csak a jéghegy csúcsa. A változás lassan átszőtte a szabadok társadalmának egészét. A legnagyobb nehézséget azonban a vérrokoni kötelékek átalakítása jelentette, mert itt nyilván számos más érvet is figyelembe kellett venni, és az alávetésekkel nem szűnt meg a vérrokonság ténye. Az általában tragédiával, helyrehozhatatlan kár okozásával végződött történetek fejtörést okozhattak mind a trónharcokban győztes feleknek, mind a trónharcokat megörökítő történetíróknak, hiszen a családtag megvakítása komoly magyarázatot igényelt. Ez viszont felvetette annak a kérdését, hogy miként is jutott hatalomra a győztes. Így megkerülhetetlenné vált a viszonyrendszer megromlása okainak bemutatása, ami nem egyszer a tények tudatos hamisításával járt együtt, hiszen az esetek többségében a hatalomhoz esküszegésen át vezetett az út.

III.4. Dinasztikus konfliktusok és trónöröklés összefüggései

III.4.1 Bevezetés

A konfliktusok és a társadalmi kötelékrendszer megtárgyalása után forrásainkat egy újabb szempont szerint vetjük vizsgálat alá, a trónöröklés és a trónharcok közötti összefüggéseket elemezve. A trónöröklés problémakörével mind a magyar, mind a lengyel és cseh(szlovák) jogtörténet- és középkorkutatás több generációja is foglalkozott, a kérdést a középkori államfogalom, illetve államiság részeként vizsgálva.[1085] Ennek ellenére a 11. századi hercegség két legjelentősebb kutatója, Györffy György és Kristó Gyula nem, vagy csak felületesen foglalkozott a dukátus, illetve a 11. századi trónviszályok és a trónöröklés összefüggéseivel. Ismét érdemes felidézni: Györffy csak egy szempontot vett figyelembe a királyi hercegségről írott tanulmányaiban, nevezetesen a dukátusok és a mindenkori trónörökös kapcsolatát.[1086] Kristó Gyula pedig – emlékeztetünk – egyenesen tagadta a dukátus, a trónviszályok és a trónöröklés közötti közvetlen összefüggéseket, az utóbbit egyedül az uralkodók körüli érdekcsoportok közötti harc részének tekintve.[1087] Úgy véljük azonban, a trónöröklés problémaköre nem kerülhető meg a kelet-közép-európai dinasztiák 11. századi trónharcai vizsgálata során.

[1085] A teljesség igénye nélkül l. TIMON, Jogtörténet 129.; WOJCIECHOWSKI, Szkice 134.; BARTONIEK, Királykoronázás 8.; BALZER, O następstwie 1 [288].; BALZER, O kształtach 124-221.; ECKHART, Jogtörténet 80.; STARY, K pravnim aspektum 28-66.; KUTRZEBA, Historia ustruju 42-46.; ADAMUS, O monarchii 99-134.; Bardach, Historia państwa I. 123.; URUSZCZAK, Następstwo 1-17.; Vö. FONT, Nagyhatalmak 136-147.; Magyarországra nézve összefoglalva: ZSOLDOS, Az Árpádok 52-54.

[1086] GYÖRFFY, Tanulmányok 39-40.

[1087] KRISTÓ, Hercegség 66-67.

Nehezebb kérdést jelent azonban annak megítélése, hogy a konfliktusok egy meglevő, autochton, ősi, világos, mindenki által ismert és elismert szabályok szerint működő trónöröklési rendszer ignorálására, megsértésére, vagy ellenkezőleg: betartatására és kikényszerítésére vezethetők-e vissza, vagy miként Deér József lakonikusan megjegyezte: a trónviszályok épp a konstitutív öröklési rendszer hiányából, azaz a szabályok kiforratlanságából fakadnak?[1088]

Vitathatatlan, hogy az európai jogtörténeti irodalomra, így a magyar középkorkutatásra is elsősorban Heinrich Mitteis a német királyválasztásról és trónöröklésről írott klasszikus, jogtörténeti szemléletű munkája gyakorolt döntő hatást.[1089] Mitteis normatív jogi aktusokból álló lánccselekménysornak (*Kettenhandlung*) tekintette a királyválasztást, és tágabb értelemben a trón megöröklését. Ezek magukba foglalták a kijelöléstől kezdve a szorosabb értelemben vett választáson át a hatalmi jelvények átadásáig és az esküig az összes olyan cselekményt, melyek együttesen és egymástól el nem választhatóan nélkülözhetetlen kellékei az uralkodókreálásnak. Mitteis emellett kiemelt és összekapcsolt két nagyon lényeges körülményt. Szerinte a szűkebb értelemben vett megválasztás elválaszthatatlan a vérségi jogtól, és így a vérségi jog szerint szóba jöhető jelöltek objektív és normatív kiválasztására (*Auslese*) szolgál. Ennek értelmében szerinte a német-római királyok kreálásában a vérségi jog (*Geblütsrecht*) játszotta a főszerepet, és legalábbis 1198-ig, az úgynevezett kettős királyválasztásig a választás is ennek függvénye volt.[1090] Mitteis elméletével szemben már igen korán kritikát fogalmazott meg Fritz Rörig. Álláspontja szerint a vérségi jog csak Rheinfeldeni Rudolf megválasztásáig, azaz az invesztitúra harc kezdetéig volt mérvadó. Előtte a választás csak mellékes tényező volt a királykreálás során, melyre csak szükséghelyzetben, tehát vérrokonok hiányában és a kijelölés elmaradása esetében kerülhetett sor. 1077-től kezdve azonban általában királyválasztásokról beszélhetünk.[1091] Mitteis nézeteit még komolyabb kritikával illette Martin Lintzel, majd Walter Schlesinger.[1092] Különösen az utóbbi érvelt amellett, hogy már III. Ottó halála után, tehát II. Henrik megválasztásától kezdve a szabad királyválasztás (*freie Wahl*) kapott teret a birodalomban, mert a leendő II. Henrikkel szemben fellépő Meißeni Ekkehard és Sváb Hermann úgy vált részesévé a 1002. évi

[1088] DEÉR, Pogány Magyarság 129.

[1089] Vö. MITTEIS, Königswahl, különösen 15-17. és 35-39.; Mitteis definíciójának átvételét és alkalmazását a magyar viszonyokra l. GERICS, Királykoronázás 122-123.; A választáshoz még: Szovák Kornél in: KK 244-245.

[1090] MITTEIS, Königswahl 30.

[1091] RÖRIG, Königswahl 108-109.

[1092] LINTZEL, Königswahlen 199-215. különösen 212.; SCHLESINGER, Erbfolge 249.

birodalmi királyválasztási „castingnak", hogy ellentétben Henrikkel, nem voltak vérrokonai III. Ottónak.[1093] Lintzel, de elsősorban Schlesinger téziseivel szemben azonban Eduard Hlawitschkának sikerült bizonyítania, hogy Henriken kívül mind Meißeni Ekkehard, mind Sváb Hermann vérrokonságban állt az elhalt császárral, tehát jelölésükben ez játszhatott elsősorban szerepet.[1094] Ráadásul mind Ekkehard, mind Sváb Hermann a Liudolfingerek legősibb ágaiból származott, s így közvetlenül Nagy Károlyra próbálták meg visszavezetni trónigényüket. Így Hlawitschka, majd később Armin Wolf is[1095] úgy foglalt állást, hogy a 11. századi uralkodókreálás folyamatában a szorosabb értelembe vett választás csak másodrangú szerepet játszott, és – Mitteis elképzeléseinek megfelelően – csak a vérségi jog szerint jogosultak normatív kiválasztási elve volt. Az újabb kutatás azonban mind a vérségi, mind a szabad választás kizárólagosságát megcáfolta. E szerint nem valamiféle normatív jogi megfontolás állt a II. Henrik trónöröklésének középpontjában, hanem az, hogy a 11. század gondolkodása nem ismert ilyen normákat, hanem a felsorakoztatott érvek szolgáltak alapul az országnagyok döntéséhez, azaz az játszotta a főszerepet, hogy melyik érv tűnt meggyőzőbbnek.[1096]

Természetesen hangsúlyozni szükséges, hogy az itt ismertetett álláspontok elsősorban a 11-12. századi Német-római Császárság történetére vonatkoznak. Azonban II. Henrik trónra lépésének ügye a jelen munka célkitűzéseit is érintő általános tanulságokkal szolgál, ami önmagában is szükségessé teszi, hogy a továbblépés előtt részletesebben ismertessük.

Ottó császár váratlanul, egyenes ági leszármazók és kijelölt utód nélkül halt meg 1002-ben. Utódlásának történetét – eltekintve a későbbi, az eseményeket már bizonyos distanciával tárgyaló kútfőktől –, két szinte egykorú forrásból ismerjük: Merseburgi Thietmar krónikájából,[1097] és Utrechti Adalbold részben Thietmar elbeszélésére támaszkodó, 1014-1024 között keletkezett Henrik-életrajzából.[1098] A két elbeszélés objektív forrásértékével szemben fel lehet hozni, hogy mind az utrechti, mind a merseburgi püspök feltétlen híve volt II. Henriknek. Különösen vonatkozik ez Thietmarra, hiszen a 981-ben megszűnt merseburgi püspökséget Henrik állította visz-

[1093] SCHLESINGER, Erbfolge 249.

[1094] Vö. HLAWITSCHKA, Merkst du nicht 281-311.; HLAWITSCHKA, Thronkandidaturen 54- 56. és 60-62.

[1095] WOLF, Königskandidatur 45-117.

[1096] PATZOLD, Königserhebungen 503.

[1097] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. I. 19. 24-26. IV. 50-52. 188-190. IV. 54. 192-194. V. 2-7. 222-228. V. 11-20. 232-245. V. 22. 247.

[1098] Vita Henrici II. imperatoris auctore Adalboldo. MGH SS 4. 679-695.

sza, s ő tette püspökké magát Thietmart is.[1099] Ettől függetlenül azonban nem lehet elvitatni, hogy mind Adalbold, mind Thietmar kortársként, sőt, a korabeli szellemi-politikai elit tagjaként közelről ismerte a királyválasztás eseményeit. Beszámolójuk különösen annak fényében érdekes, hogy rendelkezésünkre áll még egy forrás II. Henrik trónra lépéséhez: egy oklevél, melyet maga a király bocsátott ki a straßburgi püspökség számára megválasztása után közvetlenül, melyben saját maga vall arról, mi volt trónöröklésének jogalapja.[1100]

Adalbold szerint Henrik királlyá emelésének (az általános, Isten általi kiválasztottságon kívül) két alapvető oka volt. E szerint Henrik általában alkalmas volt az uralomra, mert békében kormányozta a népet, az egyháznak adományokat tett, békét teremtett. Trónra lépésének oka azonban mégis az örökletességben rejlett, hiszen nem csak Nagy Károly leszármazottja volt, hanem magával III. Ottóval is harmadfokú vérrokonságban állt.[1101] Adalbold tehát már eleve két szempontot hozott fel Henrik királlyá választásának megindokolására, és külön megokolta, hogy miért nem a többi jelöltnek jutott a trón. E szerint a komolyan szóba jöhető jelöltek közül Hermann nem volt túl okos, mert olyasminek a birtoklásában hitt, ami nem volt méltányolható,[1102] ráadásul ő és Henrik nem volt hasonlatos sem a nemesség, sem a bölcsesség, sem a képesség, sem a testi szépség tekintetében.[1103] Ekkehard őrgrófról pedig csak annyit jegyzett fel, hogy őt a választási korteshadjárat során megölték egy Pöhlde nevű udvarházban.[1104] Mindemellett a történetíró azt is megjegyezte, hogy további jelöltek is szóba jöhettek volna: Benno szász herceg és Dietrich lotharingiai herceg, ám – igaz, különböző okokból – mindketten tudták, hogy Henrik a trón örököse, így meg sem kísérelték, hogy jelöltes-

[1099] Thietmar szemléletéhez l. LIPPELT, Thietmar 186.

[1100] Diplomata Henrici II. MGH DD. Nr. 34. 37.

[1101] Vita Henrici II. imperatoris auctore Adalboldo. MGH SS 4. c. 1. 684.: „Heinricus dux gloriosus et vir ad regnum suscipiendum strenuus. Is tunc temporis ducatum in Bavariensi regno tenebat, populum pacifice regebat, pacem amplificabat, ecclesiarum facultates augebat, leges et religiones magnificabat. Tandem sic in ducatu vixit, quod omnibus placuit, ut de ducatu transduceretur ad regnum, de vexillo extolle retur in solium hereditarium. Hereditarium dicimus, quia, ut ab his, qui genealogias computare noverant, audivimus, a Karolo Magno ex parte patris decimam septimam, ex parte matris decimam sextam lineam propagationis tenebat. Insuper tertius Otto, post cuius obitum in regem eligebatur, et ipse tertium ad invicem consanguinitatis gradum tenebant."

[1102] Vita Henrici II. imperatoris auctore Adalboldo. MGH SS 4. c. 5. 685.: „Herimannus vero, homo potens et in ceteris potens, in hoc tamen non sapiens, se posse credidit, quod postmodom se non posse probavit."

[1103] Vita Henrici II. imperatoris auctore Adalboldo. MGH SS 4. c. 5. 685.: „Erat namque alter alteri dissimilis nobilitate, et sapientia, facultate, et corporis elegantia."

[1104] Vita Henrici II. imperatoris auctore Adalboldo. MGH SS 4. c. 5. 685.

sék magukat a címre.[1105] A két lehetséges jelölt szerepeltetése abból a szempontból érdekes, hogy ezzel krónikásunk két újabb szempontot hozott fel a trónöröklés mikéntjére: nevezetesen a szabad választást, és a megválasztásról való, belátáson és szabad akaraton nyugvó lemondást. Joggal fogadható el tehát az újabb kutatásnak azon megfigyelése, hogy Adalbold nem jogi normákon nyugvó jogesetnek tekintette a III. Ottó halála utáni hatalmi konfliktust, hanem egyszerűen jó és rossz, azaz Henrik és Sváb Hermann küzdelmének, melyben végső soron Istennek kellett döntést hoznia.[1106]

Még érdekesebb azonban Thietmar előadása. 1016-ban, amikor a merseburgi püspök nekikezdett a krónika megírásához, II. Henrik még mindig gyermektelen volt. Feltehető, hogy Thietmart, aki I. Ottó után II. Henrikben látta a birodalom rendjének helyreállítóját, komolyan foglalkoztatta a trónutódlás kérdése. Nem tudni, hogy ebben szerepet játszott-e a saját emlékezetében is elevenen élő 1002. illetve 1003. évi királyválasztás, mindenesetre állást foglalt a trónöröklés kérdésében is: Jaj azoknak a népeknek, írta, melyek az uralom reményét nem helyezhetik abba, hogy uralkodójuk utódot hagy hátra, s melyek hosszantartó viszálykodás és vetekedés után nem találnak erre gyors megoldást vagy vigaszt. Ha pedig a vérrokoni ágon (*linea consanguinitatis*) nem találnak méltó (*bene morigeratus*) személyt az uralkodói tisztségre, akkor minden ellenszenvet félretéve másik ágból kell uralkodót állítani, mert a legnagyobb veszteség, ha idegenek (*alienigeni*) kerülnek uralomra.[1107] A kutatásban nem alakult ki konszenzus a tekintetben, hogy mit érthetünk pontosan az *altera linea* alatt, s hogy kiket rejt az idegen kifejezés. Az előbbit Eduard Hlawitschka a *stirps regiá*hoz tartozókkal azonosította,[1108] mivel ezzel látta igazolhatónak elméletét arról, hogy mindegyik trónjelöltnek vérrokonságban kellett lennie az elhalt császárral. Az idegenek kifejezést pedig nem szász értelemben szokás használni.[1109] Thietmart vélhetően aggasztotta, hogy Henrik gyermektelenségével még egyszer megismétlődhet az, amit 1002-1003-ban

[1105] Vita Henrici II. imperatoris auctore Adalboldo. MGH SS 4. c. 5. 685.: „Benno, ut sapiens, non animabatur ad regnum, sciens, Heinricum vigere prae ceteris ad obtinendum. Sapientis enim est, spernere in his appetitionem, in quibus scit fieri non posse consecutionem. Theodericus quoque Heinricum ducem in regno esse sciens heredem, noluit incipere quod non posset finire."

[1106] Vö. PATZOLD, Königserhebungen 484.

[1107] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. I. 19. 24.: „Ve populis, quibus regnandi spes in subsecutura domnorum sobole non relinquitur et, inter se facta dissensione et longa contencione, aliquod consilium vel solamen cito non providetur! Si in consanguinitatis linea aliquis tali officio dignus non inveniatur, saltem in alia bene morigeratus, omni odio procul remoto, assumatur; quia maxima perdicio est alienigenos regnare: hinc depressio et libertatis venit magna periclitacio."

[1108] HLAWITSCHKA, Thronkandidaturen 61.

[1109] GÖRICH, Otto III. 71.

már egyszer átélt és részletesen taglalt krónikájában. Thietmar az Ottó halála utáni események leírásában számos érvet sorakoztat fel, melyek Henrik mellett, illetve ellenfelei ellen szóltak. Ő is megjegyzi, hogy Henrik *cretus de stemmate regum* volt, hogy anyai ágon a burgundiai uralkodók nemzetségéből származott, s hogy a trónt *iure hereditario* bírta.[1110] Ám korántsem biztos, hogy a vérségi jog játszotta a főszerepet a püspök értékelésében. Más helyen ugyanis arról tudósít, hogy akár Karintiai Ottó hercegnek is lett volna vérségi joga (*ius consanguinitatis*) a hatalomra, ám lemondott róla. Igaz, a vérségi jog az ő esetében sem lett volna elég, hanem az életkori érettség és az erények teljessége (*aetatis virtutumque maturitas*) is kellett hozzá.[1111]A vérrokonságon túl azonban elsősorban olyan érveket sorakoztatott fel Henrik mellett, melyek inkább a jelölt alkalmasságára vonatkoztak: Henrik az istenifélősége és erényessége révén (*divina pietate et virtute sua*) győzött ellenfelei felett.[1112] Jogos kérdésként merülhet fel azonban, hogy itt egy konstitutív alkalmassági tényezőről van-e szó, vagy egy olyan érvről, mely Thietmar számára döntő fontosságú volt. Az utóbbi feltételezést erősíti az a körülmény, hogy a Hermannt támogatók Henriket általában nem látták alkalmasnak,[1113] de hogy ez alatt mit értettek pontosan, Thietmartól nem tudjuk meg. Voltak ezen felül persze más megfontolások is, amelyek szerepet játszottak a jelöltek kiválasztásában. Ekkehard őrgrófról azt állapították meg a titkos tanácskozásra összegyűlt szász előkelők, hogy mások fölé akarja magát helyezni, s ezért eleve nem akarták támogatni jelöltségét, arra hivatkozva, hogy „hiányzik a szekere negyedik kereke", azaz hogy híján volt a négy uralkodói alaperény egyikének.[1114] A Thietmar által ábrázolt jelenet egy választás képét vetíti elénk. Hiba lenne azonban, ha a Thietmar elbeszélésében Liuthard vétója miatt megszakadt *electió*t a szó normatív értelmében használnánk. Látható, és Thietmar szövege más helyeken is erre enged következetni, hogy a különböző érvek nem valamilyen létező normatív jogon alapultak, hanem *ad hoc*, a lehetsé-

[1110] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. V. 220. illetve V. 3. 222.

[1111] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. V. 25. 249.

[1112] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. IV. 54. 194.

[1113] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. IV. 54. 192.: „…ad hoc non esse idoneum propter multas causarum qualitates."

[1114] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. IV. 52. 190.: „Comes autem Liutharius ut perprimo persensit, Ekkihardum se velle exaltare super se, archiepiscopum predictum et meliorem procerum partem in secretum foras vocavit colloquium, hoc omnibus dans consilium, ut iuramento firmarent, se nullum sibi dominum vel regem communiter vel singulariter electuros ante constitutum in Werlo colloquium. Quod ab omnibus laudatum, excepto Ekkihardo, et collaudatum est. Hic se paululum a regni fastigio dilatum graviter ferens erupit: ' O Liuthari comes,' inquiens 'quid adversaris ?' Et ille: 'Num', inquid, 'currui tuo quartam deesse non sentis rotam?' Sic interrupta est eleccio, …"; A forráshely ilyen irányú értelmezéséhez l. HLAWITSCHKA, Merkst du nicht 309.

ges trónjelöltek és az országnagyok közötti tárgyalások, egyezkedések és viták során fogalmazódtak meg.

Thietmar és a részben belőle táplálkozó, ám önálló részeket is tartalmazó Utrechti Adalbold krónikája mellett rendelkezésünkre áll a harmadik, Henrik uralmának jogalapját taglaló szövegünk is, mely II. Henrik fenn már említett oklevelében maradt fenn. Ebben az uralkodó egy mondatban foglalja össze uralomra jutása lényegét. E szerint: „*Post tanti itaque imperatoris ab hac vita discessum vetus inter [n]os a pueris propagata familiaritas et ea quae cum tali caesare nobis erat parentelae et consanguinitatis affinitas praefato persuasit antistiti cum ceteris, quorum infinitus est numerus, nostrae manus dare fidelitati, ut deo praeside concors populorum et principum nobis concederetur electio et hereditaria in regnum sine aliqua divisione successio.*”[1115] Az oklevélben megfogalmazott állítást, nevezetesen a *hereditaria successió*ra való hivatkozást Hlawitschka legfontosabb érvként használta fel elmélete bizonyítására, hogy Henrik maga is a közte és III. Ottó között fennálló vérrokoni kapcsolatra alapozta uralmát.[1116] Vele szemben már korábban más álláspontra helyezkedett Stefan Weinfurter, aki szerint a szöveg a mainzi koronázási ordót idézi e helyen, és teológiai értelemben használandó.[1117] Legutóbb azonban Ludger Körntgen hívta fel a figyelmet arra, hogy a vérségi jogot Henrik gondolkodásában megelőzte a *familiaritas*, az a bensőséges kapcsolat, melyet már gyermekkora óta ápolt az elhalt császárral. Ám sem ez, sem a kétségtelen vérrokonság önmagában nem lett volna elég ahhoz, hogy uralkodhasson. El kellett hitetnie az országnagykkal, hogy ez a kettő feltétel, mármint a bensőséges viszony és a vérrokonság megléte elegendő az uralomhoz. Tehát a két kritérium, a *familiaritas és a parantele consanguinitatis affinitas* önmagában nem volt elegendő az uralomra lépéshez. Meg kellett egyezni az egyetlen életben maradt riválissal, Sváb Hermannal, és meg kellett győzni az országnagyokat, hogy ennek a két érvnek engedjenek.[1118] Összefoglalva tehát, II. Henrik trónra lépésének jogossága számos egymással konkuráló, formailag és tartalmilag nem ritkán egymásnak ellentmondó érven alapult. Az egyes argumentumok azonban nem valamiféle meglévő normatív jogon alapuló igényből fakadnak, hanem helyben, az országnagyok egymással és a jelöltekkel folytatott tárgyalásain alakultak ki, s legfeljebb abban az értelemben tekinthetők normának, hogy a kortársak egy-egy konkrét esetben annak fogadták el őket. A tárgyalások során szinte minden

[1115] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. V. 25. 249.

[1116] HLAWITSCHKA, Thronkandidaturen 60.

[1117] WEINFURTER, Anspruch 131-132.

[1118] KÖRNTGEN, In primis 182.

olyan érv szóba került, melyeket a jogtörténet örökjogi intézményként szokott elismerni: a vérségi jog, azon belül a graduális és egyenes ági sorrend, a kijelölés, illetve ebben az esetben elmaradása, a szorosabb értelemben vett választás, valamint a jelöltek legitimitása és idoneitása körüli diskurzus. És ezzel összefüggésben van még egy szempont, melyet nem lehet figyelmen kívül hagyni: Thietmar vagy Adalbold érvrendszere nem fekete-fehér elvek mentén kristályosodik ki: figyelmesen olvasva a szöveget kiderül, hogy az általuk *érvként* kijelentett jellemzők valamelyik jelölt mellett vagy vele szemben feltehetően valakik álláspontját közvetítik, és nem egyfajta pozitív történetfilozófiai álláspontot tükröznek.

Nyilván már e helyen figyelmeztetni szükséges, hogy a jelen munka tárgyát képző történetek tekintetében nem minden kérdésben lehet közvetlen analógiát találni. Az uralkodókreálás, illetve a vérségi és szabad választási jog elsőbbségének kérdése a német történettudomány egyik kimeríthetetlen témája, mely a német vagy legalábbis a középkori birodalom történetének kontextusában érthető. A kelet-közép-európai dinasztiák történetét tekintve rögtön szembe tűnik egy lényeges különbség: az alább vizsgálandó esetek többségében, jellemzően a Piastok és a Přemyslidák körében, nem királlyá szenteléssel, hanem fejedelmi trónra emeléssel találkozunk. Azonban a fenti példaeset mindenképpen szolgál néhány más tanulsággal is. Thietmar és a többi fent idézett elbeszélő forrásban fennmaradt érvrendszerek egyben arra kötelezneknek, hogy visszautaljunk a jelen munka III. fejezetének bevezetőjében írottakra, azaz a kelet-közép-európai dinasztikus hagyomány két különlegességére: a dinasztián belüli vitákat az aktuális udvari kurzus szemszögéből ítélik meg, illetve a 11. század trónviszályait általában 12. század eleji összefoglalókból ismerjük.

Ennek tudatában érdemes az itt megfogalmazott érveket strukturált rendben elemezni és vizsgálni, a forrásokban felszínre bukkanó argumentumokat két szempontból szemlélve. Ezek egyike a dinasztikus örökjog, illetve a dinasztián belüli rangsor kérdése. Itt elsősorban az életkori rangsorról van szó, azaz egy olyan vélt rangelsőségről, melyet az életkor határoz meg. Ez elsősorban a szeniorátus (illetve majorátus), valamint a primogenitúra fogalmát jelenti. Az életkori, illetve családon belüli rangsort két tényező korlátozhatta: az elől általi kijelölés (*designatio*), valamint az egyetértés (*consensus*) megszerzésének kényszere, azaz a szorosabb értelembe vett választás. Másrészről azonban világosan látszik, hogy a hatalomra jutást megindokoló érvrendszereknek van egy másik pillére is, mely a jelöltek legitimitását alkalmassági kritériumok meglétéhez kötik. A legitimitás és idoneitás problémakörének tárgyalását külön fejezetben végezzük el. Ezt nem csak az indokolja, hogy a két jogelvnek kétségtelen hatása volt a 11. száza-

di trónküzdelmek megítélésére. A legitimitás és idoneitás önálló kérdéskörként történő vizsgálatát az is szükségessé teszi, hogy – miként fenn már szóltunk róla – a két fogalom tekintetében középkorkutatásunkban komoly vita alakult ki a korábbiakban.

III.4.2. A dinasztikus örökjog

Mind Magyar-, mind pedig Lengyel- és Csehország tekintetében megállapítható, hogy a hatalomra kerülés legalapvetőbb és feltehetően legfontosabb szervező eleme lett,[1119] hogy a jelöltnek a dinasztiához kellett tartoznia. A 12. század elején írott első nagy dinasztia-történetek, Gallus Anonymus gesztája és Prágai Kozma krónikája bizonyítják, hogy ez a jogelv már igen korán megjelenhetett a gyakorlatban. Mindkettő határozottan amellett érvel, hogy csak a dinasztiaalapító Piast, illetve Přemysl utódai jogosultak uralkodni Lengyel- illetve Csehországban. A mesés dinasztialapítók már nevükben is irodalmi figurák – Piast annyit tesz, hogy 'Gondoskodó', Přemysl pedig 'Megfontolt' néven adható vissza magyarul.[1120] A Piastok eredettörténetének középpontjában a gonosz Popiel fejedelem és családjának a legyőzése áll, melyet a pogányok közül kiemelkedő, a kereszténység felvételére alkalmas Piast és leszármazói vittek végbe. A történet természetesen irodalmi és kultúrtörténeti toposzokra épül, melyben a parasztból lett király legendájától kezdve bibliai és mitológiai motívumokig szinte minden megtalálható.[1121] Ennek ellenére a korábbi kutatás igyekezett valós elemeket keresni Popiel legyőzésében. Karol Potkańskira vezethető vissza az a 20. században is igen népszerű elmélet, hogy a Piastok az egyik nagy-lengyelországi törzs vezéreként a goplánok legyőzésével jutottak hatalomra.[1122] Bárhogy is volt, kétségtelen: a 12. század elején a Piast-dinasztia úgy tartotta, hogy a dinasztia saját tehetsége révén szerezte meg a hatalmat. Prágai Kozma ugyancsak a parasztból lett király motívumát használta fel Přemysl hatalomra jutásának megformálásához, azonban a mitikus dinasztiaalapító történetét a római történelem Cincinnatusával azonosította, akit ez esetben a csehek rángattak el az ökrök szarvától, hogy szinte diktátorként irányítsa az országot.[1123] A

[1119] Vö. ZSOLDOS, Az Árpádok 53.

[1120] Az első dinasztiaalapítókhoz összefoglalva l. KERSKEN, Die Anfänge 683-687.; KERSKEN, National Historiography 181-182.; KERSKEN, Geschichtsentwürfe 127-128.

[1121] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. c. 1-2. 9-11.; Irodalmának összefoglalását l. BAGI, Gallus Anonymus 76-83.

[1122] POTKAŃSKI, Pisma 420.; LABUDA, Studia II. 471-472.; Ezzel szemben csak kultúrtörténeti jelentőséget tulajdonít a leírásnak: BANASZKIEWICZ, Podanie, passim.

[1123] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. I. c. 6-8.14-19.

mitológiai párhuzam nem volt ok nélküli: az újabb kutatásoknak sikerült tisztázniuk, hogy Kozma II. Vratiszlávot formázta meg a törvényhozó és az addigi nőuralommal szemben rendet teremtő fejedelem alakjában.[1124] A dinasztiák legendás ősei és az első ismert, történetileg is igazolható fejedelmek közötti űrt persze ki kellett valahogy tölteni, így mind Gallus, mind Kozma megteremtette a Piast- és Přemyslida-dinasztia I. Mieszkóig, illetve I. Bozsivojig tartó fiktív genealógiáját.[1125] A dinasztiából való származás szükségessége a 11. század végére kiegészült egy új elemmel is. Ez biztosította, hogy a dinasztia elidegeníthetetlen uralmi jogai visszavezetődtek a keresztény monarchiák megalapítóira, Szent Istvánra, illetve Vitéz Boleszlávra, vagy az újraalapítókra, I. Bretiszlávra, Megújító Kázmérra. Ráadásul az Árpádok monarchiájában Szent István szentté avatása[1126] megteremtette a későbbi évszázadokban is továbbélő hivatkozási alapot a szent királyok örökségére.[1127] A nem dinasztiához tartozók kizárása a trónbirtoklásból a gyakorlatban is megmutatkozott. Gallus Anonymus gesztája egy helyén kifejezetten arról értekezik, hogy a Piastok ellen fellépők Lengyelország természetes urainak (*domini naturales*) hatalmát veszélyeztetik.[1128] Hadd emlékeztessünk e helyen ismét a Salamon mellett fellépő, Gézával és Lászlóval szemben ellenséges Vid ispánról, akinek a 14. századi krónikakompozíció egyik legnagyobb bűnéül rója fel, hogy bár nem származott a királyok és fejedelmek törzsökéből, mégis magának követelte a hatalmat az országban.[1129] Ugyancsak említettük már a Přemyslidákkal ellenséges Vrišovec-klánt, mely – legalábbis Kozma előadása alapján – több alkalommal is megpróbálta megdönteni a Přemyslidák uralmát.[1130] Az idegenek alatt – úgy tűnik – a di-

[1124] WIHODA, Vratislav 250.

[1125] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. c. 2-3. 12-13.; Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. I. c. 9-10. 21-22.

[1126] Vö. KLANICZAY, Az uralkodók szentsége 11-31. és az idevágó korábbi irodalom ismertetése. A szentté avatásokhoz l. 123-133.

[1127] TRINGLI, A szent királyok 809-848.

[1128] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. 16. 81.: „...qui successionem nostri generis nituntur penitus abolere, dominorumque naturalium hereditatem ordine prepostero distorquere."

[1129] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 122. 392.: „Doleo super morte tua, quamvis nobis semper inimicus fuisse; utinam vixisses et conversus fuisses et pacem inter nos firmasses. Sed miror, quia de genere ducum non fuisti, cur ducatum volebas, nec de propagine, quare coronam optabas? Video nunc, quia cor, quod ad ducatum anhelabat, lancea perforatum iacet, et caput, quod coronam optabat, gladio scissum est."

[1130] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. I. c. 34. 62.: „.Quis iste est' inquiunt, 'homuncio alga vilior, qui super nos debeat esse maior et dominus vocari? An non invenitur inter nos melior, qui et dignior sit dominari?'"

nasztián kívülieket érthették,[1131] ám még olyan esetekben is problémát okozott a dinasztián kívüliség, mint Orseolo Péter esetében, akit sógoraként maga Szent István jelölt a trónra, illetve a dinasztiához szintén így kapcsolódó Aba Sámuel hatalomra jutásakor, akiről a 14 századi krónikakompozíció egyértelműen megállapítja, hogy csak azért kerülhetett trónra, mert nem találtak Szent István nemzetségéből senkit erre a feladatra.[1132] Az ősi dinasztiákhoz való ragaszkodás túlélte részleges vagy teljes kihalásukat is. Az Árpádokat 1301 után, Piastokat pedig 1370-ben leváltó Anjouk az ősi dinasztiával fennálló vérrokoni kapcsolat jogán uralkodtak új országaikban, és ugyancsak a Přemyslida-örökség gondozását tűzték ki célul az 1306 után hatalomra került Luxemburgiak, akik szintén rokonságban álltak elődeikkel.

III.4.3. Életkori rangsor és korlátai: szeniorátus és primogenitúra a kijelölés és konszenzuskényszer szorításában

A dinasztia és a trónöröklés szoros kapcsolata mellett azonban lényegesen nagyobb problémát jelent, hogy volt-e egy meghatározott rangsor a családon belül, s ha igen, akkor ez az elsőszülöttség, vagy az ágon belüli vagy az összes ág közötti életkori elsőbbségre vonatkozott-e. Emellett a másik lényegbevágó kérdés, hogy milyen viszonyban áll e vélt vagy valós rangsor a *designatio*, azaz az örökös (vég)rendelkezésben történő kijelölésével?

III.4.3.1. A kutatás állása

Ismeretes, hogy a 12. század második felének bonyolult magyar-bizánci kapcsolatairól tudósító Ioannész Kinnamosz vetette papírra *Epitomé* című művében, hogy van a hunoknak, azaz a magyaroknak régi szokása, hogy a trónt abban az esetben, ha az uralkodó férfiutódok nélkül hal el, mindig a férfitestvérek öröklik, ameddig annak, aki átvette a hatalmat, nem lesz saját fiúgyereke. Amennyiben ez azonban bekövetkezik, az uralkodó testvérének külföldre kell menekülnie, mert különben csak megvakítva él-

[1131] Lengyelországgal kapcsolatban l. LABUDA, Mieszko II. 129.; WISZEWSKI, Domus 220.

[1132] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 72. 324-325.: „…principes Hungarorum et milites consilio episcoporum convenerunt adversus Petrum regem et sollicite querebant, si aliquem de regali progenio in regno tunc invenire possent, qui ad regni gubernandum esset ydoneus et eos a tyrannide Petri liberaret. Cumque neminem talem in regno invenire potuissent, elegerunt de semet ipsis quemdam comitem nomine Abam, sororium sancti regis Stephani et eum super se regem constituerunt."

hetne tovább az országban.[1133] Kinnamosz *Epitomé*ja – ehhez kétség nem férhet – a 12. századi magyar-bizánci kapcsolatainak egyik legfontosabb forrása,[1134] s annak ellenére, hogy nyilván néhány név tekintetében tévedett, a trónörökléssel kapcsolatos ítélete világos és érthető: II. Géza törvénytelenül járt el, mikor fivérei, László és István helyett fiát, III. Istvánt részesítette előnyben, akit aztán királlyá is emeltetett.[1135] Ám másrészről – és ez sem nóvum a magyar középkorkutatásban – indokolt az alapos kritika a szerző által említett „ősi szokással" szemben. Nem kizárt ugyanis, sőt joggal vélelmezhető, hogy Kinnamosz maga találta ki és vetítette vissza a régebbi magyar viszonyokra, a kitaláció főbb érvei pedig a hatalomból mellőzött László és István elmondásából származhattak.[1136] A magyar középkorkutatásban jól ismert és számtalanszor megvitatott Kinnamosz-idézet mindemellett felvet egy másik, indokolt kérdést is: még ha II. Géza mellőzött fivérei nyilván érthető indokból a fentiek szerint értelmezték saját helyzetüket, lehet-e szó arról, hogy itt egy ősi, az Árpádok által gyakorolt jogintézménnyel állunk szemben?

A magyar középkorkutatásban már Pauler Gyula is azt vallotta, hogy létezett egy olyan ősi szokás az Árpád-házban, hogy a vajdai méltóság mindig a legidősebbnek járt, bár uralmához a nép egyetértésére is szükség volt.[1137] Ez a rend aztán I. András idején megbomlott, amikor a király Bélával szemben Salamont tette meg örökösévé.[1138] Pauler mindenesetre nem zárta ki, hogy el lehetett térni ettől a modelltől: rendkívüli helyzet beálltakor az uralkodónak mindig jogában állt, hogy maga jelölje ki utódját.[1139] Az első világháború előtt alkotott tudósok közül ugyanezt a véleményt képviselte még a jogtörténész Timon Ákos, aki szerint az ősi trónöröklési elvet, azaz a szeniorátust csak a 12. században írta felül az elsőszülöttségből származó jog.[1140] Hasonlóan vélekedett néhány évtizeddel később Bartoniek Emma is. Szerinte a trónöröklés joga az Árpád-dinasztián belül mindig a legidősebbnek járt azon az alapon, hogy az életkor alkalmassá tette. Bartoniek – bár a trónöröklési jog legfontosabb vezérelvének a szeniorátust tartotta –, nem zárta ki az idoneitás és a kijelölés lehetőségét sem,[1141] s úgy foglalt ál-

[1133] A szöveget fordításával együtt l. ÁMTB 195.

[1134] Vö. MORAVCSIK Gyula in ÁMTB 195. továbbá: MAKK Ferenc in KMTL 284-285.

[1135] ÁMTB 193.

[1136] Erre legutóbb, összefoglalva l. ZSOLDOS, Az Árpádok 53.

[1137] PAULER, A magyar nemzet, I. 21.

[1138] PAULER, A magyar nemzet, I. 104.

[1139] PAULER, A magyar nemzet, I. 75-76.

[1140] TIMON, Jogtörténet 103.

[1141] BARTONIEK, Királykoronázás 9.

lást, hogy a szeniorátus a 10. századtól 1095-ig, azaz Könyves Kálmán koráig uralkodó maradt Magyarországon.[1142] Bartoniek mindemellett szembeállította a szeniorátust az elsőszülöttség elvével, s úgy vélte, hogy az utóbbi – bár már Szent István igyekezett érvényre juttatni - csak 1095-től, tehát Kálmán trónra lépésétől fogva jelent meg, ám csak a 12. század második felétől állandósult.[1143] Eckhart Ferenc is a szeniorátust tartotta a trónöröklés lényeges elemének. Igaz, ő úgy foglalt állást, hogy az egyenes ági leszármazók trónöröklési joga akkor csorbulhatott az idősebb oldalág javára, ha az utóbbiak – elsősorban katonai szempontból – alkalmasabbnak bizonyultak az uralomra.[1144] Az elsőszülöttségi jog érvényre jutását ő is Kálmán idejétől tartotta elképzelhetőnek.[1145] Mindemellett Eckhart nem zárta ki az elől jelölési jogát, ám alkalmazását arra az esetre korlátozta, ha a rokonok között érdekellentétek léptek fel, s így az uralkodónak magának kellett döntenie.[1146] Györffy szerint a szeniorátus a törzsszövetség, illetve a törzs által elfogadott és továbbvitt trónöröklési rend volt, mely azonban a mindenkori fejedelem elvárásaival került ellentétbe, aki az elsőszülöttségi jogot preferálta.[1147] Györffy a szeniorátust a sztyeppei társadalmak berendezkedéséből vezette le,[1148] és amellett érvelt, hogy ez a rend a 11. és 12. század folyamán mindvégig megmaradt, miként ezt Szent István és Vazul esete is jól bizonyította.[1149] Ugyancsak a szeniorátus érvényesülését látta bizonyítottnak az Árpádokról népszerűsítő monográfiát író Dümmerth Dezső is. Szerinte András és Béla még az ősi rend szellemében nevelkedtek, melynek középpontjában a szeniorátusra alapozott trónöröklés állt.[1150] A modern Kelet-Európa-kutatás egyik vezető személyisége, Christian Lübke szerint egész Kelet-Közép-Európában, így Magyarországon kívül Lengyel- és Csehországban, valamint a Kijevi Ruszban is a trónöröklés alapvető formája volt a középkor első századaiban.[1151] Ezt Font Márta annyiban finomította, hogy Magyarországon már a kezdetektől fogva az a tendencia látszik, hogy az uralkodók el akartak térni ettől a modelltől, ami a 12. század közepére következett be véglegesen, míg a térség többi hatalmi köz-

[1142] BARTONIEK, Az Árpádok 785-841.; BARTONIEK, Királykoronázás 8-9.

[1143] BARTONIEK, Királykoronázás 10-11.

[1144] ECKHART, Jogtörténet 80-81.

[1145] ECKHART, Jogtörténet 81-82.

[1146] ECKHART, Jogtörténet 80.

[1147] GYÖRFFY, Tanulmányok 137.; GYÖRFFY, István király 33. Ezzel összefüggésben l. még: TRINGLI István in KMTL 599.

[1148] GYÖRFFY, István király 110-111.

[1149] GYÖRFFY, István király 376, ill. MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE I./1. 833.

[1150] DÜMMERTH, Árpádok 232-233.

[1151] LÜBKE, Europa 290-322.

pontjában a szeniorátus végleges eluralkodása figyelhető meg a 12. század közepétől.[1152]

Középkorkutatásunkban tehát általában, még a lexikonok szintjén is[1153] megfogalmazott tétel, hogy a szeniorátus annak ellenére is a legősibb és legalapvetőbb, jogintézményszerű trónöröklési rendje volt a magyar dinasztiának, hogy a családon belüli életkori rangsor már igen korán szembekerült a primogenitúrával, illetve az uralkodók kijelölési jogával. E nézetekkel szemben már Domanovszky Sándor ellenvéleménnyel élt. Domanovszky Rugonfalvi Kiss Istvánnak a Bartoniek Emma elképzeléseit támadó, s csak általa képviselt „*gradualis successió*t"[1154] előtérbe helyező elméletével szemben fejtette ki véleményét, és arra a következtetésre jutott, hogy a szeniorátus elve I. András és Béla herceg megegyezése, illetve vitája előtt nem játszott szerepet a trónöröklésben.[1155] Domanovszky amellett érvelt, hogy mind a 11. század eseményeire vonatkoztatható források, mind Kinnamosz 12. századi feljegyzése nem egy olyan jogintézményre vonatkoznak, mely a szeniorátusra épül, hanem egyszerűen a fivérek öröklési jogát jelentették. Továbbá őhozzá köthető a tétel, hogy a szeniorátus nem magyar képződmény, hanem szláv, közelebbről lengyel „importáru", mely I. Béla lengyelországi működése következtében került Magyarországra.[1156] A szeniorátus elsőbbségét, sőt létét később két szempontból is komoly kritika érte. Egyrészt kérdésként merült fel, hogy a nomád társadalmakban egyáltalán létezett-e valamilyen meghatározott öröklési rend.[1157] Másrészről érdemes még egyszer felidézni középkorkutatásunknak azt a fent már idézett nézetét, mely szerint a 12. század végéig, mikor is az oldalágak elhalásával a primogenitúra vált uralkodóvá, semmilyen állandó öröklési rend nem mutatható ki az Árpádok birodalmában, mely a családon belüli rangsorra lenne visszavezethető. Az egyetlen rendet az jelentette, hogy a dinasztia örökjoga érvényesült,[1158] illetve ugyancsak érdemes emlékeztetni Szovák Kornél megjegyzésére, hogy a 11. század folyamán sem a szeniorátus, sem a primogenitúra nem juthatott kiemelt szerephez, mert az elöd kijelölési joga mindkettőt felülírta.[1159]

[1152] FONT, Nagyhatalmak 169-210.

[1153] TRINGLI István in KMTL 599.

[1154] R. KISS, Trónbetöltés 733-765. 849-868. 202-210.

[1155] DOMANOVSZKY, Árpádok 51-52.

[1156] DOMANOVSZKY, Árpádok 51-52.

[1157] LÁSZLÓ, A Kagán 13.

[1158] ZSOLDOS, Az Árpádok 54.

[1159] SZOVÁK Kornél in: KK 247.

A modern magyar középkorkutatásban tehát mind a szeniorátus elsőbbségének, sőt kelet-közép-európai uralkodó jellegének hangsúlyozása (Font Márta), mind pedig egy állandó trónöröklési rend kritikája, illetve az esetlegesen meglevő rangsorra építő elemek a kijelölés általi felülírására vonatkozó elméletek (Zsoldos Attila, Szovák Kornél) megtalálhatóak. A kérdésben való tisztánlátás érdekében érdemes a továbbiakban részletes vizsgálatnak alávetni a Piastok és a Přemyslidák monarchiájában történteket, illetve az ott fellelhető forrásokat, melyek választ adhatnak erre a kérdésre.

Ferdeszájú Boleszláv 1138. évi statútumát, más szóval végrendeletét, csak jóval későbbi forrásokból ismerjük. Elsődleges kútfőnk Wincenty Kadłubek 1220 körül írt krónikája,[1160] ami – ismételjük meg – eleve alapos okot ad a kétkedésre és gyanúra a végrendelet hitelessége tekintetében. Mindazonáltal csak nehezen lehetne kétségbe vonni, hogy a fejedelem halálakor valamilyen módon rendelkezett a trónöröklésről is, mivel ezt egyéb, elbeszélő és okleveles források is bizonyítják. Az elbeszélő források között említendő meg a Magdeburgi Évkönyv, mely az 1138. évhez kapcsolva tájékoztat arról, hogy III. Boleszláv ténylegesen felosztotta országát fiai között.[1161] Ennél még fontosabb és érdekesebb elbeszélő forrásunk Freisingi Ottó, illetve Freisingi Rahewin Barbarossa Frigyes tetteiről írott gesztája, mely az 1148. évre adatolva beszél III. Boleszláv három fiáról, akik negyedik, legidősebb testvérüket elűzték, és felosztották egymás között országrészét.[1162] Az Piast-monarchia 1138 utáni állapotáról információkkal rendelkezünk továbbá oklevelekből is. Ránk maradt Robert wrocławi püspök egyik 1139-ben kelt oklevele, melyben arról ír, hogy III. Boleszláv három fia Krakkóban, Mazóviában és Poznańban, azaz Nagy-Lengyelországban uralkodik.[1163] Továbbá csak regesztában ismert III. Ince pápa Szakállas Henrik sziléziai fejedelemhez írott levele

[1160] Magistri Vincentii dicti Kadlubek Chronica Polonorum. MPH n. s. 11. MPH. III. 26. 17. 118.: „Qui dum fatale munus a se iam exegi sentiret, testamentales mandat conscribi codicillos, in quibus et avitarum vices virtutum et regni successionem quattuor legat filiis, certos tetrarchiarum limites disterminans, aetanus ut penes maiorem natu et Cracoviensis provincie principatus et auctoritas resideret principandi. De quo si quid humanitus obtigisset, semper aetatis maioritas et primogeniture ratio litem successionis decideret."

[1161] Annales Magdeburgenses. MGH SS 16. 186.: „Eodem anno obiit Bolizlaus dux Polanorum, relinquens quinque filios superstites, quibus et divisit hereditatem suam coram episcopis et principibus illius terrae."

[1162] Ottonis et Rahewini Gesta Friderici I. Imperatoris 81-82.: „Venerunt ad predictum concilium cum bulla aurea nuncii iunioris Romanorum regis Heinrici, tam de sublimatione sua ad imperium Romano pontifici significantes quam de tribus fratribus Poluniae, qui eiecto quarto et seniore ducatum inter se diviserant…"

[1163] KDŚ I. Nr. 16.: „…Vladislao in Cracovia, Boleslao in Masovia, Mescone in Posnania…"

(1210 körül), melyben – nyilván a fejedelemnek egy korábban írt levele alapján – felidézi III. Boleszláv 1138. évi végrendeletét, kitérve annak részleteire is.[1164]

Az itt felsorakoztatott források önmagukban és együtt is sok kérdést vetnek fel. Kadłubek római jogi műveltséggel rendelkezett, s visszavonulásáig krakkói püspökként működött. Így a lengyel történelmet az őstörténettől egészen saját maga koráig általában római jogi terminusokkal írta le, s az általa ismert hazai jogintézményeket is szívesen formálta meg valamilyen a római magán- vagy közjogi institúcióként. Ráadásul azt sem szabad elfelejteni, hogy már csak saját működési területe miatt is Krakkóhoz húzott a szíve. Még több kétségre ad okot III. Ince vélelmezett levele. Eltekintve attól, hogy csak regesztában ismerjük, nehezen lehet megszabadulni a gyanútól, hogy tartalmát nagyban befolyásolta az az örökösödési vita, mely Szakállas Henrik és testvérei közt tört ki. Így valószínűsíthető, hogy az oklevél Fehér Leszek krakkói részfejedelem eltávolítását volt hivatott jogi érvekkel alátámasztani, akivel szemben 1210-ben legidősebb testvérét, Görbelábú Mieszkót ültették a trónra. A két másik, korábban keletkezett forrásunkból pedig csak a felosztás tényét tudjuk meg.

A kutatásban általában két szempontból szokás értékelni Ferdeszájú Boleszláv fejedelem végrendeletét. Az egyik a létrejövő területeket érinti, a másik a végrendeletből levezethető öröklési rend problémaköre. Kadłubek szerint ez utóbbi kérdésben Boleszláv két követelmény meglétét írta elő. Ezek az „*aetatis maioritas*”, illetve a „*primogeniture ratio*” voltak.

Boleszláv fejedelem végrendeletének két alapelve számos vitához vezetett a lengyel középkorkutatásban, melynek egyik legfontosabb kérdésfeltétele volt, hogy a végrendeletben közölt örökjogi rangsor vajon egy korábban nem létezett, új rend kezdete volt-e, vagy pont ellenkezőleg: egy ősidőktől fogva ismert jogintézmény írásbeli megerősítésével találkozunk-e? A vitát Maximilian Kanteckinak Poznańban, Jakob Caronál német nyelven megvédett doktori értekezése váltotta ki. Kantecki úgy vélekedett, hogy III. Boleszláv lebontotta az ősidőktől fogva létező és gyakorolt ősi szláv jogintézményt, a szeniorátust, s helyére bevezette az elsőszülöttség jogán történő trónöröklést.[1165] Kantecki véleményével szemben már a 19. század végén szót emelt Stanisław Smolka,

[1164] KDM I. Nr. 16.: „Significavit nobis dilectus filius nobilis vir dux Zlesie, quod cum quondam dux Polonie certam dederit singulis filiorum suorum in Polonia portionem, principalem civitatem Cracoviae maiori natu reservans, instituit, ut spemper qui esset de ipsius genere prior natu, civitatem teneret eandem, ita, quod si maior decederet vel cederet iuri suo, qui post eum de toto genere maior esset, ipsius civitatis possessionem intraret. Hoc autem perpetuis temporibus observari praecipiens, per Sedem Apostolicam obtinuit approbari, omnes illos fecit excommunicatione percelli, qui statutum huiusmodi auctoritate apostolica roboratum praesumerent violare.”

[1165] KANTECKI, Das Testament 45-47.

aki úgy foglalt állást, hogy III. Boleszláv végrendelete az addigi is létező és a gyakorlatban is érvényesülő ősi öröklési rendet, azaz a szeniorátust foglalta írásba.[1166] Ehhez a véleményhez csatlakozott Antoni Małecki, aki Smolka elképzeléseit annyiban egészítette ki, hogy a szeniorátus átvételét egyenesen I. Bretiszláv 1055. évi végrendeletéből származtatta.[1167] Oswald Balzerhez kapcsolható a szeniorátus jogintézményszerű meggyökereztetése a lengyel történetírásban,[1168] aki mind a mai napig idézett jogtörténeti műveiben úgy foglalt állást, hogy az ország közös irányítása és az életkor szerint legidősebb fejedelem előre helyezésének gyakorlata egyidős volt a Piastok hatalomra jutásával.[1169] Érdekes, hogy még olyanok is amellett érveltek, hogy a szeniorátus ősi szláv jogintézmény volt, akik egyébként azt vallották, hogy Boleszláv végrendelete nem a szeniorátuson, hanem a primogenitúrán nyugvó öröklési rendet vezetett be.[1170] Velük szemben csak nagyon kevesen voltak, akik úgy vélték, hogy minden pont fordítva történt: a Piastok monarchiája kezdetben primogenitúrán alapuló egyeduralomra épült, s csak később, 1097-ben, Ulászló Herman és fiai között,[1171] illetve 1138-ban[1172] került sor először az ország szisztematikus felosztására, melyben az életkori elsőbbség játszotta a főszerepet. Az ezt valló kutatók között önálló álláspontot foglalt el Christian Lübke: szerinte 1138-ig nem létezett a szeniorátus, 1138 után történt átvétele pedig közvetlen rusz példán alapulhatott.[1173] Csak kevesen voltak, akik határozottan elvetették a szeniorátus primátusát a trónbetöltésnél. Ezt a régebbi történetírás képviselői a patrimoniális uralom a 19. századi kézikönyvekben meghonosodott definíciója alapján utasították el, az ország közös és osztatlan birtoklását előtérbe helyezve,[1174] mások azonban rámutattak, hogy a szeniorátus megléte csak a későbbi, jellemzően 12. és 13. századi állapotokból vetíthető vissza a 11. század eseményeire.[1175]

Nem kevésbé bonyolult I. Bretiszláv 1055-ben kibocsátott végrendeletének ügye. E helyen ismét figyelmeztetni kell arra, hogy az egyetlen forrás, amely fenntartotta ezt az aktust, Prágai Kozma krónikája, azaz nem régebbi a 12. század második évtizedénél.

[1166] SMOLKA, Testament 280.

[1167] MAŁECKI, Testament 24-25

[1168] Pl. WOJCIECHOWSKI, Szkice 290-302.; WOJCIECHOWSKI, L'État 37.; A lexikonok és kézikönyvek szintjén l. Stanisław RUSSOCKI in: LexMA 7. 1756-1757.

[1169] BALZER, O następstwie 3-19. [290-306].

[1170] Scepkin, Erbfolgerecht 147-203.; RYMAR, Primogenitura I. 10.

[1171] GRUDZIŃSKI, O akcie 38.

[1172] DOWIAT, Polska 227.; BIENIAK, Elita I. 11-47. különösen 50.

[1173] LÜBKE, Europa 290.

[1174] Pl. ŁOWMIAŃSKI, Początki Polski 126.

[1175] ROSIK, Bolesław Krzywousty 90.

Kozma hitelessége – más források hiányában – nehezen ellenőrizhető. Általános szabályként érvényes a jelen munkában már többször hivatkozott tétel, hogy a 11. században uralkodott Přemyslidák közül I. Bretiszláv volt az egyik ideálja, ám annak fiát, a később cseh és lengyel királlyá lett II. Vratiszlávot nem szívlelte, mert törvénytelen módon lépett fel testvéreivel szemben, s legtöbbjük birtokait elvette. Ez eleve óvatosságra int a Prágai Kozma krónikájában átörökített végrendelettel kapcsolatban, mert nehezen lehet szabadulni annak gyanújától, hogy megalkotásának hátterében I. Bretiszláv leszármazóinak egymással szembeni konfliktusai állnak. Mindazonáltal emlékeztessünk rá: a vélelmezett testamentum két alapvető jogelvet tartalmazott. A prágai hatalom mindig a legidősebbnek járt, a többi testvért pedig egyetemlegesen a legidősebb hatalma alá rendelte.[1176] I. Bretiszláv végrendelete legalább olyan nagy hullámokat kavart a cseh és csehszlovák középkorkutatásban, mint III. Boleszláv 1138. évi statútuma. Már a 19. században többen voltak, akik szerint a testamentum megújította és ismételten írásba foglalta az ősi szláv jogszokást, a szeniorátust, hogy ezzel vegye elejét a testvérek közötti háborúskodásoknak.[1177] Hasonlóan vélekedett az első világháború előtti, illetve a két világháború közötti csehszlovák és lengyel jogtörténet-kutatás is. Balzer, Vaneček és Peterka művei ugyan sok tekintetben különböznek egymástól, abban azonban feltétel nélkül megegyeznek, hogy I. Bretiszláv végrendeletében egy ősi szláv jogintézmény kontúrjait vélik felfedezni.[1178] Nézeteik átütő sikerének bizonyítéka, hogy a modern cseh történetírás,[1179] illetve a nemzetközi kutatás egy vonulata is magáévá tette őket.[1180] E véleményekkel szemben más véleményen volt František Palacky, aki ugyan elismerte, hogy I. Bretiszláv rendeletében a szeniorátusnak jutott a főszerep, de tagadta, hogy a szeniorátusnak lett volna előtörténete a cseh történelemben, hanem teljesen új jogintézményt látott benne.[1181] Hasonló álláspontot fogalmazott meg Martin Wihoda: szerinte az I. Bretiszláv halála utáni rendezés elsősorban Morvaországról szólt, s a szeniorátus bevezetésével kívánta a prágai trón birtokába juttatni a morvaországi Přemyslidákat.[1182]

[1176] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 13. 102.: „…quatinus inter meos natos sive nepotes semper maior natu summum ius et solium obtineat in principatu omnesque fratres sui sive, qui sunt orti herili de tribu, sint sub eius dominatu."

[1177] KOUTNÝ, Thronkämpfe 8-12.

[1178] BALZER, O następstwie 5. [292].; PETERKA, Rechtsgeschichte 29.; VANEČEK, Dejiny 70.

[1179] KRZEMIEŃSKA, Břetislav I., 58-62.; ŽEMLIČKA, Čechy 73.

[1180] BEREND-URBANCZYK-WIISZEWSKI, Central Europe 169.

[1181] PALACKY, Dejiny, I. 1. 311-312.

[1182] WIHODA, Testament 33-50.

Mások, jellemzően jogtörténészek, úgy vélték, hogy I. Bretiszláv rendelete bevezette ugyan a szeniorátust, azaz a fejedelem 1055-ben egy új jogintézményt alapított, ám a szeniorátus normatív, általános és korlátlan érvényesülését nem ismerték el. Így foglalt állást többek között Marek Stárý, aki szerint a 11. században a választás játszotta a főszerepet a fejedelemmé emelésben,[1183] valamint Loserth, és a Kozma krónikáját kiadó Bertold Bretholz, akik úgy vélték, hogy a szeniorátus eszméje a tartomány lakói, a *primores terre* fejedelemválasztási joga miatt csak mellékes szerepet játszhatott.[1184]

Ha ezen a helyen rövid mérleget vonunk a kutatásban fellelhető nézetekről, világosan látszik, hogy a magyar, lengyel és cseh történetírásban azok a vélemények vannak többségben, melyek szerint volt egy ősi öröklési rend, nevezetesen a szeniorátus. Az is világosan látszik, hogy e vélemények képviselői autochton[1185] (sztyeppei, türk vagy éppen szláv) jogintézményként fogták fel a szeniorátust. Más kérdés, hogy írásos bizonyítékként általában csak később keletkezett forrásokat sikerült felmutatni, melyeket nem csak keletkezésük időpontja okán érdemes óvatosan kezelnünk. Nem győzzük hangsúlyozni, hogy a rendelkezésünkre álló kútfők önmagukban is problematikusak, és alapos a gyanú, hogy a 12. század első, második felének, illetve a 13 század elejének dinasztikus szembenállásaira reflektálnak.

További megfontolást igényel, hogy a szeniorátust csak erős túlzással lehetne autochton szláv vagy egyéb modellnek tekinteni. A magyar jogtörténet-kutatás már korábban felhívta a figyelmet arra, hogy a szeniorátus általában elterjedt volt a kora középkorban, sőt az ókorban is, és számos germán, kelta, mór vagy éppen római példát hozott fel ennek bizonyítására.[1186] A szeniorátus alkalmazása különösen a vandál királyságban érdemel figyelmet.[1187] Geiserich ugyanis úgy jutott hatalomra, hogy – legalábbis néhány forrás tanúbizonysága szerint – meggyilkoltatta az előtte, illetve részben vele együtt uralkodó Gunderichet, akinek élő fiúgyermekei voltak, s akiket állítólag úgyszintén megöletett.[1188] Továbbá az újabb történeti kutatás Geiserichet tekinti az

---

[1183] STARÝ, K právním aspektům 31.

[1184] LOSERTH, Senioratsgesetz 23-25.; BRETHOLZ, Mähren 142-144.;

[1185] Ilyen autochton szláv modellként fogta fel a szeniorátust Egon Boshof, bár ő csak a lengyel, cseh és rusz ügyeket tekintette át. Vö. BOSHOF, Europa 20.

[1186] ECKHART, Jogtörténet 79-80.

[1187] Ehhez l. OFFERGELD, Reges pueri 111. 218. sz. jz.; Vö. még: HARTMANN, Königin 6.

[1188] Victor Vitensis, Historia Persecutionis Africanae provinciae CSEL 7. II. 16.: „Imitator existens Geiserici patris, qui sui fratris uxorem ligato pondere lapidum in Amsaga fluvium Cirtensem famosum iactando demersit et post necem matris etiam filios interfecit."

első olyan uralkodónak,[1189] aki a vandál királyság végleges létrejötte után rendeletet alkotott, melyben a szeniorátust tette meg a trónöröklés alapmodelljének.[1190] A vandálok körében dívó „szeniorátust" természetesen csak nagyon távoli, a jelen munka fő tárgyával csak felületes összefüggésben álló példaként lehet felidézni. Ráadásul nem feledhető, hogy a vandál uralkodódinasztia tagjai kiirtásának történetét egyedül Victor Vitensis az afrikai keresztényüldözések okán felszínre törő averziói miatt nem kifejezetten elfogulatlan munkájából ismerjük, hitelessége tehát erősen megkérdőjelezhető. A vandálok azonban jó példával szolgálnak arra, hogy a szeniorátus nem a szlávok vagy magyarok, hanem általában a barbár Európa jogszokása volt, s hogy főként azokban az esetekben került sor alkalmazására, ha gyermekkorúak, tehát az uralkodásra alkalmatlannak tekintettek uralmát kellett megakadályozni.[1191] Emellett a továbblépés előtt figyelembe kell vennünk még egy, nézetünk szerint nem kevésbé elhanyagolható körülményt. A történeti irodalomban szeniorátus néven illetett trónöröklési modell alapvetően két alkategóriát rejt: a majorátust és a szeniorátust, melyek ugyan szoros összefüggésben állnak egymással, konkrét jelentésük azonban – legalábbis tankönyvszerűen – eltérő egymástól. Szó szoros értelmében vett szeniorátusról akkor beszélhetünk, ha olyasvalakiről van szó, aki akár az egész család akár egyik ifjabb ágából származik, ám életkora szerint korosabb a család idősebb ágaiból származóknál is. Mindettől meg kell különböztetnünk a majorátus fogalmát, mely a legidősebb ág legidősebb tagját érinti, és ennek megfelelően egy ágon belüli életkori elsőbbséget jelent.[1192] Mindez persze akár akadémikus kérdésfeltevésnek is minősülhet. Megemlítését az teszi indokolttá, hogy a jelen munkában feldolgozott esetekben a források legtöbbször *maior natu* kifejezéssel írják le az életkori elsőbbségre alapozott trónöröklési érvelést, amit a szakirodalom általában szeniorátus néven illet.

A továbbiakban tehát érdemes, sőt szükséges a források és a szakirodalom szembeállításával egyenként számba venni, hogy kimutatható-e konkrét esetekben is a szeniorátus alkalmazása a 11. század folyamán. A 11. illetve korai 12. században ismertté vált, a szeniorátus, illetve majorátus jogának érvényesítése miatt kitört dinasztikus konfliktusok vizsgálata során egy distinkciót érdemes érvényre juttatni; külön kell

[1189] Összefoglalva: OFFERGELD, Reges pueri 108-111. itt 110. Egyéb kelta, germán és római példához l. még: 111. 218. jz.

[1190] Vö. Victor Vitensis, Historia Persecutionis Africanae provinciae CSEL 7. II. 16.: „Post occiditur et ille filius magnis litteris institutus, cui secundum constitutionem Geiserici, eo quod maior omnibus esset, regnum inter nepotes potissimum debebatur."

[1191] OFFRERGELD, Reges pueri 108.

[1192] Vö. Karl KROESCHELL in LexMA 7. 1758.

tárgyalni azokat az eseteket, melyeket a források elégtelensége vagy hiánya miatt részben vagy egészben csak a szakirodalom tekint szeniorátusnak.

III.4.3.2. Majorátus, szeniorátus

a) Forrásszerűen alig ismert esetek

A korai magyar történelem egyik legérdekesebb, ám forrásokkal csak vázlatszerűen alátámasztható konfliktusa volt Koppány és Szent István összetűzése, mely – nem szorul bővebb magyarázatra – igen mélyen beágyazódott a magyar nemzeti történeti gondolkodásba. Történeti kutatásunkban általános nézet, hogy Koppány Géza halála után, szembe menve a fejedelem akaratával, érvényesíteni kívánta a szeniorátusból fakadó előjogait.[1193] Persze ahhoz, hogy ebben biztosak lehessünk, ismernünk kellene Koppány születési dátumát, illetve hasznos lenne, ha pontosan fel tudnánk térképezni az Árpádok mellékágainak genealógiáját, mely igen nehéz, sőt lehetetlen feladatnak tűnik.[1194] Mindazonáltal joggal következtethetünk arra, hogy 997 körül a család egyik legidősebb, vagy talán a legidősebb tagja lehetett, hiszen nem Vazul apja kívánt élni a levirátus jogával, hanem ő. Kérdés, hogy az életkora önmagában jogalapot teremtett-e arra, hogy István ellen lázadjon. Elméleti lehetőségként merülhetne fel, hogy István esetleg apja halála időpontjában még nem volt felnőtt korú. Ismeretes, hogy István születési dátumáról elbeszélő források, így a 14. századi krónikakompozíció, Kézai Simon és Kamieniecki Évkönyv abszolút időpontokat adnak meg, melyek eltérnek egymástól.[1195] A kutatásban már korábban is komoly kritika fogalmazódott meg Kézai hitelességével kapcsolatban, legutóbb pedig Kristó Gyula teljesen elvette a három kútfőben megadott dátum hitelességét.[1196] A fenti, abszolút időpontot megadó forráshelyeken kívül – ismeretesen – rendelkezünk további olyan adatokkal is, melyek arra adnak választ, hogy körülbelül milyen életkorban lehetett István a Koppány elleni háború idején. Így a pannonhalmi alapítólevél szerint ekkor István még a *puericia* éveit taposta.[1197] Mindazonáltal a pannonhalmi oklevél kutatásában legutóbb Érszegi Géza

[1193] Koppányhoz: MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE I/1. 748-751.

[1194] A korábbi irodalom összefoglalásával együtt l. SZABADOS, Államalapítások 251-252.

[1195] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 63. 311-312.; Simonis de Kéza, Gesta Hungarorum. SRH I. c. 43. 172.; Rocznik Kamieniecki. MPH 2. a. A. 975. 777.

[1196] MÁLYUSZ, István 199.; Mályusz téziseinek kritikáját l. KRISTÓ, Szent István születési ideje 3-4.

[1197] DHA I. 39.: „…quod per merita beati Martini in puericia mea expertus sum, momoria posterum tradere curavi. Ingruente namque bellorum tempestate, qua inter Teuthonicos et Ungaros seditio maxima

vetette fel, hogy vajon az egész, Koppány lázadására vonatkoztatott passzus a somogyi vezér elleni lázadásról szól-e.[1198] István nagylegendája arról beszél, hogy Géza akkor jelölte utódául, mikor már elérte az *adolescentia* éveit.[1199] A nagylegendával szemben a kislegenda úgy tudósít, hogy István még gyerekként lépett trónra apja halála után,[1200] s Hartvik ezen a helyen inkább a kislegenda elbeszélését követte.[1201] Az István-legendáriumban fennmaradt utalások még kiegészíthetők a 14. századi krónikakompozícióban fennmaradt hírrel, mely szerint a Koppány elleni háború idején István király már elérte a serdülő kort.[1202] Történeti kutatásunk eltérően ítéli meg, hogy rekonstruálható-e István életkora a fenti adatok alapján.[1203] Mindazonáltal – úgy véljük – nem férhet kétség ahhoz, hogy Koppány lázadása idején István már bizonyára elérte az önálló uralkodáshoz szükséges legkorábbi életkort. Ezen felül a pannonhalmi alapítólevél megjegyzése alapján, hogy Koppány István atyai székét, birtokát kívánta megszerezni,[1204] illetve, hogy a kislegendából tudjuk, hogy itt Veszprémről lehetett szó,[1205] óvatosan arra lehet következtetni, hogy itt elsősorban a székhely, a birtok megszerzéséről lehetett szó, illetve a levirátusi jogok birtoklásáról. Ugyancsak óvatosan fel kell hívni azonban a figyelmet arra, hogy egy forrás nem utal arra, hogy Koppány valamilyen ősi szeniorátusi jogra alapozott igénnyel lépett volna fel. Igaz, egészen addig, ameddig a történet Koppány-féle verziója nem válik ismertté, ezt végérvényesen kizárni nem lehet.

Míg Koppány és István történetére vonatkozóan azért legalább töredékes információkkal rendelkezünk, szinte semmit nem tudunk az I. Mieszko halála után bekövetkezett trónöröklési problémákról. Egyedüli forrásunk Merseburgi Thietmar, aki –

---

excrevevat, precipueque cum civilis belli ruina urgerer, volente quondam comitatu quodam nomine Sumigiense paterna me sede repellere..."

[1198] ÉRSZEGI, Oklevél 73-88.; Az oklevél részletes kutatástörténetét l. THOROCZKAY, Oklevél 90-109.

[1199] Legenda Sancti Stephani regis maior et minor, atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta. SRH II. 381.: „postquam primum gradum adolescentie transcendit…"

[1200] Legenda Sancti Stephani regis maior et minor, atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta. SRH II. 394.: „…Stephanus adhuc puer …in regni solium…provectus."

[1201] Legenda Sancti Stephani regis maior et minor, atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta. SRH II. 394.

[1202] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 64. 312.: „...rex Stephanus iam pridem in adolescentia sua contra Cupan ducem fortem et potentem gessit bellum gloriosum."

[1203] E tekintetben szkeptikusabban nyilatkozott: VESZPRÉMY, Szent István felövezéséről 10-11. valamint: THOROCZKAY Gábor in: ÁKIF 276. 966. sz. jz.; Ezzel szemben Kristó Gyula lehetségesnek tartotta a kormeghatározást a Biblia puer-fogalma alapján. Vö. KRISTÓ, Szent István születési ideje 8-9.

[1204] DHA I. Nr. 5/II. 39.: „…paterna me sede repellere..."

[1205] Legenda Sancti Stephani regis maior et minor, atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta. SRH II. 395.: „Illis forte diebus urbem, que vulgo Bresprem vocatur obsederant."

idézzük fel – Mieszko halála kapcsán megjegyzi, hogy fia, Vitéz Boleszláv elűzte testvéreit és mostohaanyját az országból.[1206] Emlékeztessünk rá: a kutatásban ezt általában úgy szokták értelmezni, hogy a szeniorátusból fakadó jogok első alkalmazásával állunk szemben, hiszen Vitéz Boleszláv I. Mieszko első dokumentált keresztény házasságából született, tehát apja halálakor szükségszerűen idősebb volt a fejedelem Odával kötött házasságából származó, a *Dagome Iudex*ben említett fiainál, [1207] Mieszkónál, Swiętopełknél és Lampertnél.[1208] Az életkori rangsorhoz kétség nem férhet, hiszen Thietmar, a kor és a régió legavatottabb és legtájékozottabb krónikása vélhetően pontos sorrendben adja meg I. Mieszko házasságait. Kérdéses azonban, hogy megalapozott-e az állítás, hogy Vitéz Boleszláv itt a szeniorátusi jogokra hivatkozva járt el? Az I. Mieszko utáni trónöröklés, illetve különböző házasságaiból származó fiainak vélelmezett trónviszálya többrétű problémát takar. Először is látni kell, hogy I. Mieszko Odától született fiairól szinte semmit nem tudunk. Mieszkóról mind a régebbi, mind az újabb kutatás feltételezi, hogy apja újabb házasságából ő lehetett az elsőszülött,[1209] ám elűzésének tényén túl semmit nem tudunk róla. Lampertről – emlékeztessünk – elméletileg nem zárható ki, hogy egyházi pályára lépett, más elképzelés szerint 992 után őt is elűzte Vitéz Boleszláv.[1210] Świętopełk nevét csak Thietmar krónikája őrizte meg. Idézzük fel: a pánszláv romantikát kedvelő régebbi és az újabb kutatás egy vonulata úgy tartja, hogy I. Mieszko nagyapja, a csak Gallus Anonymus krónikájában megőrzött mitikus Lesztek Szvatopluk nagy-morva fejedelem, illetve király lányát vette feleségül, ami magyarázatul szolgálhatna I. Mieszko fiának névadására.[1211] Akárhogy is volt azonban, feltehető, hogy már apja életében meghalt, mert a *Dagome Iudex* már nem említi Mieszko fiai között. Mieszko Odától született fiainak szinte teljes ismeretlensége eleve nehezen teszi elfogadhatóvá, hogy Boleszláv a család ágai között elfoglalt szeniorális szerepe miatt űzte volna el testvéreit. Ám a helyzetet még bonyolultabbá teszi, hogy nem tudjuk: tényleg Vitéz Boleszláv volt-e a Piastok legidősebbikje 992-ben? Az Altaichi Évkönyv jegyezte fel, hogy a quedlinburgi találkozó után I. Mieszko

[1206] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. IV. 58. (37) 198.: „…reliquens regnum suimet plurimis dividendum, quod postea filius eiusdem Boilizlavus noverca et fratribus expulsa … contraxit in unum."

[1207] Vö. a régebbi irodalommal együtt: ADAMUS, Testament 77.; Legutóbb igyanígy: OSIŃSKI, Statut 46.

[1208] Mieszkót és Swiętopelket Thietmar név szerint is említi. Vö. Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. IV. 57. (36.). 196.

[1209] ŁOWMIAŃSKI, Historia Polski I. 395.; JASIŃSKI, Rodowód 100.

[1210] JASIŃSKI, Rodowód 104-105.

[1211] ZAKRZEWSKI, Bolesław 164.; URBAŃCZYK, Mieszko Pierwszy 142.

túszként a császárhoz küldte a fiát.[1212] Oswald Balzerhez köthető a hipotézis, hogy ez a fiúgyermek a fejedelemnek egy pogány házasságából származott.[1213] Ezt a neves tudós azzal indokolta, hogy 973 körül Mieszkónak és Dąbrówkának valószínűleg csak egy gyereke lehetett, nevezetesen Vitéz Boleszláv, aki ekkor azonban még csak néhány éves volt, tehát nem lehetett túszként felajánlani. A későbbi kutatás azonban kétkedve fogadta Balzer ötletét, s nem vetette el annak lehetőségét, hogy egyszerűen Vitéz Boleszláv volt az évkönyvben említett túsz.[1214] A kérdés megválaszolására egyéb forrás hiányában nem vállalkozhatunk. Hozzá kell azonban tenni, hogy amennyiben ténylegesen volt egy ilyen fia a fejedelemnek, s ha 992-ben esetleg még élt, akkor máris kétségessé válik, hogy Boleszláv a szeniorátusra hivatkozva űzte el testvéreit az országból. A másik bizonytalansági tényezőt az jelenti, hogy Mieszkónak voltak testvérei. Egyikükről Korveyi Widukind ír, igaz név nélkül,[1215] másikukat, Stibort (Cideburo), Thietmar krónikájából ismerjük.[1216] Feltehető tehát, hogy volt a Piastoknak két másik ága is 972-973 körül, melyeket sajnos adatok hiányában bővebben nem ismerünk. Így azt sem tudjuk, hogy I. Mieszko testvéreinek voltak-e leszármazói, akik 992 körül még életben lehettek.

Ugyancsak bizonytalan a Megújító Kázmér halála utáni öröklési helyzet. Utaltunk már rá fenn, hogy a lengyel középkorkutatás szinte egyöntetűen úgy foglalt állást, hogy a fejedelem halála után fiai felosztották egymás között az országot.[1217] Ez – ugyancsak a kutatás véleménye szerint – automatikusan maga után vonta, hogy II. Boleszláv a szeniorátus alapján testvére (vagy testvérei) felett is hatalmat gyakorolt.[1218] Meg kell azonban jegyeznünk: a teóriákon kívül semmilyen forrás nem áll rendelkezésünkre ahhoz, hogy bizonyítani lehessen a történetírásban meggyökerezett nézetet arról, hogy Kázmér halála után a szeniorátusi trónöröklés került volna érvényesítésre.

[1212] Annales Altahenses Maiores. MGH SRG 4. a. A. 973. 11.: „Miszego … filium mittit obsidem."

[1213] BALZER, Genealogia 74.

[1214] ŁOWMIAŃSKI, Historia Polski I. 552.; JASIŃSKI, Rodowód 79.

[1215] Widukindi monachi Corbeiensis Rerum gestarum Saxonicarum libri III. MGH SRG 60. III. c. 46. 141.: „[Wichmannus] Misacam …superavit, fratremque eius interfecit…"

[1216] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. II. c. 29. (19). 74-76.

[1217] Részletesen l. a II.3. sz. fejezetben.

[1218] WOJCIECHOWSKI, Szkice 157.; Stanisław ZAKRZEWSKI in Encyklopedia Polska V. 71.

b) Egyéb ismert példák

Az Árpádok esetében Vazul volt az első, akinek legalábbis elméletileg alkalma nyílhatott hivatkozni szó szoros értelmében vett szeniorátusra, azaz a család összes ága feletti életkori elsőbbségre. Középkorkutatásunkban különösen Györffy György volt azon a véleményen, hogy Vazul már Imre jelölésekor hátrányos helyzetbe került, mert István a primogenitúrát részesítette előnyben az ősi renddel szemben, majd Imre halálakor újabb sérelem érte, hiszen a király egyik lánytestvérének fiát jelölte utódául.[1219] Ami az első, még Imre életében történt hátrasorolást illeti, meg kell jegyezni, hogy explicit információkkal nem rendelkezünk arról, hogy Vazul bármilyen formában is fellépett volna Imre jelölése ellen. Erre ideje mindenképp lett volna, mert az Intelmek már egyértelműen István fiához szól, s úgy beszél róla, mint a királyi méltóságra kijelölt utódról.[1220] Más kérdés az Imre halála után kialakult helyzet. Volt már szó róla, s alább még vissza kell rá térni más szempontból is, hogy a később keletkezett források az 1031 körül kirobbant konfliktust megkísérelték elfedni, illetve elhallgatni, ami nyilván az 1046 után hatalomra jutott Vazulidák dilemmájával függ össze, hogy miként viszonyuljanak apjukhoz, Vazulhoz, illetve eszmei példaképükhöz, Istvánhoz. István kislegendája hagyományozta ránk annak az István király elleni merényletnek a történetét, melynek tetteseit megvakították és karjukat levágták.[1221] A legendában említett merényletet, illetve merénylőket általában Vazullal szokták azonosítani, bár Váczy Péter hívta fel a figyelmet arra, hogy a jelenet a pogánysághoz visszatérni akaró magyarok elleni fellépés allegorikus magyarázata is lehet.[1222] Nem lehet emellett azt sem végérvényesen kizárni, hogy a jelenet Kálmán és Álmos vitájára vonatkozik.[1223] A Vazul büntetését taglaló források ráadásul nem egységesek a tekintetben, hogy milyen büntetést kapott pontosan Vazul. A 14. századi krónikakompozíció megvakítást és forró ólommal történő megsüketítést említi,[1224] az Altaichi Évkönyv viszont csak a

[1219] MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE I./1. 832-833.; KRISTÓ-MAKK, Árpádok 49-50.

[1220] Libellus de institutione morum. SRH II. 619-620.

[1221] Legenda Sancti Stephani regis maior et minor, atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta. SRH II. 399.: „Ut autem reliquis essent in exemplum et discerent dominos summo honore venerari, visu privavit, manus noxias abscidit…"

[1222] VÁCZY, Vazul-hagyomány 311-312.

[1223] Vö. GYÖRFFY, István király 377-378.; A kérdés irodalmát l. a recens magyar szövegkiadásban: THORCZKAY Gábor in: ÁKIF 312. 1090. sz. jz.

[1224] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 69. 320.: „Sebus itaque preveniens nuncium regis effodit oculos Vazul et concavitates aurium eius plumbo obturavit…"

megvakításról tud.[1225] Vazul 1031 utáni félreállítása tehát egyértelműen a trónöröklés-sel volt összefüggésben. Azonban jogos kérdésként tehető fel, hogy Vazul a szeniorátus alapján követelte-e magának a trónt, s ez vezetett-e megvakításához?[1226]A nézetünk szerint legobjektívabban tudósító Altaichi Évkönyv két körülményre hivatkoznak: az egyik az, hogy méltóbb volt a trónra, mint az István által jelölt Péter. A másik azonban egyértelműen arról tanúskodik, hogy Vazul nem egyezett bele István döntésébe, azonban nem taglalja részletesebben, hogy mi lehetett ennek az oka. Történetírásunkban Gerics József hívta fel a figyelmet a konszenzusra mint az uralkodókreálás elengedhetetlen kellékére.[1227]Az egyetértés elnyerése elengedhetetlenül szükséges volt a törvényes hatalomgyakorláshoz. Kérdés tehát, hogy miért nem egyezett bele Vazul Péter utódlásába. Itt ismét fel kell hívni a figyelmet arra, hogy 1031-ig Vazul nem kívánta érvényesíteni a szeniorátusból fakadó jogait, pedig ha voltak ilyenek, azokat Imre jelölése is sértette volna. Valószínűbb, bár ezt forrás hiányában csak hipotézisként lehet megfogalmazni: egyszerűen arról lehetett szó, hogy a vérségi szempontból távolabbi Orseolo Péter személyével szemben magát, illetve fiait kívánta helyzetbe hozni,[1228] ám kétséges, hogy eközben a szeniorátus jogelve lebegett volna szeme előtt. Talán erre utalt a német évkönyvben említett *dignior* kifejezés, s nem az életkori előjogaira.

Szinte egy időben Vazul lázadásával, illetve megvakításával zajlott le a Piast-monarchia első nagy válsága, melynek egyik kísérőjelensége volt, hogy az 1025-ben meghalt I. Vitéz Boleszláv különböző házasságból származó fiúgyermekei összecsaptak a hatalomért. Emlékeztessünk rá: Vitéz Boleszlávnak három fiát sikerült azonosítani. Közülük a későbbi II. Mieszko király és Ottó apjuk harmadik, Emnildával kötött házasságából származott. Minden bizonnyal idősebb volt náluk Bezprym, aki – legalábbis Thietmar felsorolása szerint – Vitéz Boleszláv második házasságából született. Apja 1025-ben bekövetkezetett halálakor tehát ő lehetett a legidősebb élő Piast. Mind a régebbi s újabb lengyel,[1229] mind a magyar középkorkutatás fő vonulata azzal magyarázta fellépését, hogy apja figyelmen kívül hagyta életkori elsőbbségét, s helyette fiatalabb fiát, Mieszkót jelölte utódául.[1230] Elméletileg nem zárható ki tehát, hogy itt a

[1225] Annales Altahenses Maiores. MGH SRG 4. a. A 1041. 24.: „Filium fratris sui digniorem in regno, quia hoc non consensit, cecavit et parvulos eiusdem exilio relegavit."

[1226] Arra, hogy István döntése a szeniorátushoz való visszatérést volt hivatott megakadályozni, l. még: FONT, Államalapítás 88.

[1227] GERICS, Királykoronázás 122-123.

[1228] A vérrokonság hangsúlyozását l. KRISTÓ-MAKK, Árpádok 55.

[1229] Pl. GRODECKI, Dzieje 105-106. TYMIENICKI, Polska 71.; BENYSKIEWICZ, Herman 80.

[1230] MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE I./1. 843.

szeniorátusra alapozott igénnyel találkozunk, ám néhány körülmény mindenképp óvatosságra int. Vitéz Boleszláv 1025-ben halt meg, s nem ismert egy olyan adat sem, amely alapján arra következtethetnénk, hogy Bezprym rögtön apja halála után érvényesíteni kívánta volna az életkori elsőbbségből származó vélt vagy valós előjogait. Pedig atyja 1025-ben már biztosan utódának jelölte és halála előtt közvetlenül talán fel is szenteltette harmadik házasságából született első fiát,[1231] aki, miként a szinte kortárs *Epistola Mathildis Suaviae* erről egyértelműen tudósít, nem csak apja jelölése, hanem talán az országnagyok beleegyezése révén is egyedül törvényes uralkodóvá lett.[1232] Továbbá az is kétséges, hogy tudomást vett-e egyáltalán a külvilág a király korábbi házasságából született fiáról. A Quedlinburgi Évkönyv csak az egy ágon belüli életkori elsőbbséget adja meg Mieszko kapcsán. A bejegyzés arról is árulkodik, hogy Mieszko trónöröklése a külvilág szemében is zökkenőmentesen zajlott le.[1233] Azt persze nem tudhatjuk, hogy Mieszko jelölése együttjárt-e azzal, hogy apja egyben az uralkodásba is bevonta, miként azt az újabb kutatás egy vonulata vallja.[1234] Erre nézve egyedül Gallus Anonymus gesztája áll rendelkezésünkre, aki Vitéz Boleszláv a Kijevi Ruszba vezetett hadjárata okán emlékezik meg arról, hogy Boleszlávnak azért kellett sietve visszatérnie a Ruszból, mert a gyermek Mieszkót még nem látta alkalmasnak az uralkodásra.[1235] Hozzá kell tenni, hogy a nevezett szövegrészlet értelmezésében nem teljes a konszenzus. Gerard Labuda egyenesen úgy vélte, hogy a passzázs világos bizonyítékul szolgál arra, hogy Mieszko már gyermekkorában bizonyos kormányzati, igazgatási feladatokat kapott.[1236] A geszta legutóbbi amerikai kiadói azonban teljesen más, nézetünk szerint vitatható helyességű fordításban adták vissza a mondat értelmét, s úgy interpretálták a szöveget, hogy Boleszláv azért sietett annyira, hogy még lássa Mieszkót.[1237] A másik

[1231] LABUDA, Mieszko II. 50.

[1232] Codex Mathildis. Liber officiorum cum foliis dedictionis. MSP I. 139.: „Quoniam tibi divina gratia regium nomen pariter et honorem concessit, arteque regnandi ad id necessaria honestissime divitavit felici inceptu, ut audivi, ipsi divinitati regni tui primitias devoto pectore consecrasti."; Még kifejezőbben: Codex Mathildis. Liber officiorum cum foliis dedictionis. MSP I. 140.: „Deus omnipotens cuius constitutione regali dieademate coronatus es, ipse tibi spacium vitae pomamque victoriae largiendo, cunctis efficiat hostibus fortiorem". A szöveg értelmezését l. KÜRBIS, Epistola 318-348.; Összefoglalva: LABUDA, Mieszko II. 64-65.; MICHAŁOWSKI, Princeps 53-70.

[1233] Annales Quedlinburgenses. MGH SRG 72. ad. A. 1025. 579. „Post hunc filius eius Misuka, maior natu, haut dissimili superbia tumens, virus arrogantiae longe lateque diffundit."

[1234] DALEWSKI, Bolesław 38.; Még részletesebben l. DALEWSKI, Koronacja 112-113.

[1235] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. c. 7. 23.: „…quia …puerum ad regnandum Meschonem adhuc ydoneum non videbat…".

[1236] LABUDA, Mieszko II. 58.

[1237] Gesta Principum Polonorum, CEMT 3. 42

zavaró körülmény Bezprym vélelmezett szeniorátusi jogaival kapcsolatban, hogy minden rendelkezésünkre álló forrás egyezően írja le, hogy féltestvérével, Ottóval együtt lépett fel II. Mieszko uralma ellen. Ez így inkább azt valószínűsíti, hogy az 1025 és 1031 között eltelt időben keressük a trónviszály okát, talán abban, hogy II. Mieszko nem volt hajlandó részt adni testvéreinek a hatalomból. Mindenesetre világosan látszik, és a Quedlinburgi Évkönyv adata is ezt támasztja alá, hogy Vitéz Boleszláv eleve csak egy házasságából született gyerekei között rangsorolt a *maioritas* elve szerint, Bezprym szóba sem került trónörökösként.

Még figyelemreméltóbb Béla és I. András már többször idézett, nevezetes vitája, mely Salamon kisgyermekként történt megkoronázása miatt tört ki a két testvér között.[1238] A krónika egyértelműen Andrást teszi felelőssé a trónviszályért, akiben „a testi szeretet és a vérrokonság érzete" győzött az igazsággal, illetve a joggal szemben,[1239] s aki mindezt politikai okokkal, a birodalommal kötött békével, illetve Salamon házasságával magyarázta.[1240] András tette azonban teljesen szembement a testvérével kötött korábbi megállapodással. Kérdés persze, hogy a megállapodás felrúgása egyben a szeniorátusi jogok sérelmét is jelentette-e? A 14. századi krónikakompozíció 91. illetve 92. fejezete két, egymásnak ellentmondó verzióban közli Salamon megkoronázását. Az egyik szerint Béla megsértődött, mikor tolmács útján értesült a koronázási ordó szövegének tartalmáról, melyből világossá lett számára, hogy alá kellene vetni magát egy kiskorú uralmának.[1241] A másik, a 92. fejezetben olvasható verzió szerint azonban Salamon rokonai és az országnagyok konszenzusával lett királlyá.[1242] Középkorkutatásunkban Gerics József érdeme, hogy kimutatta a 92. fejezet elsőbbségét az előzővel szemben, azaz hogy Salamon megkoronázását Béla és annak fiai is elfogadták.[1243] En-

[1238] A datálásához l. Annales Posonienses a. A. 1057. SRH I. 125.: „Andreas rex infirmitur et Salomonem filium suum coronavit."; Vö. Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 91. 352.: „Quia vero carnalis amor et consanguineitatis affectio solent impedire veritatem, vicit amor filialis in Andrea rege ustitiam et rupto federe sue promissionis, quod in regibus esse non deberet, filium suum Salomonem adhuc puerulum infantulum adhuc quinque annorum super totam Hungariam anno imperii sui duodecimo confectus senio in regem fecit inungi et coronari."

[1239] Vö. KK. 62. A iusticia kifejezés általunk helyesnek vélt értelmezéséhez l. III.3.2. sz. fejezetet.

[1240] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 91. 352.: „Simulabat enim quod pro perditione [sic] regni hoc faceret, quia imperator filiam suam filio suo Salomoni non dedisset, si non eum coronaret."

[1241] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 91. 352-353.: „Cum autem in coronatione Salomonis canerent: 'esto dominus fratrum tuorum,' et hoc per interpretem Bele I. duci innotuisset, quod Salomon infantulus sibi dominus constitueretur, graviter est indignatus."

[1242] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 91. 353.: „Dicunt alii, quod Bela duce et filiis eius, Geycha scilicet et Ladizlao cunctisque regni optimatibus consencientibus Salomon unctus esset in regem."

[1243] GERICS, Királykoronázás 127-128.

nek megfelelően Gerics úgy vélte, hogy a 92. fejezet a Salamon-kori, általa legrégebbinek tekintett gesztaszerkesztmény része lehetett, s a 91. fejezetben közöltek későbbi interpoláció termékei.[1244] Már e helyen szükséges leszögezni, hogy egyetértve a magyar középkorkutatás többségével magunk is úgy véljük, hogy a 92. fejezet állítása autentikus, miszerint Salamon megkoronázása mindenki egyetértésével történt meg. A Béla-ág sérelmét előadó 91. fejezet alapján úgy tűnhet, hogy Béla a szeniorátusra hivatkozva sértődött meg Salamon királlyá koronázása miatt.[1245] Ám ez ellen nem csak az az érv hozható fel, hogy – hangsúlyozzunk – Salamon uralmához mindenképp szükséges volt a konszenzus elérése, tehát Bélának beleegyezését kellett adnia unokaöccse uralmához. Az események további menete, Béla Lengyelországba menekülése, majd testvére megtámadása és legyőzése[1246] arra enged következtetni, hogy itt elsősorban a két testvér közötti harcról lehetett szó, melynek alapja a 88. fejezetben közölt, ám nyilvánvalóan későbbi, legkorábban László-kori interpoláció az ország hajdani megosztásáról. Volt már róla szó, így itt csak röviden kell megemlíteni, hogy az ország feletti uralom két-harmad-egyharmad arányú megosztását, illetve a két testvér közötti jogviszony bemutatását közlő szövegrészletek valószínűleg már későbbi trónviszályok ismeretében, illetve Álmos félreállítása után íródhattak. Eleve gyanút kelt tehát, hogy Béla örökösként való megjelölése nem a Béla-ág későbbi hatalomra jutásának egyik „bizonyítéka"-e? A kérdés – más forrás hiányában – nyilván nem dönthető el végérvényesen. Némi támpontot adhat azonban András fiainak névadása. Történetírásunkban két irányzat alakult ki a névválasztással kapcsolatban. Gerics József hívta fel a figyelmet arra, hogy András és környezete nagy tisztelettel viseltetett az ótestamentumi királyok iránt, akik a Salamon koronázásakor használt Egbert-ordó során is szerephez jutnak. Ez – Gerics megállapítása szerint – egyértelmű bizonyítéka annak, hogy az ótestamentumi Salamon felkenését azonosították a gyermek Salamon királlyá szentelésével.[1247] Ezzel szemben Font Márta úgy foglalt állást, hogy Salamon és Dávid neve apjuk Ruszban töltött időszakával hozható összefüggésbe, illetve anyjuk, Anasztázia hatása sejthető a döntés mögött.[1248] E megfontolás szerint a Dávid név, mely igen gyakori a korabeli Ruszban, közvetlenül Anasztázia hatására utalna. Más a helyzet azonban Salamonnal, mely név nem fordul elő a Rurikidák névadási gyakorlatában. A Salamon-kérdés felol-

[1244] GERICS, Gesta-szerkesztéseink 81-82.; Öszefoglalva l. még: COMMENTARII I. 333-335.

[1245] L. pl. MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE I./1. 863-864.

[1246] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 93. 335-336.

[1247] GERICS, Királykoronázás 131-132.; Ugyanezt a véleményt képviseli még: MAKK, I. András 131.

[1248] FONT, Rurikidák 132-133.

dását az Árpádok és Rurikidák kapcsolatainak jeles ismerője Ilarion metropolita *Szlovo a zakone i blagodatyi* című bölcseleti munkájának egyik gondolatával oldotta fel, melyben a szerző a salamoni bölcsesség fokmérőjévé tette a Rusz uralkodóit.[1249] Nincs okunk kételkedni abban, hogy Salamon bölcsessége általános uralkodói erényként fontos szerepet játszott a középkor gondolkodásában, erre figyelmeztetett legutóbb Klaniczay Gábor is egyik tanulmányában,[1250] s az sem vonható kétségbe, hogy I. András kijevi kapcsolatai, talán még névválasztása is, nem hagyhatók figyelmen kívül az Árpádok 11. századi történetének értékelésében.[1251] Ráadásul az ótestamentumi királyok tisztelete a keleti egyházban is kimutatható, s nem korlátozható a Karoling-Ottoniánus állammodell szerint létrejövő kelet-közép-európai monarchiákra. A *Libellus de institutione morum* igazít el arról, az ótestamentumi királyok tisztelete már I. András előtt sem lehetett ismeretlen Magyarországon. Mindazonáltal úgy véljük, hogy Salamon és Dávid neve a trónöröklés szempontjából üzenetértékű. A Salamonra és Dávidra vonatkozó biblikus helyre Gerics József hívta fel a figyelmet történetírásunkban,[1252] s megállapításához legfeljebb annyit lehet hozzátenni, hogy a Karoling-kor teológusai, illetve történetírói a bibliai Dávid és Salamon, azaz apa és fiú történetét természetesen Nagy Károly és Jámbor Lajos viszonyára alkalmazták, Jámbor Lajost a Dávid trónját megöröklő Salamonnal azonosítva.[1253] A Dávid-Salamon, azaz apa-fiú párhuzamról tanúskodik többek között Notker Nagy Károlyról írott munkája, melyben a szerző arról értekezik, hogy a Károly által megadóztatott normannok Lajos idejében is tovább fizették az adót, azaz Lajost egyenesen Károly műve továbbfolytatójának tekinti.[1254] A Dávid-Salamon párhuzam azonban nem csak a Karoling-kor iro-

[1249] Die Werke des Metropoliten Hilarion 49.; Ennek taglalását l. FONT, Rurikidák 132.

[1250] KLANICZAY, Salamon 25-41.

[1251] L. még ehhez: KRISTÓ Gyula in KMTL 42-43.; KRISTÓ-MAKK, Árpádok 72.

[1252] 1Reg 42-47.: „Dominus enim noster, rex David, regem constituit Salomonem, misitque cum eo Sadoc sacerdotem et Nathan prophetam et Banaiam filium Ioiadae et Cherethi et Phelethi, et imposuerunt eum super mulam regis; unxeruntque eum Sadoc sacerdos et Nathan propheta regem in Gihon. Et ascenderunt inde laetantes, et insonuit civitas; haec est vox, quam audistis. Sed et Salomon sedit super solio regni, et ingressi servi regis benedixerunt domino nostro regi David dicentes: 'Amplificet Deus nomen Salomonis super nomen tuum et magnificet thronum eius super thronum tuum'. Et adoravit rex in lectulo suo."

[1253] Általánosságban l. Hrabani Mauri epistolae. MGH Epp. 5. 15. 408-409.: Legimus ergo, quod David rex iuberet Sadoch sacerdoti et Nathan prophetae, ut ordinarent atque unguerent filium suum Salomonem in regem super Israel, constituerit que eum super solium suum."; Vö. LICHTENBERGER, Josua und Salomo 225-227.

[1254] Notkeri Balbuli Gesta Karoli Magni Imperatoris. MGH SRG N. S. II. c. 19. 89.: „Ut post mortem bellicossissimi David multo tempore finitimae gentes manu fortissima subiugatae eius filio Salomoni pacifico tributa dependerunt, ita propter timorem et tributa augustissima Nordmannorum simili veneratione solebat honorare."

dalmában bukkan fel, hanem a 11. századi magyar és általában kelet-közép-európai történelem szempontjából még fontosabb szász dinasztia korában született írásművekben is.[1255] Így pl. Hrotsvita I. Ottóról írott gesztájában,[1256] ahol II. Ottóra alkalmazza a szerző. Kulcsmomentum e helyen a *regnum suscepit pace paternum* fordulat a szövegben, mely az ügy lényegét világítja meg: a trónörökös békében nyeri el atyja királyságát/országát. Sőt, Salamon és Dávid együtt szerepelnek a birodalmi korona ikonográfiáján. A jelen munka szemszögéből azért jelentős a Karoling-Ottoniánus hatalmi modell megjelenése a 11. század közepi Magyarországon is, mert vélelmezhető, hogy Béla legfeljebb arra hivatkozhatott, ha tényleg így volt, hogy András felrúgta a köztük korábban létrejött megállapodást, ám valószínű, hogy Salamon megszületése után – még ha tényleg része is volt a trónöröklési megállapodás a testvérével kötött egyezségnek – nem hivatkozhatott volna semmilyen trónöröklési jogra.

Béla Andrással, illetve Salamonnal szembeni fellépését még egy szempontból érdemes figyelembe venni. A 14. századi krónikakompozíció 91. fejezete, igaz, későbbi, tendenciózus híradásként arra hivatkozik, hogy Béla megsértődött, mert úgy ítélte meg, hogy egy nem felnőtt korú hatalma alá kerül. Ezt ki lehet egészíteni az ugyancsak a 14. századi krónikakompozícióban fennmaradt történettel, hogy Gézát, mikor Salamon 1063. évi visszatérése után lengyel segítséggel próbálta meg visszaszerezni a hatalmat, Dezső püspök próbálta rábeszélni, hogy adja vissza a fiatalabb Salamonnak a királyságot, s magának csak a hercegséget tartsa meg.[1257] Ennek kapcsán kérdésként merülhet fel, hogy a Béla-ág érvelésében itt ismét a szeniorátusra való hivatkozás játszott-e szerepet. Az kétségtelen, hogy mind a Dustan-Egbert-ordó *esto dominus fratrum tuorum* fordulata, mind a *quamvis iuniori* kifejezés azt sugallja, hogy Béla korábbi sértődöttsége, majd a Gézával folytatott tárgyalások középpontjában ott állhatott Salamon életkorának problémája. Az itt megfogalmazott kérdésre – szigorúan csak nézetünk szerint, és explicit forrásbizonyíték hiányában csak feltételezés formájában – van egy lehetséges alternatív válasz. Salamon születését történettudományunk 1053-ra teszi. Ebből következik, hogy apja és nagybátyja összeveszésekor, valamint 1063-ban sem érte még el az önálló uralkodáshoz szükséges életkort. Kortárs példaként említhető

[1255] Részletesen és ikonográfiai elemzéssel együtt l. KÖRNTGEN, Königsherrschaft, passim. A jelen kérdéssel kapcsolatban l. 71-72. illetve 225-226.

[1256] Gesta Ottonis. In: Hrotsvithae Opera. III.1. MGH SRG 34. prol. 204.: „Sed quia te memini sublimiter assimilari, Nato damosi regis David Salamoni, Qui genitore suo praesente iubenteque sancto Optata regnum suscepit pace paternum."

[1257] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 97. 361-362.: „…ut Salomoni quamvis iuniori regnum cum pace redderet et ipse ducatum, quem pater eius prius habuerat, pacifice teneret".

IV. Henrik, aki 1050-ben született, s csak 1065 húsvétján övezték fel karddal, ami egyben önálló uralkodásának kezdetét is jelentette.[1258] A felkenés és koronázás révén a gyermekkorban trónra került uralkodók a külvilág szempontjából *uralkodtak*, azaz okleveleket adtak ki és „nevüket adták" egy sor uralkodói aktushoz,[1259] ám ténylegesen gyámság alatt álltak, és uralkodói döntéseik leginkább a gyámok közötti viták eredményeképp létrejött megállapodásokat tükrözik.[1260] IV. Henriken kívül hasonló körülmények között került hatalomra III. Ottó is 983-ban. A két eset között vannak persze különbségek is: Ottót már apja halála után két héttel koronázták királlyá, kijelölése és megválasztása nem sokkal azelőtt történt meg. Munkánk főszereplői közül bizonyosan így kezdett uralkodni Megújító Kázmér is, aki felett anyja, Richeza gyámkodott, valamint II. Olmützi Ottó és Szvatopluk is, akik helyett talán anyjuk, Eufémia látta el az uralkodói teendőket 1087-1092 között. Az ő esetük már csak azért is figyelemreméltó, mert bizonyosan nem kenték fel őket királlyá, csak fejedelemként uralkodtak a későbbiekben is, ám esetükben is érvényesült a gyermekuralkodókra vonatkozó gyámság. A gyermekuralkodók nevelését elsősorban az édesanyák vették kézbe, ám mellettük komoly szerep jutott más családtagoknak,[1261] illetve ki- és önjelölt országnagyoknak is. IV. Henrik esetében Poitou Ágnes volt a gyermek király hivatalos gyámja,[1262] azonban gyámi hatalmát kénytelen volt megosztani a birodalmi országnagyokkal, Az Altaichi Évkönyv tudósításából tudjuk, hogy III. Henrik halálos ágyán többek között a nála időző II. Viktor pápára bízta, hogy biztosítsa fia zökkenőmentes trónöröklését. [1263] A

[1258] Az esemény több, egymástól független forrásból is ismert. Vö. Annales Weissenburgenses. MGH SRG 38. a. A. 1065. 53.: „Heinricus quartus in tertia feria paschae gladium cinxit Wormaciae, Heberhardo archiepiscopo Treverensi benedicente."; Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz. MGH SRG N. S. 14. a. A. 1065. 198.: „Et ibidem accinctus est gladio anno regni sui IX, aetatis autem sae XIIII".; Ugyanezt l. még Kosntanzi Bernold előadásában is: Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz MGH SRG N. S. 14. a. A. 1065. 393.; Lamperti Monachi Hersfeldensis opera. MGH SRG 38. ad. A. 1065. 93.: „Ibi per concessionem eiusdem archiepiscopi primum se rex arma bellica succinxit."

[1259] IV. Henrikre nézve pl. Annales Altahenses Maiores. MGH SRG 4. a. A. 1057. 53.: „… Chunoni cuidam cogfnato suo ducatum, quem Welf habuerat, tradidit." Ide tartozik Salamon 1063. évi trónra ültetése is, amely bizonyosan Henrik nagykorúsága előtt történt meg. Vö. Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 97. 361.

[1260] Ezzel kapcsolatban l. OFFERGELD, Reges pueri 790.

[1261] Ottó és Szvatopluk esetében pl. Barbara Krzemieńska egyenesen úgy vélte, hogy a prágai fejedelmeknek joguk volt a kiskorú fejedelmek helyett kézbe venni a hatalmat. Vö. KRZEMIEŃSKA, Rotunde 32.

[1262] Arra, hogy Ágnesnek normatív jogban lefektetett régensi hatáskörei voltak, l. BOSHOF, Salier 167-168.; Vele szemben csak szóbeli megállapodást sejt: OFFERGELD, Reges pueri 789.

[1263] Annales Altahenses Maiores. MGH SRG 4. a. A. 1056. 53.: „Cui cum vitae adventaret terminus, papa cum multis aliis universi ordinis praesentibus, publice confessionem peccatorum facit, filium suum Henricum, haeredem regni relinquens, omnibus conmendavit et sic, sacro corporis et sanguinis Domini

pápa ennélfogva szintén a gyermek király gyámjának számított.[1264] A gyámok között nem egyszer tört ki viszály: a kölni érsek például szabályszerűen elrabolta és egy ideig saját magánál tartotta a gyermek Henriket, hogy érvényesíteni tudja Ágnessel szemben saját akaratát.[1265] Különösen izgalmas III. Ottó trónra lépése. Thietmartól tudjuk, hogy II. Ottó halálhírére Folkmar utrechti püspök azonnal szabadon engedte II. Civakodó Henriket, a család bajor ágának II. Ottó elleni mesterkedései miatt éppen börtönben ülő fejét, és Warin kölni érsek át is adta neki a kisgyermeket.[1266] Azt azonban már a Quedlinburgi Évkönyv tartotta fenn, hogy Henrik a közeli rokonságra (*ius propinquitatis*) hivatkozott, s ennek okán kapta meg Ottót.[1267] A *ius propinquitatis* kihangsúlyozása nem volt véletlen. Ottó további rokonai, így anyja, nagyanyja távol voltak, tehát tényleg Henrik volt a gyermek király legközelebbi rokona.[1268] Ám már Thietmar is úgy látta, és a későbbi események is ezt erősítik meg, hogy Henrik elsősorban a hatalmat akarta megszerezni magának, s a gyámság csak ürügyet jelentett számára. Mindazonáltal egy évvel később egyezséget kellett kötnie Theophanuval és Adelhaiddal, Ottó anyjával, illetve nagyanyjával a gyermek király feletti gyámság kérdésében, s csak akkor adta vissza anyjának Ottót, miután alávetvén magát a két császárnénak, visszakapta birtokai egy részét.[1269] Valószínűsíthető, bár sajnos további adatok hiányában csak feltételezésként fogalmazható meg, hogy a gyámok közötti vita vezetett végül Richeza elűzéséhez és a gyermek Kázmér Lengyelországban tartásához is.[1270] Visszatérve Salamon és rokonai kérdéséhez, pontosabb adatok és további források hiányában csak találgathatunk, hogy a krónika 92. fejezetének megjegyzése, miszerint András tudta, halála után fia nem uralkodhat testvére akarata nélkül,[1271] nem arra

viatico confirmatus, hominem exuit et stola inmortalitatis indutus aulam regni caelestis, ut vere credimus, intravit."

[1264] OFFERGELD, Reges pueri 790.

[1265] Lamperti Monachi Hersfeldensis opera. MGH SRG 38. ad. A. 1062. 80.

[1266] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. III. 26. (15.) 130.: „Solvitur a Traiescenti custodia dux Henricus, et ab eo rex tenellus ad nutriendum sive ad degradandum a Warino Coloniensi episcopo, cuius firmae fidei ab imperatore praedicto is commissus fuit, assumitur."

[1267] Annales Quedlinburgenses. MGH SRG 72. a. A. 984. 470.: „Henricus quondam dux de exilio regressus, cum sibi faventibus Agrippinam civitatem intravit; simulans se primo ob ius propinquitatis partibus regis infantis fidelissime patrocinaturum, regem tenuit."

[1268] A *ius propinguitatis* értelmezéséhez l. LUBICH, Verwandsein 40-44. ehhez az esethez: 115-116.

[1269] Annales Quedlinburgenses. MGH SRG 72. a. A. 985. 475-476.

[1270] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. c. 18. 41.: „Que cum libere filium educaret et pro modo femineo regnum honorifice gubernaret, traditores eam de regno propter invidiam eicerunt, puerumque suum secum in regno … tenuerunt."

[1271] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 92. 355.: „Rex autem cognoscebat, quod filius suus absque voluntate ducis post obitum suum regnare non posset."

vonatkozott-e, hogy András meg akart egyezni a fia feletti gyámság kérdéséről testvérével, ahogy már III. Henrik is igyekezett halála előtt támogatókat szerezni fia gyermekkori uralmához? Idézzük fel: a korona és kard története vélhetően későbbi, valószínűsíthetően Kálmán-kori interpoláció, és elsősorban a családtagok, illetve uralkodótársak közötti viszonyrendszer szempontjából van jelentősége. A várkonyi jelenet magva, András és Béla tárgyalása azonban összefügghet azzal a kétségtelen szükségességgel, hogy a beteg uralkodó biztosítani akarta halála utánra fia trónöröklését, aki kiskorú lévén mindenképp gyámjaira szorult. Források hiányában nem tudjuk, ám nem kizárható, hogy Bélát e tárgyalások során hátrányok érték. Talán úgy élte meg, hogy testvére halála után nem jut neki szerep a gyerek király feletti gyámságban, amit valószínűsíthetően saját hasznára akart volna fordítani, s ez vezetett el végül is az eredeti konszenzus felrúgásához, András legyőzéséhez és Salamon elűzéséhez az országból.[1272] Ennek fényében, és ismételten hangsúlyosan csak hipotézisként lehet megfogalmazni, hogy a *quamvis juniori* fordulat annak ellenére, hogy a *iuvenis* melléknév középfokú alakja megkívánja a viszonyítást, megengedi a feltételezést, hogy Salamon visszatérésénél nem Géza kétségtelenül idősebb korából fakadó jogok, hanem Salamon kiskorúsága játszotta a főszerepet.

Az eddig felsorolt példák mellett ugyancsak kétséges, hogy a szeniorátusi jogok alapján alakult-e Ulászló Herman és Mieszko nevű unokaöccse, a magyar száműzetésben meghalt II. Boleszláv király fiának viszonya. A Piastok családfáján elfoglalt helyük mindenben megfelel a szeniorátus klasszikus tankönyvi definíciójának: Herman és gyerekei a Piastok fiatalabb ágát testesítették meg. ám a fejedelemnek életkora miatt hatalma lehetett volna a II. Boleszláv ágából származó unokaöccse felett is. Sajnos az eset pontos megismerését nagyban hátráltatja, hogy néhány késői évkönyvbejegyzésen kívül gyakorlatilag csak Gallus Anonymus gesztája áll rendelkezésünkre forrásként. Ebből pedig csak annyi derül ki, hogy II. Boleszláv halála után Ulászló Herman hazahívta Mieszkót Magyarországról.[1273] Utaltunk már rá: a lengyel kutatásnak csak egy része tartotta elfogadhatónak, hogy Mieszko területi különkormányzathoz jutott az országban, miután visszatért a száműzetésből.[1274] Abban viszont általános egyetértés mutatkozik a különböző irányzatok között, hogy Ulászló Herman a családban betöl-

[1272] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 93. 356. „Secuti sunt autem eum plurimi primates Hungarie."

[1273] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. c. 29. 55.: „Unde placuit patruo suo Wladislauo duci puerum in Poloniam sinistro alite revocare."

[1274] Részletesen l. a II.3. sz. fejezetben.

tött életkora alapján gyakorolt hatalmat az ifjú Mieszko felett.[1275] Gallus Anonymus egyszer gyerekként (*puer*), aztán serdülőként (*adolescens*) és házasként (*uxoratus*) írja le Mieszkót,[1276] tehát lehetséges, hogy Ulászló Herman kezdetben a nevelését is ellátta. Viszont azt is krónikásunktól tudjuk, hogy Mieszkót valakik méreggel veszejtették el.[1277] Nem lévén több forrásunk, csak találgathatunk, hogy mi állhatott (ha így volt) az ügy hátterében. Legkézenfekvőbb megoldásnak az tűnik, hogy Mieszko apja után kívánt volna trónra lépni, talán úgy, hogy Boleszláv még gyermekkorában kijelölte az uralomra. Ekkor azonban már bizonyosan megszületett Herman második fia, a későbbi III. Boleszláv, akinek Mieszko veszélyeztette a trónöröklését.

Kétségtelen, hogy a legérdekesebb trónöröklési vita, melyben elvileg a szeniorátusra való hivatkozás játszotta a főszerepet, III. Boleszláv és Zbigniew között folyt le. Nagy kár, hogy a kettejük kötélhúzásában bevetett érveket csak III. Boleszláv szemszögéből ismerjük, így kénytelenek vagyunk ismét Gallus Anonymus gesztájának elmondására hagyatkozni, aki egy helyen kifejezetten szembeállítja egymással az életkori elsőbbséget és a legitimitást, azaz hogy felülírhatja-e Zbigniew idősebb kora Boleszláv törvényes uralmát.[1278] A Gallus-geszta idézett passzusát a kutatásban eltérően értékelték. Roman Grodecki szerint Zbigniew az életkorából kifolyólag szeniorális előjogokkal rendelkezett öccsével szemben.[1279] Ezzel szemben a geszta szövegkiadója, Karol Maleczyński pont a két testvér egyenlőségét emelte ki.[1280] A passzussal kapcsolatban korábban mi magunk is állást foglaltunk, igaz, a legitimitás szemszögéből.[1281] Hozzátenni ehhez csak annyit lehet: eltekintve attól, hogy a különböző legitimitás-érvek eleve felülírhatták az életkori rangsorból fakadó előjogokat, Zbigniew életkori elsőbbségére való hivatkozás legfeljebb fiatalabb testvérével szemben jelenthetett valamiféle érvet. Wrocław 1093. évi elfoglalásánál, ahol Zbigniew még testvérével együttműködve lépett fel

[1275] L. pl. LABUDA, Szkice 354.; GRODECKI, Dzieje 117-118.; GRUDZIŃSKI, O akcie 34.

[1276] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. c. 29. 55.

[1277] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. c. 29. 55.: „Aiunt enim quosdam emulos timentes, ne patris iniuriam vindicaret, veneno puerum bone idolis peremisse…"

[1278] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 36. 105.: „Quoniam quidem frater, inquit, cum sis maior etate, parque beneficio regnique divisione, me solum iuniorem laborem totum subire permittis, nec te de bellis vel de regni consiliis intromittis, aut totam regni curam ac sollicitudinem sicut maior esse vis, obtineas, aut mihi legitimo, licet etate minori, onus terre sufferenti, totumque laborem patienti, si non prosis, saltem non noceas."

[1279] GRODECKI, Zbigniew 97.; GRODECKI, Dzieje 135.

[1280] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 36. 105. 1. sz. jz.

[1281] BAGI, Gallus Anonymus 185-186.

Sieciech vajda és apjuk ellen, Gallus Anonymus gesztája Zbigniew életkori elsőbbségére hivatkozik. [1282] Nehezen lehetne ezt azonban a szeniorátus jogintézményszerű meglétének tekinteni: 1093-ban Ulászló Herman még javában élt, tehát eleve szó sem lehetett arról, hogy Zbigniew a családon belüli abszolút életkori elsőbbségre hivatkozzon.

Az Árpádok és Piastok köréből hozott példák mellett érdemes még röviden áttekinteni, hogy találkozunk-e a Přemyslidák birodalmában szeniorátusra alapozott trónigénnyel a trónviták során. I. Gonosz Boleszláv halála után idősebb fia, II. Boleszláv örökölte a trónt. Halála után azonban érdekes helyzet lépett fel. Fenn már szóltunk róla, hogy Prágai Kozma elmesélése szerint II. Boleszlávnak két fia volt, Vencel és Boleszláv, ám az előbbi igen korán meghalt, s így – Kozma elmondása szerint – egyedül Boleszláv léphetett trónra.[1283] Azonban a krónikás itt meghamisította a Přemyslidák genealógiáját, Jaromirt és Ulrikot III. Boleszláv fiaiként feltűntetve.[1284] A dinasztia helyes leszármazását Merseburgi Thietmar örökítette ránk. Tőle tudjuk, hogy Jaromir és Ulrik III. Boleszláv két, feltehetően fiatalabb testvére volt, s közülük Jaromir lehetett az idősebb.[1285] A legutóbbi kutatásnak sikerült tisztáznia, hogy III. (Vörös) Boleszláv és két fiatalabb testvére apjuk különböző házasságaiból származhattak.[1286] Elvileg nem zárható ki tehát, hogy III. Vörös Boleszláv apja halálának időpontjában az egész Přemyslida-nemzetség legidősebb tagjaként lépett trónra. Azonban a Thietmar által közölt további részletek óvatosságra intenek: testvérei elűzése, Jaromir kasztrálása mind arra enged következtetni, hogy III. Vörös Boleszláv uralmát nem fogadta egyetértés testvérei részéről, azaz még ha a fejedelem a szeniorátusra hivatkozva ragadta is magához a hatalmat, testvérei ezt nem ismerték el. Ráadásul – emlékeztessünk ismét – a 12. századi znojmói rotundáról és Kozma folytatóinak uralkodólistájából hiányzik a

---

[1282] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 16. 81.: „Zbigneuus cum paucis adveniens, orationem fratris, ut litteratus et maior etate rethorice coloravit…"

[1283] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. I. c. 32. 57.: „…duos filios suscepit elegantissime indolis, scilicet Wencezlaum et Bolezlaum; sed Wencezlaus ab ineunte etate hanc fragilem vitam mutavit eternitate. Bolezlaus autem post discessum patris sedis suscepit gubernacula principalis, ut in sequentibus declarabitur."

[1284] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. I. c. 34. 60-61.: „Fuerunt autem duci Bolezlao [scil. Tercio] ex coniuge nobili duo fratres fecundae matris gloria, nati scilicet Oldaricus et Iaromir."

[1285] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. V. 23. 47.: „Interim Boemiorum dux Bolizlaus, quia potestas consortis et successoris est semper valida, Iaremirum fratrem eunuchizans iuniorumque Otelricum in termis suffocare cupiens, una cum matre eosdem patria expulit solusque vice basilisci noxi regnans populum ineffabiliter constrinxit."

[1286] POLANSKY, Emma 46-47.

neve, ami arra utalhat, hogy uralmát teljesen törvénytelennek tekintették.[1287] Mindenesetre az nem zárható ki, hogy érvényre juttatható volt valamilyen, az életkori elsőbbségre alapozó öröklési rendszer. Emlékeztessünk rá: III. Vörös Boleszláv halála után a következő legidősebb testvére, Jaromir kezdett volna uralkodni,[1288] ám őt Ulrik letaszította a trónról. E példáknál még érdekesebb a II. Vratiszláv cseh és lengyel király halálát követő trónutódlás, hiszen itt már I. Bretiszláv végakaratának megfelelően működnie kellett volna a családon belüli abszolút életkori elsőbbségre alapozott öröklési rendszernek. Volt már szó róla, hogy Vratiszláv nem ápolt kifejezetten jó kapcsolatot testvéreivel, ám úgy tűnik, nem állt távol tőle az egyenes ági feszültségek gerjesztése és fenntartása sem, mert 1090 körül Bretiszláv nevű fiával is összeveszett. Ő Vratiszláv második házasságából született, és a király élő férfiutódai között a legidősebb volt. II. Vratiszláv halála után azonban mégis Konrád nevű testvére lépett trónra, aki – ha az I. Bretiszláv gyermekeinek életkori sorrendjét vesszük figyelembe – az egész családon belül a legidősebb kellett, hogy legyen, hiszen ekkorra már mind Jaromir-Gebhard, mind pedig Ottó meghalt. Nagyon úgy tűnik azonban, legalábbis Prágai Kozma erről igazít el bennünket, hogy Konrád egyedül azért léphetett trónra, mert II. Vratiszlávnak szövetségesre volt szüksége fia, a későbbi II. Bretiszláv ellen, s így saját maga jelölte fejedelemnek testvérét, s a döntését elfogadtatta az országnagyokkal is.[1289] Ezt már csak az is alátámaszthatja, hogy ha Vratiszlávon múlt volna, akkor valószínű, hogy Konrád nem hogy a prágai trónt nem kapta volna meg, hanem Brünnből is távoznia kellett volna. Fenn már röviden ismertettük, hogy I. Ottó olmützi fejedelem halála után Vratiszláv időlegesen elvette birtokait, illetve az Ottó gyerekeit támogatni próbáló Konrádot is megtámadta, javait elvette, s csak saját fia elmenekülése után tette meg testvérét cseh fejedelemnek. Az eset két szempontból is jelentős. Egyrészről elgondolkodtató, hogy miért volt szükség Konrád hatalmának elfogadtatására, ha már érvényben volt I. Bretiszláv szeniorátus-rendelete? Ha ugyanis az életkori elsőbbség számított, miként ezt a szakirodalom döntő hányada vélelmezi, akkor Konrádnak automatikusan kellett volna örökölnie a trónt.[1290] Ezzel szemben azonban Kozma krónikájából más helyen kiderül, hogy a király már korábban is szinte uralkodói feladatok-

[1287] KRZEMIEŃSKA, Rotunde 17.

[1288] Ebben a szeniorátusi jogok érvényesítését látja: KRZEMIEŃSKA, Břetislav I. 173.

[1289] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 46. 153.: „Videns autem rex, quod non posset, uti volebat, iram suam ulcisci in filio nec in eius sequacibus, advocat fratrem suum Cunradum et congregat terre maiores natu atque corroborat omnium sacramento comitum, quo post suum obitum frater eius Conradus obtineat solium ac Boemie ducatum."

[1290] Vö. pl. ŽEMLIČKA, Čechy 111.

kal bízta meg Bretiszlávot, aki apja helyett vitt bizonyos ügyeket.[1291] Ebből viszont az következik, hogy az 1055. évi végrendelet legjobb esetben is csak puszta elmélet volt, melyet csak adott esetben és megfelelő motiváció meglétekor alkalmaztak a gyakorlatban.

Még pikánsabb helyzet alakult ki 1100-ban, mikor II. Bretiszláv után apja harmadik házasságából született legidősebb fia, II. Bozsivoj került hatalomra. Ebben az esetben gyakorlatilag kizárható, hogy Bozsivoj a szeniorátus jogán került volna hatalomra. 1100-ban ugyanis voltak nála idősebb családtagok: I. Konrád brünni majd prágai fejedelem két fia, Ulrik és Litold, valamint I. Ottó olmützi fejedelem fiai: Szvatopluk és Ottó. Velük szemben azonban II. Bretiszláv Bozsivojt jelölte utódának, és döntését a császárral is elfogadtatta.[1292] A cseh történetírásban – miként fent már idéztük – az a vélemény alakult ki, hogy a morvaországi részfejedelemségekben uralkodó részfejedelmek lassan külön öröklési ágat képeztek a Přemyslida-dinasztán belül.[1293] Ezt nem vitatva fel kell hívni arra a figyelmet, hogy a prágai trónöröklésből mellőzött morvaországi rokonok nem fogadták kitörő örömmel II. Bretiszláv döntését. Litold még Bretiszláv életében megtámadta Bozsivojt,[1294] illetve a fejedelem 1100-ban történt trónra emelése után visszafoglalták morvaországi birtokaik egy részét, melyeket még korábban II. Bretiszláv elvett. Még érdekesebb azonban, hogy Ulrik 1101-ben panaszt tett a császárnál Regensburgban, magának követelve a cseh fejedelmi címet, melyet az uralkodó meg is adott neki, de a választást rábízta a csehekre.[1295] Kozma előadása szerint Ulrik arra hivatkozott, hogy életkora és a haza szokása szerint neki jár a prágai fejedelmi méltóság.[1296] A haza szokása alatt talán I. Bretiszláv végrendeletét érthette. Ám egyértelmű, hogy Ulrik egy olyan érvre hivatkozott, amely a családon belüli életkori szerinti előjogokat részesítette előnyben. Feltehető, hogy 1100 körül, II.

[1291] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 39. 141-142.: „Rex Wratizlaus collecto exercitu intrat Zribiam, quam olim imperator Heinricus in perpetuum sibi habendam tradiderat et, dum a quoddam castrum nomine Gvozdec prope urbem Misen reedificat aliis insistentibus operi mittit duas scaras ex electis militibus cum filio suo Bracizlao ultum ire olim sibi illate iniurie."

[1292] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. III. c. 8.169.: „Item et hoc obtinuit precibus apud cesarem, ut eius fratri Borivoy vexillum daret et eum Boemis omnibus, qui cum eo venerant, assignaret, quo post obitum suum fratrem eius Borivoy sublimarent in solium."

[1293] KRZEMIEŃSKA, Rotunde 27.

[1294] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. III. c. 12. 172.

[1295] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. III. c. 15. 176-177.

[1296] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. III. c. 15. 177.: „…iactat se esse etate maiorem et secundum patrie morem debitum, sibi iniuste sublatum per fratrem iuniorem poscit principalis sedis honorem."

Bretiszláv halála után ő lehetett a legidősebb a családban.[1297] Ulrik azonban nem járt sikerrel, 1101 után csak korábban elvett morvaországi birtokait sikerült visszaszereznie. Mindenesetre érdekes hogy Bozsivoj hatalma ellen a család másik morvaországi ágához tartozó Szvatopluk is fellázadt. Fenn már utaltunk rá, hogy Ottó olmützi fejedelem fiai, Szvatopluk és Ottó anyjukkal, Eufémiával együtt behódolt II. Bretiszlávnak. Majd a két testvér 1101-től hadseregével támogatta Bozsivojt.[1298] Kettejük között akkor kezdődtek a konfliktusok, amikor Ulászló Herman halála után Zbigniew szembeszállt III. Boleszláv uralmával. Ehhez Prágai Kozma és Gallus Anonymus szerint is felbérelte II. Bozsivojt, aki rögtön Szvatopluk után küldetett Morvaországba, s együtt indultak a lengyelországi hadjáratra. Azonban a lengyel fejedelem lefizette Bozsivojt, amin Szvatopluk – legalábbis Kozma előadása szerint – igen csak megsértődött,[1299] és később, Kozma szerint cselvetéssel megdöntötte Bozsivoj uralmát.[1300] Erre Gallus Anonymus is csak annyit közöl, hogy Morvaország örökletes fejedelmeként, hatalomvágytól eltelve nyúlt ehhez az eszközhöz.[1301] Szvatopluk tehát ellentétben brünni unokatestvérével, nem hivatkozott életkori elsőbbségére, holott bizonyosan idősebb volt Bozsivojnál. Az életkori elsőbbség szerinti trónöröklés elve a későbbiekben is sérült. 1109-ben Bozsivoj elűzte Szvatoplukot a hatalomból, azonban helyette fiatalabb testvére, I. Vladiszláv kezdett uralkodni, Kozma szerint a principátus (*principatus iure)* jogán.[1302] Úgy tűnik azonban, hogy legalábbis az elitek egy része megpróbálta Szvatopluk halála után a prágai trónra helyezni Ottót, Szvatopluk testvérét. Törekvésük vélt vagy valós jogcíme azonban nem ismert. Kozma előadásából csak annyi derül ki, hogy V. Henrik a csehekre bízta, kit szeretnének fejedelmüknek, s

[1297] ŽEMLIČKA, Čechy 126-127.

[1298] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. III. c 15. 178.: „…quia eadem via post illos Zuatoplik cum fratre suo Ottone ducens secum duas scaras veniebat duci Borivoy in auxilium."

[1299] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. III. c 16. 179.: „Izbigneu post obitum patris mox contra fratrem suum sumit arma et promittens pecuniam associat ducem Borivoy sibi in auxilium. Qui statim misit post Zuatopluk in Moraviam, et convenientes simul castra metati sunt iuxta oppidum Recen. Quod audiens Bolezlaus mittit pedagogum suum Zkribimir et rogat ducem Borivoy, ut sit memor affinitatis; se sibi per Iuditham, eius sororem, dicit propinquiorem et insuper offert ei ad manum X marsupia mille marcis plena. O pecunia, tocius mali regina, fraudis amica, fidei hostis et inimica, tu iusticiam comprimis, recta iudicia subvertis! Te corrupti Grabissa et Protiuen, ducis Borivoy consiliarii, compellunt ipsum ducem, fidem Izbigneu promissam abnuere. Qui statim accepta pecunia reversus est ad propria et, quia nec unum obulum dedit Zuatopluk, indignatus valde et succensus ira discedens fertur dixisse: 'Incendium meum ruina extinguam.'"

[1300] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. III. c 19. 184.

[1301] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. III. c. 16. 118.

[1302] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. III. c. 28. 197.

hogy erre egy Wacek nevű előkelő sírva kérte, hogy hadd legyen Ottó a trónutód.[1303] Szinte bizonnyal állítható azonban, hogy Ottó trónigénye nem fakadhatott a szeniorátusi jogokból, már csak azért sem, mert ekkor még bizonyára életben voltak brünni unokatestvérei, akik közül Ulrik lehetett az idősebb. Valószínűbb, hogy csak ő, vagy a nevében nyilatkozó Wacek, illetve Prágai Kozma gondolta úgy, hogy a meggyilkolt Szvatopluk után neki van joga az uralomra. Más volt azonban a helyzet Vladiszláv és Bozsivoj viszonyában. Mivel 1109-ben az országnagyok nem voltak hajlandóak elfogadni Ottó trónra emelését, hanem helyette I. Vladiszláv került trónra, Bozsivoj megpróbálta megtámadni testvérét. E helyen Kozma kifejezetten arra hivatkozik, hogy Vladiszláv volt Bozsivojhoz képest a fiatalabb.[1304] A kettejük viszonyában tehát komoly érvként merülhetett fel az életkor, ám semmi esetre sem a szeniorátus, hiszen Bozsivoj legfeljebb apja harmadik házasságából születettek között volt idősebb. Vitathatatlan azonban, hogy később is szerepet kapott közöttük az életkori elsőbbség kérdése. 1117 körül I. Vladiszláv visszahívta a közben száműzetésbe került Bozsivojt, elégtételt adott neki, és visszahelyezte a trónra. Bozsivoj azonban – Kozma előadása szerint – később nem felejtkezett meg testvére jóságáról, és adott neki egy kis országrészt az Elba környékén.[1305] Nem tudjuk, mennyire lehet hitelesnek tekinteni Kozma történetét. A krónikaíró tudatosan hallgat a II. Bozsivoj visszatérése utáni eseményekről,[1306] ráadásul Vladiszláv döntését egyenesen Hermann prágai püspök tanácsának tulajdonítja. A korábbi történetírás felvetette, hogy Vladiszláv talán így fiatalabb testvére, a későbbi I. Szobeszláv trónra lépését akarta előkészíteni,[1307] ám ezt más forrás hiányában nem tudjuk. Ráadásul emlékeztetnünk kell rá, hogy a Kozma által leírt jelenet leginkább az alávetés szokásának felelt meg.[1308] Mindenesetre az a tény, hogy 1120-ban I. Vladiszláv ismét visszatért, és elűzte Bozsivojt, ellentmond a Kozmánál közölt idilli képnek. A jelen munka célkitűzéseinek szempontjából azonban azért van jelentősége az 1117-ben történteknek, mert Kozma egyenesen arra hivatkozik, hogy

[1303] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. III. c. 27. 196-197.: „… rogat … lacrimis, ut fratrem interfecti principis Ottonem decernat eis ducem."

[1304] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. III. c. 28. 198.: „Ut autem audivit Borivoy, quod frater eius iunior Wladizlaus post obitum Zuatoplik regni potiretur solio…"

[1305] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. III. c 43. 218.: „[Vladislaus] revocat fratrem suum Borivoy de exilio, et satisfaciens sibi ac semetipsum eius submittens dominio, iterum collocat eum in principali solio. […].Borivoy autem non inmemor accepti beneficii dat fratri suo dimidiam sui ducatus partem, que sita ultra fluvium Labe tendit ad aquilonem."

[1306] ŽEMLIČKA, Čechy 136.

[1307] NOVOTNÝ, České Dějiny, I.2. 524-525.

[1308] Vö. DALEWSKI, Ritual 71.

Bozsivoj testvére fiatalabb életkora ellenére nem felejtette el, hogy milyen jót tett vele.[1309]

A releváns esetek ismertetését befejezve, e helyen egy gyors és vázlatos köztes mérleget vonva szeretnénk megelőlegezni, hogy nézetünk szerint ellentétben a szakirodalom többségének véleményével, semmi nyoma annak, hogy létezett volna egy olyan, normatív vagy akár szokásjogon alapuló öröklési rendszer a kelet-közép-európai dinasztiák körében a 11. század folyamán, melynek rendező elve a szeniorátus, azaz a családon belüli abszolút életkori elsőbbség lett volna. Ráadásul, még ha hipotetikusan fel is tételezzük, hogy létezett normatív vagy szokásjogon alapuló trónöröklési jog, azt két körülmény, nevezetesen az alább megtárgyalandó kijelölés és a környezet beleegyezésnek megszerzése (*designatio* és *consensus*) komolyan befolyásolhatta.

III.4.3.3. Kijelölés

A trónöröklési kérdések szakirodalmi áttekintésénél már röviden említettük, hogy a kutatás egy része a *designatió*t, az elől általi kijelölést a dinasztikus örökjog egyik jogintézményének tekintette, mely ennélfogva az uralkodó kezébe adott olyan eszköz, mely feljogosítja, hogy szabadon választhasson az uralomra egyformán jogosult és alkalmas utódai közül.[1310] Az elődök ilyen jogosultsága vitán felül áll, kérdéses azonban, hogy normatív jogon alapult-e, illetve hogy működése jogintézményszerű volt-e? A kijelölés – legalábbis ha a kézikönyvekben és lexikonokban megadott definícióját vesszük alapul – éppen a normatív jog hiányában lép be, azaz akkor, ha nincs, vagy kiforratlan a trónöröklési rendszer, és ezért az egymással is versengő trónjelöltek közül gyakorlatilag rendelkezés formájában kell kiválasztani az örököst.[1311] Ilyen értelemben tehát – paradox módon – a jogintézmény hiányát pótolná egy másik jogintézmény. Heinrich Mitteis klasszifikációja szerint belső (*Hausdesignation*) és külső (*Fremddesignation*), illetve jelenre és jövőre szóló kijelölésről (*designatio de presenti, illetve de futuro*) beszélhetünk, ennélfogva családon belüli és kívüli, illetve az örökhagyó életében vagy halála utánra vonatkozó *designatió*val számolhatunk. Az előbbi –

[1309] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. III. c 43. 218.: „[Bořivoj] eratque fratri suo licet iuniori in omnibus obediens et semper honore eum preveniens nihil sine suo consilio gessi…"

[1310] Vö. BALZER, O następstwie 7-8 [293-294.].; PAULER, Magyar nemzet I. 75-76.; ECKHART, Jogtörténet 80.; BARTONIEK, Királykoronázás 9.; L. még az újabb irodalomban normatív jogként: ZSOLDOS, Az Árpádok 48-49.

[1311] A definícióhoz vö. P. J. SCHULER in LexMA 3. 728-729.

Mitteist idézve – a kijelöltet egyenesen a rendelkező társuralkodójává teszi.[1312] A kijelölés már a Karoling-korban is konkurálhatott a dinasztikus örökjoggal. Hrabanus Maurus egy levelében egyenesen arról ír, hogy az uralkodóknak ősidőktől fogva lehetősége van arra, hogy kiválassza örökösei közül azt, aki a trónt örökli.[1313] Így az uralkodók akár több örököst is megjelölhettek, akik azonban apjuk haláláig valamennyien annak hatalma alatt maradtak, s apjukat nem űzhették el a hatalomból.[1314] A kijelölés tehát elvileg felülírhatta és érvényteleníthette a normatív vagy szokásjogon alapuló örökjogi szabályokat is.

A kijelölés már igen korán megjelent a kelet-közép-európai dinasztiák gyakorlatában. Ismeretes, hogy Szent István nagylegendája kifejezetten arról értekezik, hogy serdülő korát elérvén apja örökösévé jelölte fiát, amit az országnagyoknak esküvel kellett megerősíteni.[1315] Orseolo Péter esetében pedig egyenesen külső és jövőre szóló kijelölésről beszélhetünk. Ennek tényét ugyan a 14. századi krónikakompozíció később keletkezett bejegyzése közismerten megmásította, s Péter uralmát Gizella mesterkedésének tulajdonította,[1316] ám az Altaichi Évkönyvből pontosan tudható, hogy Pétert István jelölte utódául és adoptálta is.[1317] Nem kétséges, hogy I. András Salamont is utódául jelölte.[1318] Bár meg kell jegyezni, hogy explicit forrásrészlet ezt nem támasztja alá, ám maga a tény, hogy apja még életében felkenette és megkoronáztatta, erre utal. Ráadásul közvetlen analógiaként idevonhatjuk IV. Henrik gyermekkori trónra lépésének történetét, melyből világosan látszik, hogy III. Henrik már fia 1053. évi megkoronázá-

[1312] MITTEIS, Königswahl 38.

[1313] Hrabani Mauri epistolae. MGH Epp. 5. Nr. 15. 408-409.: „Sic et ceteri reges semper post patris obitum successisse in regno patribus suis descripti sunt, licet aliqui eorum filios suos sortes regni praeelegerint;"

[1314] A Karolingokhoz l. KASTEN, Königssöhne 210-211.

[1315] Legenda Sancti Stephani regis maior et minor, atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta. SRH II., c. 5. 381.: „…convocatis pater suus Ungarie primatibus cum ordine sequenti, per communis consilium colloquii filium suum Stephanum post se regnaturum populo prefecit et ad hoc corroborandum a singulis sacramentum exegit." Vö. össze még a Hartvik-Legenda bejegyzésével: Legenda Sancti Stephani regis maior et minor, atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta. SRH II., c. 4. 407.

[1316] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 70. 322.: „At regina Keysla cum Buda satellite scelerum, Petrum Alamanum vel potius Venetum, fratrem regine, regem preficere statuerunt, hoc intendentes, ut regina Keysla motus sue voluntatis pro libitu suo posset complere et regnum Hungarie amissa libertate Teutonicis subderetur et regina Keysla motus sue voluntatis in regno sine impedimento posset."

[1317] Annales Altahenses Maiores. MGH SRG 4. a. A. 1041. 24.: „…hunc fecit adoptivum ipsumque regni heredem locavit…"

[1318] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 91. 352.

sakor egyben már elfogadtatta akkor három éves fia uralmát,[1319] s akaratát halála előtt még egyszer megerősítette.[1320]

Ha a 10-11. század fordulóján, illetve első évtizedeiben történt magyarországi eseményeket párhuzamba kívánjuk állítani a Piastok és Přemyslidák dinasztiájában történt eseményekkel, hasonló jelenségekkel találkozhatunk. Prágai Kozmától tudjuk, hogy III. Vörös Boleszláv Jaromirt jelölte utódául.[1321] A feljegyzés hitelessége nem áll vitán felül: eltekintve attól, hogy úgy jó száz évvel az események után keletkezett, nem feledhető, hogy Kozma akarva-akaratlanul, hibásan közölte II. Boleszláv genealógiáját, Jaromirt és Ulrikot III. Vörös Boleszláv gyermekeként feltűntetve. Emellett elgondolkodtató, hogy Kozmának nem azért volt-e szüksége Jaromir kijelölésének hangsúlyozására, hogy az egyébként alig uralkodott, III. Vörös Boleszláv által kasztrált, majd Ulrik által megvakított fejedelem jelölhesse halála előtt utódául I. Bretiszlávot, a Jaromir sanyarú sorsáért felelős Ulrik fejedelem fiát? E feltételezés helyessége mellett szól, hogy I. Bretiszláv, a „cseh Achillesz" uralmának kezdete fontos helyet foglal el Kozma krónikájában, s a fejedelem trónra lépését egy látványos, az egész nép által történő választásként mutatja be, melyet azonban megelőz a haldokló Jaromir drámai rendelkezése, mellyel utódának jelöli unokaöccsét.[1322] E bejegyzés értékelésénél sem árt a körültekintő óvatosság: Jaromir gyermektelen maradt, Ulriknak pedig törvényes feleségétől nem született gyermeke. Így Jaromir halálának időpontjában csak Bretiszláv örökölhette a trónt, ami elgondolkodtat, hogy kivel szembe kellett jelölni uralkodónak Bretiszlávot? Más kérdés, s alább, a legitimitás-konstrukciók vizsgálata során még részletesen kell foglalkoznunk majd vele, hogy Bretiszláv – legalábbis Kozma szerint – ágyas kapcsolatból született, ami indokolttá tehette, hogy a 12. század elején a kijelölés említésével is alátámasszák uralmának legitimitását. Hasonlóan teátrálisan jelölte utódául II. Vratiszláv fivérét, Konrádot a prágai trónon.[1323] A jelölés formálisan megfelelt ugyan a szeniorátus szabályainak, ám valószínűsíthető, hogy leginkább saját fia, II. Bretiszláv

[1319] Hermanni Augiensis Chronicon, a. A. 1053. 133.

[1320] Annales Altahenses Maiores. MGH SRG 4. a. A. 1056. 53.

[1321] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. I. c. 34. 61.: „…'hunc meum natum Iaromir vestre fidei committo et mei in loco ducem vobis relinquo'."

[1322] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. I. c. 42. 78-79.: „'Quoniam me mea fata non sinunt, ut sim vester dux, hunc assignamus vobis in ducem et collaudamus, quo ei obediatis, ut dignum est duci, et debitam fidelitatem exhibeatis, ut par est a suo principi'."

[1323] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 46. 153.: „Videns autem rex, quod non posset, uti volebat, iram suam ulcisci in filio nec in eius sequacibus, advocat fratrem suum Cůnradum et congregat terre maiores natu atque corroborat omnium sacramento comitum, quo post suum obitum frater eius Conradus obtineat solium ac Boemie ducatum."

trónigényét kívánta ezzel ellehetetleníteni, akivel már korábban megromlott a viszonya. A leglátványosabb *designatio* azonban minden kétséget kizáróan II. Bozsivoj 1099. évi jelölése volt.[1324] Nem csak azért, mert IV. Henrikkel is el kellett fogadtatni, hanem elsősorban azért, mert ez az egyetlen olyan forrásszerűen kimutatható eset a Přemyslidák 11. századi történetében, amikor biztos, hogy a kijelölés az életkori elsőbbségre alapuló trónigénnyel szemben játszott szerepet.

Míg a Přemyslidák esetében tehát látható, hogy a kijelölés – legalábbis az udvari történetírás későbbi értékelésében – komoly szerephez jutott, kevesebbet tudunk a Piast-dinasztiában előforduló hasonló esetekről. Elméletileg nem zárható ki, hogy I. Mieszko utódául jelölte Vitéz Boleszlávot, ám erre nézve nem rendelkezünk semmilyen konkrét bizonyítékkal. Arra, hogy az első ismert lengyel fejedelem még gyermekkorában bevonta volna fiát a politikába, melyből esetleg következhetne, hogy már korán utódául jelölte, egyedül az Altaichi Évkönyv rövid bejegyzése áll rendelkezésünkre, mely szerint Mieszko a saját fiát adta túszul a német-római uralkodónak.[1325] Ám ismét emlékeztetnünk kell: még az sem biztos, hogy az említett fiú a későbbi Vitéz Boleszláv volt; az egyetlen idevágó forrásrészlet legfeljebb csak hipotézisekre ad lehetőséget. Ugyancsak közvetett, ám ez esetben némileg szilárdabb bizonyítékok segítségével lehet arra következtetni, hogy Vitéz Boleszláv is már idejekorán kijelölte Mieszko nevű fiát az uralomra. E helyen ismét emlékeztetünk a Gallus-geszta egyik passzusára, mely szerint Boleszlávnak azért kellett sietve hazatérnie a Ruszból, mert a gyermek Mieszkót még nem látta alkalmasnak az uralomra.[1326] Bár az idézett forrásrészlet értelmezése körül mindmáig vita dúl a kutatásban, más, szintén közvetett bizonyítékkal rendelkezünk arra nézve, hogy Vitéz Boleszláv már idejekorán utódának tekinthette Mieszkót, akit a politikába is bevont. A Quedlinburgi Évkönyv egy helyen arról tudósít, hogy Boleszláv és Mieszko gyakorlatilag együtt tárgyalt II. Henrikkel a lengyel-birodalmi háborúk idején.[1327] Szintén csak közvetett bizonyítékokkal rendelkezünk arra nézve, hogy II. Mieszko utódául jelölte-e fiát, Megújító Kázmért. Egyedül Gallus Anonymus gesztája tanúskodik arról, hogy ez bekövetkezhetett. A szövegből egyrészről kiderül, hogy II. Mieszko halála után felesége, Richeza látta el a régensi teendőket és nevelte

[1324] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. III. c. 8. 169.

[1325] Annales Altahenses Maiores. MGH SRG 4. a. A. 973. 11.: „Miszego … filium mittit obsidem."

[1326] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. c. 7. 23.

[1327] Annales Quedlinburgenses. MGH SRG 72. a. A. 1013. 537-538.: „Heinricus rex a Bolizlavone multis obsecrationibus exoratus Parthenopolim venit, ubi isdem Bolizlavo filium suum cum variis donis in occursum regis honorifice misit, et utrimque pace compacta filium laetus recepit, iussus regem quantocius ipse videre."

fiát egészen addig, míg valakik el nem űzték az országból, fiát maguknál tartva. Másrészről azt is megtudjuk, hogy nagykorúsága elérésekor uralkodni kezdett, ám felkeltek ellene és Magyarországra űzték.[1328] Ismét megemlítjük, hogy IV. Henrik gyermekkori uralkodása is úgy kezdődött, hogy anyja és egyéb gyámjai rendszeres konfliktusba keveredtek egymással, sőt a kölni érsek még egy időre „el is rabolta" a gyermek királyt. Nem zárható ki tehát, hogy Mieszko halála előtt már örökösévé tette gyermekkorú fiát, azaz kijelölte az uralomra, s gyámjai későbbi összeveszése vezetetett el magyarországi száműzetéséhez. Legelőször a Gallus Anonymus gesztájában fennmaradt, s a jelen munkában már többször idézett történetből értesülünk arról, hogy egy uralkodó ténylegesen kijelölje utódát: Ulászló Herman gyakorlatilag mindkét fiát utódául jelölte.[1329] Ezt a hírt ebből a szempontból sem árt illő óvatossággal kezelni. A kettős jelölés története ugyanis elsősorban ahhoz kívánt bizonyítékokat bemutatni, hogy Zbigniew annak ellenére vesztette el minden jogát az uralomra, hogy egyenlő feltételekkel indult testvérével 1097-ben.

A jelen munka fő célkitűzéseinek szempontjából a kijelölés két szempontból sem érdektelen. Először is megjegyzendő, hogy ellentétben a régi, jogtörténeti szellemű kutatás megfigyelésével, nem csak a királyválasztás kelléke volt, hanem a fejedelemkreálásban is szerepet kaphatott az elől kijelölési joga. Másrészről a kijelölés megléte azért fontos, mert feltehető, hogy elmaradása számos esetben konfliktushelyzetet eredményezett. Ismeretes, és nem szorul bővebb ismertetésre, hogy Salamonnal szemben Géza nem hivatkozhatott arra, hogy elődje jelölte volna trónra. I. Gézán kívül lehet, hogy így jutott hatalomra Könyves Kálmán is. A 14. századi krónikakompozíció tartotta fenn azt a történetet, hogy Szent László nem őt, hanem Álmost jelölte a trónra, ám Álmos együgyűségében a másodszülöttség okán lemondott a koronáról Kálmán javára.[1330] A krónikahír hitelessége persze vitatható, mert nem lehet tudni, hogy nem az Álmos-párti krónikások véleménye tükröződik-e vissza benne.[1331] A helyzetet tovább bonyolítja az ismert körülmény, hogy ugyanabban a krónikafejezetben egy egészen más verziót is olvashatunk: e szerint László eleve egyházi pályára szánta Kálmánt, mert

[1328] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. c. 18. 41.: „Que cum libere filium educaret et pro modo femineo regnum honorifice gubernaret, traditores eam de regno propter invidiam eicerunt, puerumque suum secum in regno … tenuerunt. Qui cum esset adultus etate et regnare cepisset. maliciosi veriti … in eum insurrexerunt, eumque in Ungariam secedere coegerunt."

[1329] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 7. 74.

[1330] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV c. 140. 419-420.: „Beatus autem Ladizlaus sic ordinavit, ut post ipsum Almus regnaret. Qui sincera simplicitate ductus honoravit fratrem suum Colomanum, preferendo sibi coronam regni, tamquam cui iure primogeniture videbatur competere."

[1331] Ehhez vö. KK 93. 621. jz.; KRISTÓ-MAKK, Árpádok 135.

megsejtette, hogy vérontó lesz belőle.[1332] Álmos jelölése ténylegesen azonban nem zárható ki, különösen azért nem, mert nem tudjuk, hogy Kálmánnak ténylegesen volt-e valamilyen testi hibája, amely eleve lehetetlenné tette volna, hogy trónra lépjen. Nyilván nem hagyható az sem figyelmen kívül, hogy László tette meg horvát királlyá Álmost.[1333] Álmos esetleges jelölésénél talán az is latba eshetett, hogy jó kapcsolatokat ápolt IV. Henrikkel, míg Kálmán II. Orbán pápával állt szorosabb kapcsolatban.[1334] A helyzet pontos megítélését, László valódi szándékainak megismerését még nehezebbé teszi az a körülmény, hogy a 14. századi krónikakompozíció megőrzött még egy, a fentiekkel ellentétes állítást is, mely szerint László megbetegedvén visszahívta Kálmánt lengyelországi menedékéből,[1335] mely bejegyzés azt sugalmazza, mintha Kálmánt László utódául kívánta volna jelölni. I. Géza és Kálmán esete azonban egyben arra is rávilágít, hogy a kijelölés elmaradása önmagában már csak azért sem akadályozta meg a hatalomra jutást, mert a gregoriánus reformpápaság által propagált új uralkodóideálnál a klasszikus királyválasztás elemei háttérbe szorultak az egyház által felállított új kritériumokkal szemben. A jelen munkában részletesen vizsgált esetek közül minden bizonnyal így, azaz kijelölés nélkül jutott hatalomra Ulászló Herman. Utaltunk már rá, hogy testvérének, II. Merész Boleszlávnak Szaniszló püspök halála miatt kellett elmenekülnie az országból, elűzésében valószínűleg magának Ulászló Hermannak is szerepe lehetett.[1336] Ulászló hatalomra jutásának körülményei arra engednek következtetni, hogy hiányozhatott az elől általi jelölés. Az újabb kutatásban felmerült, hogy II. Boleszláv még gyermekkorában utódának jelölte saját fiát, Mieszkót, ám az ügy jelentőségét veszítette, miután menekülniük kellett az országból.[1337] Mieszko születésének dátumát a későbbi, ám feltehetően korai szöveghagyományra támaszkodó lengyel évkönyvek 1069-re teszik.[1338] Mindezt összevetve azzal, hogy 1089-ben halhatott

[1332] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH. I 140. 419.: „Habebatque rex secum fratres suos, filios Geyse regis, Colomanum et Almum. Prognosticatusque ita erat rex de Colomano, quia fusor sanguinis fieret. Voluit enim Agriensem episcopum eum facere. Audiens eadem nocte secessit in Poloniam, audiens, quod pater eius et avus Polonie honorifice suscepti essent."

[1333] DHA I. Nr. 92. 273.

[1334] KRISTÓ-KAKK, Árpádok 134.

[1335] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV c. 140. 419.: „Rex autem congragato exercitu suo cepit ire contra Bohemos propter iniuriam nepotis sui. Cum autem pervenisset in confinium Bohemorum, gravis infirmitas eum invasit. Convocatisque principibus suis ad Colomanum nuncios misit, Sanctum Marcellum prepositum et Petrum comitem, ut ad Hungariam reverteretur."

[1336] Vö. WOJCIECHOWSKI, Szkice 320-333.; LABUDA, Św. Stanisław 73.

[1337] BENYSKIEWICZ, Herman 201-202.

[1338] Rocznik dawny. MPH n. s. 5. 10.: „MLXVIIII Mysko natus est filius Bolezlay."; Rocznik kapituły krakowskiej. MPH s. n. 5. 50.: „MLXIX Mesco natus est filius Bolezlai."

meg,[1339] s 1086-ban, tehát nagykorúsága elérésének időpontja körül térhetett vissza magyarországi száműzetéséből,[1340] nem zárható ki végérvényesen, hogy amennyiben apja ténylegesen utódául jelölte, 1086 után konfliktusba keveredhetett Ulászló Hermannal. Ismét utalnunk kell rá, hogy Mieszko halálának körülményei tisztázatlanok. Gallus Anonymus merényletet sejtet a háttérben, aminek csak akkor lenne értelme, ha Mieszko Hermannal és annak fiaival szemben akart volna uralkodni az országban. Ugyancsak feltételezhető, hogy minden előzetes kijelölés nélkül lépett trónra II. Szvatopluk 1107-ben és I. Vladiszláv 1110-ben. Volt már szó róla, hogy II. Bretiszláv II. Bozsivojt jelölte utódául, ám úgy tűnik, hogy a két Přemyslida uralomra jutását nem akadályozta meg, hogy őket nem jelölte senki sem az uralomra. Hangsúlyozni szükséges természetesen, hogy nem tudjuk: játszhatott-e valamilyen szerepet a kijelölés elmaradása abban, hogy később Bozsivoj mindkettőjükkel szemben érvényesíttetni tudta uralmát. Ismeretes azonban olyan ellenpélda is, hogy a kijelölés ellenére nem sikerült trónra lépni. Szvatopluk 1107-es – egyébként a kor felfogása szerint törvénytelen – hatalomra lépése miatt meg kellett jelennie V. Henrik előtt. Nem tudni, hogy Kozma előtt III. Vörös Boleszláv hajdani végzetes krakkói látogatása lebegett-e példaként, mikor leírta, hogy Szvatopluk összehívta összes előkelőjét és szabály szerint utódául jelölte testvérét, a szintén Olmützben uralkodó Ottót.[1341] A kijelölés, illetve „rendelkezés" azonban nem volt hatásos. Szvatopluk meggyilkolása után ugyan felmerült Ottó neve is a prágai fejedelmi trónra, de nem tudta megszerezni a szükséges konszenzust.

III.4.3.4. Konszenzus megszerzése

Az életkori elsőbbségre alapuló trónöröklési igény érvényesülésének útjában álló másik, a kijelölésnél nem jelentéktelenebb körülmény a megválasztás, pontosabban a hatalomgyakorláshoz szükséges konszenzus megszerzésének kérdése.

A régebbi, elsősorban jogtörténet-kutatás képviselői közül például Timon Ákos képviselte azt a véleményt, hogy bár a trónöröklés joga a dinasztiát illette, ez nem szorítot-

[1339] Erre nézve l. Rocznik dawny. MPH n. s.. 5. 11.: „MLXXXVIIII Mysko obiit.; Rocznik kapituły krakowskiej. MPH s. n. 5. 53.: „MLXXXIX Mesco fregis Boleslai filius obiit."

[1340] Rocznik kapituły krakowskiej. MPH s. n. 5. 52.: „MLXXXVI Mesko filius Bolezlai secundi de Hungaria rediit."

[1341] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. III. c. 20. 186.: „Qui mox coadunato exercitu veniens sub ipso introitu silve iuxta oppidum Hlumec convocat proceres et satrapas et preponit eis fratrem suum Ottonem dicens: 'Ego solus ibo et mei capitis periculo scrutabor ancipites animos regis. Vos hic expectate dubios casus incerti eventus; de cetero Deus omnipotens vestros preveniat et subsequatur actus.'"

ta háttérbe a nép szabad választójogát.[1342] Hasonlóan foglalt állást Pauler Gyula, aki szerint – legalábbis I. András koráig – a nép hozzájárulását nem lehetett figyelmen kívül hagyni a trónöröklésénél.[1343] E véleményét később Bartoniek Emma is osztotta, aki szintén nem zárta ki a nép hozzájárulásának szükségességét a királykreálás folyamatában.[1344] Hasonlóan vélekedett Zygmunt Wojciechowski a Piastok megválasztásáról. Szerinte a választás a kijelölés megerősítésére szolgáló jogi aktus volt.[1345] A lengyel jogtörténetírás klasszikusa, Juliusz Bardach, átvéve a korábbi kutatás idevágó véleményét,[1346] egyenesen két, egymás mellett élő trónöröklési elvről beszélt: a dinasztikus örökjogról és a választásról. E szerint az első mindig a dinasztia érdekeinek felelt meg, míg az utóbbi az országnagyok kezében levő eszköz volt, mellyel gyakorlatilag bárkit uralkodóvá választhattak, ignorálva akár a dinasztikus örökjogot is.[1347] Bardach másik megállapítása pedig arra vonatkozott, hogy a választás mindemellett a hivatali elől akaratnyilvánításának megerősítésére szolgáló aktus volt.[1348] E tézisét később Jan Baszkiewicz is osztotta. Szerinte is a 11-12. században a dinasztikus örökjog és a választójog kettőssége figyelhető meg, s az utóbbi csak a 13. század második felétől jutott hegemóniára.[1349] Még messzebbre ment Jan Adamus, aki a Piast-ház csak Gallus Anonymus gesztájában fenntartott mitikus őseiről próbálta bebizonyítani, hogy már ők is csak választással kerülhettek hatalomra.[1350] Még fontosabb jelentőséget tulajdonított a Přemyslidák trónöröklésében a választásnak Marek Starý. Szerinte már a 10. században formális választással emelték trónra a Přemyslida-ház tagjait, s ez a normatív jogon alapuló rend egészen I. Bretiszláv szeniorátus-rendeletének érvénybe lépéséig a legfőbb rendező elve volt a trónöröklési folyamatnak.[1351]

Míg a kutatás e képviselői tehát vagy kizárólagos, vagy legalábbis döntő jelentőséget tulajdonítottak a választásnak, mások ezzel pontosan ellenkező véleményt vallva elutasították, hogy a trónbetöltésben – legalábbis a korábbi évszázadokban – bármilyen szerepe lehetett volna. Oswald Balzer a Piastok dinasztikus örökjogának egyik legelha-

[1342] TIMON, Jogtörténet 103.

[1343] PAULER, A magyar nemzet, I. 21.

[1344] BARTONIEK, Királykoronázás 9-12.

[1345] WOJCIECHOWSKI, Państwo 121-123.

[1346] MAŁECKI, Z przyszłości 91-92.

[1347] BARDACH, Historia państwa I. 123.

[1348] BARDACH, Historia państwa I. 246.

[1349] BASZKIEWICZ, Powstanie 376.

[1350] ADAMUS, O monarchii 101-103.

[1351] STARY, K pravnim aspektum 31.

tározottabb híveként minden munkájában a választás útján történő trónbetöltés lehetőségével szemben érvelt.[1352] Hasonlóan vélekedett Stanisław Kutrzeba is, aki még azt is tagadta, hogy a választás szerepe később, a 13. század folyamán megerősödött volna.[1353] A magyar jogtörténészek közül különösen Eckhart Ferenc képviselte azt a nézetet, hogy a választás csak a 13. század végétől kezdve játszott szerepet az uralkodókreálásban.[1354]

Mielőtt rátérnénk az egyes esetek tárgyalására, röviden vissza kell utalnunk a jelen fejezet elején ismertetett Mitteis-Rörig vitára, melynek középpontjában két vélelmezett jogintézmény, a vérségi jog/dinasztikus örökjog, illetve a szabad választás egymásnak feszülése állt. A II. Henrik trónra lépését kísérő viták és szembenállások bemutatása azért sem volt érdektelen, mert Thietmar krónikájából világosan kiderül: a püspök *electio* néven írta le a szász előkelők egyébként titokban összehívott tanácskozását, melyen – emlékeztessünk – komoly kétségek merültek fel Ekkehard meißeni őrgróf alkalmasságával szemben. Kérdéses, hogy mennyiben tekinthető ez az esemény tényleges választásnak? E helyen ismét érdemes utalni II. Henrik fenn már idézett oklevelére, melyben tömören összefoglalja királlyá emelésének körülményeit. A kiválasztás e szerint a straßburgi püspök és számtalan más előkelő meggyőződésén alapult, akik aztán Henriknek esküdtek hűséget, s a *concors principum et populorum* alapján történt meg a trónra emelés, melyet Henrik megválasztásként értékelt.[1355] Érdemesebb tehát nem a fogalom konstitutív értelmében kezelni a választás kérdését, hanem a konszenzus és az egyetértés oldaláról megközelíteni.[1356] Ezt az eljárást az is indokolja, hogy nem egy esetben torz és hamis az a források sugalmazta kép, mely szerint a trónra jutás egyfajta konstitutív folyamat eredményeképp következik be. Korveyi Widukind előadásából ismerjük I. Henrik trónra léptének történetét, melyet szerzőnk egyértelműen I. Konrád jelölésével köt össze. A szász történetíró úgy mutatja be az eseményeket, hogy a királyt a birodalom előkelőinek gyűlése választotta meg.[1357] Ezt azonban az újabb ku-

[1352] BALZER, O następstwie 10-12. [292-294.]; Vö. BALZER, O kształtach 128-129.

[1353] KUTRZEBA, Ustrój 42-46.

[1354] ECKHART, Jogtörténet 82-83.

[1355] Diplomata Henrici II. MGH DD. Nr. 34. 37.

[1356] Erre figyelmeztetett már: GERICS, Királykoronázás 122.; SZOVÁK Kornél in: KK 247-248.

[1357] Widukindi monachi Corbeiensis Rerum gestarum Saxonicarum libri III. MGH SRG 60. I. c. 26. 39.: „Deinde congregatis principibus et natu maioribus exercitus Francorum in loco qui dicitur Fridisleri designavit eum regem coram omni populo Francorum atque Saxonum. Cumque ei offerretur unctio cum diademate a summo pontifice, qui eo tempore Hirigerus erat, non sprevit, nec tamen suscepit: ' Satis ', inquiens, ' michi est, ut pre maioribus meis rex dicar et designer, divina annuente gratia ac vestra pietate; penes meliores vero nobis unctio et diadema sit: tanto honore nos indignos arbitramur '. Placuit itaque

tatás arra hivatkozva vonta kétségbe, hogy Konrád halála és Henrik trónra lépte között majd fél év telt el, ami inkább arra utalhat, hogy viták folyhattak a trón betöltéséről korabeli elitek között.[1358] Hasonlóan kétséges I. Ottó ugyancsak Widukindnál közölt zökkenőmentes trónra lépése. A két generációval az események után tudósító Widukind egyértelműen úgy foglal állást, hogy Henrik trónra jelölte fiát, akit ennek alapján megválasztottak uralkodónak.[1359] Korántsem biztos azonban, hogy a trónra lépés problémamentesen zajlott le. Reimsi Flodoard *Annales*éből tudjuk ugyanis, hogy Ottó és öccse, a későbbi Henrik bajor herceg között apjuk halála után trónharc alakult ki.[1360] Ennek hátterében valószínűleg I. Henrik e munkában már idézett végrendelete állhat, melyben a családi birtokokat felesége rendelkezésére bocsátotta. Az oklevélben családtagjai közül csak Ottót kötelezte végakarata betartására,[1361] ami arra enged következtetni, hogy Henriket már korábban mellőzhették a trónöröklésből, holott apja egy korábbi oklevelében külön hangsúlyozzák, hogy ő viselte apja nevét.[1362] Mindez egybecseng Matild császárné életrajzának fent már idézett bejegyzésével, mely szerint Henrik ugyan fiatalabb volt Ottónál, de legalább annyira alkalmas, mint ő, s mivel jó volt a viszonya anyjával, Matild őt szerette volna trónra juttatni férje halála után.[1363] Különös jelentősége van e tekintetben az életrajz azon megjegyzésének, hogy Ottót apja még csak hercegként nemzette, Henriket azonban már királyként, ami nyilván azt sugallja, hogy Henrik előkelőbb házból származott, mint Ottó. Jelentősége azért van az itt részletesen bemutatott eseményeknek, mert valószínűsíthető, hogy Ottó trónra

---

sermo iste coram universa multitudine, et dextris in caelum levatis nomen novi regis cum clamore valido salutantes frequentabant."

[1358] LAUDAGE, Konrad I. 347.

[1359] Widukindi monachi Corbeiensis Rerum gestarum Saxonicarum libri III. MGH SRG 60. II. c. 1. 63.: „Defuncto itaque patre patriae et regum maximo optimo Heinrico omnis populus Francorum atque Saxonum iam olim designatum regem a patre, filium eius Oddonem, elegit sibi in principem."

[1360] Annales de Flodoard, ad A. 936. 64.: „Henrico rege in sub isdem diebus obeunte, contentio de regno inter suos filios agitatu.: rerum tandem summa natu maiori Othone nomine obvenit."

[1361] Conradi I. Heinrici I. et Ottonis I. Diplomata. MGH DD I. Nr. 20. 56.: „…cum consensu et astipulatione filii nostri Ottonis…"

[1362] Conradi I. Heinrici I. et Ottonis I. Diplomata. MGH DD I. Nr. 3. 41.: „…cum prole et equivoco nostro…"

[1363] Vita Mathildis reginae antiquior, Vita Mathildis reginae posterior. MGH SRG 66. c. 6. 155-156.: „Otto preclarus ante regalem dignitatem procreatus natu fuerat maximus, forma insignis et moribus illustris. Heinricus autem in regali solio natus iunior fuit annis, sed haut inferior excellentia probitatis. Huic nimirum tanta inerat pulchritudo, ut tunc temporis vix posset alicui comparari viro. In fiducia et armis patri fuerat consimilis, in omni autem tolerantia adversitatis caute observabat vestigia inclite genitricis et propter hec specialiter dilectus sancte dei; quasi esset unicus illius, confovens eum omnibus deliciis ceteris in amore praeposuit filiis atque desideravit ipsum regno potiri post obitum incliti regis Heinrici, si permissu dei voluntas illius posset adimpleri."

emelése előtt nem tudta megszerezni a királlyá emeléséhez szükséges, mindenki által megadandó konszenzust, legalábbis testvéréét és anyjáét biztosan nem. Más kérdés, hogy a konszenzus elnyerése a birodalomban a 11. század utolsó harmadára tényleg egy konstitutív értelemben vett választás felé közelített. Röviden utaljunk rá: a birodalmi elitek már IV. Henrik királlyá szentelésekor is feltételeket szabtak a leendő uralkodónak, hogy megadják a hozzájárulásukat trónra lépéséhez, s ebben azt követelték, hogy a leendő uralkodó feleljen meg a *rex iustus* követelményének.[1364] A gregoriánus reformpápaság pedig egyenesen magának tartotta fenn a megválasztandó személy alkalmassági kritériumainak megvizsgálását.[1365]

Vazul, Péter és Aba Sámuel példája szolgál tanulságul arra, hogy a konszenzus megléte, illetve elmaradása döntő tényező lehetett a királykreálásban és az egymással való trónharcokban is. Idézzük fel: Vazul bukásának oka valószínűsíthetően nem az általa elkövetett merénylet volt, hanem az, hogy különvéleményt jelentett be Péter jelölésével kapcsolatban. Még egyértelműbb Aba Sámuel és Péter esete. A 14. századi krónikakompozíció elmondása szerint a magyarok nem találván senkit Szent István nemzetségéből, annak sógorát választották meg maguk közül.[1366] Azt, hogy ez így történhetett, az Altaichi Évkönyv bejegyzése is alátámasztja.[1367] Nem szorul bővebb kifejtésre, hogy az eljárás olyannyira szokatlan volt, hogy kiváltotta Péter ellenállását és III. Henrik beavatkozását. A magyar középkorkutatás emlékezetes vitái közé tartozik a Kristó Gyula és Gerics József közötti „többfordulós" pengeváltás Aba Sámuel megítéléséről. A vita teljes terjedelmű ismertetése túllépné a jelen tanulmány tematikai kereteit, így a két jeles történettudós fontosabb megállapításai közül csak az alábbiakat emeljük ki. Kristó Gyula Abát a pogánylázadások egyik támogatójának tekintette, akinek a fellépése Péter király a feudalizációt felgyorsító politikájának elutasítása miatt következett be.[1368] Vele szemben Gerics József hívta fel a figyelmet arra, hogy Péter király magatar-

---

[1364] Hermanni Augiensis Chronicon, a. A. 1053. 133.: „…Imperator Heinricus magno apud Triburiam conventu habito, filium aequivocum regem a cunctis eligi, eique post obitum suum, si rector iustus futurus esset, subiectionem promitti fecit."

[1365] Pl. Das Register Gregors VII. MGH EppS II.. c. IX. 3. 575.: ; A kérdéshez l. VESZPRÉMY, Királykép, 42.

[1366] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 72. 324-325.: „…principes Hungarorum et milites consilio episcoporum convenerunt adversus Petrum regem et sollicite querebant, si aliquem de regali progenio in regno tunc invenire possent, qui ad regni gubernandum esset ydoneus et eos a tyrannide Petri liberaret. Cumque neminem talem in regno invenire potuissent, elegerunt de semet ipsis quemdam comitem nomine Abam, sororium sancti regis Stephani et eum super se regem constituerunt."

[1367] Annales Altahenses Maiores. MGH SRG 4. a. A. 1041. 25-26.: „Ungri autem … alium sibi regem statuerunt, qui Obo vocitatus regio more mox est consecratus."

[1368] KRISTÓ, Pogánylázadások 100-104.

tásával, Gizella királyné jogainak megvonásával, illetve csorbításával kihívta maga ellen az országnagyok ellenállását, akik kérték, hogy tartsa be uralkodói esküjét, különben elhagyják. Miután ez nem történt meg, sőt Péter Bajorországba távozott,[1369] az országnagyokat nem kötötte tovább az esküjük, s Pétert elhagyván megválasztották Abát királynak.[1370] Péter uralmával kapcsolatban tehát megszűnt az a konszenzus, amelyet feltehetően még István jelölése, majd trónra lépése megkívánt. Másrészről pedig világosan látszik, hogy az országnagyok „választása", azaz egy újabb konszenzus függetlenül egyéb kritériumok meglététől, önmagában is királyt tudott kreálni. Az uralkodáshoz szükséges egyetértés megszűnésére más példát is ismerünk. Bizonyára így szűnt meg III. Vörös Boleszláv cseh fejedelem uralma. Annak ellenére, hogy a cseh dinasztikus történetírás az erre vonatkozó információk hiánya miatt, vagy szándékosan elhallgatta III. Vörös Boleszláv hatalomvesztésének történetét, Merseburgi Thietmartól tudjuk, hogy a „nép" tette le magatartása miatt, s helyére a Lengyelországból jött vagy hozott, Thietmar által egyszerűen iszákosnak tartott[1371] Vladivojt tette meg uralkodónak.[1372]

Az országnagyok konszenzusa tehát elengedhetetlenül szükséges volt a törvényes uralkodáshoz, ám ennek ellenére többen is úgy kerültek hatalomra, hogy nem rendelkeztek vele, ami további feszültségek forrásává vált és magyarázatra szorult. Ennek legeklatánsabb példáját maga I. Béla adja, aki vélhetően konszenzus nélkül lett király, hiszen az országnagyok egy része bizonyosan Salamonnal és anyjával tartott a birodalomba, ahogy erről a krónikakompozíció is tájékoztat.[1373] Ugyanez vonatkozik I. Géza hatalomra kerülésére. Nem szorul bővebb magyarázatra, s középkorkutatásunk többször felhívta rá a figyelmet, hogy a Salamon gyermekkori megkoronázásának tényét 1063 után Béla fiainak is el kellett fogadnia. Így ahhoz nem férhet kétség, hogy 1074-ben Géza úgy került hatalomra, hogy nem bírhatta az ehhez szükséges konszenzust,

[1369] Az események részletes közléséhez l. Annales Altahenses Maiores. MGH SRG 4. a. A. 1041. 24-25.

[1370] GERICS, Az 1040-es évek 187-199. és 299-313.; GERICS, Ideológia 93-94.

[1371] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. V. 23. (15) 247-249.: „De quo rem unam incredibilem dico, sed non alicui christiano imitabilem, quod hic numquam sine potu unam perdurare valuerit."

[1372] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. V. 23. (15) 247.: „Qui [scilicet populus] pondus illati facinoris diucius ferre non valens, Wlodoweium, qui potestas exercitus interpretatur, a Polenia clam vocans, aspidem venenatam absque omni legis pietate suos tractantem, hunc in sedem basilisci illius, idest Bolizlai, deiecto eo, consanguinitatis linea et pietatis affectu unanimiter electum, collocavit."; Vladivojhoz l. még: Kronika Thietmara 322. 136. jz. és további irodalom.

[1373] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 93. 356. „Secuti sunt autem eum plurimi primates Hungarie."

hiszen ő és László a törvényesen megkoronázott, általuk 1063-ban ismételten elismert király hatalmát döntötte meg. A legitimitás-konstrukciók tárgyalásánál majd vissza kell rá térnünk, hogy a 14. századi krónikakompozícióban megőrzött hír, hogy csak az ország sürgetésére, illetve választás útján léptek trónra,[1374] a gregoriánus pápaság által kidolgozott új uralkodókép része volt,[1375] s nagyjából megfelelt a *rex renitens* a 9. században kialakuló, s a 11. század végén virágkorát élő képének.[1376] Nem zárható ki azonban, hogy az állítás egyben a nyilvánvalóan hiányzó konszenzust akarta pótolni, illetve egy új szempontot vezetett be Géza és László hatalomra kerülésének magyarázatára.

Ám nem csak az Árpádok esetében mutatható ki, hogy a konszenzus hiánya komoly nehézségeket jelentett az uralom gyakorlásában.

Ulászló Herman mindkét fiát utódául jelölte, ám – igaz, csak az elfogult és tendenciózus módon tudósító Gallus Anonymus szerint – öröklésüket bizonyos legitimitás-kritériumok meglétéhez kötötte. 1102-ben azonban III. Boleszláv elűzte testvérét a hatalomból, majd 1112-ben meg is vakíttatta, s ezzel végérvényesen alkalmatlanná tette az uralomra. Kérdéses azonban, hogy a fejedelem 1102-ben kezdődő rész-, majd 1112 körül beálló egyeduralmához sikerült-e megszereznie a konszenzust vagy nem. Az egyetértés elmaradása elsősorban azon mérhető le, hogy Gallus Anonymus Zbigniew bukását annak tulajdonította, hogy 1112. évi visszatérése után rossz tanácsadóira hallgatott. Van azonban a gesztaírónak egy másik állítása is, nevezetesen, hogy más „bölcs emberek" úgy ítélték meg, hogy Zbigniew magatartása veszélyt jelentene az országra, s így ők tanácsolták Boleszlávnak, hogy tegye meg a szükséges intézkedéseket.[1377] Bár további részleteket nem tudunk meg, a leírásból egy valami bizonyosan kiderül: Zbigniewnek még 1112-ben is voltak támogatói az országnagyok között, akikkel szemben Boleszlávnak érveket kellett találni arra, hogy miért jutottak el a közös uralomtól a herceg megvakításáig. Nem tudjuk pontosan, kik lehettek Zbigniew támogatói, ám valószínű, hogy közöttük volt maga Márton gnieznói érsek is. Ő volt az, aki apjuk sírjánál kibékítette a két testvért, és rávette őket, hogy tartsák be az apjuk

[1374] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 124. 394.: „Tunc Geysa dux magnus compellentibus Hungaris coronam regni suscepit."; Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 131. 402.: „Audita vero morte regis Magni convenit universa multitudo nobilium Hungarie ad fratrem eius Ladizlaum et eum communi consensu, parili voto et consona voluntate ad suscipiendum regni gubernaculum concorditer elegerunt, ymo vere magis affectuosissimis et instantissimis precibus conpulerunt."

[1375] SZOVÁK, Szent László 117-145.; VESZPRÉMY, Királykép 46.

[1376] Vö. WEILER, Rex Reitens 1-42.

[1377] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. III. c. 25. 156.

által rendelteket. Boleszláv és a gnieznói érsek között nem lehetett felhőtlen a viszony. Volt már szó róla, hogy az 1106 körül kitört belháborúban Boleszláv elfoglalta testvére nagy-lengyelországi és mazóviai birtokait, és lefogatta a gnieznói érseket is, akit csak akkor engedett el, amikor Gniezno megadta magát neki.[1378] Ismeretes továbbá, hogy Ferdeszájú Boleszláv kénytelen volt nyilvánosan vezekelni Zbigniew megvakítása után, melyre részben Magyarországon, a somogyvári bencés kolostorban került sor. Maga a vezeklés és a bűnbánat elválaszthatatlan a két testvér viszonyától, a fent már részletesen tárgyalt kölcsönös esküszegésektől és Zbigniew alávetésétől. Valószínűsíthető azonban, hogy gnieznói bevonulása egyben a törvényes uralomhoz megszerzett egyetértés meg-, illetve visszaszerzését is jelentette.

Az uralkodáshoz szükséges konszenzus megléte, illetve hiánya a Přemyslida-ház uralkodói esetében sem kisebb jelentőségű. A cseh jogtörténet-kutatásban uralkodó nézet szerint a cseh fejedelmeket már I. Vratiszláv korától kezdve normatív szabályok szerint választották, s ez a választójog „ősi, pogány korból hozott jogintézményként[1379] általában kijárt minden szabad, fegyverforgató férfinak.[1380] E nézet alátámasztására általában Prágai Kozmát, illetve a jóval korábban keletkezett Vencel-hagiográfiát szokás példaként felhozni. Így a *Crescente fide* szerint I. Vratiszlávot saját emberei választották meg és emelték a hatalomba.[1381] Ugyanezt a történetet a vértanú fejedelem másik, Gumpold által írott legendája kis változtatással úgy adja elő, hogy I. Vratiszlávot *publico assensu* emelték trónra.[1382] Halála után – legalábbis a *Crescente fide* elmondása szerint – Szent Vencel is választás útján lett fejedelemmé.[1383] Ami Prágai Kozmát illeti, kétségtelen, hogy I. Bretiszláv trónra lépésének leírásakor arra hivatkozik, hogy a fejedelem felemelése úgy zajlott le, ahogy ez a fejedelemválasztáskor lenni szokott.[1384] A forrásokban előforduló választás normatív jogi vagy autochton szláv törzsi jogintézményként történő értelmezésével szemben ismét figyelmeztetnünk kell, hogy a mo-

[1378] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 38. 108.

[1379] ALBRECHT, Der Mauerbau 184-185.

[1380] STARÝ, K pravnym aspektum 30.

[1381] Passio s. Vencezlai incpiens verbis Crescente fide Christiana. Recensio bavarica. FRB I. 183.: „…omnes populi, qui eius fuerant, congregantes se elegerunt fratrem eius iuniorem … ducem et principem pro eo ”

[1382] Gumpoldi Mantuani episcopi Passio Vencezlai martyris. FRB I. 148.

[1383] Passio s. Vencezlai incpiens verbis Crescente fide Christiana. Recensio bavarica. FRB I. 183.: „…convenerunt omnes populi regionis illius et elegerunt beatum Wenclezlavum ducem pro patre suo, et sedere eum fecerunt in throno ipsius…”

[1384] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. I. c. 42. 78. „…et sicut semper in electione ducis faciunt…”

dern középkorkutatás komoly érveket tudott felhozni annak bizonyítására, hogy a forrásokban olvasható választás elsősorban a konszenzus megszerzésére irányuló tárgyalásokat jelenti. Mindemellett óvatosan kell kezelni a rendelkezésre álló forrásokat is. A Vencel-hagiográfia esetében élni lehet a gyanúperrel, hogy a Vencel trónra lépését megelőző „választások" a legendák tematikus programjához tartoznak, és a főhős mindenki által elismert uralmának törvényességét kívánják még inkább alátámasztani. Ez a feltételezés már csak azért sem lehetetlen, mert a Vencelt meggyilkoló I. Boleszláv minden bizonnyal konszenzus nélkül lépett trónra. Hasonlóan kétséges Kozma krónikájának elmondása is. Az bizonyos, hogy az *ut sicut* kifejezés egy jogszokásra vagy legalábbis egy korábban is ismert gyakorlatra enged következtetni. Idézzük fel: Prágai Kozma a Libuša-mondában tulajdonképpen egy választás történetét mondja el. Přemyslt a csehek hívják el az ökör szarvától, s ők választják meg uralkodójuknak, hogy uralmával véget érjen a matriarchátus Csehországban.[1385] A Přemysl-monda maga is több irodalmi forrásból, illetve mintából táplálkozik.[1386] Přemysl- illetve Libuša-mondáról, illetve azon belül a fejedelem megválasztásáról Dušan Třeštiknek sikerült bebizonyítania, hogy a krónikaíró itt az invesztitúra harc korának új uralkodóideálját rajzolta meg: a cseh fejedelmek megválasztásukkal elévülhetetlen és visszavonhatatlan jogot szereztek az uralomra, azaz uralmuk független a német-római uralkodóktól is, akik korábban nem egyszer beleszóltak a cseh fejedelemkreálásba.[1387] I. Bretiszláv a szokások szerinti, azaz teljes konszenzussal történő felemelése hangsúlyozását azonban érdemes szemügyre venni egy másik nézőpontból is. Kozma jól ismerte a Přemyslidák 11. század végi trónharcait, és jól tudhatta, hogy számos esetben fordult elő, hogy konszenzus nélkül próbáltak meg trónra lépni Csehországban, illetve hogy az uralmukhoz szükséges egyetértést csak a német-római császárok adták meg. Minden bizonnyal így lehetett ez Ulrik fejedelem esetében. Volt már róla szó, hogy Kozma előadásában maga III. Vörös Boleszláv ajánlotta az uralomra, illetve jelölte utódául a cseheknek, mielőtt elindult volna Lengyelországba, ahol is Vitéz Boleszláv megvakíttatta.[1388] A történet hitelessége kétségkívül vitatható. Thietmar egyáltalán nem tud róla,

[1385] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. I. c. 6. 16.: „'Domna nostra Lubossa et plebs universa mandat, ut cito venias et tibi ac tuis nepotibus fatale regnum accipias. Omnia nostra et nos ipsi in tua manu sumus, te ducem, te iudicem, te rectorem, te protectorem, te solum nobis in dominum eligimus '."

[1386] Összefoglalva l. még: Vö. BLAHOVÁ, Mündlichkeit 331-333.

[1387] TŘEŠTIK, Kosmova kronika 174-176.; Nézetünk szerint helytelenül tagadja e nézeteket: ALBRECHT, Der Mauerbau 181.

[1388] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. I. c. 34. 61.

hanem csak Jaromir trónra lépéséről tudósít.[1389] Bár Thietmar elbeszélését a szakirodalomban legutóbb megkísérelték választásként értékelni,[1390] valószínűbb, hogy Jaromirt egyszerűen valakik, talán a prágai elitek egy része vagy egésze hatalomra segítette. Az Thietmar elmondásából egyértelműnek tűnik, hogy a prágai lengyel uralom végeztével egyedül Jaromir uralkodott, ám ismeretes, s fenn már részletesen foglalkoztunk is vele, hogy Ulrik II. Henrik segítségével megdöntötte uralmát. Kozma számára nyilván dilemmát jelenthetett ez a helyzet, különös tekintettel arra, hogy I. Bretiszláv uralmának jogossága már csak apja, Ulrik miatt is veszélyben forogható. Még érdekesebb a Kozma számára már kortársként átélt trónharc a 12. század elején, melyben mind a morvaországi, mind a csehországi Přemyslidák részt vettek. A szeniorátus kérdéskörénél már tárgyaltuk, hogy a prágai trónt is birtokló Szvatopluk fejedelem halála után az elit egy részében felmerült, hogy esetleg testvérét, Ottó olmützi fejedelmet kellene trónra emelni. Egyfajta jogalapjuk lehetett rá, hiszen Ottót – egyébként teljesen törvénytelenül uralkodó – testvére, Szvatopluk „jelölte" a trónra.[1391] Az ügy azonban éppen a konszenzus hiányában hiúsult meg. Kozma elmondása szerint Ottót a nevét felvető Wacek és az összes morva előkelő fejedelemmé akarta emeltetni, ám szándékuk azért nm teljesült, mert a csehek már korábban, Szvatopluk fejedelemmé választásakor máshoz adták a hozzájárulásukat: arra tettek esküt, hogy amennyiben majd megéri, Vladiszlávot fogják trónra emelni.[1392] Prágai Kozma itt némileg ellentmond saját maga korábbi elbeszélésének. Szvatopluk ugyanis – legalábbis a krónikában olvashatók szerint – bizonyosan törvénytelenül került hatalomra, kétséges tehát, hogy fejedelemmé emelése konszenzuson alapult volna. Az eset azonban két dologra is rávilágít. Nyilvánvaló, hogy a konfliktusok leképződtek a cseh és morva elitekben is, azaz ha hinni lehet Kozma történetének, itt gyakorlatilag arról volt szó, hogy a cseh országnagyok megtagadták a hozzájárulást Ottó fejedelemmé emeléséhez. Más kérdés, hogy itt ténylegesen a korábbi, még Szvatopluk idején történt „választás" játszotta-e a főszerepet, vagy

[1389] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. VI. 12. 289.: „Crastina autem die Iarimirus adveniens, populis iura veniamque com missi poscentibus ante portam urbis dedit ilicoque intromissus pristinis honoribus magna iocunditate intronizatur depositis que vilibus indumentis preciosioribus ornatur."

[1390] STARÝ, K pravnym aspektum 30-31.

[1391] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. III. c. 20. 186.

[1392] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. III. c. 27. 197.: „…quem [scil. Ottonem] Wacek et universi, qui erant de Moravia, satagebant principalis sedis provehere ad fastigia. Quod quia sine consensu Boemorum et episcopi efficere conabantur, frustratur eorum temeritas, et sacramenta olim exhibita in medio concilio recitantur. Nam cum Zuatoplik ducem intronizarent, cuncti Boemi sacramentis confirmaverant, ut post eius obitum Wladizlaus, si superstes esset, proveheretur ad solium."

Wacek és a morvák érveivel szemben Hermann prágai püspök és Fabian, a prágai vár prefektusa fejtette-e ki ellenvéleményét, melyet aztán valahogy keresztül tudtak vinni. Ez már csak azért is különös, mert Szvatopluk bizonyára konszenzus nélkül uralkodott, hiszen egyszerűen elűzte II. Bozsivojt a trónról.[1393]

III.4.4. Köztes mérleg

A fenti példák alapján óvatosan megkockáztatható az állásfoglalás: nem olvasható ki a forrásokból, hogy a trónöröklésben valamiféle az életkoron alapuló ősi és autochton jogintézmény kötelező érvényű betartása játszotta volna a főszerepet. Azt ezt alátámasztani hivatott kútfők vagy igazoltan tendenciózusak (Kinnamosz), vagy pedig éppen azért születnek, mert az a modell, melyet leírnak bennük, a forrás keletkezésének időpontjában vagy nem, vagy csak akadozva működött, vagy válságban volt (Kadłubek, Prágai Kozma). A Kozma által 1125 körül papírra vetett rendszer – miként láthattuk – csak elméletben létezett. Gyakorlati érvényesülése útjában elsősorban a biológia, másodsorban maguk a Přemyslidák álltak. Már II. Szpitinyev, I. Bretiszláv végrendeletének első prágai kedvezményezettje sem tartotta be apja akaratát (ha volt egyáltalán ilyen), s a jelen munkában vizsgált időszakban gyakorlatilag minden prágai fejedelem (II. Vratiszláv, II. Bretiszláv, II. Bozsivoj, I. Vladiszláv) így tett. A végrendelet vélelmezett célkitűzése, hogy az életkori elsőbbséget tegyék a trónöröklés szervező erejévé, már csak azért sem működött, mert úgy tűnik, hogy szemben állt azzal az elképzeléssel, hogy a morvaországi rokonokat alá kell rendelni a prágaiak hatalmának, ami eleve kizárta, hogy a végrendelet szellemének megfelelően a mindenkori legidősebb családtag kerüljön hatalomra. Hasonló a helyzet a Piastok esetében. III. Boleszláv Kadłubek krónikájában ránk hagyott végrendeletét a történetírás egy része megpróbálta visszavezetni a Piast-ház kezdeteire. Ám valószínűbb, hogy az 1138 utáni tényleges országfelosztás következményeinek 13. század eleji kritikáját olvashatjuk benne. Az 1138-ban kialakított uralmi rendszer már az első generációban válságba került, s 1205 után más irányba fejlődött tovább: az egyes Piast-országrészek külön életet kezdtek élni, s létük alapjává a 14. század közepéig, illetve bizonyos régiókban a 14. század végéig fennmaradt *ius ducale* vált. Kadłubek tehát inkább egy általa ideálisnak tartott képet festett meg krónikájában, mely azonban lejegyzése pillanatában sem volt igaz.

[1393] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. III. c. 19. 185.

Az életkori elsőbbségre (legyen az akár primogenitúra, akár szeniorátus) alapozott örökjogi elképzelések útjában azonban állt két másik tényező: a kijelölés és a környezet hozzájárulása. A régebbi jogtörténeti kutatás eredményeit annyiban szükséges kiegészíteni, hogy úgy tűnik, a *designatio* megléte, valamint a *consensus* elnyerésének kényszere nem csak a király-, hanem a fejedelemkreálás során is megjelent. Történetírásunkban különösen Szovák Kornél nevéhez fűződik az az elképzelés, hogy a *designatio* önmagában is felülírhatta az életkori elsőbbségből származó vélt vagy valós jogigényeket. E megállapítást, helyességét maradéktalanul elfogadva, csak annyiban szükséges kiegészíteni, hogy nézetünk szerint a kijelölés ténye konkrét konfliktushelyzetekben (Salamon és unokatestvérei, Mieszko [II. Boleszláv fia] és Ulászló Herman stb.) döntő fontosságú lehetett, melynek helye kellett, hogy legyen az egyes érvelési stratégiákban, de elmaradása több esetben nem gátolta meg a hatalomra kerülést. Ennek hátterében sok minden állhat. A gregoriánus reformpápaság által propagált új uralkodóideáltól kezdve egészen egyedi, forrásokból sajnos nem ismert okok is szóba jöhetnek. Úgy véljük azonban, hogy még ennél is fontosabb és általánosabb érvényű korlátként lépett fel az uralkodáshoz szükséges konszenzus megléte, illetve hiánya. Sőt, ha II. Henrik megválasztásának körülményeiből indulunk ki, elmondható, hogy a konszenzusra nem pusztán az uralom kérdésében kellett jutni, hanem abban, hogy azok az érvek, melyek alapján bárki hatalomra akart jutni, elég meggyőzőek-e. Úgy gondoljuk, hogy ez még fontosabb lehetett, mint az elől általi kijelölés, hiszen a meggyőzés, illetve meggyőződés elmaradása az uralom elvesztését is jelenthette volna.

III.5. Dinasztikus konfliktus és legitimitás-konstrukciók

III.5.1. Bevezetés

A források, illetve az érintettek érvelésében a „trónöröklési jog” mellett van egy másik, nagyon jól kitapintható vonulat, melynek középpontjában a legitimitás, illetve illegitimitás kérdése áll. Egy pillanatra visszatérve a jelen kérdéskör elején hozott általános példánkra, nevezetesen II. Henrik királlyá választására, érdemes röviden utalni arra, hogy Thietmar általános, a jelöltek alkalmasságát megkérdőjelező, vagy éppen azt alátámasztó érveket is említ, melyek – szerinte – döntően estek latba a jelöltek kiválasztása során. Éppen ezért szükséges a továbbiakban ezt a kérdéskört alaposabban is körüljárni. A részletes tárgyalást különösen indokolttá teszi, hogy középkorkutatásunk egyik régi, mindmáig az érdeklődés középpontjában maradt kérdése, hogy az Árpádok 11. századi trónvitáit a rendelkezésre álló forrásaink *legitimista* vagy *idoneista* szem-

szögből közelítik-e meg. Már Rugonfalvi Kiss István felvetette, hogy László trónra léptében „*a nemzet ez alkalommal nem az ősi öröklési rendet veszi tekintetbe, hanem annak ellenére az alkalmasabb trónra jutásához nyit utat, mely szempont jogosságát a legkiválóbb pápák minden öröklési renddel szemben már többször elismerték, és amire VII. Gergely ez alkalommal is kész volt.*”[1394] Mindazonáltal középkorkutatásunkban Gerics Józsefnek köszönhetjük a kérdés részletes kifejtését és alapos tárgyalását. Gerics mutatott rá elsőként, hogy a 14. századi krónikakompozíció Salamonra, illetve Lászlóra és Gézára vonatkozó, egymásnak ellentmondó hírei mögött két egymástól eltérő történetírói koncepció áll, amely két, különböző időben keletkezett krónikaszerkesztéssel magyarázható.[1395] Az egyik Salamon királyt támogatta unokatestvéreivel szemben, s arra hivatkozott, hogy Salamon minden rossz tulajdonsága ellenére elidegeníthetetlen jogot szerzett az uralomra, mivel még apja életében felkenték és királlyá koronázták.[1396] Sőt, Géza maga is elismerte, hogy Salamon trónját elbitorolta és a törvényes király ellen lépett fel.[1397] Gerics ebből egy olyan krónikaíró konzekvens érvrendszerét olvasta ki, aki egyértelműen Salamon *legitimitas*át tartotta szem előtt.[1398] Ezzel szemben – így Gerics József – a krónika más fejezeteit olyan valaki írta, aki kénytelen volt szembenézni azzal, hogy Géza és László illegitim módon szerezték meg a hatalmat Salamontól, s ezért Salamon alkalmatlanságára, illetve Géza és László alkalmasságára hivatkozott.[1399] Ezzel összefüggésben Gerics rámutatott, hogy az ugyan később keletkezett, de korai szöveghagyományt hasznosító[1400] Zágrábi krónika ugyancsak Salamon alkalmatlanságát emeli ki.[1401] Ez szerinte arra utalhat, hogy a Zágrábi krónika egy korábbi, a

---

[1394] R. KISS, Trónbetöltés 753.

[1395] GERICS, Gesta-szerkesztéseink 88-112.

[1396]Chronici Hungarici compositio saeculi XIV c. 92. 353.: „Dicunt alii, quod Bela duce et filiis eius, Geycha scilicet et Ladislao cunctisque regni optimatibus consentientibus Solomon unctus esset in regem…”

[1397] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 130. 401.: „Dicebat [scil. Géza] se peccasse, quia regnum legittime coronati regis occupaverat…”.; Vö. még: Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 133. 407.: „…quia ius legittimum Ladislaus non habebat contra eum…”

[1398] GERICS, Gesta-szerkesztéseink 88-89.

[1399] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 120. 337-338.; Vö. továbbá: SZOVÁK Kornél in: KK 241.

[1400] VESZPRÉMY-SZOVÁK, Utószó 749-750.

[1401] Chronicon Zagrabiense SRH I. c. 6. 208.: „Rex Salomon, de quo supra, non fuit aptus ad regnandum et concordiam tenendam cum Bela duce filio Wazul et filiis suis, scilicet Geycha et Ladislao, postea gloriosis regibus, cum quibus semper, ut habet coronica Hungarorum, malitiose egit. Nam sanctus rex Ladislaus ab omnibus regnibus regnicolis post obitum Geyche regis, fratris sui, vix potuit induci, ut regni gubernacula susciperet. Qui cum ipso rege Salomone fecerat perfectam pacem concedendo sibi magnam partem regni, sed ipse Salomon post aliquod tempus de hoc non contentus in necem ipsius sancti regis

hercegek alkalmasságát és Salamon alkalmatlanságát képviselő krónikát használhatott fel.[1402] Ez a mű – Gerics véleménye szerint – Kálmán korában keletkezett, s Salamonnal szemben a hercegek oldalán állt, valamint a király bukását annak alkalmatlanságával magyarázta.[1403] Elméletének alátámasztására Gerics felhasználta a Hartvik-legendát is, mely szerinte ugyancsak idoneista szemszögből ítélte meg a hatalomhoz való jogot.[1404] A korábbi, a hercegek alkalmasságát és Salamon alkalmatlanságát hangsúlyozó krónika, illetve krónikással szemben a legitim krónikarészletek csak később, jellemzően III. István korában keletkeztek.[1405]

Gerics József elképzeléseivel szemben már monográfiájának recenzense is kifogással élt, óvatosságra intve a szerzőt a *legitimitas* és *idoneitas,* illetve az érintett krónikarészletek merev szétválasztása kapcsán.[1406] Teljesen más irányból közelítette meg a kérdést Klaniczay Tibor, aki egy elveszett joculator-eposzt sejtett a történet hátterében, és Salamon és a hercegek vitáját elsősorban egy költő művének tartotta. Mindazonáltal ő is úgy vélekedett, hogy pontosabb eredményekre a krónikaszövegek szétválogatása után lehet majd jutni.[1407]

Gerics elképzeléseit Kristó Gyula illette először szisztematikus kritikával. Kristó, aki egész munkássága alatt következetesen képviselte azt az elvet, hogy a legkorábbi magyar krónika/gesztaszerkesztmény Kálmán korára datálható, úgy vélte, hogy ez a mű egyszerre képviselte a legitimitást és idoneitást, azaz Kálmán korából nézve mind I. András és Salamon, mind pedig a Béla-ág érdekeit figyelembe kívánta venni.[1408] Kristó okfejtése szerint Kálmán I. Géza fiaként egy olyan király örököse volt, aki testvérével együtt megdöntötte Salamon legitim hatalmát, így szükségszerűen az idoneitás elvét kellett képviselnie. Ám saját maga – királyként – ugyancsak vitában állt saját testvérével, Álmossal, s annak ellenére, hogy feltehetően László Álmost jelölte a trónra,[1409] tényszerűen Kálmán volt a legitim király. Így I. Andrást és Salamont sem lehetett fi-

---

conspiraverat et sic confusus et superatus ab ipso rege sancto de regno pereclitatus est nullo sciente et tandem obiit et in civitate Pola sepultus est."

[1402] GERICS, Gesta-szerkesztéseink 89-90.

[1403] GERICS, Gesta-szerkesztéseink 93-94.

[1404] GERICS, Gesta-szerkesztéseink 94.

[1405] GERICS, Gesta-szerkesztéseink 102-103.

[1406] BORONKAI, Ismertetés 109-110.

[1407] MIT I. 31-32.

[1408] KRISTÓ, Legitimitás 591.

[1409] Vö. Chronici Hungarici compositio saeculi XIV c. 140. 419.: „Beatus autem Ladizlaus sic ordinavit, ut post ipsum Almus regnaret." L. még: KRISTÓ-MAKK, Árpádok 129-130.

gyelmen kívül hagyni a történetben.[1410] Kristó emellett állást foglalt a Hartvik-legenda kérdésében is. Gerics Józseffel ellentétben azt vallotta, hogy Hartvik – Kálmán intenciói alapján – egy olyan, a legitimitáson nyugvó elméletet dolgozott ki, melynek középpontjában egy új nézet: a korona és az ország, a *corona* és a *regnum* egyidejű birtoklása áll.[1411]

Gerics József egy későbbi munkájában, immáron Kristóval is vitatkozva, határozottan síkra szállt elmélete igaza mellett, és megerősítette hipotézisét a Kálmán-kori idoneista felfogású krónika létéről, illetve annak elsőbbségéről a legitimista álláspontot álló szöveggel szemben.[1412] Nézeteit később Bollók János is magáévá tette az Imre hercegről írott legenda vizsgálata kapcsán,[1413]és Szovák Kornél is ilyen értelemben foglalt állást mind Szent Lászlóról írott tanulmányában, mind a Képes Krónika magyar nyelvű kiadásához közölt tanulmányában.[1414]

Nézetünk szerint felbecsülhetetlen értéket képvisel a magyar krónikakutatás szereplői között lefolytatott vita a krónikaszerkesztmény legitim, illetve idoneista szakaszairól, azok relatív, illetve abszolút részeiről. Gerics József és Kristó Gyula kutatásai nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy biztosabb képpel rendelkezzünk a dinasztikus történetírás és a hatalomhoz való jog érdekében történő érvelés viszonyáról. Egyidejűleg azonban az is megjegyzendő, hogy középkorkutatásunk e vitája a legitimitás és idoneitás kérdését földrajzilag csak Magyarországra és egy szituációra szűkítve tárgyalta, fogalomtörténetileg pedig a legitimitás és idoneitás jelentését abszolutizálta. Felvetődik tehát a kérdés, hogy lehet-e a két fogalmat egymástól függetlenül, egymással szembeállítva használni, s ezt akár egy időben egymástól távol eső két krónikaíró elgondolásának tekinteni, vagy a két abszolút fogalom egyidejű jelenlétét feltételezni? Történetírásunkban Veszprémy László vetette fel néhány évvel ezelőtt, hogy a Gerics és Kristó által is önálló fogalomként kezelte legitimitás és idoneitás Salamon és a hercegek vitájában gyakorlatilag egy konkrét problémát takar, nevezetesen a gregoriánus reformpápaság által kidolgozott új uralkodóképet. Ez a vérségi jog és a felszentelésből fakadó, elévülhetetlen jogok elé helyezte az alkalmasságot, azaz a legitimitást egy újfajta kritériumrendszerhez kötötte, melyben elsősorban a pápaság szemszögéből releváns

[1410] KRISTÓ, Legitimitás 591.

[1411] KRISTÓ, Legitimitás 598.

[1412] GERICS, Koronafogalom 131-140.

[1413] BOLLÓK, Szent Imre 72. és 57.sz. jz.

[1414] SZOVÁK, Szent László 116-118.; SZOVÁK Kornél in: KK 241.

ismérvek kaptak helyet.[1415] Ez magyarázatot adna arra, hogy miért magyarázta László a maga hatalomra kerülését kényszerrel, vonakodással. Nem a legitimitás hiányából fakadó lelkiismereti problémával találkozunk e helyen,[1416] hanem ellenkezőleg: egy újfajta „legitimitás-elmélettel", ami a pápaság által meghatározott idoneitásnak való megfelelést jelenti, s összeütközésbe került a szakrális királyság legitimitás-elvével.

Úgy véljük tehát, s történetírásunk eredményei is erre késztetnek, hogy kétségbe vonjuk, szembeállítható-e a legitimitás és idoneitás két önálló kategóriaként? Joggal tehető fel továbbá a kérdés, hogy létezhetett-e a két fogalom olyan módon, ahogy ezt középkorkutatásunk Gerics József és Kristó Gyula útmutatása alapján elképzeli, azaz két különálló érvként, melyek vagy egy krónikaszerkesztményben, vagy két különböző keletkezési idejű, s csak a magyar krónikák hányattatott sorsa miatt egy korpuszba került szövegben jelennek meg?

Érveinket a következőkben kívánjuk kifejteni.

A kora- és érett középkor irodalma az uralkodó hatalmát – és néha a törvénytelen hatalomgyakorlást is – a *potestas* kifejezéssel adja vissza.[1417] Azt, hogy ennek a kifejezésnek általában komoly jelentőséget tulajdonítottak, az *Annales Regni Francorum* egyik jól ismert történetével lehet alátámasztani. Az elbeszélés szerint Zakariás pápát megkérdezték a Karolingok: rendjén való-e az, hogy a Merovingok, bár királyi címet viselnek, nem rendelkeznek királyi hatalommal (*regia potestas*). A pápa erre – a történet szerint – azt felelte, hogy jobb, ha azt a valakit nevezik királynak, aki rendelkezik a *regia potestas* felett, mint azt, aki nem.[1418] A történetből továbbá az is kiderül, hogy a pápa nem tartotta helyesnek, hogy a királyi cím és a királyi hatalom elváljon egymástól, s így Pippint királlyá kenette. Az elbeszélés objektív értékéből persze sokat levon, hogy az *Annales Regni Francorum* a Karolingok oldalán állt, s így a dinasztia hatalomra jutását értékelő megjegyzéseit nem árt óvatos kritikával kezelni. Ám a történetből világosan kiderül, hogy a *potestas* birtoklása önmagában is legitimitást teremtő tényező volt. Aki nem rendelkezett vele, az viselhette a királyi címet, de nem tekintették uralkodónak. Salamon és Géza viszonylatában ez nyilván azt jelentette, hogy Salamon

[1415] VESZPRÉMY, Királykép 37-52.

[1416] Már erre hívta fel a figyelmet: SZOVÁK, Szent László, 125.

[1417] Számos példával l. GOETZ, Potestas 273-286, különösen 275-278.

[1418] Annales regni Francorum. MGH SRG 6. a. A. 749. 8.: „Burgliardus Wirzeburgensis episcopus et Folradus capellanus missi fuerunt ad Zachariam papam, interrogando de regibus in Francia, qui illis temporibus non habentes regalem potestatem, si bene fuisset an non. Et Zacharias papa mandavit Pippino, ut melius esset illum regem vocari, qui potestatem haberet, quam illum, qui sine regali potestate manebat; ut non conturbaretur ordo, per auctoritatem apostolicam iussit Pippinum regem fieri."

tényleg király maradt 1074 után is, ám Géza birtokolta a *regia potestas*t, azaz ő volt olyan helyzetben, hogy királyként cselekedjen, miután Salamonnak nem sikerült külföldi segítséggel legyűrnie. Munkánk célkitűzései szempontjából mindez azért jelentős, mert – nézetünk szerint – a Béla-ág végleges hatalomra jutása után az már nem lehetett kérdés, hogy abból a szempontból, hogy hatalmat gyakoroltak, legitim uralkodónak tekintették magukat. Így véleményünk szerint mindenképp abból érdemes kiindulni, hogy Kálmán saját maga uralmát Álmossal szemben mindenképpen legitimnek tekintette. Mindennek alátámasztására általános példaként érdemes röviden áttekinteni Rheinfeldeni Rudolf és IV. Henrik szembenállását. Ahhoz nem férhet kétség, hogy a Henriket favorizáló kortársak megítélése szerint Rudolfot a legitim királlyal szemben emelték trónra azok, akik VII. Gergelyt kívánták követni az invesztitúra harc nyitányának idején, így például Adalbero würzburgi püspök is, amivel kiváltotta mások rosszallását.[1419] Mások persze úgy gondolták, hogy a törvényes uralomhoz alkalmasság szükségeltetik, melynek pontos kritériumait az egyháznak kellett kidolgoznia. Ám ha megnézzük, mit értettek a kortárs, jellemzően IV. Henriket védelmező források a legitimitás alatt, akkor egy sereg olyan tulajdonságot látunk, melyek még a Karoling-kori felfogás szerint inkább az alkalmasság kritériumai közé tartoznak: *iustitia*, *largitas*,[1420] vagy *humilitas*, *sapientia*, vitézi erények és egyéb tulajdonságok.[1421] A Henriket védelmező legitim érvek tehát olyan értelemben elválaszthatatlanok voltak a Rudolfot támogató idoneista argumentumoktól, hogy mindkét esetben a legitimitás meglétét valamilyen alkalmassági tényezőhöz kötötték, s legfeljebb az egyes konkrét kritériumok megítélésében volt különbség. A legitimitás tehát ilyen értelemben elválaszthatatlan volt az idoneitástól. Gallus Anonymus például azzal érvelt III. Boleszláv legitimitása mellett, hogy olyan alkalmassági kritériumokat tulajdonított neki, melyekkel – szerinte – Zbigniew nem rendelkezett. Ilyetén Boleszláv volt az, aki az ország védelmén fáradozott, nem pedig bátyja, holott az atyai örökségben mindketten egyenlők voltak.[1422]Ám már II. Henrik megválasztásának körülményei rámutatnak, hogy a Karoling-kori királytükrök sugallta általános alkalmassági kritériumok önmagukban nem

[1419] Liber de unitate ecclesiae conservanda. MGH LdL 2. 253. 27-29. sor: „Hic ergo cum fuisset etiam particeps electionis pariter et ordinationis Ruodolfi regis contra legitimum regem Henrichum…"

[1420] Pl. Petri Crassi defensio Heinrici IV. regis. MGH LdL 1. c. 29. 434-435.

[1421] Részletesen: Vita Henrici IV. imperatoris. MGH SRG 58. c. 1. 10-13.

[1422] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 36. 105.: „…cum sis maior etate, parque beneficio regnique divisione, me solum iuniorem laborem totum subire permittis, nec te de bellis vel de regni consiliis intromittis, aut totam regni curam ac sollicitudinem sicut maior esse vis, obtineas, aut mihi legitimo, licet etate minori, onus terre sufferenti, totumque laborem patienti, si non prosis, saltem non noceas."

sokat értek, mert az egyes kedvező vagy kedvezőtlen tulajdonságok megítélésében a kortársak sem voltak egységesek. Ekkehard meißeni őrgróf esetében láthattuk, hogy Thietmar az őrgróf korai halála okán írott „nekrológjában" külön kiemelte Ekkehard vitézi erényeit, a határ menti szlávok elleni fellépését, s úgy foglalt állást, hogy Ekkehard az ország ékessége, a haza gyámolítója, az ellenség rettenete lehetett volna, ha állhatatos maradt volna az alázatban.[1423] Ez utóbbi nyilván a merseburgi püspök korábbi megállapítására vonatkozik, hogy Ekkehard azért esett ki a jelöltek közül, mert hiányzott a szekere negyedik kereke, és mások fölé akarta magát helyezni. A trónbetöltéshez szükséges alkalmassági tényezők tehát akár egymással szemben is felhozhatóak voltak, ráadásul nagyban függött az országnagyok megítélésétől, hogy melyik érvet tartották hihetőnek és elfogadhatónak.

E ponton visszatérve a jelen fejezet kiindulópontjához, a legitimitás és idoneitás körüli történetírói vitához, óvatosan kijelenthető, hogy a két fogalom nem választható el egymástól úgy, ahogy a magyar medievisztikai kutatásban ez megjelent. Ez az állítás nyilván nem zárja ki végérvényesen azt, hogy lehetett egy olyan későbbi, a 12. század második felében keletkezett krónikaszerkesztés, melyben Salamon legitimitását hangsúlyozták a hercegek alkalmasságával szemben, de – egyetértve Kristó Gyula idevágó megállapításaival – nézetünk szerint sem volt arra szükség, hogy a két ellentétes nézet különböző időpontokban jelenjen meg. Azonban az sem valószínű, hogy Kálmán korában legitimitás és idoneitás ugyan egyszerre, de egymással szembeállítva jelent volna meg. Súlyos és perdöntő érvnek tartjuk azokat a megfigyeléseket, melyek szerint a 11-12. század fordulóján az egyház által kialakított és támogatott új uralkodóeszmény alapjait egy olyan legitimitás-koncepció képezte, mely maga volt az idoneitás, s melynek pontos ismérveit a pápaság saját érdekeinek megfelelően határozta meg. Kérdés azonban, hogy mindez annulálja-e azt, hogy Géza és László Salamonnal szembeni fellépését a dinasztikus történetírásban is értékelni kellett? E tekintetben nem hagyható figyelmen kívül az az érv, mely szerint Kálmán korában élénk vita folyhatott a korabeli elitben a közelmúlt dinasztikus konfliktusairól, különös tekintettel arra, hogy Kálmán minden bizonnyal íratott egy új krónikát vagy gesztát a magyar történelemről. Ebben a korszellemtől, azaz az invesztitúra harc korának nagy kérdéseitől függetlenül nyilván megkerülhetetlen problémát jelentett az András- és a Béla-ág küzdelme is. Kálmán és Álmos vitájában egyszerre kellett Kálmán jogait alábástyázni, és megfelelő érveket ta-

[1423] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. V. c. 7. (5.) 228.: „Hoc tantum scio quod decus regni, solatium patriae, spes commissis, terror inimicis et per omnia perfectissimus foret, si in humilitate solum persistere voluisset."

lálni a Béla-ág hatalomra jutására, s eközben megkerülhetetlen kérdést jelentett Salamon személye, illetve joga az uralomra. A ma ismert szövegben vélhetően a Kálmán-kori elitek vitái tükröződnek vissza, a dinasztia aktuális érdekeit a 11-12. század fordulója körszellemének keretei között tárgyalva. A továbbiakban tehát érdemes ezt a kérdést a három kelet-közép-európai dinasztia történetének kontextusában megvizsgálni, és néhány olyan jellemző érvet összegyűjteni, melyeket az egyes történetírók, illetve megrendelőik vetettek be igazuk alátámasztására.

Az európai középkorkutatásban legutóbb Gerd Althoff foglalt úgy állást, hogy hogy a középkori szerzők egyfajta érvelési technikát alkalmaztak vélt vagy valós igazuk bebizonyítására.[1424] E elképzelések tehát figyelmen kívül hagyják az elbeszélés tárgyát, s csak az „argumentatív emlékezet", azaz a szerzők saját emlékezete szempontjából foglalkoznak a szövegekben olvasható állításokkal. Nézetünk szerint – e gondolatok alapvető helytállóságát nem vitatva – nem hagyható figyelmen kívül a *causa scribendi* sem, azaz az egyes érveket összhangba kellett hozni a megrendelésből fakadó elvárásokkal. Az Árpádok, Piastok és Přemyslidák történeti hagyománya elsősorban a család történetének akart emlékművet emelni, ám ezt nyilván összhangba kellett hozni azokkal a témákkal, melyek a megrendelőket, a 11-12. század fordulójának uralkodóit és elitjét érdekelhették. A továbbiakban három ilyen kérdést kívánunk részletesen vizsgálni. a genealógiai problémák, azaz hogy a valakitől való származás teremthet-e legitimitást, vagy ellenkezőleg: megalapozhatja-e a jelölt illegitim uralmát. Hasonlóan fontos a forrásokban felbukkanó másik érvelés, amely a megkoronázottság tényét tekinti mérvadónak. S végül részletesen foglalkozunk a hadi alkalmasság, illetve alkalmatlanság mint legitimizációs tényező problémájával.

III.5.2. Genealógiai fikciók és hamisítások

Nyilván nem számít újdonságnak és akár közhelyszerűen is hangozhat, hogy az ókori és középkori szerzők érvelési stratégiájához hozzátartozott az etimológiai és/vagy genealógiai érvelés is, mely nem egyszer sajátságos, fiktív genealógiai konstrukciókat eredményezett. A hamis vagy fiktív állítások önmagukban is érdekesek. Mindmáig aktuális Helmut Beumann még a múlt század ötvenes éveinek elején tett megállapítása a historiográfiai alkotásokban olvasható fikciók szerepéről, melyek – a szerzőt idézve – néha többet árulnak el a mű keletkezésének koráról, mint maguk a köztörténeti ré-

[1424] ALTHOFF, Gedächtnis 127-149.

szek.[1425] Így a későbbi kutatás is komoly figyelmet szentelt és szentel a historiográfiai fikciók és esetleges hamisítások kérdésének.[1426] Az sem szorul különösebb magyarázatra, hogy a képzelet és irodalmi műveltség adta ötletek tárháza szinte kifogyhatatlan volt. A kreatív etimológiai, személy- és helynévadási szokások szinte minden nagyobb historiográfiai alkotásban visszaköszönnek.[1427] A magyar dinasztikus történetírásban nyilván P. Mester gesztája szolgál erre örök tanúbizonyságul.[1428] Az újabb európai középkorkutatás erőteljes figyelmet fordít az uralkodócsaládok származástörténeteire is. Így Alhaydis Plassmann is, aki egy egész monográfiát szentelt az *origo gentis* témakörének, melyből ugyan Magyarországot kihagyta, de legalább a Német-római Birodalom kontextusában a Piastok és a Přemyslidák eredettörténetével részletesebben foglalkozott.[1429] Ami a lengyelek és a csehek, illetve a Piastok és a Přemyslidák eredetét illeti, megjegyzendő, hogy Plassmann munkájában sajnos elmaradt a nép és a dinasztia eredete közötti különbségtétel,[1430] és a szerző arra sem fordított különösebb figyelmet, hogy milyen összefüggések mutathatók ki az eredettörténeteket fenntartó szövegek keletkezési körülményei és az elbeszélések között. Ennél sokkal meggyőzőbb képletet munkált ki Norbert Kersken, aki szerint a kelet-közép-európai dinasztiák egy autochton, a nyugat-európai mintáktól nagyrészt eltérő leszármazási modellt dolgoztattak ki a dinasztikus történetírással, melyben a dinasztiát, illetve a népet egy-egy hősalaktól vagy egy-egy dicsőséges néptől származtatták.[1431] Sőt, az sem állítható, hogy a dinasztia eredetét bemutató történetek csak egy toposzt karoltak volna fel. Piast és Přemysl mindketten paraszti származásúak, ami a középkori történetírás egyik kedvelt eredettoposza volt.[1432] A két fiktív dinasztikus ős hatalomra jutásának körülményei azonban már eltérőek Gallus Anonymus és Prágai Kozma előadásában. Piast ivadékai a pogány Popielt űzik el a trónról, Přemysl a matriarchátusnak vet véget a csehek körében. És ugyancsak egyedi minta alapján alkotta meg P. Mester is úgy száz évvel később az Árpádok eredetlegendáját. A dinasztia és a nép eredetén kívül azonban számos más

[1425] BEUMANN, Widukind, VII-IX. Vö. még: BEUMANN, Historiographie 449-488.

[1426] ALTHOFF, Fiktionen 28-51. különösen 35-36.

[1427] Az etimológia tekintetében vö. GUENÉE, Histoire 184.; Számtalan példát felhozva l. még: ALTHOFF, Fiktionen 26-27.

[1428] P. Magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum. SRH I. 13-118.

[1429] PLASSMANN, Origo gentis 292-355.; A magyar közönség számára írott ismertetőjét l. HALMÁGYI, Plassmann 1499-1503. Gallus Anonymus és Kozma kérdéséhez l. 1501-1502.

[1430] Vö. SZŰCS, „Gentilizmus", különösen 112-148.

[1431] KERSKEN, Geschichtsentwürfe 111-134., különösen 119-121.

[1432] Vö. BANASZKIEWICZ, Karrieren 265-286.

genealógiai koncepcióval is találkozunk a forrásokban, melyek nem a dinasztia mitikus, hanem tényleges őseire vonatkoznak. Valószínű, hogy a 11-12. század fordulójának historiográfiájában komoly szerep juthatott a korábbi konfliktusok megítélésében annak is, hogy milyen konkrét elődöktől származnak az érintettek. A rendelkezésre álló udvari, nagyrészt szóbeli hagyomány mind a család eredetéről, mind az aktuálisan uralkodók tényleges biológiai őseiről is vélhetően csak homályos képet őrzött meg. Vagy pont ellenkezőleg. Az sem ment ritkaságszámba, hogy az ismert, vagy biztosan tudott vérvonal bemutatása veszélyeztette volna a történeti szintézisek egyik fontos célját: az aktuális uralkodó hatalmának megfelelő ősök általi igazolását. Így nem egy esetben éppen a tényleges ősök, apák és anyák váltak a történetek főszereplői számára vállalhatatlan teherré, ami szükségszerűen vezetett el ahhoz, hogy nem egyszer igyekeztek eltávolodni tőlük, vagy más felmenőket igyekeztek keresni maguknak. Egyfajta megoldást a család genealógiájának meghamisítása jelenthetett, melyhez céljuk elérése érdekében szívesen nyúltak az egyes szerzők. Kérdés azonban, hogy lehetett-e ezeket a történeteket felhasználni a dinasztikus trónharcokban?

Közismert, hogy a 14. századi krónikakompozíció 69. fejezete Szár Lászlótól vezeti le a Vazulidákat, ezzel kikapcsolva Vazult a három testvér közvetlen genealógiájából.[1433] A 87. krónikafejezet pedig ezt még annyival egészíti ki, hogy hamis állításként közli a testvérek – feltehetően igazi – leszármazását, s ezt cáfolja a 67. fejezetből ismert állítással, kiegészítve azt a Vazulidák anyjára vonatkozó információval is.[1434] Az ügy nyilván em választható el attól a törekvéstől sem, hogy Istvánt felmentve Gizellát tegyék meg Vazul nyomorúsága fő okának.[1435] Középkorkutatásunkban Váczy Péteré az érdem, hogy kimutatta: a nagyobb és bővebb krónikák elbeszélésével szemben a Zágrábi krónika és a nagyobb Gellért-legenda[1436] tartotta fenn a három testvér helyes, a

[1433] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV c. 69. 321.: „Convocatis [scil. Stephanus] autem filiis Calvi Ladizlai, patrui sui, scilicet Andrea, Beela et Leuente, consuluit eis, ut quanto citius possent, fugerent…";

[1434] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV c. 87. 344.: „Tradunt quidam, istos tres fratres filios fuisse Vazul ducis ex quadam puella den genere Tatun et non de vero thoro ortos esse, et ob hanc coniunctionem illos de Tatun nobilitatem accepisse. Falsum pro certo est et pessime enarratum. Absque hoc namque sunt nobiles, quia isti filii sunt Calvi Ladizlai, qui uxorem de Ruthenia dicitur acepisse, ex qua tres isti fratres generantur."

[1435] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV c. 69. 320.: „Audiens autem hoc Keisla regina iniit consilium cum Buda viro nephando et festinantissime misit nuncium nomine Sebus filium ipsius Buda ad carcerem, in quo Vazul detinebatur. Sebus itaque preveniens nuncium regis effodit oculos Vazul et concavitates aurium eius plumbo obturavit et recessit in Bohemiam."

[1436] Legenda sancti Gerardi episcopi SRH II. c. 15. 501.: „Ungari miserunt sollempnes nuntios post filios Wazul: Endre, Bela et Leventhe, qui erant de genere sancti Stephani…"; Chronicon Zagrabiense SRH I. c. 5. 208.: „Post hec adeptus est coronam Andreas dux, filius Wazul…"

11. században nyilván ismert genealógiáját, melyet az Altaichi Évkönyv adata is megerősít. Kimutatta, hogy ennek megfelelően a 14. századi krónikakompozíció adata későbbi, II. Géza kori betoldás, oka pedig elsősorban Borisz trónkövetelőként történt fellépése volt.[1437] A krónikabejegyzés számos vitára adott alkalmat a magyar középkorkutatás különböző szereplői között, melyet e munkában csak részben érinthetünk. Ismét emlékeztetünk arra, hogy történetírásunkban Györffy György, s legutóbb Szovák Kornél is úgy foglalt állást, a hamisítás egyértelműen a Vazulidák érdekeit szolgálta, akik el akarták távolítani a politikai példaképüknek tekintett Szent Istvánt Vazul megcsonkításától.[1438] Sőt Horváth János egyenesen a Kálmán-kori geszta szerzőjét látta Vazul genealógiájának meghamisítójában.[1439] Ezzel szemben Kristó Gyula szerint az általa a keresztény magyarok gesztája szerzőjének nevezett krónikaíró változtatta meg a történetet a 13. század első évtizedeiben. Kristó továbbá úgy vélte, hogy Gizella alatt Gertrudist, II. András feleségét érthetnénk, aki ellen lázadás tört ki a királyi udvarban.[1440] A kérdés tehát részben filológiai természetű problémát takar, melyre majd csak újabb filológiai irányultságú kutatások tudnak megnyugtató választ adni. Nézetünk szerint azonban a problémát eleve három részre kell bontani: az egyik Gizella befeketítése, a másik kettő pedig az apa, illetve az anya letagadása. Váczy Péter érvelése Boriszszal kapcsolatban – nézetünk szerint – a törvénytelen anya tekintetében elvileg helytálló lehet, ám önmagában nem ad választ a Szár Lászlótól való származtatásra. Sőt, már csak a közvetlen érdekeltség okán is feltehető, hogy a hamisítás még korábban, Szent István kultuszának megteremtésével párhuzamosan folyhatott. Ismeretes, hogy a krónikakompozíció nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy tudott legyen: a Vazulidák Szent István nemzetségéből származtak.[1441] Gerics József elképzelése szerint ez az állítás az eredeti, legkorábbi krónikaszerkesztés része lehetett, s egyedül Szent István szent jelzőjét tartotta belőle interpoláltnak, Váczy Péterrel szemben azonban úgy foglalt állást, hogy a bejegyzés nem lehet régebbi a 12. század első felénél.[1442] Magunk is úgy gondoljuk, hogy András, Béla és Levente eltávolítása biológiai atyjuktól elsősorban azokat a generációkat érintette, amelyek megteremtették Szent István kultuszát, tehát legko-

[1437] VÁCZY, Vazul-hagyomány 337-338.

[1438] MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE I./1. 833.; Vö.. SZOVÁK Kornél in: KK 46. 306. jz.

[1439] HORVÁTH, Latin 311.

[1440] KRISTÓ, Történeti irodalom 104.

[1441] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV c. 81. 336.

[1442] GERICS, Tátony 5.

rábban Szent László korában, illetve feltételezhetően a Kálmán-kori krónikafolytatásban lehetett benne, hiszen akkor volt aktuális.

Arra, hogy a dinasztia korábbi történetét feldolgozó első szintéziseknek szembe kellett néznie a kellemetlen vagy valami miatt háttérbe szorítandó ősökkel, álljon itt – nyilván nem perdöntő érvként, hanem csak kortárs forrásként – a Přemyslida-ház korai genealógiája, közelebbről II. Boleszláv családi viszonyai. Prágai Kozma szinte kitörő örömmel fogadta a fejedelem trónra lépését.[1443] A boldogságra leginkább az adott okot, hogy véget ért I. Gonosz Boleszláv uralma, aki testvére, Szent Vencel meggyilkolása miatt a krónikás szemében az örök gonosz szinonimájává vált.[1444] Mindeközben azonban áthidalhatatlan problémát jelentett, hogy valamennyi későbbi Přemyslida I. Boleszlávtól származott. Talán erre vezethető vissza, hogy Kozma igyekezett eltávolítani a testvérgyilkos fejedelem fiait apjuktól, így a jelen munkában már említett, általa csak „Sztrahkvasznak", azaz Rettenetes Lakomának elkeresztelt Krisztiánt is.[1445] Krisztián neve nyilván Kozma kitalációja, s egyfajta büntetésként szolgál I. Boleszláv számára,[1446] aki – nem akarván, hogy a szeme előtt legyen – szerzetesi pályára küldte.[1447] Még érdekesebb azonban II. Boleszláv és apja kapcsolata. Mint láttuk, Kozma őt tekintette a Přemyslidák Szent Vencel utáni első legitim uralkodójának, aki semmi tekintetben nem hasonlít apjára. Ennek érdekében például még I. Boleszláv egyházalapításait is II. Boleszlávnak tulajdonította.[1448] Az I. és II. Boleszláv közötti kapcsolat még kínosabb volt amiatt, hogy Kozmának állást kellett foglalnia a Szlavnikidák kiirtása kapcsán is. A Přemyslidákkal rokon, ám velük konkuráló családot ugyanis II. Boleszláv győzte le és távolította el, miként azt a família egyetlen életben maradt tagjának, Szent

[1443] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. I. c. 32. 57.: „Rexit autem iste excellentissimus princeps Bolezlaus post patris obitum XXXII annis ducatum…".

[1444] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. I. c. 19. 38.: „Fuit enim iste dux Bolezlaus – si dicendus est dux, qui fuit impius atque tyrannus, sevior Herode, truculentior Nerone, Decium superans scelerum inmanitate, Diocletianum, unde sibi agnomen ascivit 'sevus Bolezlaus' ut diceretur – tante enim fuit severitatis, ut nihil consilio, nihil ratione regeret, sed omnia pro sua voluntate atque impetu animi regeret."

[1445] Krisztán genealógiájához, történetéhez l. SLÁMA, Boleslav II 20-21.; TREŠTIK, Kristián 602-613.

[1446] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. I. c. 18. 36.: „Ergo dux Bolezlaus conscius sceleris patrati, timens penas Tartari, mente semper recolens sagaci, quoquo modo possit Deus super hoc crimine placari, votum vovit Domino dicens: ' Si iste meus filius', inquit,' superstes fuerit, ex toto corde meo Deo eum voveo, clericus ut sit et serviat Christo omnibus diebus vite sue, pro meo peccato et huius terre pro populo'."

[1447] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. I. c. 18. 36-37.: „Post a hec genitor voti non inmemor, cum esset iam puer docibilis et multum parentibus amabilis, non ferens pater, ut suis disceret pre oculis, misit eum Ratisponam tradens sub regulares alas abbati sancti Emmerami a martiris."

[1448] SLÁMA, Boleslav II. 16.

Adalbertnek legkorábbi életírása is bizonyítja.[1449] Kozma itt nyilván nehéz helyzetbe került: Szent Adalbert I. Bretiszláv uralmától kezdve a Přemyslidák egyik szellemi ősévé vált. Ráadásul II. Boleszlávot pont az ilyen, apjára jellemző vonásoktól szerette volna megszabadítani a történetíró. Ezért aztán az ellentétet azzal hidalta át, hogy a Szlavnikok kiírtását nem II. Boleszlávnak, hanem a helyette uralkodó főembereknek tulajdonította.[1450] Más genealógiai fikciót látunk ezzel szemben III. Vörös Boleszláv cseh fejedelem esetében. Röviden szóltunk már róla a jelen munkában, hogy Kozma hibásan közli a fejedelem leszármazását. E szerint II. Boleszlávnak két fia volt, a korán elhalt Vencel és a későbbi fejedelem, III. Vörös Boleszláv.[1451] Ebből következik, hogy Jaromir és Ulrik II. Boleszláv unokáiként tűnnek fel a történetben.[1452] Ez a genealógia azonban bizonyosan hamis. Merseburgi Thietmartól tudjuk ugyanis, hogy III. Vörös Boleszláv, Jaromir és Ulrik mindhárman II. Boleszláv fiai voltak.[1453] Kérdéses azonban, hogy tudatos hamisításról vagy tudatlanságból eredő tévedésről van-e szó. Valószínű, hogy Kozmának csak korlátozottan álltak rendelkezésére információk a Přemyslidák régmúltjából. Bár felmerült, hogy rendelkezésére állhatott a már fenn említett, elveszett Prágai Évkönyv,[1454] valószínűbb, hogy nagyrészt csak szóbeli hagyományra hagyatkozott.[1455] Így nem kizárt, hogy Kozma egyszerűen tévedett. Erre utalhat, hogy másokat is összekevert a krónikájában. Így például Vitéz Boleszláv Csehország elleni háborúit nem egyszer I. Mieszko számlájára írta. Nem biztos azonban, hogy kizárható a krónikaíró tudatos eljárása. Többször utaltunk már rá, hogy Kozma különös jelentőséget tulajdonított I. Bretiszláv úgynevezett szeniorátus-rendeletének. Függetlenül attól, hogy a haldokló fejedelem végrendelete mennyiben szolgál útmutatóul a dinasztikus trónbetöltés rendjéhez, megjegyzendő, hogy Kozma utólag is elítélte

[1449] Sancti Adalberti Pragensis episcopi et martyris Vita Prior. MPH n. s. 4/1. 38.

[1450] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. I. c. 29. 53.: „Et quia tunc temporis dux non erat sue potestatis, sed comitum."

[1451] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. I. c. 32. 57.: „Habuit hic gloriosissimus dux Hemmam sibi in matrimonio iunctam… Ex qua duos filios suscepit elegantissimae indolis, scilicet Wencezaum et Bolezlaum, sed Wencezlaus ab ineunte etate hanc fragilem vitam mutavit aeternitate."

[1452] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. I. c. 34. 60-61.: „Fuerunt autem duci Bolezlao [scil. Tercio] ex coniuge nobili duo fratres fecundae matris gloria, nati scilicet Oldaricus et Iaromir."

[1453] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. V. 23. 247.: „Interim Boemiorum dux Bolizlaus, quia potestas consortis et successoris est semper valida, Iaremirum fratrem eunuchizans iuniorumque Otelricum in termis suffocare cupiens, una cum matre eosdem patria expulit solusque vice basilisci noxii regnans populum ineffabiliter constrinxit."

[1454] TREŠTIK, Anfänge 3-4.

[1455] FIALA, Přispěvky 55.; Vö. még: POLANSKY, Emma 46-47.

a testvérek közötti szembenállásokat.[1456] Volt is rá oka, hiszen szeme előtt zajlottak le II. Vratiszláv leszármazóinak trónküzdelmei. Így lehet, hogy – ha ismerte a Thietmarnál fenntartott történetet III. Vörös Boleszláv és testvérei viszonyáról – el akarta tussolni az újabb testvérek közötti szembenállást.

Míg Kozma esetében a hamisítás szándékát nem lehet végérvényesen kizárni, valószínűsíthető, hogy Orseolo Péter a 14 századi krónikakompozícióban megadott genealógiája egyszerű tévedésen alapul, illetve késői betoldás lehet. Közismert, hogy a szöveg hibás leszármazást tartott fenn Péterrel kapcsolatban. Eszerint Péter király apja nem az eredetileg szintén Péter névre hallgató Ottó volt, hanem Vilmos, aki pedig a 6. században meghalt Szent Vilmos burgund király testvére volt.[1457] Bár Tarnai Andor felvetette, hogy a magyar krónikák szerint a burgundiai király rokonságban állt Péterrel, s késő középkori megjelenése a magyar szentek sorában ezzel magyarázható,[1458] inkább azokkal a véleményekkel értünk egyet, hogy itt vagy véletlen, vagy szándékos, ám a középkori genealógiák esetében cseppet sem kirívó hibával állunk szemben.[1459] A tévedés ráadásul azért is érdekes, mert a krónikaíró a lényeget illetően nem tévedett, azaz Péternek Szent Istvánhoz fűződő viszonyát pontosan adta vissza.

Orseolo Péter furcsa, nyilván tévedésen alapuló genealógiáján kívül még egy ügyet kell szemügyre vennünk, nevezetesen Aba Sámuelét. Első látásra az ő esete nem is tartozna ide, mert a 14. századi krónikakompozíció elmondásából világosan kiderül, hogy azért választották meg királynak, mert nem találtak alkalmasabbat Szent István nemzetségéből.[1460] Aba Sámuel esete azonban még sem teljesen érdektelen. Bár koráb-

[1456] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 13. 102.: „Quia vero ab origine mundi, et ab initio Romani imperii, et usque ad haec tempora fuerit fratrum gratia rara, testantur nobis exempla rata. Nam Cain et Abel, Romulus et Remus, et mei atavi Bolezlaus et sanctus Wencezlaus, si spectes quid fecerint fratres bini, quid facturi sunt quini?"

[1457] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. c. 70. 323.: „Villelmus autem pater regis fuit frater Sigismundi regis Burgundiorum, sed post interemptionem Sancti Sigismundi venerat ad imperatorem, quem imperator collocavit Venetiis et dederat ei in sororem suam nomine Gertrud in uxorem, de qua genuit Keyslam reginam. Mortua autem Gertrud, Uillelmus duxit in sororem sancti regis Stephani, de qua genuit Petrum regem."; Vö. még: MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE I./1. 833.; KK 46. 311. sz. jz.

[1458] TARNAI, A magyar nyelvet 80-81.

[1459] VÁCZY, Vazul-hagyomány 318.; A magyarországi, késő-középkori Szent Zsigmond kultusszal kapcsolatban l. TÓTH, Szent Zsigmond 367-384. itt 373.; A magyar történetíráson kívül l. még: DRELICHARZ, Filiastra 466-492.

[1460] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV c. 72. 324-325.: „…principes Hungarorum et milites consilio episcoporum convenerunt adversus Petrum regem et sollicite querebant, si aliquem de regali progenio in regno tunc invenire possent, qui ad regni gubernandum esset ydoneus et eos a tyrannide Petri liberaret. Cumque neminem talem in regno invenire potuissent, elegerunt de semet ipsis quemdam comitem nomine Abam, sororium sancti regis Stephani et eum super se regem constituerunt."

bi irodalmunk a *sororius* kifejezést sógorság értelemben használta,[1461] Györffy György nevéhez fűződik az az elképzelés, hogy a *sororius* szót nem sógorként, hanem unokaöcsként kellene értelmezni.[1462] Az elmélet, melyet már Kristó Gyula is cáfolni igyekezett,[1463] nyilvánvaló gyengéje, hogy csak a *sororius* szó jelentésváltozása alapozza meg. Elfogadása esetén egy olyan ellentmondásos szöveg jönne létre, amely egyrészről kizárná, másrészről megengedné a vérrokonságot Szent Istvánnal. Mégis, ha csak elméleti szinten eljátszunk a lehetőséggel, hogy a *sororius* vérrokonságot jelöl, s a krónika *ezt* kívánja tagadni – nyilván a sororiust nem vérrokonként értelmezve – akkor egyfajta hamisítással állunk szemben, amelynek talán az lehetett a célja, hogy eltávolítsa az Árpádoktól Abát, akinek a megítélése kétségtelenül nem lehetett egyszerű feladat a középkorban.[1464]

Hasonlóan érdekes, ha nem érdekesebb képet mutat az anyákhoz való viszony ábrázolása a forrásokban. Elöljáróban érdemes megjegyezni, hogy a keresztény életrend a trónöröklés szempontjából elvileg a törvényes házasságból született utódokat tekintette legitimnek. A helyzet azonban nem volt ilyen egyszerű. Hóman Bálint hívta fel a figyelmet először arra, hogy a nem jó ágyból való származás nem a szó szerinti konkubinátust, hanem a pogány szokások szerint kötött házasságot jelölt, melyet az egyházjog nem tekintett érvényesnek.[1465] Hóman érvelését elsősorban Kálmán egyik zsinati határozatára építette,[1466] s benne az *opus fornicarium*ot látta. Hómannal szemben Gerics Józsefnek sikerült bizonyítania, hogy a krónika bejegyzése nem állhat összefüggésben az idézett Kálmán-kori zsinati határozattal. Gerics továbbá megállapította, hogy a konkubinátust, illetve az egyházjog szerint nem törvényesnek számító együttélést a 11. században még tolerálta az egyház, sőt az ilyen kapcsolatból származó gyermekeket nem fattyúnak tekintették, hanem az uralkodóház tagjának, és „– bizonyos körülmények között – trónöröklési jogaikat is elismerték."[1467]

Más példákkal is igazolhatjuk, hogy a 11. században az ilyen együttélések nem számítottak szükségszerűen tisztességtelen viszonynak, s hogy az ilyen kapcsolatokból születettek jogosultak lehettek a trónra. A *Cnutonis regis gesta* örökítette ránk azt a történetet, mely szerint Nagy Kanut király halála után angol alattvalói Harold nevű fiát

[1461] VAJAY, Géza nagyfejedelem 70, illetve 29. sz. jz.

[1462] GYÖRFFY, István király 286.

[1463] KRISTÓ, Koppány felnégyelése 91-92.

[1464] L. ehhez a Gerics József és Kristó Gyula közötti vitát Aba Sámuelről.

[1465] HÓMAN, Szent László-kori 91.

[1466] ZÁVODSZKY 208.

[1467] GERICS, Tátony 10.

választottak meg királyukká, akiről úgy tartották, hogy a király egyik ágyasától származott. Ám – így a gesztaíró – ez nem így volt, hanem Haroldot úgy csempészték be az „utcáról" az őt megszült anyja alól a palotába, s helyezték az ott pelyhüdten heverő szolgálólány alá.[1468] A történet nyilván elválaszthatatlan a 11. századi dán-angol birodalom felbomlásától, s bár mai szemmel komikusnak tűnhet, jól példázza, hogy a közvéleményt nem önmagában az ágyaskapcsolatból való származás háborította fel, hanem az, hogy valakik megpróbálták a nyilván jól ismert és elfogadott ágyas gyerekeként feltüntetni a kisdedet. Biztosan törvénytelen volt Hódító Vilmos származása is. Apja, Normandiai Róbert törvényes házassága alatt nemzette egy Herleva nevű nővel. A Kijevi Ruszban egészen a 12. század végéig ismerünk törvénytelen házasságból származó uralkodókat.[1469] Ismeretes, és a jelen munkában már említettük, hogy a 14. századi krónikakompozíció minden elítélő kommentár nélkül közli, hogy I. Andrásnak ágyaskapcsolatból származó fia is volt.[1470] Emellett a Gellért-legendából tudjuk, hogy Ajtony, Szent István ellenfele is hét nőt tartott.[1471]

Más kérdés azonban, hogy 11. századi intellektuális elitek toleráns hozzáállása kizárhatja-e azt, hogy mindez érvként merüljön fel konfliktushelyzetben. Jól példázza ezt Gallus Anonymus egyik története Vitéz Boleszláv kijevi hadjáratáról. Az elbeszélés magja, a hadjárat igaz lehet, ám fiktív ábrázolásának legfőbb bizonyítéka az, hogy a lengyel fejedelem rácsap, illetve belevág a kijevi Arany Kapuba, mely ekkor még meg sem épült.[1472] A történetből azonban az is kiderül, hogy a hadjáratra azért került sor, mert a Rusz fejedelme nem engedte hozzá húgát a lengyel uralkodóhoz, aki ezért Kijev elfoglalása után azzal fenyegette meg a ruszbelieket, hogy magáévá teszi a fejedelem húgát, de nem hitvesi ágyban, hanem ágyasként, hogy ez szégyenévé legyen a

[1468] Vö. Cnutonis regis Gesta sive encomium Emnmae reginae auctore monacho sancti Bertini. MGH SRG 22. III. c. 1. 29.: „Unde factum est, ut quidam Anglorum pietatem regis sui iam defuncti obliti, mallent regnum suum dedecorare quam ornare, relinquentes nobiles filios insignis regniae Emmae, et eligentes sibi in regem quendam Haroldum, quem esse filium falsa aestimatione asseritur cuiusdam eiusdem regis Cnutonis concubinae; plurimorum vero assertio eundem Haroldum perhibet furtim fuisse subreptum parturienti ancillae, inpositum autem camerae languentis ancillae…"

[1469] Vö. FONT, Nagyhatalmak 151., valamint ugyanott 140-142. sz. jz.

[1470] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV c. 88. 345.: „De concubina autem, quam habuit de villa Moroth, genuit Georgium."

[1471] Legenda sancti Gerardi episcopi. SRH II. 489. A legenda értéksemleges hozzáállásához l. GERICS, Tátony 9.

[1472] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. MPH n. s. 2, I. c. 7. 22.

ruszbelieknek és dicsőségéül a lengyeleknek.[1473] A jelenetet többféleképpen is megkísérelték értelmezni a kutatásban,[1474] ám nyilvánvaló, hogy a nem hitvesi ágyban való együttlét az ellenfél megalázására szolgáló eszköz volt ebben az esetben. Még érdekesebb a cseh dinasztia I. Bretiszlávtól történő leszármazása, illetve a dinasztikus történetírás erre adott reakciója. Kozma szerint a „cseh Achilles" apja és egy Bozsena nevű nő ágyaskapcsolatából származott.[1475] A krónikaíró a fejdelem születésével, illetve származásával kapcsolatban több, lényeges állítást is tesz. Ezek közül az első, hogy Ulrik törvényes feleségének terméketlensége miatt a fejedelem gyerektelen maradt. Bár explicit forrásadattal nem rendelkezünk rá, más, korabeli analógiák alapján elképzelhető, hogy ez – Kozma szemében – egyfajta büntetés lehetett Ulrik Jaromirral szemben tanúsított magatartása miatt. Hasonló okokból maradhatott el a gyermekáldás Ulászló Herman és a cseh Judit házasságában, amit csak a Szent Egyednek tett felajánlással lehetett orvosolni. A másik kérdés az lehet, hogy létező alak volt-e Bozsena, vagy csak irodalmi kitaláció. A régebbi, elsősorban nyelv- és irodalomtörténeti kutatás a *que fuit Krezine* szövegrészletre hivatkozva Bozsenát fiktív, irodalmi alaknak tekintette. Vaclav Flajšhansra vezethető vissza az az elmélet, hogy Kozma a lüttichi dómiskolában megismerte Hódító Vilmos angol király Jumiége-i Vilmos által írt eredettörténetét, melyben az olvasható, hogy a király anyja egy szűcs (*pelliciarius*) lánya volt. A neves irodalomtörténész és nyelvész által kimunkált elméletet az támaszthatja alá, hogy a Krezina szó kétségtelenül hasonlít a cseh *krešina* (szűcs, tímár) főnévre. A feltételezés másik pillére a Kozma által vázolt történet maga, azaz hogy Ulrik a patak partján mosó nőt látta meg, s vitte magával.[1476] Flajšhans elképzeléseit a későbbi kutatás egy része is elfogadta,[1477] míg mások, így Josef Žemlička inkább a kapcsolat profán, pogány jellegére

[1473] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. MPH n. s. 2, I. c. 7. 23.: „…nec tamen Bolezlauo thoro maritali, sed concubinali singulari vice tantum coniungetur."

[1474] Vö. BANASZKIEWICZ, Uwagi, 3-35.; A kérdés régebbi irodalmát irodalmát összefoglalva l. továbbá: Gall Névtelen 107. 99. sz. jz.

[1475] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. I. 36. 65.: „Huic ex legitimo matrimonio non est nata soboles propter infecunditatem coniugis; sed ex quadam femina nomine Bozena, que fuit Krezine, filium prestantissime forme suscepit, quem Bracizlau appellari fecit. Nam quadam die de venatu cum rediret per villam rusticanam, hanc, quam prediximus, feminam ad puteum lavantem pannos vidit et intuitus eam a vertice usque ad talos hausit pectore ignes amoris non modicos. Erat enim corporis eius habitudo insignis, nive candidior, mollior cigno, nitidior ebore antiquo, pulchrior saphiro. Hanc continuo mittens dux tulit in sua nec tamen antiqua solvit conubia, quia tunc temporis, prout cuique placuit, binas vel ternas coniuges habere licuit; nec nefas fuit viro rapere alterius uxorem et uxori alterius nubere marito. Et quod nunc asscribitur pudori, hoc tunc fuit magno dedecori, si vir una coniuge aut coniunx uno viro contenti viverent; vivebant enim quasi bruta animalia conubia habentes communia."

[1476] FLAJŠHANS, Jména osobni II. 193.

[1477] KARBUSICKY, Überlieferung 49.; KRZEMIEŃSKA, Břetislav I. 93.

helyezték a hangsúlyt, és ezzel is igazolva látták Kozma eljárását, hogy Bretiszlávot a görög mitológia Achilleséhez hasonlította.[1478] Azonban Flajšhans, illetve az elméletét továbbvivő nézetekkel szemben komoly kritika emelhető. A történet alapja biblikus toposz, a Sámuel próféta könyvéből ismert Dávid és Batseba története,[1479] mely nyilván mindenütt ismert lehetett. A bibliai történet átvétele mind a cseh, mind az angol uralkodóház szempontjából érthető, hisz jelentése pont az, hogy e kapcsolatból származik a jövendő király. Ráadásul újabb kutatások cáfolják a 'szűcs','tímár' etimológiát is. Valószínűsíthető, hogy a Kozma által (ha egyáltalán) ismert eredeti történetben Vilmos anyai nagyapja nem szűcs, hanem halottmosdató (*pollinctor*) lehetett.[1480] Valószínűsíthető tehát, hogy tényleg létezett Ulriknak egy olyan ágyasa vagy törvénytelen felesége, akitől az egész későbbi Přemyslida-dinasztia származott. Nem is csoda, hogy Kozma kénytelen volt magyarázkodni 12. század eleji közönségének, hogy miért kerülhetett erre sor. A prágai mester elsősorban történeti okokat talált, s maga figyelmeztette kortársait arra, hogy a több feleség tartása, illetve mások asszonyának elvétele csak most szégyen, akkoriban pont fordítva volt: az számított gyalázatnak, ha valakinek csak egy felesége volt. A történeti érvek mellett pedig Bozsena hátrányos származását esztétikai argumentumokkal igyekezett elfogadhatóvá tenni.

Mindennek fényében érdekes, hogy milyen célt szolgálhatott a 14. századi krónikakompozícióban fenntartott hír a három Vazulida fivér anyjáról. E helyen ismét emlékeztetnünk kell, hogy Váczy Péterhez fűződik az elképzelés, hogy a Vazulidák eredeti származásával kapcsolatos cáfolat a II. Géza korabeli krónikaíró keze nyomát viseli magán, s oka az Álmos-ági királyok Borisszal szembeni fellépése. Váczy feltételezése szerint Borisz a szemére vetett törvénytelenséget azzal háríthatta el, hogy szemébe vágta rokonainak, hogy ők maguk is tudják, hogy a Béla-ág törvénytelen anyától származik.[1481] Bár nem zárható ki, hogy így volt, Váczy érvelésének logikailag ellentmond két tényező. Az egyik, hogy amennyiben Borisz ezzel az érveléssel állt volna elő, saját magát is kénytelen lett volna a törvénytelen leszármazók közé sorolni. A másik ellenérv az, hogy Borisz ugyan Kálmán törvényes feleségétől született,[1482] de a krónika szerint

[1478] ŽEMLIČKA, Čechy 23.

[1479] Sám. II. 11.

[1480] Vö. VAN HOUTS, Herleva 399-404. a forrásokra, így a Gesta Normannorum Ducumra nézve l. 399-400.

[1481] VÁCZY, Vazul-hagyomány 337.

[1482] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV c. 148. 429.: „Rex secundam duxit uxorem de Ruscia…"

anyja házasságtörést követett el, s ebből származott a fia.[1483] Az Álmos-párti krónikaszerkesztés tehát Eufémiát csak indokként használta fel: az egyébként feltehetően hamis[1484] érvelés lényege az volt, hogy Borisz nem a királyok magvából származik, azaz semmilyen joga nincs a trónra. Így nézetünk szerint lehetőségként figyelembe kell venni azt is, hogy ez a krónikahely nem a Béla-ág legitimációját volt-e inkább hivatott alátámasztani. Ismeretes, hogy a krónikakompozíció 79. fejezete tartotta fenn a leendő I. Béla nevezetes párviadalát a pogány pomerán vezérrel, melyet a lengyel fejedelem és fiai helyett vállalt el.[1485] A krónikafejezetre a benne közölt párbaj okán alább még visszakell térni. Van a 79. fejezetnek azonban egy másik állítása is. E szerint a jól sikerült párbaj jutalmaként Béla elnyerte a lengyel fejedelem lányának kezét és egy részt is kapott annak birodalmából.[1486] A fejedelmi házasság hangsúlyozása nyilván a Béla-ág leszármazottai szempontjából bírhatott jelentőséggel, s talán Salamon leszármazásával és a német-római uralkodóházzal ápolt kapcsolataival akart konkurálni.

Érvelésünket az Árpádok szomszédainál történt esetek is alátámaszthatják.

Gallus Anonymus nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy tudassa mindenkivel: III. Boleszláv fő példaképe, a nagy Vitéz Boleszláv apjának, I. Mieszkónak nem a korábban tartott pogány asszonyaitól származott, hanem a keresztény Dąbrówkától.[1487] Az eljárás része volt a gesztaíró általános felfogásának, hogy a Piastok felemelkedését a pogányságból a kereszténységbe történő átlépés tette lehetővé. Arra viszont semmi okot nem látunk, hogy miért kellett külön bizonygatni, hogy Vitéz Boleszláv nem apja valamely *uxor*ától, hanem az egyetlen keresztény feleségétől származott, hiszen a Piastok és a Přemyslidák összeházasodása már a 11. század elején közismert lehetett: ezt Thietmar krónikája is alátámasztja.[1488] Valószínűbb, hogy a gesztaíró igyekezetének a 12. század elején aktuális okai lehettek. III. Ferdeszájú Boleszláv féltestvéréről, Zbigniewről ugyanis azt állítja Gallus Anonymus, hogy ágyaskapcsolatból szárma-

[1483] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV c. 149. 429.: „Que in adulterio peperit filium nomine Borith."

[1484] FONT, Rurikidák 154-155.

[1485] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV c. 79. 334-335.

[1486] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV c. 79. 334-335.

[1487] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. MPH n. s. 2, I. c. 5. 15.: „Adhuc tamen [scilicet Mieszko] in tanto gentilitatis errore involvebatur, quod sua consuetudine VII uxoribus abutebatur. Postremo unam christianissimam de Bohemia Dubroucam nomine in Matrimonium requisivit." I. Boleszlávval kapcsolatban vö. Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. c. 6. 16.: „De hac namque benedicta femina gloriosum Bolezlaum generavit, qui post ipsius obitum regnum viriliter gubernavit…"

[1488] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. IV. c. 55. (35). 196.

zott.[1489] Nem tudjuk, tényleg így volt-e. A lengyel középkorkutatás már Oswald Balzer óta általában azt vallja, hogy II. Vratiszláv Judit nevű lánya volt Ulászló Herman első felesége,[1490] amiből automatikusan következne, hogy Zbigniew anyja legfeljebb a fejedelem ágyasa, esetleg – a 11. században még elfogadott – „élettársa" lehetett.[1491] Mások ezt azzal egészítették ki, hogy Zbigniew anyja egy pogány nő lehetett,[1492] akivel a fejedelem szláv szokás szerint kötött házasságot, ami így az egyházjog szerint érvénytelen volt.[1493] A kérdés egyéb forrás hiányában eldönthetetlen, különös tekintettel arra, hogy nem tudjuk, mi tekinthető szláv szokásnak a 11. században. Feltételezhető, hogy Zbigniew státusza kezdetben hasonló lehetett I. András György nevű fiához, mert apja – a Gallus-geszta bevallása szerint – csak később fogadta el fiaként.[1494] Ám az nyilvánvaló, hogy a törvénytelen anya emlegetése, illetve Vitéz Boleszláv törvényes származása összefügg egymással. Zbigniewet – többek között – azért is illegitimnek ábrázolták a történetben, mert III. Boleszláv, aki szinte mindenben a Nagy Boleszlávhoz hasonlította önmagát, magának tartotta fenn a jogot, hogy a törvényes keresztény házasságból származó első király örökösének tekintse magát. A történet másik vetülete maga III. Boleszláv közvetlen származása. A fejedelem anyja II. Vratiszláv cseh és lengyel király lánya volt, akiről a gesztaíró – legalábbis a geszta többi nőalakjához képest – részletes információkat közöl. Így már az első könyv epilógusában a bibliai Judithoz hasonlítja a szerző, és halála kapcsán is csak a legnagyobb tisztelettel szól róla.[1495]

Összefoglalva megállapítható tehát, hogy a legitimitás kérdésében – érthető módon – fontos szerep jutott a dinasztia tényleges őseinek is. Azonban éppen a Přemyslidák esete mutatja, hogy óvatosan kellett bánni a dinasztikus történetírásnak az ősökkel

---

[1489] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2.. II. c. 3. 67.: „Nec absurdum ullatenus ulli discreto videatur, si in hac historia cum legitimo concibine filius filius inducatur."

[1490] BALZER, Genealogia, Tab. II.; GRUDZIŃSKI, Bolesław 38.

[1491] A kvázi-feleség fogalmához l. JASIŃSKI, Rodowód 163.

[1492] Vö. GRODECKI, Podziały 71-105.

[1493] Anonim tzw. Gall: Kronika polska 64. 1. sz. jz.; Vö. még a szöveg legutóbbi kiadását: GpP 122. 3. sz. jz.; Vö. még: LABUDA, Władysław i Zbigniew 10-12.

[1494] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. 4. 72.: „…eumque tunc primum suum filium apellavit."

[1495] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. Epilogus 5-6.: „Sic puer ille nascitur, Qui Bolezlauus dicitur, Quem Wladislaus genuit, dux, sicut Deus voluit. Genitrix Judith nomine, fatali forsan omine. Iudith salvavit populum per Olofernis iugulum. Ista peperit filium, triumphatorem hostium…"; Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 1. 63-64. „Natus igitur puer Bolezlaus in die festo sancti Stephani regis fuit, mater eius vero subsequenter infirmata nocte dominice nativitatis occubuit. Que mulier in pauperes et captivos ante diem precipue sui obitus opera pietatis exercebat et multos christianos de servitute Iudeorum suis facultatibus redimebat."

kapcsolatban, hiszen valamennyi Přemyslida I. Boleszlávtól, illetve I. Bretiszlávtól, azaz a testvérgyilkostól és a balkézről született gyerektől származott. Így a történetírói igyekezet nem a konfliktusélezésre, hanem inkább a problémák megkerülésére vagy elkendőzésére irányult, hiszen az egész dinasztia története veszélybe kerülhetett volna. Más a helyzet akkor, amikor a család egy másik ágával szemben kellett érvelni, mint a Vazulidák, illetve a Piastok esetében, amikor is a nem megfelelő anyától való származás érvként volt felvethető a trónküzdelmekben.

III.5.3. Corona és regnum

A megfelelő ősökre alapozott legitimitás-konstrukciók mellett kitapintható egy másik érvrendszer is, melynek középpontjában a megkoronázottság ténye, illetve a legitimitásnak a megkoronázott ősökre való visszavezetése áll. Röviden visszautalva a Gerics József és Kristó Gyula között kitört vitára, érdemes felidézni, hogy a nézetkülönbségek elsősorban annak a kérdésnek a mentén kristályosodtak ki, hogy Salamon királlyá koronázása rossz természete, illetve kedvezőtlen jellemvonásai ellenére is elidegeníthetetlen jogot teremtett az uralomra. Különös tekintettel igaz ez arra, hogy a koronázás érvényességét rokonai sem jogérvényes felkenése és koronázása idején, sem pedig 1064-ben, ünnepélyes megerősítő koronázása idején nem vonták kétségbe. Idézzük fel ismét: Gerics József érvelését a 14. századi krónikakompozíció, illetve a Zágrábi krónika egymást kiegészítő, illetve egymástól eltérő szemléletű fejezeteire alapozta.[1496] A Gerics József által képviselt tételt minden további nélkül alátámasztja a 14. századi krónikakompozíció 130. fejezete, melyben I. Géza már királyként elismeri, hogy a törvényesen megkoronázott király hatalmát döntötte meg.[1497] A Salamont támogató érvelést támasztja alá a krónikakompozíció 133. fejezete is. Itt arról olvashatunk, hogy Salamon ugyan rossz jellemvonásokkal rendelkezett, *trux* és *impacibilis* volt, ám ennek ellenére Lászlónak nem voltak törvényes (legitim) jogai vele szemben, nem jog szerint, hanem a kialakult helyzetnek megfelelően járt el. Sőt, László meg is akart vele békélni, s uralmának negyedik évében megbékélt a királlyal, rendelkezésére akart bocsátani olyan anyagi „eszközöket", melyek elegendőek voltak a királyi méltósághoz. Ám az

[1496] Részeltesen l. III.5.1. sz. fejezetben.

[1497] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV c. 130. 404.: „Dicebat se pecasse, quia regnum legitime coronati regis occupaverat."

országnagyok nem akartak beleegyezni az ország, illetve a hatalom megosztásába.[1498] A végleges elhidegüléshez azonban az vezetett, hogy Salamon nem tudott megváltozni. Ha megtette volna, visszakapta volna az uralmat, s László csak a hercegi hatalmat tartotta volna meg.[1499] Kristó Gyula ezzel szemben úgy foglalt állást, hogy a krónikakompozíció egymásnak ellentmondó fejezetei mind Kálmán idején keletkeztek, és egyszerre támogatták az András-ág és a Béla-ág uralmát.[1500]

Joggal merülhet fel tehát a kérdés, hogy legitimitásteremtő tényező volt-e a korona, illetve a megkoronázottság ténye, s hogy mennyiben követhető nyomon ugyanez az Árpádokkal egykorú Piast- és Přemyslida uralkodók esetében? A vizsgálódást két szempontból szükséges elvégezni: egyrészről számba kell venni az első koronázásokat,[1501] illetve az azokra alapozott későbbi vélt vagy valós jogigényeket.

Ahhoz nem férhet kétség, hogy az Árpádok dinasztiájában Szent Istvánt jogérvényesen királlyá koronázták, és az sem szorul bővebb magyarázatra, hogy a Karolingkorban kialakult, és a szász és száli dinasztia által egészen a 11. század végéig továbbvitt szakrális királyság intézménye Szent Istvántól kezdve hagyománnyá vált Magyarországon. Vitákhoz inkább az vezetett, hogy kihez köthető a koronaküldés. Középkorkutatásunk különböző generációi tárgyalták és értékelték[1502] a két legfontosabb idevágó forrásrészlet, Merseburgi Thietmar,[1503] illetve a Hartvik-legenda[1504] kérdését és ellentmondásait. Nagyobb és részletesebben tárgyalandó problémát jelent a Piast- és Přemyslida-ház első koronázásainak kérdése.

Az vitán felül áll, hogy a Piastok közül Vitéz Boleszláv volt az első, akit királlyá avattak. Kérdés csak az, hogy mikor és milyen körülmények között. Az bizton állítha-

---

[1498] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV c. 133. 408.: „Rex autem Ladislaus, quamvis sciret Salomonem nimis esse trucem et impacibilem, victus tamen pietate et maxime iustitia compellente, quia ius legittimum Ladislaus non habuit contra eum, sed omnia ex facto fecit, non de iure, quarto anno regni sui pacificatus est cum Salomone, donans ei stipendia ad regales expensas sufficientia. Optimates autem regni dutura pericula precaventes non patiebantur regnum partiri cum Salomone."

[1499] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV c. 133. 407-408.: „Si vero Salomon conversus fuisset, veraciter regnum sibi restituisset, ipse ducatum sibi elegisset."

[1500] KRISTÓ, Legitimitás 596-598.

[1501] A 11. századi koronaküldések és királykreálásokat összefoglalva l. SZÉKELY, Koronaküldések 905-949.; FONT, Nagyhatalmak 140-147.; Csak a lengyel és cseh ügyekre koncentrálva: KALHOUS, Koruna 5-16.

[1502] A kérdés irodalmát összefoglalva l. Thoroczkay Gábor in: ÁKIF 319-323. és különösen az 1112., 1128-1131. sz.jz.

[1503] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. IV. 59. (38.). 198.: „Imperatoris autem predicti gratia et hortatu gener Heinrici, ducis Bawariorum Waic in regno suimet episcopales cathedras faciens coronam et benediccionem accepit."

[1504] Legenda Sancti Stephani regis maior et minor, atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta SRH II. 412-414.

tó, hogy Boleszláv 1025-ben bekövetkezett halála előtt királlyá koronáztatta magát, ugyanis a Piastokkal nem túlzottan rokonszenvező Wipo is beszámol róla, s az általa jogellenesként leírt aktust a lengyel fejedelem és II. Konrád közötti vitára vezeti visszа.[1505] Hasonló szellemben nyilatkozik a birodalom és keleti szomszádai ügyében igen tájékozott Korveyi és Magdeburgi Évkönyv is, melyek közvetlenül Vitéz Boleszláv halála előtti dátumra,[1506] illetve II. Henrik halála utánra keltezik az eseményt.[1507] Az első lengyel királykoronázás másik verziója a 12. század eleji Piast-udvari hagyományból vezethető le. E szerint III. Ottó meg kívánt békélni Boleszlávval Szent Adalbert sírjánál, és így a lengyel fejedelmet 1000. évi gnieznói találkozón maga III. Ottó emelte királlyá, még pedig egy igen látványos és különleges módon: levette saját koronáját, s ráhelyezte Boleszláv fejére.[1508] Azonban Gallus Anonymus elmondásának megint csak a német évkönyvek, illetve Merseburgi Thietmar krónikája mond ellent. Ezek ugyan egymáshoz képest is részben eltérő történeteket közölnek, ám egyben megegyeznek: III. Ottó gnieznói útját csak és kizárólag a Szent Adalbert sírjánál történő tisztelgéssel kötik össze, és egy szót sem szólnak arról, hogy Boleszlávot királlyá emelték volna.[1509]

[1505] Wiponis opera. MGH SRG 61. 31–32.: „Eodem anno quem supra notavimus Bolizlaus Sclavigena, dux Bolanorum, insignia regalis et regium nomen in iniuriam regis Chuonradi sibi aptavit…"

[1506] Annales Corbeienses. MGH SS 3. 5.: „Eodem anno Bolizlaus Sclavus in regem unctus est; ac non multo post mortuus est."

[1507] Annales Magdeburgenses. MGH SS 16. 169.: „Bolizlavo dux Polonie obitu Henrici imperatoris comperto, elatus animo, superbiae veneno perfunditur, adeo ut uncto inponi sibi coronam tenere sit usurpatus."

[1508] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. c. 6. 17-18.: „Illud quoque memorie commendandum estimamus, quod tempore ipsius Otto Rufus imperator ad sanctum Adalbertum orationis ac reconciliationis gratia simulque gloriosi Bolezlaui cognoscendi famam introivit, sicut in libro de passione martiris potest propensius inveniri. Quem Bolizlauus sic honorifice et magnifice suscepit, ut regem, imperatorem Romanum ac tantum hospitem suscipire decens fuit. […] Cuius gloriam et potentiam et divitias imperator Romanus considerans, admirando dixit: Per coronam imperii mei, maiora sunt que video, quam fama percepi. Suorumque consultu magnatum coram omnibus adiecit: Non est dignum tantum ac virum talem sicut unum de principibus ducem aut comitem nominari, sed in regale solium glorianter redimitum diademate sublimari. Et accipiens diadema capitis sui, capiti Bolezlaui in amicicie fedus inposuit et pro vexillo triumphali clavum ei de cruce domini cum lancea sancti Mauritii dono dedit, pro quibus illi Bolizlauus sancti Adalberti brachium redonavit. Et tanta sunt illa die dilectione couniti, quod imperator eum fratrem et cooperatorem imperii constituit, et populi Romani amicum et socium apellavit."

[1509] Annales Quedlinburgenses. MGH SRG 72. 511.: „Iuxta morem parentum suorum imperatorum, omnia sua divina regi ac meliorari exoptans clementia humili devotione in Sclaviam sanctum Adalbertum nuper pro Christo laueratum adiit".; Annales Hildesheimenses. MGH SRG 8. 28. „Imperator Otto III. causa orationis ad sanctum Adalbertum episcopum et martirum…Sclaviam intravit; ibique coadunata sinodo episcopia septem disposuit".; Annales Altahenses Maiores. MGH SRG 4. 16.: „Imperator causa orationis ad sanctum Adalbertum episcopum et martyrem Sclaviam intravit, ibi synodo habita septem episcopia disposuit et Gaudentium, fatrem beati Adalberti, monachum archiepiscopum ordinari iussit."; Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. 9. IV. 45. 184.: „Videns autem a longe

Ahhoz nem férhet kétség, hogy Boleszláv törekedett a királyi címre, és elméletileg nem zárható ki, hogy ez a birodalomban 1002-ben lezajlott hatalomváltással vált lehetetlenné.[1510] A rendelkezésre álló források azonban olyannyira ellentmondanak egymásnak, hogy egyeztetésük lehetetlen. Gallus Anonymus látványos történetével kapcsolatban a legváltozatosabb elméletek láttak napvilágot a kutatásban. Mindig is voltak olyanok, akik egyszerűen hitelt adtak Gallus Anonymus szavainak, és az 1000. évhez kapcsolat gnieznói eseményekben jogérvényes koronázást láttak.[1511] Különös értéket képvisel a bizantinológus Tadeusz Wasilewski álláspontja, aki bizánci eredetű tradíciót látott a leírásban, illetve vélelmezte, hogy Boleszlávot kétszer is (1000-ben, illetve 1025-ben) megkoronázhatták, mert az 1000. évi a csak császári közreműködés miatt nem lehetett jogérvényes. Wasilewski továbbá azt is feltételezte, hogy Boleszlávnak két koronája lehetett.[1512] Mások viszont csak szimbolikus aktusként fogták fel a gesztaíró szavait. Voltak, akik a császár beleegyezését vélték kiolvasni a történetből,[1513] mások II. Vratiszláv 1086. évi koronázásának tükröződését látták visszaköszönni az események taglalásában,[1514] vagy egyszerűen a vendégszeretet hangsúlyozását tartották fontosnak.[1515] A kérdés kutatástörténetében Johannes Fried 1989-ben megjelent monográfiája jelentett mérföldkövet. Fried úgy vélte, hogy a gnieznói találkozón egy bizánci hagyományra visszanyúló, csak császári koronázás történt meg, mely jelvényátadásból állt és elsősorban a két érintett fél személyes kapcsolatán nyugodott.[1516] Fried könyvének főbb megállapításait eltérően fogadta a kutatás. A lengyel középkorkutatás nagyrészt elutasító álláspontra helyezkedett,[1517] a német szakirodalomban pedig - nem véve figyelembe a lengyel tudományosság megállapításait – elsősorban a Fried által feltett kérdések egyes részleteit illették kritikával. Így például Gerd Althoff, aki a középkori

urbem desideratam, nudis pedibus suppliciter advenit et ab episcopo eiusdem Ungero venerabiliter susceptus ecclesiam introducitur, et ad Christi gratiam sibi impetrandam martyris Christi intercessio profusis lacrimis invitatur."

[1510] Vö. legutóbb: DALEWSKI, Bolesław 24-25.

[1511] Pl. NARUSZEWICZ, Historia 89.; DRAGAN, Koronacja 35.; KĘTRZYŃSKI, Zjazd 25.; MEYSZTOWICZ, Koronacje 14–32.

[1512] WASILEWSKI, La couronne royale 25–50.

[1513] LELEWEL, O związkach 49.

[1514] KÜRBIS, Herrscherlob 62.

[1515] MICHAŁOWSKI, Restauratio 467.

[1516] FRIED, Otto III. 122-146.

[1517] A kérdés összefoglaló, ám értékelés nélkül nagyott bemutatását l. GAWLAS, Nationenbildung 95-167.; Az elutasító válaszok közül a leglényegesebbek:. LABUDA, Zjazd 3–18.; LABUDA, Akt 164-165. 187-188.

szimbolikus kommunikáció részének tekintette Gallus Anonymus leírását,[1518] illetve Knut Görich, aki nem fogadta el a királykoronázást, de lehetségesnek tartotta, hogy a találkozó hozzájárult a fejedelem rangemelkedéséhez.[1519] Részben elfogadta Fried véleményét Stanisław Suchodolski. Mivel Vitéz Boleszlávnak ismertek olyan érméi, melyeken a „*Rex Bolizlavus*" felirat olvasható, mindig is vita folyt arról, hogy ezek csak az uralkodó ténylegesen igazolható koronázása után készültek, azaz legkorábban 1025-ben, vagy már korábban is. A jeles régész szerint a fellelhető érmék a gnieznói találkozó után egy-két évvel keletkeztek, s „*arra utalnak, hogy a gnieznói események nem csak Boleszláv rangemelkedéséhez járultak hozzá, hanem valamilyen, közelebbről nem ismert jogkövetkezménnyel is jártak. Az érmék azt tükrözik, hogy miként vélekedett saját uralmáról az uralkodó és környezete.*"[1520] Ennél is továbbment David Kalhous. Szerinte Gnieznóban egy bizánci, értsd nagy-, illetve ómorva tradíció felélesztése történt meg, melynek során III. Ottó saját királyává tette Boleszlávot, azaz a korona nem a függetlenséget, hanem a függőséget jelentette.[1521]

A gnieznói események rekonstruálása nem könnyű feladat, különös tekintettel arra, hogy a „királykoronázás" csak az egyik része az eseményeknek, melyek – nézetünk szerint függetlenek a gnieznói események további részleteitől, így a lengyel egyháztartomány létrejöttétől és a szent sírjánál történő megbékéléstől.[1522]

A gnieznói állítólagos *koronázásra* vonatkozó krónikahírek tekintetében rendelkezésünkre állnak további források, melyeket figyelembe érdemes venni. Az egyik maga Gallus Anonymus állítása, mely szerint Ottó császár lengyelországi útjának eseményei bővebben fellelhetők „a vértanúról írott könyvben",[1523] azaz a tudományosságban Szent Adalbert elveszett szenvedéstörténetének tulajdonított, mindmáig ismeretlen szövegben. A másik a 13. században keletkezett Lengyel-magyar krónika, melyet különösen a lengyel és szlovák kutatásban szoktak komolyan venni,[1524] mely e helyen

[1518] ALTHOFF, Otto III 194.

[1519] GÖRICH, Wende 149.

[1520] SUCHODOLSKI, „Rex Bolozlavus" 295.

[1521] KALHOUS, Koruna 9.

[1522] A koronázási jelenet értelmezése kérdésében korábban már állást foglaltunk. Enek eredményeit – korábbi álláspontunkat fenntartva – később közöljük. Vö. BAGI, Gallus Anonymus 90-102.

[1523] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. 6.: „.sicut in libro de passione martiris potest propensius inveniri."

[1524] Chronica Hungarico-Polonica AUSZ AH 16. 15.; A szöveg szlovák kiadásához l. Uhorsko-poľská kronika. Niedocenený prameň k dejinám strednej Európy passim.; Vö. még: GRZESIK, Nowe wydanie 99-104.; A krónika vizsgálatában a magyar tudományosság részéről Csákó Judittól várhatók új és komoly eredmények. Vö. CSÁKÓ, Magyar-lengyel krónika 287-334.

azonban Szent István harmadik, Hartvik püspök által írott legendájára támaszkodik, átvéve Hartviknak a pápai koronaküldésről, illetve az eredetileg I. Mieszko (!) számára készített korona a magyaroknak adásáról szóló történetét.[1525] A lengyel tudományosság általában bizonyítékként szokta elfogadni a Hartvik-legenda szövegét hasznosító Lengyel-magyar krónikát,[1526] ami elsősorban azzal magyarázható, hogy Damiani Szent Péter Romuald-életrajzában fennmaradt egy olyan utalás, mely alapján elképzelhető, hogy lehetett egy lengyel küldöttség is Rómában, mely a királyi koronáért ment oda.[1527]

Ha ezen a helyen röviden mérlegre kívánjuk tenni a rendelkezésünkre álló forrásokat, a következők állapíthatók meg.

Felettébb kétséges, hogy az úgynevezett *Liber de passione martyris* szövege, ha egyáltalán létezett ez a szöveg önállóan, tartalmazhatta-e III. Ottó és Vitéz Boleszláv gnieznói találkozóját.[1528] A szöveget csak elméletileg sikerült rekonstruálni eddig, és csak egy, liturgikus célokra készült kivonata ismert egyedül. A legutóbbi kutatásban sem lehetett konszenzusra jutni abban, hogy a Gallus Anonymus által megnevezett forrás milyen formában létezhetett A korai Piast-kor történeti hagyományát feldolgozó Przemysław Wiszewski – a szöveg hiánya miatt – teljesen elveti létezését,[1529] míg Wojciech Drelicharz hevesen amellett érvel, hogy létezhetett, és Vitéz Boleszláv udvarában keletkezett.[1530] Az ügy természetéből következik, hogy ameddig a szöveg nem áll rendelkezésünkre, csak elméletileg képzelhető el, hogy Gallus Anonymus előtt egy olyan szöveg feküdt, mely tartalmazta a gnieznói találkozó részleteit is.

[1525] Legenda Sancti Stephani regis maior et minor, atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta 412-413.

[1526] Vö. a régebbi irodalom ismertetésével együtt: GRZESIK, Kronika 35-42. és 136-162.

[1527] Vita s. Romualdi. MGH SS 4. 852.: „Hi itaque ad Busclavum euntes, in heremo prius, eo sustentante, manerecoeperunt; et ut praedicare postmodum possent, Sclavonicam linguam laboriose discere studuerunt. Septimo vero anno, cum iam loquelam terrae plene cognoscerent, unum ad Romanam urbem monachum mittunt, et per eum summae sedis antistiti praedicandi licentiam petunt. Iniungunt etiam, ut nuntius ille aliquos secum de beati Romualdi fratribus duceret, qui heremiticae conversationis edocti, cum eis simul in Sclavorum partibus habitarent. Busclavus autem volens coronam sui regni ex Romana auctoritate suscipere, praedictos venerabiles viros coepit obnixa supplicatione deposcere, ut ipsi plurima eius dona papae deferrent et coronam sibi a sede apostolica reportarent. Qui regiae petitioni assensum penitus denegantes dixerunt: *Nos insacro ordine positi sumus,tractare nobis secularia negotia minime licet*; et ita relinquentes regem, ad cellam reversi sunt."

[1528] Az elveszett passióval kapcsolatban keletkezett teljes szakirodalmi lista felidézése lehetetlen. A legfontosabb összefoglalók a következők: WENSKUS, Brun 202-247.; PLEZIA, Zabytek 563-570.; WISZEWSKI, Domus 608-615.; Legutóbb: DRELICHARZ, Idea 47-69.

[1529] WISZEWSKI, Domus 614-615.

[1530] DRELICHARZ, Idea 59-64.

A másik ezzel kapcsolatos problémát a Lengyel-magyar krónika és a Hartvik-legenda viszonya képzi.[1531] A Hartvik-legendából a Lengyel-magyar krónikába átszármazó szövegrészletek autentikus mivoltát elfogadó lengyel kutatás nem veszi figyelembe a magyar középkorkutatás eredményeit, melyek elsősorban a legenda keletkezési körülményeire vonatkoznak.[1532] Anélkül, hogy e helyen ismertetnénk ennek részleteit, annyit érdemes megjegyezni, hogy elsősorban Gerics József eredményeinek köszönhetően a legenda eszmei hátterét biztosan el lehetett helyezni az invesztitúra harc keretei között, s ma már senki sem vitatja, hogy a legenda egyfajta történeti érvrendszert tartalmazott, s céljai elsősorban arra irányultak, hogy semlegesítse a gregoriánus reformpápaság Kálmánnal szemben megfogalmazott igényeit.[1533] A Lengyel-magyar krónikába átkerült koronaküldési hírt nem lehet kritika nélkül hitelesnek tekinteni. Más kérdés, hogy miért éppen a Piastokat tette meg Hartvik püspök a magyarok vetélytársaivá a koronaküldés során. Björn Weiler vetette fel, hogy ez a történet is a vonakodó királyok toposzszerű képének felel meg.[1534] Elméletileg nem zárható ki, hogy Kálmán, aki a 14. századi krónikakompozíció elmondása szerint Szent László halála előtt – a trónra történt jelölés elmaradása miatt – Lengyelországba menekült, és onnan csak nagybátyja halála után tért vissza.[1535] Amennyiben igaz ez a hír, mely – tegyük hozzá – csak az egyik verziója a László halála körüli eseményeknek, kézenfekvő lehet, hogy Kálmán ismerhette a korabeli lengyel viszonyokat, s tudhatta, hogy II. Boleszláv elűzése után ismét megszűnt a királyi hatalom az országban. Hipotetikusan persze az sem zárható ki, hogy Hartvik pusztán dramaturgiai célokat követett. A pápai koronaküldés fiktív történetének egyik lényeges eleme, hogy a pápa a két jelölt között dönt, illetve eredeti döntését az érdemek alapján megváltoztatja. Az első hely pedig csak akkor ér valamit, ha van második helyezett is.

Míg Szent István királlyá avatása vitán fölül áll, Vitéz Boleszláv pedig jelen tudásunk szerint nem az 1000. évben, hanem csak halála előtt, a birodalom által soha el nem ismerten lett királlyá, egészen biztos, hogy a Přemyslidák dinasztiájában nem került sor királlyá avatásra az ezredik évben. Ennek legkézenfekvőbb oka az lehetett, hogy a II. Boleszláv fejedelem 999-ben bekövetkezett halála után fellépett politikai bizonytalanság megakadályozta ezt. Ennek következtében először csak II.

[1531] Az irodalom összefoglalását l. DRELICHARZ, Idea 93-111.

[1532] GERICS, Hartvik-legenda 174-183.; THOROCZKAY, A Hartvik-legenda 171-214.

[1533] GERICS, Hartvik-legenda 82-183.

[1534] WEILER, Rex Renitens 17.

[1535] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV c. 142. 420. „Colomannus itaque filius regis Geyse de Polonia festinater rediit…”

Vratiszlávnak sikerült megszereznie a királyi címet 1085-ben, amikor is IV. Henrik cseh és lengyel királlyá emelte.[1536] Vratiszláv királlyá koronázását csak az invesztitúra harc első szakasza eseményeinek tükrében, valamint II. Boleszláv lengyel király 1076. évi királlyá emelésének fényében lehet megérteni.[1537] Maga a koronázás két forrásból ismert. Az egyik Kozma krónikája. Szerinte a fejedelmet maga a császár emelte cseh és lengyel királlyá, személyesen tette fel fejére a koronát, és utasította a trieri érseket, hogy koronázza meg.[1538] Ezután következett a prágai királlyá szentelés.[1539] Kozma krónikáján kívül rendelkezésünkre állnak egyéb, a birodalomban keletkezett források, így a jelenlegi formájában 1155 körül íródott, a cseh ügyekben azonban részben Ekkehard világkrónikájára és a Magdeburgi Évkönyvre támaszkodó Pegaui Évkönyv, mely beszámol II. Vratiszláv királlyá választásáról.[1540] A Pegaui Évkönyvből egy egészen más történet bontakozik ki előttünk: a királyi titulust a katonáival Prágában időző Groitzschi Wipert, a pegaui kolostor alapítója ajánlotta fel Vratislávnak.[1541] Ezután Vratiszláv megjelent Würzburgban, ahol a mainzi érsek, valamint a konstanzi és würzburgi püspök IV. Henrik parancsára királlyá szentelte.[1542] Az évkönyv sugalmazása szerint a cseh fejedelem egyetlen okból válhatott királlyá: lelkesen részt vett IV. Henrik különböző hadjárataiban, így pl. 1079-ben is, mikor is az uralkodó segítségével győzte le Rheinfeldeni Rudolfot. Sőt, így forrásunk, a fejedelem szolgálataiért elnyerte a le-

[1536] PATZE, Pegauer Annalen 7-28.; NOVÝ, Korunovace 129-144.; ŽEMLIČKA, Čechy 104-112.; WIHODA, Vratislav 375.; A lengyel királyi címhez l. KALHOUS, Koruna 14-15.; VANIČEK, Titul 141-174.; DALEWSKI, Bolesław 27-28.

[1537] PATZE, Pegauer Annalen 12.; NOVÝ, Korunovace 129-144.

[1538] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 36. 135.: „In quo conventu idem cesar omnibus sui regni optimatibus, ducibus, marchionibus, satrapis et episcopis assencientibus et collaudantibus ducem a Boemorum Wratizlaum tam Boemie quam Polonie prefecit et inponens capiti eius manu sua regalem circulum iussit archiepiscopum Treverensem, nomine Egilbertum, ut eum in sede sua metropoli Praga in regem ungat et diadema capiti eius inponat."

[1539] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2.. II. c. 38. 140-141.: „Interea Egilbertus Treverewnsis archiepiscopus iussis obtemperans imperatoris adveniens metropolim Pragam XVII kal. Iulii inter sacra missarum sollepmnia regalibus fascibus indutum unxit in regem Wratislaum et imposuit diadema super caput tam ipsius, quam eius coniugis Zuatuae…"

[1540] Annales Pegavenses. MGH SS 16. 236-241.

[1541] Annales Pegavenses. MGH SS 16. 236.: „Mirari satis, inquit, non posse me fateor, quod tantus vir, tanti nominis ac potestatis aequanimiter feras detrimentum et obiectionem regii nominis et auctoritatis."

[1542] Annales Pegavenses. MGH SS. 16. 237.: „Ventum est ad curiam Herbipolim vel Wirziburch: ad quam princiupes undique sollempniter convenissent exceptis Saxonibus, dux Boemie…advenit. Imperatore ergo iubente ac sententia principum astipulante, per Moguntinum archiepiscopum et Constantiensem praesulem et Wirziburgensem, Vratislaus regali benedictione sublimatur."

győzött ellenkirály lándzsáját is.[1543] A Pegaui Évkönyv és Kozma tehát – különösen a királlyá emelés motivációja tekintetében – egy részben eltérő történetet mond el. A Pegaui Évkönyv hitelességét a korábbi német kutatás még úgy is elfogadta,[1544] hogy egészen biztos: a lándzsaátadás nem önálló információja az évkönyveknek, hanem Ekkehard világkrónikájára és a Magdeburgi Évkönyvre támaszkodik.[1545] Az újabb kutatás azonban rámutatott, hogy az évkönyv sok bizonytalan részletet tartalmaz. A koronázás dátumát 1080-ra helyezi, Vratiszlávot már megkoronázása előtt *dux* és *rex* néven emlegeti, illetve IV. Henriket már 1084-es császárrá koronázása előtt is császárnak hívja.[1546] Vratiszláv királlyá koronázásáról rendelkezésünkre áll még két további annalisztikus forrás: az Altenzelli, illetve a Padernborni Évkönyv.[1547] E két forrás közös vonása, hogy teljesen függetlenek Kozma krónikájától és a Pegaui Évkönyvtől is, és hogy nem tudnak semmit Vratiszláv lengyel királyi címéről. Ezzel szemben Kozma a prágai püspökség vitatott eredetű birtokösszeíró levelével hozza összefüggésbe az ügyet, és egy szót sem szól Vratiszlávnak a birodalom számára tett szolgálatairól. Vratiszláv királlyá emelése önmagában is érdekes kérdés, melyre alább még egyszer vissza kell majd térni. Itt annyit szükséges megjegyezni, hogy ellentétben a 11. század elejére, illetve 1025-re keltezhető lengyel és magyar hagyománnyal, a cseh királyság kezdetei felettébb későiek.

Az első koronázások mellett a következő legfontosabb kérdés a királyi cím kontinuitásának problémája. E helyen rögtön visszautalva a Přemyslidákra, ismét fel kell hívni a figyelmet arra, hogy II. Vratiszláv királlyá koronázása egyedülálló esemény volt, melynek nem volt folytatása a 11. században, sőt még a 12. század első felében sem.[1548]A másik végletet pedig Magyarország jelentette, ahol Szent István örökösei – függetlenül a trónviszályoktól – valamennyien királyi címet viseltek. A királyi cím folyamatossága egyedül a Piast-monarchiában jelent problémát. Ahhoz nem férhet két-

[1543] Annales Pegavenses. MGH SS. 16. 241.: „Anno domini 1079. bellum fuit inter Henricum et Ruodolfum in loco, qui dicitur Fladechein, ubi in primo congressu saxones terga vertunt. Ibi Vratislaus dux et rex Boemiae regalem lanceam Ruodolfi adeptus, que ex inde permissione imperatoris quemvis semper illius gentis ducatu insignem in omni festivi processione praecedit."

[1544] PATZE, Pegauer Annalen 13-14.

[1545] Ekkehardi Chronicon universale. MGH SS 6. ad A. 1079. 203.; Annales Magdeburgenses. MGH SS 16. ad. A. 1079. 175.

[1546] Vö. WIHODA, Emperor 128-129.

[1547] Annales Veterocellenses. MGH SS 16. 41.: „…imperator…Wratislaum ducem Bohemie …decoravit, coronam regalem capiti suo imponens, sublimavit in regem…"; Annales Patherbrunnenses, ad A. 1087. 100.: „…dux Bohemie sue gentis rex factus est unctione Eilberti archiepiscopi Trevirensis."

[1548] Erre legutóbb: FONT, Nagyhatalmak 151-152.; WIHODA, Herrschaftslegitimation 386.

ség, hogy II. Mieszko, Vitéz Boleszláv fia királyként uralkodott apja halála után.[1549] Mieszkót apja vélhetően utódául jelölte, és még életében, saját megkoronázásakor fiát is királlyá szenteltette. Mieszko trónra lépésének körülményei tisztázatlanok. A Piastok dinasztikus hagyománya igen ellentmondásos képet hagyott róla hátra, a király uralmát apja és fia árnyékában ábrázolva.[1550] Mindemellett több kortárs forrásból is ismert, hogy Mieszko ténylegesen királyként uralkodott. Az egyik Sváb Matild levele az uralkodóhoz. Matild II. Konrád sógornője volt, s a száli frankok másik ágának, saját fiának, II. (Ifjabb) Karintiai Konrádnak akarta volna biztosítani a trónt 1024-ben. Miután a kambai gyűlésen alulmaradt a királlyá választott II. Konráddal szemben, látványosan támogatni kezdte a német-római király és későbbi császár ellenfeleit. Így többek között elismerte II. Mieszko királyi hatalmát is. A *Liber officiorum*ban fennmaradt kép[1551] Mieszkót trónon ülve, királyi jelvényekkel ábrázolja. A szöveg pedig egyértelműen arról tanúskodik, hogy Mieszko ténylegesen király volt.[1552] A *Liber officiorum* másik fontos megjegyzése, hogy közvetlenül Vitéz Boleszlávval hozza kapcsolatba II. Mieszko királyi hatalmát, ami ismét csak arra enged következtetni, hogy trónra lépése közvetlenül apja halála után bekövetkezhetett.[1553] Sváb Matild levelén kívül rendelkezésünkre állnak a Piastokkal szemben kifejezetten ellenséges német források, így Wipo gesztája is, mely egy eseménysorként tárgyalja Vitéz Boleszláv és II. Mieszko trónra lépését.[1554] Hasonlóan járt el a Quedlinburgi Évkönyv is, mely úgyszintén törvényte-

[1549] Vö. LABUDA, Mieszko II 62-77.; DALEWSKI, Koronacja 126-127.

[1550] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. 17. „Postquam ergo Magnus Bolezlauus de mundo decessit, secundus Mescho, filius eius in regnum successit, qui iam vivente patre sororem tertii Ottonis imperatoris uxorem acceperat, de qua Kazimirum, id est Karolum, restauratorem Polonie procrearet. Hic vero Mescho miles probus fuit, multaque gesta militaria, que longum est dicere, perpetravit. Hic etiam propter patris invidiam vicinis omnibus extitit odiosus, nec sicut pater eius vita vel moribus, vel divitiis copiosus. Dicitur etiam a Bohemicis in colloquio per traditionem captus et genitalia ne gignere posset, corrigiis astrictus, quia rex Bolezlauus, pater eius, similem eis iniuriam fecerat, quoniam eorum ducem suumque avunculum excecaverat. Qui de captione quidem exivit, sed uxorem ulterius non cognovit. Sed de Meschone sileamus et ad Kazimirum restauratorem Polonie descendamus."

[1551] Codex Mathildis. Liber officiorum cum foliis dedictionis. MSP I. 139-140.; Vö. KÜRBIS, Epistola 318-343.; LABUDA, Mieszko II. 62-64.

[1552] Codex Mathildis. Liber officiorum cum foliis dedictionis. MSP I. 139.

[1553] Codex Mathildis. Liber officiorum cum foliis dedictionis. MSP I. 140.

[1554] Wiponis opera. MGH SRG 61. 31-32.: „Eodem anno quem supra notavimus Bolizlaus Sclavigena, dux Bolanorum, insignia regalis et regium nomen in iniuriam regis Chuonradi sibi aptavit, cuius temeritatem citoi mors exinanivit. Filius autem eius Misico, similiter rebellis, fratrem suum Ottonem, quoniam regis partibus favebat, in Ruzziam provinciam pepulit."; Wipo gesztájának értékeléséhez l. még: LABUDA, Mieszko II. 66-67.

lennek tekinti Boleszláv és Mieszko uralmát.[1555] A királykoronázásról tudósító, ám azt elítélő és el nem fogadó forráscsoport legérdekesebb tagja a Magdeburgi Évkönyv, mely Mieszkót konzekvensen csak *dux*nak nevezi, hozzátéve, hogy a királyi címet csak bitorolta.[1556] Mieszko azonban nem tudta megtartani a királyi hatalmat, hanem a birodalommal és saját rokonaival folytatott háborúk során kénytelen volt lemondani a titulusról, ami az első Piast-monarchia összeomlásához vezetett.[1557] A következő, s 1320-ig egyben az utolsó királykoronázásra 1076-ban került sor, amikor is II. Merész Boleszlávnak sikerült megszereznie a királyi címet. Két közvetlen forrással rendelkezünk arról, hogy II. Boleszláv ténylegesen királyként uralkodhatott: Hersfeldi Lampert és Bernold krónikájával,[1558] illetve rendelkezésünkre áll Gallus Anonymus gesztája is, aki ugyancsak konzekvensen királynak nevezi az uralkodót, bár királlyá szenteléséről semmit nem mond. Boleszláv királyi hatalmának törvényessége azonban erősen vitatható. A régebbi kutatás általában IV. Henrik meggyengülésével és az invesztitúra harc megindulásával magyarázta Boleszláv hatalomra kerülését, azaz a királykreálást VII. Gergely és a gregoriánus pápaság akaratának tulajdonította.[1559] E felfogás alapját általában VII. Gergely e munkában már idézett levele adja, melyben az egyházfő gyakorlatilag felszólította a lengyel fejedelmet, hogy építse újra a lengyel egyházszervezetet,[1560] ami így az első lépés lehetett volna a királyi koronázás irányába. Kétségtelen, hogy II. Boleszláv ténylegesen sokat tett az egyházszervezet megújításáért. Talán hozzá köthető a mogilnói bencés apátság alapítása,[1561] és talán ő alapította a tynieci bencés kolostort is. Mindennek ellenére kétségek merülhetnek fel a tekintetben, hogy a pápaság támogatta volna a királyi cím megszerzését. Középkorkutatásunkban Font Márta vetette fel legutóbb, hogy a pápai engedély Szaniszló püspök meggyilkolása miatt maradhatott

[1555] Annales Quedlinburgenses. MGH SRG 72. ad. A. 1025. 579. „Post hunc filius eius Misuka, maior natu, haut dissimili superbia tumens, virus arrogantiae longe lateque diffundit."

[1556] Annales Magdeburgenses. MGH SS 16. 169.: „Miseco dux Polanorum, qui contra Romanum imperium regale sibi nomen usurpavit…"

[1557] Összefoglalva l. LABUDA, Mieszko II. 93-110.

[1558] Lamperti Monachi Hersfeldensis opera. MGH SRG 38. c. 177. 284-285.: „Dux Polenorum, qui multos iam annos regibus teutonicis tributarius fuerat, cuiusque regnum iam olim Teutonicorum virtute subactum atque in provinciam redactum fuerat, repente in superbiam elatus, propterea quod reges Teutonicos cerneret domesticis seditionibus occupatos nequaqua ad inferenda exteris gentibus arma vacare, regiam dignitatem, regiumque nomen sibi usurpavit, diadema imposuit atque ipso die natalis Domini a XV episcopis in regem estr consecratus."; Vö. még: Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz. MGH SRG N. S. 14. a. A. 1077. 409.: „Dux Bolenorum se in regem coronavit."

[1559] Pl. WOJCIECHOWSKI, Szkice 175-195.; SZÉKELY, Koronaküldések 940.

[1560] Das Register Gregors VII. MGH EppS I. c. II. 73. 234.

[1561] Az alapítólevél csak romlott és hamisított oklevéltöredékben ismert. Irodalmát összefoglalva l. WISZEWSKI, Domus 91. 308-309. jz.

el.[1562] Ennek azonban ellentmond az, hogy Szaniszló püspököt csak Boleszláv megkoronázása után végezték ki. Valószínű azonban, hogy tényleg hiányozhatott a pápai hozzájárulás az uralkodó megkoronázásához. Erre utal ugyanis az, hogy mind Hersfeldi Lampert, mind pedig Bernold esküdt ellenségei voltak IV. Henriknek. Ehhez képest az előbbi jogtalan aktusként ábrázolja Boleszláv királlyá koronázását, a másik pedig csak lakonikusan jegyzi meg, hogy Boleszláv királlyá koronázta magát. Így valószínűbb, hogy azoknak, a már korábban felvetett nézeteknek[1563] lehet igaza, hogy a koronázás egyszerűen Boleszláv magánakciója volt, melyet senki nem ismert el, ám ő és környezete törvényesnek tartotta.[1564]

További problémát jelent az, hogy miért nem sikerült biztosítani a királyi cím folytonosságát Lengyelországban Merész Boleszláv elűzése után. Wincenty Kadłubek alapozta meg azt nézetet a lengyel dinasztikus történetírásban, hogy mind II. Boleszláv, mind fia, Mieszko hirtelen és erőszakos halála a krakkói püspök meggyilkolására vezethető vissza.[1565] Ezt szinte változtatás nélkül vette át Szent Szaniszló püspök életírásainak szerzője, Kielcei vagy Kielczi Wincentius, aki a *Vita minor*ban ismételte meg Kadłubek véleményét,[1566] ám egy lényeges ponton kiegészíttette: párhuzamot vont I. Vitéz Boleszláv és II. Merész Boleszláv között, utóbbinak felróva a regnum 12. századi szétesését és a korona elvesztését.[1567] Kis változtatással ezt a véleményét a vértanú püspökről írott *Vita maior*ban is fenntartotta. E szerint II. Boleszláv tette nem csak a korona elvesztésével járt együtt, hanem Lengyelország dicsősége és a királyi méltóság odaveszett.[1568] Ez a verdikt bekerült a késő-középkori lengyel történetírásba, s mint

[1562] FONT, Nagyhatalmak 144.

[1563] GRUDZIŃSKI, Bolesław 59-60.

[1564] E tekintetben legutóbb l. SKWIERCZYŃSKI, Koronacja 110-111.

[1565] Magistri Vincentii dicti Kadlubek Chronica Polonorum. MPH n. s. 11.II. c. 20. 59.: „Non vero post inaudito coreptus longore Boleslaus sibi mortem consciuit, set et unicus eius filius Mesco in primo puberitatis flore veneno emarcuit. Sic tota Boleslai domus sancto penas Stanislao exsolvit. Quia sicut nullum irremuneratum, sic nullum malum impunitum."

[1566] Vita sancti Stanislai, episcopi Cracoviensis (vita minor). MPH 4. c. 35. 284.: „Et sic tota domus Boleslai corruit et beato martiri Stanislao penas exsolvit."

[1567] Vita sancti Stanislai, episcopi Cracoviensis (vita minor). MPH 4. c. 35. 284.: „…per istius Bolezlai [scil. secundi] seviciam et impietatem regnum decrevit et corona Polonie tandem prosus cecedit."

[1568] Vita sancti Stanislai, episcopi Cracoviensis (vita maior) auctore fratre Vincentio de ordine fratrum praedicatorum. MPH 4. c. 25. 391.: „Nam propter parricidium ipsius [scil. Boleslai secundi] quod in beato Stanislao martire commisit, non solum corona de capite posteritatis ipsius cecedit, sed et ipsa Polonia usque ad presens tempus suam gloriam et regni honorem amisit."

annyi minden más is, Jan Długosz közvetítésével gyökerezett meg a modern lengyel történetírásban, illetve az új- és modernkori nemzeti tudatban.[1569]

E helyen rövid mérleget vonva megállapítható, hogy a királyi hatalom csak az Árpádok Magyarországán tudott kibontakozni és gyökeret verni. A Přemyslidák esetében gyakorlatilag csak egyetlen elszigetelt esetet ismerünk a 11. század folyamán, míg a Piastok a 11. század folyamán hosszabb kihagyás után megpróbálták ugyan újraéleszteni a királyi méltóság intézményét, magukat királynak is tekintették, ám hagyományt nem tudtak teremteni belőle. Nem tudjuk, hogy ennek oka ténylegesen Szent Szaniszló püspök meggyilkolásában rejlik-e. Okkal gyanítható, hogy a 13. századi Szent Szaniszló-hagiográfia a század második felére válságba került *ius ducale*, a részfejedelemségi rendszer szemszögéből ítélte meg a korona 11. századi elvesztését, erre utalhat a *Vita maior* szerzőjének utalása az ország széteséséről, melyet Kielcei Wincentius azzal magyarázott meg, hogy miként a vértanú püspök testét Boleszláv király sok részre vágatta és minden irányban szétszórta, ugyanúgy bomlott darabokra országa is.[1570]

A jelen munka főbb célkitűzései szempontjából azonban inkább az érdekes, hogy játszott-e szerepet a későbbi dinasztikus konfliktusokban a megkoronázottság ténye, illetve a korábban történt koronázások?

Nem férhet kétség ahhoz, hogy a 14. századi krónikakompozíció kifejezetten csak egy helyen, a várkonyi jelenetben különíti el a királyi és hercegi hatalmat, a koronát egyértelműen a királyi méltóság jelvényeként bemutatva.[1571] A kard kérdését már részletesen tárgyaltunk az alávetés kapcsán. A korona szembeállítása a karddal arról tanúskodik, hogy a korona, illetve a megkoronázottság felértékelődése csak Kálmán uralma alatt következett be, László hatalomra kerülésénél nem tulajdonítottak neki még fontosabb szerepet. Sőt, nem feledhető: Géza és László a megkoronázott és felkent királlyal szemben került hatalomra.

Kutatásunkban Csóka J. Lajos és Kristó Gyula érdeme, hogy ráirányították a figyelmet a várkonyi jelenet koronafogalmának kérdésére. Csóka abból indult ki, hogy a krónikában közölt részlet összefüggésben állhat a Hartvik-legendában közölt vízió-

[1569] A korona elvesztésének késő-középkori forrásait l. összefoglalva: WĘCOWSKI, Strata korony 274-299., különösen 285-293.

[1570] Vita sancti Stanislai, episcopi Cracoviensis (vita maior) auctore fratre Vincentio de ordine fratrum praedicatorum. MPH 4. c. 26. 391.: „Et sicut ipse corpus martiris in multas partes secuit et in omnem ventum dispersit, sic Dominus regnum eius scidit et plures principes in eo dominari permisit et … hoc regnum in se ipsum divisum in conculcacionem et direptionem vastantibus per circuitum dedit…"

[1571] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV c. 92. 354.; Részletesen l. a III.3.1. sz. fejezetben.

val,[1572] melyben Szent István vértanú megjelenik a szülés előtt álló Saroltnak, és felhívja a figyelmét arra, hogy olyan fiút hordoz a méhében, akinek először adatik majd meg a korona és a *regnum* ebben az országban.[1573] Csóka J. Lajos elképzeléseit Kristó Gyula annyiban fejlesztette tovább, hogy a jelenet keletkezési idejét Kálmán korára helyezte, és a jelenetben magában az Árpádok két ágának kibékítési kísérletét látta, amelyben Kálmán a megkoronázottság ténye alapján, és hatalmának Szent Istvánra történő visszavezetésével próbálta meg elutasítani Álmos trónigényét.[1574] Ennek értelmében a Hartvik-legendában egy újfajta legitimitás-elmélet jelent meg, mely az ország birtoklásából és a megkoronázottság tényéből indul ki, s mely – tegyük hozzá – mindezt az első keresztény uralkodóra vezeti vissza.[1575] Ez az elképzelés megfelelt annak a Kálmán udvarában érvényes képnek, mely őt Szent István király politikai programja továbbfolytatójának (*protorex*, illetve *superaedificator*) mutatta be.[1576]

Hasonló tendenciák figyelhetők meg a Piastok dinasztikus történetírásában, melyet ez esetben egyedül Gallus Anonymus gesztája képvisel. A kutatásban már régóta ismert: a gesztaíró egyik legfontosabb célkitűzése volt, hogy a fejedelem őseinek is emléket állítson.[1577] E törekvésen belül is különös hangsúlyt fektetett a szerző arra, hogy a geszta főszereplőjének, III. Boleszlávnak a legitimitását egyenesen Vitéz Boleszlávra vezesse vissza, s hogy mindenben az első királyt tegye meg III. Boleszláv példaképévé.[1578] Ez automatikusan maga után vonta, hogy Gallus Anonymus háttérbe próbálta szorítani I. Mieszkót,[1579] és rajta kívül szinte mindenkit, aki I. és III. Boleszláv között

[1572] CSÓKA, A latin nyelvű 422-423.

[1573] Legenda Sancti Stephani regis maior et minor, atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta SRH II. 406.: „Nec hoc silentio pretereundum est, quod ut omnis ambiguitas tolleretur de medio, ne forte predicte visionis solius viri parum videretur inesse fidei, uxorem eius iam propinquantem partui tali voluit visione divini gratia consolari. Apparuit namque illi beatus levita et prothomartyr Stephanus, levitici habitus ornatus insignibus, qui eam alloqui taliter cepit: „Confide in domino mulier, et certa esto, quia filium paries, cui primo in hac gente corona debetur et regnum, meumque nomen illi inponas."

[1574] KRISTÓ, Legitimitás 591-599

[1575] KRISTÓ, Legitimitás 592.

[1576] ZÁVODSZKY 183.

[1577] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. Prohemium: „Est autem intencio nostra de Polonia et duce principaliter Bolizlao describere, eiusque gratia quedam gesta predessorum[sic!] digna memoria recitare."

[1578] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. c. 16. 35.: „Qui cupit post vitam acquirere tantam famam, acquirat, dum vivit, in virtutibus tantam palmam. Si quis captat Bolezlauo memoriali titulo comparari, elaboret suam vitam eius vite venerabili conformari. […] Hec erat magni Bolezlaui gloria memoranda, talis virtus recitetur posterorum memorie imitanda." Vö. még: PLEZIA, Kronika 66. GRUDZIŃSKI, Ze studiów (1951) 70.; DĄBROWSKI, Dziejopisarstwo 36–37.; KÜRBIS, Herrscherlob 61.; KERSKEN, Geshcichtschreibung 522.; BAGI, Gallus Anonymus 73-75.

[1579] STRZELCZYK, Piasts 107.

uralkodott. E tekintetben – úgy véljük – a gesztaíró egyik legfontosabb érve éppen a rejtélyes gnieznói királykoronázás volt. Ahogy fent már utaltunk rá, a kutatásban sokféleképpen igyekeztek magyarázni III. Ottó és Vitéz Boleszláv találkozásának ezt az elemét. A sokféle elmélet mellett kevesebb figyelmet szenteltek a kutatásban a III. Ottó szájába adott szavaknak, mi szerint a császár azzal indokolta meg Boleszláv királlyá emelését, hogy nem illik egy ilyen nagy férfiút mint a főemberek egyikét fejedelemnek vagy *comes*nek nevezni, hanem királyi fejékkel ékesítve trónra kell emelni.[1580] A szövegben különösen az *unus de principibus, illetve* a *dux* és *comes* kifejezések érdemelnek figyelmet. Többször hivatkoztunk már rá, hogy a geszta egyik legfőbb célkitűzése volt, hogy bebizonyítsa Boleszláv történelmi jogát az egyeduralomra, illetve hogy érveket találjon arra, miért kellett Zbigniewnek elbuknia. Boleszláv testvére legyőzése után nem pusztán egy *ducatus*t, hanem egy egész regnumot kormányzott a geszta szerint,[1581] ami arra utalhatna, hogy neki sikerült helyreállítania őse, Vitéz Boleszláv országát és hatalmát, aminek végén valószínűleg ott állt volna a II. Boleszláv elűzésével elvesztett királyi hatalom visszaszerzése is. Mindemellett a Gallus-geszta bizonyítja: annak ellenére, hogy Vitéz Boleszláv bizonyosan nem lett királlyá az 1000. évben, III. Boleszláv fontos volt, hogy ükapja az 1000. évben elnyert és a császár és a pápa által is elismert királyi hatalmára hivatkozhasson Feltűnő, hogy II. Mieszko és II. Boleszláv annak ellenére sem volt méltó erre a szerepre, hogy mindketten királyok voltak. Rögtön hozzá kell persze tenni: mindkettőjükből hiányoztak olyan tulajdonságok, melyek alkalmassá tették volna őket arra, hogy megismételjék a „Nagy" Boleszláv tetteit, s ezzel méltó elődjévé váljanak a geszta főhősének. Gallus Anonymus esete még egy szempontból érdekes: a kutatás egy iránya, melynek alapvető helyessége nem kérdőjelezhető meg, mindig is úgy tartotta, hogy Gallus Magyarországról érkezett Krakkóba.[1582] Ezt a tételt mi magunk azzal igyekeztünk kiegészíteni korábban, hogy a gesztaíró feltehetően Könyves Kálmán környezetében tartózkodhatott Magyarországon, és rálátása lehetett az uralkodó belpolitikai programjára is, ami így elméletileg lehetővé teszi, hogy a Kálmán-kori korona- és *regnum*-fogalom, illetve Gallus Anonymus hasonló törekvései között összefüggések álljanak fenn.[1583]

[1580] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I.6. 17-18.: „Non est dignum tantum ac virum talem sicut unum de principibus ducem aut comitem nominari, sed in regale solium glorianter redimitum diademate sublimari."

[1581] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. III. 25. 158.: „..nam cum ipse non ducatum, sed regnum magnificum gubernaret…"

[1582] PLEZIA, Kronika Galla, passim.

[1583] BAGI, Gallus Anonymus, passim.

Hasonló analógiákat csak részben találunk a 11. századi cseh történelemben. A Přemyslidák birodalmában csak egy koronázásra került sor a 11. század folyamán, mely csak és kizárólag az érintett II. Vratiszláv személyének szólt, és folytatás nélkül maradt. Előtte legfeljebb II. Szpitinyev említhető meg, aki hatalomra kerülése után engedélyt kapott arra a pápaságtól, hogy mitrát viseljen.[1584] A kutatásban felmerült, hogy a mitraviselési engedély fejében űzte el II. Szpitinyev a sázavai kolostor szerzeteseit,[1585] mások a cseh fejedelmek a birodalomtól való önállósodási szándékát látják benne.[1586] A szöveg csak a Deudedit-féle regeszta-gyűjteményben maradt ránk, II. Miklós pápa eredeti oklevele elveszett, így csak találgathatunk, hogy ha tényleg létezett, mi lehetett a célja. Mindazonáltal a znojmói rotundán csak őt és II. Vratiszlávot ábrázolják koronával.[1587] A Přemyslidák körében történt koronázások elmaradása önmagában kizárja, hogy az Árpádok és a Piastok dinasztikus történetírásában megfigyelhető, az uralkodói legitimitást a megkoronázottság tényéből, az ország birtoklásából, illetve a megkoronázott ősökre való támaszkodásból álló elmélettel számolhassunk. Ráadásul maga a koronázás leírása nem játszik döntő szerepet Kozma krónikájában. Semmi jel nem utal arra, hogy hasonló, a keresztény államiság megteremtőjét a krónika megrendelőjével összekötő eszmei fonalat fűzött volna bele munkájába. Ennek legfőbb oka abban keresendő, hogy ő függetlenedni tudott valamennyire az udvari igényektől, forrásait nem a fejedelmi udvar eszmevilágából merítette, sőt ő maga is azt vallotta, hogy a jelenkor szereplőiről inkább hallgatni érdemes, mint írni. E kijelentésének hátterében az áll, hogy számára nem a saját korában uralkodó I. Vladiszláv fejedelem jelentette a pozitív uralkodóképet, hanem II. Bretiszláv.

A magyar és a lengyel példa esetében megfigyelhető *protorex-superaedificator* kapcsolatot tehát nem lehet fellelni a prágai mester munkájában.[1588] Ennek ellenére kitapintható egyfajta legitimitás-diskurzus II. Vratiszláv koronázása kapcsán. Már a korábbi kutatás is úgy tartotta, hogy II. Vratiszláv cseh és lengyel királlyá koronázása Vitéz Boleszláv gnieznói koronázásának megismétlése volt, s hogy a lengyel királyi cím is ezzel állna összefüggésben. E tézis szerint II. Vratiszláv két koronázása (IV. Henrik általi megkoronázása, illetve a prágai felszentelés) ugyanazt a sémát követte, amit Vitéz Boleszlávé, aki 1000-ben csak a császári beleegyezést tudta megszerezni, s ezt egészítet-

[1584] CDB I. Nr. 57, 60.: „Specioneus, dux Boemie, accepit licentiam a papa Nicholao sibi portandi mitram et promisit se daturum omni anno C libras argenti de terra sua sub nomine census."
[1585] KALHOUS, Duchy 226. és 258. sz. jz. a kérdés régebbi irodalmához.
[1586] FONT, Nagyhatalmak 141.
[1587] Krzemieńska, Rotunde, 48.
[1588] A régebbi irodalommal együtt l. BAGI, Gallus Anonymus 130-131.

te ki 1025-ben az egyházi benedikcióval.[1589] Ezt David Kalhous később még annyiban egészítette ki, hogy a lengyel királyi címet azért kapta meg II. Vratiszláv, mert Vitéz Boleszláv volt az első, aki a birodalomtól keletre királyi címet nyert el a birodalom jóvoltából.[1590] Külön véleményt fogalmazott meg Josef Žemlička. Szerinte 1086 körül a Piastokat a kihalás fenyegette, mivel Ulászló Hermannak csak törvénytelen fia volt (Zbigniew), illetve csak II. Boleszláv fia, Mieszko volt életben. IV. Henrik – szerinte – érzékelte a kelet-közép-európai hatalmi egyensúly megbomlását, egy esetleges magyar-lengyel közeledést, s ezért engedte volna meg a fejedelemnek, hogy a lengyel királyi címet is viselje, még annak ellenére is, hogy közben megszületett a lengyel fejedelem törvényes utóda, a leendő III. Boleszláv.[1591] Ugyancsak önálló tézisekkel jelentkezett e kérdésben Martin Wihoda. Szerinte Kozma krónikájának megjegyzését úgy lehetne feloldani, hogy II. Vratiszláv megszerezte II. Boleszláv királyi koronáját, azaz magát az uralmi jelvényt.[1592] Wihoda szerint erre utalhatna a znojmói rotunda koronaábrázolása, bár ő maga is elismeri, hogy erre csak abban az esetben lehetne szó, ha a II. Vratiszláv érméin látható korona és a znojmói ábrázolás legalább egy kicsit hasonló lenne.[1593] A cseh történetírással szemben általában elutasító véleményt fogalmaz meg a lengyel historiográfia II. Vratiszláv lengyel királyi címével kapcsolatban. Gerard Labuda badarságnak és zavaros elbeszélésnek minősítette Kozma előadását, Wojciech Mischke pedig legutóbb – a kérdés teljes historiográfiáját ismertetve – Martin Wihoda tételeit utasította vissza.[1594]

Nem könnyű állást foglalni ebben a kérdésben. Szinte kockázat nélkül kijelenthető, hogy az egész problémakör elsősorban a lengyel és cseh történeti diskurzus része, és elválaszthatatlan attól a régi kulturális konkurenciaharctól, melynek középpontjában az áll, hogy vajon a cseh vagy a lengyel kulturális hegemónia meghatározó-e a nyugati szláv világban. Ha tehát eltekintünk a kérdés kultúrtörténeti és társadalomlélektani vonzataitól, s csak a rendelkezésünkre álló forrásokat vesszük figyelembe, akkor a következők állapíthatók meg.

[1589] Pl. NOVOTNÝ, České Dějiny I. 2. 246-261. A régebbi, ugyanilyen szemléletű irodalom összefoglalásával együtt l. NOVÝ, Korunovace 129-144.

[1590] KALHOUS, Koruna 13.

[1591] ŽEMLIČKA, Koruna 1-46. itt 44-45.

[1592] WIHODA, Polská koruna 721-744.; A kérdésre ismét visszatért egy újabban megjelent munkájában, bár itt már némileg óvatosabban fogalmazott, s elképzeléseit csak hipotetikus lehetőségként vázolta.: WIHODA, Die Goldenen Bullen 141-153, különösen 151.

[1593] WIHODA, Die Goldenen Bullen 150.

[1594] LABUDA, Św. Stanisław 61.; MISCHKE, Polska korona 154-166.

A Hildesheimi Évkönyv – eltérően a többi, a gnieznói találkozóról tudósító német évkönyvtől és Thietmar krónikájától – azt a hírt tartotta fenn, hogy III. Ottó gnieznói útja alatt Lengyelországban hét püspökséget alapított, s II. Boleszláv cseh fejedelem kérésére Prágában hozott létre érsekséget.[1595] Az évkönyv bejegyzését az innovatív és kreatív ötleteiről ismert Johannes Fried úgy értelmezte, hogy Vitéz Boleszláv az eredetileg Gnieznóban felállított, kánonjogilag bizonytalan helyzetű érsekséget prágai uralma alatt át akarta helyezni Prágába, Szent Adalbert székhelyére.[1596] Még tovább ment e tekintetben Dušan Třeštik: szerinte Prága eredetileg egész *Sclavinia*, azaz az ő értelmezésében az összes szlávok által lakott terület természetes fővárosa lett volna.[1597] Fried téziseivel szemben azonban már Knut Görichnek sikerült igazolnia, hogy a Hildesheimi Évkönyv régi, elveszett szövege, melyben Fried szerint benne volt ez a hír, nem tartalmazhatta azt, s így arra következtetett, hogy itt egyszerűen az évkönyvíró tévedéséről van szó.[1598] A kérdés ezzel – legalábbis a források szempontjából lezártnak tekinthető,[1599] ám természetesen más kérdés, hogy a cseh kutatás általában készpénznek veszi, hogy a Přemyslidák (I. Bretiszlávtól kezdve) törekedtek arra, hogy független egyháztartományt hozzanak létre, aminek egyik első lépése lehetett Szent Adalbert ereklyéinek „visszaszármaztatása“ a vélelmezett nagy szláv birodalom igazi fővárosába, Prágába.[1600] A Hildesheimi Évkönyv adatát tehát csak nehezen lehetne felhasználni ennek az elméletnek a bizonyítására. Továbbá a Vratiszláv királlyá koronázását fenntartó egyéb források nem tudnak arról, hogy elnyerte volna a lengyel királyi címet is. E tekintetben kivételt képez Wezilo mainzi érsek két levele III. Kelemen (ellen)pápához, melyben egyértelműen lengyel királynak (*rex Boloniorum*) nevezi az uralkodót, sőt az ellenpápa támogatását kéri a cím érdekében.[1601] Ezzel kapcsolatban azonban már Gerard Labuda felhívta a figyelmet arra, hogy feltehetően elírásról van szó, a Bohemiorum Boloniorumra változtatásáról.[1602] Kétségtelen, hogy a pápai udvar és II. Vratiszláv, illetve a birodalmi érsekek és a cseh király levelezésében sehol másutt nem

[1595] Annales Hildesheimenses. MGH SRG 8. 28.: „ibique coadunata sinodo episcopia septem disposuit, et Gaudentium, fratrem beati Adalberti, in principali urbe Sclavorum Praga ordinari fecit archiepiscopum, licentia Romani pontificis, causa petitionis Bolizlavonis Boemiorum ducis, ob amorem pocius et honorem sui venerandi fratris, digni pontificis et martiris.”

[1596] FRIED, Otto III 176.; FRIED, Gnesen 274.

[1597] TŘEŠTIK, Sv. Vojtěch 91-92.

[1598] GÖRICH, Erzbistum 10-27.

[1599] A téma teljes irodalmát és forrásháttterét l. SIKORSKI, Kościół 405-430.

[1600] HLAVAČEK, Landeserzbistum 33-44.

[1601] MGH Epp. H. IV, Nr. 2. 389-290. itt 390.

[1602] LABUDA, Św. Stanisław 61-62.

kerül elő ez a formula, sőt III. Kelemen Vratiszlávhoz írott levelében egyenesen *gloriosus princeps* néven említi az uralkodót.[1603]

A Hildesheimi Évkönyv mellett még egy forrásunk van, mely elméletileg alátámaszthatná, hogy II. Vratiszláv királlyá koronázása összefüggésben áll a térségben történt korábbi ilyen eseményekkel. A Pegaui Évkönyv szövegében maradt fenn egy Groitzschi Wibert szájába adott mondat, mely szerint II. Vratiszlávnak volt egy Bougo nevű elődje, aki királyi méltóságot viselt.[1604] A kutatásban Rastislav Nový e bejegyzést használta fel arra, hogy kijelentse: IV. Henrik gesztusa, mellyel – szerinte – helyreállította a Přemyslidák királyi hatalmát, egyértelműen azt a célt szolgálta, hogy visszaállítsa az eredeti állapotot, azaz Gnieznóból Prágába helyezze át (vissza) az ezredfordulón létrejött nagy szláv királyság székhelyét.[1605] Vele szemben azonban Martin Wihoda úgy vélte, hogy itt inkább valamelyik cseh Boleszlávról lehetett szó.[1606] Ez azonban csak úgy lenne elképzelhető, ha elfogadjuk, hogy a három e nevet viselő uralkodó közül bármelyik is királyi címet viselt, ami kizárt. II. Vratiszláv megkoronázásának vélelmezett kapcsolata Vitéz Boleszláv megkoronázásával jól mutatja azonban, hogy a cseh középkorkutatás által kidolgozott tétel, mely szerint a királyi méltóság *Sclaviniá*ban először a cseh dinasztiának járt volna, még most is számos követőt tudhat magáénak.

Összefoglalva tehát megállapítható, hogy mind a magyar, mind pedig a lengyel dinasztikus történetírásban komoly legitimációs érvként merült fel a 12. század elején, hogy ki tudja kisajátítani az első megkoronázott őst magának. A mintaadó a Hartvik-legenda, illetve Kálmán felfogása lehetett, s gyanítható, hogy ezt a konstrukciót vette át Gallus Anonymus is magyarországi tartózkodása idején, megteremtve egyúttal az 1000. évre visszanyúló királykoronázás legendáját is. Bonyolultabb kérdést vet fel II. Vratiszláv esete. A cseh középkorkutatás már hosszabb ideje tesz különböző kísérleteket arra, hogy bebizonyítsa: II. Vratiszláv királlyá koronázása visszavezethető az ezredforduló kelet-közép-európai eseményeire. Ezt azonban csak forrásokkal alátámasztani nem nagyon lehet. A Pegaui Évkönyv adatait csak bajosan lehetne bizonyítékként felhasználni, így kijelenthető, hogy az első cseh királykoronázás visszavezetése az ezred-

[1603] MGH Epp. 5. H. IV, Nr. 1. 387.

[1604] Annales Pegavenses. MGH SS 16. 236.: „Memini quendam antecessorum tuorum Bougonem dici, cuius principatui non dicam comites aliosve nobilitate opibusque pollentes, immo duces et marchiones militabant. Is adeptus dominium nomenque regium, in provinciam Seringorum suum dilataverat imperium, aliisque principibus aeque potentibus famosior et eminentior claruit. Quare si regii nominis detrimenta recuperare desideres, considera iam oportunum tempus adesse, turbateque res publica utilem et efficacem dabit occasionem. Ego quoque, quoad potero, sicut consilio ita praesto sum auxilio."

[1605] NOVÝ, Korunovace 131. és 144.

[1606] WIHODA, Die Goldenen Bullen 148. és 272. jz.

fordulóra inkább 19. századi gyökerű kultúrtörténeti probléma, mint forráskritikai kérdés.

III.5.4. Gesta militaria

A 14. századi krónikakompozíció 79. fejezetében olvasható a leendő I. Béla király egyik ifjúkori tette, mikor is a gyáva lengyel fejedelem s fiai helyett megküzdött egy pogány pomeránnal.[1607] A *caput* egyike a krónika datálatlan fejezeteinek, s a benne elbeszélt történet a magyar historiográfián kívül a lengyel és a szlovák középkorkutatást is intenzíven foglalkoztatta.[1608] Míg a nem magyar kutatást elsősorban a fejezetben leírt történetből vagy a Vazulidák lengyelországi korszakának kronológiája, vagy a pomerán törzsek leigázásának problematikája érdekelte, a magyar történetírás érdeklődésének homlokterében elsősorban a fejezet keletkezési ideje állt. Így Horváth János az általa Miklós püspök szerzőségének tulajdonított legkorábbi, I. András-kori krónikaszerkesztmény részének tekintette.[1609] Gerics József ugyan a 80. fejezettel szembeni stilisztikai különbségek miatt interpoláltnak tekintette ezt a fejezetet, ám abban helyben hagyta Horváth véleményét, hogy a legkorábbi, szerinte Salamon-kori krónikához sorolta.[1610] Valamennyire óvatosabban fogalmazva Kálmán-kori vagy még későbbi szerkesztésnek vélte a szöveget Kurcz Ágnes.[1611] Kristó Gyula azonban P. mester gesztájának és a 14. századi krónikakompozíció szövegének lexikális-frazeológiai összehasonlítását elvégezvén arra a következtetésre jutott, hogy a Béla és a pomerán

[1607] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 79. 334-335.: „Tunc vero Pomorani annuas pensiones duci Polonorum, a Pomoranis armata manu cepit exigere. Pomoranis itaque paganis et Polonis Christianis comuniter placiut, ut duces eorum duello configerent et si caderet devictus Pomoranus, consuetam persolveret pensionem; si vero Polonus, tantummodo dampna fleret. Cum igitur tam Misca dux quam filii eius horrerent duellum assumere inpositum, Bela seipsum per verbum interpretis in medium introducens sic dicebat: "Si vobis Polonis et domino duci placet, quamvis sim nobilior, quam paganus ille, tamen pugnabo pro regni vestri conmodo et honore domini ducis "Placuit itaque tam Pomorano et Polonis. Cumque armati cum lancea se vinxissent, tam viriliter Pomoranum fertur Bela de suo dextario detruisse, ut de loco se movere non potuit, et gladio perfossum prostravit. Confeessusque est ipse dux Pomoranus se culpabilem. Quo viso Pomorani duci Polonie humiliter subditi solitum tributum sine contradictione persolverunt. Dux vero inde revertens cum victoria per Belam aquisita, audiciam et potentiam valoris in Bela duce collaudans cum toto censu Pomoranico ei tradidit filiam suam in uxorem et universa que sibi necessaria fuerant sufficienter et copiose minstrari precepit, et eum in omnibus honoratum in ducatu suo tenuit ac bona quantitate de terra eundem non omisit."

[1608] DOWIAT: Bela 5.; BIENIAK, Państwo 90. és 109-110. 277. sz. jz.; LABUDA, Mieszko II 175. és 183.; JASIŃSKI, Rodowód 147-151.; WISZEWSKI, Domus Bolezlai 188-189.; STEINHÜBEL, Kniezatstvo 119.

[1609] HORVÁTH, Latin 330-331.

[1610] GERICS, Gesta-szerkesztéseink 67.

[1611] KURCZ, Lovagi kultúra 188-199. és 206.

közötti párbaj a 13. századi lovagirodalom stilisztikai eszközeit viseli magán. Így – szerinte – a szöveg a 13. század első évtizedeiben keletkezhetett, és szerzője az általa csak a „keresztény magyarok gesztájának" nevezett krónikaszerkesztés írója lehetett.[1612] A kérdéshez magunk is megkíséreltünk adalékot szolgáltatni,[1613] melynek legfontosabb megjegyzéseit az alábbiakban szeretnénk röviden összefoglalni:

Ahhoz nem férhet kétség, hogy a szöveget a 13. században, de talán a 12. század második felében is átalakítások érték. Erre utalhat a „*pensio*" szó használata, mely legalábbis Du Cange szótára szerint inkább a 13. században terjedt el.[1614] A *honor* és *commodum* ugyan általános jelentésű szavak, a *commodum* ráadásul római jogi terminus is, elterjedésük azonban különösen Barbarossa Frigyes uralma alatt erősödött fel, mikor is a *honor imperii* szabályszerű közjogi fogalommá vált a birodalomban.[1615] Mindennek ellenére komoly érvek szólnak amellett, hogy a 79. krónikafejezet még a 12. század második évtizedének vége előtt, feltehetően Kálmán idején keletkezhetett. A 79. krónikafejezetben bemutatott harc ugyanis elsősorban jogügylet, úgynevezett *rechtlicher* vagy *gerichtlicher Zweikampf* volt.[1616] Ennek gyökerei a germán népjogban keresendők, mely lehetővé tette a sérelmek az érintett által történő megtorlását, legyenek azok becsületbeli, anyagi vagy egyéb természetű ügyek. Egyik ága a késő középkori birodalomban a jogrend részévé vált *Fehde*, a magánháborúk rendszere, a másik pedig a személyes harcban történő elégtétel (*Genugtuung*), mely éppen a *Fehde*, azaz a „totális háború" elkerülését szolgálta, s melynek alapvetően két formája volt ismeretes: az egyikben maga a párbaj volt a per, s eredménye az ítélet (*Entscheidungskampf*). A párharc másik alapvető formája annyiban tért el az előzőtől, hogy a bizonyítási eljárás részét képezte, azaz a peres ügy eldöntése végett vívták, és eredménye a bíró számára adott támpontot az adott ügy megítéléséhez (*Beweiskampf*).[1617] A *gerichtlicher Zweikampf* a germánok megkeresztelkedése után kiegészült azzal, hogy a felek általában, de nem szükségszerűen istenítéletnek tekintették a párviadal eredményét, melynek bibliai alapjait természetesen Dávid és Góliát küzdelmében kell keresni. A párharc e formájának lassú hanyatlása éppen a 12. század folyamán kezdődött meg, amikor az egyetemes zsinatok, így a 2. és 3. lateráni zsinat először magát a párviadalt igyekezett

[1612] KRISTÓ, Történeti irodalom 48-49.

[1613] BAGI, Pomerán 298-299.

[1614] DU CANGE 6. col. 260.

[1615] A honor fogalmához l. GÖRICH, Ehre, passim. különösen 76-79.

[1616] Wolfgang SCHILD in: LexMA 9. 723-724.

[1617] HOLZBAUER, Zweikampf 263-283.; BARTLETT, Trial, különösen 103-126.; MARTINDALE, Duel 116-149.; Legutóbb: NEUMANN, Zweikampf, passim.

megakadályozni,[1618] majd a 4. lateráni zsinat – fenntartva a két előző zsinati határozat idevágó rendelkezéseit – 1215-ben végleg megtiltotta, hogy peres ügyeket párharc formájában rendezzenek, megtiltotta, hogy istenítéletnek tekintsék azokat.[1619] A párharc hanyatlásának legfőbb oka a római jog újjáéledése, mely a hasonló vitás ügyek eldöntésére inkább a tanúbizonyítást tekintette elsődlegesnek.[1620] Azonban sem az egyetemes zsinatok, sem pedig II. Frigyes császár 1231-es tiltásai[1621] ellenére sem szűntek meg a jogvitákat ilyen keretek között eldöntő ügyek. Mind a 13. században, mind a késő-középkorban is vannak példák e jogszokás továbbélésére,[1622] különös tekintettel arra, hogy maga II. Frigyes is hagyott egy menekülési útvonalat nézeteltéréseiket archaikus módon rendezni vágyó itáliai alattvalóinak, sőt saját magának is; megfelelő bizonyítékok és tanúk hiányában, bizonyos esetekben (pl. felségsértés, gyilkosság) továbbra is élhettek a személyes megtorlás eszközével.[1623]

A 14. századi krónikakompozíció 79. fejezetében – nézetünk szerint – a párharcnak az első formája került megörökítésre, azaz maga a párbaj jelentette az eljárást. A legbiztosabb támpont erre maga a leterített pomerán vezér, aki a vereségét, s hogy büntetést érdemel, (*culpabilis*) saját maga ismeri el, s ennek köszönhetően a pomeránok haladéktalanul megfizetik az adót.[1624] A krónikaszöveg különböző magyar fordításai ingadoznak azon kérdés eldöntése terén, hogy a pomerán életben maradt-e, avagy sem.[1625] Az újabb, Bollók Jánosnak fordításában olvasható verzió helyességét támogatja az a körülmény, hogy a vesztes félnek be kellett ismernie párbaj- s egyúttal perveszteségét is. Galbertus Brugensis Károly flandriai gróf életéről és haláláról szóló, legkésőbb 1134-ben befejezett munkája szolgál példával arra, hogy ez feltehetően nem egyedi eset, hanem az ilyen jellegű párviadalok irodalmi toposszá vált leírásához tartozott. A 14. századi krónikakompozíció 79. fejezetének mondanivalójára kísértetiesen emlékeztető

[1618] Conciliorum Oecumenicorum Decreta 2. 200., illetve 221.: „…ferias, quas vulgo torneamente vocant … fieri prohibimus."

[1619] Conciliorum Oecumenicorum Decreta 2. Art. 18. 244.

[1620] WERKMÜLLER, Per pugnam probare 379-390.

[1621] Die Konstitutionen Friedrichs II für das Königreich Sizilien. MGH Constitutiones 2. I. 8. 158-159. I. 11-13. 159-163. konkrétan a párviadalokra vonatkoztatva: II. 31. 338-339.

[1622] MARTINDALE, Duel 119-123.

[1623] Die Konstitutionen Friedrichs II für das Königreich Sizilien. MGH Constitutiones 2. II. 33. 340-341.; Az árulás illetve felségsértés miatt még a késő-középkorban is lehetséges volt a *certamen singulare* keretében történő elégtétel. Vö. BARTLETT, Trial 108-109.

[1624] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. 334.: „Confessus est ipse dux Pomeranus se culpabilem."

[1625] Bellus Ibolya fordítása: Képes Krónika 105.: „… majd ledöfte kardjával."; Bollók János fordítása: KK 52.: „…majd kardjával leterítette."

jelenetben két vitéz, bizonyos Hermannus és Wido igen véres, naturalisztikus eszközökkel vívott párviadala elevenedik meg, melyben a végül legyőzött Wido halála előtt teátrálisan elismeri, hogy veszített, s csak azután hal meg.[1626]

További, akár a krónikafejezet keletkezési idejére vonatkozó következtetések vonhatók le a párviadal irodalmi ábrázolásának egy másik részletéből, nevezetesen hogy Béla annak ellenére is hajlandó volt harcba szállni a lengyel fejedelem becsületéért és az ország javáért, hogy a pomerán pogány, ő pedig nemesebb.[1627] Ezt Kurcz Ágnes a krisztianizációs ideológia és a nemesi büszkeség lovagi fordulattal történő ötvözésének tartotta.[1628] A pogány kifejezés értelmezéséhez még a későbbiekben vissza kell térni, azonban a két küzdőfél ilyen, rang- illetve minőségbeli szembeállítása leginkább a *certamen singulare* rituális elemeihez tartozik, melynek középpontjában a párbaj-, illetve perképesség megállapítása állt. A párbaj csak a középkor későbbi szakaszában vált az arisztokrácia „úri huncutságává", mikor már csak egyenrangú felek küzdhettek meg egymással. A korábbi évszázadokban – egyezség hiányában – az erkölcsileg vagy társadalmilag magasabb rangú fél dönthetett arról, hogy hajlandó-e kiállni a másikkal.[1629] Ismeretes, hogy Hersfeldi Lambert különösen sok történetet jegyzett fel IV. Henrik és Northeimi Ottó bajor herceg nem mindig felhőtlen viszonyáról, Az egyik, az 1070. évnél elmesélt történet szerint Ottó bajor fejedelmet bevádolták rosszakarói IV. Henriknél, hogy a király életére akarna törni.[1630] A király fülébe jutván az ügy, felszólította a megvádolt Ottót, hogy jöjjön Mainzba, és mindenki előtt, saját kezével vegyen elégtételt vádlóján. A birodalmi fejedelmek méltánytalannak tartották a parancsot, mondván, hogy Ottó nem állhat ki legnemesebbként egy ilyen alávaló emberrel.[1631] A másik történet szerint a király, félretéve a királyi név fenségét, maga állt bosszút egy őt ért

[1626] Galbertus Notarius Brugienis: De multro, traditione et occisione gloriosi Caroli comitis Flandriarum,109-110.: „Interea [scil. Hermannus] manum suavius subducens usque ad inferiores loricae oras, in qua parte non fuerat Wido praemunitus, per testiculos raptum, collectis viribus ad puncti unius momentum a se propulit, in quo rapticio pulsu tota de subtus natura corporis rupta, ita prostatus defecit Wido, ut victum et mortuum se fore exclamaret."

[1627] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. 335.: „…quamvis sim nobilior, quam paganus ille…"

[1628] KURCZ, Lovagi kultúra 199.

[1629] BARTLETT, Trial 110.

[1630] Lamperti Monachi Hersfeldensis opera. MGH SRG 38. 113-114.

[1631] Lamperti Monachi Hersfeldensis opera. MGH SRG 38. 113.: „Cum in haec verba discessum esset, causari principes de inquitate condicionis ceperunt, nec bonum, nec equum esse, dicentes, ut homo nobilissimus, integerrimae apud omnes existimationis …manum conferre iuberetur cum homine sceleratissimo,…"

sérelemért.[1632] Még közelebb áll a magyar krónikakompozícióban megőrzött történethez egy Wipo elbeszélésében fennmaradt esemény.[1633] Itt a keresztény szászok és a pogány ljuticsok döntöttek úgy, hogy – ha a császár megengedi - ketten közülük (*duo pugabiles*) megvívnak egymással, amit a császár rövid gondolkodás után engedélyezett.

Míg a három felsorolt példában a *certamen singulare* bizonyításra szolgált, álljon itt még egy, a 10. század végi példa, mely bizonyos részleteiben igen hasonlít a 14. századi krónikakompozíció 79. fejezetében megrajzolt *Entscheidungskampf* körülményeihez. A *Vita Mathildis reginae*, melynek régebbi szerkesztménye még II. Ottó császár uralma alatt, újabb szövegváltozata pedig legkésőbb 1003-ban keletkezett,[1634] fenntartott egy történetet, melyben Nagy Károly hadseregével megtámadta Widukind szász fejedelmet.[1635] A két uralkodó, Károly és Widukind megegyezett, hogy párharcban mérik össze erejüket, s aki győz, annak engedelmeskedik majd az egész hadsereg.[1636] A történet természetesen fiktív, amit az bizonyít leginkább, hogy a párbajban vesztes Widukind kénytelen engedni, hogy Szent Bonifác megkeresztelje, aki a történet idején már úgy húsz éve halott volt.[1637] A jelen munka középpontjában álló kérdések szempontjából lényegesebb azonban, hogy ellentétben a fenti két példával itt a párbajozó felek között – hasonlóan Béla esetéhez – a kereszténység és pogányság jelenti a két fél közötti rangbeli különbséget, ami azonban nem akadályozza meg Nagy Károlyt abban, hogy megvívjon Widukinddal.

A fenti példák bizonyítékul szolgálnak nézetünk szerint arra, hogy a középkori elbeszélő forrásokban a 12. század előtt is találkozunk párviadalokkal, ami részben semlegesíti történetírásunk azon korábbi megállapításait, mely szerint az ilyen jellegű leírások párviadalok kizárólag a 12. század elejétől meginduló lovagi irodalom részét ké-

---

[1632] Lamperti Monachi Hersfeldensis opera. MGH SRG 38. 168.: „Ego non verbis, sed manu mea refellam mendacium, et neglecta interim regii nominis maiestate, cum ipso duce Rudolfo congressus detegam cuniculos fictae huius criminationis…"

[1633] Wiponis opera. MGH SRG 61. 52.

[1634] Ehhez l. a kiadó tanulmányát: Vita Mathildis reginae antiquior, Vita Mathildis reginae posterior. MGH SRG 66. 9-12. illetve 42-44.

[1635] Vita Mathildis reginae antiquior, Vita Mathildis reginae posterior. MGH SRG 66. c. 1. 113.: „Illo eodem tempore Karolus Magnus arcem tenens imperii vir christianissimus, armis strenuus, lige eruditus tutusque in fide catholicus et erga dei…contra eundem Widukindem bella cum exercitu iniit defendende causa fidei, ut semper contra paganos solebat."

[1636] Vita Mathildis reginae antiquior, Vita Mathildis reginae posterior. MGH SRG 66. c. 1. 113.: „Cumque simul convenissent, utrisque placuit principibus, ut ipsi invicem dimicaturi consurgerent et, cui sors victoriam contulisset, ipsi totus exercitus sine dubio pararet."

[1637] Vita Mathildis reginae antiquior, Vita Mathildis reginae posterior. MGH SRG 66. c. 1. 113.: „…quem imperator benigne suscipiens baptizari fecit a sancto Bonifacio episcopo…". Vö. még uo. 35. sz, jegyzet.

pezhették. Mindazonáltal ismételten fel kell hívni a figyelmet arra, a történet magját képező párharc irodalmi ábrázolásának módja egyértelműen arra utal, hogy nem keletkezhetett a 12. század elejénél korábban.

A krónikafejezet pontosabb datálásához még biztosabb támpontot ad a benne említett lengyel fejedelem, illetve annak fiai.

A krónikakompozíció szövege egyértelműen Mieszko fejedelemről beszél. A 11. század folyamán két személy ismert e néven: II. Mieszko, aki 1024-1034 között uralkodott. Ő azonban, miként erről már több alkalommal is szóltunk, soha nem volt fejedelem, hanem trónra lépésétől kezdve királyként uralkodott, s e címét még a vele ellenséges német évkönyvek, illetve krónikák sem vonják meg tőle, már csak azért sem, mert uralmát jogtalannak tekintették, s így állandó tendenciaként a királyi cím elvetését követelték tőle. Rajta kívül még egy Mieszko névre hallgató Piast-leszármazott ismert: a jelen munkában ugyancsak többször előhozott II. Merész Boleszláv Mieszko nevű fia, őt azonban még azelőtt megmérgezték a krakkói udvarban, hogy elérte volna a felnőttkort, gyerekéről nem tudunk. II Mieszko király viszont, ahogy a magyar és általában a lengyel történetírás is le szokta szögezni, nem harcolt a pomeránok ellen, csak egy fiát ismerjük.[1638] Természetesen más kérdés, hogy Béla tényleg házasságot kötött II. Mieszko lányával, s ebből a házasságából származott többek között Géza és László is. Így aztán a kutatók a krónikában feltűnő Mieszkót általában I. Megújító Kázmérral szokták azonosítani,[1639] aki tényleg viselt hadat a pomeránok ellen, s akinek legalább két fia volt: a későbbi II. Boleszláv fejedelem és király és testvére, Ulászló Herman, aki II. Boleszláv elűzése után uralkodott.[1640] Amennyiben azonban a krónika szövegéből indulunk ki, tehát elfogadjuk, hogy a párviadalra azért került sor, mert a lengyel fejedelem és fiai nem mertek kiállni a pogányok ellen, akkor Megújító Kázmér sem biztos, hogy szóba jöhet. Az Altaichi Évkönyv jegyezte fel, hogy az egyik pomerán fejedelem 1046-ban I. Bretiszláv cseh és Kázmér lengyel fejedelemmel együtt megjelent a Merseburgban időző német-római király előtt, és ajándékokat vitt neki.[1641] Az évkönyv feljegyzése arra enged következtetni, hogy itt a lengyel, cseh és valamelyik pomerán uralkodó a megbékélés érdekében jelent meg III. Henrik előtt, és a találko-

[1638] JASIŃSKI, Rodowów 113-120.

[1639] JASIŃSKI, Rodowów 149.; LABUDA, Udział 65-77. itt 66.; Vö. még: KK 195. 360. sz. jz.

[1640] JASIŃSKI, Rodowów 152-175.; Itt ismét utalnunk kell arra, hogy Gallus Anonymus feljegyzése szerint Kázmérnak, a fent említetteken kívül volt még egy Mieszko és Ottó nevű fia is, ám még ha igaz is, akkor is ez utóbbi kettőnek jóval később kellett megszületnie.

[1641] Annales Altahenses Maiores. MGH SRG 4. 41.:„Illuc etiam Bratizlao dux Boemorum, Kazimir Boloniorum, Zemuzil Boemraniorum advenerunt atque regem donis decentibus honoraverunt."

zásra valószínűsíthetően a korábban lezajlott cseh-lengyel, illetve lengyel-pomerán konfliktusok lezárása keretében került sor.[1642] Ha ez tényleg így volt, akkor ezeknek a hadjáratoknak, melyeket leginkább Gallus Anonymus tollából ismerünk,[1643] nyilván korábban, a 11. század negyvenes éveinek elején kellett lezajlaniuk. Ebben az esetben viszont érthető, hogy miért nem akart kiállni a krónikakompozícióban megörökített fejedelem két fiával harcolni a pomeránok ellen: az egyik 1042-ben, a másik 1043-ban született, s így igen valószínűtlen, hogy apjuk velük vett volna részt bármilyen hadjáratban is. Arra, hogy atya és fiai együtt vegyenek részt hadjáratokban, a 11. és korai században példát ismerünk. Ulászló Herman is fiai e helyen már számtalanszor meghivatkozott közös uralmát, illetve III. Ferdeszájú Boleszláv fejedelmet, akinek egy ismeretlen nevű, 1112 körül született és 1124-ben már nem élő fián kívül két másik, Ulászló és Leszek nevű fia is volt, akik a pomeránokkal dúló legvadabb háborúi idején mind felnőtt korban voltak. 1138 után viszont már teljesen anakronisztikus lett volna leírni ilyesmit, mivel az országot felosztották. Nem zárható ki tehát véleményünk szerint, hogy a krónikaszöveg írója inkább e később uralkodott fejedelmeket keverhette össze a Béla leszármazói miatt nyilván fontos II. Mieszkóval.

A 79. krónikafejezet még pontosabb datálására adnak lehetőséget a benne szerepltetett pomeránok. Megállapíthatatlan, hogy pontosan melyik pomerán fejedelemről lehetett szó. 11. és korai 12. századi források leírása szerint számtalan kisebb nagyobb törzs keretében, külön fejedelmek vezetése alatt éltek mocsárvidékre épült erősségeikben, illetve a Balti-tenger partján található városokban. Az Altaichi Évkönyv fent idézett bejegyzéséből ismerjük egyiküket, de biztos, hogy rengeteg, mára már megállapíthatatlan számú törzsről lehetett szó.[1644] Ám a bizonytalanságok ellenére a pomeránok mégis csak szolgálnak némi támponttal a 79. krónikafejezet keletkezéséhez. A krónikaszöveg ugyanis fenntartott két, nézetünk szerint fontos utalást: eszerint a lengyelek és pomeránok között kirobbant konfliktus oka az évi rendes adó (*consueta pensio*) meg nem fizetése volt, illetve a krónika szerzője a pomeránokat konzekvensen pogánynak nevezi. Ami az állandó adót illeti, ilyet legkorábban a 11. század végén, a 12. század elején lehetett leírni, mert onnan származnak az első információink, hogy a lengyel fejedelmek leigázták és adófizetésre kényszerítették a pomeránokat. Kolberg 1103-ban

[1642] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. c. 19. 43.: „Eo tempore Bohemi Gnezen et Poznan destruxerunt…"

[1643] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. c. 21. 47.: „…cum … [Casimirus] prelium introivit, magnamque victoriam acquisivit."

[1644] HISTORIA POMORZA 387-388.

történő elfoglalását Gallus Anonymus egy olyan hangulatú verssel ünnepelte meg, mely egyértelműen arra utal, hogy a terület kincseit is birtokba kívánták venni a lengyel fejedelmek.[1645] A vers – nézetünk szerint – egyértelműen Pomeránia birtokba vételére utal, mely folyamat végét a pomeránok végleges meghódolása jelentette.[1646] Ami a pomeránok pogányságát illeti, a krónikafejezet írója kétszer is erre hivatkozik. A keresztények a pogányoktól szedik az adót, illetve őket akarják megleckéztetni az adófizetés elmaradása miatt, sőt Béla, amikor elvállalja a párviadalt, külön figyelmeztet arra, hogy bár nemesebb, mégis harcba száll a pogánnyal. A pogány pomeránok megtérítésére és meghódítására két nagyobb szakaszban, és két, egymástól gyökeresen eltérő alapelvek szerint került sor. A 11. század második felében, illetve a 12. század első két évtizedében a Piast-uralkodók erőszakos módszerekkel kívántak élni. Jól mutatja mindezt Gallus Anonymus leírása a lengyelek különböző ellenségeiről. A szerző – aki meglelte III. Boleszlávban a *miles Christi* ideáljának megfelelő uralkodót – a lengyelek fő ellenségeként V. Henriket és a „németeket", a cseheket, illetve a tengermelléken lakó pogány pomeránokat és poroszokat tartotta. Az ellenségek között azonban nagyon is tudatosan különbséget tesz: a németeket és cseheket minden hibájuk és álnokságuk ellenére is keresztény ellenfélnek tekinti, míg a pogányok számára vagy a megtérést, vagy – leginkább - kiirtásukat tartja megfelelőnek.[1647] Más irányt vett azonban a pogány pomeránok megtérítése a 12. század második harmadától kezdve, amikor III. Boleszláv Otto bambergi püspökkel karöltve gyakorlatilag felszámolta a pogányságot a pomeránok körében. Ottó legkorábbi életírása nagyon szemléletesen mutatja be, hogy a püspök saját kezűleg semmisíti meg a pogány istenségek a Balti-tenger partján fellelhető szentélyeit Usedom szigetén, Wolgastban, Wahleckben és egyéb településeken.[1648] A pomeránok megtérítése oly sikeres volt, hogy 1126 után gyakorlatilag sike-

[1645] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 28. 97.: „Pisces salsos et foetentes apportabant alii, palpitantes et recentes nunc apportant filii. Civitates invadebant patres nostri primitus, hii porcellas non verentur neque maris sonitus. Agitabant patres nostri cervos, apros, carpreas, hii venantur monstra maris et opes aequoreas."

[1646] HISTORIA POMORZA 325-326.

[1647] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. Epilogus, 3. : „[Polonia] … tres habet affines barbarorum gentium fericissimas nationes…Pomeraniam et Pruziam, contra quas regiones Polonorum dux assidue pugnat, ut eas ad fidem convertat; sed nec gladio praedicationis cor eorum a perfidia potuit revocari, nec gladio jugulationis eorum penitus vipperalis progenies aboleri.; Vö. továbbá uo.: Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 3. 67.: „Sicque pomorani contra Poloniam paulatim in superbiam sunt erecti, per puerum Martis… extirpandi."

[1648]Die Prüfeninger Vita Bischof Ottos I. von Bamberg. MGH SRG 71. 112-118, különösen 118.: „Baptizatis autem omnibus, quos invenit, maxime, cum et plerosque eorum per internuntios suos iam antea convertisset ad fidem, in civitatibus singulis singulas fabricavit ecclesias…"

rült felszámolni a pogány kultuszhelyeket, 1140-re pedig létrejött az első püspökség is a Balti-tenger mentén, Wolinban, amelyet később Usedom szigetére helyeztek át.

Összefoglalva tehát valószínűsíthető, hogy a 14. századi krónikakompozíció 79. fejezete még a 12. század második évtizede előtt keletkezhetett, s elsősorban azt a célt szolgálta, hogy a Béla-ág felemelkedését mutassa be. Feltételezzük, hogy a történet része volt annak a Kálmán-kori gesztának, melynek egyik fő célkitűzése Salamon és a hercegek története, illetve Szent László tetteinek bemutatása volt. A leendő király előkelő házassága alighanem egyike lehetett azoknak a történeti érveknek, melyek konkurenciaképessé kívánták tenni a család ezen ágát az I. Andrástól származó Salamonnal. A 79. fejezet középpontjában azonban egyértelműen az a törekvés áll, hogy bizonyítékokat szolgáltasson arra nézve, hogy a Béla már királlyá koronázása előtt is rendelkezett olyan képességekkel, amelyek megalapozhatták későbbi uralmát, nevezetesen hadi tetteket hajtott végre.

Az I. Béla által végrehajtott vitézi tett végső soron a mogyoródi csatában nyerte el végső beteljesedését. Nem vitás: az 1074 márciusában lezajlott ütközetben aratott győzelem nyitotta meg az utat a Géza és László előtt, hogy véglegesen uralomra jussanak Magyarországon.[1649] A csata leírása, csak úgy, mint a Salamon és a hercegek viszályát elmondó szövegrészletek, szintén a Kálmán-kori geszta- vagy krónikaszerkesztmény részei lehettek, miként erre már többször utaltunk a jelen munkában. A csatában aratott győzelmet a krónikaíró az isteni akaratnak tulajdonította,[1650] és úgy tűnik, hogy VII. Gergely is osztotta ezt a véleményt, aki elsősorban azzal magyarázta Salamon bukását, hogy a magyar király alávetette magát IV. Henriknek.[1651] Az eseményeket egy generációval később megörökítő krónikaíró felfogásában azonban nem csak az istenítélet játszott döntő szerepet, hanem az is, hogy a hercegek a *gesta militaria*, a hadi erények terén mutatott fölényük révén szerezték meg a főhatalmat az országban. Azaz egy olyan legitimációs érv bontakozik ki előttünk, melynek legfontosabb mondanivalója, hogy a legitim hatalom vér és verejték, illetve hadi győzelem révén megszerezhető. Ugyanígy nyílott meg az út Kálmán kortársa, III. Ferdeszájú Boleszláv előtt is, aki ha-

[1649] A csata közvetlen leírásához l. Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 121. 388-391.; Vö. még: KK 79-80.

[1650] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 122. 391.: „Duces autem Geysa et Ladizlaus triumpho victorie divinitus sublimati, super cadavera interfectorum Deo ter laudes proclamaverunt."

[1651] Das Register Gregors VII. MGH EppS I. c. II. 70. 230.: „Verum ubi contempto nobili dominio beati Petri apostolorum principis, cuius regnum esse prudentiam tuam latere non credimus, rex subdidit se Teutonico regi et reguli nomen obtinuit. Dominus autem iniuriam suo illatam principi previdens potestatem regni suo ad te iudicio transtulit."; Gergely pápa leveléhez l. GERICS, Gondolkodás 149.

sonló körülmények között aratott győzelmet a csehek által is támogatott testvére felett.[1652] A gesztaíró – hasonlóan a magyar krónikakompozíció ismeretlen szerzőjéhez – isteni beavatkozásnak tekintette Boleszláv mindent eldöntő győzelmét.[1653]

A *gesta militaria* kérdése persze nem magyar sajátosság, és – úgy véljük – sem a Béla párviadalát megörökítő 79., sem pedig a király és hercegek viszályát, illetve a végső ütközetet leíró krónikafejezetek toposzszerűséghez és epikus jellegéhez kétség nem férhet. Nem szorul e helyen különleges bemutatásra, hogy a jellemzően háborús cselekedeteket megörökítő új irodalmi „műfaj", a geszta kialakulása és elterjedése a keresztes hadjáratok megindulásával függ össze,[1654] bár első műremekei, mint Jumiéges-i Vilmos *Gesta Normannorum Ducum*jának Vilmos által írt részei, vagy Dudo de Saint Quentin *De Moribus et actis primorum Normanniae ducum*ja szintén tartalmaz már ilyen elemeket.[1655] A regényként is felfogható geszták, melyek egy egész *natio* vagy egy, vagy több kiválasztott főhős háborús cselekedeteit mondják el, elsősorban Normandiában, illetve a Loirtól északra keletkeztek. Legfontosabb prototípusaiként – csak kiragadott példaként – Guibert de Nogent *Gesta Dei per Francos*a[1656] és Caeni Randulf *Gesta Tancredi*je említhető meg.[1657] Külön kérdést jelent a kezdetben latin nyelven írott művek következő, ófrancia, illetve okcitán nyelvű, a 12. század harmadik évtizedétől elterjedő generációja, melyet összefoglalóan *Chanson de geste* néven tart számon az irodalomtörténet.[1658]

Ahhoz nem férhet kétség, hogy a Piastok és a Přemyslidák dinasztikus történetírásának legrégibb összefoglalóit is áthatja ez az újfajta epika.[1659] Már Marian Plezia, Gallus Anonymus krónikájának egyik legavatottabb kutatója megállapította, hogy az

---

[1652] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. III. c. 23. 149-153.

[1653] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2.III. c. 23. 151.: „Poloni…omnipotenti Deo grates rependunt eternales et Bolezlauo triumphanti laudes referunt triumphales."

[1654] Modern összefoglalását l. EDGINGTON, Crusade 57-77.

[1655] The Gesta Normannorum Ducum of William of Jumièges, Orderic Vitalis and Robert of Torigni, passim; Dudo de Saint Quentin: De Moribus et actis primorum Normanniae ducum, passim.

[1656] Gesta Dei per Francos 679–839.; A régebbi irodalomban l. BOEHM, Gesta Dei 43-81. Modern angolnyelvű fordítását a hozzá írott tanulmánnyal együtt l. The Deeds of God through the Franks, különösen 13-18.

[1657] Régi és új kiadását l. Gesta Tancredi in expeditione Jerosolymitana 490-590.; The Gesta Tancredi, passim.; Régebbi irodalmát l. BOEHM, Gesta Tancredi 47-72.

[1658] SZABICS, Epika, különösen 33-69.

[1659] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. III. Epistola 121.: „Et si forte proponitis me talem talisque vitae indignum talia praesumpsisse, respondebo, bella regum atque ducum, non evangelium me scripsisse."

egész geszta fő célkitűzése, hogy a dinasztia arra érdemes tagjait az általuk véghezvitt haditettek szemszögéből ítélje meg.[1660] Sőt, a gesztaíró olyannyira komolyan vette a feladatát, hogy az egész dinasztia felemelkedését, tehát a mitológiai pogány ősök történetét is epikus eszközökkel rajzolta meg. Még Prágai Kozma sem idegenkedett a hasonló epikus jellegű részletektől,[1661] pedig – miként volt már róla szó, a lüttichi dómiskolában a görög mitológiával ismerkedett meg, és krónikájában elsősorban Regino világkrónikáját használta fel irodalmi mintaként. Különösen a mitológiai ősök és a lucsánok fiktív háborújának bemutatásánál jut főszerep az epikus ábrázolásmódnak: a mitológiai ősök szabályszerű lovaghősként küzdenek egymással.[1662] Ám nem nélkülözi az epikus elemeket a nagy-morva Szvatopluk krónikabeli alakja sem. A hadsereg elhagyása, a ló megölése és a kard elásása, nem is beszélve a *translatio* regni toposzáról, kedvelt eszköze az epikus műveknek.[1663]

Visszatérve az epikus ábrázolás és az ősök vitézi cselekedeteinek viszonyára, emlékeztessünk: a geszták egyik jellemző motívuma, hogy a főhős életének korai, fiatal éveiből is igyekeznek bizonyítékokat hozni a főhős vitézségére. Caeni Randulf szerint Tancred már serdülő korában felülmúlta az „ifjakat" (azaz a harcosokat) a fegyverforgatásban, az öregeken pedig az erkölcsi nagyság tekintetében tett túl.[1664] Ami a jelen munka közelebbi tárgyát érintő forrásokat illeti, legutóbb Jacek Banaszkiewicznek sikerült meggyőző érvekkel igazolnia, hogy Gallus Anonymus feltűnően sok részletet mesél el a fejedelem gyermek- és ifjúkorából, melyekben III. Boleszláv haditettekkel tűntette ki magát, melyek egyfajta bizonyítékként megalapozták későbbi uralmát is.[1665] A 12. század elejétől megjelenő tulajdonképpeni regények másik, úgyszintén toposzszerű, ám az egyes történetek szempontjából kulcsfontosságú motívuma, hogy a főhősben teljesedik ki a család összes, de elsősorban vitézi erénye. Caeni Randulf Tancredről szóló gesztájának egyik története szerint a sivatagban lovon Jeruzsálem felé poroszkáló Tancreddel beszédbe elegyedő remete megtudván, hogy a Guiscardok leszármazójával van dolga, benne vélte felfedezni az egész *stirps Wiscardiana* vitézi eré-

[1660] PLEZIA, Kronika Galla 51.; A későbbiekben l. még: GRABSKI, Polska 10-27.; BISSON, On not Eating 284.

[1661] Kozma és a hadi tettek kapcsán l. KURFÜRST, Válečné dějiny, különösen. 67-72. 91-93.; CHOC, S mečem 169-173.; Kozma és Gallus krónikájához l. még: IVAŃCZAK, Rola broni 3-15.

[1662] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. I. c. 10. 22-25.

[1663] A Szvatoplukról szóló krónikarészletet részletesen l. a II.1.2. sz. fejezetben.

[1664] Gesta Tancredi in expeditione Jerosolymitana 493.: „Adhuc adolescens juvenes agilitate armorum, morum gravitate senes transcendebat."

[1665] Völ. BANASZKIEWICZ, Gesta 11-29.

nyeinek újjáéledését és kiteljesedését.[1666] Hasonló módszerekkel élt Gallus Anonymus is. III. Boleszláv felövezésének tárgyalásakor adja az egyik jelenlevő szájába azokat a szavakat, melyekből kiderül, hogy Boleszláv lesz az, akiben majd visszatér a Piastok dicsősége, aki vitézségével helyreállítja majd Lengyelországot eredeti állapotában.[1667]

A *stirps* ősei haditettei megismétlésének képessége, a család vitézségének a főhősben történő újjáéledése nem ritkán párosult egy, a famíliából kiragadott ősre való hivatkozással. III. Boleszláv haditettei egyértelműen nagy elődje, Vitéz Boleszláv cselekedeteinek *imitatió*ja volt. Sőt, az egész gesztán végighúzódik az a kérdés, hogy ki volt még képes III. Boleszláv előtt megismételni ezeket a tetteket. Már a nagy király fiát, II. Mieszkót is hozzá mérte az utókor, megállapítva, hogy vitézi tettei ellenére sem volt képes megismételni apja sikereit.[1668] Hasonlóan járt II. Boleszláv is. Nem tudjuk, hogy „leértékelődésében" szerepet kapott-e Szaniszló püspök megölése, illetve hogy királyi hatalmát – feltehetően – sem a pápaság, sem a császárság nem ismerte el.[1669] Vitézi tetteit letagadni nem lehetett, ám csak egész, kritikával illetett uralma keretei között lehetett őket elismerni.[1670] Az egyetlen kivételt a III. Boleszláv előtti *restaurator*, Megújító Kázmér jelentette, aki elsősorban vitézi tettekkel állította helyre a Piastok uralmát, legyőzve mind a belső, mind a külső ellenséget.[1671]

Nehezebben találhattak maguknak megfelelő ősöket a Přemyslidák. Szóltunk már róla, hogy Kozma minden eszközzel megpróbálta kikapcsolni a Přemyslida-dinasztia

---

[1666] Gesta Tancredi in expeditione Jerosolymitana c. 113. 562.: „A quo et ipse mutuo cujus esset sectae, patriae, stirpis, nominis rogatus, Christianum se Normannigenam Wiscardidam Tancredum respondit. Sed audita Wiscardi sobole, stupens ille ac perspicacius intuens ait: 'Tunc illius sanguis es ducis, quo fulminante, totiens Graecia tremuit; quo bellante, Alexius fugit; quo obsidente, Dyrrachium patuit; cujus imperio tota usque Bardal Bulgaria paruit; non loqueris ignaro: neque enim me tantus patriae meae fefellit populator. Hostis hic quondam meus nunc demum, te misso, oblatas mihi injurias delinivit. Vivit in te adhuc, vivit ille formidatus populis, audaciae avuncularis vigor, cujus pristini nova mihi refers insignia'."

[1667] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 20. 87.: „Usque modo Polonia fuit a hostibus conculcata, sed per istum puerum erit ut antiquitatus restaurata."

[1668] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. c. 17. 40.: „Hic vero Mescho miles probus fuit, multaque gesta militaria, que longum est dicere, perpetravit. Hic etiam propter patris invidiam vicinis omnibus extitit odiosus, nec sicut pater eius vita vel moribus, vel divitiis copiosus. Dicitur etiam a Bohemicis in colloquio per traditionem captus et genitalia ne gignere posset, corrigiis astrictus, quia rex Bolezlauus, pater eius, similem eis iniuriam fecerat, quoniam eorum ducem suumque avunculum excecaverat. Qui de captione quidem exivit, sed uxorem ulterius non cognovit. Sed de Meschone sileamus et ad Kazimirum restauratorem Polonie descendamus."; A II. Mieszkóról fennmaradt hagyományt összefoglalva l,: WISZEWSKI, Domus 233-234.

[1669] A korábbi irodalom összefoglalásával együtt l. LABUDA, Św. Stanisław 63-74.

[1670] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. c. 22. 48.: „Qui sua satis gesta gestis predecessorum coequavit, nisi quod quedam eum ambicionis vel vanitatis superfluitas agitavit."

[1671] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. c. 18-21. 41-46.

ősei közül I. Gonosz Boleszlávot. Talán ezzel állhat összefüggésben, hogy az egyetlen, vele összefüggésbe hozható háborút is csak nagyon elnagyoltan tárgyalta,[1672] a testvérgyilkos fejedelemmel szemben pedig fiát, II. Boleszlávot inkább jámbor kereszténykénti mutatta be.[1673] Talán ennek köszönhető, hogy a Přemyslida-ház hadi dicsősége letéteményesének I. Bretiszlávot tette meg, illetve ő volt az első, aki Kozma szemében erre méltónak mutatkozott.[1674] Ebben nyilván szerepet játszott a fejedelem politikája is: a néhai, II. Boleszláv korabeli „birodalom" visszaállításának kísérletei, a lengyelek és a magyarok elleni háborúi. A jellemzés nem csak kizárólag hadi erényekkel ruházza fel I. Bretiszlávot. ám kétségtelen, hogy ezek dominálnak a fejedelem jellemvonásai között. A krónika második könyve a fejedelem méltatásával, hadi erényeinek kidomborításával kezdődik.[1675] Bár az irodalmi eszközök, melyekkel a szerző megfestette hőse hőstetteit, elsősorban mitológiai vagy biblikus toposzok, ám kétségtelen, hogy Kozma szemében Bretiszláv volt az a követésre méltó ős, akihez a későbbi Přemyslida-fejedelmek igazodhattak. Bretiszláv vitézi erényei különösen a Lengyelország ellen vezetett hadjáratban mutatkoztak meg.[1676] Ám nem csak a lengyel hadjáratban tűntette ki magát a cseh Achilles: Kozma szerint neki volt tulajdonítható a III. Henrik által indított hadjárat elleni siker, melynek során II. Ekkehard meißeni őrgróf támadt Csehországra, ám Bretiszláv bátorsága miatt sikertelenül járt.[1677]

Mindennek fényében legalábbis érdekes, hogy Kálmán, aki politikai programjában tudatosan Szent Istvánt állította mércének, nem a nagy királyban lelte meg a család vitézi erényeinek mintaképét, s nem is magára vetítette ki ezeket a tulajdonságokat.

[1672] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. I. c. 20. 40.: „…dux Boemorum regi rebellabat…"

[1673] Az egyetlen kivételt l. Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. I. c. 32. 57.: „Fuit etiam, ut res probat, in preliis victoriosissimus victor, sed victis clementissimus indultor atque precipuus pacis amator."

[1674] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. I. c. 40. 73.

[1675] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 1. 81-82.: „Igitur dux Bracizlaus iam in paterna sede vigo ratus, quam Deo tam hominibus beneplacitis actibus calcans vestigia patrum et eos precellens contigua arce virtutum, sicut sol in virtute sua sydereum lumen et lune nimio splendore occulit et ebetat, sic novus Achilles, novus Titides Bracizlaus novis triumphis fortia acta et victoriosissimas attavorum palmas attenuat et obscurat. Nam Deus talem sibi gratiam contulit, ut, quas singulis hominibus particulariter, has quoque huic indeficientes virtutes largitus est generaliter. Quippe hanc virtutum obtinuit accumulationem, ut in rebus bellicis strennuitate precelleret Gedeonem, corporis viribus exsuperaret Samsonem, quadam a speciali prerogativa sapientie a preiret Salomonem. Unde factum est, ut in omnibus preliis victor existeret ceu Iosue, auro et argento locuplecior esset regibus Arabie et undique inexhaustis affluens divitiis atque in largiendis muneribus non deficiens assimiletur aque, que numquam deficit amne."

[1676] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c.2. 82-84.

[1677] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 11. 97-99.

Szent István ilyen értelemben történő háttérbe szorulását akár meg lehet magyarázni. Ismeretes, hogy Györffy György hetven évnél húzta meg az emberi emlékezet határát. Ez automatikusan vonná maga után, hogy Kálmán idejében már nem volt senki sem életben azok közül, akiknek valamiféle konkrét emléke lehetett volna Szent István koráról.[1678] Mindemellett ismét figyelmeztetni szükséges, hogy I. Béla volt a Kálmán-ág ősapja, s így a család vitézi tetteit is rá lehetett visszavezetni. Nehezebb kérdést jelent azonban az, hogy miért nem Kálmánban nyerte el a kiteljesedését a dinasztia tagjainak vitézi alkalmassága? Erre egy kézenfekvő választ adhat a magyar középkorkutatásban Hóman Bálint által megfogalmazott tétel, hogy a testi hibákkal rendelkező, ám kivételes intellektusú Kálmán nem kelhetett versenyre a délceg, magát haditettekkel kitüntető Álmossal szemben,[1679] ami egyben megalapozhatta László döntését is, hogy Álmost jelölje a trónra.[1680] Kálmán vélelmezett testi hibáival kapcsolatban ismét figyelmeztetnünk kell arra, amiről az eskük és esküszegések okán már szóltunk a jelen munkában. Bár csak közvetett bizonyítékok is állnak rendelkezésre, mégsem lehet kizárni, hogy a kedvezőtlen testi adottságok hangsúlyozása inkább erkölcsi hiátusra, nevezetesen az esküszegésre utalhatott, hiszen amennyiben Kálmán ténylegesen ilyen lett volna, az püspöki hivatásának gyakorlását is kizárta volna.[1681] Ráadásul nem feledhető, hogy a II. István korában keletkezett, s feltehetően a király apjának tetteit elmondó krónikában nem egy helyen Kálmán maga is hadvezérként lép elénk.[1682] Különös értéket képvisel Abaújvár 1106. évi ostroma, melyről Álmos alávetése kapcsán fenn már szóltunk. Álmos alávetését ugyanis nyilvánvalóan a közelgő veresége kényszerítette ki. Ez azonban egyszersmind Kálmán győzelme is volt, ami mindenképp ellentmond annak, hogy alulmaradt volna testvérével szemben a hadi erények tekintetében. Mindemellett a kétségtelenül bizonytalan keltezésű krónikahíreken kívül rendelkezésünkre áll Gallus Anonymus gesztája, melynek szerzője alighanem személyesen ismerte a magyar királyt.[1683] Tőle tudjuk, hogy Kálmán III. Boleszláv több hadjáratában is részt vett, töb-

[1678] GYÖRFFY, Krónikák 392-395.

[1679] HÓMAN-SZEKFŰ, Magyar történet I. 310.

[1680] KRISTÓ-MAKK, Árpádok 134.

[1681] SZOVÁK Kornél in: KK 210. (625. jz.).; Vö. FONT, Koloman 14.

[1682] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 144.. 423.: „Rex autem cum exercitu venit contra ducem in Warkun, et dux contra venit prope Warkun, Tisciam autem inter eos dimiserunt.; Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 145. 423-424.: „Post hec autem rex invasit Rusciam…"

[1683] Vö. BAGI, Gallus Anonymus 25-45.

bek között együtt támadták meg Morvaországot is.[1684] Ezzel legalábbis semlegesíthető középkorkutatásunknak az a megállapítása, hogy Kálmán hátrányban érezte magát a hadi tettekben kétség kívül jeleskedő Álmossal szemben. Az sem zárható ki persze, hogy a vele szemben szintén kiemelkedő testi tulajdonságokkal rendelkező Lászlóban látta a família vitézi képességeinek beteljesülését,[1685] különös tekintettel arra, hogy László nélkülözhetetlen volt Szent István kultuszának ápolásához. A nyilvánvaló legitimációhiánnyal küszködő László negligálása ugyanis veszélyeztette volna az általa elvégzett szentté avatásokat különös tekintettel István királyéra.[1686] Mindemellett valószínűsíthető, hogy a Kálmán-kori geszta Salamon és a hercegek harcainak megörökítésével, s ebben a hadi erényeknek Gézában, s végül Lászlóban történő tökéletessé válásának bemutatásával talán inkább a Béla-ág felemelkedésének és hatalomra jutásának történetét szerette volna bizonyítékokkal alátámasztani, és egyben a közönség elé tárni Salamon ilyen jellegű képességeinek hiányát. A feladat kétségkívül nem lehetett könnyű, hiszen Salamon vitézi képességeit nem lehetett kétségbe vonni: az 1063-1071 közötti években történt események sokszorosan igazolják, hogy a király haditettei tekintetében semmiben nem maradt alul unokatestvérével szemben.[1687] Különösen érvényes ez a kerlési csata leírására, melyben Salamon és unokatestvérei azonos vitézi képességekkel felruházva küzdenek.[1688] Feltételezhető, hogy a Kálmán-kori gesztának vagy krónikának arra nézve is érveket és bizonyítékokat kellett előhoznia, hogy miként nőtte túl Géza és László Salamont a vitézi tettek terén is. Ez a folyamat 1071-ben Belgrád ostrománál kezdődött meg, ahol a görögök nem Salamonnak, hanem Gézának adták meg magukat.[1689] A krónika persze ezt Salamon rossz természetének és Vid is-

[1684] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. III. c. 16. 142.: „Numquid non Bolezlaus pro Suatopolc Prage ponendo cum rege Ungarorum Columnanno Morauiam intravit…"

[1685] Arra, hogy Kálmán Lászóval szemben is alulmaradt testileg, l. MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE I./2. 941.

[1686] Vö. VESZPRÉMY, Megjegyzések 332.

[1687] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 101-108. 365-374.

[1688] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 102. 367.: „Rex autem Salomon acerrime animositatis audacia fremebundus per gravissimum ascensum cum agmine suo quasi reptando ad paganos ascendit, qui super eum densissimos sagittarum ymbres effundebant. Dux autem Geysa, sicut erat semper providus, per leviorem asceensum ascendens sagittis irruit super Cunos. Cuius frater Ladislaus quatuor ex fortissimis paganorum primo impetu interfecit et a quinto eorum sagitta graviter est vulneratus eodem mox ibidem interfecto."

[1689] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 109. 374.: „Manibus itaque regis et ducum in fidei pignus extensis, quod eos amplius non lederent, omnes qui in arce erant, descenderunt. At dux Nycota, argenteam yconam sanctissime genitricis Dei semper Virginis Marie cum magna multitudine populi veniens in potestatem ducis Geyse se contulit. Sciebat enim Geysam ducem esse devotum Deo et captivos seu afflictos misericordie visceribus refoventem. Ad manus autem regis Salomonis pauci venerunt,

pánnak tulajdonította, ám ez semmit nem változtat azon, hogy ezzel gyakorlatilag Salamon győzelmét vonták kétségbe. A krónikakompozícióban leírtak egyben epikus, toposzszerű képek is. Hasonlóan vesztette el hadi képességeit Zbigniew, III. Boleszláv testvére is. Ahhoz kevés kétség férhet, hogy ő rendelkezett vitézi képességekkel, hiszen azt még a vele ellenséges gesztaíró sem tagadhatta le, hogy kibékülésük és az ország felosztása után apja őt is hadserege élére állította.[1690] Ám párhuzamosan ezzel igyekezett Zbigniew ilyen jellegű képességeit eleve kicsinyíteni. E szerint Boleszláv bár fiatalabb, és kevesebb katonája volt, mégis nagyobb győzelmet aratott, mint idősebb bátyja.[1691] Sőt, Gallus Anonymus ugyanitt azt is gúnyosan megjegyezte, hogy Zbigniewnek talán inkább egyházigazgatással kellene foglalkoznia, mint hadakozással, amit inkább fiatalabb testvérének kellene űznie.[1692] A vitézi képességek hiánya Boleszláv más ellenségeire is árnyékot vetett. A csehek legyőzésekor külön is kihangsúlyozta a szerző, hogy ott volt közöttük Zbigniew,[1693] és nem járt jobban a császár sem, akinek vereségéhez Zbigniew is hozzátette a magáét.[1694]

Térjünk vissza e helyen a mogyoródi csatára, mely – ismételjük meg – a mindent eldöntő, Géza és László, s ezzel áttételesen Kálmán hatalmát is megalapozó ütközet volt. Gerics József mutatta ki a pápa Gézához, illetve Salamonhoz írott leveleiknek hatását a krónikaszerkesztmény szövegén, melyben – igaz úgy, hogy mind a császárt, mind a pápát ki lehessen iktatni a trónküzdelmekből – a Salamont elítélő érvelés helyet kapott.[1695] Joggal tehető fel a kérdés, hogy fenntartás nélkül szolgálhatott-e igazodási pontként a mogyoródi diadal a László, illetve Kálmán korában?

---

quia noverant ipsum esse austerum et pessimis consiliis Vyd comitis in omnibus ascultantem. Qui Vyd Deo et hominibus detestabilis erat. Cumque vidisset rex plures ad ducem ex illis confugisse, paucos autem ad se, plurimum indignatus est et eos, qui ad fidei manus venerant, volebat dividere ad tres partes et duas sibi tollere, tertiam vero duci. Dux autem non permisit hec fieri."

[1690] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 7. 74.: „…Wladislaus dux ambobus filiois suum exercitum commendavit et in Pomeraniam eos in expeditionem delegavit."

[1691] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 17. 84-85.: „Igitur Zbigneuus, quoniam etate maior erat … minusque tamen laudis maior cum multis atecedens, quam iunior frater cum paucis subsequens, acquisivit."

[1692] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 17. 85.: „Zbigneus, inquientes, debet ut clericus ecclesiam gubernare, istum vero decet puerulum, ut apparet, strenuis actibus militare."

[1693] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. III. c. 23. 153.: „Ibi quoque cum Bohemis Zbigneus interfuit, cui fugisse similiter, quam ibi stetisse, plus profuit."

[1694] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. III. c. 3. 131.

[1695] GERICS-LADÁNYI, Szent László, különösen 22-24.

A hadviselés a Karoling-kortól kezdve alkalmazkodott a teológiai világfelfogáshoz, és ezért szabályszerű liturgikus felkészülést kívánt meg, valamint szinte már rituálészerű liturgikus cselekményeket követelt meg a hadviselőktől. Ezek közé tartozott a csata előtt mondatott mise, az oltáriszentség vétele, a szentek segítségének igénybe vétele, a győzelemhez segítő szent relikviájának vitele, vagy a csata napjának a szent ünnepnapjára való vétele, illetve győzelem esetén a köszönetmondó processzió az Úristennek.[1696] A Gallus Anonymus gesztájában említett mindent eldöntő ütközet előtt például misét mondattak, a hadsereg valamennyi tagja megerősítette magát az oltáriszentséggel, s csak ezek után indultak az ütközetbe.[1697] A hadviselés szabályainak teológiai kontextusából következik, hogy bizonyos ünnepek már a Karoling-korban is tilalmi időszaknak számítottak. Különösen vonatkozott ez a negyvennapos nagyböjtre. A *Quadragesima* az uralkodókra is kötelezettségeket rótt. Prágai Kozma például komoly súlyt fektetett arra, hogy II. Szpitinyevvel kapcsolatban hangsúlyozza: az egyébként rendszeresen hadjáratokat vezető fejedelem minden olyan kötelességének eleget tett, amit a negyvennapos nagyböjt rárótt.[1698] Ám e helyen lehet ismét visszautalni III. Ottó magatartására a gnieznói találkozó alkalmából, aki nagyböjt idején, a megbékélés és vezeklés szándékával jött korábbi ellensége országába.[1699] A nagyböjt idején viselt háborúktól általában igyekeztek tartózkodni a felek, mert félő volt, hogy a szentek segítsége visszájára fordul, ha vérontás történik a tilalmi időszakban.[1700] Az egyházi naptárhoz igazodás nem zárta ki, hogy előkészületek történjenek a nagyböjt idején, ám nagyon kedve-

[1696] A Karoling-korra nézve l. SIERCK, Festtag und Politik, passim.; A 11. századra nézve, részletesen l. BACHRACH, War 108-109.; A szentek szerepére l. BEUMANN, Laurentius 239.: GRAUS, Heilige, különösen 331-332.

[1697] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. III. c. 24. 150.: „Hac oratione completa missa generalis per omnem stationem celebratur, sermo divinus suis parrochianis ab episcopis rpedicatur, populus universus sacrosancta communione confirmatur."

[1698] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 16. 107-108.: „semper quadragesimali tempore aut monachorum aut canonicorum degens in claustro elemosinis vacabat, divinis officiis instabat, vigiliis et orationibus inherebat, sic tamen, ut ante matutinalem melodiam aut cum extensione manuum aut cum genuflexionibus totam ruminaret psalmodiam. Post completorium vero ad instar monachorum servat silentium usque ad prime stacium. Et quamdiu ieiunus fuit, ecclesiastica disponit negotia, post prandium autem secularia tractat iudicia. Pelliciam autem episcopalem et tunicam clericalem, quam desuper induens in capite ieiunii per totam quadragesimam gestabat, in cena Domini suo capellano cubiculario eam dabat bene et religiose reputans, ut, qui tempore penitencie particeps laboris fieret, in die magne festivitatis non inmunis abiret."

[1699] Annales Hildesheimenses. MGH SRG 8. 28. „Imperator Otto III. causa orationis ad sanctum Adalbertum episcopum et martirum quadragesimae tempore Sclaviam intravit…"

[1700] SIERCK, Festtag und Politik 204.

zőtlen volt a megítélése annak, ha tényleges hadműveletre is sor került.[1701] A nagyböjt idejére eső általános fegyvernyugvás megszegése még olyan esetekben is dilemmát okozott az egyházi műveltségű és állású történetíróknak, amikor pogányok ellen kellett fellépni. Gallus Anonymus írja egy helyen, hogy a pomeránok titokban, vasárnap, ráadásul Szent Lőrinc vértanú ünnepnapján támadták meg a keresztény lengyeleket, akik az ünnepnap miatt nem voltak erre felkészülve. Azonban a keresztények a vértanú szent segítségével legyőzték a pogányokat, akik az ünnepnap megsértésével magukra vonták az Úristen haragját.[1702] A csataleírás példaszerű, és beleillik a szerző történetszemléletébe, aki különös jelentőséget tulajdonított a pogányok elleni háborúknak. A nagyböjti időszak megsértése azonban – úgy tűnik – még a pogányokkal szembeni averzióit is felülírta. Egy helyen ugyanis arról értekezik, hogy Ulászló Herman még a Quadragesima előtt behatolt a pogány pomeránok földjére, s a böjt idején ott is maradt.[1703] A hadjáratra való felkészülés – úgy tűnik – nem is zavarta volna a történetírót, ha a fejedelem nem sértette volna meg az ünnep szentségét azzal, hogy még mélyebbre hatol a pomeránok területére, s onnan zsákmánnyal akart volna visszatérni. A pomeránok válaszul megtámadták a visszavonuló lengyeleket, és a kialakult csatában mindkét fél súlyos veszteségeket szenvedett. Gallus Anonymus értékelése szerint kétséges volt, hogy ki nyert és ki veszített ebben a küzdelemben, s úgy foglal állást, hogy a nagyböjti fegyvernyugvás megszegőit sújtotta ilyen büntetéssel az Úristen.[1704]

Az eskük és esküszegések kapcsán volt már szó arról, hogy a mogyoródi csata az 1074. év nagyböjti időszakában zajlott le, és elválaszthatatlan Salamon és Géza még az 1073. év őszén tett fegyvernyugvási esküjétől, melyet Salamon szegett meg azzal, hogy Kemejnél megtámadta unokatestvérét.[1705] A *treuga Dei* intézménye, miként ezt például az 1063 körül Thérouanne-ban kötött fegyvernyugvási megállapodás pontosan tartalmazza, mind az emberölést, mind várak, városok feldúlását szigorúan tiltotta.[1706] A

[1701] Részletesen: KÉRY, Gottesfurcht 134-217, e kérdéshez: 157-159.; A Karoling-korhoz még: SIERCK, Festtag und Politik 206.

[1702] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. III. c. 1.

[1703] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 2. 65.: „…Wladislauus … cum forti manu terram eorum ante quadregesimam introivit, ibique ieiunii plurimum adimplevit."

[1704] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. II. c. 2. 66.: „In dubio enim pependit, utrum christianorum lues an paganorum ibi exiterit. Quod flagelum Deus, ut credimus, omnipotens in transgressoribus observancie quadragesimalis ad correccionem exercuit…"

[1705] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 118. 386.: Rex autem et dux ante Quadragesimam pugnaverunt in Kemey, quarta feria post Dominicam, qua cantatur Excellini…"

[1706] Treuga Dei Diocesis Tervanensis. MGH Cons. I 599-601, itt. 600. Art. 1.: „Nullus homo nec femina alium hominem aut feminam usquam assaliat nec vulneret nec occidat nec castellum nec burgum nec

helyzetet még súlyosabbá tette, hogy – ismételjük meg – már a 10. század végétől a béke feldúlójának, felségsértőnek és hitszegőnek tekintették azt, aki a *treuga Dei* idején háborút kezd,[1707] különös tekintettel arra, ha a megtámadott maga a király volt. Az ilyen magatartás tanúsítása tehát a szentségekkel megerősített, felkent király elleni lázadásnak minősült. A mogyoródi csata és az utána történő események krónikabeli interpretációja tehát nagyon óvatosan, de mindkét felet egyszerre menti és egyszerre vádolja. Géza és László bűnt követett el, hiszen a felkent királyra támadt. Tegyük hozzá: a bűnök mértéke eltérő volt. Gézával szemben ugyanis Lászlót nem védte az 1073. év őszén kötött treuga-megállapodás, mert az csak Gézára és Salamonra vonatkozott. Így László esetében semmi esetre sem lehetett volna hivatkozni arra a későbbiekben, hogy kényszerűségből ragadott fegyvert a király ellen. Talán erre utalhat a krónikakompozíció 133. fejezetében ránk maradt megjegyzés, hogy Lászlónak nem volt törvényes joga Salamonnal szemben. Nehezebb kérdést jelenthetett annak megítélése, számít-e mindez akkor, ha maga az uralkodó vált hűtlenné, szegte meg a fegyvernyugvást és támad rokonára? A Géza és Salamon, illetve Géza halála után László és Salamon közötti viszony, az eredeti állapot visszaállításának többszöri kísérlete mutatja, hogy a Géza és Salamon közötti esküszegés, illetve Géza halála után a László és Salamon közötti viszony feloldhatatlan helyzetet eredményezett, melyet végül csak Salamon *potestas*ának folyamatos felmorzsolódása, majd a király eltávozása oldott fel. Az 1074 utáni események későbbi, akár László-, akár Kálmán-kori megítélése és interpretálása tehát – legalábbis véleményünk szerint – elválaszthatatlan ettől a dilemmától. Vélelmezhető továbbá, hogy mindennek hatása volt László Kálmán-kori megítélésére is. Ismeretes, hogy Lászlóról már közvetlenül halála után feljegyezték csodás tetteit. Ezek között külön említendő meg a 12. század elején keletkezett Gallus-geszta, mely arra szolgál bizonyítékul, hogy a király különleges testalkatáról és jó termést hozó képességeiről már igen korán terjedni kezdtek a hírek.[1708] A krónikahírrel kapcsolatban történetírásunkban alapvetően két nézet alakult ki: az egyik szerint mindez arra utalhat, hogy László király körül már halála után közvetlenül egyfajta spontán szentkultusz alakult ki,[1709] míg mások szerint a leírás a *bonitas regis* már Alkuinnál is olvasható ismérveinek felelt

villam in hoc spatio quatuor dierum et quinque noctium assaliat nec predetur nec capiat nec ardeat ullo ingenio aut violentia aut aliqua fraude."

[1707] KÉRY, Gottesfurcht 150-151.; A felkent királlyal kapcsolatban l. még: KOSZTA, A hradištei 414.

[1708] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH n. s. 2. I. c. 27-28. 52.: „Ipse quoque Salamonem regem de Ungaria suis viribus effugavit, et in sede Wladislauum, sicut eminentem corpore, sic affluentem pietate collocavit. […] Dicunt talem nunquam regem Ungariam habuisse, Neque terram iam post eum fructuosam sic fuisse."

[1709] Pl. KERNY, László király 175-197.

meg.[1710] Magunk ebben a kérdésben csak Gallus Anonymus László-képe kapcsán foglaltunk állást, s azt valószínűsítettük, hogy László király Kálmán idején meginduló lassú rehabilitációjának egyik jele, hogy Gallus Anonymus olyan leírást hagyott hátra róla, mely egyedi az egész gesztában: egy Piastnak sem jutott osztályrészéül.[1711] Lászlóval kapcsolatban azonban kétségtelenül feljegyzésre kerültek olyan tettek, melyek különlegessé teszik kortársai között. Ilyen például a fent már említett kerlési csata leírása.[1712] A kerlési csata bizonyára nem lehet régebbi a 12. század elejénél, hiszen a püspök lányának említése, illetve a kunok *Cunus* alakban történő megfogalmazása erre enged következtetni.[1713] Alapos a gyanú, hogy László a kerlési csatában bemutatott haditettei ugyancsak „rehabilitációjának" részét képezték a Kálmán-kori gesztában, és a mogyoródi csatában tanúsított vitatható érdemeit voltak hivatottak kiegyenlíteni, illetve Salamonnal szembeállítani.

Úgy véljük tehát, hogy – bár kizárni semmit nem lehet – nem volt arra szükség, hogy két különböző időpontban keletkező, idoneista, illetve legitim krónikafelfogás ütközzön a király és unokatestvérei vitáinak megítélésében. A kérdés inkább az lehetett, hogy melyik legitimációs érvelés tudja meggyőzni a történetet végighallgató és nyilván megítélő közönséget. A krónika 125. fejezete igazolja, hogy a helyzet megítélése korántsem lehetett könnyű. Az elbeszélés szerint a besenyők felajánlották Gézának, hogy megtámadják Salamont, ha Géza bizonyos szabadságokat ad nekik. Géza bele is ment, hogy megtámadja Salamont. Salamon ezzel szemben osztrák őrgrófot akarta segítségül hívni, ám ő, megpillantván a besenyőket, azzal hárította el a megtiszteltetést, hogy nagyböjt ideje alatt nem szabadna háborúzni, ám ha a király akar, ütközzön meg velük, s ha a besenyők túlerőben lennének, majd segít neki.[1714] Végül Salamon egye-

---

[1710] GERICS, Szent László 129-130.; KLANICZAY, Az uralkodók szentsége 155.; SZOVÁK, Szent László 127.; A kérdéshez l. még a Gerics József és Klaniczay Gábor között kialakult vitát: GERICS-LADÁNYI, Szent László 26-27. illetve Klaniczay Gábor válaszát: KLANICZAY, Szent László 402-404. illetve a Szent László-legenda és a krónikakompozíció közötti szövegkapcsolatok tekintetében 408.

[1711] BAGI, Gallus Anonymus 143.

[1712] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 103. 368-369.

[1713] GERICS-LADÁNYI, Szent László 29. és 18. sz. jz.; A krónikafejezet keletkezési idejére ugyanígy: KLANICZAY, Szent László 405.

[1714] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. c. 125. 395-396.: „Eo tempore Bisseni unanimiter rogaverunt regem Geysam, ut si eos libertati donaret, ipsi insultus regis Salomonis omnino cohercerent, ita nec auderet exire de Musun et Poson ad deprecandam templandam Hungariam. Rex autem Geysa se petitioni eorum condescensurum promisit, si ipsi hoc, quod promiserunt, adimplerent. Bisseni itaque cum principe eorum Zultan nomine equitaverunt super regem Salomonem. Rex autem Salomon marchionem Theutonicorum promissa pecunia in auxilium ascivit. Cumque obviam ageret Bissenis marchio, videns horribiles aspectu et terribiles, timuit. Presertim quia subiit in mentem sibi, quam miserabiliter perierant per Hungaros Willermus et Poth et Marcard duces. Dixitque regi simulatorie, quod

dül legyőzte a pogányokat. A jelenet olyan, mintha csak a mogyoródi csata tükörképét adná meg: itt Salamon kényszerül rá arra, hogy a nagyböjti időszakban, mások hibájából háborúzni kezdjen. Explicit forrással bizonyítani nem lehet, ám ennek ellenére nem tartjuk kizártnak, hogy a jelenet úgyszintén érv lehetett Salamon és Géza, illetve László konfliktusának értékelésében, melyben ezúttal Géza sértette meg a nagyböjti szabályokat, ráadásul a pogányokat felbérelve a király elleni akcióra.

in quadragesimali tempore bellum non committerent. Sed si rex vellet, confligeret, et si Bisseni prevalerent, tunc ipse indubitanter regi auxiliaretur."

IV. Eredmények

Összegzésként megállapítható, hogy a disszertáció két fő részeként tárgyalt országmegosztások és dinasztikus konfliktusok csak annyiban függenek össze, hogy a vizsgált időszakban voltak olyan dinasztikus konfliktusok is, melyek rendezése végett a család tagjai területileg is megosztották egymás között a hatalmat. Más kérdés, s az ügy természetéből következik, hogy a konfliktuskezelésre szánt országmegosztások nem ritkán további viták forrásává váltak. Az országmegosztások gyakorlatától függetlenül léteztek a dinasztián belüli konfliktusok, melyek elsősorban emberek és családtagok közötti viták voltak. Ezeket a dinasztikus történetírás próbálta meg értelmezni, az egyes ügyeket a politikai teológia nyelvén tárgyalva és értékelve.

A 11. századi konfliktusokban szinte minden családtag, nem ritkán még a feleségek és anyák is részt vett, akár aktívan, akár csak passzívan hozzájárulva az egyes trónviszályokhoz. Kimaradni a sorból csak nagyon ritkán lehetett, kivételt egyedül a korán elhalt vagy eleve csak nagyon bizonytalan forráshírek alapján ismert szereplők jelentenek.

Munkánk első részében az országmegosztásokat elemeztük. Eredményként megállapítható, a 11. századi hercegségről kialakított két modell, melyek kidolgozása Györffy Györgyhöz és Kristó Gyulához köthető, az államfejlődés szemszögéből tekintett a dukátus kérdéskörére, s mintaként elsősorban a hagyományos cseh, illetve a múlt század ötvenes-hatvanas éveiben kidolgozott csehszlovák elméleteket tekintette mérvadónak. Ezek közül az egyik mindig a nemzet történelmének régmúltjában, azaz a nagymorva kontinuitás-elméletben, a másik pedig a marxizmus-leninizmus történetfilozófiája kínálta társadalmi szükségszerűségekben kereste az országmegosztások okát, az országmegosztásokat európai kontextusukban vizsgálva, a területi megosztások modelljei között összehasonlítási pontokat keresve.

Általában kijelenthető: mind a hagyományos, nagy-morva kontinuitáselmélet ősiség-elvére építő, ám annak sajátos magyar ellenpontjaként létrejövő, mind pedig a fejedelmi hatalom túlsúlyára, a fejedelmi hatalom másokat elnyomni akaró habitusára épülő teória elsősorban a cseh történelem forrásadottságinak, illetve a 19-20. századi cseh(szlovák) történetírás jellemrajzának felel meg. E forrásadottság azonban – ha csak nem számítjuk a nagy-morva régmúlt tanulmányozásához felhasznált, önmagukban csak mérsékelten érdekes, ám a történészi önkény következtében puzzle-képpé szinteti-

zált adatokat – kizárólag Prágai Kozma krónikájára korlátozódik, azaz paradox módon belőle vezethető le mindkettő, egymásnak ellentmondó elmélet is. Mindazonáltal a cseh és csehszlovák történeti modellek erejét mutatja, hogy még a Gerard Labuda által kidolgozott, Szilézia és Kis-Lengyelország a Piastok általi elfoglalását és birtokba vételét bizonyító elképzelések is velük szemben fogalmazódtak meg, s vezettek mindmáig tartó vitákhoz a lengyel és cseh történészek között.

A magyar történetírásban megfogalmazott két dukátus-koncepcióval kapcsolatban általában leszögezhető: csak bajosan lehetne a 11. századi hercegség *gyökereit* valamilyen korai, szláv, germán szervezeti keretben, vagy akár a magyar honfoglalással egyidős autochton magyar szerkezetben keresni. Bár az utóbbi időben mind a magyar,[1715] mind a környező országok[1716] történetírásában ismét felvetették a 19. századi klasszikus „*Verfassungsgeschichte*" egyik alapkérdését, nevezetesen hogy mennyiben terjeszthető ki az állam fogalma a törzsi-nemzetségi viszonyokra is, a 11. századi dukátushoz hasonló képződmények visszavezethetősége az államot megelőző „államszervezetekre" explicit források hiányában nem igazolható. A közvetlen források hiánya mellett e nézetrendszer felvet egy másik, bonyolultsága miatt e helyen meg nem tárgyalható kérdést, nevezetesen az állam fogalmának alkalmazhatóságát a kora-középkori viszonyokra nézve.[1717] Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy a történettudományban meghonosodott állam-képzetek alapját azok a 19. századi, jellemzően a maga korában modernnek számító porosz állam képét a múltba visszavetítő tanulmányok jelentik, melyek konzervatív választ igyekeztek adni a felvilágosodás eszméire.[1718] E kísérletek egyik mellékvágányává vált a 19. század egyik legnagyobb európai kérdésének, a germán-szláv együttélésnek a visszavetítése a múltba, mely megszülte az ősi germán, s a vele egyenértékű szláv jogi-társadalmi kötelékek mítoszát. Így a dukátus keletkezési ideje tekintetében Kristó Gyulával, és az elképzeléseit továbbvivő Koszta Lászlóval értünk egyet, azaz a 11. századi hercegség létrejöttét I. András korára tesszük, ahogy erre egyébként a kortárs lengyel és cseh példák is következtetni engednek. Létrejöttének okait azonban nem a puszta hatalmi harcban látjuk, hanem abban a törekvésben, hogy az egyenlőséget élvező férfi családtagok részesüljenek valamilyen módon a hatalomból. Az ország- illetve hatalommegosztások létrejöttének időpontja (Magyarország: 1048

[1715] SZABADOS, Államalapítások, különösen 60-61.

[1716] Pl. jellemzően: URBAŃCZYK, Początki 13-14.

[1717] E tekintetben legutóbb l. FONT, Dinasztia 5-9.; Nézeteinek igen határozott és csak elenyésző mértékben udvarias cáfolatát l. SZABADOS, Államalapítások 28-30.

[1718] E konzervatív fordulatról l. pl. MÁLYUSZ, Patrimoniális királyság 37-49.

körül, Csehország: 1055, Lengyelország: 1097) a családon belül létrejövő, forrásszerűen igazolható konszenzusos megállapodásokhoz köthető, minden ezen, forrásokkal igazolható aktus előtti területi hatalmi konstrukciót újabb források előkerüléséig csak történetírói hipotézisek eredményeként megszületett konstrukcióknak tekinthetünk.

Azonban bonyolultabb kérdéseket vet fel a Kristó Gyula által kidolgozott elmélet másik alappillére, nevezetesen a „dukátusok" európai kontextusban történő összehasonlíthatósága. A jelen munkában – kiindulópontként – a 11. századi hercegség területi kiterjedését vetettük alá vizsgálatnak. E tekintetben figyelemreméltó, hogy a 14. századi krónikakompozíció sem a hercegség létrejöttekor, sem a későbbi (1063/64, 1095) megújításaikor nem tér ki arra, hogy mit is osztottak meg az Árpádok pontosan. Ennek eredménye, hogy történetírásunkban a mai napig nem lehetett pontos választ adni arra a kérdésre, hogy milyen területeket fedett le pontosan a királyi hercegség. Történetírásunk korábbi, konszenzusos véleménye szerint a dukátus területe Nyitra és Bihar, illetve esetleg Krassó, körül, illetve újabb, a korábbi elképzeléseket részben felülíró tézisek alapján a Dél-Dunántúl keleti részén (Pécs) jöhetett létre. Be kell vallani: magunk sem tudtunk megnyugtató választ adni arra a kérdésre, hogy pontosan hol volt a dukátus területe, s hogy pontosan mi tartozott hozzá. Áthidaló megoldásként két szempontból vettük górcső alá a dukátus területének kérdését. Egyrészről a Piastok és a Přemyslidák hasonló területi-uralmi képződményeivel összehasonlítva, másrészről pedig a területi különkormányzat és a vele összeköthető hatalmi funkciókkal összevetve.

Eredményként a következők állapíthatók meg:

A területi különkormányzat a maga földrajzi teljességében csak és kizárólag Morvaország esetében látható. Arra majd a cseh történetírásnak kell választ találnia, hogy ez a nagy-morva, illetve ómoráviai kontinuitás miatt van-e így, vagy pedig a Graus és Třeštik által kidolgozott centrum-periféria elmélet következményeire vezethető-e visszza, és a szabad népelemek alávetését irányozta-e elő. Nézetünk szerint ez utóbbi teória, mely Morvaországot olyan „feudalizálatlan" területként láttatta, ahol a szinte korlátlan fejedelmi hatalom lépésről lépésre veti alá a szabad elemeket, csak a marxista-leninista ideológia csehszlovákiai kontextusában érthető meg, bár hatása kétségtelenül nagy volt a korabeli szocialista országok történetírására is. Kétségtelen azonban, hogy a Přemyslidák gyakorlatában fordult elő egyedül az, hogy határozottan megtiltották Csehország bármilyen felosztását, illetve a Csehországon belüli hatalom megosztását, s a biológiai feleslegként jelentkező családtagokat Morvaországban juttatták birtokokhoz. Az Árpádok és kelet-közép-európai társaik hatalommegosztási gyakorlatában a

legnagyobb különbség az, hogy mind a Přemyslidák, mind pedig a Piastok esetében kézzelfogható határok és központok mellett valósult meg a hatalom területi megosztása. Ezek a központok Lengyelország esetében egyben az uralom biztosításához szükséges legfontosabb centrális helyeket jelentették, Morvaország esetében pedig a 11. század elejétől kiépült, vagy az ómorva korszakból átvett és átépített várközpontok birtoklásából állt. A család tagjai által birtokolt helyeket pontosan számon tartották, s a rendelkezésünkre álló források nevüket megőrizték. Arra, hogy miért nem térnek ki a magyar források a dukátus pontos területi kontúrjaira, egy megoldási javaslatot vázoltunk fel: úgy véljük, hogy az egyharmad-kétharmad arányban történt megosztás mindenre vonatkozott, így a mindenkori hercegek a hercegi birtokállományon kívül hatalmat szereztek az ország feletti hatalom egyharmadából is. Ám ez nem párosult szükségszerűen területi különkormányzattal: Nyitra és Bihar elsősorban talán Vazul, majd Béla és leszármazóinak birtokai voltak, s a királyi hatalommal szembeni jelentőségük elsősorban a konfliktushelyzetekben mutatkozott meg.

Feltűnő a különbség abban is, hogy mind Csehország és Morvaország, mind Lengyelországon belül pontosan azok a központok körül jöttek létre a 12. század második felétől a részfejedelemségek, ahol a 11. században megjelenik a területi hatalommegosztás. Ennek egy további kézzelfogható oka lehet. A Karoling-Ottoniánus társadalmi-hatalmi rend a térségben egyedül Magyarországon tudott gyökeret verni teljes mértékben. Ez szükségszerűen járt együtt azzal, hogy már a 11. század elejétől kezdve egy tényleges, a szakrális királyság eszméjének megfelelő súlyú királyi hatalom jött létre, mely – nézetünk szerint – nem tette lehetővé, hogy a legfontosabb centrális helyek kikerüljenek a királyi hatalom kezéből, illetve legfeljebb ezek közös birtoklását, használatát tette lehetővé,

Ugyancsak lényeges különbség a magyar és a többi kelet-közép-európai 11. századi hatalommegosztási modell között, hogy a Přemyslidák és a Piastok valamennyi férfi családtagot figyelembe vették a hatalommegosztásnál, míg az Árpádoknál ez abban az esetben is csak két szereplőt érintett, ha több élő férfi rokon állt rendelkezésre. Ismét emlékeztetnünk kell arra, hogy a *dux* titulus nagyon általános értelemmel rendelkezett, s elsősorban a dinasztia tagjainak elnevezésére szolgált. Bár a 14. századi krónikakompozíció néhány helyen kifejezetten hercegekről beszél, valószínű, hogy interpolációról van szó.[1719] Salamon, Géza és László esetében bizonyos, hogy csak egy hercegi méltóság létezett a hatalommegosztás szemszögéből. Mind Dezső püspök közvetítése 1063-

[1719] ROKAY, Krónikafejezet 413-415. ROKAY, Krónikatanulmányok 24-30; KOSZTA, Nyitra 282.

ban,[1720] mind Vid ispán sötét tervei a Salamon és Géza közötti viszonyra vonatkoztak. Erre utalnak az 1064. évi események és Salamon Gézával fellépése 1071 után. Sőt, ismételjük meg: az 1073 őszén kötött fegyvernyugvás is csak kettejük viszonyát szabályozta.

Az Árpádok hatalommegosztási modellje különösen akkor válik érdekessé, ha megnézzük a kortárs Piastok és Přemyslidák gyakorlatát. Úgy tűnik, hogy az alapvető különbség abban áll, hogy már amennyire a források engednek erre következtetni, a cseh és lengyel uralkodóházban elsősorban a biológia határozta meg a területi felosztások gyakorlatát, azaz igyekeztek a család lehetőség szerint valamennyi tagját területhez és hatalomhoz juttatni. Ismételten fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy olyan forrás hiányában, melyek igazolnák, hogy a családtagok szabad akaratukból egyeztek meg a hatalom felosztásában, csak elméleti lehetőség marad, hogy 1097 előtt is számolhatunk-e országfelosztásokkal a Piastok által uralt területeken. Ám ha voltak ilyenek, akkor II. Boleszláv korától kezdve először három (II. Boleszláv, Ulászló Herman, Mieszko, Boleszláv fia), majd kettő (II. Boleszláv, Ulászló Herman) ilyen területtel kellene számolnunk, mert pontosan ennyi Piast férfiági rokon állt rendelkezésre. Az 1097. évi, forrással is alátámasztható felosztás idején úgyszintén az életben levő férfi családtagok számához szabták hozzá a felosztott területeket. Így értelemszerűen három hatalmi központot kell figyelembe vennünk, melyek száma Ulászló Herman halával kettőre csökkent. Sőt, a későbbi, a jelen munka kereteit már-már meghaladó események is ezt az állítást igazolják. III. Boleszláv 1138-as végrendeletében olyan rendszer jött létre, mely eleve minden lehetséges családtagot igyekezett birtokokhoz juttatni. Hozzá kell tenni: a csak Kadłubek krónikájában fennmaradt végrendeletből nem derül ki egyértelműen, hogy pontosan milyen földrajzi megfontolások vezették a fejedelmet. Így a kutatásban is eltérő vélemények kerültek megfogalmazásra. Stanisław Smolkához fűződik az a gondolat, hogy III. Boleszláv Kis-Lengyelország alá rendelte a többi részfejedelemséget, melyet Pomerániával, Sziléziával és Sieradzzal együtt első házasságából született Ulászló nevű fiára hagyott. Ezzel létrejött egy centrális fejedelemség, melyet egyfajta perifériaként vett körül Nagy-Lengyelország, Kujávia és Mazóvia.[1721] Ezt az elméletet később magáévá tette Oswald Balzer és Gerard Labuda is, akik szerint Boleszláv ugyan arányosan osztotta fel az országot a gyermekei között, de a politikai súly az elsőszülött uralta Krakkóra esett.[1722] Egyedül Tadeusz Wojciechowski állt elő ettől

[1720] A püspökökre mint uralkodók közötti békítőkre l. ALTHOFF, Gewaltanwendug 159-160.

[1721] SMOLKA, Testament 280.

[1722] BALZER, O następstwie 16. [301]. LABUDA, Testament 193.

eltérő ötlettel, aki – Labuda által később komoly érvekkel megcáfolt – elméletében egy olyan központi fejedelemséget vizionált, mely magába foglalta Kis- és Nagy-Lengyelországot. valamint Łęczycát és Kaliszt, mely így a peremterületekkel szemben földrajzi és politikai súlyt képviselt.[1723]

Hasonló modell köszön szembe a Přemyslidák uralta Csehországban is. Bár Prágai Kozma nem tért ki rá részletesen, hogy I. Bretiszláv végrendelete folytán melyik testvérnek mi jutott, az látható, hogy szinte mindenkit igyekeztek területekhez juttatni. Bretiszláv gyermekei közül egyedül Jaromir-Gebhard nem részesült Morvaország felosztásából: róla feltételezhető, hogy apjuk halálakor már egyházi pályára lépett. Arra, hogy az uralkodóház életben levő férfitagjainak száma határozta meg a fejedelemségek létrejöttét, Kozma krónikája ad választ. Feltehető, hogy I. Bretiszláv egyáltalán nem határozta meg, kinek mi jusson Morvaországban, hiszen csak elsőszülött fia, II. Szpitinyev 1061. évi halála után tudunk arról, hogy II. Vratiszláv, akkor már cseh fejedelemként kettéosztotta Morvaországot, hogy így mindkét testvére, Konrád és I. Olmützi Ottó is birtokokhoz jusson.[1724] Később, a brünni részfejedelemség továbbosztásával jött létre a znojmói fejedelemség, hogy a közben megszaporodott morvaországi Přemyslidák birtokokhoz juthassanak. Ezzel szemben – legalábbis úgy tűnik – az Árpádok, még ha többen is voltak, mint a dukátus kialakításának időpontjában, nem szabták hozzá a hercegségek számát a dinasztia férfitagjainak számához.

Megfigyelésünk szerint azonban a területi különállás kimutathatósága és az ehhez köthető hatalmi kompetenciák nem állnak szükségszerűen egyenes arányosságban egymással; meglétük, gyakorolhatóságuk elsősorban a hatalommegosztásban résztvevők viszonyától függött.

Úgy tűnik, hogy az Árpádok által működtetett rendszer erős hatalmi jogosítványokat adott a mindenkori hercegeknek, melyek lehetőséget biztosítottak számukra, hogy részesüljenek a királyi uralom bizonyos hatásköreiből. A különböző kompetenciák azonban csak a konszenzus alapján „jártak". Béla és András, illetve Salamon és Géza esetében kimutathatók a legfontosabb ilyen jogosítványok: a pénzverés, hadseregtartás, saját „udvar", a királlyal együtt gyakorolt birtokadományozás, míg Kálmán és Álmos viszonya eleve kizárta a konszenzusos együttműködést. Az Árpádok által működtetett

[1723] WOJCIECHOWSKI, Szkice 198-204.; Visszautasítására: LABUDA, Testament 173. és 193.

[1724] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG N. S. 2. II. c. 18. 110.: „Post cuius obitum frater eius a Wratizlaus omnibus Boemiis faventibus sublimatur in solium, qui confestim Moravie regnum inter fratres suos dividit per medium, dans Ottoni orientalem plagam, quam ipse prius obtinuerat, que fuit aptior venatibus et abundantior piscibus, occidentalem vero, que est versus Teutonicos, dat Conrado, qui et ipse sciebat Teutonicam linguam.Regio autem illa est planior et campestris atque fertilior frugibus."

rendszer körvonalai különösen a morvaországi Přemyslidák jogosítványai fényében érdekesek: annak ellenére, hogy 1055, illetve 1061 után kimutatható területi kontúrok mentén, a forrásokban definiált központokhoz kötve tárulnak elénk a cseh „dukátusok", a bennük feltűnő fejedelmek hatalmi jogosítványai korlátozottak voltak. Különösen vonatkozik ez a birtokadományozásra és pénzverésre, melyet – úgy tűnik – egyenesen Prágából vezényeltek, s minden egyes konfliktus esetén a Prágában uralkodók maguk is elkezdtek morvaországi érméket veretni.

Ha tehát arra a Kristó Gyula által feltett kérdésre szeretnénk választ adni, hogy mennyiben hasonlíthatók össze a 11. századi dukátusok, kijelenthető, hogy a 11. századi kelet-közép-európai országmegosztásokban inkább a strukturális különbségek, mint hasonlóságok játszották a főszerepet. A magyar modell nélkülözte a tényleges országmegosztást, s inkább csak a hatalmi jogosítványok megosztására épült. Talán ennek tudható be, hogy a mindenkori király és herceg közösen használta az ország főbb helyeit is, miként arra Salamon 1064. évi második, megerősítő koronázása, valamint egyéb más események, mint például a százdi és a zselicszentjakabi egyház felszentelésén való közös megjelenés utalnak. A különbségek a 11. századi osztozkodások nyomán létrejövő területi különkormányzatok jövőjét is érintik. Míg a morva és lengyel modell alkalmas volt arra, hogy a 12. században tényleges uralmi területek jöjjenek létre a 11. századi hatalommegosztás eredményeképp, addig ez Magyarországon nem következett be.

Az összehasonlíthatóság sokkal jobban alkalmazható a jelen munka második részében tárgyalt kérdésekre, azaz a dinasztikus konfliktusok személyi aspektusaira. Ennek egy egyszerű és kézzelfogható oka van: a dinasztikus trónharcok történetét fenntartó elbeszélő források nyelvi-tartalmi elemei, illetve az a körülmény, hogy a történeteket fenntartó szövegek kivétel nélkül a keresztény egyház által ismert és elismert szempontok szerint tekintettek az eseményekre. Azaz kijelenthető, hogy a rendelkezésünkre álló kútfők a korabeli politikai teológia nyelvén írták meg a családi perpatvarok történetét, s azokat a szövegeket lejegyző, egyházi műveltséggel rendelkező történetírók fogalomrendszerének keretei között tárgyalták. E fogalomrendszer alapját a jog jelentette, ám ez csak – arányaiban – elenyésző mértékben vonatkozott az írott jogra, sokkal inkább egy olyan társadalmi kötelékrendszert értettek alatta, mely a *liber-servus* és a nyugati társadalmat vertikális teológiai rendekre osztó társadalmi modellek mellett egy harmadik, a szabadok világát átszövő hálórendszert eredményezett. Ennek középpontjában az *amicitia* állt, mely egy nagyon tág értelmezésű, a politikai és érzelmi kötelékeket is magába foglaló, a hűségre és az egyenlőségre épülő szervező elvet jelentett. Mivel a

korabeli közfelfogásban a jogrendet – az írott jog nagyfokú hiánya miatt – ezek a személyes kapcsolatok garantálták, így az esküvel fogadott barátságokra épülő hűség megbomlása szükségszerűen vezetett el konfliktusokhoz. Ebből következik, hogy az egyházi műveltségű történetírók meghatározott nyelvi-tartalmi eszközrendszerrel írták le mind a konfliktusok lefolyását, mind pedig a trónviszályok „menedzselésének" folyamatát.

A rendelkezésre álló forrásokból kimutatható, hogy mind az Árpádok, mind a Piastok és a Přemyslidák közötti trónviszályokban meghatározó szerepet játszott a családon belüli, egyenlőségre épülő barátságok átalakulása, s a konfliktusokban alulmaradt rokonok alávetése. Sőt, a konfliktusok e szempontok szerinti értelmezése központi helyet foglal el a dinasztikus történetírás 12. század eleji első vagy újraszerkesztett, újszerű szintéziseiben. A jelen munka egyik eredményeképp kijelenthető: a *deditio*, mely egyfajta jogintézményként elsősorban azt a célt szolgálta, hogy helyreálljon a béke a vitázók között, nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Nem tudta helyreállítani felek közötti korábbi viszonyt, mert annak ellenére, hogy az alávetés íratlan jogbiztosítékként is szolgált a vitázók számára, úgy tűnik, hogy mindenki megszegte a rá rótt kötelezettségeket, ami újabb konfliktusokhoz vezetett.

A szabadok közötti, egyenlőségen alapuló barátság biztosítéka az eskü volt, mely azonban a 11. század folyamán több alkalommal is szembekerült más eskükkel, illetve melyet nem egyszer megszegtek a konfliktusokban résztvevők, s ami önmagában is tehertételt jelentett a konfliktusok során. Jellemző példaként említhető Salamon és Géza viszonya. Őket egyrészről az 1064-ben kötött megállapodásból fakadó hűség kötötte össze, mely restaurálta apjaik hajdani egyezségét a hatalom megosztásáról. Másrészről azonban Géza szükségszerűen ismételten elismerte, hogy Salamon apja általi kijelölése és gyermekkori felszentelése révén megkérdőjelezhetetlen jogot szerzett a trónra. A kétféle eskü és „jogviszony" összeütközésére az 1073 őszétől a mogyoródi csatáig tartó időszakban került sor, itt ugyanis Salamon és Géza esetében kölcsönös esküszegés történt, László azonban úgy vált hűtlenné a törvényes királyhoz, hogy nem védte semmilyen más, a király által adott eskü. Mindez – véleményünk szerint – Kálmán korában nyomasztó teher lehetett a király számára, akinek Álmossal folytatott viszonyát ugyancsak esküszegések kísérték.

A dinasztikus konfliktusokat áttekintettük egy további szempontból is, nevezetesen a forrásokban felbukkanó érvelési stratégiák szemszögéből, melyek a hatalomhoz való jogot próbálták érvekkel alátámasztani. E tekintetben két alapproblémát különíthetünk el: az egyik a trónöröklési jog és a dinasztikus konfliktusok összefüggései, a másik

pedig a magyar középkorkutatásban erőteljes hangsúlyt kapott legitim és idoneista érvelési stratégiák.

E kérdések tárgyalásakor abból, szempontból indultunk ki, hogy a források nem szükségszerűen valamilyen normatív jogra támaszkodó konstrukció meglétéről, vagy ilyenek konkurenciaharcáról tanúskodnak, hanem egyszerűen az érintettek, vagy az őket támogatók, illetve elutasítók ad hoc, egy-egy adott helyzetben normaként feltűntetett véleményét tükrözik vissza.

Eredményként a következők állapíthatók meg.

A trónöröklési *jog* tekintetében kijelenthető, hogy semelyik vizsgált dinasztia esetében nem mutatható ki egy konkrét, normatív öröklési jogelv megléte. Ez különösen a Piastok és Přemyslidák esetében meglepő, mert a lengyel és cseh nemzeti történetírás egyik legrégebbi állítása, hogy a szeniorátus ősi és autochton szláv trónöröklési jogelvként meghatározó volt a 11. században. A normatív jogelvként működő szeniorátus megléte vagy csak később keletkezett és sajátos körülmények hatására keletkezett „végrendeletekből" (III. Boleszláv, I. Bretiszláv), vagy olyan 12. századi kútfőkből (Kinnamosz) rekonstruálható, melyek önmagukban is problémákat hordoznak. E végrendeleteket a 19. és 20. századi jogtörténet-szemléletű, majd marxista-leninista történetírása konkrét jogintézményeket konstituáló dokumentumoknak tekintette, ám valószínűbb, hogy mindegyikük egy-egy konkrét, 12. században vagy 13. század elején kirobbant trónvitához kívánt érveket szolgáltatni, ősi jogelvként bemutatva azt az érvet, melyet szerzőjük fontosnak érzett hangsúlyozni. Emellett nem hagyható figyelmen kívül, hogy a cseh és lengyel történetírásra komoly hatást gyakorolt a 19. századi pánszláv ideológia, melynek egyik sarokköve volt a szeniorátusi trónöröklési elv ősi szláv jogintézményként történő láttatása. A források elemzéséből inkább az derül ki, hogy a szeniorátus korábban, a 11. században még csak érvként sem bukkan elő rendszeresen. Így e tekintetben történetírásunk azon vonulatának megfigyeléseit tartjuk mérvadónak, melyek szerint csak egy jogelv, nevezetesen a dinasztiához való kötődés mutatható ki a trónöröklés kapcsán. A családon belüli életkori rangsorra alapozott trónöröklési elvek létjogosultságának ellentmond továbbá az a körülmény is, hogy a *designatio* alkalmazása eleve szűkíthette a vélt vagy valós trónöröklési jogot, mert az elől kezébe komoly jogosítványokat adott a trónutódlás szabályzására, másrészről pedig a konszenzuskényszer felülírhatta bárki vélt vagy valós trónöröklési jogát. A jelen munkában megvizsgált esetek történetírásunknak azon, elsősorban Szovák Kornél által képviselt álláspontját igazolják, mely szerint a *designatio* – ha alkalmazták – minden vélt vagy valós trónöröklési elvet felülírhatott. A megvizsgált esetek alapján kijelenthető, hogy a

kijelölés annak ellenére sem kötődött szükségszerűen csak a királyi hatalomhoz, hogy a nemzetközi jogtörténeti szakirodalom a királykreálás kellékei között tartja számon: a királyi hatalomra csak egyszer jutott Přemyslidák – legalábbis Prágai Kozma elmondása szerint – többször éltek vele. Másrészről azonban számos esetben hatalomra lehetett jutni kijelölés nélkül is, vagy legalábbis a rendelkezésünkre álló források nem tartották fontosnak, hogy érvként hivatkozzanak rá, illetve elmaradására. Az életkori rangsorból fakadó bármilyen jogelvet képes volt azonban korlátozni a konszenzuskényszer, azaz hogy nem lehetett törvényesen hatalomra jutni a „választók", azaz az elit egyetértése nélkül. A régebbi, elsősorban jogtörténeti irodalom ezt konkrétan *electió*nak, választásnak tekintette, valószínűbb azonban, hogy elsősorban a legszűkebb eliteket kellett meggyőzni arról, hogy az ad hoc előhozott trónöröklési jogcím az adott esetben legitimáló erejű legyen. Úgy véljük, hogy a konszenzus elmaradása, vagy csak részleges megszerzése tehette vitathatóvá a hatalomra jutást, tehát ha volt igazi jogelv a trónöröklésnél, akkor elsősorban a konszenzuskényszert kell ilyennek tekintenünk, s másodsorban a kijelölést.

A forrásokban felbukkanó érvelési stratégiát megvizsgáltuk a magyar medievisztikai kutatásban erős hangsúlyt kapott legitimitás és idoneitás szemszögéből is.

E tekintetben a következő eredményre jutottunk.

A Gerics József és Kristó Gyula között kialakult tudományos vita középpontjában az a kérdés állt, hogy két különböző időpontban keletkezett, a 11. század második felének trónviszályait megítélő idoneista, illetve legitimista krónikával kell-e számolnunk, vagy a Kálmán-kori krónikaszerkesztményben mind a legitimista, mind az idoneista érvelés felbukkan-e. Nézetünk szerint abban a kérdésben, hogy a kétféle felfogás egy időben vagy egymástól eltérő korszakban keletkezett-e, Kristó Gyula véleménye fogadható el, azaz úgy véljük, hogy a trónviszályok nem egy szempontú megítélése egy és ugyanabban a korszakban, nevezetesen Kálmán uralma idején keletkezhetett. E véleményt a magyar középkorkutatás újabb eredményei is alátámasztják (Veszprémy László), melyek alapján joggal feltételezhető, hogy Salamon és a hercegek vitájában nagyon hangsúlyos szerepet kapott a gregoriánus reformpápaság által kidolgozott új legitimitás-konstrukció. Ez gyakorlatilag az uralkodók alkalmasságát helyezte előtérbe, s olyan képességeket kívánt meg az uralkodni vágyóktól, melyek elsősorban a pápaság érdekeinek feleltek meg. Mindemellett azonban nem feledhető, hogy a dukátus felszámolása, Álmos alávetése és a két testvér között fennálló, esküvel fogadott viszony megbomlása miatti sorozatos konfliktusok magyarázatra szorultak, s ennek keretében kellett értelmezni a Béla-ág felemelkedésének és Salamonnal történt harcainak történetét is. Az

érvelési stratégiában olyan megoldásokat kellett alkalmazni, melyek nem veszélyeztették Kálmán közvetlen biológiai őseinek hatalmát, s egyben alátámaszthatták a király Álmossal szembeni jogait. Más kérdés, hogy véleményünk szerint a legitimitás és idoneitás eszme- és politikatörténeti fogalomként nem választható el egymástól, nem abszolutizálható, és nem szűkíthető le csak az Árpádok trónviszályainak egy korszakára. A jelen munkában amellett igyekeztünk érvelni, hogy a Kálmán-kori gesztában feltehetően a korabeli eliten belüli viták tükröződnek a régmúlt eseményeiről, s ezekben a vitázók – hasonlóan a trónöröklési elvekhez – nem merev legitim vagy idoneista álláspontot foglaltak el, hanem különböző szempontból igyekeztek alátámasztani a számukra kedvező személyek legitimitását, azaz legitimitás-konstrukciókkal érveltek. Arra, hogy ez általában nem volt idegen a korszellemtől, Merseburgi Thietmar történetével érveltünk, melyben a krónikaíró püspök egyszerre volt képes különböző legitimációs érvekkel támogatni vagy elutasítani az 1102. évi királyválasztás jelöltjeinek legitimitását. Ezek az érvek (pl. Meißeni Ekkehard esetében) nem egyszer egymásnak is ellentmondóak voltak, azaz Thietmar sem tudott kristálytiszta legitim vagy idoneista álláspontot képviselni, hanem különböző, az adott vitában egyenértékű érveket sorakoztatott fel a közönség számára.

A jelen munkában ezek közül három olyan érvet vizsgáltunk meg közelebbről, melyek gyakran és hangsúlyosan fordulnak elő a forrásokban: a genealógiai fikciókat és hamisításokat, a megkoronázottságra, az ország birtoklására, illetve a megkoronázott ősökre való hivatkozást, valamint a *x* a hadi tettek véghez vitelének képességét. A genealógiai fikciók tekintetében megállapítható volt, hogy mind az Árpádok, mind kelet-közép-európai kortársaik dinasztikus történetírásában nem ritkán fordult elő, hogy a nem megfelelő ősöktől, anyáktól és apáktól, igyekeztek eltávolodni, illetve a trónharcok győztesei érvként használták fel ellenfelükkel szemben annak nem megfelelő származását. Megfigyelhető azonban, hogy nem egy esetben komoly dilemmát jelentett az elbeszélő források szerzői, s így vélhetően azok megrendelői és közönsége számára is, hogy miként lehet elkerülni az egész dinasztia létét kétségbe vonó törvénytelen vagy kellemetlen emlékű ősök bevonását a történetekbe. Levente, András és Béla mellett különösen a Přemyslidákat érintette a nem megfelelő ősök kérdése: valamennyien I. Gonosz Boleszlávtól származtak, másodfokon pedig a I. Bretiszláv törvénytelen asszonyától, Bozsenától.

Egy másik szempontot jelentett a megkoronázottság tényére, illetve a megkoronázott ősök hatalmának folytatására való hivatkozás. E tekintetben történetírásunknak azt a különösen Kristó Gyula által képviselt nézetét tartjuk elfogadhatónak, mely sze-

rint a Kálmán-kor új legitimitás-érve a Hartvik-legenda egyik történetéből levezethető *corona* és *regnum* fogalom összekötéséből állt, azaz a legitim uralom ismérve a megkoronázottság ténye és az ország egyidejű birtoklása volt, melyeket közvetlenül Szent Istvánra vezetett vissza Hartvik, illetve Kálmán. Ehhez nagyon hasonló érveléssel próbálta meg visszavezetni III. Boleszláv hatalmát Vitéz Boleszlávra Gallus Anonymus, aki ennek érdekében az 1000. évvel, a gnieznói találkozóval kötötte össze Vitéz Boleszláv királlyá koronázását. Ez a legitimációs érv kizárt mindenkit a dinasztiából, aki nem tudta megismételni a keresztény monarchiák megalapítóinak ezt a képességét, azaz a korona és az ország birtoklását, s így kiváló érv volt a 12. század elején dúló dinasztikus trónviszályokban. Mindemellett hangsúlyozni szükséges, hogy Gallus Anonymus feltehetően magyarországi életszakasza miatt is a Kálmán udvarában megismerhetett legitimációs érvet vette át és dolgozhatta bele gesztájába. A megkoronázottságra és az ország birtoklására történő hivatkozás még a Přemyslidák esetében is kimutatható, ahol az első királykoronázás csak a 11. század utolsó harmadában történt meg.

A legérdekesebb legitimációs stratégia a katonai alkalmasság szemszögéből értékelte a trónharcokat. Nézetünk szerint Kálmán korában keletkezett a krónikakompozíció ma ismert 79. fejezete, mely a hadi alkalmasság szemszögéből ítélte meg a Béla-ág felemelkedését, s ezzel egyúttal Bélát tette meg a dinasztia azon ősének, akinek hadi cselekedeteit el kellett érni és felül kellett múlni. Érdekes, hogy mindezek az erények nem Kálmánban, hanem Szent Lászlóban érték el végső értelmüket. Ennek oka nyilván részben abban keresendő, hogy Kálmán István szentté avatása miatt különös jelentőséget tulajdonított az 1083. évi szentté avatásokat elvégző László személyének, s uralma alatt indult meg a király lassú rehabilitálási folyamata. Komoly dilemmát jelenthetett azonban a mogyoródi csata, illetve László a csatában való részvételének megítélése. Az ütközet a negyvennapos nagyböjt idején zajlott le, s így eleve tilalom alá esett. A hadviselés szabályai a korban szintén alkalmazkodtak a szimbolikus politikai teológia elvárásaihoz, ami többek között azt is jelentette, hogy a szabályok ellen vétve a szentek támogatásának elmaradásával lehetett számolni. A helyzetet súlyosbította, hogy Salamon és Géza kölcsönös esküszegést követett el a csata előtt: Salamon szegte meg az 1073 őszén kötött treuga-megállapodást, ám Géza nagyböjt idején harcba szállt a felszentelt uralkodóval. Ez önmagában is töprengésre adhatott okot Kálmán korában, ám még nehezebb problémát jelentett László megítélése, akit nem védett a Salamon által tett eskü, hanem egész egyszerűen trónbitorlónak számított.

Összefoglalva tehát megállapítható, hogy a kelet-közép-európai uralkodóházak 11. századi trónviszályait az őket fenntartó dinasztikus történetírás legkorábbi, illetve a 12.

század elején újraszerkesztett történeteiből ismerjük. Ez egyrészről modellezhetővé teszi a dinasztikus konfliktusokat, másrészről azonban valószínűleg el kell fogadnunk, hogy megismerni őket csak azon szempontok szerint tudjuk, melyeket a 11-12. század fordulójának szellemi elitjei fontosnak tartottak.

V. Irodalomjegyzék

V.1. Gyakrabban használt rövidítések

ÁKIF = Az államalapítás korának írott forrásai. Az előszót írta, a szövegeket válogatta és a kötetet szerkesztette Kristó Gyula. Szeged 1999

ÁMTF = Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I-IV. Budapest 1965-1987.

APH = Acta Poloniae Historica

AUSZ AAA = Acta Universitatis Szegediensis. Acta Antiqua et Archeologica

AUSZ AH = Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica.

BRG = Bibliotheca Rerum Germanicarum

CACH = František Cach: Nejstarší české mince. I-III. Praha 1970-1974. (I.: České denáry do mincovní reformy Bretiszláva I. Praha 1970.; II.: České a moravské denáry od mincovní reformy Břetislava I. do doby brakteátové 1972; III.: České a moravské mince doby brakteátové 1974.)

Commentarii = Johannes de Thurocz Chronica Hungarorum. II. Commentarii I-II. Composuit Elemér Mályusz adjuvante Julio Kristó. Budapest 1988.

CCCM = Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis.

CDB I. = Codex diplomatius et epistolaris regni Bohemiae I. Ed. Georg Friedrich. Praha 1904-1907.

CDM I. = Codex Diplomaticus et Epistolaris Moraviae I. (896-1199). Ed. Antonius Boczek. Olomucii 1836.

CEMT = Central European Medieval Texts

CSEL = Corpus Scriptorum Ecslesiasticorum Latonorum

DA = Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters

DHA I = Diplomata Hungariae Antiquissima accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia I. Ab anno 1000 usque ad annum 1131. Ed. G. Györffy. Budapest 1992.

DU CANGE = Charles Du Fresne Sieur Du Cange: Glossarium mediae et infimae latinitatis. I-VII. Paris 1905^{2}.

FIGA = Fontes Iuris Germanici Antiqui

FRB = Fontes Rerum Bohemicarum

HDRG = Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte I-V. Hg. von Adalbert Erler, Ekkehard Kaufmann, Ellinor Kahleyss. Berlin 1964-1997.

ÍFMT = Írott források az 1050-1116 közötti Magyar történelemről. Szerk. Makk Ferenc, Thoroczkay Gábor, Szeged 2006 [Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 22.].

KDM I = Kodeks Diplomaticzny Małopolski I. Ed. Franciszek Piekosiński. Kraków 1876.

KDŚ I = Kodeks Diplomatyczny Śląska I. Ed. Karol Maleczyński. Wrocław 1951.

KK = Képes Krónika. Fordította Bollók János. A bevezető tanulmányt írta: Szovák Kornél és Veszprémy László. Budapest 2004.

KMTL = Korai Magyar Történeti Lexikon. Szerk. Kristó Gyula. Budapest 1995

LexMa = Lexikon des Mittelalters. Hg. von N. Angermann. Bd. I-IX. München 1980-1998

MGH Necr.	= Monumenta Germaniae Historica, Necrologia Germaniae
MGH SRG	= Monumenta Germaniae Historica, Scriptores Rerum Germanicarum
MGH SRM	= Monumente Germaniae Historica, Scriptores rerum Merovingicarum
MGH SS	= Monumenta Germaniae Historica, Scriptores in folio
MGH LL	= Monumenta Germaniae Historica, Legum Libelli
MGH LdL	= Monumenta Germaniae Historica, Libelli de Lite pontificum et imperatorum
MGH Epp	= Monumenta Germaniae Historica, Epistolae
MGH EppS	= Monumenta Germaniae Historica, Epostolae Selectae
MGH DD	= Monumenta Germaniae Historica, Diplomata
MIÖG	= Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung
MIT	= Klaniczay Tibor: A magyar irodalom története 1600-ig. In: A Magyar irodalom története I. Szerk. Sőtér István. Budapest 1964.
MPH	= Monumenta Poloniae Historica
MPH n.s.	= Monumenta Poloniae Historica (nova series)
MSP	= Monumenta Sacra Polonorum
MVA	= Zsoldos Attila: Magyarország világi Archontológiája 1000-1301. Budapest 2011.
NDB	= Neue Deutsche Biographie.
PL	= Patrologiae cursus completus. Ed. Jaques-Paul Migne. Series Latina. Paris 1844-1865.

PLDR = Pamiatniki literatury Drevnej Rusi XI- načalo XII veka.

RAU = Rozprawy Akademii Umiejętności

SRH^2 = Scriptores rerum Hungaricarum. Edendo operi praefuit Emericus Szentéptery. I-II. Budapest 1999^2.

SPŚ = Społewczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów. Ed. Stefan K. Kuczyński I-XI. Warszawa 1981-2006.

ZÁVODSZKY = Závoszky Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Budapest 1904.

V.2. Források

Ademari Historiarium libri III. Ed. Georg Waitz. MGH SS 4. Hannover 1891. 106-148.

Alcuini sive Albini Epistolae. Ed. Ernst Dummler. MGH Epp. 4. Berlin 1895. 18-481.

Alcuinus: De dialectica. PL 101. 975-980.

Annales Altahenses Maiores. Ed. Edmundus, Frh. v. Oefele. MGH SRG in usum scholarum separatim editi 4. Hannover 1979.

Annales Bertiniani. Ed. Georg Waitz. MGH SRG in usum scholarum separatim editi 5. Hannover 1883.

Annales Corbeienses. Ed. Georg Heinrich Pertz. MGH SS 3. 1-18.

Annales Fuldenses sive annales regni Francorum orientalis. Ed. Friedrich Kurze. MGH SRG in usum scholarum separatim editi 7. Hannover 1891.

Anonymi Bele regis notarii Gesta Hungarorum. Magistri Rogerii Epistola in miserabile carmen super destructione Regni Hungarie per Tartaros facta. Ed. Martin Rady – János M. Bak. CEMT 5. Budapest – New York 2010.

Annales Hildesheimenses. Ed. Georg Waitz. MGH SRG in usum scholarum separatim editi 8. Hannover 1878.

Annales Lauershamenses. Ed. Georg heinrich Pertz. MGH SS 1. Hannover 1826. 22-39.

Annales Magdeburgenses. Ed. Georg Heinrich Petz. MGH SS 16. 105-196.

Annales Pegavenses. Ed. Georg Heinrich Pertz. MGH SS 16. Hannover 1859. 232-257.

Annales Posonienses. Ed. E. Madzsar. SRH I. 121-127.

Annales Regni Francorum. Inde ab a. 741 usque ad a. 821. Ed. G. H. Pertz. MGH SRG in usum scholarum separatim editi 6. Hannover 1895.

Annales Quedlinburgenses. Ed. Martina Giese. MGH SRG in usum scholarum separatim editi 72. Hannover 2004.

Annales Sanctae Crucis. Ed. Anna Rutkowska-Płachcińska. MPH n. s. 12. Kraków 1996.

Annales de Flodoard. Ed. Philipp Lauer. Collection des textes pour servir à l'étude et à l'enseignement de l'histoire 39. Paris 1905.

Annales Patherbrunnenses. Eine verlorene Quellenschrift des 12. Jahrhunderts. Ed. Paul Scheffer-Boichorst. Innsburck 1870.

Annales Veterocellenses. Ed. Georg Heinrich Pertz. MGH SS 16. Hannover 1859.

Annales Weissenburgenses. Ed. Oswald Holder-Egger. MGH SRG in usum scholarum separatim editi 38. Hannover 1894. 9-57.

Annalista Saxo. Ed. Klaus Nass. MGH SS 37. Hannover 2006.

Anonim tzw. Gall: Kronika polska. Przełożył R. Grodecki. Przekład opracował Marian Plezia. Kraków 1982.

Astronomus. Vita Hludovici imperatoris. Ed. E. Tremp. MGH SRG in usum scholarum separatim editi 64. Hannover 1995.

Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz. Ed. Ian S. Robinson.

MGH SRG N.S. 14. Hannover 2003.

Capitularia regum Francorum. Ed. A. Boretius- V. Krause. MGH Capitularia 1-2. Hannover 1883-1897.

Casuum Sancti Galli Continuatio II. Ed. Georg Heinrich Pertz. MGH SS 2. Hannover 1829. 148-163.

Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky. SRH I. 219-505.

Chronica Hungarico-Polonica. Ed. Béla Karácsonyi. AUSZ AH 26. Szeged 1969.

Chronicon Poloniae Maioris. Ed. Brygida Kürbis. MPH n. s. 8. Warszawa 1970.

Chronicon Zagrabiense cum textu chronici Varadiensis collatum. Ed. Emericus Szentpétery. SRH I. 195-205.

Cnutonis regis Gesta sive encomium Emnmae reginae auctore monacho sancti Bertini. Ed. Georg Heinrich Pertz. MGH SRG in usum scholarum separatim editi 22. Hannover 1865.

Codex Mathildis. Liber officiorum cum foliis dedictionis. Ed. Brygida Kürbis. MSP I. Cracoviae 2000.

Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. B. Bretholz. MGH SRG N.S.. 2. Berlin. 1923.

Cronica Petri comitis Poloniae accedunt carminis Mauri fragmenta. Ed. Marian Plezia. MPH n. s. III. Kraków 1951.

Conciliorum Oecumenicorum Decreta. Ed. Giuseppe Alberigo et alii. Bd. 2: Konzilien des Mittelalters vom ersten Laterankonzil (1123) bis zum fünsten Laterankonzil (1512-1517). Hg. von Joseph Wolmuth. Paderborn-München 1973.

Conradi I.Heinrici I. et Ottonis I. Diplomata. MGH DD. I. Hannover 1879-1884.

The Deeds od the Franks through God. Gesta Dei per Francos. Guibert de Nogent. Translated by Robert Levine. Woodbridge 1997.

Deliberatio Gerardi Moresanae episcopi supra hymnum trium pueorum. Ed. László Szegfű, Béla Karácsonyi. Szeged 1999.

Diplomata Ottonis III. Ed. Theodor Sickel. MGH DD. Pars II.Tomus II. München 1980.Heinrici II. et Arduini Diplomata. MGH DD III. Hannover 1900-1903.

Dudo de Saint Quentin: De Moribus et actis primorum Normanniae ducum. Ed. J. Lair. Memoires de la Societé des antiquaires de Normandie III. 3. Caen 1865.

Ebonis Vita Ottonis episcopi Bambergensis. Ed. Philippus Jaffé. Editio in scholarum usum repetita ex BRG. Berolini. 1869.

Ebonis Vita s. Ottonis episcopi Bambergensis. Ed. Jan Wikarjak. MPH n. s. 7/2. Warszawa 1969.

Ekkehardi Chornicon universale. Ed. Georg Waitz. MGH SS 6. Hannover 1844. 33-248.

Einhardi Vita Caroli Magni. Ed. O. Holder-Egger. MGH SRG in usum scholarum separatim editi 25. Hannover 1911.

Florentii Wigorniensis Monachi Chronicon ex chronicis. Ed B. Thorpe. London 1848 [English Historical Society I.].

Friderici I. Diplomata. Ed. Heinrich Appelt. MGH DD. 10. I-II. Hannover 1979.

Frutolfs und Ekkehards Chroniken und die Anonyme Kaiserchronik. Hg. von Franz-Josef Schmale und Irene-Ott Schmale. Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. Darmstadt 1972. [Freiherr von Stein-Gedächtnisausgabe 15.]

Fulbertus Cartonensis: Tractatus contra Judaeos. PL 141. 305-317.

Fulcherii Carnotensis Historia Hierosolymitana ab anno 1095 ad annum usque 1127. Ed. D. Marten. PL 155. 823-940.

Galbertus Notarius Brugienis: De multro. traditione et occisione gloriosi Caroli comitis Flandriarum. Ed. Jeff Rider. CCCM 131. Brepols 1994.

Gall Névtelen*:* A lengyel fejedelmek avagy hercegek krónikája és tettei. Fordította. bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Bagi Dániel. A verseket fordította Jankovits László. Budapest 2007.

Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Karol Maleczyński. MPH n. s. 2. Cracoviae 1952.

Genealogia Wettinensis. Ed. Georg Heinrich Pertz. MGH SS 23. Hannover 1874. 226-230.

The Gesta Normannorum Ducum of William of Jumigiéges. Orderic Vitalis and Robert of Torigni. Ed. E. M. C. van Houts. 1-2. Oxford 1992-1995.

Gesta Principum Polonorum – The Deeds of the Princes of the Poles. Edited by J. M. Bak. U.Borkowska. G. Constable. G. Klaniczay. Translated and annotated by Paul W. Knoll and Frank Schaer. with a preface by Thomas N. Bisson. CEMT 3. Budapest – New York 2003.

Gesta Tancredi in expeditione Jerosolymitana. auctore Radulfo Cadomensi ejus Familiari. Ed. D. Martens. PL CLV. 490-590.

The Gesta Normannorum Ducum of William of Jumièges. Orderic Vitalis and Robert of Torigni. Ed. Elisabeth van Houts. Oxford 1992-1995.

The Gesta Tancredi of Ralph of Caen. A History of the Normans on the First Crusade. ed. and transl. by Bernard S. Bachrach, David S.- Bachach. Ashgate 2010[3]. [Crusade Texts in Translation 12.]

Glaber, Rodolfus: Historiarum libri quinque. ed. and transl. J. France. Oxford 1989. [Oxford Medieval Texts I.]

Gregorii Turonensis Libri Historiarum decem. Ed. Bruno Kusch-Wilhelm Levison. MGH SRM I/1. Hannover 1951.

Gumpoldi Mantuani episcopi Passio Vencezlai martyris. Ed. Josef Emler. FRB I. Pragae 1878. 143-166.

Helmoldi Presbyteri Bozoviensis Chronica Slavorum. Ed. B. Schmeidler. MGH SRG in usum scholarum separatim editi. Hannover 1937.

Hermanni Augiensis Chronicon a. 1-1054. Ed. Georg Heinrich Pertz. MGH SS 5. Hannover 1844. 67-133.

Hincmarus Rhemensis: De institutione regia. PL 125. 989-992.

Historia quae dicitur Gesta Dei per Francos edita a ven. Guiberto Abbate Monasterii Sanctae Mariae Novigenti PL CLVI. 679-839.

Hrabani (Mauri) abbatis Fuldensis et archiepiscopi Moguntiacensis epistolae. MGH Epp. 5. 379-533.

Hrotsvithae Opera. Ed. Paul von Winterfeld. MGH SRG in usum scholarum separatim editi 34. Berlin 1902.

Ioannis Dlugossi Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae 1-2. Ed. Jan Dąbrowski et alii. Varsaviae 1978.

Die Konstitutionen Friedrichs II. für das Königreich Sizilien. Ed. Wolfgang Stürner. MGH Constitutiones 2. suppl. Hannover 1996.

Kronika Pulkavova. Ed. Josef Emler. FRB V. Praha 1893. 1–344.

Kronika Thietmara. Tłumaczenie (z tekstu łacińskiego), wstęp i przypisy: M. Z. Jedlicki. Posłowie: K. Ożóg. Kraków 2002[2].

Lamperti Monachi Hersfeldensis opera. Ed. Oswald Holder-Egger. MGH SRG in usum scholarum separatim editi 38. Hannover 1894.

Legenda Christiani. Vita et passio sancti Wenceslai etsancte Ludmile ave eius. Ed. Jaroslav Ludvikovský. Praha 1978.

Legenda sancti Gerardi episcopi. Ed Emericus Madzsar. SRH II. 481-506.

Legenda sancti Ladislai regis. Ed. Emma Bartoniek. SRH II. 509-527.

Legenda Sancti Stephani regis maior et minor. atque legenda ab Hartvico episcopo Conscripta. Ed. Emma Bartoniek. SRH II. 377-440.

Legenda sancti Emerici ducis. Ed. Emma Bartoniek. SRH II. 441-460.

Legenda SS. Zoeardi et Benedicti. Ed. Emericus Madzsar. SRH II. 347-362.

Leges Saxonum et lex Thuringorum. Ed. Claudius Frh. von Schwerin. FIGA in usum Scholarum separatim editi. Hannover-Leipzig 1918.

Letopisy Hardištsko-Opatovické. Ed. Josef Emler. FRB II. Praha 1874. 385-400.

Lex Alamannorum. Ed. Karl Lehmann – K. A. Eckhardt. MGH LL nat. Germ. 5.1. Hannover 1888.

Lex Baiwariorum. Ed. Ernst von Schwind. MGH LL nat. Germ. 3. 2. Hannover 1926.

Liber de unitate ecclesiae conservanda. Ed. W. Schwankenbecher. MGH LdL 2. Hannover 1892. 173-284.

Libellus de institutione morum. Ed. Iosephus Balogh. SRH II. 613-627.

Magistri Adam Bremensis Gesta Hammburgensis Ecclesiae Pontificum. Ed. B. Schmeidler. MGH SRG in usum scholarum separatim editi. Hannover 1917.

Magistri Vincentii dicti Kadlubek Chronica Polonorum Ed. Marian Plezia. MPH n. s. 11. Kraków 1994.

Necrologium monasterii s. Emmerami Ratisbonensis. MGH Necr. III. Berlin 1905. 301-334.

Nithardi Historiarum libri IIII. Ed. Ernst Müller. MGH SRG in usum scholarum separatim editi 44. Hannover 1925^{2}.

Notkeri Balbuli Gesta Karoli Magni Imperatoris. Ed. Hans Frh. von Oefele. MGH SRG N. S. 12. Berlin 1959.

Ottonis et Rahewini Gesta Friderici I. imperatoris. Ed. Georg Waitz – Bernhard von Simson. MGH SRG in usum scholarum separatim editi 46. Hannover 1912.

P. Magistri. qui Anonymus dicitur Gesta Hungarorum. Ed. Aemilius Jakubovich. Annotationes exegeticas adiecit Desiderius Pais. SRH I. 33-117.

Passio s. Vencezlai incpiens verbis Crescente fide Christiana Recensio bavarica. Ed. Joseph Emmler. FRB I. Pragae 1878. 183-190.

Petri Crassi defensio Heinrici IV. regis. Ed. L. de Heinemann. MGH LdL 1. Hannover 1891. 432-453.

Petrus Damiani: Vita s. Romualdi. Ed. Georg Waitz. MGH SS 4. 846-854.

Povest' vremennih Let. Ed. L. A. Dimitriev, D. S. Lihačev. PLDR. Moskva 1978. 23-277., 418-451.

Die Prüfeninger Vita Bischof Ottos I. von Bamberg nach der Fassung des Großen Österreichischen Legendars. Ed Jürgen Petersohn. MGH SRG 71. Hannover 1999.

Reginonis abbatis Prumiensis chronicon cum continuation Treverensi. Ed. Friedrich Kurze. MGH SRG in usum scholarum separatim editi 50. Hannover 1890.

Das Register Gregors VII. I-II. Ed. Erich Caspar. MGH EppS II.1-2. Berlin 1920/1923.

Repertorjum polskich dokumentów doby piastowskiej I. Ed. Zofja Kozłowska-Budkowa. Kraków 1937.

Richeri historiarum IIII. Ed. Harmut Hoffmann. MGH SS 38. Hannover 2000.

Rocznik Dawny. Ed. Zofja Kozłowska-Budkowa. MPH n. s. 5. Warszawa 1978. 1-17.

Rocznik Kamieniecki. Ed. August Bielowski. MPH 2. Warszawa 1962^{2}. 776-778.

Rocznik kapituły krakowskiej. Ed. Zofja Kozłowska-Budkowa. MPH n. s. 5. Warszawa 1978. 19-105.

Rocznik Małopolski. Ed. August Bielowski. MPH 3. Lwów 1878. 135-202.

Sancti Adalberti Pragensis episcopi et martyris Vita Prior. Ed. Jadwiga Karwasińska. MPH n. s. 4./1. Warszawa 1962.

Sancti Adalberti Pragensis episcopi et martyris vita altera auctore Brunone Querfurtensi. Ed. Jadwiga Karwasińska. MPH n. s. 4./2. Warszawa 1969.

Sermones tres Ademari, ut videtur, in concilio Lemovicensi celebrato anno 994. PL 141. 115-124.

Simonis de Keza Gesta Hungarorum. Ed. Alexander Domanovszky. SRH I. 131-194.

Treuga Dei Diocesis Tervanensis. MGH Legum Sectio IV. Constitutiones et acta imperatorum et regum I. Ed. Lodovicus Weiland. Hannover 1893. 599-601.

Translatio sancti Sebastiani. Ed. Oswald Holder-Egger. MGH SS 15/1. Hannover 1887. 449-451.

Theganus: Gesta Hludowici imperatoris. Ed. E. Tremp. MGH SRG in usum scholarum separatim editi 64. Hannover 1995.

Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. Ed. Robert Holtzmann MGH SRG N.S. 9. München 1996.

Uhorsko-poľská kronika. Niedocenený prameň k dejinám strednej Európy. Ed. Martin Homza. Bratislava 2009.

Victor Vitensis: Historia Persecutionis Africanae provinciae. Ed. Michael Petsching. CSEL 7. Wien 1881.

Vita Burchardi episcopi Wormatiensis. Ed. Georg Waitz. MGH SS 4. 829-846.

Vita Henrici II. imperatoris auctore Adalboldo. Ed. Georg Heinrich Pertz. MGH SS. 4. Hannover 1841. 679-695.

Vita Heinrici IV. imperatoris. Ed. Wilhelm Wattenbach. MGH SRG in usum scholarum separatim editi 58. Hannover-Leipzig 1899.

Vita Mathildis reginae antiquior. Vita Mathildis reginae posterior. Ed. Bernd Schütte. MGH SRG in usum scholarum separatim editi 66. Hannover 1994.

Vita quinque fratrum eremitarum (seu) vita vel passio Benedicti et Johannis sociorumque suorum auctore Brunone querfurtensi. Ed. Jadwiga Karwasińska. MPH n. s. 4./3. Warszawa 1970.

Vita Sancti Aegidii auctore anonymo. Acta Sanctorum XLI. 299–304.

Vita sancti Stanislai. episcopi Cracoviensis (vita maior) auctore fratre Vincentio de ordine fratrum praedicatorum. Ed. Wojciech Kętrzyński. MPH 4. Lwów 1884. 319-438.

Vita sancti Stanislai. episcopi Cracoviensis (vita minor). Ed. Wojciech Kętrzyński. MPH 4. Lwów 1884. 238-284.

Die Werke des Metopoliten Hilarion. Ed. Ludolf Müller. München 1971.

Widukindi monachi Corbeiensis Rerum gestarum Saxonicarum libri III. Ed. Paul Hirsch-H. E. Lohmann. MGH SRG in usum scholarum separatim editi 60. Hannover 1939.

Wiponis opera. Ed. Harry Bresslau. MGH SRG in usum scholarum separatim editi 61. Hannover 1915.

Závěrek sběratele. Ed. Josef Semler. FRB II. 368-370.

V. 3. Feldolgozások

ADAMSKA, Introduction = Anna Adamska: The Introduction of Writing in Central Europe (Poland, Hungary and Bohemia). In: New Approaches to Medieval Communication. Ed. Marco Mostert. With an Introduction by Michael Clanchy. Brepols 1999. 165-190.

ADAMSKA, Memory = Anna Adamska: From Memory to Written Record in the Periphery of Medieval Latinitas: The Case of Poland in the Eleventh and Twelfth Centuries. In: Charters and the Use of the Written Word in Medieval Society. Ed. K. Heidecker. Turnhout 2000. 83–100.

ADAMSKA, Literacy = Anna Adamska: The Study of Medieval Literacy. Old Sources, New Ideas. In: The Development of Literate Mentalities in East-Central Europe. Ed. Anna Adamska, Marco Mostert. Turnhout 2004. 13–47.

ADAMUS, O monarchii = Jan Adamus: O monarchii Gallowej. Warszawa 1952.

ADAMUS, Testament =Jan Adamus: Testament Bolesława Krzywoustego. Sprawodzania z czynności i posiedzeń Łódzkiego Towarzyszenia Naukowego VIII. 1953. 7. 77-80.

ALBRECHT, Der Mauerbau = Stefan Albrecht: Der Mauerbau von Stára Boleslav oder „von der Anarchie zum Staat." Einige Überlegungen zu Kosmas von Prag. In: Der Wandel um 1000. Beiträge der Sektion zur slawischen Frühgeschichte der 18. Jahrestagung des Mittel- und Ostdeutschen Verbandes für Altertumsforschung in Greifswald, 23. bis 27. März 2009. Hg. von Felix Biermann, Thomas Kersting, Anne Klammt. Langenweißbach 2011. 177-189. (Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Europas 60.).

ALTHOFF, Amicitiae = Gerd Althoff: Amicitiae und pacta: Bündnis, Einung, Politik und Gebetsdenken im beginnenden 10. Jahrhundert. Hannover 1992. [MGH Schriften 37.].

ALTHOFF, Fiktionen = Gerd Althoff: Genealogische und andere Fiktionen in mittelalterlicher Historiographie. In: Uő: Inszenierte Herrschaft. Geschichtsschreibung und politisches Handeln im Mittelalter. Darmstadt 2003. 28-51.

ALTHOFF, Gedächtnis = Gerd Althoff: Das argumentative Gedächtnis. Anklage- und Rechtfertigungsstrategien in der Historiographie des 10. und 11. Jahrhunderts: In: Uő: Inszenierte Herrschaft. Geschichtsschreibung und politisches Handeln im Mittelalter. Darmstadt 2003. 127-149.

ALTHOFF, Königsherrschaft = Gerd Althoff: Königsherrschaft und Konfliktbewältigung im 10-11. Jh. Frühmittelalterliche Studien 23. (1989). 265-290.

ALTHOFF, Verwandte = Gerd Althoff: Verwandte, Freunde und Getreue. Zum politischen Stellenwert der Gruppenbildungen im frühen Mittelalter. Darmstadt 1990.

ALTHOFF, Otto III. = Gerd Althoff: Otto III. Darmstadt 1996.

ALTHOFF, Rituale = Gerd Althoff: Die Macht der Rituale. Symbolik und Herrschaft im Mittelalter. Darmstadt 2003.

ALTHOFF, Vom Konflikt = Gerd Althoff: Vom Konflikt zur Krise: Praktiken der Führung und Beilegung von Konflikten in der spätsalischen Zeit. In: Salisches Kaisertum und Neues Europa. Die Zeit Heinrichs IV. und Heinrichs V. Hg. von Bernd Schneidmüller, Stefan Weinfurter. Speyer 2007. 27-45.

ANTON, Fürstenspiegel = Hans-Hubert Anton: Fürstenspiegel und Herrscherethos in der Karolingerzeit. Bonn 1968 [Bonner Historische Forschungen 32.].

ARANY, Naív eposzunk = Arany János: Naív eposzunk. In: Arany János összes művei 10. Budapest 1962. 164-274.

BACHRACH, War = David S. Bachrach: Religion and teh Conduct of War c. 300-c. 1215. Woodbridge 2003.

BAGGE, Politics = Sverre Bagge: Society and Politics in Snorri Sturluson's Heimskringla. Berkley 1991

BAGI, Remény = Bagi Dániel: Remény a királyságra. A gnieznói találkozó „koronázási jelenete" a lengyel ősgestában és a mű kapcsolata a Könyves Kálmán kori magyar belpolitikával. Századok 137. (2003) 2. 349-380.

BAGI, Gallus Anonymus = Bagi Dániel: Gallus Anonymus és Magyarország. Budapest 2005.

BAGI, Pomerán = Bagi Dániel: Béla és a Pomerán. Megjegyzések a 14. Századi krónikakompozíció 79. Fejezetéhez. In: Aktualitások a magyar középkorkutatásban. Szerk. Font Márta, FedelesTamás, Kiss Gergely. Pécs 2010. 295-306.

BAGI, Morvaország = Bagi Dániel: Hogyan jött létre a középkori Morvaország? Egy új könyv margójára. Aetas 27. (2012). 4. 233-249.

BALOGH, Intelmek = Balogh József: Szent István „Intelmei"-nek forrásai. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján I-III. Szerk. Serédi Jusztinián Bp. 1938. I. 235–265.

BALZER, O Następstwie = Oswald Balzer: O następstwie tronu w Polsce. Kraków 1897. [RAU 36.].

BALZER, O kształtach = Oswald Balzer: O kształtach państwa pierwotnej Słowiańszczyzny Zachodniej. In: Uő: Piśma pośmiertne 3. Lwów 1937. 7-228.

BALZER, Genealogia = Oswald Balzer: Genealogia Piastów. Lwów 1895.

BALZER, Ustrój = Oswald Balzer: Historia ustroju Polski. Lwów 1929

BANASZKIEWICZ, Jedność, = Jacek Banaszkiewicz: Jedność porządku przestrzennego, społecznego i tradycji początków ludu (Uwagi o urządzeniu wspólnoty plemnionno-państwowej u Słowian. Przegląd Historyczny 77. (1986). 445-466.

BANASZKIEWICZ, Podanie = Jacek Banaszkiewicz: Podanie o Piaście i Popielu. Studium porównawcze nad wczesnośredniowiecznymi tradycjami dynastycznymi. Warszawa 1986.

BANASZKIEWICZ, Uwagi = Jacek Banaszkiewicz: Bolesław i Peredsława: Uwagi o uroczystości stanowienie władzy w związku z wejściem Chrobrego do Kijowa. Kwartalnik Historyczny 97. (1990). 3-4. 3-35.

BANASZKIEWICZ, Karrieren = Jacek Banaszkiewicz: Königliche Karrieren von Hirten, Gärtnern und Pflügern. Zu einem mittelalterlichen Erzählschema von Erwerb der Königherrschaft. [Die Sagen von Johannes Agnus, Přemysl, Ina, Wamba und Dagobert.] Saeculum 33. (1982). 265–286.

BANASZKIEWICZ, Dzieje = Jacek Banaszkiewicz: Dzieje bajeczne mistrza Wincentego Kadłubka. Wrocław 1988.

BANASZKIEWICZ, Gesta = Jacek Banaszkiewicz*:* Młodzieńcze gesta Bolesława Krzywoustego, czyli jak zostaje się prawdziwym rycerzem i władcą In: Theatrum ceremoniale na dworze książąt i królów polskich. Ed. Mariusz Markiewicz, Ryszard Skowron. Kraków 1999. 11-29.

BARDACH, Historia państwa= Juliusz Bardach: Historia Państwa i prawa Polski. Tom 1. Do połowy XV. wieku. Warszawa 1963[2].

BARTLETT, Trial = Robert Bartlett: Trial by Fire and Water. The Medieval Judicial Ordeal. Oxford 1990.[2]

BARTONIEK, Az Árpádok = Bartoniek Emma: Az Árpádok trónöröklési joga. Századok 60. (1926). 9-10. 785-841.

BARTONIEK, Királyválasztási jog = Bartoniek Emma: A magyar királyválasztási jog a középkorban. Századok 70 (1936), 9-10. 359-406.

BARTONIEK, Királykoronázás = Bartoniek Emma: A Magyar királykoronázások története. Budapest 1987.[2]

BAUMGARTEN, Saint-Gilles = Baumgarten Ferenc: A Saint-Gilles-i apátság összeköttetései Magyarországgal. Századok 40. (1906). 389–411.

BECHER, Anwachsungsrecht = Mathias Becher: Vater, Sohn und Enkel. Die Bedeutung von Eintritts- und Anwechsungsrecht für die Herrschaftsnachfolge im Frankenreich. In: Herrscher- und Fürstentestamente im westeuropäischen Mittelalter. Hg. von Brigitte Kasten. Köln 2008. 301-319. [Norm und Struktur. Studien zum sozialen Wandel im Mittelalter und früher Neuzeit 29.].

BECHER, Dynastie = Mathias Becher: Dynastie, Thronfolge und Staatsverständnis im Frankenreich. In: Der Frühmittelalterliche Staat – europäische Perspektiven. Hg. von Walter Pohl, Veronika Wieser. Wien 2009. 183-199.

BENYSKIEWICZ, Władysław = Krzysztof Benyskiewicz: Książę Władysław I Herman 1079-1102. Zielona Góra 2010.

BEREND-URBANCZYK-WIISZEWSKI, Central Europe = Nora Berend, Przemysław Urbańczyk, Przemysław Wiszewski: Central Europe in the High Middle Ages c.900-c.1300. Cambridge 2013.

BERGYAJEV, Kommunizmus = Nyikolaj Bergyajev: Az orosz kommmunizmus értelme és eredete. Budapest 1989 [Századvég füzetek 5.].

BEUMANN, Widukind = Helmut Beumann: Widukind von Korvei. Weimar 1950.

BEUMANN, Historiographie = Helmut Beumann: Die Historiographie des Mittelalters als Quelle für die Ideengeschichte des Königtums. Historische Zeitschrift 160. (1955). 449-488.

BIENIAK, Państwo = Janusz Bieniak: Państwo Miecława. Warszawa 1963.

BIENAK, Elita I = Janusz Bieniak: Polska elita polityczna XII wieku. (Część I: Tło działalności). In SPŚ II. Warszawa 1982. 11-61.

BIENAK, Elita II. = Janusz Bieniak*:* Polska elita polityczna XII wieku. (Część II: Wróżda i zgoda.) In: SPŚ III. Warszawa 1985. 2–49.

BLAHOVÁ, Obraz = Marié Blahová: Obraz státní ideologie v oficiélní historiografii doby předhusitské. Folia Historica Bohemica 12. (1988). 269–286.

BLAHOVÁ, Koruna = Marié Blahová: „Kako jest koruna z Moravy vzešla" Mediaevalis historica Bohemica 3. Praha 1993. 165-175.

BLAHOVÁ, Funkce = Marié Blahová: Funkce a pramenná hodnota pamětních zápisů středověkých církvenich institucí. Takzvaná zakládaci listina kláštera Třebíčského. In: Ve stopách sv. Benedikta. Sbornik příspěvků z konference „Středověké kláštery v zemich Koruny české" konané v dnech 24.-25. května 2001 v Třebiči. Ed. Libor Jan, Petr Obšusta. Brno 2002. 97-112. [Disputationes Moravicae 3.].

BLAHOVÁ, Mündlichkeit = Marié Blahová: Verschriftlichte Mündlichkeit in der Böhmischen Chronik des Domherrn Cosmas von Prag. In: The Development of Literate Mentalities in East-Central Europe. Ed. Anna Adamska, Marco Mostert. Turnhout 2004. 13–47.

BOBA, Szent Zoerard-András = Boba Imre: Szent Zoerard-András lengyel volt-e vagy isztriai? Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 4. (1992). 5-11.

BODOR, Emlékhelyek = Bodor imre: Árpád-kori szentjeink utóbbi évtizedekben feltárt emlékhelyei. In: In: Szent Imre 1000 éve. Tanulmányok Szent Imre tiszteletére, születésének ezredik évfordulója alkalmából. Szerk. Kerny Terézia. Székesfehérvár 2007. 33-36. [A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum Kiadványai 1.].

BOEHM, Gesta Tancredi = Letizia Boehm: Die „Gesta Tancredi" des Radulf von Caen. Ein Beitrag zur Geschichtsschreibung der Normannen um 1100. Historisches Jahrbuch 75. (1956). 47–72.

BOEHM, Gesta Dei = Letizia Böhm: „Gesta Dei per Francos" oder „Gesta Francorum"? – Die Kreuzzüge als historiographisches Problem. Saeculum 8. (1957). 43–81.

BOGUCKI, Structure = Ambrozy Bogucki: The Administrative Structure of Poland in the Eleventh and Twelfth Century. APH 72 (1995). 5–32.

BOLLA, Jobbágyság = Bolla Ilona: A jogilag egységes jobbágyságról Magyarországon. Budapest 1998.

BOLLÓK, Szent Imre = Szent Imre alakja középkori krónikáinkban. In: Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Fügedi Erik. Budapest 1986, 61-75.

BOLLÓK, Die Gesta = Bollók János: Die Gesta regis Ladislai. AUSZ AAA 27. (1998). 223-229.

BORAWSKA, Kryzys = Danuta Borawska: Kryzys monarchii wczesnopiastowskiej latach trzydziestych XI wieku. Warszawa 1964

BORAWSKA, Mieszko i Oda = Danuta Borawska: Mieszko i Oda w gronie „*consanguineorum*" Ludolfingów. In. SPŚ I. Warszawa 1981, 11-39.

BORONKAI, Ismertetés = Boronkai Iván: Gerics József: Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái. [Ismertetés]. Irodalomtörténeti Közlemények 67. 1963. 1. 107-110.

BOSHOF, Salier = Egon Boshof: Die Salier. Stuttgart-Köln 1995.[3]

BOSHOF, Europa = Egon Boshof: Europa im 12. Jahrhundert. auf dem Weg in die Moderne. Stuttgart 2007.

BÓNA, Várak = Bóna István: Az Árpádok legrégebbi váráról. Debrecen 1995.

BRETHOLZ, Handschrift = Berthold Bretholz: Die Brünner Cosmas-Handschrift. Neues Archiv 33. (1910). 692-704.

BRETHOLZ, Mähren = Berthold Bretholz: Geschichte Böhmens und Mährens. Reichenberg 1921-1924.

BRÜHL, Krönungsbrauch = Carlrichard Brühl: Kronen- und Krönungsbrauch im Frühen und Hohen Mittelalter. Historische Zeitschrift 234. (1982). 1-31.

BUJNOCH, Cosmas = Josef Bujnoch: Gallus Anonymus und Cosmas von Prag. Zwei Geschichtsschreiber und Zeitgenossen. In: Osteuropa in Geschichte und Gegenwart. Festschrift für Günther Stökl zum 60. Geburtstag. Hg. von: Hans Lemberg, Peter Nitsche, Erwin Obrländer. Köln–Wien 1977. 301–315.

CHALPOUPECKÝ, Slovensko = Václav Chalpupecký: Staré Slovensko. Bratislava 1923. [Spisy Filosofické Fakulty University Komenského 3.].

CHARVÁT, Zrod = Petr Charvát: Zrod českého státu. Praha 2007.

CHOC, S mečem = Petr Choc: S mečem a štítem. České raněfeudální vojenství. Praha 1967.

CHODOR, Queens = Joanna Chodor: Queens in Early Medieval Chronicles of East Central Europe. In: Women and Power in East Central Europe – Medieval and Modern. Ed. Marianne Sághy. East Central Europe/L'Europe du Centre Est: Eine wissenschaftliche Zeitschrift. 20-23. 1. 1993-1996. 9-51.

CSÁKÓ,

Magyar-lengyel krónika = Csákó Judit: A magyar–lengyel krónika és a hazai elbeszélõ hagyomány. Századok 148. (2014). 2. 287-334.

CSÓKA, A latin nyelvű = Csóka J. Lajos: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI-XIV. században. Bp. 1967. [Irodalomtörténeti Könyvtár, 20.].

CURTA, Slavs = Florin Curta: The Making of the Savs. History and Archeology of the Lower Danube Region, c. 500-700. Cambridge 2001.

DALEWSKI, Przestrzeń = Zbigniew Dalewski: Władza, przestrzeń, ceremoniał. Miejsce i uroczystość inauguracji władzy w Polsce średniowiecznej do końca XIV. w. Warszawa 1996.

DALEWSKI, Ritual = Zbigniew Dalewski: Ritual and Politics. Writing the History of a Dynastic Conflict in Medieval Poland. Leiden-Boston 2008.

DALEWSKI, Bolesław = Zbgniew Dalewski: Dlaczego Bolesław Chrobry chciał koronować się na króla? In: Gnieźnieńskie koronacje królewskie i ich środkowoeuropejskie Konteksty. Ed. Józef Dobosz, Marzena Matla, Leszek Wetesko. Gniezno 2011. 21-41.

DALEWSKI, Koronacja = Zbigniew Dalewski: Koronacja Mieszka II. In: Historia narrat. Studia mediewistyczne ofiarowane Jackowi Banaszkiewiczowi. Ed. Andrzej Pleszczyński, Joanna Sobiesiak, Michał Tomeszak. Lublin 2012. 111-128.

DAVID, Casimir = Pierre David: Casimir le moine et Boleslas penitent. Paris 1932. [Études historiques et litteraires sur la Pologne médiévales 5.].

DĄBROWSKA, Groby = Elżbieta Dąbrowska: Groby członków dynastii piastowskiej we wczesnym średniowieczu. Stan badań. Roczniki Historyczne 70. (2004). 167-182.

DĄBROWSKI, Dziejopisarstwo = Jan Dąbrowski: Dawne dziejopisarstwo polskie do roku 1480. Kraków 1964.

DEPTUŁA, Mit genezy = Czesław Deptuła: Galla Anonima mit genezy Polski. Studium z historiofilozofii i hermeneutyki symboli dziejopisarstwa średniowiecznego. Lublin 2000^2.

DERWICH, Testament = Marek Derwich: Testament Bolesława Krzywoustego w polskiej historiografii średniowiecznej, Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia XXXIII. (1980). 113-153.

DEÉR, Pogány magyarság = Deér József: Pogány magyarság, keresztény magyarság. Budapest 1993^2.

DEÉR, Intelmek = Deér József: A szentistváni Intelmek kérdéséhez. Századok 76. (1942). 435–452. = In: Uő: Királyság és nemzet. (Tanulmányok 1930-1947) II. Budapest 2005. 91-107.

DEÉR, Felvidék = Deér József: A Felvidék történetének újabb irodalma (I.). Századok 66. (1932). 1-3. 13-34. = In: Uő: Királyság és nemzet. (Tanulmányok 1930-1947) I. Budapest 2005. 57-75.

DIENES,

Szabolcs-Szatmár megye = Dienes István: Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei II. A Felső-Tisza vidék a X. században. In: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. Budapest 1986. 92-114.

DOBOSZ, Monarchia = Józef Dobosz: Monarchia i możni wobec kościoła w Polsce do początku XIII wieku. Poznań 2002.

DOMANOVSZKY,

Az Árpádok = Domanovszky Sándor: Az Árpádok trónöröklési jogához. Századok 63. (1929). 1-3. 37-52.

DOWIAT, Bela = Jerzy Dowiat: Bela I węgierski w Polsce (1031-32-1048). Przegląd Historyczny 56. (1965). 1-23.

DOWIAT, Polska = Jerzy Dowiat: Polska państwem średniowiecznej Europy. Warszawa 1968.

DRAGAN, Koronacja = Marcin Dragan: Koronacja Bolesława Chrobrego. Lublin 1925.

DRELICHARZ, Filiastra = Wojciech Drelicharz: „Filiatra sancti Sigismundi". Z badań nad podaniami genealogicznymi w dziejopisarstwie wieków średnich. In: Cracovia-Polonia-Europa. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej. Ed. Krzysztof Baczkowski. Kraków 1995. 465-492.

DRELICHARZ, Annalistyka = Wojciech Drelicharz: Annalistyka małopolska XIII-XV. wieku. Kierunki rozwoju wielkich roczników kompilowanych. Kraków 2003. [RAU 99.].

DRELICHARZ, Idea = Wojciech Drelicharz: Idea zjednoczenia królestwa w średniowiecznym dziejopisarstwie polskim. Kraków 2012. [Monografie Towarzystwa Naukowego Societas Vistulana 1].

DULINICZ,

Herrschaftszentren = Marek Dulinicz: Forschungen zu den Herrschaftszentren des 11. bis 11. Jahrhunderts in Polen, in: Europa im 10. Jahrhundert. Archaologie einer

Aufbruchzeit. Internationale Tagung in Vorbereitung der Ausstellung „Otto der Große, Magdeburg und Europa". Hg. von Joachim Henning. Mainz 2002. 147-160.

DÜMMERTH, Árpádok = Dümmerth Dezső: Az Árpádok nyomában. Budapest 1977.

EDGINGTON, Crusade = Susan Edgington: The First Crusade. Reviewing the Evidence. In: The First Crusade: Origins and Impact. Ed. Jonathan Philips. Manchester 1997. 57-77.

ELEKES, Magyar állam = Elekes Lajos: A középkori magyar állam megalapításától mohácsi bukásáig. Budapest 1964.

EPP. Amicitia = Verena Epp: Amicitia. Zur Geschichte personaler, sozialer, politischer und geistlicher Beziehungen im frühen Mittelalter. Stuttgart 1999.

EPP, Rituale = Verena Epp: Rituale frühmittelalterlicher amicitia. In: Formen und Funktionen öffentlicher Kommunikation im Mittelalter. Hg. von Gerd Althoff. Stuttgart 2001. 11-24. [Vorträge und Forschungen 60.].

ERDÉLYI, Kézai = Erdélyi László: Krónikáink atyja Kézai. Szeged 1933.

ERDÉLYI, Árpád-kor = Erdélyi László: Árpád-kor. A magyar állam, társadalom, művelődés legrégebbi története 1301-ig. Máriabesenyő-Gödöllő 2008[2].

ERKENS, Divisio = Franz-Reiner Erkens: Divisio legitima und unitas imperii. Teilungspraxis und Einheitsstreben in der Thronfolge in Frankenreich. DA 52. (1996). 423-485.

ERKENS, Herrschersakralität = Franz-Reiner Erkens: Herrschersakralität im Mittelalter von den Anfängen bis zum Investiturstreit. Stuttgart 2006.

ÉRSZEGI, Oklevél = Érszegi Géza: Szent István pannonhalmi oklevele (Oklevéltani-filológiai kommentár). In: Mons Sacer 996-1996. In: Pannonhalma 1000 éve. Szerk. Takács Imre. Pannonhalma 1996. 47-89.

ÉRSZEGI, Exsecutio = Érszegi Géza: Exsecutio maiorum – exsecutio filiorum. In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanumányok Kristó

Gyula tiszteletére. Szerk. Koszta László. Szeged 1995. 161-168.

FIALA, Přispěvky = Zdeněk Fiala: Dva kritické přispěvky ke starým dějinám českým. Sbornik historický 9. (1962). 5-65.

FIALA, Čechy = Zdeněk Fiala: Přemyslovské Čechy. České stát a společnost v letach 995-1310, Praha 1965.

FIŠER, K počatům = Rudolf Fišer: K počatům třebičského kláštera. (Poznámky k tzv. falzu takládací listiny). In: Ve stopách sv. Benedikta. Sbornik přspěvků z konference „Středověké kláštery v zemich Koruny české" konané v dnech 24.-25. května 2001 v Třebiči. Ed. Libor Jan, Petr Obšusta. Brno 2002. 85-96. [Disputationes Moravicae 3.].

FLAJŠHANS, Jména osobní = Vaclav Flajšhans: Naše jména osobní II. Naše Reč 11. (1927) 9. 191-196.

FONT, Oroszország = Font Márta. Oroszország, Ukrajna, Rusz. Budapest 1998.

FONT, Államalapítás = Font Márta: Államalapítás 970-1038. In: Magyarország története 2. Szerk. Romsics Ignác. Budapest 2009.

FONT, Középkori Magyar Királyság = Font Márta: A középkori Magyar Királyság. Az Árpád-házi királyok kora 970-1301. In: Magyarország története. Szerk. Romsics Ignác. Budapest 2007. 40-169.

FONT, Koloman = Márta Font: Koloman the Learned, King of Hungary. Szeged 2001.

FONT, Rurikidák = Font Márta: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. Szeged 2005 [Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 21.].

FONT, Nagyhatalmak = Font Márta: A keresztény nagyhatalmak vonzásában. Közép- és Kelet-Európa a 10-12. században. Budapest 2005.

FONT, Dinasztia = Font Márta: Dinasztia, hatalom, egyház. Régiók formálódása Európa közepén 900-1453. Pécs 2010.

FORSTER, III. Béla = III. Béla magyar király emlékezete. Szerk. Forster Gyula. Budapest 1900.

FRIED, Otto III = Johannes Fried: Otto III und Bolesław Chrobry – Das Widmungsbild des Aachener Evangeliars, der „Akt von Gnesen" und das frühe polnische und ungarische Königtum. Stuttgart 1989.

FRIED, Gnesen = Johannes Fried: Gnesen-Aachen-Rom. Otto III und der Kult des Heiligen Adalberts: Beobachtungen zum älteren Adalbertsleben. In: Polen und Deutschland vor 1000 Jahren. Die Berliner Tagung über den Akt von Gnesen. Hg. von Michael Borgolte. Berlin 2002, 235–280.

FRIED, Gallus = Johannes Fried: Kam der Gallus Anonymus aus Bamberg? DA 65. (2009). 2. 497-546.

FRITZE, Schwurfreundschaft= Wolfgang Fritze: Die Fränkische Schwurfreundschaft der Merowingerzeit. Ihr Wesen und ihre politische Funktion. Zeitschrift für Savigny-Stiftung. Germanistische Abteilung. 71. (1954). 74-125.

FUHRMANN, Fälschungen = Horst Fuhrmann: Die Fälschungen im Mitelalter. Überlegungen zum mittelalterlichen Wahrheitsbegriff. Historische Zeitschrift 197. (1963). 529-601.

FÜSSY, Szent Egyed = Füssy Tamás: A Szent Egyedről elnevezett somogyvári bencés apátság történetéhez. Katholikus Szemle. 1902. 50–59. és 116–133.

F. ROMHÁNYI, Kolostorok = F. Romhányi Beatrix: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Budapest 2000.

GARNIER, Amicus = Claudia Garnier: Amicus amicis – inimicus inimicis. Politische Freundschaft und fürstliche Netzwerke im 13. Jh. Hg. von Friedrich Prinz. Stuttgart 2000. [Monographien zur Geschichte des Mittelalters 46.].

GARNIER, Bitte = Claudia Garnier: Die Kultur der Bitte. Darmstadt 2008.

GAWLAS, Nationenbildung = Slawomir Gawlas: Der hl. Adabert als Landepatron und die frühe Nationenbildung bei den Polen. In: Polen und

Deutschland vor 1000 Jahren. Die Berliner Tagung über den „Akt von Gnesen". Hg. von Michael Borgolte. Berlin 2002. 193–233.

GAWLAS, O kształt = Slawomir Gawlas: O kształt zjednoczonego królestwa. Niemieckie władztwo terytorialne a geneza społeczno-ustrojowej odrębności Polski, Warszawa 2000.

GĄSIOROWSKI, Pochówki = Antoni Gąsiorowski: Najstarsze pochówki monarsze w świetle źródeł pisanych. Roczniki historyczne 55-56. (1989/1990). 85-93.

GÁLL, Erdélyi-medence = Gáll Erwin: Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10-11. századi temetői, szórvány- és kincsleletei. Szeged 2003 [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 6.]

GEDAI, Angaben = István Gedai: Numismatische Angaben zur Frage des „Dukatus". A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1969/2. 207-209.

GERICS,
Gesta-szerkesztéseink = Gerics József: Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái. Budapest 1962. [Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 22.]

GERICS, Szent László = Gerics József: Krónikáink és a Szent László legenda szövegkapcsolatai. In: Középkori kútfőink kritikus kérdései. Szerk. Székely György, Horváth János. Budapest 1974. 113-136. [Memoria saeculorum Hungariae 1.].

GERICS, Az 1040-es évek = Gerics József: Az 1040-es évek magyar történetére vonatkozó egyes források kritikája, I-II. Magyar Könyvszemle 98. (1982). 3-4. 187-199 és 299-313.

GERICS, Ideológia = Gerics József: A magyarországi társadalmi ideológia forrásai Szent István halála után. In: Uő: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest 1995. 88-114. [METEM Könyvek 9.].

GERICS, Szent István = Gerics József: Állam- és törvényalkotó Szent István. In: Uő: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a kö-

zépkorban. Budapest 1995. 51-61. [METEM Könyvek 9.].

GERICS, Tátony: = Gerics József: A Tátony nemzetségről. Adalékok egy krónikahely értelmezéséhez. Történelmi Szemle. 9. (1966). 1-23.

GERICS, Koronafogalom = Gerics József: Kálmán-kori krónikáink és legendáink koronafogalmához. In: Mályusz Elemér Emlékkönyv: Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Szerk. H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc. Budapest 1984. 131–140.

GERICS, Hartvik-legenda = A Hartvik-legenda mintáiról és forrásairól, Magyar Könyvszemle 97. (1981), 175–188. = In: Szent István és az államalapítás. Szerk. Veszprémy László. Budapest 2002. 130–142.

GERICS, Királykoronázás = Gercs József: A magyarországi királykoronázás szertartásáról az 1050-es években. In: Uő: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest 1995. 121-133. [METEM Könyvek 9.].

GERICS, Gondolkodás = Gerics József: Politikai és jogi gondolkodás Magyarországon VII. Gergely korában. In: Uő: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest 1995. 144-164. [METEM Könyvek 9.].

GERICS, Kérdések = Gerics József: Szent László uralmának vitás kérdései a legendában és krónikában. Aetas 9. (1994). 1. 28-35.

GERICS-LADÁNYI, Lándzsa = Gerics József – Ladányi Erzsébet: A birodalmi szent lándzsa és Szent István lándzsája. In: Uő: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest 1995, 43–50. [METEM Könyvek 9.].

GERICS-LADÁNYI,

Szent László = Gerics József-Ladányi Erzsébet: Szent László „csodás” tettei krónikáinkban. Magyar Könyvszemle 117. (2001). 1. 20-32.

GILLINGHAM, Deathbed = John Gillingham: At the Deathbed of the Kings of England. In: Herrscher- und Fürstentestamente im westeuropäischen Mittelalter. Hg. von Brigitte Kasten. Köln–Weimar–Wien 2008. 509-530. [Norm und Struktur. Studien zum sozialen Wandel im Mittelalter und früher Neuzeit 29.].

GOETZ, Dux = Hans-Werner Goetz: „Dux" und „Ducatus". Begriffs- und verfassungsgeschichtliche Untersuchungen zur Entstehung des sogenannten jüngeren Stamesherzogtum an der Wende vom neunten zum zehnten Jahrhundert. Bochum 1977.

GOETZ, Otto von Freising = Hans-Werner Goetz: Das Geschichtsbild Ottos von Freising. Ein Beitrag zur historischen Vorstellungswelt und zur Geschichte des 12. Jahrhunderts. Köln–Wien 1984. [Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte 19.]

GOETZ, Regnum = Hans-Werner Goetz: Regnum. Zum politischen Denken der Karolingerzeit. In: Uő: Vorstellungsgeschichte. Gesammelte Schriften zu Wahrnehmungen, Deutungen und Vorstellungen im Mittelalter. Hg. von Anna Aurast, Simon Elling et alii. Bochum 2007. 219-272.

GOETZ, Mediävistik = Hans-Werner-Goetz: Moderne Mediävistik. Stand und Perspektiven der Mittelalterforschung. Darmstadt 1999.

GOETZ, Potestas = Hans-Werner Goetz: Potestas. Staatsgewalt und Legitimität im Spiegel früh- und hochmittelalterlicher Geschichtsschreibung. In: Von Sacerdotium und Regnum: geistliche und weltliche Gewalt im frühen und hohen Mittelalter. Festschrift für Egon Boshof zum 65. Geburtstag. Köln 2002. 47-66.

GOETZ, Vorstellungen = Hans-Werner Goetz: „Vorstellungsgeschichte": Menschliche Vorstellungen und Meinungen als Dimension der Vergangenheit. Bemerkungen zu einem jüngeren Arbeitsfeld der Geschichtswissenschaft als Beitrag zu einer Methidik der Quellenauswertung. In:

Uő: Vorstellungsgeschichte. Gesammelte Schriften zu Wahrnehmungen, Deutungen und Vorstellungen im Mittelalter. Hg. von Anna Aurast, Simon Elling et alii. Bochum 2007. 3-18.

GÖRICH, Otto III. = Knut Görich: Otto III. Romanus Saxonicus et Italicus. Kaiserliche Rompolitik und sächsische Historiographie. Sigmaringen 1993. [Historische Forschungen 18.].

GÖRICH, Erzbistum = Knut Görich: Ein Erzbistum in Gnesen oder Prag? Zeitschrift für Ostforschung 40. (1991). 10-27.

GÖRICH, Wende = Knut Körich: Eine Wende im Osten: Heinrich II. und Bolesław Chrobry. In: Otto III. – Heinrich II. Eine Wende? Hg. von Bernd Schneidmüller – Stefan Weinfurter, Sigmaringen 1997, 95–167. [Mittelalterforschungen 1.].

GÖRICH, Ehre = Knut Görich: Die Ehre Friedrich Barbarossas. Kommunikation, Konflikt und politisches Handeln im 12. Jh. Darmstadt 2001. [Symbolische Komminikation in der Vormoderne 1.].

GRABSKI, Polska = Andrzej Feliks Grabski: Polska wobec idei wypraw krzyżowych na przełomie XI i XII wieku: Duch krzyżowy Anonima Galla. Zapiski Historyczne 26. (1961). 4. 10-27.

GRAUS, Velkomorávsá riše = František Graus: Velkomorávská riše v české středověké tradici, Československy Časopis Historický 11. (1963). 3. 289-305.

GRAUS, Entstehung = Františe̊k Graus: Die Entshtehung der mittelalterlichen Staaten in Mitteleuropa. Historica 10. (1965). 5-65.

GRAUS, Treue = František Graus: Über die sogenannte germanische Treue. Historica 1. (1959). 71-121.

GRAUS, Herrschaft = František Graus: Herrschaft und Treue. Betrachtungen zur Lehre von der germanischen Kontinuität. Historica 12. (1966). 5-44.

GRAUS, Geschichtstradition = František Graus: Die Entstehung der früh- und hochmittelalterlichen Geschichtstradition in Böhmen. Tijdschrift voor geschiedenis 86. (1973). 1–20.

GRAUS, Heilige = František Graus: Der Heilige als Schlachtenhelfer – Zur Nationalisierung einer Wundererzählung in der mittelalterlichen Chronistik. In: Festschrift für Helmut Beumann zum 65. Geburtstag. Hg. von Klaus-Urlich Jäschke, Reinhard Wenskus. Sigmaringen 1977. 330–348.

GRODECKI, Dzieje Kraków = Roman Grodecki: Dzieje Polski średniowiecznej I. 1995[2]. RODECKI, Podziały = Roman Grodecki: Podziały i zjednoczenie państwa polskiego (1138-1320). Kraków 1924. [Teksty źródłowe do nauki historii w szkole średniej 18.].

GRODECKI, Zbigniew = Roman Grodecki: Zbigniew, książę polski. In: Studia staropolska. Księga ku czci Aleksandra Brucknera. Kraków 1928. 71-101.

GRUDZIŃSKI, Z studiów = Tadeusz Grudziński: Ze studiów nad kroniką Galla. Rozbiór krytyczny pierwszej księgi. Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu 17. (1951). 3–4, 69–113.; 20. (1954). 29–100.; 23. (1957). 1–58.

GRUDZIŃSKI, O akcie = Tadeusz Grudziński: O akcie sukcesyjnym z czasów Bolesława Krzywoustego. Czasopismo Prawno-Historyczne 224. (1972). 1. 35-62.

GRUDZIŃSKI, Zagadnienie = Tadeusz Grudziński: Zagadnienie podziałów dynastycznych w Polsce do schyłku XI wieku. Kwartalnik Historyczny 78. (1971). 1. 3-27.

GRUDZIŃSKI, Bolesław = Tadeusz Grudziński: Bolesław Śmiały-Szczodry i biskup Stanisław. Dzieje konfliktu. Warszawa 1986.

GRZESIK, Kronika = Ryszard Grzesik: Kronika węgiersko-polska. Z dziejów polsko-węgierskich kontaktów kulturalnych w średniowieczu. Poznań 1999.

GRZESIK, Nowe wydanie = Ryszard Grzesik: Nowe wydanie Kroniki węgiersko-polskiej. Studia Źródłoznawcze 50. (2012). 99-104.

GUOTH, Forrás = Guoth Kálmán: Egy forrás két történetszemlélet tükrében. Századok 76. (1942). 43–64.

GUOTH, Kérdések = Guoth Kálmán: Megoldandó kérdések az Intelmekben. Századok 77. (1943). 1–40.

GYÖRFFY, Nemzetség = Györffy György: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az országig. Századok 92. (1958). 12-87. és 565-615.

GYÖRFFY, Tanulmányok = Györffy György: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. A nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az országig. Kurszán és Kurszán vára. Budapest 1959.

GYÖRFFY, István király = Győrffy György: István király és műve. Budapest 1977.

GYÖRFFY, Krónikák = Györffy György: Az Árpád-kori magyar krónikák. Századok 127. (1993). 3–4. 391–412.

HALECKI, Grenzraum = Oskar Halecki: Grenzraum des Abendlandes. Eine Geschichte Ostmitteleuropas. Salzburg 1952.

HALMÁGYI, Plassmann = Halmágyi Miklós: Alheydis Plassmann: Origo gentis. Identitäts- und Legitimitätsstiftung in früh- und hochmittelalterlichen Herkunftserzählungen, Berlin 2006. Századok 143. (2009). 6. 1499-1503.

HALMÁGYI, Beleknegini = Halmágyi Miklós: Beleknegini-Sarolt és társnői. Nőalakok Merseburgi Thietmar krónikájában. AUSZ AH 132. (2011). 21-36.

HANKÓ, Királysírok = Hankó Ildikó: A magyar királysírok sorsa Géza fejedelemtől Szapolyai Jánosig, Budapest 2008[3].

HECKENAST, Szolgálónépek = Heckenast Gusztáv: Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban. Budapest 1970.

HERDER, Humanitätsidee = Johann Gottfried Herder: Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. Wiesbaden 1985.

HISTORIA POMORZA = Historia Pomorza. Ed. Gerard Labuda. T 1. cz. 1. do roku 1466. Poznań 1966.

HLAWITSCHKA,

Thronkandidaturen = Eduard Hlawitschka: Die Thronkandidaturen von 1002 und 1024. Gründeten sie im Verwandtenanspruch oder in Vorstellungen von freier Wahl? In: Reich und Kirche vor dem Investiturenstreit. Vorträge beim wissenschaftlichen Kolloquium aus Anlaß des achtzigsten Geburtstags von Gerd Tellenbach. Hg. von Karl Schmid. Sigmaringen 1985. 49-64.

HLAWITSCHKA,

Merkst du nicht = Eduard Hlawitschka: «Merkst du nicht, dass Dir das vierte Rad am Wagen fehlt?» Zur Thronkandidatur Ekkehards von Meißen (1002) nach Thietmar, Chronicon IV. c. 51. In: Geschichtsschreibung und geistiges Leben im Mittelalter. Festschrift für Heinz Löwe zum 65. Geburtstag. Hg. von Hubert Mordek und Karl Hauck. Köln 1978. 281-311.

HLAWITSCHKA,

Unteilbarkeit = Eduard Hlawitschka: Zum Werden der Unteilbarkeit des mittealterlichen Deutschen Reiches. In: Stirps Regia. Forschungen zum Königtum und Führungsschichten im früheren Mittelalter. Ausgewählte Aufsätze. Festgabe zu seinem 60. Geburtstag. Hg. von Gertrud Thoma, Wolfgang Giere. Frankfurt a. M. 1988. 247-259.

HOMZA, Dzieje, = Martin Homza: Dzieje Wczesnośredniowiecznego Spisza. In: Historia Scepusii I. Ed. Martin Homza, Stanisław A. Sroka. Bratislava-Kraków 2010. 126-329.

HÓMAN, Pénztörténet = Hóman Bálint: Magyar pénztörténet 1000-1325. Budapest 1916.

HÓMAN, Szent László-kori = Hóman Bálint: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XI-XII. századi leszármazói. Forrástanulmány. Budapest 1925.

HÓMAN, Szent Imre = Hóman Bálint: Szent Imre. Magyar Szemle 9. (1930). 202-207.

HÓMAN-SZEKFŰ,

Magyar történet I. = Hóman Bálint - Szekfű Gyula: Magyar történet I. Budapest 1939.

HORVÁTH, Latin = Ifj. Horváth János: Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái. Budapest 1954.

HORVÁTH, Esztergom = Horváth István: Esztergom. In: Altmann Julia, Biczó Piroska et alii: Medium regni. 2004[2]. 11-42.

HOFFMANN, Vita Adalberti = Jürgen Hoffmann: Vita Adalberti. Frühere Textüberlieferungen der Lebensgeschichte Adalberts von Prag. Essen 2005. [Europäische Schriften der Adalbert-Stiftung-Krefehl 2.].

HOLZBAUER, Zweikampf = Heinz Holzhauer: Der gerichtliche Zeweikampf. In: Sprache und Recht I. Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters. Festschrift für Ruth Schmidt-Wiegand zum 60. Geburtstag. Hg. von Karl Hauck et alii. Berlin 1986. 263-283.

HOMZA, Mulieres: = Martin Homza: Mulieres suadentes – Presviedčajúce ženy. Štúdie z dejín ženskej panovníckej hagiografie v strednej a vo východnej Európe v 10.–13. storočí. Bratislava 2002.

HUNKA, Mincovnictvo = Ján Hunka: Mincovníctvo uhorských vojvodov v druhej polovici 11. storočia. Slovenska numizmatika 14. (1996). 59-84.

ILKÓ,

Sancte Andrea Zoerarde = Ilkó Krisztina: Sancte Andrea Zoerarde, serve Dei, defende ecclesiam! Első Század 11. (2012). 2. 243-268.

IVAŃCZAK, Rola broni = Wojciech Iwańczak: Rola broni w kronikach Galla i Kosmasa. In: Klio viae et invia. Opsucula Marco Cetwiński dedicata. Ed. Anna Odrzywolska-Kidawa. Warszawa 2010. 3-15.

JAKÓ, Bihar megye = Jakó Zsigmond: Bihar megye a török pusztítás előtt. Budapest 1940. [Település- és népiségtörténeti értekezések 5.].

JAN, Počatky = Libor Jan: Počatky benediktinů na Moravé a rajhradský klášter. In: Ve stopách sv. Benedikta. Sbornik příspěvků z konference Středověké kláštery v zemich Koruny české konané v dnech 24.-25. května 2001 v Třebiči. Szerk. Libor Jan, Petr Obšusta. Brno 2002. 19-28. [Disputationes Moravicae 3.]

JAN, Skrytý = Libor Jan: Skrytý půvab středoevropského modelu. Česky Časopis Historický 105. (2007). 873-902.

JÁNOSI, Törvényalkotás = Jánosi Monika: Törvényalkotás a korai Árpád-korban. Szeged 1996 [Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 9.].

JASIŃSKI, Rodowód = Kazimierz Jasiński: Rodowód pierwszych Piastów. Poznań 2004[2].

JASIŃSKI, Początki = Tomasz Jasiński: Początki polskiej annalistyki. In: Nihil superfluum esse. Prace z dziejów średniowiecza ofiarowane Profesor Jadwidze Krzyżaniakowej, Ed. Jerzy Strzelczyk. Poznań 2000. 129-146.

JASIŃSKI, O pochodzeniu = Tomasz Jasiński: O pochodzeniu Galla Anonima. Kraków 2008.

JUREK, Ritter = Tomasz Jurek: Fremde Ritter im Mittelalterlichen Polen. Questiones Medii Aevi Novae 3. (1998). 19–49.

JUREK, Agnes = Tomasz Jurek: Agnes regina. W poszukiwaniu żony Bolesława Szczodrego. Rocyniki Historyczne 72. (2006). 95-104.

KADLEC, Dějiné = Karol Kadlec: Dějiné veřejnéhog prava ve středni Evropě. Praha 1921.

KALHOUS, Koruna = David Kalhous: Koruna česká a polská? Střetavání Boleslava II. a Vratislava II. na cestě za královskou koronou. Sborník prácí Filozofické Fakulty Brěnské University. 48 (2001). 5-16.

KALHOUS, Mittelpunkte = David Kalhous: Mittelpunkte der Herrschaft und Cosmas von Prag. Zum Charakter der Macht des mittelalterlichen Fürsten. In: Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa. Hg. von Jiři Maháček, Šimon Ungerman.

Bonn 2011. 669-689. [Studien zur Archäologie Europas 14.].

KALHOUS, Duchy = David Kalhous: Anatomy of a Duchy. The Political and Ecclesiastical Structures of Early Přemyslid Bohemia. Leiden 2012. [East Central end Eastern Europe in the Middle Ages 450-1450 19.].

KÁDÁR, Temetkezési adatok= Kádár Tamás: Az Árpád-házi uralkodók és az országásuk idején hercegi címmel tartományi különhatalmat gyakorolt külhoni, fejedelmi származású előkelők, valamint azok családtagjainak elhalálozási és temetkezési adatai 997-1301 között. Fons 19. (2012). 1. 57-108.

KÁLLAY, Koppány = Kállay Ubul: Koppány krónikája. Turul 1915. 21-25.

KAMP, Zeichen = Hermann Kamp: Die Macht der Zeichen und Gesten. Öffentliches Verhalten bei Dudo von Saint-Quentin. In: Formen und Funktionen öffentlicher Kommunikation im Mittelalter. Hg.von Gerd Althoff. Stuttgart 2001. 125-156. [Vorträge und Forschungen 60.].

KANTECKI, Das Testament = Maksymlian Kantecki: Das Testament des Bolesław Schiefmund. Seniorat und Primogenitur in Polen. Posen 1880.

KAPITÁNFFY, Terminologie = Kapitánffy István: Römisch-rechtliche und kanonistische Terminologie in der ungarischen Historiographie des 12.-14. Jh. Acta Antiqua Academiae Sctientiarum Hungariae 23. (1975). 355-362.

KARÁCSONYI, Áttérés = Karácsonyi János: A magyar nemzet áttérése a nyugati kereszténységre 997-1095. Nagyvárad-Oradea 1926.

KARBUSICKY, Überlieferung= Vladimir Karbusicky: Die Anfänge der historischen Überlieferung in Böhmen. Ein Beitrag zum vergleichenden Studium der mittelalterlichen Sängertypen. Köln-Wien 1980.[Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart 18.].

KARDOS, Középkori kultúra= Kardos Tibor: Középkori kultúra, középkori költészet. A magyar irodalom keletkezése. H. n. 1941. [A Magyar Történelmi Társulat Könyvei 7.].

KARWASIŃSKA, Państwo = Jadwiga Karwasińska: Państwo polskie w przekazach hagiograficznych XI–XII. wieku. In: Początki państwa polskiego. Księga tysiąclecia 2. Społeczeństwo i kultura. Ed. Gerard Labuda. Poznań 2002[2]. 233–244.

KASTEN, Königssöhne = Brigitte Kasten: Königssöhne und Königsherrschaft. Untersuchungen zum Teilhabe am Reich in der Merowinger- und Karlingerzeit. Hannover 1997 [MGH Schriften 44.]

KEGLEVICH, Disszertáció = Keglevich Kristóf: A garamszentbenedeki apátság története az Árpád- és Anjou-korban. PhD Disszertáció. Budapest ELTE. 2012.

KERNY, László király = Kerny Terézia: László király szentté avatása és kultuszának kibontakozása (1095–1301). In: Ősök, táltosok, szentek. Tanulmányok a honfoglaláskor és az Árpád-kor folklórjáról. Szerk. Pócs Éva, Voigt Vilmos. Budapest 1998. 175–197.

KERSKEN, Nationes = Norbert Kersken: Geschichtsschreibung im Europa der „nationes": nationalgeschichtliche Gesamtdarstellungen im Mittelalter. Köln-Weimar-Wien 1995. [Münstersche Historische Forschungen 8.].

KERSKEN, Geschichtsentwürfe = Norbert Kersken: Mittelalterliche Geschichtsentwürfe in Alt und Neueuropa. In: Die Geschichtsschreibung in Mitteleuropa. Projekte und Forschungsprobleme, Hg. von Jarosław Wenta. Toruń 1999. 111-134.

KERSKEN, National-geschichtsschreibung = Mittelalterliche Nationalgeschichtsschreibung im östlichen Mitteleuropa. Mediaevalia Historica Bohemica 4. (1995) [1997]. 147–170.

KERSKEN, Die Anfänge = Norbert Kersken: Die Anfänge nationaler Geschichtsschreibung im Hochmittelalter: Widukind von Corvey, Gallus Anonymus, Cosmas von Prag, Gesta Hungarorum. In: Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie 2. Hg. von Alfred Wieczorek, Hans-Martin Hinz. Stuttgart 2000. 863–867.

KERTÉSZ, Laskai Osvát = Kertész Balázs: Laskai Osvát és a Kartauzi Névtelen magyarországi forrásairól. Feltételezett elbeszélő művek használatának problémája. Századok 142. (2008). 474–490.

KÉRY, Gottesfurcht = Lotte Kéry: Gottesfurcht und irdische Strafe. Köln 2006. [Konflikt, Verbrechen und Sanktion in der Gesellschaft Alteuropas 10.].

KĘTRZYŃSKI, Zjazd = Wojciech Kętrzyński: Zjazd gnieźnieński r. 1000 i jego znaczenie polityczne. Kraków 1898. [RAU 37.].

KIENAST, Königsheil = Walther Kienast: Germanische Treue und „*Königsheil*". Historische Zeitschrift 227. (1978). 265–324.

KISS, Somogyvári = Kiss Gergely: A somogyvári bencés apátság alapítása és francia kapcsolatai. Egyháztörténeti Szemle 2. (2001). 1. 43–60.

KISS-SARBAK, Szerzetesség = Kiss Gergely-Sarbak Gábor: Szerzetesség a középkori egyházmegyében. In: A Pécsi egyházmegye története. I. A középkor századai. Szerk. Fedeles Tamás, Sarbak Gábor, Sümegi József. Pécs 2009. 285-335.

KLANICZAY, Szentté avatások = Az 1083. évi magyarországi szentté avatások. In: Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Fügedi Erik. Budapest 1986. 15-32.

KLANICZAY, Az uralkodók szentsége = Klaniczay Gábor: Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek. Budapest 2000.

KLANICZAY, Szent László = Klaniczay Gábor: Szent László „csodás" tettei krónikáinkban. Magyar Könyvszemle 117. (2001). 4. 393-410.

KLANICZAY, Salamon = Klaniczay Gábor: A királyi bölcsesség ellentmondásos képe. Salamon. Aetas 23. (2008). 1. 25-41.

KLANICZAY, Közép-Kelet-Európából = Klaniczay Gábor: Közép-Kelet Európából Közép-Nyugat Európába: „átmenet" a középkorban. Századok 143. (2009). 6. 1291-1321.

KLEIN, Lukasevangelium = Das Lukasevangelium. Übersetzt und erklärt von Hans Klein. Göttingen 2006.

KOLAŕ, Kosmovy vztahy = Antoni Kolaŕ: Kosmovy vztahy k antice. Bratislava 1925. [Sbornik Filosofické Fakulty University Komenskeho v Bratislavé 3.].

KOSÁRY, Történelem = Kosáry Domokos: A történelem veszedelmei. In: Uő: A történelem veszedelmei. Budapest. 1987. 484-512.

KOSZTA, Bencések = Koszta László: Bencés szerzetesség egy korszakváltás határán. Egyházpolitikai viták a 101-12. század fordulóján. Századok 146. (2012). 2. 269-316.

KOSZTA, Nyitra = Koszta László: A nyitrai püspökség létrejötte: Nyitra egyháztörténete a 9-13. században. Századok 143. (2009). 2. 257-318.

KOSZTA, Zobor = Koszta László: A Zobor-hegyi bencés apátság kezdetei: Morva kontinuitás vagy passaui térítés. In: Legendák, kódexek. források. Tanulmányok a 80. esztendős H. Tóth Imre tiszteletére. Szerk. Kocsis Mihály, Majoros Henrietta. Szeged 2012. 147-175.

KOSZTA, Érseki tartomány = Koszta László: A kalocsai érseki tartomány kialakulása. Pécs 2013.

KOSZTA, A hradištei = Koszta László: A hradištei bencés monostor alapításának magyar vonatkozásai. In: Ünnepi kötet Dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára. Szerk. Balogh Elemér-Homoki-Nagy Mária Szeged 2013. 403-426. [AUSZ AJP 75.].

KOSZTA, A püspökség

alapítása = Koszta László: A püspökség alapítása. In: A Pécsi egyházmegye története. I. A középkor századai. Szerk. Fedeles Tamás, Sarbak Gábor, Sümegi József. Pécs 2009. 13-42.

KOSZTA,

A püspökök és városuk = Koszta László: A püspökök és városuk a 14. század közepéig. In: A Pécsi egyházmegye története. I. A középkor századai. Szerk. Fedeles Tamás, Sarbak Gábor, Sümegi József. Pécs 2009. 57-108.

KOUTNÝ, Thronkämpfe = Wenzel Johann Koutný: Die Přemysliden Thronkämpfe und Genesis der Markschaft Mähren. Ein Beitrag zur Erforschung vaterländischer Geschichte. Wien 1877.

KOVÁCS, Pénzverés = Kovács László: A kora Árpád-kori pénzverésről. Éremtani és régészeti tanulmányok a Kárpát-medence I. (Szent) István és II. (Vak) Béla uralkodása közötti időszakának (1000-1141) érméiről. Budapest 1997. [Varia Archeologica Hungarica 7.]

KOWALCZYK, Krzywousty = Elżbieta Kowalczyk: Krzywousty – skaza fizyczna czy moralna? Kwartalnik Historyczny 101. (1994). 3-14.

KOZŁOWSKA-BUDKOWA

Szczodry = Zofja Kozłowska-Budkowa: W dziewięćsetlecie śmierci Bolesława Szczodrego: zapiski nekrologów i grób królewski. Studia Źródłoznawcze 28. (1983). 183-185.

KÖRNTGEN, In primis = Ludger Körntgen: „In primis Hermanni ducis assensu". Zur Funktion DH II. 34. im Konflikt zwischen Heinrich II. und Hermann von Schwaben. Frühmittelalterliche Studien 34. (2000). 159-185.

KÖRNTGEN,

Königsherrschaft = Ludger Körntgen: Königsherrschaft und Gottes Gnade. Zu Kontext und Funktion sakraler Vorstellungen in Historiographie und Bildzeugnissen der ottonisch-

frühsalischer Zeit. Berlin 2001. [Vorstellungswelten des Mittelalters 2.].

KRISTÓ, Hercegség = Kristó Gyula: A XI. századi hercegség története Magyarországon. Budapest 1974.

KRISTÓ , Legitimitás = Kristó Gyula: Legitimitás és idoneitás. (Adalékok Árpád-kori eszmetörténetünkhöz). Századok 108. (1974). 3. 585-619.

KRISTÓ, Epika = Kristó Gyula: XI-XIII. századi epikánk és az Árpád-kori írásos hagyomány. In: Uő: Tanulmányok az Árpád-korról. Budapest 1983. 330-353.

KRISTÓ, Oroszok = Kristó Gyula: Oroszok az Árpád-kori Magyarországon. In: Uő: Tanulmányok az Árpád-korról. Budapest 1983. 191-207.

KRISTÓ,

Feudális széttagolódás = Kristó Gyula: A feudális széttagolódás Magyarországon. Budapest 1979.

KRISTÓ, Levedi = Kristó Gyula: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Budapest 1980.

KRISTÓ, Koppány = Kristó Gyula: Koppány felnégyelése. In: Uő: Tanulmányok az Árpád-korról. Budapest 1983. 77-92.

KRISTÓ, Források = Kristó Gyula: Források kritikája és kritikus források az 1040-es évek magyar történetére vonatkozóan I-II. Magyar Könyvszemle 1984. 3-4. 159-175. és 285-299.

KRISTÓ, Történeti irodalom= Kristó Gyula: A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig. Budapest 1994. [Irodalomtörténeti füzetek 135.].

KRISTÓ, István-legenda = Kristó Gyula: A nagyobbik és a Hartvik-féle István-legenda szövegkapcsolatához, AUSZ AH 90. (1990). 43-61.

KRISTÓ, Magyar állam = Kristó Gyula: A magyar állam megszületése. Szeged 1995. [Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 8.].

KRISTÓ, Szent István = Kristó Gyula: Szent István király. Budapest 2002

KRISTÓ, Joghatóság = Kristó Gyula: Joghatóság Somogy felett Szent István korában. In: Szent István és az államalapítás. Szerk. Veszprémy László Budapest 2002. 449-453.

KRISTÓ, Historiográfia = Kristó Gyula: Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon. Budapest 2003.

KRISTÓ, Vármegye = Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Budapest 1988.

KRISTÓ, Háborúk = Kristó Gyula: Háborúk és hadviselés az Árpádok korában. Szeged 2003.

KRISTÓ-MAKK, Árpádok = Kristó Gyula – Makk Ferenc: Az Árpád-házi uralkodók. Budapest 1988.

KRZEMIEŃSKA, Anschluss = Barbara Krzemieńska: Wann erfolgte der Anschluss Mährens an den böhmischen Staat? Historica 19. (1980). 195-243.

KRZEMIEŃSKA, Rotunde = Barbara Krzemieńska: Die Rotunde in Znojmo und die Stellung Mährens in [sic] böhmischen Přemyslidenstaat. Historica 27. (1987). 5-58.

KRZEMIEŃSKA Břetislav I. = Barbara Krzemieńska: Břetislav I. Čechy a střední Evropa v prvé polovině XI. století. Praha 1999[2].

KUMOROVITZ, Írásbeliség = Kumorovitz L. Bernát: A középkori „magánjogi" írásbeliség első korszaka, XI-XII. század. Századok 97. (1963). 1. 1-31.

KUMOROVITZ, Buda = Kumorovitz L. Bernát: Buda (és Pest) „fővárossá" alakulásnak kezdetei. Tanulmányok Budapest Múltjból 18. (1971). 7-53.

KURFÜRST, Válečné dějiny = Frantisek Kurfürst: Válečné dějiny Československa. Praha 1937.

KURNATOWSKA, Próba = Zofia Kurnatowska: Próba odtworzenia zarządu terytorialnego państwa pierwszych Piastów w Wielkoposce, In: Obronność polskiej granicy zachodniej w dobie pierwszych Piastów. Wrocław 1984.

KURCZ, Lovagi kultúra = Kurcz Ágnes: A lovagi kultúra Magyarországon a 13-14. században. Budapest 1988.

KUTRZEBA, Historia ustroju= Stanisław Kutrzeba: Historia ustroju Polski w zarysie. Korona. Poznań 2001[8].

KÜRBIS, Wizerunki = Brygida Kürbis: Wizerunki Piastów w opiniach dziejopisarskich. In: Piastowie w dziejach Polski. Zbiór artykułów z okazji trchsetnej rocznicy wygaśnięcia dynastii Piastów. Ed. Roman Heck. Wrocław–Warszawa 1975. 196–228.

KÜRBIS, Epistola = Brygida Kürbis: Die Epistola Mathildis Suevae an Mieszko II in neuer Sicht. Ein Forschungsbericht. Frühmittelalterliche Studien 23. (1989). 318–343.

KÜRBIS, Herrscherlob = Brygida Kürbis: Zum Herrscherlob in der Chronik des Gallus Anonymus (Anfang 12. Jh.). Laudes regiae am polnischen Hof? In: Patronage und Klientel. Ergebnisse einer polnisch-deutschen Konferenz. Hg. von: Hans-Hubert Nolte. Köln–Wien 1989. 51–64.

KÜRBIS, Kultura = Brygida Kürbis: Kultura wczesnego Poznania: twórcy, opiekunowie, uczestnicy. In: Uő: Na progach historii 2. O świadectwach do dziejów kultury Polski średniowiecznej. Poznań 2001. 187-219.

LACK, De Obitu = Katherine Lack: The De Obitu Willelmi: Propaganda for the Anglo-Norman Succession, 1087-88? Englisch Historical Review 123. (2008). Nr. 505. 1417-1456.

LABUDA, Testament = Gerard Labuda: Testament Bolesława Krzywoustego. In: Opuscula Casimiro Tymieniecki septuagenario dedicata. Ed. Antoni Horst. Poznań 1959. 171-194.

LABUDA, Linie = Gerard Labuda: Główne linie rozwoju rocznikarstwa polskiego w wiekach średnich. Kwartalnik Historyczny 78. (1971). 4. 804-837.

LABUDA, Zjazd = Gerard Labuda: Zjazd gnieźnieński w oświetleniu ikonograficznym. Kwartalnik Hisgtoryczny 96. (1989). 3–18.

LABUDA, Mieszko II = Gerard Labuda: Mieszko II. król Polski (1025-1034). Czasy przełomu w dziejach polskiego. Kraków 1992.

LABUDA, Udział = Gerard Labuda: Udział książąt węgierskich w walkach polsko-pomorskich za Mieszka II czy za Kazimierza Odnowiciela. In: Opuscula minora in memoriam Iosepho Spors. Ed. Jerzy Hauziński. Słupsk 1993. 65-77.

LABUDA, Władysław i Zbigniew = Gerard Labuda: Władysław i Zbigniew. U genezy podziałów dzielnicowych w Polsce w drugiej połowie XI wieku. In: SPŚ VI. Warszawa 1994. 9-21.

LABUDA, Św. Stanisław = Gerard Labuda: Swięty Stanisław biskup krakowski, patron Polski. Poznań 2000.

LABUDA, Najdawniejsze = Gerard Labuda: Gzie napisano najdawniejsze roczniki polskie? Roczniki Historyczne 23. (1957). 79-97.

LABUDA, W sprawie = W sprawie autorstwa i miejsca napisania Żywotu pierwszego Świętego Wojciecha. Studia Źródłoznawcze 42. (2004). 115–130.

LABUDA, Św. Wojciech = Święty Wojciech w literaturze i legendzie średniowiecznej. In: Święty Wojciech w polskiej tradycji historiograficznej: antologia tesktów. Ed. Gerard Labuda. Warszawa 1997. 212-228.

LASZLOVSZKY, Ordo = Laszlovszky József: Angolszász koronázási ordo Magyarországon. In: Bárány Attila, Laszlovszky József, Papp Zsuzsanna: Angol-magyar kapcsolatok a középkorban I. Máriabesenyő 2008. 91-113.

LÁSZLÓ, A kagán = László Ferenc: A kagán és családja. Körösi Csoma Archivum III. 1941-43. Szerk. Németh Gyula. Leiden 1967. 1-39.

LAUDAGE, Konrad I. = Johannes Laudage: König Konrad I. in der früh- und hochmittelalterlichen Geschichtsschreibung. In: Konrad I.: Auf dem Weg zum „Deutschen Reich“? Hg. von Hans-Werner Goetz. Bochum 2006. 340–351.

LAUDAGE, Otto der Große = Johannes Laudage: Otto der Große. Stuttgart 2005[2].

LÉDERER,

Magyarország története = Léderer Emma: Magyarország története a honfoglalástól 1526-ig. Budapest 1957.

LELEWEL, O związkach = Joachim Lelewel: O związkach z Niemcami królów polskich i ich tytułe królewskim do podziału synów Krzywoustego. In: Polska wieków średnich I–II. Poznań 1856.

LENKEY-ZSOLDOS

Szent István = Lenkey Zoltán-Zsoldos Attila: Szent István és III. András. Budapest 2003.

LINTZEL, Königswahlen = Martin Lintzel: Zu den deutschen Königswahlen der Ottonenzeit. In: Königswahl und Thronfolge in ottonisch-frühdeutscher Zeit. Hg. von Eduard Hlawitschka. Darmstadt 1971. 199-215. [Wege der Forschung 178.].

LIPPELT, Thietmar = Helmut Lippelt: Thietmar von Merseburg. Reichsbischof und Chronist. Köln-Wien 1973. [Mitteldeutsche Forschungen 72.].

LIST, Ackerverfassung = Friedrich List: Die Ackerverfassung, die Zwergwirtschaft und die Auswanderung. Stutgart 1842.

LOSERTH, Senioratsgesetz = Johann Loserth: Das angebliche Senioratsgesetz des Herzogs Břetislaw I und die böhmische Succession in der Zeit des nationalen Herzogthums: Ein Beitrag zur altböchmischen Rechtsgeschichte. Archiv für österreichische Geschichte 64. (1882). 1-78.

LÖCHTE, Kulturtheorie = Anette Löchte: Johann Gottfried Herder. Kulturtheorie und Humanitätsidee der Ideen. Humanitätsbriefe und Adrastea. Würzburg 2005.

LUBICH, Verwandtsein = Gerhard Lubich: Verwandtsein. Lesearten einer politisch-sozialen Beziehung im Frühmittelalter (6-11. Jahrhundert). Köln-Weimar-Wien 2008.

LUTOVKSÝ, Bratovrah = Michal Lutovský: Bratrovrah i tvúrce státú. Praha 1998.

LÜBKE, Das junge Europa = Christian Lübke: Das "junge Europa" in der Krise: Gentilreligiöse Herausforderung um 1000. Zeitschrift für Ostmitteleuropaforschung 50. (2001). 475-496.

LÜBKE, Europa = Christian Lübke: Das östliche Europa. München 2004.

ŁOWMIAŃSKI,

Historia Polski = Henryk Łowmiański: Historia Polski. T.1 do roku 1764. Cz. 1. Do połowy XV. wieku. Ed. Henryk Łowmiański. Warszawa 1960

ŁOWMIAŃSKI, Początki Polski = Henryk Łowmiański: Początki Polski III-VI. Warszawa 1967-1985.

MACIEJOWSKI, Historia = Wacław Aleksander Maciejowski: Historia prawodawstw słowiańskich I-IV. Warszawa – Lipsk 1832-1835.

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE = Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig I/1-2. Szerk. Székely György, Bartha Antal. Budapest 1984.

MAKK, I. András = Makk Ferenc: Megjegyzések I. András történetéhez. In: Uő: A turulmadártól a kettőskeresztig. Tanulmányok a magyarság régebbi történetéről. Szeged 1998. 127-142.

MAKK, Külpolitika = Makk Ferenc: Magyar külpolitika 896-1196. Szeged 1996. [Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2.].

MAKK, Viszály = Makk Ferenc: Salamon és I. Géza viszálya. In: Uő: A turulmadártól a kettőskeresztig. Tanulmányok a magyarság régebbi történetéről. Szeged 1998. 143-161.

MAŁECKI, Testament = Antoni Małecki: Testament Bolesława Krzywoustego, Przewodnik naukowy i literacki 4. (1876). 1-33.

MAŁECKI, Z przyszłości = Antoni Małecki: Z przyszłości dziejowej I. Pomniejsze pisma. Kraków 1897.

MALECZYŃSKI, Źródła = Karol Maleczyński: Źródła literackie kroniki t. zw. Galla anonima. Sprawodzania Towarzystwa Naukowego w Lwowie 14. (1934). 54–58.

MALECZYŃSKI, Bolesław = Karol Maleczyński: Bolesław Krzywousty. Kraków 1975[2].

MÁLYUSZ,

Patrimoniális királyság = Mályusz Elemér: A patrimoniális királyság. Társadalomtudomány 1933 37-49.

MÁLYUSZ,

Thúróczy-krónika = Mályusz Elemér: A Thuróczy krónika XV. századi kiadásai. Magyar Könyvszemle 83. (1967). 1. 1-11.

MÁLYUSZ,

Egyházi társadalom = Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Budapest 2007[2].

MÁLYUSZ, István = Mályusz Elemér: I. István születési éve. Levéltári Közlemények 39. (1968). 199-204.

MARSINA, Legendy = Richard Marsina: Legendy stredovekého Slovenska. Idealy stredovekého človeka očmi cirkvenych spisovateľov. Nitra 1997.

Marsina, Biskupstvo = Richard Marsina: Nitrianske biskupstvo a jeho biskupi od 9. do polovice 13. stroročia. Historickỳ Časopis 41. (1993). 529-542.

MARTINDALE, Duel = Jane Martindale: Between law and politics: the judicial duel under the Angevin Kings (mid-twelfth century to 1204). In: Law, Laity and Solidarities; Essays in Honour of Susan Reynolds. Ed. Pauline Stafford, Janet L. Nelson, Jane Martindale. Manchester 2001. 116-149.

MARCZALI,

Magyarország története I. = Marczali Henrik: A vezérek kora és a királyság megalapítása. In: A magyar nemzet története I. Szerk. Szilágyi Sándor. Budapest 1895. 3-319.

MARCZALI,

Magyarország története II. = Marczali Henrik: Magyarország története az Árpádok korában (1038-1301). In: A magyar nemzet története II. Szerk. Szilágyi Sándor Budapest 1896.

MÁTYÁS,

Chronológiai megállapítások = Mátyás Flórián: Chronológiai megállapítások hazánk XI. és XII. századi történetéhez. Budapest 1899. [Értekezések a történelmi tudományok köréből 19.].

MEŘINSKÝ,

Cirkvení instituce = Zdeněk Měřinský: Cirkvení instituce na Moravě a historické pozadi vzniku třebičského kláštera. In: Ve stopách sv. Benedikta. Sbornik příspěvků z konference Středověké kláštery v zemich Koruny české konané v dnech 24.-25. května 2001 v Třebiči. Szerk. Libor Jan, Petr Obšusta. Brno 2002 57-84. [Disputationes Moravicae 3.].

MĚŘINSKÝ, Teilfürsten = Zdeněk Měřinský: Mähren und seine přemyslidischen Teilfürsten im mitteleuropäischen Kontext. In: Böhmen und seine Nachbarn in der Přemyslidenzeit. Hg. von Ivan Hlavaček, Alexander Patschovksy. Sigmaringen 2011. 137-160.

MEYSZTOWICZ, Koronacje = Walerian Meysztowicz: Koronacje pierwszych Piastów. Sacrum Poloniae Millenium III. Roma 1956. 281-384.

MICHAŁOWSKI, Restauratio= Roman Michałowski: Restauratio Poloniae w ideologii dynastycznej Galla Anonyma. Przegląd Historyczny 76. (1985). 457–480.

MICHAŁOWSKI, Princeps = Roman Michałowski. Princeps fundator. Studium z dziejów kultury politycznej w Polsce X-XIII wieku. Warszawa 1989.

MIKÓ, Törvények = Mikó Gábor: Szent István törvényei és a pszeudo-izidori hamisítványok. Magyar könyvszemle 123. (2007). 2. 153-168.

MIKÓ, Ottó herceg = Mikó Gábor: Élt-e valaha Szent István fia, Ottó herceg? – Egy ismeretlen 15. századi krónika tanúskodása. Történelmi Szemle 55. (2013). 1-22.

MISCHKE, Polska korona = Wojciech Mischke: Polska korona królów czeskich. Studia Źródłoznawcze 44. (2006). 154-166.

MITTEIS, Königswahl = Heinrich Mitteis: Die deutsche Königswahl. Ihre Rechtsgrundlagen bis zur Goldenen Bulle. Darmstadt 1981[2].MODZELEWSKI, Organizacja = Karol Modzelewski: Organizacja gospodarcza państwa Piastowskiego: X-XIII wiek. Wrocław 1975.

MODZELEWSKI, Comites = Karol Modzelewski: Comites, Principes, Nobiles: The Structure of the Ruling Class as Reflected in the Terminology Used by Gallus Anonymus. In: The Polish Nobility in the Middle Ages: Anthologies. Ed. Antoni Gąsiorowski, Wrocław 1984, 177–206.

MODZELEWSKI, Europa = Karol Modzelewski: Das barbarische Europa. Zur sozialen Ordnung von Germanen und Slawen im frühen Mittelalter. Osnabrück 2011 [Klio in Polen 13.].

MOŻDZIOCH,

Miejsca centralne = Slawomir Możdzioch: Miejsca centralne Polski wczesnośredniowiecznej. Organizacja przestrzeni we wczesnym średniowieczu jako źródło poznania systemu społecznego-gospodarczego. In: Centrum i zaplecze we wczesnośredniowiecznej Europie Środkowej. Ed. Slawomir Możdzioch, Wrocław 1999, 21-51.

MOŻDZIOCH, Beginnings = Slawomir Możdzioch: Consensus or Violence? Archeology and the Beginnings of the Piast state. In: Consensus or Violence? Cohesive Forces in Early and High Medieval Societies (9th-14th c.). Ed. Slawomir Możdzioch, Przemysław Wiszewski. Wrocław 2013. 299-315.

MURARIK, Jogtörténet = Murarik Antal: Szláv és magyar jogtörténet: Rauscher Rudolf „Nekolik úvah o programu a cilech slovanskich pravnich dejin (Pozsony, 1934) c. művének bírálata. Budapest 1937.

MURRAY, Kingship = Alexander C. Murray: Post vocantur Merohingii: Fredegar, Merovech, and sacral kingship. In: After Rome's Fall. Narrators and Sources of Early Medieval

History. Essays Presented to Walther Goffart. Ed. Alexander C. Murray. Toronto-London 1998. 121-152.

MÜHLE, Cronicae = Eduard Mühle: 'Cronicae et gesta ducum sive principum Polonorum'. Neue Forschungen zum so genannten Gallus Anonymus. DA 65. (2009). 1. 459-496.

NARUSZEWICZ, Historia = Adam Naruszewicz: Historia narodu polskiego II. Kraków 1780.

NEUMANN, Zweikampf = Sarah Neumann: Der gerichtléiche Zweikampf: Gottesurteil – Wettstreit – Ehrensache. Ostfildern 2010.

NEUMANN, Bencés kolostor= Neumann Tibor: A somogyvári bencés kolostor alapítása. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Műhelytanulmányok. 1999. 33–46.

NOVOTNÝ,

České Dějiny I.2. = Vacláv Novotný: České Dějiny I.2. Od Břetislava I. do Přemysla I. Praha 1913.

NOVÝ, Korunovace = Rastislav Nový: Královské korunovace Vratislava II. Numizmatické listy 43. (1988). 129-144

NOWAK, Dagome Iudex = Przemysław Nowak: Dagome iudex w zbiorze kanonów kardynała Deusdedita. Studia Źródłoznawcze 60. (2013). 75-94.

ORBÁN,

Ecce iam vici mundum = Orbán Imre: „Ecce iam vici mundum!" Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon. Budapest 2001.

OSIŃSKI, Statut = Jacek Osiński: Statut Bolesława Krzywoustego. Kraków 2014.

PALACKY, Dejiny = František Palacky: Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě I–V. Praha 1836–1867.

PATZE, Pegauer Annalen = Hans Patze: Die Pegauer Annalen, die Königserhebung Wratislaws von Böhmen und die Anfänge der Stadt Pegau, Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands 12. (1963). 1-62.

PATZOLD,

Königserhebungen = Steffen Patzold: Königserhebungen zwischen Erbrecht und Wahlrecht? DA 58. (2002). 467-508.

PAUK, Płock = Marcin Rafał Pauk: Płock i Spira. Piastowska „imitatio imperii" na przełomie XI-XII wieku? In: Świat średniowiecza. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi. Ed. Antoni Bartoszowicz. Warszawa 2010. 492-523.

PAUK, Moneta = Marcin Rafał Pauk: Moneta w kulturze średniowiecza wokół denarów czeskich z pierwszej połowy XII stulecia. Kwartalnik Historyczny 119 (2012) 3. 467-506.

PAULER, Magyar nemzet = Pauler Gyula: A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt I-II. Budapest 1899[2].

POŠVAR, Mincovny = Jaroslav Pošvar: Moravskě mincovny. Brno 1970. [Numismatica Moravica III.].

PETERKA, Rechtsgeschichte = Otto Peterka: Rechtsgeschichte der böhmischen Länder in ihren Grundzügen dargestellt, Aalen 1965[2].

PIANOWSKI, Sedes = Zbigniew Pianowski: „Sedes regni principales." Wawel i inne rezydencje piastowskie do połowy XIII wieku na tle europejskim. Kraków 1994.

PLASSMANN, Orgo gentis = Alheydis Plassmann: Origo gentis. Identitäts- und Legitimitätsstiftung in früh- und hochmittelalterlichen Herkunftserzählungen. Berlin 2006.

PLESZCZYŃSKI, Niemcy = Andziej Pleszczyński: Niemcy wobec pierwszej monarchii Piastowskiej (963-1034). Lublin 2008.

PLEZIA, Kronika = Marian Plezia: Kronika Galla na tle historiografii XII. wieku. Kraków 1947.

PLEZIA, Zabytek = Marian Plezia: Najstarszy zabytek historiografii polskiej. Zaginiony żywot Świętego Wojciecha. Przegląd Historyczny 43. (1952). 1–2. 563–570.

PLEZIA, Beziehungen = Marian Plezia: Ungarische Beziehungen des ältesten polnischen Chronisten. Acta Antiqua Academiae Sctientiarum Hungariae 7. (1959). 285–295.

POLANSKY, Emma = Luboš Polansky: Streit um die Herkunft der böhmischen Fürstin Emma. In: Der Tschechische Staat um 1000, seine Herrscher und Ökonomik. Internationales Symposium, Praha 9-10. Februar 1999. Hg. von Petr Sommer. Praha 2001. 43-78 [Colloquia mediaevalia Pragensia 2.].

POTKAŃSKI, Pisma = Karol Potkański: Pisma pośmierne. Poznań 2004[2].

POULIK, Grossmähren = Großmähren und die Anfänge der tschechoslowakischen Staatlichkeit. Ed. Josef Poulik, Praha 1986.

PRAŽÁK, Legenda = Richard Pražák: A Legenda sanctorum Zoerardi et Benedicti történelmi és kulturális összefüggései. Irodalomtörténeti Közlemények 84. (1980). 4. 393-408.

PROHÁZKA, Burgen = Zur Funktion der mährischen Burgen des 10-12. Jahrhunderts. In: Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa. Hg. von Jiři Maháček, Šimon Ungerman. Bonn 2011. 611-621. [Studien zur Archäologie Europas 14.].

R. Kiss, Trónbetöltés = Rugonfalvi Kiss István: Trónbetöltés és ducatus az Árpád-korban. Századok 62. (1928). 733-765. és 849-868.; 63. (1929). 4-6. 202-210.

RADOMĚRSKÝ, Počatky = Pavol Radoměrský: Počatky mincovnictví na Moravě. Numizmatické listy 4. (1949). 4-5. 61-79.

RAPANT, Drobné študie = Daniel Rapant: Drobné študie k slovenskému stredoveku. Slovenská archivistika 9. (1974). 53-61.

RAUSCHER, Nekolik úvah = Rudolf Rauscher: „Nekolik úvah o programu a cilech slovanskich pravnich dejin. Bratislava 1934.

REINLE, Fehdeführung = Christine Reinle: Fehdeführung und Fehdebekämpfung am Ende des Mittelalters, in: Der Altenburger Prinzenraub 1455. Strukturen und Mentalitäten eines spätmittelalterlichen Konflikts. Hg. vkin J. Emig. Beucha 2007. 84-124. [Saxonia. Schriften des Vereins für sächsische Landesgeschichte 9.].

REINLE, Fehden = Christine Reinle: Fehden im Spannungsfeld von Landesherrschaft, Adel und bäuerlicher Bevölkerung. In: Tradition und Erinnerung in Adelsherrschaft und bäuerlicher Gesellschaft. Hg. von Werner Rösener. Göttingen 2003. 173-194. [Formen der Erinnerung 17.].

REULING, Wahlformen = Ulrich Reuling: Zur Entwicklung der Wahlformen bei den hochmittelalterlichen Königserhebungen im Reich. In: Wahlen und wählen im Mittelalter. Hg. von Reinhard Schneider und Harald Zimnmermann. Sigmaringen 1990. 227-270. [Vorträge und Forschungen 37.]

REUTER, Polities = Timothy Reuter: Medieval Polities and Modern Mentalities. Ed. Jenet Nelson. Cambridge 2006

ROSIK, Bolesław Krzywousty = Stanisław Rosik: Bolesław Krzywousty. Wrocław 2013.

RÓKAY, Krónikatanulmányok = Rókay Péter: Krónikatanulmányok. Debrecen 1999.

RÖCKELEIN, Schwert = Hedwig Röckelein: Das Schwert als Zeichen von Macht und Herrschaft in Text-, Bild- und Sachzeugnissen der Karolingerzeit. Magisterarbeit zur Erlangung der Würde des Magister Artium der Philosophischen Fakultäten der Albert-Ludwigs-Universität zu Freiburg. Manuskript.

RÖCKELEIN, Heiraten = Hedwig Röckelein: Heiraten. Ein Instrument hochmittelalterlicher Politik. In: Der Hoftag in Quedlinburg 973. Von den historischenWurzeln zum Neuen Europa. Hg. von Andreas Ranft. Berlin 2006. 99-135.

RÖRIG, Königswahl = Fritz Rörig: Geblütsrecht und freie Wahl in ihrer Auswirkung auf die deutsche Geschichte. In: Königswahl und Thronfolge in ottonisch-frühdeutscher Zeit. Hg. von Eduard Hlawitschka. Darmstadt 1971. 71-147. [Wege der Forschung 178.].

RYMAR, Primogenitura = Edward Rymar, Primogenitura zasadą regulującą następstwo w pryncypat w ustawie sukcesyjnej Bolesława

Krzywoustego I-II. Śląski Kwartalnik Historyczny "Sobótka" 48. (1993). 1. 1-16.; 49. (1994). 1-2. 1-19.

SASHALMI, Találkozás = Sashalmi Endre: Adalékok egy elmaradt találkozás történelmi hátteréhez. Az orosz egyház szerepe a nyugatellenes attitűd kialakulásában (XI-XVII sz.). Valóság 40. (1997). 2. 19-30.

SČEPKIN, Erbfolgerecht = Eugen Sčepkin: Das Erbfolgerecht bei den altslavischen Fürstenhäusern. Archiv für Slavische Philologie 34. (1913). 147-203.

SCHIEFFER, Väter und Söhne = Rudolf Schiffer: Väter und Söhne im Karolingerhause. In: Uő: Beiträge zur Geschichte des Regnum Francorum. Referate beim Wissenschaftlichen Colloquium zum 75. Geburtstag von Eugen Ewig. Sigmaringen 1990. 149-165.

SCHIEFFER, Staatlichkeit = Rudolf Schieffer: Die internationale Forschung zur Staatlichkeit in der Karolingerzeit. In: Der Frühmittelalterliche Staat – europäische Perspektiven. Hg. von Walter Pohl, Veronika Wieser. Wien 2009. 43-50.

SCHLESINGER, Erbfolge = Walter Schlesinger: Erbfolge und Wahl bei der Königserhebung Heinrichs II. 1002. In: Ausgewählte Aufsätze von Walter Schlesinger (1965-1979). Hg. von Hans Patze und Fred Schwind. Sigmaringen 1987. 221-254. [Vorträge und Forschungen 34.].

SCHLESINGER, West und Ost = Walter Schlesinger: West und Ost in der deutschen Verfassungsgeschichte des Mittelalters. In: Festgabe für Paul Kirn zum 70. Geburtstag, dargebracht von Freunden und Schülern. Hg. von E. Kaufmann. Berlin 1961. 111-131. = In: Uő: Beiträge zur deutschen

Verfassungsgeschichte 2: Städte und Territorien. Göttingen 1963. 233-253.

SCHLESINGER,

Landesherrschaft = Walter Schlesinger: Die Landesherrschaft der Herren von Schönburg. Eine Studie zur Geschichte des Staates in Deutschland. Böhlau, Münster/Köln 1954. [Quellen und Studien zur Verfassungsgeschichte des Deutschen Reiches in Mittelalter und Neuzeit 9/1.].

SCHLESINGER,

Randbemerkungen = Walter Schlesinger: Randbemerkungen zu drei Aufsätzen über Sippe, Gefolgschaft und Treue. In: Alteuropa und moderne Gesellschaft. Festschrift für Otto Brunner. Hg. von Alexander Bergengruen, Walther Lammers. Göttingen 1963. 11-59. = In: Uő: Beiträge zur deutschen Verfassungsgeschichte 1.: Germanen, Franken, Deutsche. Göttingen 1963. 286-334.

SCHMALE, Funktion = Franz-Josef Schmale: Funktion und Formen mittelalterlicher Geschichtsschreibung. Darmstadt 1993².

SCHNACKENBURG, Kingdom = Rudolf Schnackenburg: God's Rule and Kingdom. London 1963.

SCHNEIDMÜLLER, Wandel = Bernd Schneidmüller: Widukind von Corvey, Richer von Reims und der Wandel politischen Bewußtseins im 10. Jh. Historische Zeitschrift. Beihäfte 24. (1997). 83-102.

SHOPKOW,

Carolingian World = Leah Shopkow: The Carolingian World of Dudo de Saint Quentin. Journal of Medieval History 15. (1989). 19-37.

SEIBT, Land = Ferdinand Seibt: Land und Herrschaft in Böhmen. Historische Zeitschrift 200. (1965). 2. 284-315.

SIERCK, Festtag und Politik = Michael Sierck. Festtag und Politik. Studien zur Tagewahl karolingischer Herrscher. Köln-Weimar-Wien 1995. [Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte 38.].

SIKORSKI, Kościół = Dariusz A. Sikorski: Kościół w Polsce za Mieszka I i Bolesława Chrobrego. Rozważania nad granicami poznania historycznego. Poznań 2011.

SKWIERCZYŃSKI, Koronacja = Krzysztof Skwierczyński: „O, majestacie królewskiej potęgi!" – koronacja Bolesława II. Szczodrego. In: Gnieźnieńskie koronacje królewskie i ich środkowoeuropejskie konteksty. Ed. Józef Dobosz, Marzena Matla, Leszek Wetesko. Gniezno 2011. 103-113.

SKWIERCZYŃSKI, Imitatio regni = Krzysztof Skwierczyński: Imitatio regni. Adelige Stiftungen im Polen des 11. und 12. Jh. In: Monarchische und adelige Sakralstiftungen in Polen. Hg. von Eduard Mühle. Berlin 2013. 171-200.

SLÁMA, Boleslav II. = Jiři Sláma: Der böhmische Fürst Boleslav II. In: Der Tschechische Staat um 1000, seine Herrscher und Ökonomik. Internationales Symposium, Praha 9-10. Februar 1999. Hg. von Petr Sommer. Praha 2001. 15-42 [Colloquia mediaevalia Pragensia 2.].

SLÁMA, K počatkům = K počátkům hradské organizace v Čechách. In: Typologie raně feudálních slovanských států. Sborník příspěvků z mezinárodní konference na téma „Vznik a rozvoj slovanských raně feudálních států ve střední a jihovýchodní Evropě". Ed. Josef Žemlička. Praha. 175–182.

SLÁMA, Počatky = Jiři Sláma: Počátky českého státu. In: České zemé v raném středověku. Hg. von Petr Sommer. Praha 2006. 30-52.

SMOLKA, Testament = Stanisław Smolka: Testament Bolesława Krzywoustego. Kraków 1881, 259-310 [RAU 13.].

SÓLYMOS,

Szent Zoerard-András = Sólymos Szilveszter: Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon. Budapest 1996. [METEM könyvek 16.].

SOLYMOSI, Joghatóság = Solymosi László: Püspöki joghatóság Somogyban a 11. században. In: Szent István és az államalapítás. Szerk. Veszprémy László. Budapest 2002. 439-448.

SOLYMOSI, Szent László = Solymosi László: Szent László király somogyvári sírjának legendája. In: Magyar történettudomány az ezredfordulón. Glatz Ferenc születésnapjára. Szerk. Gecsényi Lajos, Izsák Lajos. Budapest 2011. 125-142.

SOLYMOSI, Társadalom = Solymosi László: Társadalom Szent István korában. In: Államalapítás, társadalom, művelődés. Szerk. Kristó Gyula. Budpaest 2001. 55-65. [Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 27.].

SOMMER, Svatý Prokop = Petr Sommer: Svatý Prokop. Z počatků českého státu a cirkve. Vysehrád 2007.

SPIEGEL, The Past as Text = Gabrielle M. Spiegel: The Past as Text: The Theory and Practice of Medieval Historiography. Baltimore. Johns Hopkins Press. 1997.

SPORS, Podział = Józef Spors: Podział dzielnicowy Polski według statutu Bolesława Krzywoustego ze szczególnym uwzględeniem dzielnicy seniorackiej. Słupsk 1978.

STARỲ,

K právním aspektům = Marek Starỳ: K právním aspektům nástupnictví na knižecí stolec a královskỳ trůn v Čechách za vlády Přemyslovců. Pravnéhistorickĕ Studie 37. (2005). 29-67.

STEINHÜBEL Kniežatstvo = Ján Steinhübel: Nitrianske kniežatstvo: pociatky stredovekého Slovenska rozpravanie o dejinach násho uzemia a okilitych krájin od strahovania narodov do zaciatku 12 storocia. Bratislava 2004.

STRZELCZYK, Piasts = Jerzy Strzelczyk: The Firts Two Historical Piasts. Opinions and Interpretations. Questiones Medii Aevi Novae 5. (2000). 99–143.

SUCHODOLSKI, Mennictwo = Stanisław Suchodolski: Mennictwo polskie w XI i XII wieku. Wrocław 1973.

SUCHODOLSKI, Moneta = Stanisław Suchodolski: Moneta możnowładcza i kościelna w Polsce wczesnośredniowiecznej. Wrocław-Warszawa 1987.

SUCHODOLSKI, „Rex Bolizlavus" = Stanisław Suchodolski: „Rex Bolizlavus" – tzw. królewskie monety Bolesława Chrobrego. In: Heraldyka i okolice. Ed. Andrzej Rachuba, Sławomir Górzyński, Halina Manikowska. Warszawa 2002. 285-295.

SUCHODOLSKI, Monety = Stanisław Suchodolski: Czy monety palatyna Sieciecha świadczą o jego dążeniu do przyjęcia władzy w Polsce? In: Causa creandi. O pragmatyce źródła historycznego. Ed. Przemysław Wiszewski, Stanisław Rosik. Wrocław 2005. 365-375.

ŠMERDA, Denáry = Jan Šmerda: Denáry Denáry české a moravské. Katalog mincí českého státu od X. do počatku XIII. století. Brno 1996.

ŠUFFLAY, Rex iunior = Šufflay Milán: Szláv párhuzamok a „Rex junior" címéhez. Századok 43. (1909). 499-503.

ŠUŠARIN, Istoria Wengrii I. = Istoria Wengrii v trech tomach I. Ed. V. P. Šušarin. Moskwa 1971.

SZABADOS, Államalapítások = Szabados György: Magyar államalapítások a IX-XI. században. Szeged 2011. [Szegedi Középkortörténeti könyvtár 26.].

SZABICS, Epika = Szabics Imre: Epika és költőiség. A XII. századi francia költészet stíluseszközei. Budapest 1983.

SZEGFŰ, Gellért püspök = Szegfű László: Gellért püspök halála. AUSZ AH 66. (1979). 19-28.

SZÉKELY, Magyarország = Székely György: Magyarország története a honfoglaástól Mohácsig. In: Magyarország története I. Szerk. Molnár Erik. Budapest 1971. 39-158.

SZÉKELY, Koronaküldések = Székely György: Koronaküldések és királykreálások a 10–11. századi Európában. Századok 118. (1984). 905–949.

SZOVÁK, Szent László = Szovák Kornél: Szent László alakja a korai elbeszélő forrásokban. (A László-legenda és a Képes Krónika 139. fejezete forrásproblémái), Századok 134. (2000). 117–145.

SZOVÁK, Kapcsolatok = Szovák Kornél: Pápai-magyar kapcsolatok a 12. században. In: Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve. Szerk. Zombori István. Budapest 1996. 21-46.

SZŰCS, „Gentilizmus” = Szűcs Jenő: „Gentilizmus”. A barbár etnikai tudat kérdése. In: Uő: A magyar nemzeti tudat kialakulása. Budapest 1997. 7-295.

SZŰCS, Szent István Intelmei = Szűcs Jenő: Szent István intelmei: Az első magyarországi államelméleti mű. In: Szent István és kora. Szerk. Glatz Ferenc, Kardos József. Budapest 1988. 32–53. = In: Szent István és az államalapítás. Szerk. Veszprémy László. Budapest 2002. 271–289.

SZŰCS, Vázlat = Szűcs Jenő: Vázlat Európa három fejlődési régiójáról. Budapest 1983.

TARNAI, A magyar nyelvet =Tarnai Andor: A magyar nyelvet írni kezdik. Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon. Budapest 1984.

THOROCZKAY, Oklevél = Thoroczkay Gábor: Szent István pannonhalmi oklevelének historiográfiája. In: Mons Sacer 996-1996. Pannonhalma 1000 éve. Szerk. Takács Imre. Pannonhalma 1996. 90-109.

THOROCZKAY, Anmerkungen = Gábor Thoroczkay: Anmerkungen zur Frage der Entstehungszeit der Hartvik-Legende des Stephan des Heiligen. Specimina Nova. Pars Prima, Sectio Medievalis 1. (2001). 107–132.

THOROCZKAY,

Egyházmegyék = Thoroczkay Gábor: Szent István egyházmegyéi – Szent István püspökei. In: Szent István és az államalapítás. Szerk. Veszprémy László. Budapest 2002. 482-494.

THOROCZKAY,

Krónikairodalom = Thoroczkay Gábor: A magyar krónikairodalom kezdetei. In: Aktualitások a magyar középkorkutatásban. Szerk: Font Márta, Fedeles Tamás, Kiss Gergely. Pécs 2010. 23-34.

THOROCZKAY.

A Hartvik-legenda = Thoroczkay Gábor: A Hartvik-legenda a XIX-XX. századi történetírásban. In: Uő: Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok, Budapest 2009. 171-214.

THOROCZKAY,

Nyitrai egyház = Thoroczkay Gábor: Megjegyzések a nyitrai és pozsonyi egyház korai történetéhez: Kálmán király I. törvénykönyve 22. cikkelyének szöveghagyományáról. Századok 142. (2008) 2. 359-373.

TÓTH, Szent István = Tóth Zoltán: Szent István legrégebbi életirata nyomán: I. Mátyás Flórián Ransanus-problémája. Századok 81. (1947). 23-94.

TÓTH, Attilas‘ Schwert = Tóth Zoltán: Attila’s Schwert. Budapest 1930.

TÓTH, Gladius = Tóth Zoltán: Gladius divinitus ornatus. (Megjegyzések a német koronázási formula keltéhez). Századok 67. (1933). 481-517.

TÓTH, Szent Zsigmond = Tóth Péter: „Szent Zsigmondnak ő azt felnevezteté”. Luxemburgi Zsigmond és a magyarországi dinasztikus szentkultusz. Századok 139. (2005). 2. 367-385.

TÖRÖK, Szentté avatás = Török József: Szentté avatás és liturgikus tisztelet. In: Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Fügedi Erik. Budapest 1986. 33-47.

TÖRÖK,

A tizenegyedik század = Török József: A tizenegyedik század magyar egyháztörténete. Budapest 2002. [Keresztény századok I.].

TRAWKOWSKI,

Charakter denarów = Stanisław Trawkowski: Charakter denarów palatyna Sieciecha. In: Moneta medievalis. Studia numizmatyczne i historyczne ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Suchodolskiemu w 65. rocznicę urodzin. Ed. Ryszard Kiersnowski. Warszawa 2002. 283-290.

TŘEŠTIK, Regino = Dušan Třeštik: Kosmas a Regino. Ke kritice Kosmovy Kroniky. Československy Časopis Historický 8. (1960). 4. 564-587.

TŘEŠTIK, Kosmova kronika = Dušan Třeštik: Kosmova Kronika. Studie k počatkům českého dějepisectvi a politického myšleni. Praha 1968.

TŘEŠTÍK.

K socialní struktuře = Dušan Třeštik: K sociální struktuře přemyslovských Čech. Kosmas o knížecím vlastnictví půdy i lidí. Československý časopis historický 19. (1971). 537–564.

TŘEŠTIK, Anfänge = Dušan Třeštik: Die Anfänge der böhmischen Geschichtschreibung. Studia Źródłoznawcze 23. (1978). 1-37.

TŘEŠTIK, Počátky = Dušan Třeštik: Počátky Přemyslovců. Vstup Cechů do dějin (530-935), Praha 1997.

TŘEŠTIK, Kristián = Dušan Třeštik: Přemyslovec Kristián. Archeologické rozhledy 51. (1999). 602-613.

TŘEŠTIK, Heilige = Dušan Třeštik: Die dynastischen Heiligen und Landespatrone: Wenzel, Ludmilla und Adalbert. In: Alfred Wieczorek und Hans-Martin Hinz: Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie 2. Stuttgart 2000. 834–838.

TŘEŠTIK, Moravský biskup = Dušan Třeštik: Moravský biskup roku 976. In: Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přatelé a žací. Ed. Libor Jan, Martin Wihoda. Brno 2003. 211-220.

TŘEŠTIK, Sv. Vojtěch = Dušan Třeštik: Sv. Vojtěch a formování střední Evropy. In: Sv. Vojtěch, Čechové i Evropa. Mezinárodní sympozium uspořadané Českou křesťanskou akademii a Historickým ústavem Akademie věd ČR 19-20. listiopadu 1997 v Praze. Ed. Dušan Třeštik, Josef Žemlička. Praha 1998. 81-108.

TŘEŠTIK, Eine große Stadt = Dušan Třeštík: Eine große Stadt der Slawen namens Prag. Staaten und Sklaven in Mitteleuropa im 10. Jh. In: Boleslav II. Der Tschechische Staat um 1000, seine Herrscher und Ökonomik. Internationales Symposium, Praha 9-10. Februar 1999. Hg. von Petr Sommer. Praha 2001. 93-138. [Colloquia mediaevalia Pragensia 2.].

TŘEŠTÍK –KRZEMIEŃSKA,
Zaklady = Dušan Třeštík-Barbara Krzemieńska: Hospodarské zaklady raně středověkého státu ve střední Evropě (Čechy, Polsko, Uhry v 10.–11. století). Československý časopis historicky 27. (1979). 113-130.

TŘEŠTÍK- ŽEMLIČKA,
O modelech = Dušan Třeštík-Josef Žemlička: O modelech vývoje přemyslovského státu. Český Časopis historický 105. (2007) 122–163.

TRINGLI, A szent királyok = Tringli István: A szent királyok szabadsága. A középkori történelmi tudat és a történelem-hagyományozódás sajátosságai. Századok 137. (2003). 4. 809-848.

TRISCHLER, Divisio = Matthias M. Trischler: Die „Divisio regnorum“ von 806 zwischen handschriftlicher Überlieferung und historiographischer Rezeption. In: Herrscher- und Fürstentestamente im westeuropäischen Mittelalter. Hg. von Brigitte Kasten. Köln–Weimar–Wien 2008. 153-258. [Norm und Struktur, Studien zum sozialen Wandel im Mittelalter und früher Neuzeit 29.].

TYC, Zbigniew i Bolesław = Teodor Tyc: Zbigniew i Bolesław. In: Uő: Z średniowiecznych dziejów Pomorza. Wybor prac. Ed. Jan M. Piskorski. Poznań 1997. 147-200.

TYMIENICKI, Polska = Kazimierz Tymienicki: Polska w śrendiowieczu. Warszawa 1962.

URBAŃCZYK, Początki = Przemysław Urbańczyk. Trudne początki Polski. Wrocław 2007.

URBAŃCZYK, Mieszko Pierwszy = Przemysław Urbańczyk: Mieszko Pierwszy Tajemniczy. Toruń 2012.

VAJAY, Géza nagyfejedelem = Vajay Szabolcs: Géza nagyfejedelem és családja. In: Székesfehérvár évszázadai, I. Szerk. Kralovánszky Alán. Székesfehérvár 1967. 63-100.

VÁCZY, Vazul-hagyomány = Váczy Péter: A Vazul-hagyomány középkori kútfőinkben (Forráskritikai tanulmány). Levéltári Közlemények 18-19. (1940-1941). 304-338.

VAN HOUTS, Herleva = Elisabeth M. C. van Houts: The Origin of Herleva, Mother of William the Conqueror. The English Historical Review. 101. (1986). 399-404.

VANEČEK, Dejiny = Václav Vaneček: Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945. Praha 1975[3].

VANIČEK, Titul = Vratislav Vaniček: Polskỳ královskỳ titul Vratislava II. (tradice, kontinuita a inovace v 11 stoleti. In: Gnieźnieńskie koronacje królewskie i ich środkowoeuropejskie konteksty. Ed. Józef Dobosz, Marzena Matla, Leszek Wetesko. Gniezno 2011. 141-174.

VARGA, Ungarn = Gábor Varga: Ungarn und das Reich vom 10. bis zum 13. Jahrhundert. Das Herrscherhaus der Árpáden zwischen Anlehnung und Emanzipation. Hg. von Zsolt K. Lengyel, Ralf Thomas Göllner, Horst Glassl. München 2003. [Studia Hungarica. Schriften des Ungarischen Instituts München 49.].

VESZPRÉMY, Megjegyzések = Veszprémy László: Megjegyzések korai elbeszélő forrásaink történetéhez. Századok 138. (2004). 2. 325-347.

VESZPRÉMY, Vitézek = Veszprémy László: A vitézek rendje Szent István Nagyobb legendájában? Hadtörténelmi Közlemények 104. (1991). 58-65.

VESZPRÉMY, Elbeszélő forrásaink = Veszprémy László: Árpád-kori történeti elbeszélő forrásaink (11-13. század) nyugat-európai kapcsolatai. MTA Doktori értekezés 2007.

VESZPRÉMY, Felövezés = Veszprémy László: Szent István felövezéséről. Hadtörténeti Közlemények 36. (1989). 3-13.

VESZPRÉMY, Királykép = Veszprémy László: Az invesztitúra harcok királyképe német földön és Magyarországon. (László és Salamon propagandája és annak utóélete). Arrabona 46. (2008). 1. 37-52.

VESZPRÉMY-SZOVÁK, Utószó = Veszprémy László-Szovák Kornél: Krónikák, Legendák, Intelmek. Utószó. SRH II. 721-799.

VESZPRÉMY, Hun hagyomány = A magyarországi hun hagyomány legkorábbi írott forrásai és európai kapcsolatuk. AUSZ AH 135. 2013. 25-44.

VIDEMAN-MAHAČEK, Nové mincovní nálezy = Jan Videman-Jiři Mahaček: Nové mincovní nálezy z dolního Podyjí v kontextu rané středověké Moravy. Archeologické rozhledy 55. (2013). 851-871.

VOLLRATH, Herrschaft = Hannah Vollrath: Herrschaft und Genossenschaft im Kontext frühmittelalterlicher Rechtsbeziehungen. Historisches Jahrbuch 102 (1982). 33-71.

V. SIMON, Nibelungének = V. Simon Péter: A Nibelungének magyar vonatkozásai. Századok 112. (1978). 2. 271-325.

WASILEWSKI,

La couronne royale = Tadeusz Wasilewski: La couronne royale – symbole de dépendance á l'epoque du haut Moyen Age. Les deux couronnements de Boleslas le Vaillant prince de Pologne. In: La Pologne au XVe Cogrès des Sciences Hisotique á Bucarest. Wrocław 1980. 25–50.

WASILEWSKI,

Administrative Structure = Tadeusz Wasilewski: Poland's administrative structure in early Piast times: Castra ruled by comites as centres of territorial administration. APH 44. (1981). 5–31.

WEILER, Rex Renitens = The Rex Renitens and the Medieval Idea of Kinship, ca. 900- ca. 1250. Viator 31. (2000). 1-42.

WEINFURTER, Anspruch = Der Anspruch Heinrichs II. auf die Königsherrschaft 1002. In: Papstgeschichte und Landesgeschichte. Festschrift für Hermann Jakobs zum 65. Geburtstag. Hg. von Joachim Dahlhaus und Armin Kohnle. Köln 1995. 121-134.

WEINFURTER, Salier = Stefan Weinfurter: Das Jahrhundert der Salier (1024-1125). Stuttgart 2004

WENSKUS, Stammesbildung = Reinhard Wenskus: Stammesbildung und Verfassung: das Werden der frühmittelalterichen Gentes. Köln 1961.

WENTA, O stróżach = Jarosław Wenta: O stróżach Bolesława Krzywoustego, in: SPŚ 8. Warszawa 1999 67-112.

WERKMÜLLER,

Per pugnam probare = Dieter Werkmüller*:* Per pugnam probare. In: Überlieferung, Bewahrung und Gestaltung in der rechtsgeschichtlichen Forschung. Festschrift für Ekkehard Kaufmann zum 70. Geburtstag. Hg. von Stephan Buchholz, Paul Mikat, Dieter Werkmüller. Paderborn 1993. 379-390.

WERNER, Adémar = Karl Ferdinand Werner: Ademar von Chabannes und die Historia pontificum et comitum Engolismensium. DA 19. (1963). 287–327.

WERTNER, Árpádok = Wertner Mór: Az Árpádok családi története. Nagy-Becskerek 1892.

WĘCOWSKI, Strata korony = Piotr Węcowski: Strata korony królewskiej po śmierci św. Stanisława w opinii pisarzy późnego średniowiecza. In: Christianitas Romana. Studia ofiarowane Profesorowi Romanowi Michałowskiemu. Ed. Krzysztof Skwierczyński. Warszawa 2009. 274-299.

WIHODA, Vratislav = Martin Wihoda: Kosmas a Vratislav. In: Querite primum regnum Dei. Sbornik přišpěvků k poctě Jany Nechutové. Ed. Anna Pamprová, Dana Ražčiková, Libor Švanda et alii. Brno 2006. 367-381.

WIHODA, Emperor = Martin Wihoda: Between the Emperor and the Pope: A Traumatic Century of Czech History. In: The Neighbours of Poland in the 11th Century. Ed. Przemisław Urbanczyk, Warsaw 2002. 111-136.

WIHODA, Fürstentum = Herrschaftslegitimation im böhmischen Fürstentum des 11. Jahrhunderts. Kontinuitäten und Wandlungen. In: Das Charisma. Funktionen und symbolische Repräsentationen. Hg. von Pavlina Rychterová, Stefan Seit und Raphaela Veit. Berlin 2008. 385-404. [Beiträge zu den historischen Kulturwissenschaften 2.].

WIHODA, Morava = Martin Wihoda: Morava w době knížeci 906-1197. Brno 2010.

WIHODA, Polská koruna = Martin Wihoda: Polská koruna českých králù. Český Časopis Historický 102. (2004). 4. 721-744.

WIHODA, Arcibiskupství = Martin Wihoda: Pražské arcibiskupství svatého Vojtěcha. In: Kościół w monarchiach Przemislidów i Piastów. Ed. Jozef Dobosz. Poznań 2009. 205-218.

WIHODA, Testament = Martin Wihoda: Testament knížete Břetislava. In: Saga moravskych Přemyslovců. Život na Moravě od XI. do počátku XIV. století. Sborník a katalog výstavy pořádané Vlastivědným muzeem v Olomouci a Muzeem města Brna k 700. výročí tragické smrti Václava III., posledního

českého krále z dynastie Přemyslovců. Ed. Renata Fifková. Olomuc 2006, 33-55.

WIHODA,

Die Goldenen Bullen = Martin Wihoda: Die sizilianischen Goldenen Bullen von 1212. Kaiser Friedrichs II. Privilegien für die Přemysliden im Erinnerungsdiskurs 2012. Wien-Köln-Weimar. [Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J. F. Böhmer, Regesta Imperii 33.].

WISZEWSKI, Domus = Przemysław Wiszewski: Domus Bolezlai. W poszukiwaniu tradycji dynastycznej Piastów do około 1138 roku. Wrocław 2008.

WHITE, Kinship = Stephen D. White: Custom, Kinship and Gift to Saints: The Laudatio Parentum in Western France 1050-1150. University of North Carolina Press 2011.

WHITE, Pactum = Stephen D. White: Pactum…Legem Vincit and Amor Iudicium: The Settlement of Disputes by Compromise in Eleventh Century Western France. The American Journal of Legal History 22. (1978). 281-308.

WOJCIECHOWSKI, Szkice = Tadeusz Wojciechowski: Szkice historyczne XI wieku. Wrocław 1953[3].

WOLF, Königskandidatur = Armin Wolf: Königskandidatur und Königsverwandtschaft: Hermann von Schwaben als Prüfstein für das Prinzip der freien Wahl. DA 47. (1991). 1. 47-117.

ZAKRZEWSKI, Bolesław = Stanisław Zakrzewski: Bolesław Chrobry Wielki. Lwów-Warszawa-Kraków 2000[2].

ZIGEL, Lectures = Feodor F. Zigel: Lectures on Slavonic Law. London 1902

ŽEMLIČKA, Čechy = Josef Žemlička: Čechy v době knížecí (1034-1198). Praha 1997.

ŽEMLIČKA, Přemislovcy = Josef Žemlička: Přemislovcy: jak žili, vládli a umirali. Praha 2005.

ŽEMLIČKA, Přemysliden = Josef Žemlička: Das Přemysliden-Geschlecht an der Wende vom 10. zum 11. Jh. In: Boleslav II. Der Tschechische Staat um 1000, seine Herrscher und Ökonomik. Internationales Symposium, Praha 9-10. Februar 1999. Hg. von Petr Sommer. Praha 2001. 79-91. [Colloquia mediaevalia Pragensia 2.].

ŽEMLIČKA, Koruna = Josef Žemlička: „Polská koruna" Vratislava II. aneb čim ho (ne)mohl obdařit Jindřich IV. Česky Časopis Historický 104. (2006). 1-46.

ZSOLDOS, Somogy = Zsoldos Attila: Somogy vármegye kialakulásáról. In: Szent István és az államalapítás. Szerk. Veszprémy László. Budapest 2002, 431-438.

ZSOLDOS, Várjobbágyok = Zsoldos Attila: A szent király szabadjai. Fejezetek a várjobbágyság történetéből. Budapest 1999. [Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 26.].

ZSOLDOS, Társadalom = Zsoldos Attila: Szent István korának magyar társadalma. Kissebségkutatás 9. (2000). 419-425.

ZSOLDOS, Családi ügy = Zsoldos Attila: Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években. Budapest 2007.

ZSOLDOS, Királynéi intézmény = Zsoldos Attila: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. Budapest 2005. [Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.].

ZSOLDOS, Szent Imre = Zsoldos Attila: Szent Imre herceg. In: Szent Imre 1000 éve. Tanulmányok Szent Imre tiszteletére, születésének ezredik évfordulója alkalmából. Szerk. Kerny Terézia. Székesfehérvár 2007. 20-23. [A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum Kiadványai 1.]

ZSOLDOS, Megyeszervezés = Zsoldos Attila: A megyeszervezés kezdetei a Magyar Királyságban (Az „óriás és az „átlagos" nagyságú megyék kérdése). In: Megyetörténet. Egyház – és igazgatástörténe-

ti tanulmányok a Veszprémi Püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére. Szerk. Hermann István, Karlinszky Balázs. Veszprém 2010. 299-318.

ZSOLDOS, Elveszett források = Elveszett források, paraszt urak és Ottó herceg. Somogy (és Zala) megye korai történetének ismeretéhez. Századok 142. (2008). 490–497.

ZSOLDOS, Bihar megye = Zsoldos Attila: Bihar megye korai története. In: Nagyvárad és Bihar története a korai középkorban. Szerk. Zsoldos Attila. Nagyvárad 2014, 167-190.

VI. Mellékletek (Genealógiai táblák és térképek)

dc_887_14

dc_887_14

PIASTOK

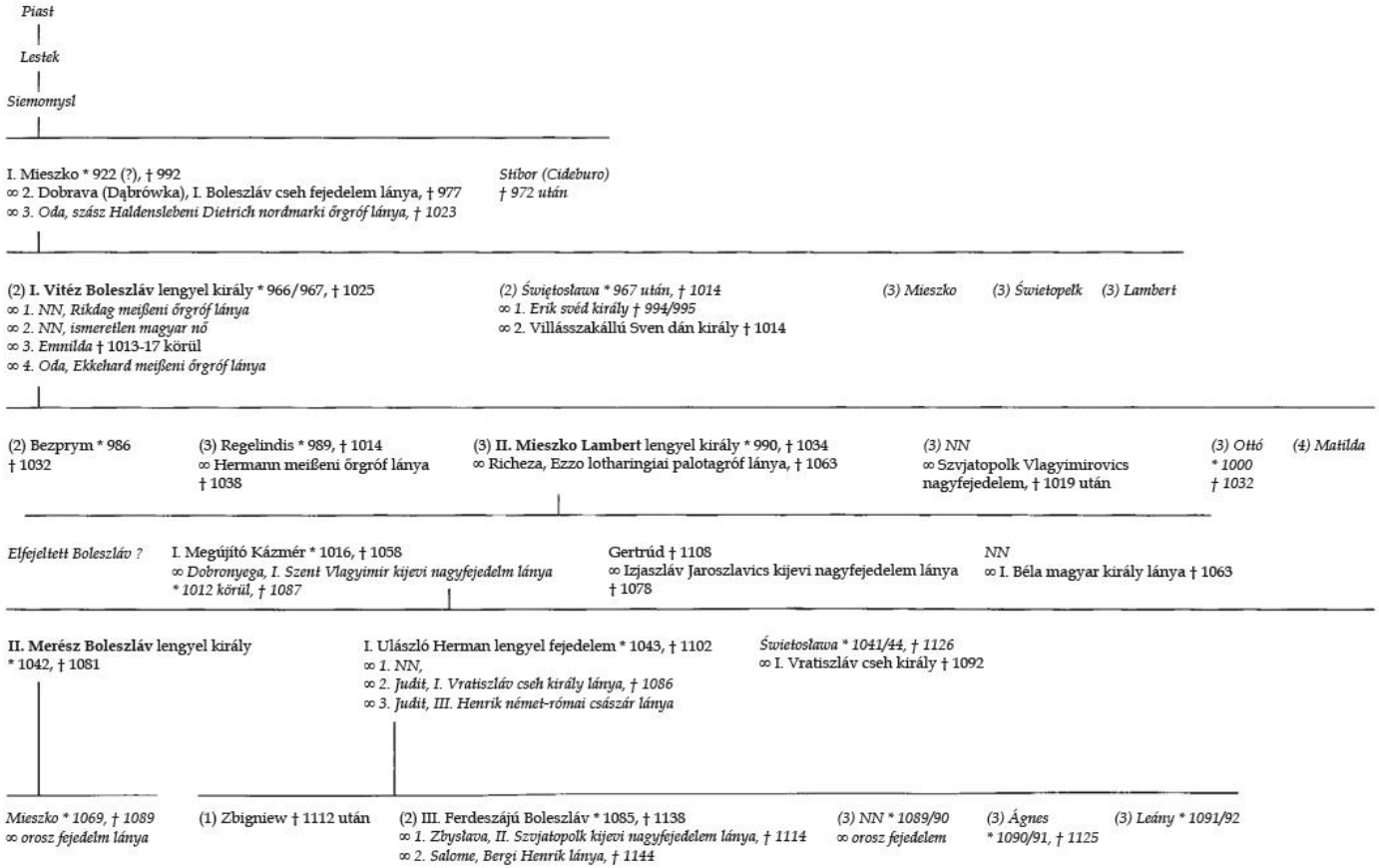

CSEHORSZÁGI PŘEMYSLIDÁK

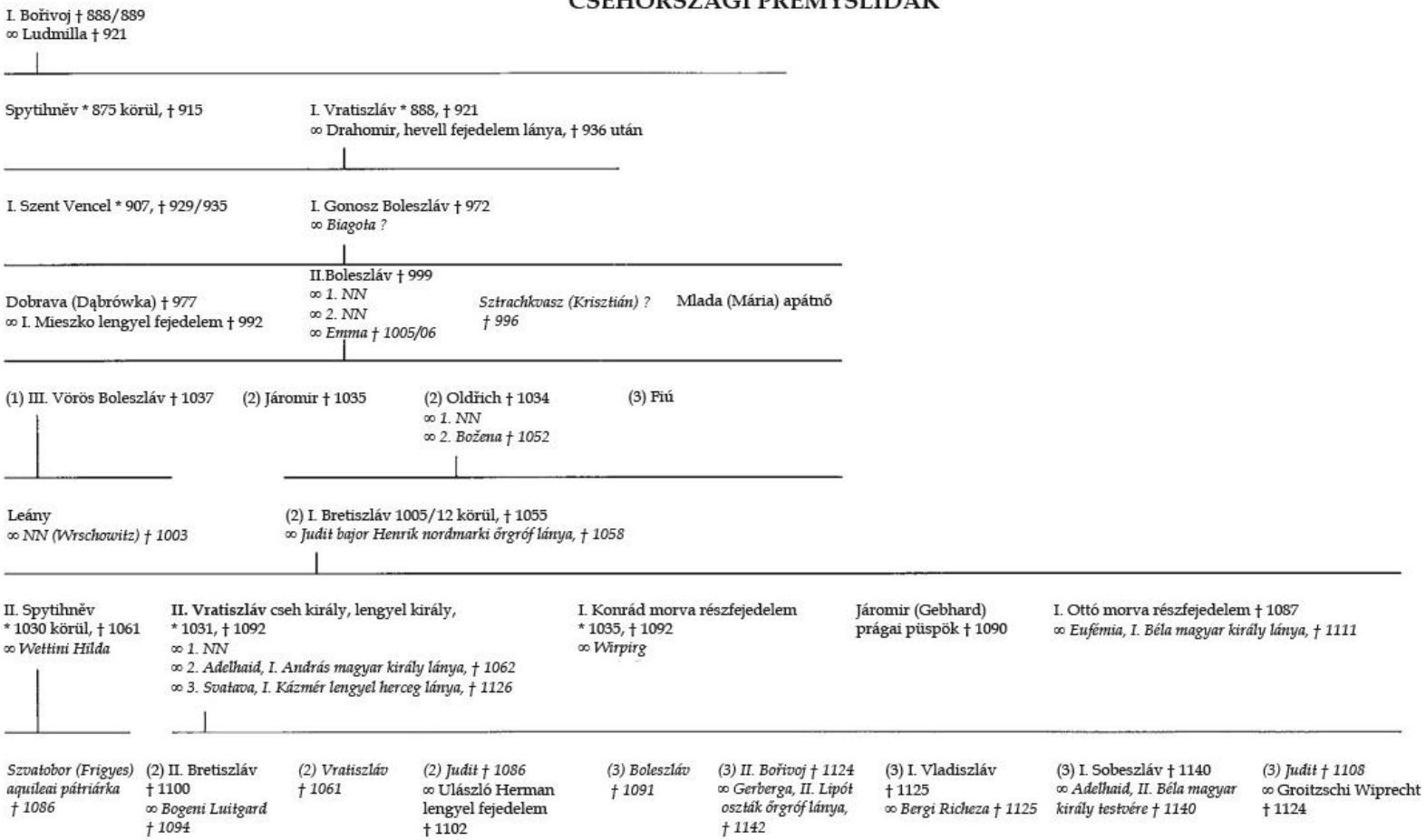

MORVAORSZÁGI PŘEMYSLIDÁK

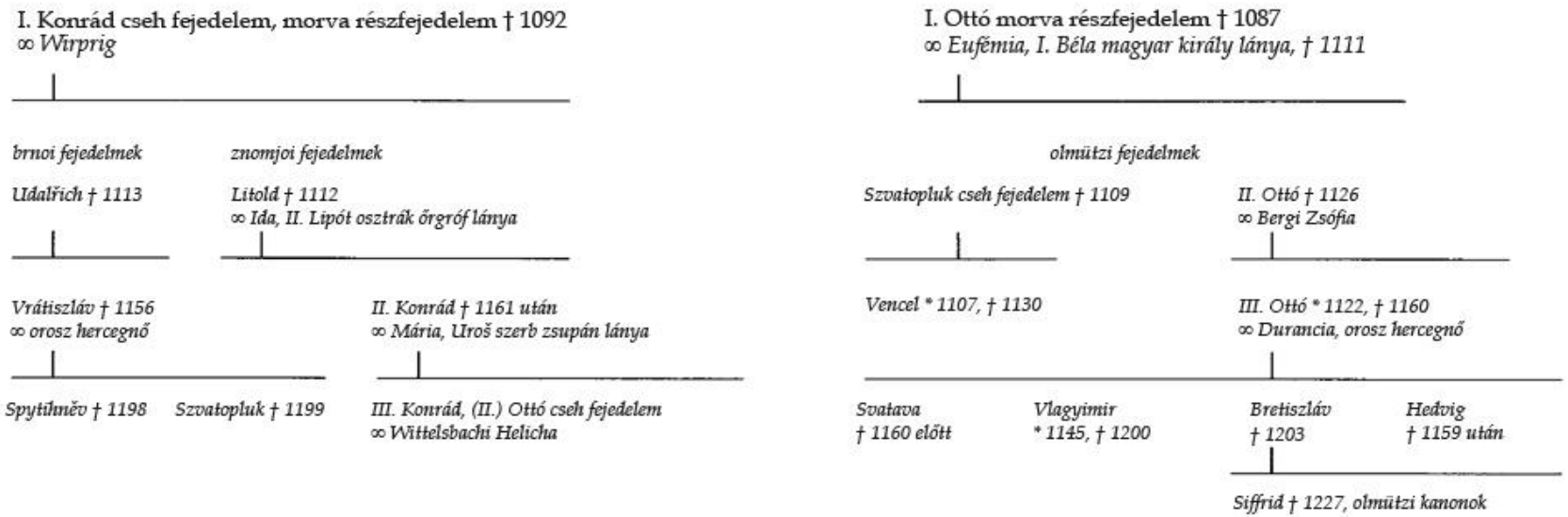

VI.2. Térképek

Balti tenger
Ulászló Herman,
III. Boleszláv és Zbigniew
első osztozkodása (1097)
Pomeránia
Mazóvia
CIVITAS SCHINESGHE
Szilézia
Krakkói terület
Sławno
Słupsk
Gdańsk
Kołobrzeg
Kamień
Wolin
Białogard
Starogard
Szczecin
Stargard
Pyrzyce
Cedynia
Wieleń
Santok
Nakło
Chełmno
Grzebsk
Wizna
Łekno
Rogoźno
Mogilno
Kruszwica
Gniezno
Ostrów
Lednicki
Trzemeszno
Włocławek
Płock
Pułtusk
Lubusz
Międzyrzecz
Poznań
Giecz
Lad
Krosno
Łęczyca
Czersk
Bytom
Kalisz
Głogów
Sieradz
Inowłódz
Rozprza
Lublin
Bolesławiec
Legnica
Wleń
Świny
Wrocław
Ryczyn
Świdnica
Niemcza
Bardo
Opole
Sandomierz
Wiślica
Bytom
Racibórz
Kraków
Tyniec
Grudziądz
Cieszyn
Brzeg
Sącz
Poznan
Gniezno
Ulászló Herman kezén maradt hatalmi központok
Ulászló Herman
III. Boleszláv
Zbigniew

III. Boleszláv és Zbigniew hatalmi központjai

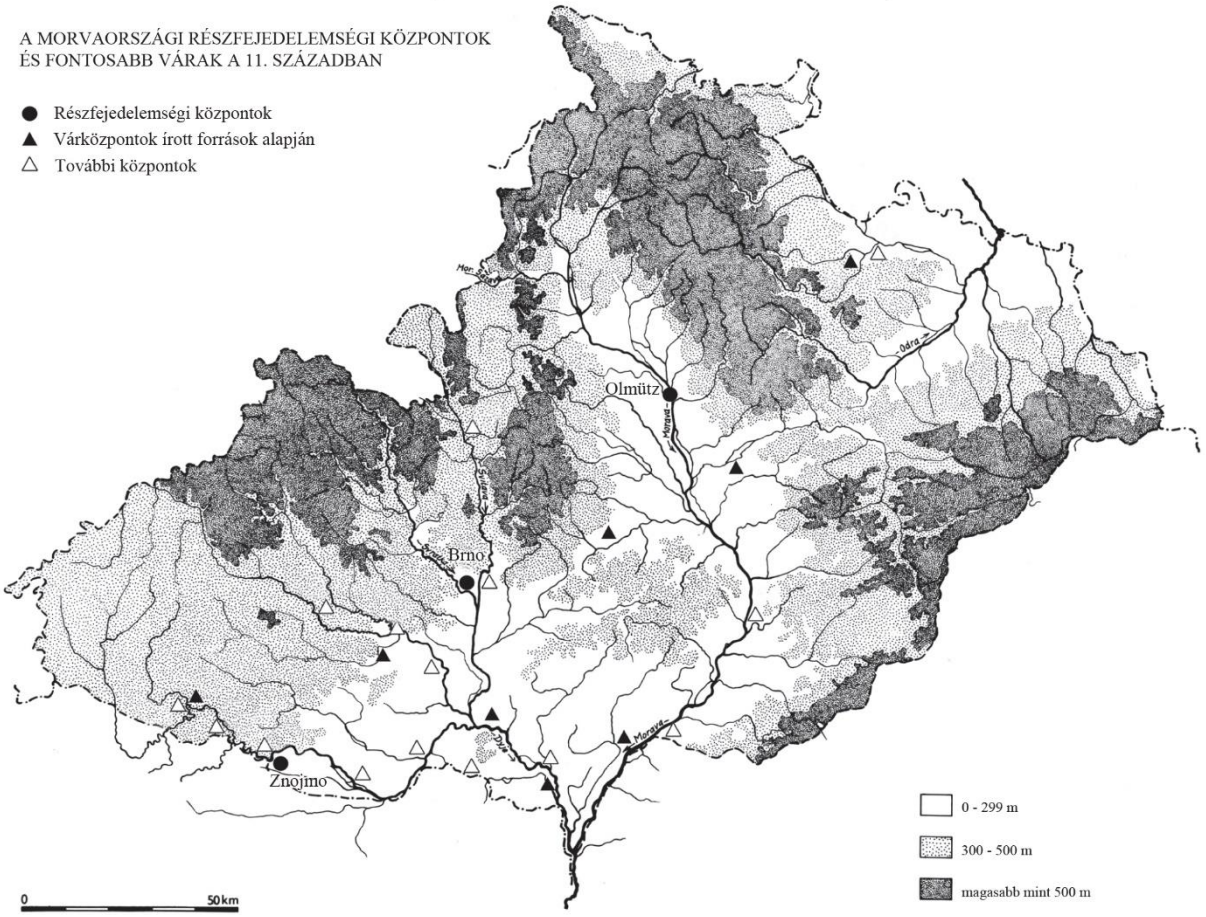
A MORVAORSZÁGI RÉSZFEJEDELEMSÉGI KÖZPONTOK
ÉS FONTOSABB VÁRAK A 11. SZÁZADBAN
Részfejedelemségi központok
Várközpontok írott források alapján
További központok
Olmütz
Brno
Znojmo
Morava
Dyje
0 - 299 m
300 - 500 m
magasabb mint 500 m
0
50 km